

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TIMOTHY MAY

MOĞOL İMPARATORLUĞU

ÇEVİRİ: ÜLKE EVRİM UYSAL

AT ÜSTÜNDEKİ SAVAŞÇILAR: MOĞOLLAR...

"Bundan sonra soyumdan gelenler arasından çok sayıda imparator çıkacak. Eğer onlara hizmet eden büyükler ve savaşçılar yasaya harfiyen uymazlarsa imparatorluk sarsılacak ve sona erecek. Keşke bir [Cengiz] Hanları olsa diyecekler ama olmayacak."
- Cengiz Han (Reşidüddin, Câmîü't-Tevârih)

Moğolistan tanımlanması zor bir bölge. Bozkırdaki göçebelerin etkileşimde bulundukları ve bilinen tarihin büyük bir kısmı boyunca egemen oldukları Moğolistan platosu Hunlar, Siyenpiler, Cücenler, Göktürkler, Uygurlar ve başkaları olmak üzere, sayısız imparatorluğa ev sahipliği yaptı. Bu halkların çoğu sınırlarını Moğolistan platosunun ötesine taşıdı ve etkileyici imparatorluklar kurdular ancak hiçbiri Avrasya haritasını ve dünyanın çehresini kalıcı şekilde değiştirecek Moğol İmparatorluğu kadar etkili bir miras bırakmadı.

Moğollara dair çok sayıda kitap ve makale kaleme alıp alana yeni bir soluk getiren Timothy May'in elinizdeki çalışması bütüncül bir Moğol İmparatorluğu Tarihi'dir. İmparatorluk öncesi Moğolistan'ın vaziyetiyle başlayan çalışma; Cengiz Han'ın yükselişiyle birlikte Moğolistan'ın birleşmesini, Moğolların Moğolistan'dan çıkışını, imparatorluğun kurumlarını, Ödegey'in ve Güyük'ün saltanatını, Möngke ve Tuluyogulları devrimini, Yuan İmparatorluğu'nu, İlhanlıları, Çağatay uluslarını, Altın Orda Devleti'ni, Moğolların Müslüman dünyada oluşturduğu endişeyi ve onlarla olan ilişkilerini enine boyuna inceliyor. Kitabın son bölümünde Cengiz Hanedanı'nın tarih sahnesinden çekilişi ve Karaçuların yükselişi anlatılıyor. Şamanları, okçuları, düğün alayları, yemek kültürleri, yasaları, idari krizleri, saray entrikaları, mimari yapıları ve askeri stratejileriyle birlikte kitap Moğolları anlama noktasında eşî bulunmaz bir kaynak özelliği taşıyor.

Timothy May'in kaleminden *Moğol İmparatorluğu*, Doğu Asya'nın uzak kıyılarında göçebe bir toplum olarak doğmuşken, çok kısa denilecek zamanda coğrafyaları birbirine katan, tarihin en geniş kıta imparatorluğu olma özelliğini taşıyan Moğollara ilişkin yeni bilgilerin ışığında en güncel bakış açısını sunuyor.

Kronik

kronikkıtap.com

• • • kronikkıtap

₺ 60,00
KDV'den muaf.

ISBN: 978-625-7631-50-1

9 786257 631501

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>

MOĞOL İMPARATORLUĞU

TIMOTHY MAY

KRONİK YAYINCILIK: 243

Asya Tarihi Dizisi: 24

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

ÇEVİRİ

Ülke Evrim Uysal

YAYIN DANIŞMANI

Altay Tayfun Özcan

EDİTÖR

M. Murtaza Özeren

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Ekim 2021, İstanbul

ISBN

978-625-7631-50-1

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com

f t @ kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah.

Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

Küçükçekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

© Timothy May, 2018, "The Mongol Empire" özgün adıyla Edinburgh University Press'in The Edinburgh History of the Islamic Empires Serisi'nden yayımlanan, telif hakları Libris Agency aracılığıyla alınan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

TIMOTHY MAY

MOĞOL İMPARATORLUĞU

ÇEVİRİ: ÜLKE EVRİM UYSAL

Kronik

Timothy May

North Georgia Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Edebiyat Fakültesi Orta Avrasya Tarihi Profesörüdür. Moğollara dair 6 kitabın ve onlarca makalenin yazarı olan May ayrıca çeşitli belgeseller için de danışmanlık yapmıştır. Halihazırda *Mongolian Studies: The Journal of Mongolia Society* dergisinin editörlüğünü yürütmektedir.

Ülke Evrim Uysal

1981’de Balıkesir’de doğdu. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nden mezun oldu. Yüksek lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde, doktora öğrenimini Helsinki Üniversitesi Sosyal Politikalar Bölümü’nde tamamladı. 2016 yılından bu yana Beykent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapan Uysal’ın siyaset bilimi ve tarih alanlarında çeviri eserleri bulunmaktadır.

Aidan, Tori ve Kira için

İçindekiler

Kutu Listesi	8
Görsel Listesi	9
Kısaltmalar Listesi	13
Transliterasyon, Yazım Biçimleri ve Coğrafi Terminoloji Üzerine Notlar	21
Teşekkür	23
Giriş	27
1 Moğol İmparatorluğu Öncesinde Moğolistan	29
2 Cengiz Han'ın Yükselişi ve Moğolistan'ın Birleşmesi	51
3 Moğolların Moğolistan'dan Çıkışı	85
4 İmparatorluğun Kurumları	127
5 Ödegey'in Saltanatı	150
6 Güyük'ün Saltanatı, Naipler ve Naibeler	187
7 Möngke ve Tuluyoğullarının Devrimi	216
8 Yuan İmparatorluğu	265
9 İlhanlılar	322
10 Ögedey ve Çağatay Ulusları	367
11 Cuçi Ulusu veya Altın Orda	398
12 Kaygı ve Uyum	446
13 Sonuç: Cengiz Hanedanı'nın Sonu ve Karaçuların Yükselişi	473
Ek I	495
Ek II	499
Ek III	506
Terimler Sözlüğü	513
Kaynakça	519
Dizin	547

Kutu Listesi

1. Bölüm	
Moğol İmparatorluğu'nun Ortaya Çıkışında İklimin Bir Rolü Var mıydı?	32
Doğu Kilisesi veya Nasturilik	43
2. Bölüm	
Alan Goa ve Okların Öyküsü	54
Düğün Alayı	56
3. Bölüm	
Öngütlerle İlişkiler	94
<i>Zudlar</i>	98
5. Bölüm	
Yiyeceklerin Hazırlanması	161
<i>Nerge Nizamı</i>	171
6. Bölüm	
<i>Ortok</i>	190
<i>Gerege</i>	196
7. Bölüm	
<i>Yasa ve Yösün</i>	217
8. Bölüm	
<i>Zhongwen Qingwu</i>	267
Polo Vali miydi?	279
9. Bölüm	
<i>Kanat veya Kariz</i>	328
Sikke Kesimi ve Kalpazanlık	346
İsim Dedigin Nedir ki?	355
11. Bölüm	
Renk Karmaşası	402
Saray	409
Bubonik (Hıyarcıklı) Veba	427

Görsel Listesi

Görseller

(Aksi belirtilmediği sürece fotoğraflar yazara aittir)

1.1	Moğolistan bozkırları	33
1.2	Baktria (çift hörgüçlü) develeri	35
1.3	Moğol atı	36
2.1	At arabası üzerine yeniden inşa edilmiş bir <i>ger</i> (Övörhangay, Moğolistan)	55
2.2	Boyunduruk, 19. yüzyıl (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan)	63
2.3	Orhun Irmağı Vadisi (Moğolistan)	65
2.4	Cengiz Han Anıtı (Tsonjin Boldog, Moğolistan)	80
2.5	Bir Moğol savaşçısının modern tasviri (Tsonjin Boldog, Moğolistan)	82
3.1	Kumlu bozkırlar (Övörhangay aimag, Moğolistan)	87
3.2	Eyerli develer (Övörhangay aimag, Moğolistan)	92
3.3	Cengiz Han ölüm döşeğinde oğullarına öğüt verirken (0019400 Granger Koleksiyonu, New York)	114
3.4	Cengiz Han'ın günümüzdeki heykeli (Ulanbator, Moğolistan)	116
4.1	Tipik bir göçebe kampı (Moğolistan)	132
4.2	13. yüzyıla ait Moğol ok başları (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan)	133
4.3	Moğolların savaş sancağı, kara tuğ (Moğolistan)	134
5.1	Ögedey Han Heykeli (Ulanbator, Moğolistan)	153
5.2	Karabalgasun (Orhun Irmağı Vadisi, Moğolistan)	158
5.3	Erdene Zuu Manastırı, Karakurum (Harhorin, Moğolistan)	159
5.4	Karakurum kaplumbağası (Harhorin, Moğolistan)	163
5.5	<i>Yam</i> (posta) istasyonu (Tuv aimag, Moğolistan)	164

5.6	Aziz Maria Bazilikası, Krakow, Polonya (T. Christopher Jespersen'in izniyle)	177
5.7	Sübedey'i tasvir eden Çin işi gravür (0057609 Granger Koleksiyonu, New York)	179
6.1	Karakurum'da bulunan altın işleme (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan)	197
6.2	Altın yaldızlı <i>gerege</i> ve <i>payza</i> (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan)	198
7.1	Karakurum'da bulunan kiremit harmanı (Harhorin, Moğolistan)	221
7.2	Rubruck'un Ağacı (Tuv aimag, Moğolistan)	235
7.3	Zırhı delmeyi amaçlayan ince ok başları (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan)	240
7.4	Moğol okçuluğu (Övörhangay aimag, Moğolistan)	241
7.5	Teli gevşemiş Moğol bileşik yayı, (Övörhangay aimag, Moğolistan)	242
8.1	Kubilay Han'ın ipek üzerine işlenmiş portresi (0024455 Granger Koleksiyonu, New York)	272
8.2	Marco Polo heykeli (Ulanbator, Moğolistan)	280
8.3	Yasa koyucu Kubilay Han heykeli (Ulanbator, Moğolistan)	283
8.4	Yuan dönemine ait bir topuz (Londra Kulesi)	289
8.5	Phagspa alfabesi içeren bir <i>gerege</i> (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan)	296
8.6	Bakır ayna (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan)	303
9.1	Kuran okuyan bir Moğol hanedan üyesi (ART390847 Reşidüddin'in <i>Câmi'ut Tevârih</i> adlı el yazmasına ait bir tezhip)	350
9.2	14. yüzyıla ait bir Moğol zincir zırhı (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan)	357
10.1	Karakurum yakınlarındaki bozkırlar ve tepeler (Harhorin, Moğolistan)	382
11.1	Beyaz yeşim taşından yapılmış bir <i>tamga</i> (Kojima Jade)	418
11.2	Tükel'e ait Phagspa mühür (Kojima Jade)	418
12.1	Cengiz Han Buhara eşrafına vaaz verirken (0110813 Granger Koleksiyonu, New York)	447
13.1	Phagspa alfabesiyle yazılmış bir <i>tamga</i> (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan)	486
13.2	Cengiz Han Köşkü (Ulanbator, Moğolistan)	492

Haritalar

1.1	12. yüzyılda Moğolistan	42
3.1	Moğol İmparatorluğu (1216)	101
3.2	Cengiz Han'ın ölümü sırasında Moğol İmparatorluğu	125

5.1	Ögedey'in saltanatında Moğol İmparatorluğu	185
7.1	Möngke'nin saltanatında Moğol İmparatorluğu	247
7.2	Moğol İmparatorluğu (1300 dol.)	256
8.1	Yuan İmparatorluğu 1279–1368	293
9.1	İlhanlılar 1256–1353	329
10.1	Ögedey ve Çağatay Ulusları	375
11.1	Cuçi Ulusu	399

Tablolar

1	Yeke Moğol Ulusu Hanlarının Soy Kütüğü	500
2	Yuan İmparatorlarının Soy Kütüğü	501
3	İlhanlıların Soy Kütüğü	502
4	Ögedey'in Soy Kütüğü	503
5	Çağatay'ın Soy Kütüğü	504
6	Cuçi'nin Soy Kütüğü	505

Kısaltmalar Listesi

Dergiler ve İkincil Kaynaklar

AAC2	Larry V. Clark ve Paul Alexander Draghi (ed.), <i>Aspects of Altaic Civilization II: Proceedings of the XVIII PLAC, June 29–July 5, 1975</i> (Bloomington, 1978).
AAC3	Denis Sinor (ed.), <i>Aspects of Altaic Civilization III</i> (Bloomington, IN, 1990).
AEMA	<i>Archivum Eurasiae Medii Aevi</i>
AOASH	<i>Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae</i>
AOH	<i>Acta Orientalia Hungarica</i>
BEFEO	<i>Bulletin de l'école française d'extrême-orient</i>
BLGK	Linda Komaroff (ed.), <i>Beyond the Legacy of Genghis Khan</i> (Leiden, 2006).
BSOAS	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i>
CAJ	<i>Central Asiatic Journal</i>
CAS	<i>Central Asian Survey</i>
CDMP	Jurgen Tubach, Sophia G. Vashalomidze ve Manfred Zimmer (ed.), <i>Caucasus during the Mongol Period – Der Kaukasus in der Mongolenzeit</i> (Wiesbaden, 2012).
CEMA	Istvan Zimonyi ve Osman Karatay (ed.), <i>Central Eurasia in the Middle Ages: Studies in Honour of Peter B. Golden</i> (Wiesbaden, 2016).
CHCAR	<i>The Cambridge History of China, Vol. 6, Alien Regimes and Border States 907–1368.</i>
CHCSD	<i>The Cambridge History of China, Vol. 5, The Sung Dynasty and its Precursors, 907–1279.</i>
CHEIA	<i>The Cambridge History of Early Inner Asia</i>

CHI	<i>The Cambridge History of Iran</i>
CHIA	<i>The Cambridge History of Inner Asia</i>
CHT	<i>The Cambridge History of Turkey</i>
CHW	<i>The Cambridge History of the World</i>
CMRS	<i>Cahiers du Monde russe et soviétique</i>
EF	<i>Encyclopedia of Islam</i> , 2. baskı
EP	<i>Encyclopedia of Islam</i> , 3. baskı
EM	<i>Études Mongole</i>
EMLCH	Volker Rybatzki, Alessandra Pozzi, Peter W. Geier ve John R. Krueger (ed.), <i>The Early Mongols, Language, Culture and History</i> (Bloomington, 2009)
EMME	Christopher P. Atwood, <i>Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire</i> (New York, 2004).
HJAS	<i>Harvard Journal of Asiatic Studies</i>
HMEIR	<i>Harvard Middle Eastern and Islamic Review</i>
HUS	<i>Harvard Ukrainian Studies</i>
IA	<i>Inner Asia</i>
IHR	<i>The International History Review</i>
IJMES	<i>International Journal of Middle East Studies</i>
ITSOTK	<i>In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period</i>
JAH	<i>Journal of Asian History</i>
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
JESHO	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
JNES	<i>Journal of Near East Studies</i>
JRAS	<i>Journal of the Royal Asiatic Society</i>
JSAH	<i>Journal of Southeast Asian History</i>
JSI	<i>Jerusalem Studies in Arabic and Islam</i>
JSYS	<i>Journal of Song-Yuan Studies</i>
JTS	<i>Journal of Turkish Studies</i>
LGK	Linda Komaroff ve Stefano Carboni (ed.), <i>The Legacy of Genghis Khan</i> (New York, 2003).
MEL	Reuven Amitai-Preiss ve David O. Morgan (ed.), <i>The Mongol Empire and Its Legacy</i> (Leiden, 2001).
MME	Bruno De Nicola ve Charles Melville (ed.), <i>The Mongol's Middle East: Continuity and Transformation in Ilkhanid Iran</i> (Leiden, 2016).

MS	<i>Mongolian Studies, the journal of the Mongolia Society</i>
MTO	Reuven Amitai ve Michal Biran (ed.), <i>Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World</i> (Leiden, 2005).
NCHI	<i>The New Cambridge History of Islam</i>
PFEH	<i>Papers on Far Eastern History</i>
RHC	<i>Recueil des historiens des croisades</i>
SOM	Henry G. Schwarz (ed.), <i>Studies on Mongolia: Proceedings of the First North American Conference on Mongolian Studies</i> (Bellingham, WA, 1978).
TIWBME	James Muldoon (ed.), <i>Travellers, Intellectuals, and the World Beyond Medieval Europe</i> (Burlington, VT, 2010).
TP	<i>T'oung Pao</i>
UAJ	<i>Ural Altaische Jahrbucher</i>
WHC	<i>World History Connected</i>
WIAH	Nicola Di Cosmo (ed.), <i>Warfare in Inner Asian History</i> (500–1800) (Leiden, 2002).

Sıkça Atıf Yapılan Derleme Metinler

Abu Shamah	: Abu Shamah, Shihab al-Din 'Abd al-Rahmanibn Isma'il al-Shafi, <i>Tarajim rijal, al-qarnayn alsadiswa'l-sabi al-ma'ruf bi-dhayl al-rawdatayn</i> , ed. Muhammad Kawthari (Kahire, 1947).
Benedict	: Benedictus Polonus, "Relatio Fr. Benedicti Poloni", P. Anastasius Van Den Wyngaert, <i>Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV</i> (Floransa 1929), 131–43.
Benedict/ Dawson	: Benedict the Pole, "The Narrative of Brother Benedict the Pole", çev. Christopher Dawson, Christopher Dawson, <i>Mission to Asia</i> (Toronto, 1980), 77–84.
BH1	: Bar Hebraeus, <i>The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj</i> , 2 cilt, çev. Ernest A. Wallis Budge (Amsterdam, 1932).
BH2	: Bar Hebraeus, <i>The Chronography of Gregory Abu'l Faraj</i> , 2 cilt, çev. Ernest A. Wallis Budge (Piscataway, NJ, 2003).
Bridia	: Bridia, C. de, <i>The Tatar Relation</i> , çev. George D.Painter, s. 54–101, R. A. Skelton, Thomas E. Marston ve George D. Painter (ed.), <i>The Vinland Map and the Tatar Relation</i> (New Haven, 1965).

- CM* : Matthew Paris, *Chronica Majora*, 7 cilt, ed. Henry Richards Luard (Cambridge, 2012).
- Dhahabi : Al-Dhahabi, *Kitab Duval al-Islam* (Les Dynasties de l'Islam), çev. Arlette Negre (Şam, 1979).
- Dughlat/
Thackston : Dughlat, Mirza Haydar, *Tarikh-i-Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan* (1 ve 2. kitaplar), çev. Wheeler M. Thackston (Londra, 2012).
- EL* : *Ermonlinskaia Letopis*", A. I. Tsepkov (ed.) (Ryazan, 2000).
- Grigor of
Akanc : Grigor of Akanc, "The History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc", ed. ve çev. R. P. Blake vd. R. N. Frye, *HJAS* 12 (1949), 269–399.
- GVC* : Perfecky, George A. (ed. ve çev.) *The Hypatian Codex II: The Galician-Volynian Chronicle* (Münih 1973).
- Hadid : al-Hadid, 'Abd al-Hamid ibn Hibat Allah Ibn Abi. Sharh Nahi al Balaghah (Beyrut, 1963).
- Hetoum : Hetoum, *A Lytell Cronycle*, çev. Richard Pynson, ed. Glenn Burger (Toronto, 1988).
- He'tum : He'tum, "The Journey of Het'um I, King of Little Armenia to the Court of the Great Khan Mongke", çev. John A. Boyle, *CAJ* 9 (1964), 175–89.
- Historia de
Morbo* : Mussis, Gabriele de, "Historia de Morbo", Rosemary Horrox (ed. ve çev.), *The Black Death* (Manchester, 1994).
- IB1 : Ibn Battuta, *Rihala Ibn Battuta* (Beyrut, 1995).
- IB2 : Ibn Battutah, *The Travels of Ibn Battutah*, çev. H. A. R. Gibb, ed. Tim Mackintosh-Smith (Londra, 2002).
- Ibn al-Athir : Ibn Al-Athir, *Al Kamil fi al-Ta'rikh*, Cilt. XII (Beyrut, 1979).
- Ibn al-Athir/
Richards : Ibn al-Athir, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l-ta'rikh*, böl. 3: *The Years 589–629/1193–1231: The Ayyubids after Saladin and the Mongol Menace*, çev. D. S. Richards (Burlington, VT, 2008)
- IL* : *Ipat'evskaia Letopis*", ed. A. I. Tsepkov, Russkie Letopisi, 1. Cilt (Ryazan", 2001).
- JPC : Plano Carpini, Iohannes de, "Ystoria Mongalorum" P. Anastasius Van Den Wyngaert, *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV* (Floransa, 1929), 27–130.

- JPC/Dawson : Plano Carpini, John of, "History of the Mongols", çev. Stanbrook Abbey'deki bir rahibe, Christopher Dawson, *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 3–72.
- Juvaini/Boyle : Juvaini, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik, *The History of the World-Conqueror*, çev. J. A. Boyle (Seattle, 1997).
- Juwayni/
Qazvini : Juwayni, Ala-ad-Din 'Ata-Malik, *Tārikh-i-Jahan-Gusha*, 3 cilt, ed. Mirza Muhammad Qazvini (Leiden, 1912–37).
- Juzjani/Habibi : Juzjani, Minhaj Siraj, *Tabaqat-i-Nasiri*, ed. A. H. Habibi, 2. Cilt (Kabil, 1964–5).
- Juzjani/Raverty : Juzjani, Minhaj Siraj, *Tabakat-i-Nasiri (a History of the Muhammedan Dynasties of Asia)*, çev. Binbaşı H. G. Raverty (Kalküta, 2010).
- KDRH : Peter B. Golden (ed.), *The King's Dictionary The Rasulid Hexaglot*, çev. Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti ve Edmund Schutz (Leiden, 2000).
- Khwandamir : Khwandamir, *Habibu's-Siyar: The History of the Mongols and Genghis Khan*, çev. Wheeler M. Thackston (Londra: I. B. Tauris, 2012).
- Kiracos : Kiracos de Gantzac, "Histoire d'Arménie", M. Brousset (çev.), *Deux Historiens Arméniens: Kiracos de Gantzax, XIII S., "Histoire d'Arménie"; Oukhtanès D'Ourha, X S., "Histoire en trois parties"* (St. Petersburg, 1870).
- Kirakos : Kirakos Gaandzakets'i, *History of the Armenians*, çev. Robert Bedrosian, <http://rbedrosian.com/kgtoc.html>.
- LOE : Malcolm Barber ve Keith Bates (ed. ve çev.) *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries* (Burlington, VT, 2010).
- LPLS : Letopis' *Po Lavrentievskomu Spisku* (St. Petersburg, 1872). Maqrizi Al-Maqrizi, Ahmad Ibn Ali, *Kitab al-Suluk li M'arifatfi Dul al-Muluk*, Ziyadah Muhammad Mustafi (ed.) (Kahire, 1956).
- Maqrizi/
Quatremere : Al-Maqrizi, Ahmad Ibn 'Ali. *Histoire des Sultans Mamlouks de L'Egypte*, çev. Etienne Quatremere (Paris, 1837, 1845).
- Master Roger : Master Roger, "Epistola in miserabile carmen superdestructione Regni Hungarie per tartaros facta", çev. Janos M. Bak ve Martin Rady, Janos M. Bak, Martyn Rady ve Laszlo Veszpremy (ed.), *Anonymous and Master Roger* (Budapeşte, 2010), 132–227.

- Matthew : Paris Matthew Paris, *English History*, 3 cilt, çev. J. A. Giles (New York, 1968).
- MDBL* : Zhao Hong, Meng-Da Bei-Lu (*Polnoe opisanie Mongolo-Tatar*), çev. N. Ts. Munkueva (Moskova, 1975).
- MP1 : Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, çev. Henry Yule ve Henri Cordier, ed. Morris Rosabi (New York, 2012).
- MP/Cliff : Polo, Marco, *The Travels*, çev. Nigel Cliff (New York, 2015).
- MP/Latham : Polo, Marco, *The Travels*, çev. R. E. Latham (New York, 1958).
- MP/Marsden : Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, çev. William Marsden (New York, 2001).
- MP/YC : Polo, Marco, *The Travels*, çev. Henry Yule ve Henri Cordier (New York, 1993).
- Nasawi : Al-Nasawi, Muhammad ibn Ahmad, *Sirah al-Sultan Jalal al-Din Mankubirti* (Kahire, 1953).
- Nasawi/Houdas : En-Nesawi, Mohammed, *Histoire du Sultan Djelaled-din Mankobirti*, çev. O. Houdas (Paris, 1895).
- Nikon : Zenkovsky, Serge A. (ed.), *The Nikonian Chronicle*, 5 cilt, çev. Serge A. ve Betty Jean Zenkovsky (Princeton, 1986).
- Novgorod* : Michell, Robert ve Nevill Forbes (ed. ve çev.), *The Chronicle of Novgorod, 1016-1471* (Londra 1914).
- Nuwayri : Al-Nuwayri, Ahmad ibn 'Abd al-Wahhab. *Nihayatal-Arab Fi Funun al-Adab*, ed. Sa'id 'Ashur. Kahire: Al-hayat al Misriyyat al-'ammat lil-kitab, 1975.
- Odoric : B. Odoricus de Portu Naonis, "Relatio de B. Odoricus de Portu Naonis", P. Anastasius Van Den Wyngaert, *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV* (Floransa, 1929), 381-495.
- Odoric/Yule : Odoric of Pordenone, *The Travels of Friar Odoric*, çev. Henry Yule (Grand Rapids, MI, 2002).
- RD/Karimi : Rashid al-Din, *Jami' al-tawarikh*, ed. B. Karimi (Tahran, 1983).
- RD/Thackston1 : Rashiduddin Fazlullah, *The Compendium of Chronicles*, çev. W. M. Thackston (Cambridge, MA, 1998).
- RD/Thackston2 : Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, 3. cilt, *Classical Writings of the Medieval Islamic World: Persian Histories of the Mongol Dynasties*, çev. Wheeler M. Thackston (Londra, 2012).

- RS : Rabban Sawma, *The Monks of Kublai Khan, Emperor of China: Medieval Travels from China through Central Asia to Persia and Beyond*, çev. E. A. Wallis Budge, yeni giriş kısmı David Morgan (Londra, 2014).
- Rubruc : Rubruc, Guillelmus de, "Itinerarium Willelmi de Rubruc", P. Anastasius Van Den Wyngaert, *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV* (Floransa, 1929), 145–332.
- Rubruck/
Dawson : Rubruck, William of, "The Journey of William of Rubruck", çev. Stanbrook Abbey'deki bir rahibe, Christopher Dawson (ed.), *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 89–220.
- Rubruck/
Jackson : Rubruck, William of, *The Mission of Friar William of Rubruck*, çev. Peter Jackson (Indianapolis: Hackett, 2009).
- SHM : Rachewiltz, Igor de (çev.), *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, 3 cilt (Leiden, 2004 ve 2013).
- SWQZL : "Shengwu Qinzhen Lu (Bogda Bagatur Bey-e-Ber Tayilagsan Temdeglel)", Asaraltu (ed.), *Bogda Bagatur Bey-e-Ber Tayilagsan Temdeglel* (Qayilar, PRC, 1985), 3–95.
- Thomas of
Spalato : Thomas of Spalato, *Istorija Archiepiskopov Salonyi Splita*, çev. A. I. Solopov, ed. O. A. Akimova (Moskova, 1997).
- Thomas of
Split : Thomas of Split, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, ed. Olga Peric, çev. Damir Karbic, Mirjana Matijevic Sokol ve James Ross Sweeney (Budapeşte, 2006).
- Vardan : Vardan Arewel'ci, "The Historical Compilation of Vardan Arewel'ci", çev. Robert W. Thomson, *Dumbarton Oaks Papers* 43 (1989), 125–226.
- Vartan : Vartan, "Les Mongols d'après les historiens arméniens: Extrait de l'histoire universelle de Vartan", ed. ve çev. M. Ed Dulaurier, *Journal Asiatique* 13 (Ekim-Kasım 1860), 273–315.
- Xi Youji : Chih-Ch'ang, Li, *The Travels of the Alchemist: The Journey of the Taoist Ch'ang Ch'un from China to the Hindukush at the Summons of Chingiz Khan*, çev. Arthur Waley (Westport, CT, 1976).
- Yelu Chucai : Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, "The Hsi-yu Lu", çev. Igor de Rachewiltz, *Monumenta Serica* 21 (1962), 1–128.

- YS 98 : “Yuan Shi chapter 98”, Ch’i-ch’ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1978), 72–91.
- YS 99 : “Yuan Shi chapter 99”, Ch’i-ch’ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1978), 92–124.
- YS 135 : Richard Paul Currie (çev.) “An Annotated Translation of the Biography of Togto Temur, the Yuan Shih”, Yüksek Lisans Tezi, Department of Uralic and Altaic Studies, Indiana University 1984.
- YUS : Demchigdorz, Ch. (çev.) *Yuan Ulsyn Sudar*, ed. B. Sumiyabaatar ve J. Serjee (Ulanbator, 2002).

Transliterasyon, Yazım Biçimleri ve Coğrafi Terminoloji Üzerine Notlar

Moğol İmparatorluğu üzerine çalışan herkes, en azından yarım düzine dilden transliterasyon yapılan adlarla karşılaşarak eşsiz bir deneyim geçirir. Bilim insanları bazı standartlar konusunda uzlaşmış olsalar da çok sayıda sistem mevcuttur. Metinde hem kişi hem de yer adları konusunda bu isimlerin kökeninin bulunduğu dillerdeki telaffuzlarına sadık kalmaya çalıştım. Bazı durumlarda, yaygın yazım biçimleri ve kolay erişimleri nedeniyle Orta Çağ'dakiler yerine modern yazım biçimlerini (Kubilai Khan yerine Kubilay Han)¹ kullandım. Serinin yazım kuralları uyarınca² vurgu işaretleri kullanılmamıştır. Bu dillerde yetkin olan araştırmacılar, terimlerinin özgün hallerini bulmakta fazla zorlanmayacaktır.

Coğrafi terimler Orta Çağ bağlamında ele alınmıştır; dolayısıyla Moğolistan, Suriye ve Çin gibi referanslar aksi belirtilmediği takdirde modern devletlerle eşleşmez. Aynı durum diğer yerler için de geçerlidir. Bazı durumlarda, örneğin Afganistan gibi, basitleştirme adına modern terimler kullanılmıştır. Afganistan bir kavram olarak 13. yüzyılda yoktu ancak bölgenin genelinin tartışıldığı durumlarda bu terimin faydalı olduğu görülür.

1 Özgün metinde *Qubilia Qan* yerine *Khubilai Khan*. Çevirideki kişi ve yer adları Türkçedeki yaygın kullanımlarına göre yeniden düzenlenmiştir (ç.n.).

2 Bu kitabın özgün metni Edinburgh Üniversitesi İslam İmparatorlukları Serisi'nde yayımlanmıştır (ç.n.).

Moğolların Gizli Tarihi'nin çeşitli çevirileri vardır. Geniş notlara sahip Igor de Rachewiltz'in çevirisi, bu eserlerin en iyisi sayılmakla birlikte Urunge Onon'un ve Francis Cleaves'in çevirileri de oldukça faydalıdır. Çevirilerin sayfalarından ziyade bölümleri veya paragrafları alıntılanmıştır; böylece okuyucular herhangi bir çeviriye başvurabilirler. Bakınız Igor de Rachewiltz (ed. ve çev.), *Secret History of the Mongols*, 3 cilt (Leiden, 2004, 2013); Urgunge Onon (ed. ve çev.), *The Secret History of the Mongols: The Life and Times of Chinggis Khan* (Londra, 2001) ve Francis W. Cleaves (ed. ve çev.) *The Secret History of the Mongols* (Cambridge, MA, 1982).

Teşekkür

Bu çalışmanın kitap serisinde amaçlanan hedefleri karşılamakla kalmayarak Moğol İmparatorluğu için bir giriş teşkil etmesini umuyorum. Kitabın yazılması zor oldu, beni birçok fikri yeniden kavramlaştırmaya ve olaylara ilişkin anlayışımı yeniden gözden geçirmeye zorladı. Sırf bu yüzden sarf edilen çabaya değdi.

Hiçbir kitap tek başına yazılmaz, bu projeye katkıda bulunan bir dizi insanın hakkını teslim etmek gerekir. Her şeyden önce bu kitap dizisi için beni Edinburgh Üniversitesi yayınlarına öneren Jack Weatherford ve David Morgan'dan bahsetmeliyim. Akıl hocalığı, dostluğu ve Moğol İmparatorluğu üzerine ettiğimiz sohbetler için David'e daima minnettar kalacağım. Ayrıca ilham veren çalışmaları için Peter Jackson ve Thomas Allsen'e teşekkür ederim. Başlangıç aşamaları sırasındaki yorumları ve destekleri kuşkusuz bu kitabı çok daha iyi bir hale soktu. Peter tüm kitabı baştan sona okudu ve faydalı yorumlarda bulundu. Onu bilgeliğini her zaman takdir edeceğim.

Son teslim tarihim giderek bir tarihten bir öneriye dönüşmesine karşın Edinburgh Üniversitesi Yayınları'nda çalışan Nicola'ya gösterdiği sabır için müteşekkirim. Dizinin editörü Ian Netton da, genelde İslam tarihinin yüz karası olarak görülen Moğolları, İslam İmparatorlukları dizisine dahil edecek öngörüye sahipti.

Haritalarımı sabırla hazırlayan Mapping Specialist'teki Don Larson ve Glen Pawelski'ye; burada kullandığım bazı görseller

için Art Resource ve Granger Koleksiyonu’na; koleksiyonlarında bulunan bir görseli kullanmama izin verdiği için Kojima Jade’ten Will Tomlinson’a ve Moğolistan ve Birleşik Krallık’taki sergilerdeki eserlerin fotoğraflarını kullanmama izin veren çok sayıda müzeye de teşekkür etmek istiyorum.

Çeşitli bölümler ve parçalar üzerine yorumlar yapan bazı meslektaşlarım ve yakınlarıma da şükran borçluyum. Bruno de Nicola ve Anne Broadbridge’le özellikle Moğol kraliçeleri üzerine ettiğimiz sohbetler bilhassa faydalı oldu. Bunun dışında Michael Hope, Reuven Amitai ve Michal Biran’la çeşitli konular hakkında konuştuk. Paul D. Buell ve Jeremy Black her zaman güvenilir okuyucular ve eleştirmenler oldular. Aynı şey Scott Levi ve Charles Halperin için de geçerlidir. Üç yıl boyunca Moğollar üzerine verdiğim dersi alan öğrencilerim metnin ilk ve taslak halini okudular. Birçoğunun faydalı yorumları ve soruları bu taslağı geliştirmeme yardımcı oldu. Robert Klemm derinlik sağlayan sorularıyla beni bazı noktaları gözden geçirmeye ve yeniden değerlendirmeye teşvik etti. Araştırma görevlilerim “Minyon” William Zopff ve “Kızıl Gömlekli” Amy Collerton birer okuyucu, yorumcu ve redaktör olarak görevlerini hakkıyla yerine getirdiler. Geride kalan tüm eksiklikler ve hatalar yazara aittir. Ayrıca araştırmama ve çalışmama verdiği destek için Scott Jacobs’a teşekkür ederim.

The Royal Asiatic Society, David Morgan’a Armağan cildinde yayımlanan (JRAS 26 [2016]) “Commercial Queens” adlı makalemin bölümlerini kullanmama izin verme cömertliğini gösterdi. Edinburgh Üniversitesi Yayınları da *Violence in Islamic Thought from the Mongols to European Imperialism* adlı eserdeki kitap bölümümü kullanmama izin verdi.

Son olarak görev yaptığım bölümdeki meslektaşlarım, kütüphaneciler ve ailem Moğol İmparatorluğu’na ilişkin sonuç gelmez, anlamsız konuşmalarına ve yakınmalarına tahammül ettiler. Meslektaşlarıma ve Dekan Hazretleri Christopher Jespersen’e (Krakow Azize Maria Bazilikası’nın fotoğrafı da ona aittir)

“yazım dönemime” saygı gösterdikleri için teşekkürlerimi sunuyorum. UNG kütüphanesi ve personeli de bana çok destek oldu. New Glarus’ Brewing Company’e ait Spottet Cow birası ve Ritchie Blackmore’un müziği (her çeşidi) her daim bana ilham verdi. Eşime ve çocuklarıma bana dayandıkları ve başka şeyler yapabileceğimiz halde yazmama izin verdikleri için teşekkür ederim. Son olarak kedim Leia’ya şunları söylemek isterim: Evde yazı yazarken klavyenin üzerine değil dizime otursan sevinirim, sürekli bu tartışmayı yapmamıza da gerek yok.

Giriş

Her şeyden önce bu eser yalnızca birleşik bir imparatorluğun veya Yeke Moğol Ulusu'nun değil, dağılma sonrası dönemi de içeren bir Moğol İmparatorluğu tarihidir. Moğol İmparatorluğu'na The College of William & Mary'de bir lisans öğrencisiyken yaptığım gibi yaklaştıma çalıştım ve eserimi Moğolların bakış açısıyla yazdım. Tarihin en geniş kıta imparatorluğuna hükmeden Moğolların kendi eylemlerini ve çıkarlarını nasıl gördüklerini anlamak zorundayız. Bizzat Moğollara ait çok az sayıda kaynak bulunduğundan, konuyu kavrayışımız asla kusursuz olmayacak ama yine de sarf ettiğimiz çabaya değecektir.

Bu eser İslam İmparatorlukları dizisinin parçalarından biridir. Çok sayıda Müslüman (ve başkaları da) Moğolları günahları nedeniyle Tanrı'nın bir cezası ve en adi kâfirler olarak gördüğü için ilk bakışta bu çaba şeytani bir girişim olarak görülebilir. Bununla birlikte Moğol devletinin parçalanmasından sonra üç İslam imparatorluğu doğmuştur. Bu dönüşüm yavaştı ve bu devletlerde yaşayanlar için her zaman belirgin değildi.

İslam dünyasındaki mevcut kaygıyı yansıtmaya çalıştığım gibi, Moğol egemenliğinin nasıl yerleştiğini de araştırmaya uğraştım. Moğolların Müslümanlarla ilişkilerini ve etkileşimlerini analiz ettim; yalnızca Moğolların Müslümanları nasıl gördüğünü değil, aynı zamanda Müslümanların Moğollarla nasıl bağ kurduklarını da inceledim. Bunu yaparken belli bir dine mensup olmayan bir kişi

tarafından kurulan Yeke Moğol Ulusu'nun bir dizi İslam imparatorluğuna dönüşmesini araştırmayı umuyordum.

Edinburgh İslam İmparatorlukları Tarih Dizisi'nde yer alan eserlerin çoğu Moğol adıyla ne ifade edildiğinin açıklanmasına ihtiyaç duymaz. Osmanlılar, Fatımiler ve Selçuklular imparatorluklarını kurmadan önce Müslümandılar. Moğollar ise istisnayıydı. Bu nedenle "İslam İmparatorluğu" ile şeriatın uygulanmasını içeren ancak bununla sınırlı kalmayan, Müslüman bir hükümdarı olan ve İslamî kurumları kullanan, çok sayıda etnik kökenin bulunduğu, çok kültürlü bir devleti kastediyorum. Buna ek olarak komşuları da o devleti İslamî olarak görüyor olmalıdır. Dönüşümle ilgili konulara değinilecektir; buradaki tartışma başkalarının yazdıklarına kayda değer bir ekleme yapmamakla birlikte yeni araştırma alanları ileri sürebilir.

Yazar, öğrencilere ve halka (ve umarım akademisyenlere) Moğol İmparatorluğu tarihinin somut bir anlatımını sunmayı amaçlamaktadır. Kitap yazılırken yazarın aklında öğrenciler vardı ve kitabın taslakları North Georgia Üniversitesi'ndeki birçok derste ve Scott C. Levi tarafından Ohio State Üniversitesi'nde verilen bir derste okunmuştur. İlk taslakların nitel farklılıklarına rağmen ve metin uykusuzluk hastalığının çaresi ve uyku hastalığının nedeni olarak görülmüş olsa da, öğrencilerin gereğinden fazla acı çekmedikleri görülmüştür. Umarım metnin son hali bu talihsiz unsurlardan arınmıştır. Yine de Moğol İmparatorluğu'nun nasıl bir İslam imparatorluğu haline geldiğini ve bu dönüşümün neden gerçekleştiğini anlamak için en baştan, tarihsel olarak İslam'ın elinin değmediği bir bölgeden başlamak gerekir.

1

Moğol İmparatorluğu'ndan Önce Moğolistan

Moğolistan'ın tanımlanması zordur. Moğolistan adıyla bilinen modern bir devlet olmakla birlikte bu devlet, sınırları oldukça değişken olan tarihî Moğolistan'ın yalnızca bir parçasıdır. Moğolistan bir yer adı olarak ancak Moğol İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte var olmuştur. Bununla birlikte bozkırdaki göçebelerin etkileşimde bulundukları ve bilinen tarihin büyük bir kısmı boyunca egemen oldukları Moğolistan platosu tarihî Moğolistan olarak kabul edilebilir. Bu bölge Hunlar (MÖ 259 – MS 91), Siyenpiler (MÖ 87 dol. – MS 181), Cücenler (Juan Juanlar) (MS 400 dol. – 552), Göktürkler (MS 552 – 742), Uygurlar (MS 744 – 840) ve başkaları olmak üzere, bazıları diğerlerinden daha fazla merkezleşmiş sayısız imparatorluğa ev sahipliği yaptı. Bu halkların çoğu sınırlarını Moğolistan platosunun ötesine taşıdılar ve etkileyici imparatorluklar kurdular ancak hiçbirisi Moğol İmparatorluğu kadar etkili bir miras bırakmadı. Moğolistan kökenli bu imparatorluklar, yerleşik bölgeleri kontrol etmelerine rağmen odak noktaları olan bozkırları korudular ve büyük ölçüde orada kaldılar.¹ Moğolların selefleri de yerleşik yaşamın sürdürdüğü bölgeleri kontrol etmişlerdi, ancak Moğolların

1 Thomas Barfield Moğolistan kökenli imparatorlukların büyük bir kısmının Çin'i fethetme arzularının bulunmadığını ve Moğolların istisna olduğunu varsaymıştır. Bkz. Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757* (Cambridge, MA, 1992).

denetimindeki yerleşik bölgeler göçebe nüfusunu kat be kat aştı. Bununla birlikte Moğollardan önce Moğolistan, gerçekte öyle olmasa bile araştırmacıların zihninde belirsiz ve belki de kaotik olarak kalmaya devam etmiştir. Yine de Moğol İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte Moğol platosu, Avrasya'nın geri kalanı gibi sonsuza dek değişecekti.

Platonun yer şekilleri çeşitlilik gösterir. Kuzey ve batı bölgeleri oldukça dağlıkken güney ve doğu bölgelerinde bozkırlar ve çöller yer alır. Altay Dağları platonun batı sınırını oluştururken doğudaki Büyük Kingan Sıradağı platoyu Mançurya'dan ayırır. Plato kuzeyde Sibiry'a'nın uçsuz bucaksız topraklarına ve Baykal Gölü'ne, ve kendisini çevreleyen Ola, Sayan, Hamar–Daban, Daur ve Onon sıradağlarına dek uzanır. Güneyde Yin ve Helan Dağları sınır oluşturur. Plato, bu sıradağların kuzeyinde bozkır ve çölle karışır; Gobi ve Alaşan çölleriyle ve platonun güneyinde yer alan, adını taşıdığı kül rengi topraktan alan Sarı Irmak (Huanghe) ile birleşir. Moğolistan'ın deniz seviyesinden yüksekte bulunan toprakları sayesinde, Altay ve Hangay sıradağlarının 4.000 metreden yüksek kesimlerinde daima kar bulunur. Bozkır dahi deniz seviyesinden 500 ile 1.000 metre yüksektedir.

Moğolistan'ın iklimi soğuk ve kurudur. Plato yeteri kadar yağış almadığından (yıllık ortalama 400 milimetre yağış) birçok bölgede sürdürülebilir tarım yapılamaz. Gerçekten de bozkırın büyük bir kısmı çoraktır ve bodur bitkilerle kaplıdır. Bununla birlikte kuzey bölgeleri diğer yerlerden daha fazla yağış alır. Kuru iklim, platoyu kuzeyden batıya dek kasıp kavuran rüzgarlar eşlik eder. Sonuç olarak yoğun tarım ve aşırı otlatma (ve madencilik) toprak üstü erozyona neden olabilir. Bugün bile İç Moğolistan ve Çin'in bazı bölgeleri, Moğolistan platosundan gelen toz ve kül fırtınalarından zarar görmektedir.

Tarihî Moğolistan yarı kurak bir bölge olmasına rağmen göçebeliği olanaklı kılan çok sayıda göle ve ırmağa sahipti. Dünyanın en derin gölü olan ve bir kısmı Rusya'ya ait bulunduğu

bugünkü Moğolistan'ın dışında kalan Baykal Gölü de bölgede yer alır. Platonun kuzey kısmında, özellikle Moğolistan'ın kuzey-batısında yer alan Büyük Göller Havzasında çoğunun suyu tuzlu olan birçok göl vardır. Kuzeydoğudaki başlıca ırmaklar arasında Onon ve Kerulen (günümüzdeki haritalarda Kherlen), Halka ve Argun Irmakları sayılabilir. Bu ırmaklardan bazıları, Pasifik Okyanusu'na dökülen Amur Irmağı'na karışır. Selenge, Tula ve Orhun Irmakları ise kuzey ve orta Moğolistan boyunca akarlar. Günümüz Moğolistan'ının en derin gölü olan Hövsgöl Gölü'nden doğan Selenge Irmağı Orhun ile birleşir. Bir dizi budunun² kurulduğu Orhun Irmağı havzası tarihsel açıdan önemlidir.³ Moğolistan'ın başkenti Ulanbator'un üzerinde bulunduğu Tula veya Tuul Irmağı da 12. yüzyılda önemli bir rol oynamıştır. Irmak günümüzde de önemini korumaktadır.

Ortalama sıcaklık 22 C'dir, ancak eylül ayının başlarında don olaylarının görülmesiyle birlikte erken gelen kış, kar yağışının görülebildiği mayıs ayına dek sürer. Kış sıcaklıkları -34 C'ye kadar düşebilir, ancak kışın ortalama sıcaklık -12 C'dir. Yazın ortalama sıcaklık 22 C'yken, sıcaklık yüksek kesimlerde 30 C'lere kadar yükselebilir. 13. yüzyılda Moğolistan'ın iklimi pek çok dönemde olduğundan daha nemliydi. Nemli iklim nedeniyle çoğalan otlaklar sayesinde geçim kaynağı olarak yoğun tarım yerine göçebeliliğin tercih edilmesi şaşırtıcı değildir.⁴

2 Metinde konfederasyon. Orhun Yazıtları'nda ilk Türk devletlerinin yapısı sırasıyla oğuş (aile), uruğ (aileler birliği veya sülale), boy (uruğlar birliği), budun (boyar birliği) ve il (devlet) olarak belirtilir. Yazarın burada konfederasyon olarak tanımladığı birlik budun olarak düşünülebilir (ç.n.).

3 Larry W. Moses, "A Theoretical Approach to the Process of Inner Asian Confederation", *EM* 5 (1974), 113–22.

4 Bkz., Gareth Jenkins, "A Note on Climatic Cycles and The Rise of Chingis Khan", *CAJ* 18 (1974), 217–26; Maria Hvistendahl, "Roots of Empire", *Science* 337 no. 6, 102 (28 Eylül 2012), 1.596–9, doi: 10.1126/science.337.6102.1596 (son erişim 21 Ağustos 2013); "A Horde of Data: The World's Greatest Land Empire Was Probably Encouraged by Climate Change", *The Economist*, 8 Aralık 2012, <<http://www.economist.com/>

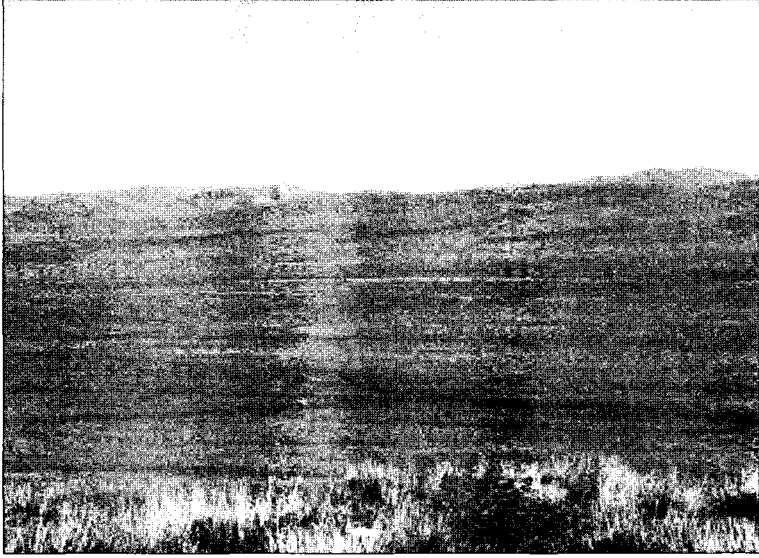
Moğol İmparatorluğu'nun Ortaya Çıkışında İklimin Bir Rolü Var mıydı?

21. yüzyıldan önce bazı araştırmacılar Hunlar, Moğollar ve diğer halkların yükselişine neden olan muazzam göçebe hareketlerinin bozkırdaki kuraklığa bağlı olduğunu ileri sürdüler. Yakın zamanda yapılan dendroloji (ağaçbilim) çalışmaları ve ağaç halkalarının incelenmesi, Moğol İmparatorluğu döneminde iklimin çok daha yağışlı olduğunu (büyük olasılıkla bozkırlar birçok tarihsel döneme göre daha sulak ve bereketliydi); böylece hem daha fazla sürünün ve belki de daha fazla insanın yaşayabildiğini ortaya koymaktadır. İlgi çekici olsa da tek nedenli açıklamalar genelde hiçbir şeyi açıklamaz. İklim, Moğol İmparatorluğu'nun veya herhangi bir imparatorluğun yükselişinde rol oynamış olabilir ancak tek başına bir neden sayılamaz.

Göçebelik

Göçebelerin hayvan sürüleriyle birlikte bozkırda başıboş dolaştıklarını belirten popüler görüşün aksine bir göçebenin yaşamı bundan oldukça farklıydı (şimdi de farklıdır). Göçebeler başıboş dolaşmazlar, aksine aşırı otlatmadan kaçınmak için mevsimsel göçler gerçekleştirirler. Moğolistan bozkırlarındaki göçebeler, bölgede farklı miktarlarda bulunan beş çeşit hayvana bağlıydılar. Moğol İmparatorluğu incelenirken göçebe ekonomisinin ve yaşam tarzının önemi azımsanamaz. Bu değerlendirme hiçbir şekilde

news/science-and-technology/21567877-worldsgreatest-land-empire-was-probably-encouragedclimate-change-horde> (son erişim 21 Ağustos 2013); Charles Q. Choi, "Reign Check: Abundant Rainfall May Have Spurred Expansion of Genghis Khan's Empire", *Scientific American*, 21 Mart 2012, <<http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=abundanttrainfall-may-have-spurred-expansion-of-genghis-khans-empire&page=2>> (son erişim 21 Ağustos 2013).

Görsel 1.1. Moğol Bozkırları. Göçebelik, Moğolistan'ın iklimi nedeniyle antik dönemden beri baskın ekonomik etkinliktir. Göçebelik ancak 12. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başlamıştır.

tamamlanmış olmamakla birlikte, okuyucunun göçebeliliğin Moğol İmparatorluğu'nda rolünü takdir etmesini sağlayacaktır.⁵

Bir ailenin sürülerinin büyük bir kısmı koyunlardan oluşurdu. Uysal ve kolaylıkla kontrol edilebilir koyunlardan elden edilen yün, keçe kumaş yapımında kullanılırdı. Yün ezilerek, yün parçalarının birleştiği noktalardaki çok küçük tüyler sayesinde sağlam bir keçe elde edilirdi. Böylece yünleri ipliği dönüştürmeye ve ardından örgü örmeye de gerek kalmıyordu. Göçebeler, keçeyi kullanarak *ger* adlı (genelde yurt olarak bilinen) kafes çerçeveli ve keçe katmanlarından oluşan (iklime göre değişir) yuvarlak çadırlarını yaparlardı. *Ger*in boyutlarını çatı kirişlerinin uzunluğu ve keçe miktarı belirlerdi. Bir aile, bir *geri* bir saat içinde kurabilirdi.

5 Orta Çağ'da Moğolistan'daki göçebelik için bkz. Bat-Ochir Bold, *Mongolian Nomadic Society: A Reconstruction of the "Medieval" History of Mongolia* (New York, 2001).

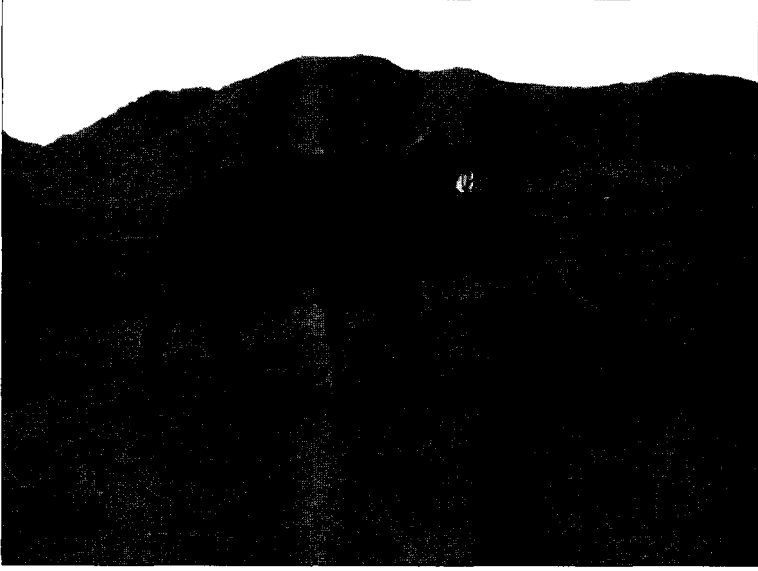
Ger bir at arabasına veya develerin sırtına kolaylıkla yüklenebildiğinden aile hareket özgürlüğünü koruyarak evini taşıyabiliyordu. Buna ilave olarak koyunlardan et ve deri elde edilirdi.

Sayısına göre bir sonraki hayvan keçiydi. Keçiler, otlakların az olduğu bölgelerde de yaşayabildiklerinden kuraklık dönemlerinde göçebelere yardımcı olurlardı. Ayrıca sütleri sağılabilir, derileri yüzülebilirdi; postlarının yumuşak astarından kaşmir elde edilirdi. Bununla birlikte keçilerin toynakları koyunlarınkinden daha keskin olduğundan otlaklara zarar verebilirlerdi. Bu nedenle koyunlar için yeterince otlak olmayan bölgeler hariç olmak üzere, daha az sayıda keçi beslenirdi. Bununla birlikte hem koyunlar hem de keçiler, yüzeydeki otları tüketerek diğer hayvanlara pek bir şey bırakmazlar. Özellikle kökleri de yemeye meyilli olan keçiler, denetim altında tutulmazlarsa bozkırların çölleşmesine yol açar. Göçebeler, otların tamamının tüketilmesine izin vermeyerek, tüm hayvanları verimli bir şekilde aynı otlakta gütmeyi öğrenmişlerdi.

Öküz ve yak (Tibet sığırı) da beslenirdi ancak bu hayvanların sayıları azdı. Yüksek rakımlı bölgelerde yaşayan uruğlar öküz yerine bugün Moğolistan'da *kaynak* olarak bilinen yak beslerler veya melez inekler bulundururlardı. Yük hayvanı olarak kullanılan inek ve yak nadiren yenilirdi. Bununla birlikte bu hayvanların sütü ve süttten yapılan ürünleri yaygın bir biçimde tüketilirdi.

Yük hayvanı olarak Baktria (çift hörgüçlü) develeri son derece değerliydi. Bu hayvanlar 180 kilograma kadar yük taşıyabilir ve 400 kilogramdan fazla yükü çekebilirlerdi.⁶ Oldukça rahat bir şekilde binilmelerine rağmen, yavaşlıkları nedeniyle ideal ulaşım aracı sayılmazlardı. Develer, göz kapakları ve ayaklarının çevreye uyumu, suyu depolayan hörgüçleri ve kalın tüyleri sayesinde kuru iklimlerde rahatlıkla hayatta kalabilirlerdi. Göçebeler develerin tüylerini ve sütünü kullanmakla birlikte değerli yük hayvanı olmaları ve görece nadir bulunmaları nedeniyle genelde develeri kesmezlerdi. Dişi devenin gebelik süresi (on iki ila on dört ay)

6 Timothy May, *Cultures and Customs of Mongolia* (Westport, CT, 2009), 35.

Görsel 1.2. Moğol Bozkırları. Göçebelik, Moğolistan'ın iklimi nedeniyle antik dönemden beri baskın ekonomik etkinliktir. Göçebelik ancak 12. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başlamıştır.

kayda değerdir. Develer, düzenli yiyecek kaynağı olabilecek kadar hızlı üremezler.

Son sıradaki hayvan, göçebeliliğin var olmasını sağlayan ve Moğol yayılcılığının kilidi olan attır. Moğol atı küçüktür, Amerikan *mustang*⁷ gibi boyu bir buçuk metreyi nadiren geçer. Karşılaştırmak gerekirse *American Quarter Horse*'un⁸ boyu on beş veya on altı karıştır. Diğer hayvanlar gibi at da otlaklarda beslenir. Atların, zekâları ve toynakları sayesinde otlanırken karla kaplı otları kazabilmesi ve buzu kırabilmesi son derece önemlidir. Diğer hayvanlar kışları otlamak için atları izlerler. Atlar hayvanların en süratlisi olmamakla birlikte dayanıklılıkları inanılmazdır. Günümüzde ve Orta Çağ'da Moğolistan'da atın değeri, bir yarışta ne kadar hızlı koştuğuyla değil ne kadar uzağa

7 Amerika kıtasına özgü yabani at (ç.n.).

8 Amerika Birleşik Devletleri kökenli bir yarış atı cinsi (ç.n.).

Görsel 1.3. Küçük ama dayanıklı Moğol atı, Moğol İmparatorluğu'nun askeri başarısının anahtarıydı.

gidebildiğiyle ölçülür.⁹ Moğollar ve diğer göçebeler atları bu denli dayanıklı kılabilmek için, hayvanın hem kuvvetini artırmak hem de uysallığını sağlamak amacıyla atları muazzam bir şekilde eğitirlerdi.¹⁰ Bu nedenle biniş için kısıraklar ve iğdiş edilmiş atlar tercih edilirdi. Beygirler hem damızlık olarak kullanılır hem de sürülerin avcılardan korunmasına yarardı.

Göçebeler atları nadiren yük hayvanı olarak kullanır; bunun yerine deriyle kaplı, ahşap iskeletli bir eyer yükledikleri atlara binerlerdi. Göçebeler, eyerdeki ahşabın kabarmasını ve derinin çatlamasını önlemek için eyerlerini koyun yağıyla ovarlardı. Üzengi sayesinde binicinin ağırlığı yanlara değil ortaya verilir; böylece binici atın üstünde ayağa kalkabilir ve dönebilirdi. Göçebeler

9 May, *Cultures and Customs of Mongolia*, 120–1.

10 Timothy May, *The Mongol Art of War* (Yardley, PA, 2007), 54–6. Ayrıca bkz. *MDBL*, 68–9.

ayrıca demir veya ahşaptan yapılmış at nalları kullanırlardı.¹¹ Moğollar ve diğer bozkır göçbeleri, mahmuz yerine kamçı kullanırlardı. Kamçıda genelde otuz santimetreden daha kısa olan küçük bir değnek bulunurdu. Göçbeler, atların hareketliliği sayesinde sayıları birkaç düzineden (en yoksullar) yüzlere ve hatta binlere varan hayvanın bulunduğu sürülerini denetleyebilirlerdi.

Göçbeler bu beş hayvan sayesinde hayatta kalabildiler, ancak kendi kendilerine yeterli bir hayat sürdükleri söylenemezdi. Doğrudan veya seyahat eden tacirler üzerinden dolaylı olarak yerleşik topluluklarla ticaret yaparlar ve kendileri için gerekli olan, ancak imal edemedikleri ürünleri alırlardı. Bu ürünler arasında lüks mallar ve göçbeler arasında yerli demircilerin varlığına rağmen, metal eşyalar da vardı. Bununla birlikte temel ihtiyaçların çoğu özellikle gıda açısından yukarıda ifade edilen bu beş hayvandan karşılanıyordu. Göçbelerin öğünü büyük ölçüde süt ve et ürünlerinden oluşuyordu. Ticaret, toplayıcılık veya küçük ölçekli tarım yollarıyla elde edilen meyve, sebze ve tahıl ise nadir bulunurdu.

Göçbelerin öğünü iki basit kategoriden oluşmasına karşın çeşitlilik arz ederdi. Çeşitli hayvanların sütünü içen göçbeler, taze yoğurt ve çok çeşitli peynirler yaparlardı. Yurtlarının çatılarına koydukları peynirleri rüzgarda ve güneşte kurutan göçbeler, peynirlerini ise uzun süre boyunca koruyabilir ve saklayabilirlerdi. Bazı durumlarda kaymak ve tereyağı da kullanılırdı. Özellikle kısırak sütünü çok severlerdi. Ara sıra karıştırarak mayaladıkları, fermente olmuş kısırak sütünden kımız (*ayrak*) adı verilen bir içki elde ederlerdi. Bu içkinin başlangıçta oldukça düşük olan alkol oranı (%1 ila %3) damıtma yoluyla artırılırdı. Hafif köpüklü doğal haliyle de göçbelerce sevilen bu içecek yaz boyuna keyifle içilirdi. Ne yazık ki kış yaklaştıkça kısıraklar süt vermeyi keser ve stoklar tükenirdi.

11 Ruth Meserve, "An Historical Perspective of Mongol Horse Training, Care and Management: Selected Texts", Doktora Tezi, Ural ve Altay Çalışmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1987, 34.

Et, tüm hayvanlardan elde edilmekle birlikte atlar, develer ve öküzler daha önemli olduğundan, en çok koyun ve keçi eti tüketilirdi. Bununla birlikte çok azı ziyan edilen etin her türlü kullanılırdı. Etler çoğunlukla kaynatılır veya ateşte kızartılırken, hayvan dışkısı yakacak olarak kullanılırdı. Kaynatılan etlerin suyundan, parça etler ve belki de çeşitli sebzeler içeren, akdarı ve diğer tahıllarla kıvamı artırılan bir çorba yapılırdı. Göçebeler, alet ve silah yapımında hayvanların sinirlerini kullanırlardı. Tüketmedikleri yağları, eşyaların su geçirmemesi ve rüzgâr nedeniyle ciltlerinin çatlamaması için kullanırlardı. Göçebeler, sürülerinden elde ettikleri ete ek olarak avlanarak öğünlerini zenginleştirirlerdi. Kapanlar ve şahinler kullanılarak kuş avlanırdı. Geyik ve antilop da avlanırdı, ancak göçebelerin en sevdikleri yemek, bozkırlarda sıkça görülen ve çayır köpeğine benzeyen bir hayvan olan dağ sıçanıydı. Balıkçılığa ender rastlanırdı, balık göçebeler arasında tercih edilen bir yiyecek değildi.

Erkek ve kadın göçebeler arasında bir iş bölümü mevcut olsa da, göçebe yaşam tarzı yerleşik tarım kültürlerinden çok daha eşitlikçiydi. Pragmatik nedenlerle erkekler ve kadınlar birbirlerinin işlerini yapmayı öğrenirlerdi. Eşlerden biri öldüğünde veya hastalandığında karı veya koca diğerinin işini devralmak zorundaydı. Erkekler hayvanları otlatır, avlanır ve savaşırırlardı. Kadınlar ise gerekli olduğunda diğer yiyecekleri temin eder, yemek yaparak ve hayvan ürünleri ile yiyecekleri hazırlayarak kampın işlerini görürlerdi. Kısarak sağma ve kımız yapma işi ise erkeklere aitti.

Bir kampta çok sayıda *ger* bulunabilmekle birlikte, otlakların sınırlılığı nedeniyle bir *gerde* yaklaşık beş kişilik bir aile ve belki de birkaç akrabadan fazlası yaşamazdı. Bununla birlikte her göçebe, kelimenin tam anlamıyla boy olarak adlandırılan başka bir grubun parçası olabilirdi. Boyun adını aldığı ve toplumun üst tabakasına mensup, gerçek veya hayali bir atası vardı. Seçkinler, boyun diğer üyeleri üzerinde hüküm sürerlerdi. Boy üyeliği zamanla değişti. Boy üyeleri de kendi istekleriyle ve istekleri dışında

boya katıldılar veya boydan ayrıldılar. Bununla birlikte boyun baskın unsuru uruğlar üzerindeki hegemonyasını sürdürdüğü sürece, yönetici unsurun kimliği boyun kimliği olmaya devam etti. Bu durum yönetici seçkinlerin mutlak bir egemenliği olduğu anlamına gelmezdi. Boyun önderleri, uruğların önderlerine danışır ve onların şikayetlerini dinlerlerdi. Bununla birlikte önderler bu tavsiyelere her zaman kulak vermezlerdi. Ancak bunu sürekli olarak yaptıklarında ilişkileri bozulur ve böylece uruğlar ayaklanmaya yatkın hale gelirler, başka bir budunun ve hatta yakınlardaki yerleşik bir gücün korumasına girmeyi arzularlardı. Önder adeta seçimle işbaşına gelmiş gibi davranmaya eğilimliydi. Becerilerini yalnızca savaşta ortaya koymakla kalmaz, taraftarlarına ve tebaasına karşı toplumsal sorumluluklarını da yerine getireceğini gösterirdi. Bunda başarısız olursa yerine, gerekirse zor kullanılarak, bir başkası getirilirdi.¹²

12. Yüzyılda Moğolistan

Moğolistan'da sayısız göçebe boy yaşıyordu. Bir keresinde bu boy-lardan biri, Moğolistan platosunun tamamını olmasa da büyük bir kısmını ele geçirdi, nüfuzunu Çin'de bulunan bir hanedanın (doğrudan veya dolaylı olarak) egemen olduğu güney bozkırlarına dek genişletti. Çin'in egemenliği kimi zaman askerî; bazen de ekonomik, toplumsal, askerî ve siyasî etkilerin bileşimiydi. Daha önce belirtildiği gibi Çin'deki hanedanlar, Jin (Chin veya Çin) İmparatorluğu'nun (1125–1234) yaptığı gibi nüfuzunu kuzeye doğru genişletmeye teşebbüs edebilirlerdi. Jin İmparatorluğu'ndan önce Liao İmparatorluğu (960–1125) Gobi'nin kuzeyinde garnizonlar ve kalelerden oluşan bir hat inşa etti. Böylece Qing Hanedanı'ndan (1636–1911) önce Moğolistan'ın dışında

12 Boyların kimlikleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Rudi Lindner, "What Was a Nomadic Tribe?" *Comparative Studies in Society and History* 24/4 (1982), 689–711; David Sneath, *The Headless State: Kinship Society, and Misrepresentation of Nomadic Inner Asia* (New York, 2007).

bulunan bir imparatorluk ilk kez bozkırı işgal ederek bu denli kuzeye ilerleyebildi. Liao'nun yönetici unsuru olan, proto-Moğol kökenli Kitanlar, belki de, Çin'de Çin imparatoru, bozkırda ise göçebelere hanı olarak hüküm sürmek istemişlerdi. Liao hanedanı da Jin hanedanı gibi Orta Asya kökenliydi ve böylece hem göçebe hem de yerleşik yaşama egemen olabilmişlerdi. Birçok hanedan her iki tarafa da yakın olma konusunda pek başarılı olamamıştı.

Liao ve Jin hanedanları Orta Asya'dan gelmişlerdi ve her ikisi de çoğunlukla patlamaya hazır bozkır boylarını kontrol etmek için ellerinden geleni yapmışlardı. 12. yüzyılın sonlarında gözlerini Moğolistan'a diken tek devlet Jin değildi. Uygur İmparatorluğu (744–840) 8. ve 9. yüzyıllarda Gobi'nin kuzeyinden Çin'e önemli bir tehdit oluşturan son kuvvetti. Akınların getirdiği korku hâlâ tazeydi. Bu nedenle Jin İmparatorluğu, Şia (Tangutlar) ve Karahıtaylar Moğolistan'daki çeşitli boylarla olan bağlantılarını sürdürdüler. Çin'in bugünkü Ningxia ve Gansu eyaletlerinde bulunan Şia Devleti zaman zaman Jin İmparatorluğu'na haraç vermiş, bazen de onun rakibi olmuştu. Jin baskısından kaçan Liao Hanedanı'na mensup mülteciler tarafından kurulan Karahıtaylar da bugünkü Kazakistan'ın güneyine, Kırgızistan ve Doğu Türkistan'a, Özbekistan ve Tacikistan'a egemendi. Bu üç devlet de çıkarları uyarınca sınırlarında bulunan bozkırdaki olayları etkilemeye çalıştı.

12. yüzyılda herhangi biri boyun baskın durumunda bulunmadığı birtakım boylar konfederasyonu vardı. Bunlardan birisi olan batıdaki Naymanlar, Karahıtaylarla bağlarını sürdürüyorlardı. Büyük ve kuvvetli bir boylar konfederasyonu olmalarına rağmen Naymanların kendilerine ne ad verdiklerini bilmiyoruz. Moğolca “nayman” kelimesi sekiz anlamına gelir ve yönetici seçkinlerin Türk olduğu sekiz Türk–Moğol boyunun Nayman konfederasyonunu oluşturduğuna inanılır.¹³ Başlarında tek bir han bulunmakla birlikte makamı mutlak değildi ve büyük ölçüde eşitler arasında

13 Igor de Rachewiltz, ed. ve çev., *SHM*, 518; Peter B. Golden, *An Introduction to the History of History of the Turkic Peoples* (Wiesbaden, 1992), 285.

birinci sayılıyordu. Yine büyük olasılıkla Türk yönetici tabakaya sahip olan Kereyitler, Orhun Irmağı ve Tula Irmağı arasındaki bölgedeki ve Tula Irmağı'nın kaynağı olan Kara Orman'daki otlakları içeren orta Moğolistan'a egemendiler.¹⁴ Kereyitlerin Şia ve Karahıtay devletleriyle bağları vardı. Tahtından indirilen Kereyit hanları genelde bu iki devletten birine sığınır. 12. yüzyılın sonlarında Kereyit hanı Tuğrul, Jin İmparatorluğu'nun himayesine girerek bu devletle olan bağıni pekiştirmişti. Hem Naymanların hem de Kereyitlerin birçoğı 12. yüzyılda Hıristiyanlığa geçtiler ki anlatılanlara göre misyonerler 200.000 göçebenin din değıştirmesine neden olmuşlardı.¹⁵ Hıristiyanlığın Doğı Kilisesi olarak adlandırılan bu kolu, Batı Hıristiyanlığı tarafından sapkınlık olarak görüldüğünden Nasturilik olarak da anıldı.

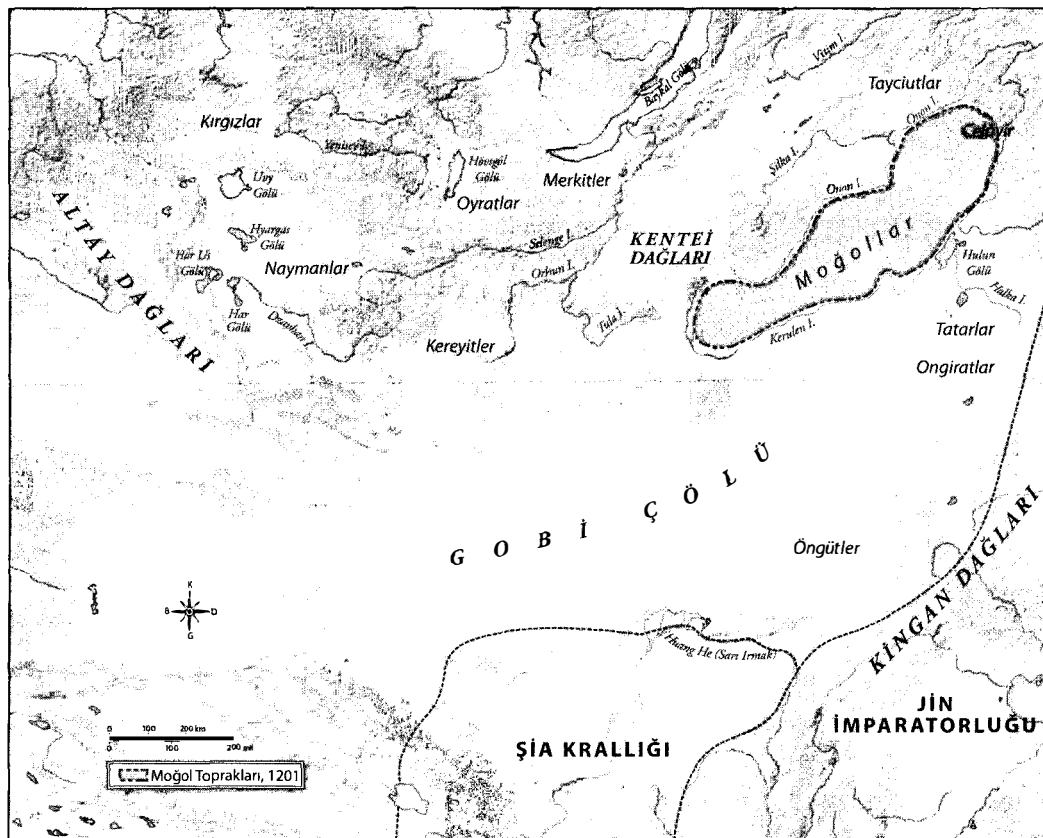
Kereyitlerin kuzeyindeki bozkırlarda, Selenge boyunca ve Baykal Gölü'nün güneyinde Merkitler vardı. Burada, bozkırdaki göçebeler ve Sibiry'a'nın yarı göçebe boyları arasında kesin bir ayırım vardı. Merkitler her iki dünyayı da bilirlerdi. Balık avlar, kapan kurarak avlanır ve Sibiry'a'daki uruğlar gibi rengineyi sürülerine sahip olurlardı, ancak aynı zamanda bozkırlardaki göçebe atlılar gibiydiler.¹⁶ Bir Türk-Moğol boyu olan ve üç boydan meydana gelen Merkitler, bozkırdaki başlıca güçler olan Nayman, Kereyit ve Tatarlara fazla tehdit oluşturmazlardı. Bununla birlikte daha zayıf gruplar için tehlikeliydiler. Dahası, dağık toprakları ve Sibiry ormanlarına yakın yaşamaları nedeniyle bozkır göçebelerinin akınlarına uğramaları zordu.

Güneydeki bozkırlarda Tatarlar ve Moğollar arasında bir hâkimiyet mücadelesi vardı. Moğollar, Kerulen ve Halka ırmakları ile Büyük Kingan Dağları arasındaki bölgede yaşayan göçebelerdi. Büyük olasılıkla Cürçenlerin anayurdu Mançurya'ya yakın yaşadıklarından en tehlikeli grup olarak görülen Tatarlar, birçok

14 Golden, *Introduction*, 285.

15 BH1, 184; Samuel Hugh Moffett, *A History of Christianity in Asia*, 1. cilt (San Francisco, 1992), 400-1.

16 Golden, *Introduction*, 285.

durumda Jin ve Liao'ya ciddi tehditler oluşturmalarıydı. Jin İmparatorluğu, Tatar akınlarını durdurmak amacıyla Büyük Kingan sıradağlarının doğu eteklerine uzun toprak surlar inşa etti. 12. yüzyılın sonlarındaki Tatar tehdidi, Jin İmparatorluğu'nu Tatar gücünü kırmak amacıyla kuzeydeki bozkırlarda müttefikler bulmak zorunda bıraktı. Aynı durum 12. yüzyılın başlarında da yaşanmış, Jin İmparatorluğu yükselen Moğol gücüne karşı müttefik arayışına girmişti.

Doğu Kilisesi veya Nasturilik

Nasturilik adı, İsa'nın yalnızca Meryem'den doğan ve Kutsal Ruh'la dolan bir aracı olduğuna inanan ve 428–431 yıllarında Konstantinopolis Patrikliği yapan Nestorius'tan gelir. Ona göre Meryem, İsa'nın annesi olmayıp yalnızca Kutsal Ruh'un bedeninin annesidir ve bu nedenle İsa'ya hem tanrısal hem de insani özellikler atfeder.¹⁷ Sonuç olarak 431 yılında Ephesos'ta toplanan Üçüncü Ökümenik Konsil'de, Nestorius'un öğretilerinin sapkın olduğu kabul edildi. Bizans İmparatorluğu'nda kovuşturmaya uğrayan taraftarları, Sasani İmparatorluğu'na (İran) kaçtılar. İran'da mülteci olarak kabul edildiler, sayıları arttı ve Zerdüşť din adamlarınca tehdit olarak görüldüler. Bununla birlikte bugünkü Türkmenistan'da bulunan Merv dahil olmak üzere bir dizi piskoposluk ortaya çıktı. Kereyitler ve Naymanlar, Merv piskoposuna başvurarak, kendilerine Hıristiyanlığın öğretilmesini istediler. 13. yüzyıla gelindiğinden bozkırda hâlâ Nasturi Hıristiyanlık görülüyordu ve hatta yönetici ailenin çok sayıda üyesi de bu dini benimsemişti.¹⁸

17 Nestorius esasen Meryem'in, tanrısal İsa'nın annesi olmadığını belirterek, Hıristiyanlığın teslis inancına karşı çıkmıştır (ç.n.).

18 Ayrıca bkz. G. W. Houston, "An Overview of Nestorians in Inner Asia", *CAJ* 24, no. 1 (1980), 60–8.

Moğollar, Tang Hanedanı (618–906) döneminde Sibirya'daki ormanlardan bozkırlara geldiler. 12. yüzyılın başlarında ise Kabul Han'ın önderliğinde kuvvetli bir konfederasyon olarak ortaya çıktılar, ancak 1164'te Jin–Tatar ittifakı karşısında yenildiler ve dağıldılar. Moğollar, Moğolistan platosunun kuzey ucundaki bölgelerde, Onon ve Kerulen ırmakları havzasına yerleştiler. Diğer göçebeler gibi Moğollar da en önemlileri Börçigin ve Tayciut olmak üzere çeşitli boylardan oluşuyorlardı.

Şamanizm

Nayman ve Kereyit boylarının bazı mensupları Hristiyanlığı seçmişlerse de, göçebelerin büyük çoğunluğu dinî ibadet açısından şaman inancına bağlı kaldılar. İlkel bir din olan Şamanizm'de, dinin kurallarını ve inançlarını belirleyen, merkezi bir kutsal metin bulunmazdı. Hristiyanlık, İslamiyet ve diğer dinlerin aksine Şamanizm'de her şeyin bu geçici dünyadan daha iyi olacağına yönelik aşkın bir ahiret inancı yoktu. Şamanizm'de kişinin statüsü, ölümden sonraki yaşamda da aynı kalır, kişi yalnızca ruhlar aleminde yaşamaktaydı. Dünyevi yaşamdaki kuvvetli kişiler, örneğin han veya şaman, ruhlar aleminde de kuvvetli ruhlara dönüşürler. Bir köle veya basit bir çoban, ruhlar aleminde büyük bir değişikliklerle karşılaşmaz. Hepsi de sonsuza dek aynı statüde kalır. Şamanların dünyasında tanrılar da vardı. En önemli tanrılar, ebedi Gök Tanrısı Tengri ve Yeryüzü Tanrıçası Etügen'di. Başka tanrılar da olmakla birlikte en çok bu iki tanrı dikkat çeker. Tanrılar, bireylerin yaşamlarına pek karışmadıklarından ruhban sınıfı yoktu. Asıl olarak, hem geçici hem de ruhsal dünyada insanlarla etkileşime geçen ruhlar önemliydi. Şamanlar gazaplarından korkulan tanrıların hoşnutsuz olmaması için duruma göre bu ruhlardan yardım isterlerdi. Moğolistan'daki göçebeler özellikle yıldırım ve şimşekten korkarlardı. Moğolistan platosunun rakımı ve gökyüzünün adeta erişilebilecekmiş gibi gözüktüğü göz önüne

alındığında, bir kişinin bozkırdaki açık alanlarda tehlikeye maruz kalabileceği açıktı.

Şaman, rahip değildi, ancak şifacı, arabulucu ve uzmandı ve boydaki herkesten farklıydı.¹⁹ Şaman tanrılarla meşgul olmaz, bunun yerine kutsal alanlar kabul edilen bağlantı noktalarında geçici, maddi dünyayla çakışan ruhlar alemiyle uğraşır. Şamanlık cazip bir meslek sayılmıyordu. Gerçekten de birçok durumda nesilden nesile geçen bir aile mesleği idi. Özel eğitim ve bilgi gerektirmesi nedeniyle şamanlığın babadan oğula geçmesi tercih edilirdi, ancak bu durum her zaman mümkün olmazdı. Bazı şamanlar mesleğe ölümden dönme veya yıldırım çarpması gibi başka deneyimler nedeniyle giriş yaparlardı. Bazıları ise ruhlar alemine özel bir yakınlık duyduklarından, örneğin ruhları görebildikleri veya onlarla haberleşebildikleri için şaman olurlardı. Yine de ruhlarla iletişim kuran birisi, kendiliğinden şaman olamazdı. Yeteneklerin geliştirilmesi gerekiyordu. Eğer birisi ruhları kontrol etmeyi öğrenemezse ruhlar kasıt olmaksızın bile tehlikeli hale gelebilirlerdi. Yine de bu iş insanı delirtebilirdi. Bu nedenle diğer şamanlarla birlikte eğitim gören şaman, yalnızca uygun ritüel ve çağrılar öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda ruhlar aleminin ustası olurdu. Orta Çağ'da şamanların çoğu erkek olmakla birlikte kadın şamanlar da vardı.

Kimi zaman bir ruh maddi dünyada saplanır kalır ve ruhlar alemine giremezdi. Bunun nedeni ruhun maddi dünyada kapana kısılmasıydı. Orta Asyalı göçebeler, bir kişinin kemiklerinin ve kanının ruhu içerdiğinde inanırlardı. Bu nedenle idamlarda ve cinayetlerde kan dökülmesine karşı tabular mevcuttu. Kan top-rağa dökülürse, kişinin ruhu maddi dünyada kapana kısılabilirdi. Bu durumlarda kişi, o bölgede kapana kısılmış bir hayalet olarak görülürdü. Bu hayaletler çoğu zaman gelip geçen seyyahlara tehlike oluşturmazdı. Hayaletleri ve yakınlardaki ruhları yatıştırmak

19 Klaus Hesse, "On the History of Mongolian Shamanism in Anthropological Perspective", *Anthropos* 82 4/6 (1987), 406.

için mayalı kısırak sütüne (kımıza) hafifçe bir fiske vurulurdu. Şaman, bu sunuyla birlikte hayaleti sakinleştirdi. Şaman ayrıca ruhu çıkarabilir ve ruhlar alemi için bir kapı açabilirdi.²⁰

Kötü ruhlar, maddi dünyayla da etkileşirler, insanlara saldırır ve onların ruhlarını çalmaya çalışır, böylece de hastalığa neden olurlardı. Bir kişi ancak ruhu yeniden yerine konduğundan iyileşebilirdi. Bu hizmeti yalnızca şaman sağlayabilirdi, çünkü yalnızca şamanlar ruhlar alemine seyahat edebilirlerdi. Şaman, törensel bir cübbeyi, metal parçalarını ve cilalı metal aynaları içeren özel bir kıyafet giyerdi. Bu eşyalara şamanın istediğinde çağırabileceğine inanılan yardımcı ruhlar yerleştirilirdi. Şamanlar, geçici dünya ve ruhlar alemi arasında aracı görevi yapar, bilgi toplar ve kötü ruhların işlerine engel olurdu. Dahası, eğer bir şaman ruhlar alemine girse, yardımcı ruhlar onun bedenini korur ve bedeninin başka ruhlar tarafından ele geçirilmesine izin vermezlerdi. Ruhlar alemine geçen şaman kendinden geçer, çılgırış ve ritmik davul sesleri arasında transa geçerdi. Şamanın tokmağı atının görevini görür veya atının ruhunu barındırırdı. Yardımcı ruhlar, kötü ruhu bulduklarında hastanın ruhunu yerine getirmeye çalışırlardı. Başaramazlarsa şaman, ruhlar alemine girerdi. Ruh bedeninden ayrıldığı için bu durum şaman için çok tehlikeliydi. Ruhânî bir yolculuk hafife alınmamalıydı; zira şamanın bedeni bir ruh tarafından ele geçirilebilir veya ruhlar alemindeki temsili yok edilebilirdi. Yolculuk sırasında başlığın çok önemli bir görevi vardı. Genelde şaman, yüzünü örten bir nevi peçe giyer ve böylece ruhların onu tanıması zorlaşırdı. Eğer kötü ruhlar, ruhlar alemindeyken şamanı tanırlarsa, bedenine saldıracakları veya başka yollarla acı verecekleri için şamanın ruhu tehlikeye girerdi.

20 Moğolistan'da Şamanizm'in genel bir değerlendirmesi için bkz. Walther Heissig, *The Religions of Mongolia*, çev. Geoffrey Samuel (Berkeley, 1980), 6–24; John A. Boyle, “The Thirteenth-Century Mongols’ Conception of the After Life: The Evidence of Their Funerary Practices”, *MS 1* (1974), 5–14; Dorji Banzarov, “The Black Faith, or Shamanism among the Mongols”, çev. Jan Nattier ve John R. Krueger, *MS 7* (1981–2), 53–92.

Moğolistan'ın Ötesi

Moğolistan bozkırlarında Hristiyanlar ve hatta Budistler de vardı, ancak en yakın Müslüman topluluk Orta Asya'da bulunuyordu ve Altay Dağları'ndan doğuda Amu Derya Irmağı'na dek uzanan Karahıtay İmparatorluğu'na (1131–1213) tâbi durumdaydılar. Karahıtaylar, Çin'in kuzeyindeki Liao Hanedanı'nın devrilmesiyle bu hanedanın üyelerinden olan mülteci Yelü Daşi tarafından kuruldu. Yönetici unsur, 907'de Liao Hanedanı'nı kuran, daha sonra batıya doğru kaçarak önce Moğolistan'a, daha sonra da İli Vadisi'ne gelen bir Moğol halkı olan Kitanlardı. Mançuryalı Cürçenlerin Liao İmparatorluğu'nu yıkmasından sonra 1125'te İli Vadisi'nde imparatorluklarını kurdular.²¹ Kitanlar Budistti. Uyguristan'daki (kabaca Turfan Havzası) Uygurlar arasında birçok din bir arada yaşasa da, Budizm Kitanların yerleştikleri bölgeye yabancıydı. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk göçebeler ise şaman inancına sahipti. Mâverâünnehir (Amu Derya ve Siri Derya arasındaki bölge, *Transoksiana*) kentlerinde ise yerleşik Müslümanlar yaşıyordu. Daha önce bölgenin önemli bir kısmını yönetmiş olan Karahanlı Türk hanedanı da Müslümandı.²²

Karahıtay topraklarının ötesinde Harezmi bölgesi vardı. Aral Denizi'nin hemen güneyinde bulunan Harezmi, Yelü Daşi'nin son Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın (sal. 1118–1153) 1141'de Katvan muharebesinde yenmesinden sonra Karahıtaylara tâbi bir devlet hâline gelmişti. Selçukluların otoritesi sona erince bölgedeki Harezmişahlar İran'ın büyük bir kısmını ele geçirmiş ve 1215–1216'da Gurluları (1059–1215) yenilgiye uğratarak bugünkü Afganistan ve Pakistan'ın büyük bir bölümünde denetim sağlamayı başarmışlardı.²³

21 Karahıtaylar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Michal Biran, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History* (Cambridge, 2005).

22 Bkz. Peter B. Golden, "The Karakhanids and Early Islam", *CHIA*, 343–70; Biran, *Empire of the Qara Khitai*, 15–16.

23 Selçuklular için bkz. A. C. S. Peacock, *The Great Seljuk Empire* (Edinburgh, 2015); Harezmi için bkz. "Khwarazm", *EF*, ve "Khwarazm-Shahs", *EF*.

Batıda, İdil (Volga) Irmağı kıyısında ise Avrasya'nın kuzeyinde bir İslam ülkesi olan Bulgar Hanlığı bulunuyordu.²⁴ Bulgarlar İdil Irmağı ve Hazar Denizi boyunca yapılan ticaret ve kervanlarla sürdürülen yolculuklar sayesinde İslam dünyasıyla temas halindeydi, ancak devletleri Müslüman olmayan halklarla çevriliydi. Bulgar kentinin, Sibiryalı boylardan alınan haraçlarla kürk ticaretini ele geçirmesi ve aynı zamanda bölgede ticaret döngüsünün merkezi hâline gelmesi ile pek çok dinden ve etnik kökenden tüccar kenti ziyaret ediyordu. Kent 9. yüzyılda İslam'ı kabul ettiyse de İslam bölgede kayda değer bir yayılma sağlamadı. Bazı kişilerin Müslüman olmasına veya Bulgarların hem dinî hem de ticarî rakibi batıdaki Rus knezliklerinin Ortodoks Hristiyanlığı seçmesine rağmen bölgedeki göçebeler büyük ölçüde şaman kalmaya devam ettiler.

Moğolistan'ın kuzeyinde, Sibirya ormanlarında yaşayan ve Hoy-in İrgen (Orman Halkı) olarak bilinen sayısız yarı göçebe boy vardı. Bu boylar, Moğolistan ve Mançurya üzerinden Çin'e ve Orta Asya'ya ulaşan bir kürk ticareti güzergâhı teşkil ediyorlardı. Yaşadıkları bölgenin uzaklığı da Jin İmparatorluğu gibi güçlerden bağımsız olmalarını sağladı. Bozkırlardaki işlere ise ancak çıkarları söz konusu olunca karışıyorlardı. Bazı boylar, örneğin Merkitler ise bozkır meselelerine daha fazla karışır oldular. Belki de bu durum yarı göçebe orman halkından göçebeliliğe geçişlerini gösteriyordu. Moğollar da önceki yüzyıllarda benzer değişimler geçirmişlerdi. Bu değişim *Moğolların Gizli Tarihi*'nde mecazi olarak betimlenmiştir.²⁵

Moğolistan'ın diğer komşuları büyük ölçüde Budistti. Mançurya ve Kuzey Çin ile Gobi Çölü'nü kuzey sınırı olarak gören Jin İmparatorluğu da yakınlardaki en büyük güçtü. İlk önce 1115'te Mançurya'da, 1125'te de Liao Hanedanı'nın devrilmesinden

24 İdil Bulgarları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Peter B. Golden, "The Oghur Turks and Volga Bulgharia", *CHEIA*, 234–42.

25 *SHM*, §1.

sonra Çin'de kurulan Jin İmparatorluğu'nu, Mançurya kökenli bir Tunguz halkı olan Cürçenler yönetiyordu.²⁶ Yönetici Han (Çin kökenli) ve Tunguz nüfusa ek olarak Cürçenler de diğer etnik grupların aksine batıya kaçmayan Kitanları yönetiyorlardı. Jin İmparatorluğu kuzeydeki Moğol bozkırlarında kayda değer bir nüfuz sahibiydi. Güneydeki bozkırda yaşayan çoğu Türk ve Moğol olan boylar da Jin otoritesine boyun eğmişti; *cuyin* olarak anılan bu boylar Jin sınırlarını koruyorlardı. Jin İmparatorluğu çoğu zaman, karşılığında koruma sağladığı ve ticaret imtiyazları verdiği, bir şekilde özerk olan bu boyların işlerine karışırdı.

Jin İmparatorluğu, Gobi'nin kuzeyinde eski Çin imparatorlarının geleneklerini sürdürür ve bozkırlarda imparatorluğun çıkarlarına ve gücüne meydan okuyacak bir konfederasyon kurabilecek bir önderin ortaya çıkmasını önlemeye çalışırdı. Bu nedenle bir boya karşı diğerini destekler, hiçbir boyun daha kuvvetli olmasına izin vermez ve başka grupları destekleyerek kuvvetlenen boyun çöküşüne neden olurdu. Bununla birlikte bozkırdaki entrikalar, Moğol İmparatorluğu'nun yükselişinde önemli bir rol oynayacaktı.

Moğolistan'ın güneybatısında, bugünkü Çin'in Gansu ve Ningxia eyaletlerinde Jin ve Karahıtay imparatorlukları arasında tampon bölge görevini gören Şia adlı Budist bir devlet bulunuyordu.²⁷ Han (Çinli), Türk göçebeler ve yönetici sınıf olan Tibet kökenli Tangutlardan oluşan karma bir nüfusa sahip Şia devleti, İpek Yolu üzerinde bulunuyordu ve doğuda Orta Asya ve batıda Çin kaynaklı ticaretten büyük kâr sağlıyordu. Bu devlet aynı zamanda Moğolistan bozkırlarının kapısıydı ve Kereyit gibi çeşitli göçebe boylarıyla ilişki içerisindeydi.

26 Cürçenler, imparatorlarının Manjushiri Boddhisattva'nın yeniden doğduğuna inandıklarından, 17.yüzyıldan itibaren Mançular olarak bilinir oldular. Cürçenler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Herbert Franke, "The Forest Peoples of Manchuria: Kitans and Jurchen", *CHEIA*, 412–23.

27 Şia Devleti hakkında daha fazla bilgi için bk. Ruth Dunnell, "The Hsi Hsia", *CHCAR*, 154–214.

13. yüzyılın başında bu devletlerin örgütlenmelerinin ve sınırların geri dönülmez bir biçimde değiştirileceği kimsenin aklına gelmezdi. Yukarıda bahsedilen devletlerin hiçbiri Moğolların yükselişi karşısında varlığını sürdüremedi. Daha önce pek çok Orta Çağ devleti bozkırları işgal etmiş ve hatta fethetmişti. Bazı boylar ortadan kalmış, bir kısmı ise “yeni efendilerinin” altında var olmaya devam etmişti, ancak Moğollar Avrasya’nın haritasını sonsuza dek değiştirdiler. Dahası Moğolların kitleler halinde İslam’a geçeceği de düşünülmezdi. Oysaki 12. yüzyılda İslam, uzun yol tepen birkaç tacir dışında Moğolistan’daki göçebelere bilinmiyordu. Tacirler, yeni halkların İslamiyet’e geçmelerinde uzun yıllardır önemli bir enstrüman olsalar da, bu Müslüman tüccarlar Moğolların Müslümanlaşmasına ya teşebbüs etmemiş ya da bunu denedilerse bile başarılı olamamışlardı.

2

Cengiz Han'ın Yükselişi ve Moğolistan'ın Birleşmesi

Cengiz Han'ın yükselişi adeta bir mucize gibidir. Adlandırıldığı şekliyle, Temuçin'in tarihin en büyük fatihine dönüşmesinin, aynı zamanda kanun koyucu ve ülkenin kurucusu olmasının belli bir nedeni yoktur. Gönülsüz bir kahraman olarak nitelendirilmesi güç olsa da, başarısız olabileceği, öldürülebileceği veya tarihten silinebileceğini içeren sayısız olasılık mevcuttu. Bununla birlikte, eğer kadere inanıyorsanız, Cengiz Han'ın kaderinde azametinin olduğu söylenebilir. Yahut Temuçin kendisinin ve başkalarının hatalarından dersler çıkarmıştır. Mevcut durumu asla kabul etmeyerek kendisinin ve taraftarlarının konumunu sürekli iyileştirmiştir. Geleneksel bozkır toplumunun sınırları içinde gayet rahat bir şekilde yaşarken, bir nevi devrimci olmuştur. Bununla birlikte iktidara yükselişi dört ayrı çatışmaya bağlıydı.¹

İlk çatışma Temuçin'in doğumundan önce başladı. 12. yüzyılın sonlarında Moğollar zayıf düşmüşlerdi, ancak ormanlık alanlardan çıkıp da kuzeydoğu Moğolistan bozkırlarına yönelmeleriyle birlikte 12. yüzyılın ilk yarısında Moğolistan'da etkin bir unsur olarak belirdiler. Bu başarıları, Jin İmparatorluğu'nun dikkatini çekecek kadar büyük bir başarıydı. Jin İmparatorluğu derhâl Tatarlarla işbirliği yaparak Moğollara karşı bir komplo

1 Larry V. Clark, "The Theme of Revenge in The Secret History of the Mongols", *AAC2*, 33–57. Clark'ın tezinin geneline katılmakla birlikte ayrıntılar konusunda farklı düşünüyoruz.

kurdu. Bu politika Jin İmparatorluğu'nda görülürdü. Gerçekten de Çin'de kurulan imparatorlukların çoğu, bir bozkır boyunu diğerine karşı kullanarak hiçbir grubun kendi başını ağrıtmamasına izin vermezdi. Jin-Tatar ittifakı sonunda Moğolları yenilgiye uğrattı ve taktik değiştirmeye zorladı. Moğollar, önderliği kendi boyuna geçiren Tayciut Moğollarından Ambakay Han'ın idaresi altında Tatarlarla barış yapmaya teşebbüs ettiler. Ambakay, kızını bir Tatar reisiyle evlendirmeye karar verdi. Alışıldık protokol uyarınca hafif silahları ve az sayıdaki taraftarıyla birlikte kızına Tatar kampına dek eşlik etti. Yolda Tatar *cuyini* Ambakay'ı esir etti ve Jin İmparatorluğu'na gönderdi. İmparator da Ambakay'ı ahşaptan yapılmış bir eşeğe çivileyerek idam ettirdi.² Bu yalnızca korkunç bir ölüm değil, aynı zamanda bozkırın atlı göçebelerine karşı açık bir hakaretti.

Moğolların Gizli Tarihi'ne göre Ambakay ölmeden önce boyuna bir haber göndererek, parmakları yay geremeyecek hale gelene dek Jinlerle savaşmalarını istedi.³ Jin İmparatorluğu'nun faaliyetleri Moğol gücünü zayıflattı. Bununla birlikte Jin İmparatorluğu Tatarların pervasızca hareket etmelerine izin verdiği için pişman oldu ve yıllar sonra onları denetlemek için yeni bir müttefik edindi. Ancak Kutula Han'ın önderliğindeki Moğollar Tatarlarla tam on üç muharebe yaptılar. Büyük bir zafer kazanmamalarına rağmen Yesügey adlı bir önder belli ölçüde başarılı oldu. Aristokrat Börçigin boyunun üyesi olan Yesügey, Cengiz Han'ın babasıydı.

Moğollar iki büyük boydan (ve çok sayıda alt gruptan) oluşuyorlardı: sıradan Moğolların mensup olduğu Dürlükün ve aristokratların mensup olduğu Niru'un. Niru'un'a bağlı uruğların

2 *SHM*, §53; RD/Karimi, 59–60; RD/Thackston1, 45; RD/Thackston2, 93. Reşidüddin, Ambakay'ın kendisi için bir eş aradığını ve Tatarların yanına gittiğini belirtir.

3 *SHM*, §53. Ambakay'ın ne zaman öldüğü veya saltanatının ne zaman başladığı bilinmemektedir. Halefi Kutula 1164'te ölmüştür. Ambakay'ı idam ettiren Jin İmparatoru Hailing Wang (1150–61) veya Şizong (1161–90) olmalıdır.

tamamı, Alan Goa ve beş oğlunun türediği (Moğol efsanesine göre bazılarının babası tanrısal) Kıyat olarak bilinen soya bağlıydı.⁴

Geleneğe göre bir dizi Moğol boyu Alan Goa ve beş oğlunun soyundan geliyordu. En önemlisi ve hiyerarşi açısından en üstte yer alan Bugu Hatagi, Bugutu Salci ve Bodonçar'ın babaları tanrısaldır. Ancak bazı Moğollar Alan Goa'dan türeyen her boyu Niru'un sayarlardı; diğer boyların ise kutsal olmayan oğullardan olan Dür-lükin'den türediğine inanılırdı.⁵ Altı nesil sonra, Kabul Han'dan türeyen Niru'un boyu mensupları Kıyat olarak bilinir oldu.⁶

Yesügey'in boyu Börçigin ise Alan Goa'nın beşinci oğlu Bodonçar'ın soyundan gelir. Moğolların erken dönem tarihinin büyük bir kısmında Börçigin, Kıyat boylarının en baskınıydı. Bununla birlikte Ambakay'ın hanlığı sırasında onun mensup olduğu boy olan Tayciut, Kıyat Moğollarına önderlik etti. Ancak Kutula'nın başa geçmesiyle Börçiginler iktidara dönmüş oldular. Yesügey, Kabul Han'ın torunu ve Kutula'nın yeğeni olmakla birlikte han değildi. Yine de Börçigin Moğollarının ayrıcalıklarını koruyan ve birkaç kez Tatarları yenilgiye uğratmayı başaran bir önderdi.

Temuçin'in annesi Höelün, Dür-lükin kolundan gelen Ongirat boyunun Halka Irmağı yakınlarında yaşayan Olkunut alt gurubuna mensuptu. Yesügey'in Höelün'ü kaçırmayı ikinci çatışmaya neden oldu. Aslında Höelün, Merkitlerden Çiledu'ya gelin gidecekti. Sözenmiş kızların kaçırılması yaygındı ve her zaman çatışmalara neden olmazdı. Gerçekten de Avrasya'nın orta kısımlarında 20. yüzyıla dek sıkça görülen kız kaçırma, ne yazık ki günümüzde de devam etmektedir.⁷ Çiledu ve Höelün 1160'ta

4 RD/Thackston2, 56; RD/Thackston1, 79; RD/Karimi, 111; *SHM* §17–22; Christopher Arwood, “Mongol Tribe”, *EMME*, 389–91.

5 RD/Thackston2, 81; RD/Thackston1, 117; RD/Karimi, 172.

6 RD/Thackston2, 57, 89; RD/Thackston1, 79, 126; RD/Karimi, 112, 190; *SHM* §17–22

7 Bu tür münferit olaylara Orta Asya'da hâlâ rastlanır. Cynthia Werner, “Bride Abduction in Post-Soviet Central Asia: Marking a Shift Towards Patriarchy through Local Discourses of Shame and Tradition”, *Journal*

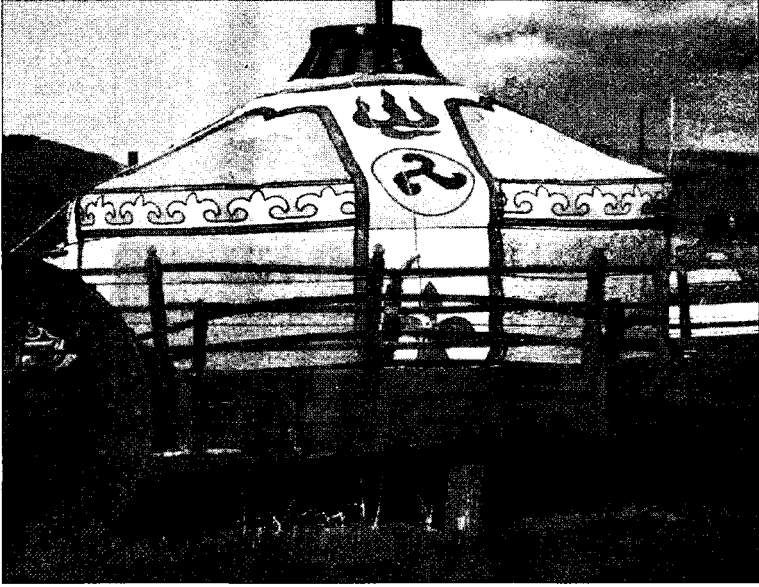
Alan Goa ve Okların Öyküsü

Alan Goa veya Güzel Alan, Dobun Mergen ile evlenir ve ondan iki oğlu olur. Dobun Mergen avlanırken bir geyik vurur ve eve dönerken oğlunu bir geyik budu karşılığında takas eden tedirgin bir adamla karşılaşır. Dobun Mergen eşi ve çocuklarının yanında döndükten kısa bir süre sonra ölür. Aylar sonra Alan Goa hamile kalır ve Bugu Hatagi, Bugutu Salci ve Bodonçar adlı üç oğul daha doğurur. Diğer iki oğlu kuş-kulanarak analarını bir köleyle yatmakla suçlarlar. Alan Goa bunu inkar eder ve yurtlarının bacasından “Sarı Adam”ın geldiğini söyler. Sonuç açıktır. Kutsal bir varlık onu gözetmiş ve hamile bırakmıştır. Bu üç oğul kutsaldır.

Alan Goa tüm çocuklarına birliğin önemini anlatır. Ardından eline beş ok alır ve okların her birini beş oğluna vererek okları kırmalarını ister. Hepsi de ellerindeki okları kolayca kırar. Alan Goa daha sonra beş oku birden eline alır ve oğullarından okları yine kırmalarını ister. Her biri, bir arada bulunan okları kırmayı dener ancak başaramaz. Alan Goa, bundan ders çıkarmalarını söyler. Eğer yalnız kalırlarsa kırılabilirler. Kardeş olarak bir arada kalırlarsa kimse onları alt edemez. Oğullar, analarının ölümünden sonra bu dersi sık sık unuturlar ancak öykü Moğol tarihi boyunca sıklıkla ortaya çıkar.

Merkit topraklarına doğru yolculuk ederlerken Yesügey tarafından fark edildiler. Höelün’ün güzelliğinden büyülenen Yesügey, kardeşlerini ve savaşçılarını bir araya topladı ve saldırıya geçti. Ölümle yüzleşen Çiledü ve adamları Höelün’ü kaderine terk

of *Royal Anthropological Institute* 15 (2009), 314–31; Cynthia Werner, “Women, Marriage, and the Nation-State: The Rise of Nonconsensual Bride Kidnapping in Post-Soviet Kazakhstan”, Pauline Jones Luong (ed.), *Transformations of Central Asian States: From Soviet Rule to Independence* (Ithaca, NY, 2004), 59–89.

Görsel 2.1. At arabası üzerine yeniden inşa edilmiş bir ger (Övörhangay, Moğolistan). Büyük gerler veya yurtlar genelde parçalara ayrılarak arabalar üzerinde taşınırdı. Gerler genelde seçkinlere aitti.

ederek kaçtılar. *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre Höelün, müstakbel eşine dokunaklı bir şekilde veda eder ve ona gömleğinin bir parçasını verir. Böylece Çiledü onu kokusuyla hatırlayacaktır. Ancak bundan böyle Höelün, Yesügey'in birinci eşi olur (ikinci karısını adı Soçigel-ekedir).⁸

Yesügey'in toplumsal uzlaşmayı ihlal ettiği bu olay bir çatışma doğurdu. Göçebelerde, özellikle seçkinler arasında ekzogami (dıştan evlilik) kuralı uygulanırdı. Moğollar açısından ekzogami adeti, Kıyat soylularının Dürlükün kolundan Negus boyundan birisiyle evlenmesini zorunlu kılıyordu. Höelün'ün geldiği Olkunut boyu bu kategori içerisinde bulunmakla birlikte, en

8 SHM §55–6; Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World* (New York, 2004), 12. Sulchigei adıyla da anılan Soçigel'e eklenen "eke" anne anlamına gelir.

Düğün Alayı

Kadınların kaçırılması seyrek olmasa da misilleme riski taşıyordu ve bundan ötürü de bir toplumsal uzlaşıya ihtiyaç doğuruyordu. Böylece düğün alayının savaş alayına dönüşmesine ve masum bir konargöçer yerleşim alanına saldırılmasına engel olunabiliyordu. Dolayısıyla erkek tarafı düğüne sayıca az olarak ve hafif silahlar kuşanarak gelirdi. Karşılığında da gelin tarafı konukseverlik gösterirdi. Yolculara yönelik konukseverlik kutsaldı ve bunun ihlali ise yasaktı. Düğün alayı da kutsaldı. Zaten böyle olmasaydı uzaktaki konargöçer yerleşim alanlarına ve otlaklarına dönen alaylar kolay hedefler olurlardı. Ayrıca bu ihlaller ekzogami uygulamasını tehlikeye sokardı. Yesügey'in Höelün'ü kaçırması, geleneğin ihlaliydi ve asla unutulmayacak bir suçtu. Yine de Merkitler Yesügey'in ömrü boyunca intikam için fırsat bulamadılar. Misillemenin yapılmaması, Yesügey'in kaynaklarda açıkça belirtilmeyen yiğitliği ve yüksek itibarının belirtisidir.

nihayetinde bir başkasının eşi olmasından ötürü, mevcut gelenek ihlal edilmişti.

Geleneklere uygun olmayan bir evlilik yapmalarına rağmen Yesügey ve Höelün'ün beş çocuğu oldu. En büyükleri Temüçin'di. Temüçin'den sonra erkek kardeşleri Kasar, Haçiun, Temüge ve kız kardeşi Temülün doğdu. Temüçin'in kardeşleri ikişer yıl arayla doğduklarından Temüçin dokuz yaşındayken kardeşleri sırasıyla yedi, beş, üç ve bir yaşındaydı.⁹ Ancak Temüçin'in doğum tarihine

9 Bu sıra büyük olasılıkla doğru olmakla birlikte, özellikle emzirme döneminde kadınların hamile kalma olasılıkları azaldığından çocukların yaşları arasındaki ara, Moğol efsanelerinde simgesel bir anlamı olan dokuz sayısı gibi simgesel olabilir. Larry W. Moses, "Triplicated Triplets: The Number Nine in the Secret History of the Mongols", *Asian Folklore Studies* 42 (1986), 287-94; Igor de Rachewiltz (ed.), *SHM*, 324-5.

ilişkin tartışmalar vardır. Kaynaklarda 1155, 1162 ve 1167 tarihleri geçer. Moğolistan devleti ise siyasi nedenlerle 1162 tarihini benimsemiştir. Bununla birlikte tarihsel veriler de bu tarihi destekler.¹⁰ Yesügey'in diğer eşi Soçigel-ekke de Bekter (veya Begter) ve Belgütey adlı iki oğlan doğurdu. Soçigel ikinci eş olmakla birlikte, Bekter Temuçin'den önce doğmuştu.

Temuçin'in doğumundan kısa bir süre önce Yegüsey bir grup Tatarı yenilgiye uğrattı ve aralarında Temuçin adlı bir önderin de bulunduğu birkaç esir aldı. Yesügey, bu uğurlu olayın şerefine Höelün'den doğan ilk oğluna Temuçin adını verdi. Yine efsaneye göre Temuçin, büyük işler başaracağıının emaresi olan avucunda aşık kemiği büyüklüğünde bir kan pıhtısıyla doğmuştu.¹¹

Temuçin'in doğumundan sonra sekiz veya dokuz yaşına basana kadar geçen yaşamı bilinmemektedir. Bu sırada Tatarlarla savaş devam ediyordu. Temuçin dokuz yaşına basınca Yesügey ona uygun bir kız aramaya başladı, oysa çocuklar ergenliğe girene dek evlilik yapılmayacaktı. Çocuklar ortalama on beş yaşına geldiklerinde erişkin kabul edilirdi. Bununla birlikte uygun bir gelinle, en azından soylu bir kızla evlenmek için daha önceden anlaşma yapmak gerekirdi. Müzakereler genelde uzun sürerdi. Seçkinler arası evlilik, nadiren toplumsal bir ritüel olmakla birlikte bir ittifak anlaşması kabul edildiğinden siyaset ve güvenlikle ilişkiliydi. Ekzogami gelenekleri uyarınca Temuçin'in gelini Dürlükün soyundan ve ideal olarak önde gelen bir aileden seçilmeliydi. Dürlükün soyundan gelenler sıradan halkı oluştururdu; ortada bir hiyerarşi vardı ancak Dürlükün önderleri han olamazlardı.

Yesügey, oğlunu Höelün'ün uruğu Olkunutlara mensup bir kızla evlendirmek istiyordu. Stratejik açıdan bu karar mantıklıydı,

10 Paul Ratchnevsky, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, çev. Thomas Nivison Haining (Cambridge, MA, 1992), 18; Timothy May, *Culture and Customs of Mongolia* (Westport, CT, 2009), 143–4.

11 *SHM* §59. Temuçin'in Tatar önderinin adının verilmesi, bir sonraki nesile Tatarlarla olan düşmanlığı hatırlatmak için bir yöntem de olabilir. Clark, "Theme of Revenge", 36.

zira Yesügey Höelün'ü kaçırmıştı ve iki grup arasında evliliğe dayalı bir ittifak yoktu. Hatta kız kaçırma nedeniyle aralarında düşmanlık doğabilirdi. Temuçin ve Olkunutlardan bir kızın evliliği düşmanlıkları azaltır ve Olkunutlar ile Merkitlerin Yesügey'e karşı ittifak kurmasını da engellerdi. Bu stratejik hamleye rağmen kader ağlarını ördü. Yesügey ve Temuçin Olkunutların kampına giderlerken, Olkunut uruğunun bağlı olduğu Ongirat boyunun önderi Dey Seçen ile karşılaştılar.¹² Askerî bakımdan zayıf olan Dey Seçen, evliliğe dayanan ittifaklarla bozkırlarda tarafsızlık kazanmış ve boyunun güvenliğini sağlamıştı. Ongiratlar kadınları ise güzellikleriyle Moğolistan platosunda nam salmışlardı.

Dey Seçen, şahsen tanımıyor olsa bile kuşkusuz adını duyduğu Yesügey'e konuksever davrandı. Moğol önderine yakın zamanda gördüğü bir rüyadan bahsetti. Dey Seçen, rüyasında bir kanadıyla pençesiyle güneşi diğer kanadıyla ayı tutan ve kendisine doğru uçan beyaz bir şahin görmüştü. Yesügey'e göre rüyanın anlamı açıktı. Beyaz, bozkırın uğurlu rengiydi ve şahin Börçigin Moğollarının simgesiydi.¹³ Güneşin ve ayın kavranması ise Temuçin'in evrene hükmedeceğini gösteriyordu. Dey Seçen'den kuşkulanmak için pek bir nedenimiz yok, zira "seçen" kelimesi bilge anlamına gelir. Dey Seçen ayrıca Yesügey'in bozkırlarda önderliğe yükselmesinin tanımış olmasıdır. Onunla müttefik olmak faydalı olacağından, Temuçin'den yalnızca birkaç ay daha büyük olan kızı Börte'yi Yesügey'in oğluyla evlendirmeyi teklif etti. Yesügey anlaşılmaya razı oldu ve Temuçin'i Dey Seçen'in yanında bıraktı.¹⁴

12 Kongirat olarak da geçer. Ongiratların kendilerinden önceki krallıklar Jin ve Liao'yla bağları vardı.

13 Börçiginler, kardeşleri tarafından terk edildikten sonra şahincilik becerileri sayesinde hayatta kalan ataları Bodonçar'dan sonra şahini kendilerine simge seçtiler. Bkz. *SHM* §25 ve 26.

14 *SHM* §63. Bu rüya öyküsü büyük olasılıkla Cengiz Han'ın iktidara gelişini meşrulaştırmak için sonradan uydurulmuştur. Doğumdaki pıhtıyla birlikte rüya da Temuçin'in kaderinde azamet olduğunun emaresiydi.

Normalde oğullar babalarıyla birlikte evlerine döndüklerinden, bu alışılmadık bir durumdu. Yesügey belki de oğlunu güvenlik gerekçesiyle geride bırakmıştı. Daha önce belirtildiği gibi göçebeler bu yolculuklara hafif silahlar kuşanarak ve az sayıda kişiyle birlikte çıkarlardı. Temuçin'in gençliği ve savaşçı olmaması düşünüldüğünde Yesügey belki de oğlunun Dey Seçen'le birlikte daha güvende olacağını düşünmüştü. Ne olursa olsun Yesügey daha sonra Temuçin'i geri alabilirdi. Ne yazık ki Yesügey'in günleri sayılıydı.

Yesügey ve taraftarları evlerine dönerken geceyi geçirmek üzerine bir kampta durdular. Geleneklere göre ev sahipleri Yesügey'e konukseverlik gösterdiler, kendisine barınak, yiyecek ve içecek sağladılar. Ne yazık ki bu bir Tatar kampıydı ve Tatarlar Yesügey'i tanımışlardı. Bunun çok iyi bir fırsat olduğunu düşünen Tatarlar, gelenekleri bir kenara bırakarak Yesügey'in yiyeceklerine zehir kattılar. Ancak zehir hemen etkili olmadı. Yesügey, evine doğru at sürerken fenalaştı. Höelün'ün yanına vardığında artık ölüm döşegindeydi. Temuçin'i almak üzere bir atlı gönderdi.¹⁵ Temuçin evine döndüğünde babası ölmüştü. Böylece Moğollar ve Tatarlar arasındaki düşmanlık daha da arttı, ancak intikam için beklemek gerekecekti.

Höelün artık beş çocuğuyla birlikte yalnız kalmıştı ya da en azından kaynaklar bize buna inanmamızı söyler. Elbette Soçigel-eke ve iki oğlu da oradaydı. Belki başkaları da vardı. Yesügey'in ölümü Tatarların düşmanlığı nedeniyle gerçekleşmiş ve bu olay düşmanlığı daha da artırmıştı; ancak bu ölüm Tayciutlarla da üçüncü bir çatışmanın çıkmasını tetikledi.¹⁶

Tayciutlarla olan düşmanlık, Moğol gücünün üstün olduğu Kabul Han döneminde (1120–1140 dol.) başladı. Kabul Han ve önceki hanlar Börçigin Moğollarıydı. Ancak Kabul Han, yedi

15 *SHM*, § 67–9.

16 *SHM*, § Clark, "Theme of Revenge", 38–9.

oğlu yerine yetenekleri nedeniyle Tayciut soyundan Ambakay'ı halefi olarak belirledi. Börçigin Moğolları iktidardan vazgeçmek istemedikleri halde Kabul'un isteğine razı oldular. Daha önce belirtildiği gibi Ambakay'ın saltanatı alçakça bir komployla sona erdi ve hanlık makamı Kabul'un oğullarından Kutula ile birlikte yine Börçiginlere geçti. Kutula, Jin İmparatorluğu ve Tatarlarla savaşıırken 1164'te bir varis bırakmadan öldü. Hemen bir halef seçilmediği ve Moğollar han seçiminde anlaşılamadığından Tayciutlar ve Börçiginler arasında büyük bir ihtilaf ortaya çıktı. Kutula'nın ölümünden yıllar sonra Yesügey'in de ölümü bu ayrımı daha da derinleştirdi.

Ambakay'ın ölümüne rağmen, özellikle boyun önderliği gibi başlıca kararların verildiği ve tüm boyların toplandığı *kurultay*larda, eşlerinin nüfuzu devam etti. Yesügey'in ölümünden kısa süre sonra toplanan kurultayda Ambakay'ın eşleri, Höelün'ü atalarının kurbanlarla şereflendirildiği *Hacarü İnerü* törenine dahil etmediler.¹⁷ Şölen sırasında atalara et ve içecek sunulurken, Ambakay'ın dul eşleri Orbay ve Sokatay, Höelün'ün törende görev almasını engellemekle kalmadılar, şölene de katılmayarak onun hoş karşılanmadığını gösterdiler. Bu çok büyük bir hakaretti ve Yesügey'in ölümüyle birlikte onun ailesinin artık boy işlerinde nüfuzunun kalmadığını gösteriyordu. Temuçin henüz on yaşındaydı, Bekter ise ondan birkaç yaş büyüktü ve Yesügey'in erkek evlatlarının hiçbirisi reşit olmamıştı.

Kurultay sona erdiğinde Moğolların önderliğine ilişkin bir karar verilmişti. Birinin han ilan edilip edilmediği belli değildi; ancak Tayciut Moğolları bir kez daha başa geçmişlerdi. Çeşitli boylar eşyalarını topladılar ve gittiler; Yesügey'in taraftarlarından çoğu ise Tayciutlara katıldı. Höelün'ün hizmetçilerinden biri bu taraftarları bir araya getirmeye çalıştıysa da Tayciutlar tarafından öldürüldü. Höelün ölen kocasının *tuğunu* aldı ve kalan herkesi utandırarak en önde atına bindi. Ne yazık ki Höelün'ün bakışları altında onu

17 SHM §70–1. Ayrıca bkz. Rachewiltz, *Secret History*, 341–435.

bırakmayanlar, gece yarısı onu terk ettiler. Höelün uyandığında kendisini Soçigel ve çocuklarıyla birlikte yalnız bir halde buldu.¹⁸

Kendi haline bırakılan grup avlandı, bitki kökleri ve yemişler topladı ve basit bir yaşam sürerek hayatta kalmaya çalıştı. Temuçin ve kardeşleri bile, Moğolların nadiren yaptığı bir işe zorlanarak balık tuttular.¹⁹ Bu dönemde Temuçin ve Bekter arasında anlaşmazlık çıktı. Höelün, Yesügey'in başkadını olmakla birlikte Soçigel de ilk eşiydi veya en azından ilk çocuğu o doğurmuştu. Babanın mirası, gözde eşten olan çocuklara kalırdı. Bununla birlikte daha büyük olan Bekter, otoritesini kendisinden iki yaş küçük üvey kardeşi Temuçin'e kabul ettirmek istiyor olabilirdi. Bu durumu daha da karmaşıklaştıran Moğolların, bugün *leviratus* evliliği olarak bilinen erkek evladın babasının eşlerinden biriyle (kendi annesiyle değil) evlenmesi uygulamasını sürdürmesiydi. Böylece reşit olan Bekter, Temuçin'in üvey babası olabilirdi.²⁰

Bekter bunu başaramadı, çünkü Temuçin tarafından öldürüldü. Belki de bu olayın nedeni aile içi dinamiklerden veya *Moğolların Gizli Tarihi*'nde anlatıldığı gibi sürekli olarak yiyecek çalan Bekter, Temuçin ve Kasar tarafından öldürülmüştü. Temuçin, daha genç olan diğer üvey kardeşi Belgütey'in yaşamasına izin verdi. Temuçin rakibinden kurtulmuş olsa da bu eylemi sindirmiş değildi. Höelün hemen oğullarının yaptıklarının farkına vardı. Cezalandırdığı oğullarına Alan Goa ve "Ok Öyküsü"nü hatırlattı. Kendi aralarında kavga edeceklerine Tayciutlardan alacakları intikamı planlamalarını söyledi.²¹ Oğulları Höelün'ü kızdırır ve utandırırken, olayın haberleri yayıldı. Haberlerin yayılması Temuçin'in ailesinin sürgün koşullarının çok da sıkı olmadığını akla getirir.

Tayciutlar bir sabah Temuçin'in kampına saldırdılar; saldırının nedeni belki de Bekter'in ölümü ve dolayısıyla toplumsal

18 SHM §71–5.

19 SHM §75.

20 Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, 23–5.

21 SHM, §77–8.

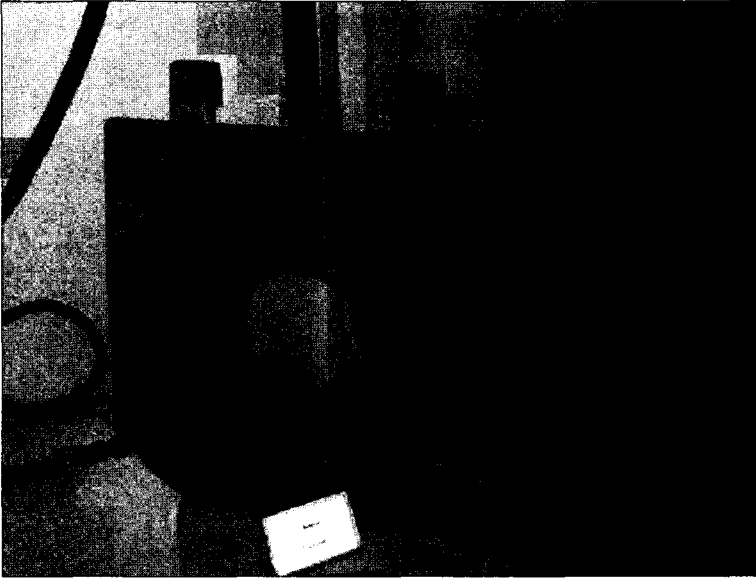
normların ihlaliydi, ancak büyük olasılıkla Tayciutlar, Börçiginlere iktidara geçtiklerini göstermek istiyorlardı. Temuçin ve ailesi uzaktan gelen at seslerini duyar duymaz kaçtılar. Kasar'la birlikte ağaçların sık olduğu bir ormana girdiler. Daha o yaşta bile başarılı bir okçu olan Kasar, Tayciutları durdurmaya çalıştıysa da Temuçin esir düştü. Belki de yaşı nedeniyle canı bağışlandı ve Yesügey'in eski taraftarlarına ailesinin düşük konumunu hatırlatmak için hizmete alındı. Kaçmasına engel olmak için boynuna uzanıp uyumasına da engel olacak, ahşaptan yapılmış büyük bir boyunduruk takıldı.²² Koloniler döneminde Amerika'da suçluları cezalandırmak için kullanılan teşhir direklerine benzeyen boyunduruklarda ellerin girebileceği boşluklar da vardı. Boyunduruk takılan kişinin ellerini kullanarak boyunduruğu taşıdığı da olurdu. Kısacası boyunduruk basit ama etkili bir aletti.

Temuçin'in Tayciutların kampında ne kadar kaldığı belli olmamakla birlikte orada başta Yesügey'in eski destekçileri olmak üzere taraftar topladı. Mahkumun tek bir ailenin sorumluluğunda olmaması için her gece karnını başka bir yerde doyuran Temuçin kimlerin merhamet sahibi olduğunu kısa sürede öğrendi. Temuçin en çok Suldus uruğuna mensup bir çoban olan Sorkan Şıra'nın yanında rahat etti. Sorkan Şıra'nın oğulları, Temuçin'in boyunduruğunu çıkardılar, onun rahatça dinlenebilmesini sağladılar ve boyunduruğun neden olduğu ağrıları dindirdiler.²³

Ailenin Yesügey'in varisi olan Temuçin'e iyi davranması onun Tayciutların elinden kaçması için beklenmedik bir fırsat yarattı. Temuçin bir gece kutlamalar sırasında, beceriksiz birinin gözetimine bırakılmıştı. Boyunduruğu bir silah olarak kullanan Temuçin, adamı yere serdi ve kaçtı. Gecenin karanlığında ırmağa girerek saklandı, yine boyunduruğu kullanarak suyun içinde kaldı ve başını suyunda dışında tutmayı başardı. Tayciutlar onu aradılarsa Temuçin kaçmıştı. Nihayet aramayı bırakan Tayciutlar Temuçin'in

22 *SHM*, §81.

23 *SHM* §82–7; *RD/Karimi*, 133; *RD/Thackston1*, 93–4; *RD/Thackston2*, 66

Görsel 2.2 Boyunduruk, Qing dönemi (19. yüzyıl).

Temuçin Tayciutların tutsağıyken buna benzer bir şey takmış olmalıdır
(Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan).

boyundurukla fazla uzağa gidemeyeceğini düşündüler. Dahası çoğu büyük olasılıkla sarhoştı ve doğru dürüst bir arama yapacak durumda değildi. Temuçin daha sonra Sorkan Şira'nın sevecenliğinden faydalandı. Yaşlı adam ve ailesi, boyunduruğu yaktılar ve Temuçin güvenli bir şekilde kaçana dek onu sakladılar. Sorkan Şira, Temuçin'in kendi canını ve dolayısıyla ailesini daha fazla tehlikeye atmaması için ona biraz yiyecek, bir at ve üç ok ile bir yay verdi; böylece avlanabilecek ve belki de kendini koruyabilecekti, ancak Tayciutlardan intikam almaya kalkışamayacaktı.²⁴

Temuçin Sorkan Şira'nın nezaketi sayesinde ailesine döndü. Tayciutların Temuçin'i tekrar yakalamaya teşebbüs etmemeleri ilginçtir. Neden böyle davrandıklarını da anlamak güçtür. Belki de bozkırda Temuçin'in izini kaybetmişlerdi veya onu yeterince

24 SHM, §81-7; RD/Karimi, 133-4; RD/Thackston1, 93-4; RD/Thackston2, 66.

aşağıladıklarını ve artık sorun teşkil etmeyeceğini düşünmüşlerdi. Temuçin bu esnada aşağıda anlatıldığı gibi konumunu sağlamlaştırmaya başladı.

Ailesinin çalınan atlarını geri alırken ilk büyük desteği elde etti.²⁵ Belgütey, ellerinde kalan tek atla avdan dönünce, Temuçin bu atı alarak çalınan atların peşine düştü. Yolda, çok zengin bir çobanın oğlu olan Borçu ile karşılaştı. Borçu, babasının kısraklarını sağarken hırsızlar yanlarından geçmişlerdi. Borçu'nun hayvanlarını çalmaya teşebbüs etmemeleri, babasının zenginliği ve gücüyle ilgiliydi; zira babasının adı da (Naku Bayan veya Zengin Naku) bunu gösteriyordu. Borçu, Temuçin'e yeni bir at vermekle kalmadı, onunla birlikte hırsızları takip etmeye de koyuldu. İkisi bu işi başarıyla tamamladılar. Borçu Temuçin'le sıkı bir dostluk kurdu, ailesine katıldı ve kişisel destekçilerinin (*nöker*) ilki oldu.²⁶

Temuçin kısa süre sonra yetişkinliğe adım attı ve evlenmeye karar verdi. Belgütey'in eşliğinde Ongiratların kampından Börte'yi aldı. İlginç bir şekilde Dey Seçen ve maiyeti de onlarla birlikte Temuçin'in kampına geldiler. Dey Seçen belli ki kızının güvenliğinin önemli olduğuna karar vermişti. Bu yolculuk Temuçin'e yalnızca bir eş kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda Börte'nin annesi Çotan'dan Höelün'e sunulan son derece değerli, siyah renkli bir samur kürkü de elde etmesini sağladı. Temuçin derhâl kendisine bir hami aramaya koyuldu. Orhun Irmağı yakınlarında bulunan Kara Orman'daki Kereyit *ordası*na veya kampına yolculuk etti. Kereyitlerin önderi Tuğrul Han'a babasının *andası* olduğunu hatırlattı.²⁷

Andalık, Moğolistan'daki göçebeler arasında görülen karmaşık bir ilişkiydi. *Andaların* aynı nesilden olmaları gerekirdi. *Andalığın* getirdiği bağ, uruğa ve boya olan bağlılığın ve hatta etnik kökenin (dolayısıyla bir Moğol ve bir Türk *anda* olabilirdi)

25 Bu hırsızların Tayciut olduğuna ilişkin bazı iddialar vardır. Bkz. Clark, "Theme of Revenge", 39.

26 *SHM* §90–3, 95.

27 *SHM* §94, 96.

Görsel 2.3 Orhun Irmağı Vadisi yalnızca Moğollar için değil, aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'ndan önce kurulan pek çok budun için de tarihsel öneme sahipti.

ötesine geçerdi. Pek çok sorumluluk getiren *andalık* bir bakıma iki halkın kan kardeşliği idi. *Anda* olan kişiler birbirlerine sadık kalır ve yalnızca birbirlerini değil, ailelerini de korurlardı. Yesügey'in ölümünün üzerinden yıllar geçtiği için Tuğrul'un Temuçin'e karşı bir yükümlülüğü yoktu; ancak Yesügey'in oğlu onun için çok değerliydi. Temuçin'in varlığı Tuğrul'a Yesügey'in intikamının alınmadığını hatırlatıyordu. Yesügey'in, indirildiği tahta yeniden çıkması dahil olmak üzere birçok kez Tuğrul'a yardım ettiği düşünüldüğünde Tuğrul *andasına* çok şey borçluydu. Gerçekten de Yesügey yardımına gelene dek Tuğrul sürgünde kalmıştı. Temuçin'in çok sayıda takipçisi yoktu (elbette *Moğolların Gizli Tarihi*'nde anlatılanlardan daha fazlaydı) ancak Tuğrul, Temuçin'i *nöker* olarak kabul etmekle yalnızca bir destekçi kazanmakla kalmamış, aynı zamanda eski *andasının* oğlunu yanına alarak kendisine meşruiyet de sağlamıştı. Temuçin'in ona hediye

ettiği samur kürk hem Tuğrul'un servetini artırmış hem de Temuçin'in ona olan saygısını göstermişti.

Temuçin, Orta Moğolistan'ın en büyük gücü olan Tuğrul Han'ın desteğini sağlamış olsa da trajedilerden yakasını sıyıramadı. Bir gün atlılar kampına saldırdılar. Atlıların Tayciut olduğunu düşünen Temuçin ve kardeşleri kaçtı. Ancak aceleden Börte'yi almayı unuttular. Börte, Ho'ahçin adlı yaşlı bir kadının sürdüğü at arabasına yerleştirilmiş bir *gerin* içine saklandı.²⁸ Atlılar yaklaşık Ho'ahçin Temuçin'i tanıımıyormuş gibi davrandı ve saldırganların Tayciut değil Merkit olduğunu öğrendi. Temuçin'in bir eşi olduğunu öğrenen Merkitler ise, Yesügey'in Höelün'ü kaçırmasının intikamını almaya karar verdiler. Börte'yi bulan Merkitler, Soçigel ve Ho'ahçin'i yanlarına alarak Temuçin'i takip etmediler.²⁹

Tek başına kalan Temuçin'in, karısını kurtarma olasılığı yoktu, ancak neyse ki artık çok kuvvetli birinin *nökeri*ydi. Tuğrul'un yanına gitti ve onun desteğini kazandı. Tuğrul, karısını geri alması için *nökerine* yardım edecek ve ganimetten de pay alacaktı. Seferin organizasyonu aylar sürdü. Tuğrul ve Temuçin, Tuğrul'un savaş beyi ve Temuçin'in *andası* olan Cacirat Moğollarından Camuka'ya katıldılar. Temuçin ve Camuka daha çocukken *anda* olmuşlardı; Temuçin'in yaşamı düzene oturmamıştı sırada talih Camuka'nın yüzüne gülmüştü. Merkitlere açtıkları seferle dostlukları perçinlendi. Camuka'nın idaresindeki saldırı başarılı oldu. Merkitler yenildi ve karnı burnunda olan Börte kurtarıldı. Bununla birlikte Soçigel, Belgütey'in yoğun çabalarına rağmen kendi iradesiyle Merkitlerin yanında kaldı. *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre oğlu sıradan bir kadınla evlendiği için çok utanıyor ve geri dönmek istemiyordu.³⁰

28 SHM §100. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde anlatıldığının aksine bir kez daha Temuçin'in yalnız olmadığını görüyoruz. Ho'ahçin belli ki Höelün'ün veya Soçigel'in hizmetkârıydı.

29 SHM, §101–2.

30 SHM, §112.

Temuçin daha sonra Camuka ile kaldı ve kampını *andasının*-kiyle birleştirdi. Bunun en belirgin nedeni herhalde korunmaydı, ancak Tuğrul ile kalsaydı da koruma elde edebilirdi. Anlaşıldığına göre Tuğrul, Camuka ve Temuçin'in arkadaşlıklarını pekiştirmeye teşvik etmişti. Dahası Tuğrul, daha faydalı kılmak istediği Temuçin'in Camuka'dan savaş sanatlarını öğrenmesini istemiş olabilir; zira Yesügey'in ölümü Temuçin'in eğitiminde büyük bir boşluk doğurmuştu.³¹

Temuçin Camuka'yla birlikteyken iki büyük olay gerçekleşti. Savaş sanatlarında eğitim alırken, Börte, Temuçin'in ilk oğlu Cuçi'yi doğurdu. Camuka'nın kampında doğan çocuğun adının “konuk” anlamına geldiği düşünülür. Bir başka iddiaya göre çocuk, Temuçin'in kampında “konuk” sayılmıştı, zira babası belli değildi. Börte'nin kurtulması hemen gerçekleşmemiş ve Temuçin'le yeniden bir araya gelmesi neredeyse bir yıl sürmüştü.³² Bununla birlikte Temuçin, Cuçi'yi ilk oğlu olarak kabul etti ve onu hiç sorgulamadı. Ne yazık ki bu olay hiç unutulmadı ve Cuçi yetişkin olduğunda bir sorun teşkil etti. Moğol İmparatorluğu'na ait İslam kaynakları Cuçi'nin aile bağlarını gizler. Moğolların *Gizli Tarihi*'nde ise bu konuya hiç değinilmez. Tuhaf ve farklı bir anlatıya göre Merkitler kaçırdıkları Börte'yi Tuğrul'un kampına götürürler; Börte de oradan Temuçin'in yanına döner.³³ Buradaki fark, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin yalnızca Moğol seçkinlerinin erişimine açık olmasıydı; Moğolların emrindeki Müslüman yazarlarca kaleme alınan kronikler ise sınırlamalara tâbi değildi. Yazarların öyküyü kendilerinin değiştirip değiştirmediği veya farklı bir Cengiz soyuna ait olsa da ailenin itibarını korumak isteyen hamilerinin mi öykünün farklı bir biçiminin dayattıkları belli

31 Bkz. Timothy May, “Jamuqa and the Education of Chinggis Khan”, *Acta Mongolica* 6 (2006), 273–86.

32 *SHM*, §110–11.

33 RD/Karimi, 223; RD/Thackston1, 146; RD/Thackston2, 104. Cüveyni bu konuya hiç değinmez.

değildir. İkinci olay, Camuka ve Temuçin arasındaki gerginlikti. Bunun nedenleri belli olmamakla birlikte Börte'yle ve Temuçin'in karizmasıyla ilgili olduğu düşünülür.

Börte, Temuçin'in Camuka'dan ayrılmasını teşvik etti ve birlikte yeni otlaklara gittiler.³⁴ Belki de kocasının artık Camuka'nın çırağı olmasını istemiyordu. Yahut Temuçin'in *andası*yla daha çok vakit geçirmesini kıskanmıştı. Ancak şurası kesin ki Temuçin, Camuka'dan nasıl önderlik yapılacağını yanı sıra nasıl yapılmayacağını da öğrenmişti. Bu durum Camuka'nın pek çok taraftarının Temuçin'e katılmasıyla görüldü. Katılanlar arasında Temuçin'in *nöker*lerinden (Celme) birinin kuzeni ve Moğol generallerin en büyüğü olacak olan Sübedey (veya Subutay) dahil olmak üzere çok sayıda halk tabakasına mensup kişi vardı. Rüyasında arabayı çeken bir öküz gören ve Moğollara Camuka'nın değil Temuçin'in hükmedeceğini haykıran Korçi gibi kıdemli Moğol önderleri de ona katıldılar.³⁵ Sonraki haftalar boyunca birçok kişi Camuka'dan ayrılarak Temuçin'e katıldı. Bu durum Camuka'nın tamamen yalnız bırakılması anlamına gelmese de, küçük gruplar düzenli olarak Temuçin'in kampına geldiler. Bunlar arasında Kutula Han'ın son oğlu ve dolayısıyla Temuçin'in uzaktan akrabası Altan Otçigin de vardı. Moğol aristokrasinin Temuçin'e katılması, Börçiginler arasında Temuçin'in meşruiyetini kuvvetlendirirken, gelenlerin çoğu Camuka'nın önderliğindeki Caciratlara veya Höelün'ün sürgün edilmesinden sonra Tayciutlara katılan Dürlükin uruğlarına mensuptu.

Altan ve diğer Moğol önderleri Temuçin'e bağlılık yemini ederek onu Börçigin Moğollarının hanı seçtiler. Tuğrul da durumdan memnun gözüküyordu. Hatta Camuka da başlangıçta *andasını* tebrik etti. Ancak gerilim tırmanmaya devam etti. Temuçin ve Camuka'nın göçebeleri birbirlerine çok yakındı. Camuka'nın kardeşi Tayçar'ın öldürülmesinin ardından iki grubun

34 SHM, §118.

35 SHM, §121.

tarafatları arasında sürüler üzerine uzun süren bir çatışma başladı.³⁶ Hayvan hırsızlığını Tayçar başlattığından bu durum şaşırtıcı değildi, ancak Camuka kardeşinin öldürülmesini savaş ilanı olarak gördü. Diplomatik girişimler sorunu çözemedi ve iki *anda* 1187 yılında Onon Irmağı yakınlarındaki Dalan-balcut'ta savaşa tutuştu. İki tarafın kuvvetleri aşağı yukarı denk olmakla birlikte Camuka Temuçin'i kesin bir yenilgiye uğrattı ve onu Jin İmparatorluğu'na sığınmaya zorladı.

Tuğrul da dahil olmak üzere bozkırın pek çok önderi tehlikeli zamanlarda Karahıtaylara, Şia Devleti'ne veya Jin İmparatorluğu'na sığınmışlardı. Aynı şekilde yerleşik bölgelerden de asiler veya itibarları azalmış memurlar kimi zaman bozkırlara kaçarlardı. Sınır boylarında yaşam böyleydi. Temuçin'in Jin İmparatorluğu'na sığındığına ilişkin çok az kanıt olmakla birlikte, Temuçin'in kayıtlara geçmiş faaliyetleri arasındaki on yıllık bir boşluk ve imparatorlukla Onon Irmağı'nın yakınlığı diğer alternatifleri geçersiz kılar.³⁷ Daha sonraki yıllarda gerçekleşen olaylar, Şia Devleti veya Karahıtaylardan çok Jin İmparatorluğu'yla yakından ilgilidir. Temuçin'in yenilgisi, iki kabile şefinin tartışmasından fazlasıydı ve bozkırları çok etkiledi. Camuka zaferinin ardından taraftarlarını artırdı ve Tuğrul'un topraklarındaki dengeyi bozdu. Tuğrul'un kardeşi Erke-kara, Camuka'nın desteğini alarak Kereyit hanını tahtından indirdi. Tuğrul Karahıtayların yanına kaçarken, amcası Caka Gambu Jin İmparatorluğu'na iltica etti.³⁸

Jin İmparatorluğu topraklarında neredeyse on yıl kalan Temuçin'in oradaki yaşamı hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Bir kaynakta Temuçin'in köle olduğu yazılır.³⁹ Oysa Temuçin

36 *SHM*, §129.

37 Ratchnevsky, *Genghis Khan*, 49–50.

38 Ratchnevsky, *Genghis Khan*, 49–51. Erke-kara Tuğrul'un amcası da olabilir. Kaynaklar belirsizdir ve bilim insanlarının görüşleri çatışmaktadır.

39 *MDBL*, 49; Ratchnevsky, *Genghis Khan*, 50; RD/Thackston2 115; RD/Thackston1, 160–1; RD/Karimi, 243–5. Reşidüddin Cengiz Han'ın Camuka'yı yendiğini yazar.

geri döndüğünde daha önce olmadığı kadar kuvvetliydi. Bu da Jin İmparatorluğu'nda köle olmadığını, belki de saray maiyetinde bulunduğunu gösterir. Camuka, Temuçin'i yenmiş olsa da Temuçin'in kazançları büyüktü. Dalan-balcut muharebesinden sonra Camuka Temuçin'e katılmış olan birçok kişiden intikam aldı. Bilindik bir ceza olarak sürülerine el koymakla kalmadı, anlatılanlara göre yetmiş kişiyi canlı canlı suda kaynattı, önderlerin başlarını kestirdi ve atının kuyruğuna bağlayarak toprakta sürükledi. Sırf bu eylemiyle bile bir dizi tabuyu ve toplumsal geleneği ihlal etmiş oldu.⁴⁰ Bu nedenle Temuçin 1195'te geri döndüğünde bir zamanlar Camuka'ya destek veren çok sayıda Moğol'u onu bırakmış halde buldu. Firariler yalnızca onun eski taraftarlarından ibaret değildi. Aralarında Temuçin'in ordusunun seçkin savaşçıları olacak Mangıt ve Uru'ud boyları vardı. Dahası Yesügey'in eski *nökeri* Kongodaday boyundan Mönglik oğullarıyla birlikte ona katıldı.⁴¹

Temuçin 1195'te Moğolistan'a dönünce yeni ve eski taraftarlarını bir araya getirdi ve 1196'da Curkin Moğollarıyla birlikte ilişkilerini yeniden kurmak ve Tatarlara karşı bir sefer planlamak amacıyla bir kurultay topladı. Kuşkusuz Jin'in verdiği para, Temuçin'in dönüşünü kolaylaştırmıştı. Bu servet birçok kişiyi Temuçin'e katılmaya ikna ederken, Jin'e de bozkırlarda bir müttefik kazandırmıştı. Kendisini gücendirenlere yaptıkları nedeniyle pek çok kişi Camuka'ya katılmadı. Curkinler ise Börçigin Moğollarının bir koluydu ve bu kol Temuçin'in soyundan biraz daha üstündü.

Moğollar arasında, tüm diplomatik ve toplumsal işlevlerin yanı sıra belli başlı görgü kurallarına da rastlanırdı. Moğollarda bireyler toplumsal konumlarına göre kıymetli içerlerdi. Eğer birisi, kıymetli dolu kaseyi kendisinden yüksek konumdaki birinden önce içerse bu durum küçük düşürücü sayılırdı. Bu uygunsuz hareket kurultayda görüldü ve Curkinlerden biri Temuçin'in adamlarından birine vurdu. Ardından at hırsızlığı nedeniyle kavga çıktı.

40 SHM, §129.

41 SHM, §130.

Kavgada Temuçin'in üvey kardeşi Belgütey bıçakla yaralandı. Belgütey yaralı olmasına karşın gerilimi azaltmaya çalıştı, ancak adamlarının desteklediği Temuçin öfkeyle Curkinlere saldırdı. Neyse ki kurultayın yapıldığı yerin yakınlarında silahlara izin verilmezdi; gerçek silahlar içki içilen alanın dışında tutulduğundan, kavgalar ancak kırmızı karıştırmakta kullanılan ağaç dalları ve kürekler gibi hafif silahlarla yapıldı. Temuçin'in adamları, Curkinleri dövdüler ve kurultaya geri döndüler. Bununla birlikte Curkinler, bu aşağılanmayı unutmadılar ve yaşanan bu olay üçüncü bir düşmanlığa neden oldu.⁴²

Kurultay içkili bir arbedeyle bitse de amaç yalnızca Temuçin'i han ilan ederek Börçigin Moğollarının kuvvetlendirilmesi değil, aynı zamanda Tatarlara karşı bir saldırı planlanmasıydı. Tuğrul'un da bu dönemde Moğolistan'a dönmesi ve Kereyitlerin denetimini yeniden ele geçirmesi dikkat çekicidir. Temuçin'in ise Caka Gambu'nun Kereyitlerin başına geçmesine yardım ettiğine dair kanıtlar vardır.⁴³ Burada yine Jin İmparatorluğu'nu desteği çok önemliydi. Temuçin ve Börçigin Moğolları Tatarlardan şikayet etmiş olabiliyorlardı; zira Jin İmparatorluğu da Tatarlardan endişeliydi ve Ambakay ile Kutula Han'ın ölümlerinden sonra çok kuvvetlenen Tatarların gücünü kırmak istiyordu. Temuçin'in Jin İmparatorluğu'nda bulunması, Doğu Moğolistan'daki Tatar gücünün kırılması için eşsiz bir fırsat doğurdu. Tuğrul'un güçten düşmesi, ve ancak Jin yardımıyla tahta yeniden çıkması onu Jin İmparatoru'na borçlu kılmıştı. Jin orduları bozkırı istila edebilirdi ancak diğer göçebelerin desteği olmadan Tatarların geri çekilmesine, tedarik ve haberleşme hatlarına uzanmalarına engel olamazdı ve karşı saldırıya karşı hazırlıksız bir hale düşerdi. Tuğrul ve Temuçin'in birleşik kuvvetleri, Jin İmparatorluğu'na bozkırdaki olayları etkisi altına alabilmesi için kusursuz bir fırsat tanımıştı.

42 SHM, §130–2; RD/Thackston2, 116–18; RD/Thackston, 1998, 163–5; RD/Karimi, 248–52; Clark, “Theme of Revenge”, 40–1.

43 RD/Karimi, 285; RD/Thackston1, 187; RD/Thackston2, 133.

Curkinler sefere destek vermeye söz verdikleri halde, 1196 yılında kararlaştırılan günde ortada görünmediler. Seferde zamanlama çok önemli olduğundan Temuçin uzun süre bekleyemedi ve Tuğrul'a katılmak üzere yola çıktı. Jin ordusu ve Tuğrul ile Temuçin'in kuvvetleri arasında sıkışıp kalan Tatarlar ağır bir yenilgiye uğradılar. Jin İmparatoru, bu başarının ödülü olarak Tuğrul'a *wang* (kral) unvanını verdi. Moğolcaya Ong olarak geçen bu sözcükle birlikte Tuğrul Ong-Han olarak bilinmeye başlandı. Temuçin'e ise *Asilerin Etkisizleştirilmesinden Sorumlu Görevli* benzeri bir anlamı olan *Ja'ut kuri* unvanı verildi.⁴⁴

Kampına dönen Temuçin, Curkinlerin yeminlerini tutmama ile kalmayıp, yokluğunda kampına saldırdıklarını gördü. Öfkelenen Temuçin Curkinler üzerine at sürdü. Onu Börçiginlerin hanı konumuna yükselten ve ona bağlılık yemini eden Tayçu ve Saşa Beki dahil olmak üzere seçkinleri katletti. Seçkin olmayan Curkinler ise Temuçin'in kampına dâhil edildi. Curkinler seçkin zümresinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Moğollar içinde ayrı bir grup olmaktan çıktılar.

Temuçin bu zaferle konumunu güçlendirdi ve Tuğrul'la birlikte, iktidara gelmesini hızlandıran bir dizi sefere katıldı. 1199'da Tuğrul'la birlikte Batı Moğolistan'daki Naymanlara karşı sefere çıktı. Bu sefer sırasında Tuğrul'un maiyetindekilerin kıskançlıkları gün yüzüne çıktı. Bu kişilerin Tuğrul ve Temuçin'in arasını açma çabaları, Temuçin'in Tuğrul'un oğlu Senggum'u başka bir Nayman kuvvetinin elinden kurtarmasıyla boşa çıktı.⁴⁵

Bununla birlikte gerginlikler artıyordu. Temuçin hâlâ Tuğrul'un gözdesiydi. Birlikte Doğu ve Orta Moğolistan'ın büyük bir kısmına egemendiler. Birçok Moğol önderi, başta hiyerarşi olmak üzere toplumsal geleneklere karşı çıkan Temuçin'den hoşlanmıyordu.

44 Unvanlar için bkz. *SHM*, §134; Rachewiltz, *SHM*, 491–3. *Ca'ut kuri* diğer göçebelere karşı Jin İmparatorluğu'na destek veren Cuyin önderlerine verilen bir unvandı. Ambakay döneminde *ca'ut kuri* unvanına sahip Möngke adlı bir Tatar başbuğ vardı.

45 *SHM*, §162–4; RD/Thackston2, 127; RD/Thackston1, 178–9; RD/Karimi, 271–2; Ratchnevsky, *Genghis Khan*, 58.

Temuçin'in birçok generali ve nökeri aristokrasiye değil sıradan halka mensuptu. Dahası, diğer boylar artık etkisini Orta Moğolistan'ın ötesine taşımış olan Kereyitlerin kuvvetlenmesinden kaygı duyuyorlardı. 1201'deki kurultayda çeşitli muhalif gruplar bir araya geldiler ve Camuka'yı *Gürhan* (Evrensel Önder) seçtiler.

Camuka'nın seçilmesi doğaldı. Caciratlar uruğu, tüm buduna baskın çıkacak kadar kalabalık olmadığından, diğerlerine danışmak zorunda kalmıştı. Bu, başsız kalmaya meyilli budunlar için arzu edilen bir durumdu.⁴⁶ Daha önce Tuğrul'un savaş beyi olarak görev yaptığından ve Temuçin'i yenilgiye uğrattığından itibarı çok yüksekti. Budunu kuranlar Tatarlar ve Naymanlar olmakla birlikte, çoğunluk Tayciutlardan ve Salciut gibi diğer Moğol boylarından oluşuyordu. Budunda Kereyitlerin büyümesinden ürken Moğol olmayan uruğlar ve Temuçin'in artan gücünü kabul etmeyen Moğollar da temsil ediliyordu.

Tuğrul ve Temuçin, Moğolistan'ın doğusunda bulunan Yedi Kunan'da Gürhanlı kuvvetleriyle karşılaştı; Kereyit-Börçigin kuvvetleri zaferi kazandılar. Gürhanlı budunu parçalandı ve Moğolistan'ın dört bir yanına dağıldı. Belki yeniden toparlanabilirlerdi, ancak Camuka'nın kaçan müttefiklerinden bazılarının kamplarını yağmalamasıyla iş isten geçmiş oldu. Camuka yağmaları büyük olasılıkla Caciratların hanı olarak kendi konumunu pekiştirmek için gerçekleştirmişti.

Tuğrul ve Temuçin zaferi kesin kılmak için düşmanlarını takip ettiler. Tuğrul, eski nökeri Camuka'nın peşinde düştü. Camuka, Argun (Hailar) Irmağı boyunda teslim oldu. Camuka öldürülmeyecek kadar değerli olduğundan Tuğrul merhamet gösterdi ve onu yeniden nökeri olarak kabul etti. Bu sırada Temuçin Tayciutları Onon Irmağı'na dek kovaladı; yaşamını tehlikeye sokan bir yara almasına rağmen onları yenmeyi başardı.⁴⁷

46 Bkz. David Sneath, *The Headless State* (New York, 2007).

47 *SHM* §145; Timothy May, "Spitting Blood: Medieval Mongol Medical Practices", Larissa Tracy ve Kelly De Vries (eds), "*His Brest Tobrosten: Wounds and Wound Repair in Medieval Culture* (Leiden, 2015), 175–93.

Tayciutlardan bazıları kaçmayı başardıysa da bu boy artık bir tehdit olmaktan çıktı. Temuçin, Curkinlerle başlattığı uygulamayı devam ettirdi. Boyun kuvvetinin kırılması için Tayciutların önderlerin idam edilmesi ve geri kalanların taraftarları arasına dağıtılması, kısa süre sonra standart bir prosedüre dönüştü. Temuçin ayrıca Tayciutlara mensup olanları ve Sorkan Şira'nın da üyesi olduğu onlara bağlı Suldus gibi uruğları kabul etti. Temuçin, kendisine zarar verenleri unutmadığı gibi yardım edenleri de unutmuyordu. Kısa süre sonra, Gürhanlılara bağlı olan Ongiratların bağlılığını da kabul etti. Börte bir Ongirat olmakla birlikte, Temuçin ve Dey Seçen arasındaki ittifak, büyük olasılıkla Dey Seçen'in ölümü nedeniyle, çok önce sona ermişti. Ne olursa olsun Ongiratların, Doğu Moğolistan'daki birçok boydan meydana gelen Gürhanlılara katılmak dışında başka bir seçeneği yoktu. Temuçin, Tayciutlara karşı kazandığı zaferin ardından en önemli Moğol önderi haline geldi ve Onon-Kerulen havzasına egemen oldu. Daha muhafazakâr unsurlar onu tamamen desteklemeseler bile artık tek başlarına ona meydan okuyamazlardı.

Yine de bu başarıların hiçbiri, Tayciutların yenilgisinin ardından elde edilen bir ödülle kıyaslanamazdı. Temuçin birkaç gün sonra Cebe olarak tanınan, sıradan halka mensup bir Moğol savaşıncısının bağlılığını kabul etti. Cebe'nin cesareti ve kahramanlığından etkilenen Temuçin onu *nökeri* olarak kabul etti.⁴⁸

Tatarlar, 1197 savaşıdan sonra konumları zayıfladığından Gürhanlı budununa katılmışlardı. Kereyitlerin genişlemesi ve Temuçin'in Onon-Kerulen havzasına egemen olmasıyla birlikte Tatarların gücü daha da azaldı. Bununla birlikte bu gerileme yalnızca sonun başlangıcıydı. Temuçin, 1202 yılında Tatar meselesini halletmeye karar verdi. Halka Irmağı yakınlarındaki Dalan-Nemurges'te bulunan Tatarlara bir saldırı düzenledi. Temuçin muharebeden önce, çarpışma bitmeden ve düşman yenilmeden kimsenin yağmaya girişmeyeceğini ilan etti. Sıkça

48 SHM §147.

görüldüğü gibi disiplin ortadan kalkar ve savaşçılar savaşmaktan çok yağmayla meşgul olurlarsa zafer hezimete dönüşebiliyordu. Temuçin'in disiplinli ordusu Tatarları ezdi geçti. Savaştan sonra çocuklar hariç olmak üzere tüm Tatar seçkinleri idam edildiler. Temuçin'in eylemleri kimi zaman soykırım olarak nitelendirilse de gerçekte boyların kimlikleri meçhuldü. Önde gelen bir uruğ, boya adını verebilirdi. Boyun geri kalanı farklı etnik gruplardan ve hatta farklı diller konuşanlardan oluşabilirdi. Boy üyeleri, boydan ayrılabilir ve çeşitli yollarla başka bir boya katılabilirlerdi.⁴⁹ Geri kalan Tatarlar, Moğollar arasında eridiler. Tatar sözcüğünün batıya doğru ilerleyen Moğollarla eş anlamlı olarak kullanılması, korkutucu olsa da esasen bir soykırım olmayan Dalan-Nemurges'ten sonra çok sayıda Tatarın hayatta kaldığını gösterir.

Bununla birlikte herkes Temuçin'in yağmanın ertelenmesi emrine uymadı. Börçigin boyunun kıdemli üyeleri Temuçin'in emrine karşı geldiler. Daha da kötüsü, bu kişilerin arasında Camuka'dan ayrıldıktan sonra Temuçin'i han ilan eden ve ona uya-caklarına ilişkin ant içen Altan, Kuça ve Daritay da vardı. Temuçin onların yağmaladıkları mallara el koydu ve ganimeti başkalarına dağıttı.⁵⁰ Üçü de öfkeye kapılarak taraftarlarıyla birlikte Tuğrul'un yanına gittiler. Temuçin, Tuğrul'a tâbi olduğundan onlara karşı harekete geçemedi.

Temuçin zaferiyle birlikte artık Moğolistan'ın doğusunu kontrol ediyordu. Tatarların ortadan kaldırılmasıyla birlikte taraftarları da çoğalmıştı. Bununla birlikte muharebe Tuğrul'la ilişkisini değiştirdi, çünkü zaferi Kereyit yardımı olmadan kazanmıştı. 1202'de Tatarların ortadan kaldırılmasıyla birlikte Moğolistan'da üç büyük kuvvet ortaya çıktı. Naymanlar Batı, Kereyitler ise Orta Moğolistan'a egemendiler; Temuçin'e bağlı Moğollar ise Doğu Moğolistan'ı kontrol ediyorlardı.

49 Bkz. Lindner, "What Is a Tribe", muhtelif yerlerde; Sneath, *Headless State*, muhtelif yerlerde.

50 *SHM*, §153.

Temuçin'in hızlı yükselişi, Kereyitlerin seçkinleri arasında büyük bir şaşkınlık yarattı. Bazıları, Temuçin'in Tuğrul'un veliahdı olacağından korktular ki bu durum Temuçin'e bağlı Moğolların Kereyit budununun bir parçası olduğunu açıkça göstermektedir.⁵¹ Temuçin, ilişkilerini daha da pekiştirmek için oğlu Cuçi'nin Tuğrul'un kızı Ça'ur'la evlenmesini teklif etti. Tuğrul bu teklife açık olmakla birlikte belki de yaşlılığı nedeniyle hızlı ve kesin kararlar veremiyordu. Oğlu Senggum ise, büyük olasılıkla Cuçi'nin babasının belirsizliği nedeniyle, teklifi küçük düşürücü buldu. Camuka da Tuğrul'u Temuçin'e karşı dolduruyor, Altan, Daritay ve Kuça gibi Moğol kaçakları, yağma edilen mallara el koyduğu için Temuçin'i aristokrasinin haklarını gasp etmekle suçluyorlardı.⁵²

Sonuçta Tuğrul bu yaklaşımlara boyun eğdi ve en ateşli destekçisine düşman olmayı kabul etti. Risk alarak muharebeye girmek yerine Temuçin'i komplo ile ortadan kaldırmaya karar veren Tuğrul, onu tuzağa düşürmek amacıyla evlilik teklifine razı oldu. Bununla birlikte planı duyan iki çoban, Kereyit kampına gelmeden Temuçin'i uyardılar. Bunun üzerine her iki taraf da kuvvetlerini topladı ve 1203'te Kalkacit Tepeleri'nde muharebeye tutuştu. Kereyitler Moğolları yendiler ve Temuçin'in ordusunu dağıttılar. Bununla birlikte Temuçin, Camuka'ya karşı aldığı yenilgiden ders çıkarmış ve bir toplanma noktası tasarlamıştı. Temuçin ve taraftarları, birkaç gün içinde Balcuna Gölü kıyısında yeniden toplandılar. *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre Temuçin'e mutlak sadakat göstereceklerine yemin ettiler. Temuçin başarısızlığına rağmen iyi haberler aldı. Tuğrul'un ihaneti nedeniyle Kereyitleri terk eden Korulas boyu Temuçin'e katıldı.⁵³

İyice dinlenen Moğollar birkaç gün sonra karşı saldırıya geçtiler. Kereyitler, Temuçin'i öldürememenin bedelini ödediler; zira Temuçin Kereyitlerin hâlâ zaferlerini kutladıkları sırada saldırıya

51 *SHM*, §164.

52 *SHM*, §165–6.

53 *SHM*, §182–3, 208. Ayrıca bkz. Francis W. Cleaves, "The Historicity of the Baljuna Covenant", *HJAS* 18, no. 3 (1955), 357–421.

geçmişti. Moğollar, Kereyitleri bozguna uğrattılar. Tuğrul, Sengum ve Camuka az sayıda askerler birlikte kaçtılar ve Temuçin'in erişemeyeceği bölgelere gittiler. Geri kalanlar ise Temuçin'e tâbi oldular. Artık bir mülteci olan Tuğrul, Nayman topraklarına kaçtı ve orada bir Nayman tarafından öldürüldü.⁵⁴ Sengum Şia Devleti'ne iltica ederken, Camuka da Naymanların hizmetine girdi. Temuçin, Curkinlere ve Tatarlara yaptığıının aksine, çoğunu Tuğrul'un hizmetindeki günlerde tanıdığı Kereyitlerin önderlerini katletmedi. Cuçi ve Ça'ur Beki'nin evliliklerinin teklifi Moğollar ve Kereyitler arasındaki savaşın nedenini teşkil etmekle birlikte Cuçi Kereyitlerin yenilgisinden sonra Ça'ur Beki ile evlenmedi. Ça'ur, Kereyitlerin 1203'teki yenilgisinden sonra ortadan kayboldu. Bununla birlikte başka evlilikler oldu. Tuluy, Tuğrul'un kardeşi Caka Gambu'nun kızı Sorkoktani'yle evlenirken, Cuçi de Bektutmuş'la evlendi. Bu sırada Temuçin de onların kız kardeşi İbaka'yla evlendi.⁵⁵

Kereyitlerin yenilmesiyle Temuçin artık Orta ve Doğu Moğolistan'a hâkimdi. Bu hızlı yükseliş Naymanların dikkatini çekti. Temuçin'in tüm Moğolistan'a hükmetmek istediğine ilişkin bir kanıt yoktu. Gerçekten de 1192'da Naymanlarla başarılı bir çarpışmaya girdiyse de kuvvetli olduğunu gördüğü bu düşmanı hafife almamayı öğrendi. Temuçin için ne talihsizliktir ki bu konuda kendisi karar vermeye fırsat bulamadı. Naymanlar, Moğolların başarısını Tuğrul'un zayıflığına bağladılar ve Moğollarla hesaplaşmaya karar verdiler. Camuka ve diğer muhalif Moğollar, Merkitlerle müttefik olurlarken, Moğolistan'ın güneyindeki Türk boyu Öngütler ittifak teklifini geciktirerek Temuçin'i Naymanların planlarından haberdar ettiler.⁵⁶

Temuçin Naymanların saldırmasını beklemek yerine cüretkâr bir plan yaptı. Bahar başında, kendi atları zayıf olduğu halde Moğolistan'ı baştan başa geçerek Naymanların üzerine yürüdü.

54 *SHM*, §188.

55 *SHM*, §186.

56 *SHM*, §189–90.

Bu riskli bir hamle olmakla birlikte Naymanları şaşırttı. Temuçin 1204'te, Hangay Dağları'nın eteklerinde yer alan Çakirmaut'ta belki de kariyerinin en önemli muharebesinden zaferle ayrıldı. Burada örgütlenme, disiplin, taktik ve strateji bakımından ortaya koyduğu askerî dehasıyla aralarında Camuka gibi Temuçin'in savaş yöntemlerine aşına olan saygıdeğer askerî önderleri tam anlamıyla şaşkına çevirdi. Merkitlere karşı yapılan seferle başlayan onlarca yıl süren savaş ve Temuçin'in kazandığı deneyimler bu ana hazır olmasını sağlamış ve yalnızca son derece disiplinli kitaları değil, yeni taktikleri de içeren yepyeni bir bozkır savaşı taktiğini de gün yüzüne çıkarmıştı.⁵⁷ Naymanlar ezilmekle birlikte bazıları kaçtı ve tehdit oluşturmaya devam etti. Bununla birlikte Temuçin artık tartışmasız olarak Moğolistan'ın efendisiydi. Bu durum eski hamisi Jin İmparatorluğu'nu da endişelendirdiyse de bu imparatorluk kendi topraklarındaki ayaklanmalar nedeniyle bu yükselişi durduramadı.

1204 ve 1205 yıllarındaki başarılar ve Camuka'nın yakalaması Temuçin'in otoritesini pekiştirdi. Camuka'nın kendi adamları onu ele geçirdiler ve Temuçin'e teslim ettiler. Temuçin ise ödül olarak hepsini idam ettirdi. Temuçin belli ki efendilere yapılan itaatsizlikten ve sadakatsizlikten hiç hoşlanmıyordu. Ona göre sadakatsizlik en büyük günahı. Geçen yıllar boyunca yaşadıkları düşmanlığa rağmen Temuçin, *andasını* öldürtmekte isteksizdi. *Moğolların Gizli Tarihi*'ne inanacak olursak, Camuka şerefli bir ölümün kendisine verilecek en iyi şey olduğu konusunda Temuçin'i ikna etti. Temuçin gönülsüzce bu isteğe razı oldu.⁵⁸

Yeke Moğol Ulusu

Temuçin'in Moğolistan'ın hükümdarı olduğu, 1206'daki kurtayda onaylandı. Kendisine "güçlü veya yılmaz hükümdar"

57 SHM, §193-5.

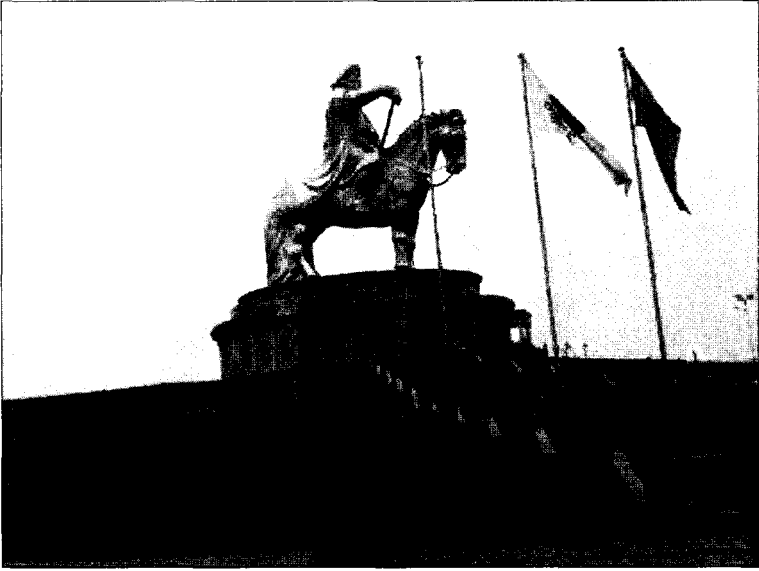
58 SHM, § 200-1.

anlamına gelen Cengiz Han unvanı verildi.⁵⁹ Bu yeni bir unvan-
dı ve Moğol tarihinde yeni bir dönemin başladığını işaret edi-
yordu. Büyük ölçüde tesadüflere dayanan Moğolistan'ın birleş-
tirilmesi sürece hâlâ yarım kaldığından, Cengiz Han'ın önceliği
hükümdarlığını pekiştirmek oldu. Merkit ve Nayman mülteciler
hâlâ potansiyel tehdit oluşturuyorlardı. Şia'ya iltica eden Seng-
gum için de aynı durum söz konusuydu. Muhallıfler, bu unsurlar-
ın herhangi birinin çevresinde toplanabilirlerdi. Dahası, savaşlar
göçebe ekonomisini çökertmişti; muharebelerle birlikte otlaklar
tahrip edilmiş ve kaçınılmaz olarak hayvan sürüleri yok edilmiş-
ti. Ayrıca birlik, çeşitli boylar için gelip geçici olabilirdi. Dünün
düşmanı bugünün dostuydu ancak eski kinlerin su yüzüne çık-
ması ne kadar sürecekti?

Temuçin bu sorunu çözmek amacıyla toplumsal bir devrim
başlattı; toplumu bin kişilik birimlere karşılık gelen *mingan*ları te-
mel alan askerî bir sistemle yeniden örgütledi. Balcuna Yemini'ni
edenler ve birkaç kişi daha *mingan*ların önderi oldu; bazılarının
emrine ise birden fazla *mingan* verildi. *Mingan* da yüzlük birimlere
ayrıldı; yüzlük birimler de on kişilik birimlere bölündü. Bu ni-
zam yalnızca orduda değil, hanelerin yönetiminde de benimsendi.
Böylece bin hane bir *mingan* olarak düzenlendi ve vergiler de buna
göre toplandı. Esasen bir askerî-endüstriyel kompleks ortaya çıktı;
hane temelli *minganlar* da askerî *minganlar* desteklemiş oldu.

Cengiz Han, merkezden uzaklaştırdığı aile üyelerine toprak-
lar verdi. Oğullarına ve kardeşlerine, kendilerine tavsiye verecek
komutanların emrinde *minganlar* tayin etti. Böylece Cengiz Han
bir fren ve denge sistemi oluşturdu. Akrabaları olan boy önderle-
rinin çoğu, en azından Cengiz Han'a muhalif olanlar, öldürüldü-
ler. Yüksek makamlara gelen askerî önderler büyük ölçüde Cen-
giz'in *nöker*leriydi. *Nöker*lerin makamları ve otoriteleri, Cengiz

59 Igor de Rachewiltz, "The Title Činggis Qan/Qayan Re-examined", W. Heissig
ve K. Sagaster (ed.), *Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von
Nikolaus Poppe* (Wiesbaden, 1989), 281–98.

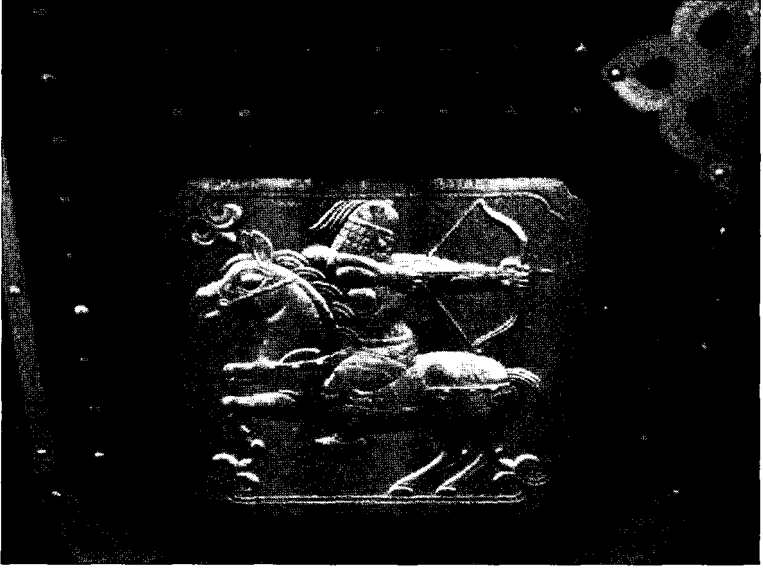
Görsel 2.4 Cengiz Han Anıtı (Tsonjin Boldog). 2008'de yapılan ve 40 metre yüksekliğinde olan anıt, Ulanbator'un 54 kilometre doğusundaki Tula Irmağı kıyısında yer alır. Efsaneye göre burası Cengiz Han'ın altın kılıbı bulduğu yerdur. Paslanmaz çelikten yapılan heykel, heykeltıraş D. Erdenebileg tarafından tasarlanmıştır. Mimar J. Enkhjargal ise heykelin kaidesinde bulunan ziyaretçi merkezini ve müzeyi tasarlamıştır.

Han'ın desteğine bağılıydı. Cengiz Han, diğur aristokratların yokluğu sayesinde *yasun* hiyerarşisini yeniden kurabildi. Ailesi *altan uruğa*, Altın Soy veya Altın Aile'ye yahut imparatorluk ailesine dönüştü. Bu aile ayrıca *çagan yasun* (beyaz kemik) olarak bilinir oldu. Ortadan kaldırılmayan eski aristokrat aileler *kara yasun* (siyah kemik) veya *karaçu* olarak bilindiler. Bu ailelerin hâlâ otoritesi olmakla birlikte hepsi *altan uruğa* bağılıydı. Cengiz Han ayrıca eski boy kimliklerini silmeye teşebbüs etti. *Minganlar* onun için savaşmış olanlardan meydana geliyordu. Yenilgiye uğrayan boylar da çok sayıda birliğe dağıtıldı. Böylece yenilenler hiçbir yerde çoğunluk teşkil edemediklerinden ayaklanmaya kalkışamadılar. Bir *mingandan* diğurine geçiş yasaktı. Cengiz böylece

Yeke Moğol Ulusu veya Büyük Moğol Devleti adı verilen tek bir devlet (il) oluşturdu. Artık Kereyit, Tatar veya başka bir kimlik yoktu; yalnızca Moğollar vardı. Bu teoride ve hatta pratikte bile mükemmel bir plandı, ne var ki eski kimlikler yok olmadı. Hatta bu kimlikler zamanla dönüşerek *mingan*ların adları da kendini gösterdi.

1206'daki kurultayda imparatorluğun idaresi açısından hayati bir araç oluşturuldu. *Keşik* veya muhafız kıtası adı verilen bu birlikte 10.000 asker vardı. 1204'te daha küçük bir muhafız kıtası teşkil edilmişti, ancak Cengiz Han bu kıtayı iktidarını devlete taşımak için kullandı. Kıtada komutanların oğulları vardı. *Keşik*, Cengiz'in komutanların sadakatinden emin olmasını sağlarken subaylar ve memurlar için bir talim okulu görevi gördü. Dolayısıyla bu birlik, bir muhafız kıtasından çok daha fazlasıydı. Cengiz Han'ın kurmayları ayrıca imparatorluğun idaresinde sayısız işlev üstleniyordu. Sonuç olarak Cengiz Han, muhafız kıtası üyelerinin her birinin yeteneklerine aşina oldu ve tamamının benzer askerî ve idarî liderlik eğitimi almalarını sağladı.

Bununla birlikte *Yeke Moğol Ulusu*'nu istikrara kavuşturma yöntemleri arasında yalnızca bir devlet kurulması yoktu. Ordunun Moğolistan dışına gönderilmesi de bir istikrar aracı oldu. *Yeke Moğol Ulusu*'nun savaşarak pıştığı de unutulmamalıdır. Cengiz Han'ın *mingan*larını meydana getirenler 1206'dan önce onun düşmanlarıydılar. Moğolistan'da barış hüküm sürse de içten içe gerginlik devam ediyordu. Cengiz Han'ın düşmanlarından çoğu ölmüştü, ancak Kereyitlerden Senggum ve Naymanlardan Küçlüg kaçmışlardı. Hayatta kaldıkları sürece, Cengiz Han'ın muhalifleri için birer toplanma noktasıydılar. Dahası, Jin İmparatorluğu Cengiz Han'ın yükselişinde önemli bir rol oynamasına rağmen, tarih boyunca bozkırdaki göçebelerin işlerine karışmıştı. Dolayısıyla Cengiz Han'ın Moğolistan'daki hükmünü pekiştirmesi gerekiyordu. Moğolistan'ın dışında macera arayışı, bu amaçla kullanabileceği yöntemlerden biriydi.

Görsel 2.5. “Parth atışı” yapan bir Moğol savaşçının modern tasviri.

Bir İslam İmparatorluğu mu?

Elbette bu dönemde Moğol İmparatorluğu bir İslam İmparatorluğu değildi ve hatta Darü'l-İslam'la ciddi teması dahi yoktu. Gerçekten de Moğolların İslamiyet'i bilip bilmediği veya Yeke Moğol Ulusu'nda Müslümanların yaşayıp yaşamadığı soru işaretliydi. Moğol boyları arasında Cengiz Han'dan önce veya Cengiz Han'ın yükselişi sırasında din değiştirenler ve Müslümanlar yaşıyor olmalıydı. Sayıları az olan ve genelde Orta Asya kökenli bu kişiler, İpek Yolu'nda düzenli olarak uzun mesafeler kat eden tacirlerdi.

İpek Yolu'nu genelde Akdeniz ve Çin arasında doğrusal bir güzergâh olarak tahayyül ederiz ancak bu yol üzerinde yalnızca doğu ve batıyı değil, kuzeyi ve güneyi de birbirine bağlayan birçok hat ve yol vardı. Dahası başlıca ürün ipek değil, çeşitli pazarlarda satılabilen ve tacirlerin masraflarını karşılayan mallar da aynı derecede önemliydi. İpek, kürk ve baharat yüksek kâr getiriyordu, ancak pazarlarda tencere, demir iğne ve araç gereç de bulunurdu.

Balcuna Gölü'nde Temuçin'e katılan Sartak Hasan veya Asan da böyle bir kişiydi.⁶⁰ Aslen Orta Asyalıydı; zira Sartak veya Sart kimliği, Orta Asya'da Türk olmayan topluluklar için Moğolca bir terime dönüşmüştü.⁶¹ *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki ilgili metine göre Hasan, Alakuş Tekin'in (Kuri) idare ettiği Öngütlere mensuptu. Moğolların Asan adını verdiği bu tacir kuşkusuz ana ticaret yolları üzerinde gidip geliyordu. *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre kürk ticaretiyle uğraşıyordu: "Beyaz bir devesi vardı ve samur ve sincap kürkü satın almak amacıyla, Argun Irmağı boyunca bin koçluk bir sürüyü güderdi."⁶² Burada dikkat çekici olan, takas yapmak amacıyla koçları ve bir iki yaşındaki koyunları satın almasıydı. Hasan büyük olasılıkla bu hayvanları ticaret yaptığı Öngütlerden almış, karşılığında da tekstil ürünleri veya Orta Asya'dan gelen lüks ve yaygın ürünleri vermişti.⁶³ Ancak normalde Moğolistan'da koyun satarak zengin olamayacağından, Hasan büyük olasılıkla Sibiryadaki boylardan koyun karşılığında kürk alıyor olmalıydı. Bununla birlikte savaşlardan kazanç sağlayan biri de olabilirdi. Yurdunda savaşı ve belki de Temuçin'in yenilgisini duymuş ve sürüsünü satmak için yola çıkmıştı. Kuşkusuz mallarının yağmalanması riski vardı, ancak kazanabilecekleri bu riskten çok daha fazlaydı. Bu görüş, Hasan'ın Balcuna Gölü'ne tam zamanında gelmesini de açıklar.

Hasan, sebebi ne olursa olsun, kısa süre sonra Cengiz Han'ın hizmetine girdi ve Moğol İmparatorluğu'nun geleceğinde önemli, ancak talihsiz bir rol oynadı. Bununla birlikte Hasan, Temuçin'in karşılaştığı ilk Müslümanlardan biriydi. Hasan düzenli bir şekilde kürk ticareti yapıyorsa, Temuçin'in otlaklarını daha önce de ziyaret etmiş olabilir ve hatta Temuçin'le aynı zamanda Tuğrul'un kampında bulunmuş olabilirdi. Belki de Börte'nin çeyizi

60 SHM, §182. Ayrıca bkz. Igor de Rachewiltz (ed. ve çev.), *The Secret History of the Mongols*, 657–8.

61 "Sart", *EP*.

62 SHM, §182.

63 Rachewiltz, *The Secret History of the Mongols*, 658.

arasında olan ve Tuğrul'a verilen samur kürkün kıymetini takdir eden de Hasan'dı.

Temuçin'in karşısına çıkan tek Müslüman Hasan değildi. Hz. Muhammed'in soyundan gelen bir seyit olan Cafer veya Ca-ber Hoca, Hasan geldiği sırada Balcuna Gölü'ndeydi. Cafer'in kökeni belirsizdir. Cengiz'le Tuğrul'un kampında tanıştığını biliyoruz ama neden orada olduğunu bilmiyoruz. Belki de Jin İmparatorluğu heyetinde bulunan Yelü Ahay ve Yelü Tuka'ya (Hitay kardeşler) eşlik ediyordu.⁶⁴ Ne olursa olsun Temuçin Cafer üzerinde olumlu bir etki bıraktığından, o da Temuçin'e katılmış ve Balcuna Gölü'nün çamurlu sularından içmişti.

Cafer ve Hasan hiç kuşkusuz Temuçin'in karşılaştığı ve Moğol İmparatorluğu hizmetine aldığı ilk Müslümanlardı. Moğollar, İslam dinini pek kullanışlı bulmasalar da Hasan bir tacir (ve belki de iâşe subayı) olarak yeteneklerini sergilemişti. Cafer'in de Temuçin'in takdir ettiği becerileri vardı. O da Balcuna Gölü'nde yemin edenler (*balcuntu*) arasındaydı.⁶⁵ Cafer sonraları Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesinde, başta Kuzey Çin'de olmak üzere, önemli rol üstlendi.

Diğer Müslümanlar neredeydi? Tacirler yalnız seyahat etmezlerdi. Hasan'ın yanında çeşitli durumlarda kendisine yardım edecek adamları olmalıydı; zira çoğu tacir en azından az sayıda güvenilir ortağı veya çalışanıyla seyahat ederdi. Cafer'in de kendisiyle birlikte ailesi ve arkadaşları olmalıydı. Bununla birlikte o dönemde Müslümanların, mesleki becerileri dışında Moğollar üzerinde pek bir etkisi olmadı.

64 Igor de Rachewiltz, "Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period", *JESHO* 9 (1966), 96–7.

65 Cleaves, "Historicity of The Baljuna Covenant", muhtelif yerlerde.

3

Moğolların Moğolistan'dan Çıkışı

Temuçin, Gobi Çölü'nün kuzeyinde yer alan Moğolistan platosunun hükümdarı olmakla birlikte, hükmü tartışmasız değildi. 1206'da iktidarına yönelik çeşitli tehditler vardı. Tuğrul'un oğlu Senggum Şia topraklarına kaçmıştı ve potansiyel bir tehdit olarak varlığını sürdürüyordu. Savaştan önce Temuçin'in birçok Kereyitle iyi ilişkileri vardı ve ailesinin üyeleri, Tuğrul'un akrabalarıyla evlenmişlerdi. Buna rağmen Senggum'un dönüşü Kereyitleri devletten ayırabilirdi. Küçlük adlı Nayman hanedan üyesi ise Çakirmaut'taki bozgundan kaçmıştı ve söylentilere göre Cengiz Han'ın kıtaları arasında bulunan Merkit önderleriyle işbirliği içindeydi. Son olarak Jin İmparatorluğu hâlâ bozkırın işlerine karışıyordu. Cengiz Han hem tarihten hem de kişisel deneyimlerinden Jin İmparatorluğu'nun Kuzey Moğolistan'daki egemenliğini kabul etmeyeceğini biliyordu. Moğolistan'da 9. yüzyıldan beri Jin İmparatorluğu ayarında bir devlet yoktu. Tang İmparatorluğu'na sıklıkla müdahale eden Uygur İmparatorluğu ise 9. yüzyılda yıkılmıştı.¹

Jin İmparatorluğu kesin bir tehditti. Jin'in göçebeleri birbirlerine karşı oynama stratejisi ancak Moğollar arasında nifak sokabilirse başarılı olurdu. Bunu yapmanın en kolay yolu ise, Tatarlara karşı Temuçin ve Tuğrul'a yaptıkları gibi Küçlük veya Senggum gibi muhalif veya düşman önderleri desteklemektir. Bununla birlikte

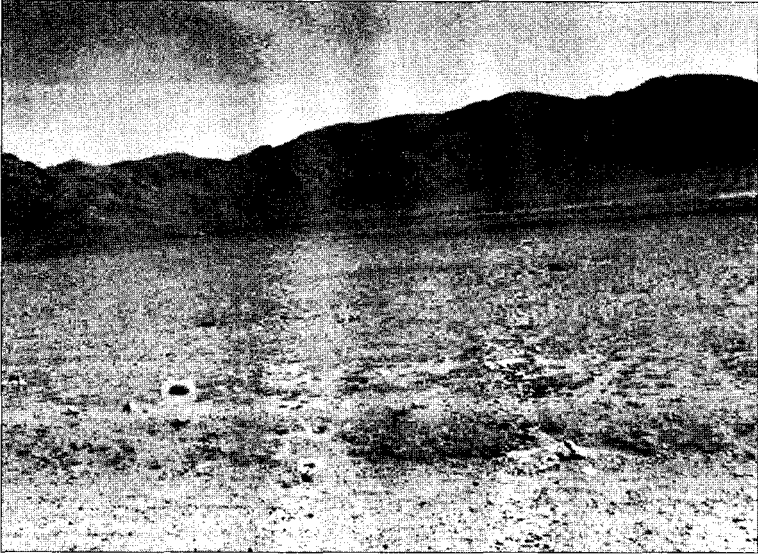
1 Bkz. Colin Mackerras, "The Uighurs", *CHEIA*, 320–42.

Küçlük ve Senggum, Jin olmasa bile birer tehditler. Cengiz Han'ın Moğolistan egemenliğinin temelleri henüz sağlam değildi. Cengiz Han tüm diğer aristokrat soyları tamamen ortadan kaldırmakla birlikte, *altan uruğun* kabulünün garantisi yoktu ve meşruiyetin elde edilmesi zaman alacaktı. Camuka'nın talihsiz Gürhanlı budununda kanıtlandığı gibi, muazzam genişlikteki boylar federasyonlarının idaresi zordu ve sürekliliği kesin değildi. Cengiz Han Altay Dağları'ndan Halka Irmağı'na dek hüküm sürse de, bu hükmün ne kadar süreceği hâlâ soru işaretiydi.

Bunların dışında topluca Hoi-yin İrgen veya Orman Halkı olarak bilinen kuzeydeki komşu halklar sorunlar çıkarıyordu. Moğolların genelde tek bir halk olarak gördüğü Hoi-yin İrgen bir budun sayılmazdı; daha ziyade Sibiry'a'da yaşayan bağımsız boylardan oluşuyordu. Pek çok bozkır savaşında tarafsız kalırlardı ancak Oyratlar gibi bazı boylar Camuka'nın budununa katılmışlardı.²

Oyratların Camuka'ya destek vermiş olmaları, onlara savaş açmak için yeterli bir neden sayılmazdı. Ancak Cengiz Han'ın bakış açısından Oyratlar gibi bazı boyların Naymanlarla ittifak yapabilecekleri ihmal edilmemeliydi. Bununla birlikte Hoi-yin İrgen'e boyun eğdirmek için başka nedenler de vardı. İlk neden, Hoi-yin İrgen'in ekonomisi ve bozkır göçebeliliği arasında bulunan Merkitlerdi. Merkitler, Naymanlarla birlikte yenilgiye uğratılmış, ancak bazıları batıya doğru kaçmışlardı. Anayurtları, Hoi-yin İrgen'in yaşadığı bölgenin hemen güneyinde yer alan Kuzey Moğolistan ve Baykal Gölü'nün güneyiydi. Eğer Cengiz Han bu bölgeye egemen olursa, Merkitlerin otlaklarını ele geçirir ve bir tehdidi ortadan kaldıracabilirdi. Ayrıca bölge ekonomik olarak önemliydi. Baykal Gölü çevresindeki çeşitli bölgelerde ve Sibiry'a'da tahıl yetiştiriyordu; Cengiz böylece gıda kaynaklarını güvence altına alabilirdi. Dahası Hoi-yin İrgen'in kontrol ederek hem kârlı kürk ticareti güzergâhına erişebilir hem de Yenisey Irmağı boyunca uzanan altın madenlerini ele geçirebilirdi. Son olarak, Hoi-yin İrgen'e

2 SHM, §141.

Görsel 3.1 Kumlu bozkırlar. Bozkırlar, genelde otlakların sonu gelmez uzantıları olarak kabul edilse de aslında toprak yapısı açısından büyük farklılık gösterir.

boyun eğdirecek bir sefer, oğlu Cuçi'ye miras kalacak alanların elde edilmesine de yarayacaktı. Sefer 1207'de başladı ve Hoyin-İrgen'in hakkından kolayca gelindi. Oyratlar gibi savaşmadan boyun eğenlere iyi davranıldı. Yenisey Irmağı çevresindeki Kırgızlar ve Kem-Kemciutlar biraz direndikten sonra biat ettiler.³

Bu sırada Moğol kuvvetleri batıya doğru da ilerliyordu. 1207'de belki de Cuçi'nin ordusunun ve Oyratların desteklediği bir Moğol ordusu, Naymanları ve Merkitleri ararken Altay Dağları'nı aştı.⁴ Moğollar, 1208 sonunda veya 1209 başında İrtiş Irmağı kıyısında karşılaştıkları düşmanlarını bozguna uğrattılar. Moğollar bu zafere rağmen, ordularını dağıttıkları düşmanlarını tamamen yok edemediler. Küçlük ve Naymanlar güneye kaçtılar

3 SWQZL, 39–40; RD/Karimi, 308–9; RD/Thackston1, 204; RD/Thackston2, 144–6.

4 SWQZL, 39–40; RD/Karimi, 308–9; RD/Thackston1, 204; RD/Thackston2, 144–6.

ve Uyguristan'a sığınmaya teşebbüs ettiler. Ancak Uygurlar onları sürdürdü.⁵ Küçlük bunun üzerine Almalık yakınlarında bir Türk boyu olan Karlukların korumasını istedi. Bununla birlikte Naymanların yağmaya düşkünlüğü kısa süre içinde bu ilişkiyi baltaladı. Küçlük o yılın sonlarında nihayet Karahıtaylara sığındı.⁶

Karahıtayların Naymanlarla uzun süreli bağları vardı; Naymanlar 12. yüzyılda bir süreliğine Karahıtaylara tâbi olmuşlardı.⁷ Ancak Karahıtaylar o tarihten itibaren zayıflamışlardı. Karahıtay hükümdarı Gürhan, Küçlük'ün tâbiyetini kabul etti ve hatta Nayman asilzadesine kızını eş olarak verdi. Gürhan, gözü pek bir savaşçı olarak gördüğü kayda değer bir maiyeti olan Küçlük'ün, Karahıtayların kararan bahtını değiştireceğini umuyordu.

Bu sırada Merkitler sığınacak yer aramaya devam ediyorlardı. Başlıca önderleri Tokta Han İrtiş Irmağı boyunca öldüğünden, oğulları Kuta ve Çila'un'un önderliğinde Karahıtay topraklarına girmeden batıya doğru kaçmayı sürdürdüler. Nihayet Aral Denizi'nin kuzeyindeki otlaklarda, başka bir göçebe Türk boyu olan Kanglılar tarafından durduruldular.⁸ Kanglılar, Merkitleri topraklarına kabul ettiler ki bu durum Cengiz Han'la savaşan Merkitlerin önemli ölçüde zayıfladığını gösterir.

1208'deki İrtiş zaferi Cengiz Han için yeterliydi. Bu mültecileri ne unuttu ne de ihmal etti ancak Cengiz Han o zaman bir dizi seferi idare ediyordu. Bu seferlerden biri Moğolistan'dan iltica eden başka birine karşıydı.

Şia Krallığı

Kereyitlerin 1203'teki yenilgisinden sonra Senggum Şia Devleti'ne kaçtı.⁹ Cengiz Han tam da bu nedenle gözlerini bu krallığa

5 RD/Karimi, 308–9; RD/Thackston1, 204; RD/Thackston2, 145.

6 Juwayni/Qazvini, 46–9; Juvaini/Boyle, 62–64.

7 Michal Biran, *The Empire of Qara Khitai in Eurasian History* (New York, 2005), 46.

8 *SWQZL*, 40, 49–50; RD/Thackston2, 160.

9 Ruth Dunnell, "The Hsi Hsia", 154–214, *CHCAR*, 164.

dikmişti. On milyonlara varan nüfusuyla Moğollardan çok daha kalabalık olan bu krallık, göçebelerden ve tahkim edilmiş kentlerde yaşayan yerleşik nüfustan oluşuyordu.

Moğol kuvvetleri Naymanlara karşı kazanılan zaferden sonra, 1205 gibi erken bir tarihte bile Şia topraklarına akınlara başlamıştı. Moğollar Senggum'un nerede olduğunu kesin olarak bilmediklerinden akınlar birçok amaca hizmet etti. İlk olarak istihbarat topladılar. İkinci olarak çeşitli boylara mensup olan ve yeni kurulmuş bulunan ordularını, hareketsizliğin düşmanlık doğurabileceği Moğolistan yerine anayurdun dışında meşgul ettiler. Akınlar potansiyel bir düşmanı da teorik olarak zayıflatmış da oluyordu. Bozkırın işlerine sıklıkla karışan Jin İmparatorluğu gibi Şia Devleti'nin bölgeye yakınlığı da aynı işi yapmasını sağlıyordu. Cengiz Han, Kereyitlerle tarihten gelen yakın bağlarının yanı sıra Senggum'u da yanlarında tutan Tangutların, yeni kurduğu devleti yıkma potansiyeli olduğunu görmezden gelemezdi. Son olarak akınlar Cengiz Han'ın Naymanlara ve Merkitlere karşı eylemlerini ortaya koyuyordu; Cengiz düşman önderlerini ele geçirmeyi ve yok etmeyi, böylece de onların bir tehdit oluşturmalarına engel olmayı hedefliyordu. Eski aristokrasi kendi kontrolü dışında varlığını sürdürürse, Cengiz Han'ın yeni toplumsal düzeni zarar görebilirdi.

Moğolların Senggum'u yakalama veya ortadan kaldırma çabaları sonuç vermedi. Senggum'un kuvvetlerinin yaptığı yağmalar, Tangutları onu Şia'dan çıkarmak zorunda bıraktı. Birkaç taraftarıyla birlikte güneye kaçtıysa da, bugünkü Afganistan'dan gelen Halaç Türkleri tarafından Tarım Havzası'nda öldürüldü.¹⁰ Moğol akınları 1206 yılında ve sonrasında da devam ettiğinden, Cengiz Han'ın Senggum'un kaçışından haberdar olup olmadığı belli değildir. Tangutlar Moğolları durdurmaya teşebbüs ettiler ancak her seferinde yenilgiye uğradılar.¹¹ Bunun üzerine kalelerinde ve

10 Dunnell, "His-Hsia, 206–7.

11 *SWQZL*, 198; *RD/Thackston2*, 144; *RD/Thackston1*, 203–4; *RD/Karimi*, 306–8.

kentlerinde kalarak savunma savaşı verdiler. Bu edilgen siyaset nedeniyle Şia hükümdarı tahtından indirildi ve tahta çok daha saldırgan bir hükümdar olan Li Ankuan geçti. Bu değişiklik Moğol akınlarını önleyemediği gibi, 1209'daki büyük istilaya neden oldu.

Tangut ordularında daha fazla atlı okçu vardı, ancak Cengiz Han'ın askerî reformları, 1204'te Çakirmaut'ta Naymanlara ve Merkitlere olduğu gibi, Tangut askerlerini de şaşkına çevirdi. Muharebe meydanında Moğollara karşı duran ordular perişan oldular. Bazı kentler direniş gösterdi ancak neticede Moğollar tarafından kuşatıldı veya ele geçirildi. Savaşın dönüm noktası Zhongxing kuşatmasıydı. Moğollar, kentin sağlam savunmasına karşı doğrudan saldırıya geçemediler, çünkü ellerinde koçbaşı dışında kuşatma silahları yoktu. Kuşatma 1210 yılına dek uzadığında Moğollar görünüşte kenti terk edeceklerdi, ancak yepyeni bir fikir ortaya koydular: kenti sel bastırdılar.¹²

Kış yağmurlarıyla birlikte kentin sulama kanallarını besleyen Sarı Irmak yükselmeye ve taşmaya başladı. Cengiz Han, askerlerine bir bent inşa etmelerini ve ırmağın suyunu kente yönlendirmelerini emretti. Sular kente girdi ve birçok evi su bastı. Çok sayıda kişi öldü ve kentin toprak surları tahrip oldu. Tangutlar müzakereye teşebbüs ettiler, ancak kuşatma iyi inşa edilmemiş bendin çökmesi ve yalnızca Zhongxing'in değil aynı zamanda Moğol kampının da sular altında kalmasına dek devam etti. Moğollar kendi taktiklerinden zarar görseler de, kuşatmayı kararlılıkla sürdürmeleri, Tangutları barışa mecbur bıraktı.¹³

Sonuç olarak 1210'da Li Ankuan ve Cengiz Han bir antlaşma imzaladılar. Her şeyden önce Tangutlar Moğollara boyun eğdiler ve Li Ankuan'ın kızı Çaka, Cengiz Han'ın eşleri arasına girdi. Dahası Tangutlar vasal devlet olarak Moğollara haraç verecek ve askerî birlik temin edecekti. Haraç deve, yün ve şahin olarak

12 Ruth Dunnell, *Chinggis Khan* (New York, 2010), 64; Dunnell, "Hsi-Hsia", 208.

13 RD/Thackston2, 146; RD/Thackston1, 206; RD/Karimi, 311.

ödenecekti. İlk parti haraç ödendikten sonra (Li Ankuan'ın bulabildiği sayıda deve) ve Çaka gönderildikten sonra Cengiz Han Şia Devleti topraklarından çekilecekti.¹⁴

Antlaşma küçük düşürücüydü. Ödenecek haraç da önemli bir yükü. Bununla birlikte Moğol akınları da sona erdi. Üstelik ödenen haraç Moğolların verdiği zarardan çok daha azdı. Cengiz Han düzenli ödenen bir gelir elde etmiş ve askerî becerisini ortaya koymuş oldu. Moğollar Şia'yı işgal etmediler, orada bir garnizon asker bile bırakmadılar ve devleti yönetmeye teşebbüs bile etmediler. Aksine hükmü yıllar boyunca süren bu barış antlaşmasına güvendiler. Şia Devleti, Moğol fetihlerini büyük ölçüde zarar görmeden atlatan ilk yerleşik devlet oldu.

Jin İmparatorluğu

Jin İmparatorluğu daha önce Moğolistan bozkırlarındaki olaylara karışmakla birlikte, yaşanan başka olaylar bu devletin müdahale gücünü zayıflattı. Temuçin'in Moğolistan'a dönmesinden çok uzun bir zaman geçmeden, 1198'den beri Moğolistan'ın güneyinde (Gobi'nin güneyinde), Jin İmparatorluğu sınırında devam eden bir *cuyin* ayaklanması devleti çok uğraştırıyordu.¹⁵

Ayaklanma yıllarca sürdü ve Jin İmparatorluğu Gobi'nin kuzeyindeki olaylara müdahale edemedi. Dahası bu ayaklanma, kuzeydeki göçebelerle yapılan ticareti de etkiledi. Jin İmparatorluğu ve birçok bozkır boyu arasındaki ekonomik ilişkileri kötüleştirdi. Cengiz Han'ın Moğolistan platosunun kuzeyini kontrolü altına alması ve nüfuzunu güneye doğru uzatması işleri daha da karmaşıktırdı. *Cuyine* mensup olanlar da dahil olmak üzere pek

14 SHM, §249; H. D. Martin, *Chinggis Khan and His Conquest of North China* (Baltimore, 1950), 119; RD/Karimi, 427; RD/Thackston1, 289–90; Thackston 2012, 146.

15 Thomas Allsen, “The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China”, *CHCAR*, 349; Paul D. Buell, “The Role of the Sino-Mongolian Frontier Zone in the Rise of Cinggis-Qan”, *SOM*, 66–8.

Görsel 3.2 Eyerli develer. Şia Devleti'nden haraç olarak deve talep edilmesi, develerin Moğolistan'daki göçebeler nezdindeki değerini gösterir. Büyük ölçüde yük hayvanı olan develer binek hayvanı olarak da kullanılabilirdi.

çok göçebe, yardım ve müttefiklik için Jin İmparatorluğu'ndan ziyade Cengiz Han'a bel bağlamaya başladılar.¹⁶

1211 yılına gelindiğinde ufukta savaş gözüktüyordu. Cengiz Han artık Şia Devleti ile de uğraşmadığından, savaşı *cuyin* ayaklanması biter bitmez Moğolistan'a müdahale edebilecek olan Jin'e karşı bir fırsat olarak gördü. Dahası, Ambakay Han'ın intikamı da alınabilecekti. Bununla birlikte istila, risk alınmadan başlatılamazdı. Küçlük de bir tehdit olmaya devam ediyordu. Cengiz Han bu nedenle komutanlarından Tokuçar'ı Karahıtaylara ve Naymanlara karşı Moğolların batı sınırlarını korumak üzere batıya gönderdi.¹⁷ İki cephede savaşmak Cengiz Han'ın çıkarlarına aykırıydı. Jin'e karşı ilerleyen ordusunun başına geçerken,

16 Buell, "Role of the Sino-Mongolian Frontier Zone", 66–8.

17 *SWQZL*, 49–50; RD/Karimi, 320; RD/Thackson1, 213, 209; RD/Thackson2, 151, 197.

Moğolistan'daki işler için de küçük kardeşi Temüğe Otçigin'i naip olarak görevlendirdi.¹⁸

İstila 1211 yılında üç koldan saldırıya geçen orduların Jin topraklarını, Çin'in orta kısımlarını ve Cürçenlerin anayurdu Mançurya'yı vurmaya başladı. Genel olarak bu saldırılar küçük akınlardı ve *cuyin* boylarını Moğol kontrolüne almayı amaçlıyordu. Bu amaç, Cengiz Han'ın önceden kurduğu ilişkiler sayesinde pek fazla çaba sarf etmeden kısa sürede gerçekleştirildi. Bununla birlikte *cuyin* boyları Cengiz Han'dan yakalarını kolayca kurtarmayacaklardı. Jin İmparatorluğu'na düzenlenen Moğol akınları bu devletin Cengiz Han'a direnebilecek *cuyin* boylarına destek vermemesine neden oldu. Dahası Moğollar Jin İmparatorluğu'nu muharebe meydanlarında da yendiler ve imparatorluğun büyükbaş hayvanlarının bulunduğu otlakları içeren batıdaki Yunnei bölgesi dâhil çok önemli topraklar elde ettiler.¹⁹ Moğollar bu toprakları ele geçirerek yalnızca daha fazla ata sahip olmakla kalmadılar, aynı zamanda Jin İmparatorluğu'nu süvariden mahrum bırakmış oldular. Moğollar Şubat 1212'de çekildiklerinde Jin İmparatorluğu içinde bazı topraklardan çıktılar, ancak Cengiz Han birçok hedefini gerçekleştirmişti.

Bu hedeflerin ilki *cuyin* boylarının kontrolüydü. Bunlara arasında Nasturi bir Türk boyu olan Öngütler de vardı. Cengiz Han kızı Alakay Beki'yi Öngüt beyi Buyan-Şiban'la evlendirdi ve Öngüt hükümdarı Alakuş Tekin'i "kayın" statüsüne yükseltti.²⁰ Alakay'ın varlığı sayesinde Öngütlerin sadakati sağlandı ve kızı da bir büyükelçi ve hatta bir vali vazifesi gördü. Bununla birlikte birçok Öngüt, evlilikle kurulan bu ittifakı kabul etmedi; Alakuş Tekin ve Buyan-Şiban öldürüldü. Alakay, üvey oğulları Boyaoha ve Zhenguo ile birlikte babasının Datong'taki askerî kampına kaçtı. Cengiz Han derhâl Öngüt ayaklanmasını bastırdı. Alakay, Cengiz

18 RD/Karimi, 412; RD/Thackston2, 212; RD/Thackston1, 281.

19 *SWQZL*, 42; RD/Karimi, 322; RD/Thackston2, 152; RD/Thackston1, 215; Martin, *Rise of Chingis Khan*, 146.

20 RD/Karimi, 100; RD/Thackston2, 50; RD/Thackston1, 71.

Han'ı Öngütleri katletmemesi için ikna etti. Ardından üvey oğlu Zhenguo ile evlendi ve büyükelçi ve vali olarak makamını yeniden elde etti. Alakay 1230'larda ölene dek Öngütleri barış içinde yönetti.²¹ *Cuyinin* kontrol altına alınmasıyla birlikte Cengiz Han, artık sınırı ve Moğolistan'a yapılan giriş çıkışları denetliyordu.

Öngütlerle İlişkiler

Alakuş Tekin, 1204'te Cengiz Han'ın Naymanların planlarına karşı uyarılmıştı. Cengiz Han da buna şükran duyarak Öngütlerle evlilik temelli bir ittifak yaptı. Alakay Beki Cengiz Han'ın Börte'den olan üçüncü kızıydı. Börte'nin toplamda dokuz çocuğu oldu (yaş sırasıyla): Koçin (kız); Cuçi, Çağatay, Ögedey (erkek); Çeçiyegen, Alakay, Tümelün (kız); Tuluy (erkek) ve Altun (kız). Alakay'ın ilk kocası, Moğol kaynaklarında Buyan Şiban olarak da geçen Bay Şibu'ydu. Buyan Şiban'ın öldürülmesinden sonra üvey oğlu Zhenguo ile, onun da ölümünden sonra diğer üvey oğlu Boyaoha ile evlendi. Üvey evlatlarıyla evlenmesi modern çağın okuyucularına tuhaf gelebilir, ancak Orta Çağ Moğolistan'ında öz olmayan çocuklarla evlilik izin verilen ve normal bir uygulamaydı. Alakay Beki, Cengiz Han'ın ayaklanmayı bastırmasından sonra Öngütlerin gerçek hükümdarı olsa da, Öngütler kraliyet soyunun devam ettiğini düşündüler. Cengiz Han, evlilik ilişkileri üzerinden kızlarını vali olarak görevlendirdi ve böylece vasallarının sadakatini garanti altına aldı. Çeçiyegen de aynı işi Oyratlarda yaptı. Altun, Uygur İdikutu ile evlendi. Temülün bir Ongirat soylusuyla (Börte'nin yeğenlerinden biri) ve Koçin de Cengiz Han'ın ilk nökerlerinden Butu'yla evlendi.²²

21 George Qingzhi Zhao, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty* (New York, 2008), 150–4.

22 Anne Broadbridge, "Marriage, Family and Politics: The Ilkhanid–Oirat Connection", *JRAS* 26, no. 2 (2016), dipnot 2, 123.

Moğollar Jin topraklarını işgal etmedilerse de dağ geçitlerini kontrol ederek Jin birliklerinin Moğolistan'a girmesine ve daha da önemlisi bölgede Jin nüfuzunun genişlemesine engel oldular. Moğollar, Jin İmparatorluğu'ndan haraç aldıktan sonra çekilmişler olabilirlerdi; haraç almasalar bile sefer sonucunda yapılan yağmalar Moğol kıtalarını hoşnut tutmuştu.²³ Nihayet saldırı Jin İmparatorluğu'nun savunmaya çekilmesine neden olmuş ve Moğolistan'a karşı bir istila başlatmasını engellemiştir.

1211 istilası olayların yalnızca başlangıcıydı. 1212 sonbaharında uzun vadeli hedeflere sahip olduğu anlaşılan başka bir istila başladı. Bu hedeflerden ilki potansiyel Jin saldırılarına karşı Moğolistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla bir kısım toprakların ilhak edilmesi idi. Ancak Moğolların bu toprakları idare etmesi gerekiyordu. Oysa ki Jin İmparatorluğu'nun yeni elde edilen bu topraklara yönelik hareketleri bu idareyi zorlaştıracaktı.²⁴ Moğollar bu düşünceyle istilayı iki orduyla birden gerçekleştirdiler. Her ikisi de gerektiğinde kurulabilecek kuşatma silahları taşıyan deve katarlarıyla donatılmıştı. İlk ordunun başında Cengiz Han, ikincisinin başında ise en küçük oğlu Tuluy bulunuyordu.²⁵

İstila başlangıçta iyi gitti. 1213 yılına dek uzayan savaş Jin İmparatorluğu'nda kıtlığa neden olduğundan, avantaj Moğollara geçti. Dahası, Tangutlar Cengiz Han'a karşı yükümlülüklerini yerine getirdi ve bir Şia ordusu Jin İmparatorluğu'nun batı eyaletlerini istila etti.²⁶ Bir başka sorun da Jin'e tâbi olanların ayaklanmasıydı. Ayaklanmaların en büyüğü, batı bölgelerinde Kitanlar tarafından çıkarıldı. 1211 başında Jin İmparatorluğu, Moğollara katılmalarını önlemek amacıyla Kitanların arasına Cürçenleri yerleştirmişti. Kitanlar, Cürçenlerin 1125'teki egemenliğine

23 SWQZL, 45; SHM, §248.

24 Martin, *Rise of Chinggis Khan*, 155, Sechen Jagchid, "Patterns of Trade and Conflict Between China and the Nomadic Peoples of Mongolia", *Essays in Mongolian Studies* (Provo, UT, 1987), 17.

25 SWQZL, 43.

26 SWQZL, 44.

dek Çin'in kuzeyini idare ediyorlardı ve bu nedenle de Cürçenler Kitanların sadakatinden şüphe duyuyorlardı.²⁷ Jin İmparatorluğu'nun önlemi akıllıca olmakla birlikte ayaklanmaya da bu önlem neden oldu.

İki krizle yüz yüze gelen tahta yeni çıkmış Jin İmparatoru Şuanzong (1213–34), Moğolları rüşvetle seferden vazgeçireceğinden emin olarak zeytin dalı uzattı. Moğollar, sarayı şaşkına çevirerek teklifi reddettiler. Neden böyle davrandıkları açık değildir. Belki de henüz istilayı kârlı kılacak yeterince ganimet elde edememişlerdi. O zamana dek sefer, Moğolların daha önce yağmaladığı bölgelerde gerçekleşmişti.

Barış antlaşmasını kabul etmeyen Moğollar, Jin başkenti Zhongdu'ya doğru ilerlediler.²⁸ Kentin büyüklüğü Cengiz Han'ı bile büyüledi. Cengiz Han kenti almaya teşebbüs etmek yerine, kuşatma için birlikler ayırdı. Böylece kenti kurtarmaya çalışan ordular yok edilecekti. Kuşatmayı yarmak isteyen garnizon da benzer sonuçlarla karşılaştı.

Cengiz Han daha sonra ordusunu üç tümene ayırdı ve çevredeki bölgeleri sistematik bir biçimde tahrip etmeye başladı. Moğollar kuşatma teçhizatı getirmelerine rağmen uzun kuşatmalarla uğraşmadılar. Bunun yerine bir kente yaptıkları saldırı uzarsa hemen başka bir yere gidiyorlardı ancak geri dönebilirlerdi. Bu durum garnizonları endişe içinde bırakıyordu.

Moğol orduları Zhongdu yakınlarındaki eyaletleri harap ederlerken, başkente de saldırdılar. Bunun üzerine Jin İmparatorluğu kenti kurtarmak amacıyla daha çok çaba sarf etmeye başladı. Ancak bu çabalar artık istihkâmlarda korunamayan Jin ordularının muharebelerde bozguna uğramasından başka bir sonuç vermedi. Jin İmparatorluğu bu yenilgilerin ardından Nisan 1214'te yeni bir barış teşebbüsünde bulundu. Cengiz Han'a atlar (Jin İmparatorluğu'nun şiddetle ihtiyacı olduğu hâlde), altın ve ipek içeren

27 Martin, *Rise of Chingis Khan*, 150–1.

28 SWQZL, 45.

düzenli haraç ödemeyi teklif ettiler. Ayrıca sabık imparatorun kızlarından biri beş yüz kişilik maiyetiyle birlikte Cengiz Han'a eş olarak gönderilecekti.²⁹

Çin imparatorlukları ve bozkır arasındaki ilişkilerde altın, ipek ve diğer lüks ürünlerle yapılan ödemeler yaygındı. Birçok imparatorluk, akınlarla mücadele etmektense kuzeye mal göndermeyi daha masrafsız görüyordu.³⁰ Atların haraçta yer alması tuhaftı zira göçebeler genelde atları ticarete takas ederlerdi. Atların haraç olarak verilmesinin iki nedeni olabilir. Birincisi Moğollar, birleşme sürecinde yitirdikleri atların yerine yenilerine ihtiyaç duyuyor olabilirlerdi. Moğolların birleşmesinden sonra altı yıl geçmiş olduğundan, sürülere duyulan ihtiyaç düşük bir ihtimal de olsa akla yatkındı. 13. yüzyılda iklimin daha soğuk olduğu göz önüne alındığında Moğolistan'da tahripkâr kar ve buz fırtınaları (*zud*) da Jin İmparatorluğu'ndaki kıtlığı etkilemiş olmalıdır. 21. yüzyılda bile *zud*lar Moğolistan'daki hayvanların büyük bir kısmının ölümüne neden olabilmektedir.³¹ Son olarak Cengiz Han'ın atlar konusundaki ısrarı, Jin İmparatorluğu'nun

29 SWQZL, 45; RD/Karimi, 428; RD/Thackston1, 290; RD/Thackston2, 156; Khwandamir, 12–13.

30 Han-Şiongnu dönemindeki *hekin* (evlilik temelli ittifaklar) için bkz. Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History* (New York, 2002), 210–17. Sui-Tang ve Uygur ilişkileri hakkında bir tartışma için bkz. Jonathan Karam Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections*, 580–800 (New York, 2012).

31 “Foreign Minister Says Extreme Weather ‘Draining’ Mongolia”, *BBC Monitoring Asia Pacific – Political Supplied by BBC Worldwide Monitoring*, 18 Ocak 2010, LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 Ocak 2015); “Red Cross Launches Appeal to Help Mongolian Herders”, *BBC Monitoring Asia Pacific – Political Supplied by BBC Worldwide Monitoring*, 18 Ocak 2010, LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 ocak 2015); “UNICEF Delivers Freeze Aid for Mongolian Children”, *BBC Monitoring Asia Pacific – Political Supplied by BBC Worldwide Monitoring*, 2 Mart 2010, LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 ocak 2015); Miro Cernetig, “Famine Stalks Mongolian Steppes: A Half Million Nomads on Brink of Starvation”, *The Globe and Mail (Canada)*, 10 Nisan 2000, LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 ocak 2015).

Zudlar

Zudlar Moğol göçebeleri için eskiden ve günümüzde büyük bir afettir. *Zudun* sözcük anlamı sürü hayvanlarının aç kalmasına neden olan felakettir. En yaygın *zudlar* toprağın kar ve buzla örtülmesi nedeniyle hayvanların otlanamamasından kaynaklansa da; kuraklık, aşırı otlanma ve otlakların yok edilmesi nedeniyle de felaketler yaşanabilir. *Zudlar* dönemsel olarak ortaya çıkar; iklim değişiklikleri bu felaketleri yalnızca daha etkili kılar.

askerî kuvvetini ortadan kaldırmaya yönelik tutarlı bir çabayı yansıtır olabilir. Elbette Jin seferi sırasında kaybedilen atları da göz önünde tutmak gerekir.

Gelinlerin de haraca dâhil edilmesi alışmadık bir durum değildi. Jin İmparatorluğu, sabık imparatorun gözden çıkarılabilir sayılan kızını vererek belli ölçüde bir maharet sergilemişti. Buna ek olarak prenseslerin göçebe önderlere gönderilmesi uygulaması, standart bir prosedürdü. Prensес yalnız değildi, kendisine geniş maiyeti eşlik ederdi. Buradaki ana fikir prenses ve beraberindekilerin Moğollar üzerinde uygarlaştırıcı bir etki yaratması ve belki de kalıcı bir ittifak veya barış antlaşmasının imzalanmasını sağlanmıyordu. Daha önceki hanedanlar da bunu denemişti ancak tarih bize bu uygulamanın pek de sonuç vermediğini göstermektedir.³²

Cengiz Han antlaşmayı ve ordularını geri çekmeyi kabul ettiyse de dağ geçitlerini elinde bulundurmaya sürdürdü. Bununla birlikte barış belirsiz bir hâl aldı. Moğolların Jin savunmasını kolaylıkla aşmasından kaygılanan Jin İmparatoru, sarayını güneydeki başkenti Kaifeng'e taşıdı. Dahası, Hebey ve Şansi eyaletlerini ve Zhongdu'nun kuzeyindeki bölgelerin ıssız olması,

32 Sima Qian, *Records of the Grand Historian: Han Dynasty II*, çev. Burton Watson (New York, 1993), 143; Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors*, 203–20, 238–40.

başkenti saldırıya açık hale getiriyordu. Bu haberi alan Cengiz Han çok öfkelen-di. Onun gözünde sarayın yerinin değiştirilmesi antlaşmanın küstahça ihlaliydi ve Jin İmparatorluğu'nun bir işler peşinde olduğunu gösteriyordu. Sonuç olarak Moğollar 1214'te yeni bir istila başlattılar.³³

Moğollar doğrudan Zhongdu üzerine yürüdüler ve kenti derhâl kuşattılar. İmparatorun ayrılmasından sonra kent halkının morali düşüktü. Moğollar daha önceki teşebbüslerinin aksine bu kez Zhongdu'yu ele geçirmek için uyumlu ve düzenli bir şekilde hareket ettiler. Jin firarilerinden oluşan mühendislerin katıldığı ve kuşatma silahlarıyla donatılan Moğol ordusu kente sistematik saldırılar yaptı. Kuşatmaya devam eden kuvvetler ise kenti kurtarmaya çalışan birliklere engel oldu.³⁴ Açlığın ve paniğin baş gösterdiği kent, 1215'te Moğollara teslim oldu. Bununla birlikte barış, halkın korkularını yatıştırmadı. Bir vakanüvise göre 60.000 bakire Moğolların eline düşmektense surlardan atladı. Büyük olasılıkla propaganda olan bu söylem, belki de bizzat Moğollar tarafından teşvik ediliyordu.³⁵

Zhongdu'nun ele geçirilmesinin muazzam sonuçları oldu. Bu durum yalnızca Jin İmparatorluğu'nun askerî alandaki yenilgisi sayılamazdı. Jin İmparatorluğu'nun başkentinin kaybı, çevredeki bölgelerin savunmasını da zayıflattı ve Moğolların imparatorluğun ortasına sağlamca yerleşmelerini sağladı. Doğu ve batı bölgeleri arasındaki muhaberat da artık kesilmişti. Dahası, yalnızca istikrarlı yönetimle değil aynı zamanda Tanrı'nın Hükümünü veya Tanrı'yı (*Tian*) temsil ettiği düşünülen hanedana dayanan hükümetin meşruiyeti de ortadan kalktı. Bu hüküm büyük ölçüde varsayımsal olmakla birlikte (Jin'in iktidarını ve otoritesini temel alan meşruiyet) bir dizi olay hakkında, hanedanın Tanrı'nın inayetini kaybettiğini düşünmesine neden oldu. Bunun nedeni yalnızca ayaklanmalar ve

33 SWZQL, 46; SHM, §251; RD/Thackston2, 156–7.

34 SWQZL, 47.

35 Juzjani/Habibi, 102; Juzjani/Raverty, 964–5.

doğal felaketler değil, aynı zamanda yabancıların istilasıydı.³⁶ İmparatorluğun birçok yerinde ayaklanmalar patlak verdi. Bazı asiler Cengiz Han'a bağlılıklarını ilan ettiler. Tangutların Kansu'daki Jin topraklarını işgal etmeleriyle durum daha da kötüleşti. Moğollar ise daha da ileri giderek Zhongdu'yu yağmalamakla kalmayıp, Şuanzong Kaifeng'e taşınırken yanına almadığı Jin İmparatorluğu'nun hazinesini de ele geçirdiler. Ayrıca Jin hükümetinde yüksek dereceli bir vezir olan Kitan asıllı Yelü Çucay'ı (1189–1243) da esir ettiler. Jin İmparatorluğu'na olan bağlılığından etkilenen Cengiz Han, bu Kitanı kenti hizmetine aldı. Yelü Çucay neticede imparatorlukta Moğol olmayan en yüksek rütbeli memurlardan biri oldu ve *biçikçi* (kâtip), danışman, saray astroloğu ve nihayet Moğol İmparatorluğu'nun baş veziri oldu.³⁷

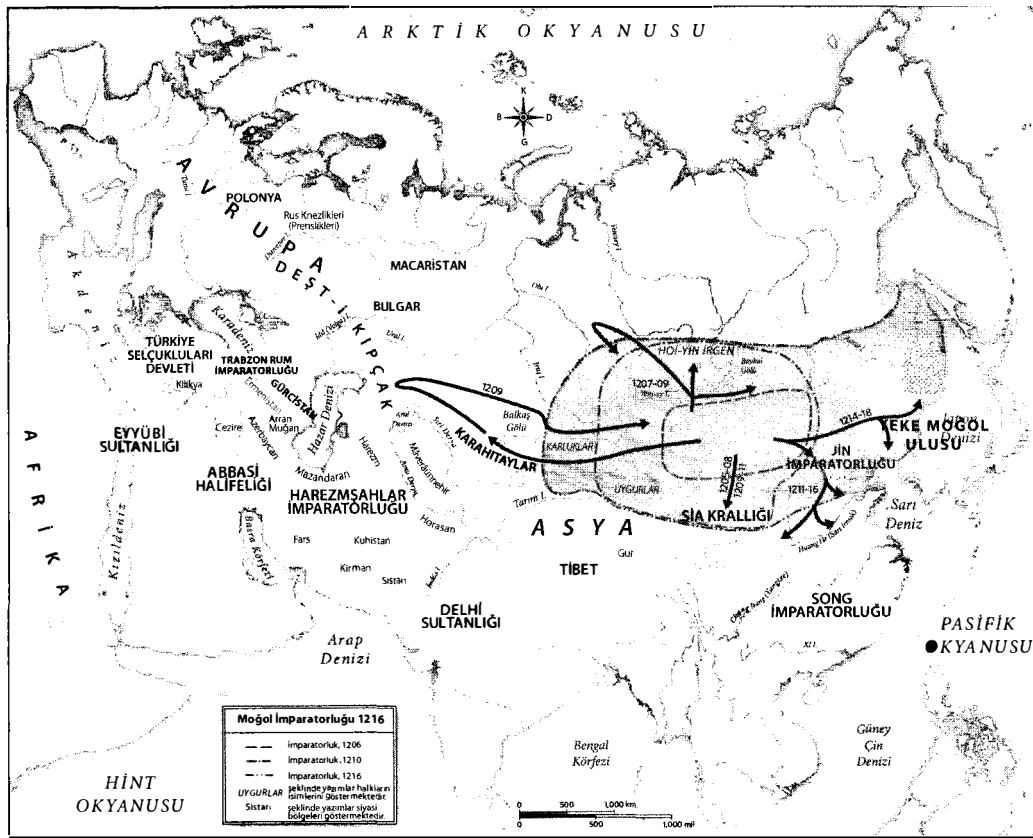
Zhongdu'daki felakete rağmen Jin İmparatoru Şuanzong boyun eğmeyi reddetti. Bunun üzerine Moğol orduları ayrıldılar ve pek çok cepheden saldırıya geçerek Jin'in Moğol saldırılarına karşılık vermesini olanaksız kıldılar. Cengiz Han'ın kardeşi Kasar ve komutanlarından Mukali Mançurya'yı istila etti. Mukali daha sonra ayrılarak Liaodong Yarımadası'nda istila hareketine girişti. Burada Moğolların bölgeyi fethederek yönetmeyi planladıklarına ilişkin belirgin kanıtlarımız vardır. Bir dizi Han, Kitan ve Cürçen komutan da Jin İmparatorluğu'nu terk ederek Mukali'ye tâbi oldular. Böylece Liaodong'ta iptidaî bir idarî yapı yerleştirildi.

Diğer orduları imparatorluğun batı bölgelerini kasıp kavururken, Cengiz Han 1216 başında aniden Moğolistan'a döndü. Dönüşüne rağmen, başkomutanlığı verdiği Mukali ve diğer komutanların harekâtı başarıyla bitireceklerine güveni tamdı. Mukali 1223'te öldü, ancak ölümüne dek savaşı muhteşem bir şekilde idare etti.³⁸

36 F. W. Mote, *Imperial China, 900–1800* (Cambridge, MA, 2003), 8–10, 278–9.

37 Yelü Çucay hakkında daha fazla bilgi için bkz. Igor de Rachewiltz, "Yeh-Lü Ch'u-Ts'ai (1189–1243), Yeh-Lü Chu (1221–1285)", *ITSOTK*, 136–75.

38 *YUS*, 44; Igor de Rachewiltz, "Muqali (1170–1223), Bôl (1197–1220), Tas (1212–1239), An-T'ung (1245–1293)", *ITSOTK*, 3–12.

Harita 3.1 1216'da Moğol İmparatorluğu © Mapping Specialists

Hoi-yin İrgen Ayaklanması

Cengiz Han'ın dönüşü planlanmamıştı. 1216 yılının Ocak veya Şubat ayında Hoi-yin İrgen arasında bir ayaklanma patlak verdi. Ayaklanmanın 1206'daki kurultay kararlarıyla doğrudan ilgisi vardı. Kurultayda, Cengiz Han'ın Camuka'ya üstün geleceği kehanetini ileri süren Korçi, Hoi-yin İrgen valiliğiyle ödüllendirilmişti. Cengiz Han kehanet gerçekleşirse ona bir ödül vaat etmiş ve sözünde durmuştu. Korçi'yi vali olarak atamasının yanı sıra, tebaasından güzel kadınları seçmesine de izin vermişti. Korçi toplumsal geleneklere hiç önem vermedi ve kimi ne zaman isterse aldı. Bu kadınlar arasında nişanlı olanlar ve hatta evliler bile vardı. Bu durum Kori Tümed boyu arasında bir ayaklanma çıkmasına neden oldu; Kori Tümed boyu Korçi'yi esir etti.³⁹

Oyratların önderi Kuduka Beki, Kori Tümed'le müzakerele-
re girişerek durumu yumuşatmaya teşebbüs etti. Ölen boy beyi Dardukul Sokor'un karısı Botokuy Tarkun önderliğindeki asiler onu da esir aldılar. Cengiz Han haberleri duyunca öfkeden de-
liye döndü ve asileri yok etmek üzere sefere önderlik etmek is-
tedi. Danışmanları onu yatıştırdılar ve durumu başkalarının ele
alması konusunda onu ikna ettiler. Güvenilir bir general olan
Borokul, kuzeydeki ormanlara doğru bir sefer başlattı. Ordu-
sunu ormanlık alanlardan geçirirken, 1217'de Kori Tümedler
tarafından öldürüldü.⁴⁰

Sefere başka bir komutan, Dorbey Dokşin devam ederken,
Cuçi de ordusuyla Kırgızlar ve diğer Hoi-yin İrgen boylarına kar-
şı saldırıya geçti. Bunun nedeni kısmen bu boyların ayaklanma-
ya katılmalarını önlemek, kısmen de Dorbey Dokşin talep ettiği
halde ona birlik göndermedikleri için onları cezalandırmaktı. Bu
sırada Dorbey Dokşin asi topraklarına giden ana güzergâhı kul-
lanmamış, askerleriyle yeni bir yol açmıştı. Uzun süren ve büyük

39 SHM, §241.

40 SHM, §240-1; SWQZL, 50.

çaba gerektiren bu çabayla Kori Tümedleri şaşırttılar ve ayaklanmayı bastırdılar.⁴¹

Dorbey'in başarıları büyük bir felaketi önledi. Moğol ordusunun büyük bir kısmı Jin topraklarındayken Kori Tümed'in eylemleri, bir ölçüde anlaşılabilir olmakla birlikte, alenen isyan anlamına geliyordu. Ayaklanma bastırılmasaydı Moğolistan'ın bütünlüğü tehlikeye girer ve en iyi ihtimalle Moğolların Hoiyin İrgen üzerindeki kontrolü sona ererdi. Kori Tümed başarılı olsaydı diğer boylar da hemen ayaklanmaya katılırlardı. Ancak Dorbey'in başarısı Moğolların sık ormanlarda da savaşabileceklerini, yeni topraklara ve koşullara kolayca uyum sağlayabileceklerini göstermiş oldu.

Sefer Cengiz Han'ın bir önder olarak birçok kaygısını da ortaya çıkardı. Kori Tümed'in Korçı'nin yaptıkları karşısındaki tepkisi anlaşılabilirdi, ancak Cengiz Han'ın duruma müdahale etmesini istememişlerdi. Bunun yerine isyan etmişler ve hatta bir elçiye de esir etmişlerdi. Moğollar için elçiler kutsaldı; hakiki bir diplomatik dokunulmazlığa sahip olan bu kişilere hiçbir koşulda zarar verilmemeliydi. Kori Tümed boyları, Kuduka-Beki'yi tutsak alarak bu kuralı ihlal etmişlerdi. Bu nedenle ağır bir şekilde cezalandırılmaları gerekiyordu. Cengiz Han'ın en yakın dostlarından Borokul'un öldürülmesi ise durumu daha da kötüleştirdi.

Sonuç olarak Korçı yeniden görevlendirildi ve Kori Tümed'e ceza olmak üzere halkın eşlerini toplamasına izin verildi. Cengiz Han, Kori Tümed hükümdarı ve kraliçesi Botokuy Tarkun'u Kuduka-Beki'ye eş olarak verdi. Böylece tüm gücünü kaybeden Botokuy, sadık bir müttefikin denetimi altına sokulmuş oldu.⁴² Kuduka-Beki'nin sorunu çözme teşebbüsleri, Oyrat önderin Cengiz Han'ın gözündeki statüsünü oldukça olumlu etkiledi ve 1204'te Naymanların tarafını tutmasının göz ardı edilmesini sağladı.

41 *SHM*, §50; *SWQZL*, 50; *RD/Karimi*, 429–30; *RD/Thackston1*, 290–1; *RD/Thackston2*, 198.

42 *SHM*, 241.

Batıya Doğru Yayılma

Bu sırada batıdaki olaylar son haddine varmıştı. Naymanlar ve Merkitler, İrtiş Irmağı muharebesinde ağır kayıplar vererek yenilgiye uğramışlar, ancak Çu Irmağı boylarında yeniden toplanmışlardı. Moğollar takibi asla bırakmadılar ve onları 1208'de Çu Irmağı'nda bir kez daha yendiler. Temelleri sağlam olmayan Nayman-Merkit ittifakı, burada, Küçlük'ün güneye, Merkitlerin de batıya kaçmasıyla çözüldü. Küçlük Karahıtaylara sığınırken, Merkitler Kıpçak budununun doğu koluna bağlı olan Kanglıların topraklarına girdiler. Kıpçaklar Hazar Denizi ve Karadeniz arasındaki bozkırları göçbelerin egemenliğine soktuklarından, İslam kaynaklarında bu bölgeye Deşt-i Kıpçak veya Kıpçak Bozkırları adı verilirdi.⁴³ Nihayet bir Moğol ordusu tarihler belli olmamakla birlikte 1209 ve 1219 arasında Merkitlerin hakkında geldi.⁴⁴

Anayurttan uzak bulunan Moğol komutanı Sübedey duruma temkinli bir şekilde yaklaştı.⁴⁵ Moğollar hemen saldırmadılar ve Kanglılardan asi olduklarını ileri sürdükleri Merkit mültecileri talep ettiler. Kanglılar teklifi kabul etmedikleri için Moğolların saldırıya geçmesine neden oldular. Kanglılar direniş gösterdilerse de sayıca çok kalabalık olan Moğollar hem Kanglıları hem de Merkitleri yok ettiler.⁴⁶ Görevini tamamlayan Sübedey, Küçlük'ün, erişemeyeceği Karahıtayların yanında bulunduğundan Moğolistan'a dönmeye karar verdi. Ancak yolculuğu bazı engellerle karşılaştı.

43 *SWQZL*, 38–40; *SHM*, §236; Juwayni/Qazwini, c. 1, 51–2; Juvaini/Boyle, 69; Thomas T. Allsen, "Prelude to the Western Campaigns: Mongol Military Operations in the Volga-Ural Region, 1217–1237", *AEMA III* (1983), 8.

44 Tarihler konusunda bir tartışma için bkz. Paul D. Buell, "Early Mongol Expansion in Western Siberia and Turkestan (1207–1219): A Reconstruction", *CAJ* 36 (1992), 1–32.

45 *SHM*, §236; *SWQZL*, 40, 49–50; Olayın tarihine bakılırsa Sübedey'e Cengiz Han'ın oğlu Cuçi veya Cebe eşlik ediyordu.

46 *SHM*, §236; *SWQZL*, 40, 49–50; Juwayni/Qazwini, c. 1, 51–2; Juvaini/Boyle, 69

Moğollar, Kanglılara müdahale eden tek ordu değildi. En kuvvetli zamanında bugünkü İran, Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı içeren Harezmsaşlar İmparatorluğu'nun sultanı Muhammed Harezmsaş, akınları nedeniyle Kanglıları cezalandırmaya karar verdiğinden buranın yakınlarında bulunuyordu.⁴⁷ Sultan Muhammed muharebe meydanına geldi ve Moğolları takip etti. Sübedey, Merkitleri izlerken yerel kuvvetlerle hiçbir şekilde çatışmaya girmemesi konusunda kesin emir almıştı. Bu nedenle ordusunu potansiyel bir muharebenin dışında tutmaya çalıştı. Ancak Muhammed saldırıya geçti. Sultan, sayıca üstün olmasına rağmen Moğolların diğer düşmanlarına benzemediğini hemen fark etti. Gece çökünce muharebe sona erdi ve ordular karargâhlarına geri döndüler. Muhammed'in kıtaları gece boyunca tedirgin bir halde nöbet tuttular, ancak sabahleyin Moğolların bölgeden ayrılmış olduklarını gördürdüler.⁴⁸ Muhammed Moğolları takip etmedi. Muhammed Harezmsaş'ın hizmetinde olan Nesevî'ye göre bu karşılaşma sultanı dehşete düşürmüştü.⁴⁹

Batı bölgelerindeki Moğol varlığı, Merkitlerin ortadan kaldırılmasından çok daha fazla etki yarattı. Cebe ve Sübedey'in uzak diyarları etkileyen manevraları ile Cuçî'nin Sibiryaya seferi Moğolların hareketlarda ne denli başarılı olduklarını ortaya koymuştu. Tokuçar'ın Altay Dağları'nın batısında konuşlanan küçük ordusu da bölgede kalıcı bir Moğol kuvveti bırakılmasını sağladı.⁵⁰ Artık Karahıtaylarla sınırdaş olan Moğollar, o ülkedeki birçok kişiyi kara kara düşündürüyordu. Küçlük Karahıtaylara sığınmış olmakla birlikte ülkedeki birçok kişi bunu onaylamamıştı ve Küçlük de zaten geçmişte bu toprakları yağmalamıştı.

47 Juzjani/Habibi, c. 2, 149; Juzjani/Raverty, 1,096–7. Kanglıların Merkitleri iyi karşılaşmasının nedeni bu olabilir.

48 Juwayni/Qazvini, c. 2, 101–4; Juvaini/Boyle, 370–2; Nasawi, 44–5; Nasawi/Houdas, 18–19.

49 Nasawi, 44–5; Nasawi/Houdas, 19–20.

50 *SWQZL*, 41; 49–50; RD/Karimi, 428; RD/Thackston1, 290; RD/Thackston2, 198.

Hem Uygurlar hem de Almalık'taki Karluklar Moğollara boyun eğdiler. Önderleri Moğolistan'a gitti ve sırasıyla 1209 ve 1211'de Cengiz Han'a bağlılıklarını bildirdiler.⁵¹

Bu bağlılıklar Moğol kudretinin genişlemesinden daha fazlasıydı. Aynı zamanda Karahıtayların azalan gücünü ve prestijini gösteriyordu. Küçlük ve Naymanlar, askerî kuvvetlerini canlandıracakları düşüncesiyle Karahıtayların Gürhanı tarafından son derece iyi karşılanmışlardı.⁵² Vasalları Cengiz Han'a boyun eğderken, güneyde Muhammed Harezmşah 1207'de ayaklanma çıkardı. Küçlük, Gürhan'ın damadı olması ve eşinin isteğiyle Hristiyanlıktan Budizm'e geçmesine rağmen Muhammed'in ayaklanmasına katıldı. İkisi imparatorluğun bölünmesinde anlaşılsa da ittifakın ayrıntıları üzerinde anlaşmaya varılamadı.⁵³ Küçlük iktidarı ele geçirir geçirmez vergileri artırarak ve bunları da gelişigüzel toplayarak açgözlü bir hükümdar olduğunu kanıtladı. Müslüman tebaası, olayları doğru yorumladıkları konusunda kuşkular olsa da Küçlük'ün bu eylemlerini dinî açıdan değerlendirdiler.⁵⁴ Cengiz Han, Küçlük'ün Karahıtaylar arasında yükselişini Nayman tehdidini tamamen ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak gördü. 1218'de sorunu çözmek üzere Cebe'yi gönderdi. Cebe'nin orduları Naymanlarla küçük çatışmalara girdiler. Zira muharebeyi göz alamayan Nayman hanedan üyesi Küçlük,

51 SHM, §235, 238; Juvaini/Boyle, 45–6; 74–5; Juwayni/Qazvini, c. 1, 33, 56–8; RD/Karimi, 318; RD/Thackston1, 205–6, 213, 289; RD/Thackston2, 145–6, 197; SWQZL, 40–1.

52 Biran, *The Empire of the Qara Khitai*, 77.

53 Juwayni/Qazvini, c. 1, 46–8, c. 2, 83–4; Juvaini/Boyle, 62–4, 351; RD/Karimi, 338; RD/Thackston2, 163. Görünüşte Gürhan'ı kim yenerse ganimetleri dağıtımında söz sahibi olacaktı. Eğer Harezmşah kazanırsa topraklarını Hotan ve Kaşgar'a dek genişletecekti. Eğer Küçlük kazanırsa (ki öyle oldu) topraklarını Fenâket'e dek genişletecekti. Ancak iki taraf da anlaşmaya uymayı düşünmüyordu.

54 Juwayni/Qazvini, c. 1, 49, 53; Juvaini/Boyle, 65–6, 70; RD/Karimi, 338; RD/Thackston2, 163. Dinî baskılar konusundaki tartışma için bkz. Biran, *Qara Khitai*, 194–6.

Moğol komutanının gelmesi üzerine kaçtı. Bedehşan ahalisi onu öldürdü ve cesedini de Cebe'ye teslim ettiler. Moğollar bunun üzerine Karahıtayları imparatorluklarına kattılar ve Cebe bu çok dinli bölgede dinî hoşgörü içeren bir emir yayımladı.⁵⁵

Harezmşahlar İmparatorluğu

Moğol İmparatorluğu'nun sınırları artık Harezmşahlar İmparatorluğu'nun kuzey sınırı olan Seyhun Irmağı'na kadar uzanıyordu. Bu imparatorlukla ticareti genişletme arzusunda olan Cengiz Han, Seyhun'daki sınır kasabası Otrar'a bir kervan gönderdi.⁵⁶ Otrar valisi İnalçık, kervanın taşıdığı muazzam serveti görünce hırsını dizginleyemedi. Ayrıca tacirlerin çok fazla soru sormalarından kuşkulandı. Durumu vasisi Sultan Muhammed'e bildirdi, Sultan da harekete geçmesi emrini verdi. İnalçık 1218'de kervandakileri katlettiyse de deve seyislerinden biri fark edilmeden kaçtı. Vali ve Sultan ganimeti aralarında paylaştılar.⁵⁷ Cengiz Han katliamı haber alınca küplere bindi. Jin İmparatorluğu'na karşı savaşında açmaza sürüklenen ve hâlâ Hoi-yin İrgen ayaklanmasının bastırılmasıyla uğraşan Cengiz Han'ın başka bir savaşa girmeye hiç niyeti yoktu. Bu nedenle diplomasiye başvurmaya karar verdi. Malların sahiplerine iadesini istedi. Zira eşleri de dahil olmak üzere Cengiz ailesinden birçok kişi bu kervana yatırım yapmıştı. Valinin de kendisine gönderilmesini talep etti. Muhammed teklifi kabul etmedi. Muhammed, Sübedey ile karşılaşmasından tedirgin olsa da şimdi Afganistan'ı ve bugünkü Pakistan'ın bazı bölgelerini fethetmiş ve imparatorluğunu genişletmişti. Sınırları batıda neredeyse

55 Juwayni/Qazvini, c. 1, 50–1; Juvaini/Boyle, 66–8; SWQZL, 50; RD/Thackston2, 163–4.

56 Juzjani/Habibi, 650–1, Juzjani/Raverty 963–6; Yelü Chucai, 21; Henry Schwarz, "Otrâr", *CAS* (1998), 8.

57 Juvaini/Boyle, 79–81; Juwayni/Qazvini, c. 1, 61; Juzjani Raverty, 272; Juzjani/Habibi, 311; RD/Thackston2, 165–6; RD/Karimi, 341; Nesawi/Houdas, 57–9; Nasawi, 83–6; Ibn al- Athir, 361–2; Ibn al-Athir/Richards, 205.

Dicle Irmağı'na uzanıyordu. Yakınları ona İkinci İskender adını vermişti. Cengiz Han'ın Jin İmparatorluğu'yla savaşta olduğunu ve Karahıtay topraklarında yetersiz kuvvetleri bulunduğunu bilen Muhammed durumdan kaygı duymadı. Dahası, Cengiz Han'ın mektubunu küçük düşürücü buldu. Bu nedenle Moğol diplomatını öldürttü ve heyetteki muhafızların sakallarını yaktırarak Cengiz Han'a geri gönderdi.⁵⁸ Cengiz Han bu aşağılamayı kaldıramazdı. Mukali'yi küçük bir orduyla Kuzey Çin'de bıraktı ve 3.500 kilometre kat ederek Harezmsahlar İmparatorluğu'nu istila etti. Yol- da Uygurlar ve Karluklar Cengiz Han'ın kuvvetlerine katıldılar.⁵⁹ Cengiz Han'a eşlik eden Yelü Çucay'a göre Otrar'daki katliam "batı seferinin tek nedeni"ydi.⁶⁰ Bu olay adeta dünyanın fethine teşebbüs etmesi için uzaklardan gelen bir çığlıktı.

Otrar valisi Moğolların casusluk faaliyetlerinden kaygılandığını ifade etse de, Harezmsah casuslarının faal oldukları açıktı. Muhammed Moğolların yaklaştığını hemen öğrendi ve yaklaşan istilaya karşı plan yapmak üzere danışmanlarıyla buluştu. Ordusunu bölmeye ve kentlerini korumaya karar verdi. Bu, oğlu Celâleddin de olmak üzere bazı komutanlar tarafından tutulmasa da, makul bir plandı.⁶¹ Harezmsahlar İmparatorluğu çok genişti ve yeni kurulmuştu. Güvenliğini sağlayamadığı kentler savaşımadan teslim olabiliyorlardı. Kuşkusuz Moğollarla girdiği çatışmanın anısı da ona musallat olmuştu. Muhammed yeni kıtalar teşkil etti, yeni istihkâmlar inşa etti ve kendisine vurulacak darbeyi beklemeye koyuldu.⁶²

Sözü edilen darbe süratle ve acımasızca geldi. Otrar direndiyse de Moğolların eline geçti ve vali ağgözlülüğü nedeniyle ironik bir ölümle cezalandırıldı. Anlatılanlara göre valinin ağzına ve

58 Juvaini/Boyle, 79–81; Juwayni/Qazvini, c. 1, 61; Hadid, c. 3, 71; Nasawi, 87–8; Nesawi/Houdas, 60; Ibn al-Athir, 363–4; Ibn al-Athir/Richards, 206.

59 Juwayni/Qazvini, 63; Juvaini/Boyle, 82.

60 Yelü Chucai 21.

61 Juwayni/Qazvini, c. 1, 106–8; Juvaini/Boyle, 376–7; Nasawi, 89–90; Nesawi/Houdas, 62; Hadid, c. 3, 70.

62 Nasawi, 89–91; Nesawi/Houdas, 61–3; Ibn al-Athir, 363–5; Ibn al-Athir/Richards, 206–7.

kulaklarına erimiş gümüş döküldü. Moğollar daha sonra kuvvetlerini ayırdılar. Cuçi, Seyhun boyunca Ürgenç ve Harezm'e doğru ilerledi. Ögedey ve Çağatay ise aynı doğrultuda başka bir güzergâhı izledi. Cebe ve Sübedey ordularını Orta ve Güney Mâverâünnehir'e soktu. Cengiz Han ise ordusunu alarak adeta ortadan kayboldu.⁶³

Moğollar Seyhun'un güneyindeki çeşitli noktalara ve ırmağın kuzeyindeki birkaç sınır kasabasına saldırırlarken, Muhammed Harezmşah çok sayıda Moğol ordusunu takip etmeye çalışıyordu. Sultan, Cengiz Han'ın ordusunun aniden düşman hatlarından 450 kilometre beride, Buhara önlerinde ortaya çıkmasıyla şaşkına döndü.⁶⁴ Moğolların kurnaz önderi, ordusunu büyük bir kuvvetin geçmesinin olanaksız görüldüğü Kızılıkum Çölü'nden geçirmişti. Buhara umutsuz bir direnişin ardından düştü.⁶⁵

Buhara saldırısı, yalnızca şok etkisi yarattığı için değerli değildi. Kent Cengiz Han için son derece önemliydi; zira söylentilere göre Otrar'da katledilen kervandan elde edilen ganimetler burada saklanıyordu. Kentin ileri gelenlerinin çoğu, ganimetin yeri konusunda sorguya çekildi.⁶⁶ Verilen mesaj açıktı: kimse Cengiz Han'ın malını çalamaz. Ardından halk gruplara ayrıldı. Yetenekli zanaatkarlar Moğolistan'a gönderilirken, vasıfsızlar Moğolların önüne düşerek Semerkant'a götürüldü. Hayatta kalmayı başaran bu kişiler Semerkant'ın hendeklerini molozlar doldurdular, kuşatma silahlarında görev aldılar ve okçulara hedef oldular.⁶⁷ Cebe ve Sübedey ise Semerkant önlerinde Moğol hanına katıldılar.

63 RD/Karimi, 353, 430–1; RD/Thackston1, 241, 291; RD/Thackston2, 170–3; SWQZL 51; Juzjani/Habibi, 367–8, 652–3; Juzjani/Raverty, 273–4, 969–71; Juwayni/Qazvini, 62–75; Juvaini/Boyle, 81–97.

64 Nasawi, 101–3; Nesawi/Houdas, 75–6

65 Juwayni/Qazvini, c. 1, 82–3; Juvaini/Boyle, 106–7; Juzjani/Habibi, c. 2, 653; Juzjani/ Raverty, 976–8. RD/Karimi, 360–2; RD/Thackston1, 246–7; RD/Thackston2, 173–4; Ibn al-Athir, 365–7; Ibn al-Athir/Richards, 207–9.

66 Ibn al-Athir, 366–7; Ibn al-Athir/Richards, 208–9.

67 RD/Karimi, 364; RD/Thackston1, 248–9; RD/Thackston2, 175; Juwayni/Qazvini, c. 1, 94–7; Juvaini/Boyle, 120–2. Juzjani/Habibi, c. 2, 665; Juzjani/Raverty, 1, 048; Ibn al-Athir/Richards, 209; Al-Athir, 367.

Büyük garnizonuna ve savaş fillerinden oluşan bir alaya rağmen, Semerkant Moğollara karşı duramadı.⁶⁸ Bölgenin en önemli iki kentinin düşmesiyle birlikte Muhammed Ceyhun üzerinden Horasan'a çekildi. Cengiz Han sultanın peşine Cebe ve Sübedey'i gönderdi. İki komutanın takip ettiği Muhammed dinlenmeye veya kuvvetlerini toplamaya fırsat bulamadı. Nihayet Hazar Denizi'nde bir adaya kaçarak peşindekilerden kurtuldu. Kısa süre sonra burada dizanteriye yakalandı ve sefalet içinde öldü.⁶⁹

Bu sırada imparatorluğunun tahribi devam ediyordu. Cengiz Han ordusu ile Afganistan'a ilerlerken, Tuluy Horasan'a girdi ve direnen tüm kentleri yok etti. Çoğu zaman da hayatta kalan ve saklandığı yerden çıkanları öldürmek üzere geri döndü. Boyun eğenler ise surlarını yıkmak zorunda kaldılar.⁷⁰ Tuluy bölgeyi kasıp kavurduktan sonra Ceyhun'un kuzeyine çekildi. Amacı bölgeyi fethetmek değil, yalnızca dayanak noktalarını ortadan kaldırmak ve gelecekteki saldırılara karşı bu toprakları savunmasız bırakmaktı. Babası Moğol istilasına tanıklık etmiş olan ve eserlerini bir nesil sonra kaleme alan Fars tarihçi Cüveynî, yapılan tahribat hakkında şöyle der: "Tek bir darbeye bereketle dolu dünya ıssız kaldı, bu nedenle topraklar çöle döndü ve yaşayan ölüleri çoğunun derileri ve kemikleri toza dönüştü ve kudretliler cehennem azabına batarak aşağılandı."⁷¹ Cüveynî abartmaya eğilimli olsa da yaptığı yorumlar bölgede daha önce görülmemiş çapta bir tahribat yaşandığını ortaya koymaktadır.

Cengiz Han ise Muhammed Harezmsah'ın en yetenekli oğlu Celâleddin'in peşindeydi. Celâleddin babasının ölümüyle

68 RD/Karimi, 363–4; RD/Thackston1, 248–9; RD/Thackston2, 174–6; BH2, 381; Juwayni/ Qazvini, c. 1, 94; Juvaini/Boyle, 120; Juzjani/Raverty, 274, 979–80; Juzjani/Habibi, c. 1, 311–12, c. 2, 107.

69 Juzjani/Raverty, 278–9, 992; Juzjani/Habibi, c. 1, 313; c. 2, 108–9; Dhahabi, 208–9, Nasawi, 104–7; Nesawi/Houdas, 79–80; Ibn al-Athir, 370; Ibn al-Athir/Richards, 211.

70 Juwayni/Qazvini, 126–8, 140; Juvaini/Boyle, 161–4, 178.

71 Juvaini/Boyle, 152.

imparatorluğun fiili önderi olmuştu. Kabil yakınlarındaki Per-
van'da, Şigi Kutuku'nun önderliğindeki bir Moğol ordusunu
yendi, ancak Cengiz Han'ın ilerleyişi üzerine Hindikuş Dağla-
rı'na çekildi. Cengiz Han, bu yenilgiden ders çıkardı ve modern
askerî tabirde Faaliyet Sonu İncelemesi (FSİ) (*After Action Review*
[AAR]) olarak bilinen bir uygulamayla muharebede neyin ters
gittiğini ve komutanların neyi doğru yaptığını anlamaya çalış-
tı.⁷² Ardından Celâleddin'in peşine düştü ve nihayet 1221'de onu
İndus Irmağı boyunca yakaladı. Cenahlarının çökmesi üzerine
Celâleddin atını dizginleyerek bulunduğu kayalıktan ırmağa at-
ladı. Harezmşahlar ordusunun diğer unsurları da onu izlediler ve
hep birlikte Hindistan'a kaçtılar. Kaçamayanlar ise yok edildiler.
Hoi-yin İrgen ayaklanmasını bastıran Dorbey Dokşin, İndus bo-
yunca Celâleddin'i takip eden birliklere önderlik etti.⁷³

Moğollar kaçakları takip etmelerine ve birkaç kasabayı ya-
kıp yıkmalarına rağmen sonuç olarak Afganistan'daki diğer ka-
lelere saldıran ana Moğol kuvvetlerine katıldılar. Hindistan'daki
sıcaklık ve nemin Moğollar ve atları için büyük bir engel olduğu
anlaşılmıştı. Dahası bu koşullar oklarının etkisini zayıflatmıştı.⁷⁴

Bu nedenle sefer birdenbire sona erdi. Cengiz Han'ın ordusu
yeniden bir araya geldi ve Moğolistan'a geri döndü. Mâverâün-
nehir ve Harezm'de bırakılan bir kuvvet, Celâleddin'in babası-
nın imparatorluğunun kalbine yerleşti. Bu bölgeler, Moğolların
avantaj elde edecekleri ekonomik merkezlerdi. Bölgenin fethi
Moğolların her alanda savaşın ustaları olduğunu kanıtladı. Bu-
nunla birlikte Moğollar fethedilen diğer bölgelerden çekildiler.

72 Juzjani/Habibi, 372–3, 660; Juzjani/Raverty, 287–9, 1,019–21; Juwayni/
Qazvini, c. 1, 105, c. 2, 137–8; Juvaini/Boyle, 132, 406–7; Nuwayri, 255.
Doğru terminoloji için Emekli Başçavuş Robert Klemm'e teşekkür ederim.

73 Juwayni/Qazvini, c. 2, 140–2; Juvaini/Boyle, 409–11; RD/Karimi, 377; RD
Thackston 1998, 257; RD/Thackston2, 183; Juzjani/Habibi, c. 2, 492–3;
Juzjani/Raverty, 534–6.

74 Nemin Tatar yayı üzerindeki etkileri için bkz. Charles R. Bowlus, "Tactical
and Strategic Weaknesses of Horse-archers on the Eve of the First Crusade",
149–66, *Autour de la Première Croisade*, ed. Michel Balard (Paris, 1996), 161.

Şia Devleti'ne Dönüş

Moğolların Harezmsahlar İmparatorluğu'nun kalıntılarıyla uğraşıp uğraşmadıklarının belirlenmesi olanaksız görünmektedir. Bununla birlikte Moğollar Şia Devleti'ndeki bir ayaklanmanın haberini alınca 1223'te Ceyhun'un kuzeyine çekildiler.⁷⁵ Kaynaklarda bulunan bilindik öyküye göre Cengiz Han, Harezmsahlar İmparatorluğu üzerine yürümeye hazırlanırken Tangutlardan birlik temin etmelerini emreder. Hâlihazırda Jin İmparatorluğu'na karşı önemli sayıda birlik sağlayan Tangut komutanı Aşa Gambu, "Cengiz Han'ın kuvvetleri başkalarına boyun eğdirmeyi beceremiyorsa, neden han oldu?" der.⁷⁶ Böylece Şia Hükümdarı onun tavsiyesine uyarak, kıtalarını tâbi olduğu devlete göndermedi.

Cengiz Han, bu ayaklanma girişimine rağmen intikam almadı, çünkü Tangutlar Jin seferine yaklaşık 50.000 askerle katkıda bulunmuşlardı ve Cengiz Han'ın Harezmsahlar İmparatorluğu'yla hemen hesaplaşması gerekiyordu.⁷⁷ Moğollar 1225'te Şia Hükümdarlığı'nı yeniden istila ettiklerinde Cengiz Han aslında yedi yıl önceki aşağılamanın intikamını alıyordu. Moğolların geçmişteki hataları affetmedikleri açıktı. Eğer Tangutlar 1219'da birlik gönderme talebini reddetmişlerse, Cengiz'in otoritesine karşı yapılan bu aleni itaatsizliği ihmal etmesi bir çelişki teşkil edebilirdi. Hoi-yin İrgen ayaklanmasını derhâl bastırdıktan sonra, kuvvetli bir düşman olduğunu direnişiyle gösteren Jin İmparatorluğu'nda oyalanmayan Cengiz Han Moğolistan'a döndü. Şia Krallığı'nın tepkisi kaynaklarda anlatıldığı gibi olmayabilir.

Tangutlar sürekli asker talebinden usanmış olsalar da, hükümdarları kuşkusuz isyan etmemişti. Gerçekten de Şia orduları Mukali'nin öldüğü 1223'e dek Jin İmparatorluğu'na karşı savaştı. Şia Hükümdarlığı, Moğol ordusunun büyük bir kısmının

75 Juzjani/Habibi, c. 2, 665–6; Juzjani/Raverty, 1.046–7; Juvaini/Boyle, 139; Juwayni/Qazvini, c. 1, 110.

76 SHM, §256.

77 Luc Kwanten, "The Career of Muqali: A Reassessment", *The Bulletin of Sung and Yuan Studies* 14 (1978), 33–4.

uzak Orta Asya'da bulunması nedeniyle Jin İmparatorluğu ile barış yaptı. Cengiz Han'ın kısa sürede bu barıştan haberi oldu. Bir kez daha sorunu diplomatik yollardan çözmeye teşebbüs ettiyse de başarılı olamadı. Tangutlar barış görüşmelerine katıldılar, ancak Tangut sarayı hangi rehinelerin Cengiz Han'a gönderileceği konusunda uzlaşmaya yanaşmadı. Sorun gönderilecek rehine sayısı değil, hangi Tangut seçkinlerinin Cengiz Han'ın yanına gidecekleriydi. Neticede Cengiz Han'ın sabrı taşı ve savaş ilan etti. Bu sırada Cengiz Han Orta Moğolistan'daki Tula Irmağı'na gelmişti. Sekiz yıldır uzakta olduğu yurduna döndükten sonra Mart 1226'da Şia Krallığı'nı istila edecekti.⁷⁸ Bu kadar uzun bir ayrılıktan sonra Moğolistan'a dönebilmesi, hükümdarlığının temellerinin ve iktidarı ele aldıktan sonra kurduğu idari kurumların sağlamlığını gösteriyordu.

Moğollar süratle ilerlediler ve kuvvetlerini bölmeden önce kentleri birer birer aldılar. Sübedey harekâtlarıyla bölgede düşmanın kökünü kazırken, Cengiz Han da 1227'de Zhongxing'e doğru ilerledi. Tangutlar barış için son bir çaba daha gösterdilerse de artık çok geçti.⁷⁹ Bununla birlikte talih neredeyse Tangutların yüzüne gülecekti. Cengiz Han sefer sırasında ava çıktı. Avdayken yaban eşeklerinin aniden önüne çıkmasıyla birlikte atı huzursuzlandı ve şaha kalkarak Moğol önderini sırtından attı. Orta Asyada yaban domuzu avlarken de attan düşmüştü ancak bu kez yaraları ağırdı.⁸⁰ Daha sonra hastalandı ve zayıf düştü. Tangutlar bir kez daha barış için başvurular. Komutanları ve oğulları Cengiz Han'a Tangutların kentlerde yaşadıklarını ve bir yere gidemeyeceklerini söyleyerek, barışa razı olmasını ve Moğolistan'a geri dönmesini tavsiye ettiler.⁸¹ Cengiz Han teklifi kabul

78 *SWQZL*, 53; *RD/Karimi*, 385–6; *RD/Thackston1*, c. 2, 262; *RD/Thackston2*, 187.

79 *SHM*, §265; Yelü Chucai, 24.

80 Yaban domuzu vakası için bkz. *Xi Youji*, 118. Yaban eşekleri vakası için bkz. *SHM*, §265.

81 *SHM*, §265.

Görsel 3.3 Cengiz Han ölüm döşeğinde oğullarına öğüt verirken. Marco Polo'nun *Livres des Merveilles* adlı eserinde yer alan 15. yüzyıla ait bir minyatür (Rue des Archives/Granger Koleksiyonu, New York).

etmedi. Ölse bile bunun duyurulmamasını ve Tangutların “sakatlanıp ehlileştirilene” dek saldırının sürmesini emretti.⁸²

Cengiz 18 Ağustos 1227’de öldü. Komutanları emirlerine sadık kaldılar ve Zhongxing kentini ve halkının büyük bir kısmını yok ettiler. Şia Devleti halkı soykırıma uğramadıysa da, Moğollar Tangut hanedanını ortadan kaldırarak bu hükümdarlığı haritadan sildiler. Bu gerekli bir adımdı; zira Şia kraliyet ailesi var olduğu sürece bu krallık kendisini bağımsız bir devlet olarak görmeye devam edecek ve Moğol İmparatorluğu’nun bir parçası olmayacaktı. Bu durum aynı zamanda Moğolların yerleşik nüfusu idare sisteminin, imparatorluğun yönetilmesi için etkili bir biçim olmadığını görmesini sağladı. Yerleşik kültürler ülkeyi devlet olarak görürlerken, Moğollar halkı imparatorluk olarak gördüler. Moğollar Şia Devleti’ni ilk kez fethettiklerinde geride işgalci bir garnizon bırakmamışlardı. Buna gerek de yoktu, Şia’nın askerî kudretini ortadan kaldırmışlardı. Şia Devleti’nin ödediği haraç

82 SHM, §268.

önemli olmakla birlikte artık bu devlet artık tamamen Moğol İmparatorluğu'na katılmış, Ögedey'in egemenliğinin veya ulusunun bir parçası olan toprakları idare etmek üzere memurlar atanmıştı.

Cengiz Han'dan Sonra Dünya

Cengiz Han ölmüştü, ancak geriye muazzam bir miras bırakmıştı. Bu mirasın en önemli unsurları arasında Moğolistan platosunun birleştirilmesi ve etkin bir devletin kurulması vardı. Bu dönüşüm, platonun boylara dayanan yapısını temelinden değiştiren ve her şeyi karşı konulamaz bir biçimde *altan uruğa* bağlayan bir toplumsal devrimi içeriyordu.⁸³ Bu devletin kilit noktası, Naymanların hâlihazırda kullandığı bir yazı yoluyla ilan edilen siyasî ve bürokratik yapısıydı. Cengiz Han ve varisleri, fethedilen yerlerde işlerine yarayacak şeylere büyük özen gösteriyorlar (örneğin yazı sistemi) ve bunları hemen benimsiyorlardı. Cengiz Han okuma yazma bilmeden öldü, ancak oğullarına ve torunlarına bugün İç Moğolistan'da hâlâ kullanılan ve dikey harflerle yazılan yeni bir alfabeyi benimseterek okuma yazma öğrenmelerini emretti.

Cengiz ayrıca etkin bir ordu kurdu, bozkırdaki savaş biçimlerinde devrim yapan yeni taktikler, stratejiler ve örgütleri bu ordu sistemine dâhil etti. Böylece Mançurya ve Kuzey Çin'in büyük bir kısmıyla, Hoi-yin İrgen'e boyun eğdirildi. Şia Devleti, Karahıtaylar, Uygurlar ve Mâverâünnehir ilhak edildi ve bu topraklar yeni kurulan bozkır imparatorluğuna katıldı. Ancak Yeke Moğol Ulusu'nun önderi artık yoktu; üstelik bu önder yalnızca tarihte en fazla toprak fetheden kişi değil, aynı zamanda gerileyen bir bozkır boyundan bir imparatorluk inşa eden kişiydi.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu derhâl bir krizle karşı karşıya kaldı. Cengiz'den sonra kim hükümdar olacaktı? Bozkırdaki göçebelerin birçoğu gibi Moğollarda da

83 Bkz. Isenbike Togan, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations* (Leiden, 1998), 124–50; David Sneath, *The Headless State* (New York, 2007), 172.

Görsel 3.4. Cengiz Han'ı Moğolistan'ın babası olarak betimleyen günümüzdeki bir heykel. Heykel, Ulanbator'da bulunan Sühbator Meydanı'ndaki Cengiz Han Kasrı'ndadır.

mirasın en büyük veya en küçük çocuğa kalmasına ilişkin bir veraset yöntemi olmadığından, Cengiz Han'ın olası varislerinin sayısı artacaktı. Genelde en küçük oğlan, ocağı (babasının gerini ve kişisel eşyalarını) miras alırdı. Ancak evlatlara miras olarak bir imparatorluğun bırakılması, birkaç çadır ve sürünün miras bırakılmasından çok daha karmaşıktı.⁸⁴ Dahası, Cengiz Han yurdundan çok uzakta ölmüştü. Oğulların ve komutanların Cengiz Han'ın halefini seçebilmeleri için, Moğol ordusu Moğolistan'a dönmeli ve bozkırlar kontrol edilerek imparatorluğun bütünlük içinde kalması sağlanmalıydı.

84 Isenbike Togan, "Orchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty", *CEMA*, 408–9, 417; Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia* (Londra, 1997), 8 ve 134; Joseph F. Fletcher, "Turko-Mongolian Tradition in the Ottoman Empire", *HUS* 3–4 (1979–80), 239.

Bu nedenle Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy naip seçildi. Neden Tuluy seçilmiştir? Tuluy her şeyden önce becerikli bir komutandı ve orduyu nizam içinde Şia Devleti'nden Moğolistan'a geri getirebilirdi. Buna ek olarak en genç oğul olarak babasının eşyaları ona kalmıştı. İsenbike Togan'ın belirttiği gibi Tuluy'a Otçigin unvanı hiçbir zaman verilmemesine rağmen, babasının mülkünü idare eder hale gelmişti.⁸⁵ Bunun üzerine Tuluy, büyük olasılıkla bazı eski gelenekleri kullanarak, hanın ölümüyle naip-lerin uyduğu kuralları uyguladı.

İlk olarak Moğolların tüm askerî faaliyetleri durduruldu. Bu, savaşın bittiği anlamına gelmiyordu, ancak Moğolların dahil olduğu tüm saldırgan eylemler sona ermişti. Kitanlar, Han (Çinli) birlikleri ve Moğol olmayan diğer ordular Jin İmparatorluğu içinde harekâta devam ettiler. Ancak kıdemli Moğol komutanların çoğu kurultaya katılmak üzere Moğolistan'a geri döndü. Ayrıca Moğollar için bir yas dönemi olacaktı. Naip, yasa ilişkin ritüelleri denetledi, ruhları yatıştırdı ve gömülecek cenazeye eşlik etti. Naip ayrıca halefin seçileceği kurultayı da topladı. Kendisinin de Cengiz Han'ın veliahtlığı için aday göstermesi bekleniyordu. Han, halefini seçebilirdi, ancak kurultayın hanın isteklerine uymak zorunda olmadığı akıldan çıkarılmamalıdır. Hanın seçtiği veliahdın kabul edilmemesi için geçerli nedenler olabilirdi. Bu nedenlerin en barizi, kurultayın hanın istediği kişiyi değersiz veya beceriksiz görmesiydi. Hastalık ve hatta ölüm gibi yeni koşullar durumu değiştirebilirdi. Kısacası tüm olası adaylar göz önüne alınacaktı. Kararı iki grup verecekti. Birinci grup *altan uruğ*, ikinci grup ise *noyanlar* veya ordu komutanlarıydı. Önde gelen kişilerin çoğu Cengiz Han'ın yoldaşlarıydı ve *keşikte* (muhafız kıtası) hizmet vermişlerdi. Cengiz Han'ın arzu ve isteklerine sadıktılar. Cengiz Han'ın ölümünden önce tahtın beş adayı vardı: dört oğlu (Cuçi, Çağatay, Ögedey ve Tuluy) ve

85 Togan, "Otchigin's Place", 409. Togan'a göre (s. 417–19) Tuluy adı bir unvan olabilirdi.

en küçük kardeşi Temüğe Otçigin.⁸⁶ Cengiz Han, Harezmsahlar İmparatorluğu'na giderken veya Tangutlara doğru ilerlerken bir varis seçti.⁸⁷ Uzun süren yolculukta konuyu oğullarıyla ve danışmanlarıyla tartışacak çok vakti olmuştu. En büyük oğlu Cuçi, babasının belirsizliği nedeniyle bir seçenek olarak görülmedi. Cengiz Han'ın bu konuyla ilgili bir sorunu yok gibiydi, ancak tartışma sırasında Cuçi'nin aday olması konuşulurken Çağatay "Merkitlerin piçinin bizi yönetmesine nasıl izin veririz?" diyerek patlamıştı.⁸⁸ Gerçekten de ikisi, babalarının huzurunda yumruklamışlardı. Nihayet Cuçi, Cengiz Han'dan önce ölünce sorun kendiliğinden çözülüyordu.

Bununla birlikte Cuçi ölmeden önce Cengiz Han'la arasında gerginlik vardı. Harezmsahlar seferi sırasında Cuçi babasından giderek uzaklaşmış ve Tangutlara karşı harekete geçen Cengiz Han'a katılmak yerine, bugünkü Kazakistan'a karşılık gelen yeni topraklarında kalmaktan hoşnut olmuştu. Çağatay da büyük ölçüde Cuçi'yi hor görmesi nedeniyle dışlanmıştı. Cengiz Han böylece Çağatay'ın taviz vermeyeceğini ve son derece merhametsiz olduğunu görmüştü. Katı kişiliği faydalıydı, ancak bir hükümdar için iyi bir özellik değildi. Belki de en makul aday, en küçük oğul Tuluy'du. Gençliğinden kaygı duyulmakla birlikte, Tuluy parlak bir komutandı. Cengiz'in en küçük kardeşi Temüğe Otçigin de adaydı, ancak Cengiz oğullarını kardeşine tercih etmişti. Son olarak, Ögedey vardı, ancak o da Tuluy gibi ayyaştı. Babası ve diğer Moğolların Ögedey'i ayyaş olarak görmeleri

86 Otçigin (Ateş Prensi/Od-tigin) unvanı kullanan son kişi Temüğe Otçigin'di. Togan, "Otchigin's Place", 410–12.

87 *SHM* §254; Juwayni/Qazvini, c. 1, 142–3; Juvaini/Boyle, 180–2; RD/Karimi, 384–5; RD/Thackston1, 262; RD/Thackston2, 186. Bu tarih kesin değildir. *SHM* §254'de bu konseyin Moğolların Harezm'e karşı harekete geçmelerinden önce (1219) toplandığı izlenimi verilir. Cüveynî ise olayın Cengiz Han'ın ölüm döşeginde olduğu son Tangut seferi sırasında (1227) gerçekleştiğini yazar. Olay, Reşidüddin'in belirttiği gibi Tangutlara karşı yürüyüşe geçilen 1225 yılında gerçekleşmiş olabilir.

88 *SHM*, §254.

kaygı vericiydi, bununla birlikte zaten hepsi çok içerdi. Neticede Cengiz Han, Ögedey'i veliaht ilan etti ve kardeşleri onun emirlerine uyacaklarına ant içtiler.⁸⁹

Neden Ögedey'i seçmişti? Ögedey yalnızca ayyaş değildi, aynı zamanda vasat bir komutandı. Belki de bu başarısızlıkları nedeniyle tahta uygun görülüyordu. Katı ve ciddi kardeşlerinin aksine merhametli olmayı bilirdi. Ayrıca çok sevimliydi. Büyük olasılıkla kendi yeteneklerinin sınırlarını anladığından, başkalarıyla iyi bir şekilde çalışırdı. Tuluy kadar yetenekli bir savaşçı olmasa da, astlarının tavsiyelerine ve hükümlerine güvenmeyi öğrenmişti. Çağatay'ın aksine bir hükümdarın her şeyi siyah-beyaz değil, grinin birçok tonunda görmesi gerektiğini biliyordu. Cuçi'nin aksine kendisinin hor görülmesine izin vermezdi. Ögedey, farkında olduğu zayıflıklarını telafi etmek için yollar bulmuştu. Zor durumlardaki uzlaşma yeteneğiyle Cengiz Han'ın güvenini kazanmış ve bu nedenle babası tarafından varis ilan edilmişti.

Bununla birlikte 1227'de artık bu kararlar garanti sayılmazdı. O günden bu yana çok zaman geçmişti. Tuluy, Cengiz Han'ın cenazesini Moğolistan'a getirmişti. Tuluy, kendisi de dahil olmak üzere potansiyel adaylar konusunda karar verebilirdi. Kendisi de iddialı bir adaydı. Horasan'daki parlak seferiyle Harezmşahlar İmparatorluğu'nu çökertmişti. Ancak bu başarı bile tahtı ele geçirmesi için yeterli sayılmazdı. Bunun için *altan uruğun* başka bir koluna ihtiyacı vardı. Tuluy için ne büyük talihtir ki eşi Sorkoktani, Cuçi'nin dul eşi Bektutmuş Fucin'in kardeşiydi.⁹⁰ 1203'te Cengiz Han'ın oğullarıyla evlenen iki kadının bu evlilikler öncesinde de ilişkileri iyiydi. *Altan uruğun* Cuçi kolunun taht adaylığını hiçbir zaman desteklenmeyeceği açıktı. Ancak Tuluy, han olursa, anne tarafındaki akrabaların desteğini sağlayabilirdi. Ancak kurultayda tuhaf bir şey oldu. Cengiz Han ölmüş olabiliyordu ancak ruhlar alemine kudretli bir yarı-tanrı olarak girmişti.

89 Juwayni/Qazvini, c. 1, 144; Juvaini/Boyle, 182–3; *SHM*, §255.

90 RD/Karimi, 505; RD/Thackston1, 348; RD/Thackston2, 246.

Moğolların şamanist dünyasında ahiret fazlasıyla dünyeviydi. Bir insanın ruh olarak gücü, dünyadaki konumuna eşti. Örneğin basit bir çoban, ahirette de basit bir çobandı. Şamanizm, aşkın bir öbür dünya anlayışı sunmuyordu. Bir han, han olarak kalır ve ruhu da kuvvetli olurdu. Moğollar ve diğer göçebeler, atalarının ruhlarını teskin ederler, onlardan korunma ve kötü ruhların kovulması gibi şeyler isterlerdi. Cengiz Han ruhlar alemine göçmesine rağmen, geçici dünyanın üzerine yükselmesi beklenmiyordu. Cengiz Moğolistan'ı birleştirmekle kalmamış, tüm potansiyel düşmanları da mahvetmişti. Otrar'daki katliamın, Yesügey'in ölümünün ve Ambakay'a yapılan hakaretin intikamını almıştı. O intikam meleş, savaş tanrısı ve Moğollara yazıyı ve istikrarı getiren yaratıcı bir kahramandı. Ruhunun ve dehasının bir parçası olan *suldesi*,⁹¹ Moğolların simgesi olmuş; kendisinden sonraki hükümdarları ve genel olarak Moğolları koruduğuna inanılmıştı.

Sonuç olarak Cengiz'in sözleri kutsaldı. Moğollar için *bileg* (bilgelik) ve *yosun* (uygun davranış kuralları) haline gelen bu sözler ile Cengiz Han'ın yaptıkları ve bilgeliği, İslam'da Hz. Muhammed'in sünnetiyle benzerlik gösteriyordu. Cengiz Han, oğlu Ögedey'i veliaht ilan ettiğinden bu isteği tartışılmazdı. 1229'da Ögedey, Yeke Moğol Ulusu'nun ikinci kağanı oldu.

İslam ve Moğol İmparatorluğu

1227'ye gelindiğinde Yeke Moğol Ulusu İslam dünyasından bihaber olan bir devletten, yalnızca Darü'l-İslam veya İslam dünyasıyla etkileşime geçen değil, onu kendisiyle anlaşmalar yapmaya zorlayan bir devlete dönüşmüştü. Bu ilişkiler yalnızca ölüm ve yıkımla da ilgili değildi. Müslümanların gözünde Darü'l-İslam Müslümanlarca yönetilen topraklar anlamına geliyordu. Dahası, en büyük ve en kuvvetli İslam devleti olan Harezmşahlar İmparatorluğu geri dönüşü olmayan bir şekilde çökmüş ve bu devletin toprakları

91 Moğolca tuğ ve aynı zamanda Moğol mitolojisinde savaş tanrısı (ç.n.).

kâfirlerce yönetilir olmuştu. Moğollar daha sonra İslam ve İslam dünyası hakkında daha fazla bilgi edindiler, ancak bu bilgiler hâlâ eksikti. Yeke Moğol Ulusu'nun kurulduğu zamanda Moğol topraklarında yalnızca bir avuç Müslüman (çoğu tacir) vardı. Bununla birlikte bu az sayıdaki Müslüman çok faydalı olmuştu.

1214'te Jin İmparatorluğu'yla yapılan barışın müzakereleri bir Müslüman tarafından yürütülmüş olabilir. Bir kaynağa göre Cafer Hoca, Cengiz Han'ın elçisi olarak Jin İmparatoru Şuanzong'un (1213–24) yanına gitti ve Cengiz'e bağlılığını sunmasını talep etti. İmparator Şuanzong bu teklifi kabul etmese de burada önemli olan aslen Seyhun Irmağı kıyısındaki Yenikentli bir Müslüman olan Cafer'in Cengiz Han'ın hizmetine girmesiydi.⁹² Cüveynî ve Reşîdüddîn, Cafer'in oynadığı rolden hiç bahsetmezler. Belki de bu öykü sonradan uydurulmuştu, ancak hiç de mantıksız değildi. Bununla birlikte Cûzcânî, Cafer'in hizmetleri için başka bir açıklama sunar. Buna göre Cafer Jin İmparatorluğu'na bir diplomat olarak değil, Moğol istilasından önce bir casus olarak gitmişti. Daha sonra esir düşmüşse de nihayetinde kaçmış ve Cengiz Han'a Jin İmparatorluğu'na yapılacak istila konusunda en iyi güzergâhlara ilişkin istihbarat vermişti.⁹³

Gerçek, büyük olasılıkla bu iki kayıt arasında bir yerde bulunuyor. İki yazarın da bu bilgileri nereden aldıkları açık değildir. Zira Hondemir çok daha sonraki dönemde eser vermişti, Cûzcânî ise o sırada Delhi'de bir mülteciydi. Moğol İmparatorluğu'ndaki kaynakların Cafer'in faaliyetleri hakkında suskun kalması ilginçtir. Elçi veya casus olan Cafer'in rolü tamamen göz ardı edilemez. Gerçekten de iki olayın birden gerçekleşmiş olması akla yatkındır. Cafer'in neden Moğolistan'da bulunduğu konusu ise gizemini korumaktadır.

92 *Xi Youji*, 135, dipnot 2; Khwandamir, 12. The *Mengda beilu*'da (s. 64) Uygur olduğu belirtilse de bu terimin Song İmparatorluğu tarafından tüm Orta Asyalılar için kullanıldığı görülür. Bu dönemde Uygurların çoğu ya Nasturi Hristiyan ya da Budistti.

93 Juzjani/Raverty, 954; Juzjani/Habibi, c. 2, 100.

Cafer ayrıca Jin İmparatorluğu'na karşı açılan savaşta Moğol kıtalarına komuta ettiyse de daha çok idarî hizmetleriyle bilinir. Cengiz Han 1214 veya 1215 yılında artık epey yaşlanmış olan Cafer'i Yanjing'e (eski adı Zhongdu) *darugaçi* veya vali atadı. Cafer, Mukali'nin yarı hükümdar olduğu Kuzey Çin'de sivil idarenin başında görev yapmaya devam etti.⁹⁴ Kaynaklara inanmak gerekirse 117 veya 118 yaşında öldü.⁹⁵ Hz. Muhammed'in soyundan gelen Cafer, *darugaçi* olduğu dönemde Taoizm'e geçmiş olabilir. Bu durum net olmamakla birlikte, Cafer'in Cengiz Han'ın huzuruna da çıkan Taocu rahip Çangçun Zi'ye büyük hürmet gösterdiği kesindir. Cafer daha sonra mesajlarını ona şahsen iletmış ve ona yeni bir tapınak inşa etmesini öğütleyerek bu amaçla kendisine yirmi dönüm arazi vermişti.⁹⁶ Bununla birlikte Cafer'in tapınağın hamisi olmasını din değiştirmesiyle değil, Moğolların uygulaması olan dinî hoşgörünün bir parçası olduğu konusu tartışmaya açıktır.

Tek Müslüman elçi Cafer değildi. Jin İmparatorluğu'na Müslüman elçilerin gönderilmesi beklenmedik olsa da, Müslümanların Harezmsâhlar İmparatorluğu'na gönderilmek üzere elçi olarak seçilmeleri akla yatkındı. Günümüzün okuyucuları, Cengiz Han'ın Harezm kökenli elçilerinin, Harezmsâhlar İmparatorluğu'yla (Mahmud Harezmsâh veya Mahmud Yalavaç ile Ali Buhari ve Yusuf Otrari)⁹⁷ bir ticaret anlaşması yapmalarını anlayamayabilirler, ancak bildiğimiz kadarıyla o zamanlar milliyetçilik diye bir kavram yoktu. Buna rağmen Sultan Muhammed, ülkesi ve

94 Elizabeth Endicott-West, *Mongolian Rule in China: Local Administration in the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1989), 26. Igor de Rachewiltz, "Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period", *JESHO* 9 (1966), 122, dipnot 2; *MDBL*, 64.

95 Cengiz Han'ın Çangçun Zi'yi ölümsüzlüğün sırlarını öğrenmek üzere yanına çağırması düşünüldüğünde burada bir ironi vardır. Changchun Zi'nin ömrünü uzatması konusunda Cengiz Han'a verdiği tavsiyelere Cafer'in uyup uymadığı konusu ilgi çekicidir. *Xi Youji*, 101.

96 *Xi Youji*, 137.

97 Nasawi, 84; Nesawi/Houdas, 57.

dinini işaret ederek Mahmud'u yoldan çıkarmaya çalışmış, ona inciyle ödenecek rüşvet teklif ederek ondan Cengiz Han'ı gizlice gözetlemesini istemişti. Mahmud bu teklifi kabul etti, ancak ya Cengiz Han bunu hiçbir zaman öğrenemedi, ya da Cengiz Han'ın hizmetinde casusluk yapmayı da sürdürdü.⁹⁸ İkinci olasılığın daha yüksek olduğu görülüyor; zira Harezmsahlar Moğol hükümdarının Çin seferi konusunda bilgi vermesi için Mahmud'a baskı yaptıklarında, söylenenlere göre Mahmud onlara Zhongdu'da 60.000 bakirenin intihar ettiğini ve yolların kemiklerden yapılmış tepelerle çevrildiğini anlatmıştı.⁹⁹ Mahmud, Cengiz Han'ın Zhongdu'yu alması konusunda yalan söylememiş, ancak belki de olayı biraz süslemişti. Cengiz Han katliamdan sonra diplomat olarak yeniden bir Müslümanı gönderdi. Bir Türk olan İbn Kafa- raç Buğra, Muhammed tarafından idam edilen talihsiz bir kişiydi.

Müslümanların Harezmsahlar İmparatorluğu'yla ticarî ilişkileri başlatmaları şaşırtıcı sayılmazdı. Bu fikir büyük olasılıkla Yeke Moğol Ulusu'nda faaliyet gösteren Müslüman tacirlerden çıkmıştı. Dinin bu konuda pek bir rolü yoktu, oysa iş ilişkileri ve ticarî güzergâhların güvenliği herkes için kâr anlamına gelirdi. Bununla birlikte Moğollar, Harezmsahların açgözlülüğü ve kibri yüzünden, Müslüman devletlerin en kudretlisini haritadan sildiler. Öfkeleri sınır tanımadı, bölgede daha önceki savaşlarda böyle bir yıkım görülmemişti. Bu nedenle 13. yüzyılda kâfirlerin ordularının Müslüman ruhunda açtıkları yara o kadar derindi ki, çeşitli yazarlar olayı rasyonelleştirmeye ve Allah'ın görünüşte müminleri neden terk ettiğini açıklamaya çalıştılar.

İslam dünyası da Moğolları pek iyi tanıımıyordu. Müslümanlar onları aynı anda hem kurtarıcı hem de kıyamet habercisi kuvvetler olarak görüyorlardı. Harezm'deki savaştan önce Karahıtaylara bağlı olan Müslümanlar, Cebe'yi kâfir Küçlük'ün zulmünden ve baskısından kurtardığı için bir kurtarıcı olarak

98 Nasawi, 84–5; Nesawi/Houdas, 58–9.

99 Juzjani/Habibi, 102; Juzjani/Raverty, 964–5.

karşıladılar.¹⁰⁰ Cebe'nin dinî hoşgörü kararnamesi Müslümanlara fayda sağladıysa da onları kayırmıyordu. Bununla birlikte Moğollar, Küçlük'e kıyasla İslam'a çok daha hoşgörülü yaklaştılar.

Eski Harezşahlar İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar için ise Moğollar kurtarıcı değillerdi; aksine felaket ve kabustan ibarettiler. Ve bu kabus süratle çökmüştü. Cengiz Han'ın Buhara'nın ele geçirilmesinin ardından şu duyuruyu yaptığı söylenir: "Siz büyük günahlar işlediğinizi ve bu günahları aranızda bulunan büyüklerin işlediğini biliniz. Bu sözler için kanıtım ne diye sorarsanız, buna ben Allah'ın size gönderdiği cezayım diye yanıt veririm."¹⁰¹

Büyük Arap vakanüvisi İbnü'l-Esir bu olaydan çok etkilenmişti. Moğolların katliamlarından kurtulan ancak doğudan gelen mültecilerin sığındığı bir bölge olan Musul'da yaşayan İbnü'l-Esir şöyle yazar: "Yıllardır beni dehşete düşüren bu felaketten bahsetmekten kaçındım ve bu olayı yeniden hatırlamayı hiç istemiyorum. Bir adım ileri gidiyor, ardından hemen geri adım atıyorum. İslam'ın ve Müslümanların cenaze konuşmasını yazmak kimin kolayına gelir ki?"¹⁰² Moğol istilasını ve yıkımı rasyonelleştirmeye teşebbüs eden İbnü'l-Esir kıyamet temelli bir betimlemeye başvurarak, Moğollar üzerinden Deccal'i anlatır ve şöyle yazar: "Deccal kendisini izleyenleri bağışlayacak ve kendisine karşı çıkanları yok edecektir, ancak Moğollar kimseyi bağışlamadılar. Aksine erkekleri, kadınları ve çocukları katlettiler. Hamile kadınların karınlarını deşerek ceninleri öldürdüler."¹⁰³

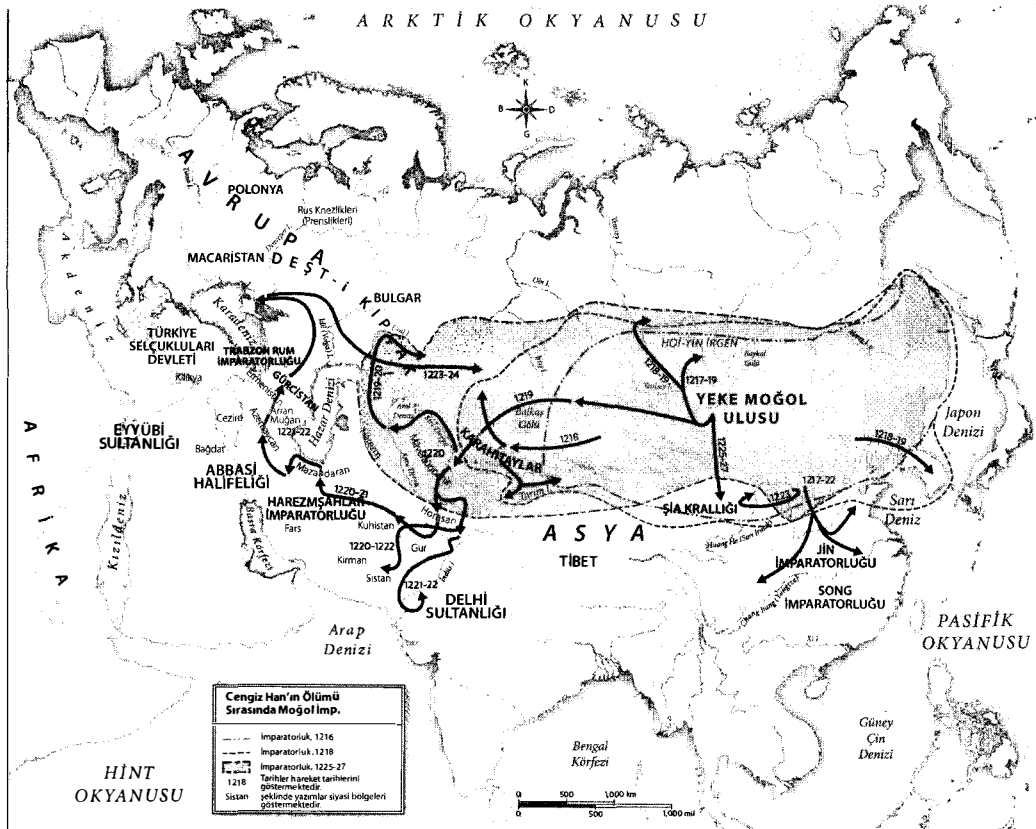
Cüveynî ve İbnü'l-Esir örnekleri, Müslüman dünyasının Moğol katliamından önce görmedikleri akıl almaz katliamın az sayıdaki örneğidir. Büyük bir şaşkınlık sonucunda ortaya çıkan Moğolların gelişinin rasyonelleştirmesine yönelik çabalar 12. Bölüm'de tartışılacaktır.

100 Juwayni/Qazvini, c. 1, 49, 53; Juvaini/Boyle, 65–6, 70; RD/Karimi, 338; RD/Thackston2, 163.

101 Juvaini/Boyle, 105; Juwayni/Qazvini, c. 1, 81. RD/Thackston2, 174; RD/Karimi, 499; Khwandamir, 16.

102 Ibn al-Athir/Richards, 202; Ibn al-Athir, 358.

103 Ibn Al-Athir/Richards, 202; Ibn al-Athir, 359.

Harita 3.2 Cengiz Han'ın ölümü sırasında Moğol İmparatorluğu © Mapping Specialists

Moğolların Darü'l-İslam'a girişi sırasında Yeke Moğol Ulu-su'nun genişleyeceğine ve bir İslam imparatorluğuna dönüşeceğine ilişkin hiçbir belirti yoktu. Gerçekten de Moğolların ne İslam dini ni ne de İslam kültürünü anladığı söylenemez. Yine de Müslüman-ları yöneterek ve çoğunu asker veya bürokrat olarak hizmetlerine alarak İslam'dan kaçamadılar. Hatta Moğolların bir kısmı bu dini çekici bulmuştu. Bununla birlikte İslam'ın Moğol İmparatorluğu içinde yayılması ve nihayetinde imparatorluğun büyük bir kısmı-nın Müslüman olması herhâlde kaçınılmaz değildi.

İmparatorluğun Kurumları

Moğol tarihinin yeterince takdir edilmemiş dönemlerinden en önemlisi, Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu'nda bir kriz yaşanmamış olmasıdır. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi devlette bir veraset krizi ortaya çıkabilirdi. Koşullar bu krize müsaitti. Ancak Cengiz Han Moğolistan'dan altı yıl boyunca uzak olduğu halde ve hatta 1215'te ülkeyi kısa süreliğine ziyaret ettikten sonra yine Moğolistan'dan ayrılmış olmasına rağmen hiçbir şey olmadı. 1206'daki kurultaydan sonra Cengiz Han, ömrünün son yirmi bir yılının on iki buçuk yılını anayurdunun dışında geçirdi.

Cengiz Han'ın Şia Devleti'ni ilk kez fethi, Mayıs 1209'dan 1211 baharının sonuna veya yazının başına dek yaklaşık iki yıl sürdü. Çok geçmeden Jin İmparatorluğu'nu istila etti ve Şubat 1212'ye dek, yani dokuz ay boyunca seferi sürdürdü. Orduları daha uzun süre kalırlarken, Cengiz Han yaralandıktan sonra iki aylığına seferden uzak kaldı. 1213 sonbaharında üçüncü bir istila başladı ve yaklaşık altı ay sürerek Mart 1214'te son erdi. Jin İmparatorluğu'na yönelik son istilasası ise Eylül 1214'te başlayarak Haziran 1215'e dek devam etti. Cengiz Han daha sonra Moğolistan'a dönerken, harekâtın komutası Mukali'ye geçti. Moğollar, kış sonlarında veya ilkbahar başlarında Harezm Seferi'ne çıkarak Moğolistan'dan ayrıldılar ve Mayıs 1219'da İrtiş Irmağı'na vardılar. Cengiz Han Şia Devleti'ndeki ayaklanmayı 1223'te haber

aldıysa da 1225'e dek Moğolistan'a gelmedi. Böylece Harezmi Seferi, ordunun seferber edilmesinden Cengiz Han'ın 1215'te Moğolistan'a dönüşüne dek altı yıl sürdü. Cengiz, Kasım 1225'te Şia'ya doğru yola çıktı ve yaklaşık yirmi iki ay sefer yaptıktan sonra Ağustos 1227'de öldü. Bu ayrılıkların sıklığı ve uzunluğu şaşkınlık vericidir. Buna rağmen bir ayaklanma veya kontrol kaybı belirtisi yok denecek kadar azdı. İstisnalardan biri Hoi-yin İr-gen ayaklanmasıydı. Hoi-yin Yeke Moğol Ulusu'nun dışındaydı ve ayaklanma 1217-18'de Cengiz Han Jin İmparatorluğu'ndayken çıkmıştı. Bir diğer ise Mukali'nin 1223'teki ölümünden sonra başkaldıran Tangutlardı. Tangutların ayaklanması ise yalnızca Cengiz Han'ın yokluğuyla ilgili değildi. Zira Cengiz neredeyse dört yıldır Orta Asya'da bulunuyordu.

Ögedey'in Cengiz Han'ın ölümünden neredeyse üç yıl sonra kağan seçilmesi de düşündürücüdür. Özetle, anayurdu 1206'daki kurultaydan sonraki yirmi üç yılın on beşinde naipler yönetmişti. Moğolistan, 1206'daki etkin toplumsal devrimden sonra önderlerin yokluğuna rağmen istikrar içinde kaldı. Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüğe Otçigin ve Tuluy fiilen naip olarak görev yapmalarına rağmen, bu görevler hakkında yeterli bilgiye sahip değildi. Dahası, onları naip olarak becerileri de imparatorlukta-ki istikrarı açıklamamaktadır. Yeke Moğol Ulusu'nun 1206'daki kurultayda rastgele kurulmuş bir teşekkül olmadığı, gelişmiş bir idarenin, ideolojinin ve denetimin gerektiği ortadaydı.

Askerî İdare

O halde bu kurultayda ne olmuştu? Cengiz Han, mevcudu bin olan birliklerden (*mingan*) doksan beşine komutanlar atadı. Komutanların çoğu birer *mingan* idare ederlerken, bazılarına birden fazla *mingan*ın komutası verildi. Örneğin Ongiratlardan Çigu Güregen ve Alçı Güregen'e üç *mingan*ın, Öngütlerden Alakuş Digit Kuri ise beş *mingan*ın başındaydı. Elbette bu komutanların

kayrılması, onların *güregen* (damat veya enişte) ve *kuda* (evlilik yoluyla kurulmuş ittifak) statüleriyle ilgiliydi. Ongiratlar Cengiz Han'a çok daha önce boyun eğmişlerdi; Alçı ise Börte'nin kardeşiydi. Çigu, Tümelün ile ittifak temelli bir evlilik yapmış ve Ongiratların Cengiz Han'la bağlarını kuvvetlendirmişti. Öngütlere bakıldığında ise Cengiz Han'ın kızı Alaka Beki, Alakuş'un oğluy-la evlenmişti. Dolayısıyla Alakuş da *güregen* kabul ediliyordu. Bu *minganlar* Öngüt boyuna mensup kılalardan oluşuyordu.

Cengiz Han, Mukali'ye ve Borçu'ya sırasıyla ordunun sol ve sağ kanatlarının komutanlığını vermişti. Her biri bir tümene veya on bin kişilik bir birliğe komuta ediyorlardı. Bu atamalar, askeri bölgelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Borçu, idaresini Altay Dağları'na dek uzatırken, Mukali'nin otoritesi Karaun Jidun Dağları'na dek genişlemişti. Naya'a adlı bir generale ise merkezde, Cengiz Han'a yakın olacak bir tümen verilmişti. Diğerlerine de tümenler verildi. Korçı'ye ise düzeni sağlaması için bir tümenle birlikte kuzey sınırının (Hoi-yin İrgen) komutası ve idaresi verildi.¹

Cengiz Han, kendisinden küçük olan ve evlat edinilmiş kardeşi Şigi Kutuku'yu *yeke yargucı* (başyargıç) yaptı. Şigi Kutuku böylece yalnızca cezaların verilmesinden değil, aynı zamanda suçun önlenmesi ve yargı kararlarının yazılmasından sorumluydu. Aslında Şigi Kutuku ülkede yasaların hazırlanması ve uygulanması görevini üstlenmiş oldu.² Moğol komutanlarından Kubilay'a ordunun sorumluluğu verildi ki bu göreve örgütlenme, lojistik ve hatta talimler de dahildi.

Bu komutanlar faaliyetleri ve becerileri sayesinde yükselirlerken, yavaş yavaş *karaçu* veya "kara-kemikli" olarak bilinen yeni bir aristokrasiye dönüştüler. Siyah, hanedanla ilgisi olmayan, sıradan halkın rengiydi. Ancak aynı zamanda Cengiz Han'ın ailesi *altan uruğun* altındaki aristokrasiyi de ifade ediyordu. Komutanlar,

1 SHM, §203, 205, 206.

2 SHM, §204; Paul Ratchnevsky, "Sigi-Qutuqu, ein Mongolischer Gefolgsmann im 12.-13. Jahrhundert", CAJ 10, no. 2 (1965), 87-120.

liyakat yoluyla ettikleri konumlarını, imtiyazlarını ve askerî rüt-belerini irsi (kalıtımsal, babadan oğula geçen) hale getirdiler.

Kurultayda oluşturulan kurumların en önemlilerinden biri mevcudu 10.000 kişiye ulaşan *keşikti* (muhafız kıtası). Cengiz Han'ın komutanlarının yoldaşlarından ve oğullarından oluşan ve onların becerisi ve görünüşlerini temel olan *keşik*, 1.000'i gece muhafızı, 1.000'i *sadakçı* ve 8.000'i gündüz muhafızı olan bir tü-menden meydana geliyordu. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde son de-rece ayrıntılı olarak anlatılmış *keşikin* önemi göz ardı edilemez.³ Eserde muhafızların seçilmesi, görevleri, komutanları ve işlevleri anlatılır. *Keşik* yalnızca bir muhafız kıtası değildi, aynı zamanda Cengiz Han'ın maiyetini oluşturuyordu. Cengiz Han muhare-bedeyken *keşike* bağlı bir *mingan* ona eşlik ederken, geri kalanlar ordugâhı korurlardı. Barış zamanında ise Cengiz'in sürülerini güder, yemeğini pişirir ve içkisini koyarlardı. Cengiz Han ve ha-lefleri, bu muhafızların becerilerini tüm yönleriyle değerlendirir; bölgeyi yönetmeye veya orduyu idare etmeye en uygun olanları seçerlerdi. Kısacası *keşik* hem bir muhafız kıtası hem de bir harp akademisiydi; aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'nun gelecek-teki valilerinin ve idarecilerinin yetiştirildiği bir okuldu.⁴

Cengiz Han askerî birliklere ve topraklara atamalar yapı-rak, yargı organını ve *keşiki* teşkil ederek Moğol idaresinin te-mellerini atmıştı. İmparatorluk genişledikçe, idare de genişle-di. Moğollar, imparatorluğun idaresinde büyük ölçüde Moğol olmayanlara bel bağlıyorlardı; zaten muazzam bir büyüklüğe erişmiş imparatorluğu tek başlarına yönetmeleri olanaksızdı.⁵

3 SHM, §224–34.

4 Timothy May, *The Mongol Art of War* (Barnsley, 2007), 32–6; David Morgan, *The Mongols*, 2. baskı (Malden, MA, 2007), 79–80; Ruth Dunnell, *Chinggis Khan* (New York, 2010), 45.

5 David Morgan, “Who Ran the Mongol Empire?”, *JRAS* 114, no. 2 (1982) 124–36; Paul D. Buell, “The Role of the Sino-Mongolian Frontier Zone in the Rise of Cinggis-Qan”, *SOM* 63–76; Igor de Rachewiltz, “Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period”, *JESHO* 9 (1966), 88–144.

Moğolların idarede Kitanlar, Hanlar, Uygurlar ve çeşitli etnik gruplara mensup Müslümanlardan yararlandıkları kuşkusuzdu; ancak onlar da imparatorluğun yapısı içinde yer almayı sürdürdüler ve imparatorluğun işlev kazandığı yapıları inşa ettiler.⁶ *Keşik* dışında Moğol İmparatorluğu'nun Moğol kalan en önemli kurumu orduydu.

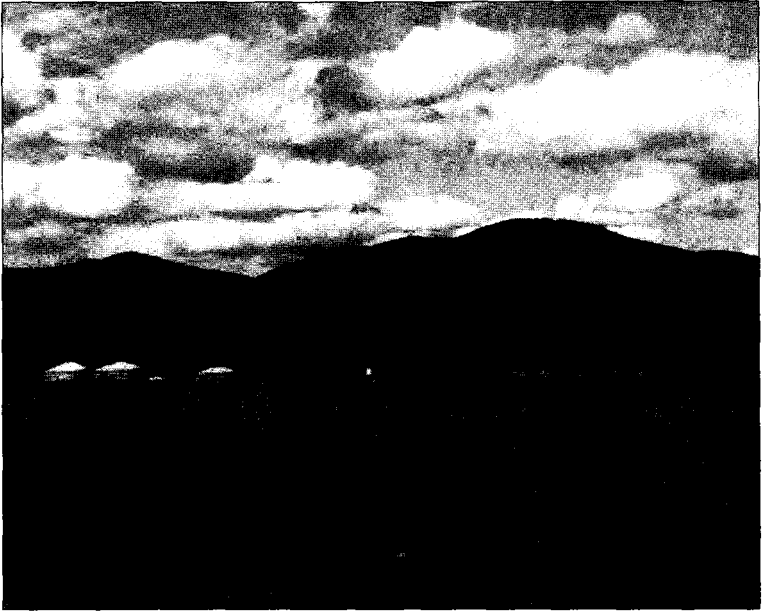
Bir kurum olarak ordu yalnızca imparatorluğun kurulması, genişlemesi ve korunmasında değil, aynı zamanda örgütlemesi açısından da hayati bir rol oynadı. Moğolistan'da 1.000 ve 10.000 kişilik birliklerin oluşturulması askerî amaçların çok ötesine geçti. Hunlardan beri bozkırlarda kullanılan onluk sistem, ordunun devamlılığını sağlayan bir örgütlenme yöntemi idi.⁷ Moğol memurları, onluk sistemi temel alan askerî birlikleri teşkil etmek amacıyla bir nüfus sayımı yaptılar, hane ve kişi sayısının kaydını tuttular⁸ Her erkek askerî birlikte görev yapmazdı, tüm erkeklerin orduya alınması ise iktisadî bir felakete neden olabilirdi. Tarıma ve göçebeliliğe dayalı bir ekonomide kadınlar erkeklerin görevlerinin çoğunu üstlenebilirlerdi, ancak emeğin geleneksel olarak bölünmesinin bir nedeni vardı. Eğer ülkede tüm görevleri yerine getirebilecek yeterli sayıda insan yoksa tüm sistem çökerdi. 1.000 erkek, bir birlik teşkil edebilirdi, ancak bu birliği bin hane desteklerdi. Eğer bir birlik muharebede değilse, erkekler ailelerinin yanına döner, normal yaşamlarına devam eder ve emredildiği durumlarda savaş için yine seferber olurlardı.

Hanelerin örgütlenmesiyle yalnızca insan gücü değil, aynı zamanda binek hayvan ve erzak sağlanırdı. Moğollar topraklarını

6 Bkz. David Morgan, "Mongol or Persian: The Government of Ilkhanid Iran", *HMEIR* 3 (1996), 62–76.

7 Hyun Jin Kim, *The Huns* (London, 2016), 15–16; Ch'i-ch'ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1978), 8; Ch'en Yuan, *Western and Central Asians in China under the Mongols: Their Transformation into Chinese*, çev. Ch'ien Hsing-hai ve L. Carrington Goodrich (Nettetal, 1989), 73.

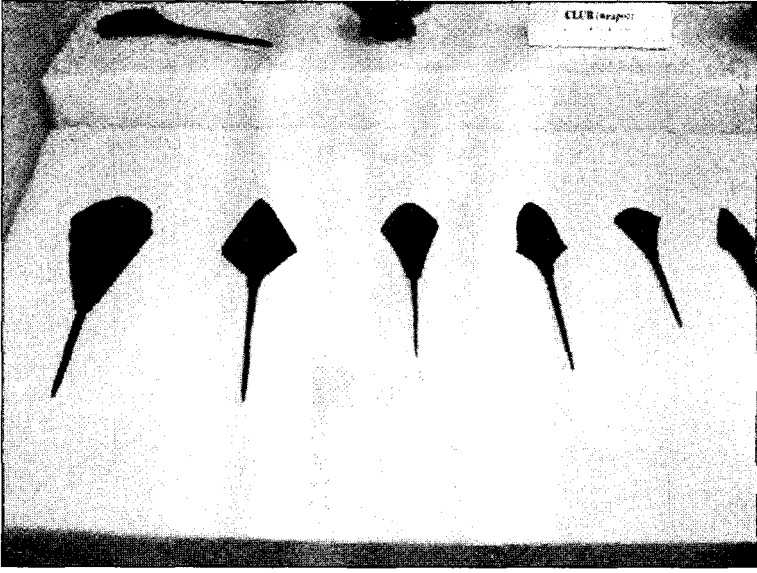
8 Thomas T. Allsen, "Mongol Census Taking in Rus, 1245–1275", *HUS* 5/1 (1981), 50–1; Grigor of Akanc, 325; YS 98, 73–5.

Görsel 4.1 Tipik bir göçebe kampında otlaklarla ilgili kaygılar nedeniyle yalnızca birkaç ger bulunurdu, yüzlerce değil. Kurultay gibi geniş katılımlı toplantılar ise nadiren yapılırdı.

genişlettikçe diğer göçebeler de bu sisteme dahil oldular. Kolayca asker celp edilen bu göçebelere, yeni Moğol kimliklerini belirten yeni saç biçimleri zorunlu kılındı. Bu saç kesimiyle tepesi tıraş edilmiş keşişlere benzeseler de başlarının ön kısmında bir öbek saç bırakıyorlar ve yanlardan uzattıkları saçlarını da örüyorlardı.⁹ Bu alışılmamış saç kesimi, acemilerin firar etmesini zorlaştırıyordu. Bu nedenle bazen bir *mingan*ın mevcudu binden fazla olabilir ve kimi zaman da bir tümen yalnızca birkaç bin askerden meydana gelebilirdi. Bu yeni göçebeler, mevcut birliklerle birlikte talim görürler, böylece Moğol savaş sanatlarını öğrenirlerdi. Moğollar, bozkırdaki göçebelerin yüzyıllardır başvurdukları aynı

9 JPC, 32–3; JPC/Dawson, 6–7; Rubruck/Dawson, 101–2; Rubruck/Jackson, 88; Rubruck, 183–4.

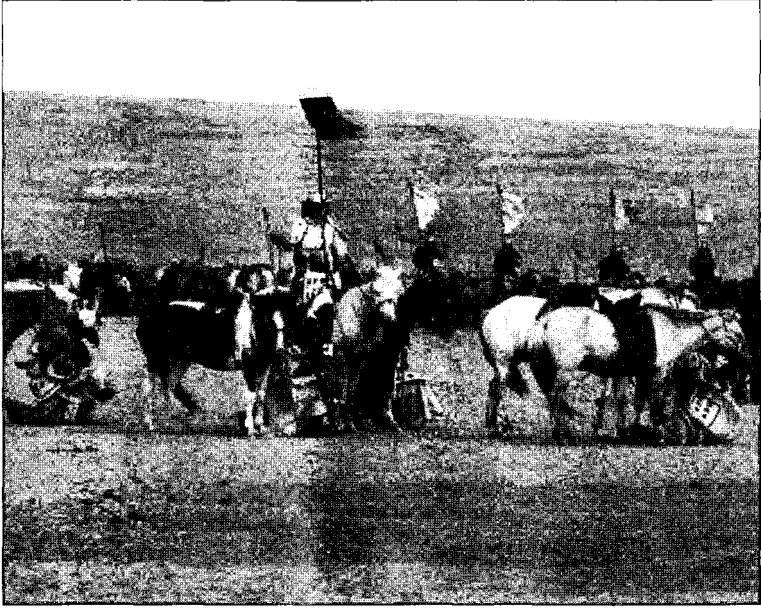

Görsel 4.2 13. yüzyıla ait Moğol ok başları, Moğol ordusunun kullandığı okların çeşitliliğini göstermektedir (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan).

taktik ve stratejileri uyguluyorlardı, ancak bu taktik ve stratejilerde yapılan önemli değişiklikler ve ilerlemeler Moğollara muazzam bir üstünlük sağladı.

Yerleşik bölgelerden gelen ve kendi nizamlarını koruyan kıtalar, yurtlarından erzak ve teçhizat sağlardı. Moğollar, bu askerlerin savaş yöntemini değiştirmeye çalışmadılar ve onlara alıştıkları yönetime göre savaşmaları için fırsatlar tanıdılar. Dolayısıyla Kitan ağır süvarisi, büyük ölçüde atlı okçu Moğolları tamamlıyordu. Moğollar bu savaşçıları onluk birliklere ayırmak amacıyla nüfus sayımı yaptılar. Böylece hem asker ve teçhizat sayısı belirlenmiş hem de vergilendirme ilişkin bilgi edinilmiş oldu.

Tamma gibi ilave askerî birlikler de vardı. Bu özel askerî birlik, Moğol ordusunun en ön safında yer alırdı. Sınırları korur, doğrudan fetihle veya korku ve nüfuz yoluyla dolaylı olarak Moğol kontrolünü artırırdı. Çeşitli *mingan*lardan seçilen (örneğin

Görsel 4.3. Yak veya at kılından yapılan kara tuğ Moğolların savaş sancağıydı.

Barış zamanında ise ak tuğ çekilirdi. Resimde günümüzde özel bir tugayda hizmet Moğol askerlerinin Moğol İmparatorluğu tarihindeki sahneleri yeniden canlandırdığı ve Cengiz Han'ın tuğunun önünde eğildikleri görülmektedir.

her yüz askerden ikisi) *tamma* birlikleri yeni bölgelerde gönderilirdi. Birlik askerlerine *tammaçin*, çoğunlukla *keşik* kökenli olan komutanlarına ise *tammaçi* adı verilirdi. *Tamma* birliklerinin terhis edildiğine dair bir örnek yoktu. *Tamma* bir bölgedeki en iyi otlığa yerleşir, *tammaçi* ise Kağan'ın doğrudan temsilcisi ve askerî bölge valisi olarak görev yapardı. *Algınçiler* (keşif kolları) genelde elverişli otlaklara dağılan ve *tammayı* oluşturan çeşitli birlikler arasında at biner, haberleşmeyi sağarlardı.¹⁰

10 Paul D. Buell, "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion", *MS 6* (1980), 41–59; Jean Aubin, "L'Ethogenese Des Qaraunas", *Turcica 1* (1969), 65–95; Donald Ostrowski, "The Tamma and the Dual-administrative Structure of the Mongol Empire", *BSOAS 61* (1998), 262–77.

Moğol ordusu sayesinde imparatorluk ülkeleri kolayca fethetmişti, ancak bu bölgelerin yönetimi ve genişlemenin sürmesi için etkin bir sivil idareye ihtiyaç vardı. İmparatorluğun idarî yapıları da ordu gibi değişimler geçirdi. Gerçekten de gelişmiş bir sivil idare olmadan Moğolların fethettikleri bölgeleri muhafaza etmeleri ve kötü yönetim nedeniyle imparatorluğun çöküşüne engel olmaları olanaksızdı.

Tamma askerî örgütlenmesi yeni fethedilen toprakları denetlese de esasen askerî bir kuvvet olarak kaldı. Etkin ve verimli bir sivil idare kurulmasaydı, Moğol ordusunun büyük bir kısmı yeni toprakları istila etmek yerine fethedilen ülkeleri yönetmekle uğraşacaktı. Sivil idare sayesinde fethedilen topraklar imparatorluğa entegre olurken, *tammaçılar* de yeni ülkelere doğru ilerleyebildiler. *Tammaçılar*ın bir yerde yıllar hatta on yıllar boyunca kaldıkları ve çoğu zaman yerlerine gelen sivil idare nedeniyle gücendikleri ve hatta topraklarının denetimini bırakmamakta direndikleri de dikkate alınmalıdır.¹¹

Sivil İdare

Ordunun temeli olan *mingan* aynı zamanda sivil toplumun örgütlenmesi ve imparatorluğun malî idaresi açısından da başlıca birimdi.¹² *Tammaçılar* belli bölgelerde önem kazanmışlarsa da, yalnızca o bölgelerden haraç alabilir ve yerel halkı hizmetlerinde kullanabilirlerdi. Oysa düzenli bir vergi sistemi gerekiyordu. Bu nedenle sivil hükümet tarafından idare edilmesi sağlanan bir bölgeye *biçikçilerin* (kâtipler) eşlik ettiği bir *darugaçi* gelirdi.¹³ Türkçede *baskak*, Arapça ve Farsçada *şıhne* ve Çince *daluhaçi* olarak

11 Timothy May, "Mongol Conquest Strategy in the Middle East", *MME*, 15–16, 20–2.

12 Paul D. Buell, "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion", *MS* 6 (1980), 47.

13 Buell, "Kalmyk Tanggaci", 47; May, "Mongol Conquest Strategy", 20–2. *Yeke yargucı* hüküm veren bir başyargıç ve eyaleti idare eden bir görevliydi.

bilinen bu makam, Liao Hanedanı tarafından oluşturmuştu ve Karahıtay İmparatorluğu'nda da mevcuttu. Moğollar, ilk zamanlarda bu makamı hâkimiyet altına aldıkları Kitanlar üzerinde kullandılar.¹⁴ *Darugaçi* kabaca bir bölgenin veya kentin valisiydi, ancak kavram her yöne çekilebilirdi. Yerel yetkililerin görevlendirildiği bazı bölgelerde *darugaçi* Moğol hükümetini temsil eder veya o bölgede yerleşik olarak bulunurdu. *Darugaçi* çoğu zaman yerel bir memurdu, ancak yerel iktidara değil Moğol hükümetine bağlı çalışırdı. Gerçekten de Moğollar çoğu idare aygıtını Moğol olmayanlarla doldurmuşlardı. Yabancıların uzmanlık alanlarının yanı sıra imparatorluğun büyüklüğü de bu durumu zorunlu kılıyordu.

Cengiz Han fetihlerden sonra *darugaçi*lerin kentlere yerleştirilmelerini emretti. Moğollar tüm *darugaçi*leri denetleyecek ve yönetecek bir *yeke* ("büyük", "yüce") *darugaçi* atadılar. Mahmud Yalavaç ve oğlu Mesud ilk *yeke darugaçi*lerdendi. Cengiz Han önce Mahmud'u Türkistan'a *yeke darugaçi* atadı. Ögedey döneminde Mesud Türkistan'ın *yeke darugaçisi* olurken Mahmud da Kuzey Çin'de *yeke darugaçi* olarak görevlendirildi.¹⁵ Cengiz, baba ve oğuldan oluşan bu ekibi, muhtemelen Karahıtay İmparatorluğu tebaası oldukları dönemde *darugaçi* görevine aşına oldukları için atamıştı. Mahmud Yalavaç'ın, Küçlük'ün 1211'de devirdiği son Karahıtay hükümdarı Zhilugu'nun (öl. 1213) veziri Mahmud Bey olduğu sanılmaktadır. Makamını kaybeden Mahmud'un Cengiz Han'a ait topraklara kaçmış olması veya Harezm'e giderek 1211 ve 1213 arasında ticaretle uğraşmış olması muhtemeldir.¹⁶

Yeke darugaçinin başlıca görevlerinden biri, en azından Möngke döneminde, nüfus sayımının yapılmasını ve kayda geçirilmesini denetlemektir. Nüfus sayımı yerel otoritelerin koruması altında nüfus memurları tarafından neredeyse düzenli olarak yapılır.

14 Paul Buell, "Sino-Khitan Administration in Mongol Bukhara", *JAH* 13/2 (1979), 266; David Morgan, *The Mongols*, 95

15 Bkz. Thomas Th. Allsen, "Mahmūd Yalavac, Mas'ūd Beg, 'Alī Beg, Bujir", *ITSOTK*, 122–30.

16 *SHM*, 263. Ayrıca bkz. Allsen, "Mahmud Yalavac, Mas'ud Beg", 122.

Bu makam kimi zaman yerel anlaşmazlıkları çözen ve çoğunlukla yargıç görevi üstlenen *yargucı* makamıyla birleşirdi. *Yeke yargucı* makamı belirsizdi ve gerek duyulduğunda kullanılıyordu. Bununla birlikte başka makamlarda yer alan üst düzey görevlilere de *yeke yargucı* unvanı bahşedildiği olurdu. Mahmud Yalavaç hem *yeke darugaçi* hem de *yeke yargucıydı*.¹⁷ Bu unvanların birleşimi onu ve diğerlerini tam yetkili hükümdar vekillerine¹⁸ dönüştürüyordu.

Neticede *yeke darugaçi* veya *yeke yargucı* olarak bilinen idareciler zamanla *tammaçi* komutanının yerini alarak bölge valisi olarak görev yapmaya başladılar. Fetih döneminde fethedilen toprakların *mingan* birlikleri vasıtasıyla yönetilmesi mantıklıydı. Ancak imparatorluğun ihtiyaçları ve hedefleri dönüştükçe, idarî kurumlar da değişti. Bu süreçte askerî idareden ayrı olan ve fethedilen toprakların yönetimiyle ilgilenen bir sivil idare ortaya çıktı.

Minganlar fethedilmiş ülkeleri yönetirlerken, savaş beylerinin yoldaşlarının idarî makamların başına geçtiği modern öncesi dünyada merkezi idare *keşik* vasıtasıyla ortaya çıktı. *Keşik* muhafız kıtası görevini üstlense de saray maiyetinin yerine geçiyor ve idarî işlevleri yerine getiriyordu. *Keşik* üyeleri hanla bağlarını sürdürmek için çoğu zaman saray işlerinden uzaklaşarak, idarî veya askerî görevler üstlenirlerdi ancak görevlerini tamamladıktan sonra *keşike* dönerlerdi.¹⁹

İmparatorluk tarihi boyunca idarî açıdan kapsamlı değişimler geçirdi. Başta *tammaçiler* olmak üzere komutanların çok daha fazla yetkilere sahip olduğu dönemlerden geçerek, idarenin daha ziyade merkezi hükümetin elinde olduğu dönemlere erişti. Thomas Allsen'in belirttiği gibi dördüncü kağan Möngke döneminde Moğol İmparatorluğu'nun idaresinde muazzam bir dönüşüm

17 Allsen, "Mahmud Yalavac, Mas'ud Beg", 126.

18 Metinde *viceroi*. Kralı veya hükümdarı temsil eden genel vali, *visrui* (ç.n.).

19 Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Mongke, 1251–1259", HJAS 46, no. 2 (1986), 517–18, 521; idem, *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic Lands*, 1251–1259 (Berkeley, 1987), 100.

yaşandı. Bu değişim devam etseydi, imparatorluk geniş bürokrasisi ve merkezi otoritesiyle birlikte 17. yüzyılın imparatorluklarıyla kıyaslanabilir bir devlete dönüşebilirdi.²⁰

Möngke'nin büyük reformları, imparatorluğun yerleşik nüfusu üzerindeki yükü azaltmaya yaradı. Böylece imparatorluk kendi faydasına olacak şekilde ticareti ve tarımı örgütledi. Möngke, Cengizogullarının ve komutanların doğuştan kazandıkları haklarının üzerine imparatorluk otoritesini yerleştirmeye çalışırken, yeni fettedilen toprakların uzun vadedeki ekonomik canlılığını ve zenginliğini korumak ve sürdürmek amacıyla savaş bölgelerindeki can ve mal kaybını azaltmaya çalıştı.²¹ Möngke, Moğolların uzun vadede vergi yoluyla kazanacaklarının, kısa vadede 'uyruklarını yağmalayarak sağlayacağı kazançlardan daha fazla olduğunu anlamıştı. Reformları, daha sonra incelenecek naipiler Oğul Kaymış ve Töre-gene dönemlerindeki kötü idarenin sonucuydu. Ancak reformlar, uygulamada olmasa da niyette kendini gösteren önceki kağanların idaresiyle aynı doğrultuda gelişti. Bu durum belki de Moğol kağanlarının bozkırı merkezde durarak halkları kontrol eden geleneksel hükümdar anlayışından, toprak temelli egemenliği temel alan hükümdarlık anlayışına geçtiklerinin işaretiydi.

Vergilendirme

Moğollar resmi vergi sisteminin kurulmasından önce bilindiği gibi kendilerine bağlı olan yerleşik nüfusu yağmalıyorlardı.²²

20 Allsen, *Mongol Imperialism*, 80–2, 85. Ayrıca bkz. Juwayni/Qazvini, c. 3, 75–8; Juvaini/Boyle, 598–9.

21 Allsen, *Mongol Imperialism*, 85.

22 Vergi konusu birçok kaynaktan ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Daha fazla ayrıntı için bkz. Allsen, *Mongol Imperialism*; Ann K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic and Social History, 11th–14th Century* (Albany, 1988); I. P. Petrushevsky, "The Socio-economic Conditions of Iran under the Il-Khans", J. A. Boyle, CHI, c. 5 (Cambridge, 1968), 483–537; H. F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century", *HJAS* 19 (1956), 304–89; Schurmann, *Economic Structure of the Yuan Dynasty*

Moğol toplumunun ilk dönemlerinde haraç resmîleştirildi. Ödemeler mal ve hizmet olarak yapılıyordu. Bu da bir kişinin metbu efendisine boyun eğdiğini gösteriyordu. Vergi ise olağan dışı sayılıyor ve özel bir ihtiyaç için kullanılıyordu.²³ Nihayet Moğollar, köleler de dahil olmak üzere tüm mal ve mülkün yaklaşık yüzde 10'una denk gelen *tithe* (ondalık vergi) belirlediler. Dahası, Moğol komutanları seferdeyken, büyük ölçüde yeni fethettikleri bölgelerdeki tebaalarından mal veya para talep edebileceklerdi. Bu vergiye *alba kubçuri* deniyordu.²⁴ *Alba kubçuri* göçebe ve yerleşik nüfusa farklı şekilde uygulanıyordu. Ögedey'in saltanatı sırasında, büyük ölçüde devlet görevlileri Yelü Çucay ve Mahmud Yalavaç sayesinde vergi sistemi düzenli bir hale geldi. 1235–36'da Yelü Çucay ve Şigi Kutuku Çin'in kuzeyinde bir nüfus sayımı yaptılar. Yelü Çucay bu nüfus sayımının göçebe efendilerine yerleşik nüfusun önemini göstermesinin belki de en iyi yolu olduğuna karar vermişti.²⁵ Ögedey Han'a vergi gelirlerinin tahmini sunulduğunda, Moğollar verginin yağmadan daha kazançlı olduğunu gördüler. Orta Asya'da Mahmud Yalavaç, Yelü Çucay'ın reformlarını bölgede önceden mevcut olan sistemlere uyarladı. Yalavaç'ın modeli 1239'a veya 1240'a dek kullanıldı. Bu tarihten sonra Moğollar Mahmud Yalavaç'ı Çin'in kuzeyine gönderdiler. Mahmud Yalavaç'ın reformları Yelü Çucay'ınkilere benzese de bazı açılardan farklıydı ve imparatorluğun büyük bir kısmında standart olarak kabul edilmişti. Yalavaç'ın sistemi, yetişkin

(Cambridge, 1956); John Masson Smith, Jr, "Mongol and Nomadic Taxation", *HJAS* 30 (1970), 46–85; Smith, "Mongol Manpower and Persian Population", *JESHO* 18, no. 3 (1975), 271–99.

- 23 Schurmann, "Mongolian Tributary Practices", 311. Bu daha sonra *alba* için temel oluşturdu. "Üstlerine hizmet yükümlülüğü bulunan bireylere *albatu* denirdi" (Schurmann, s. 326).
- 24 Ibn al-Athir, 380–3, 502. İbnü'l-Esir Harezmi seferi sırasında Moğol komutanların kendilerine bağlılıklarını sunan kentlerden giyecek, yiyecek, binek hayvan ve para talep ettiklerine ilişkin çok sayıda örnekten bahseder.
- 25 Yelü Çucay hakkında daha fazla bilgi için bkz. Igor de Rachewiltz, "Yeh-lu Ch'u-ts'ai, Yeh-lu Chu, Yeh-lu Hsi-ling", *ITSOTK*, 136–72

erkeklerin nakit olarak ödedikleri kelle vergisi *kubçuru* (muhtemelen cizyeden etkilenilmişti) temel alıyordu. Yelü Çucay'ın sistemi ise Çin geleneklerini izleyerek haneyi temel alıyordu. Bununla birlikte 1236'dan sonra, muhtemelen Orta Asya eskisiyle kelle vergisini de sisteme dahil etti. Dahası, genelde nakit yerine mal olarak ödenen *kalan* adlı bir vergi daha getirildi.²⁶

İmparatorluk askerî bölgelere ve *ulus*lara bölündüğü gibi, sivil idare de imparatorluğu malî bölgeler ayırdı. Güyük'ün saltanatında (1246–48) imparatorluğun üç gelir bölgesi vardı: Kuzey Çin, Türkistan ve Horasan-Mazenderan.²⁷ Üç bölgede de göçebeler bulunuyorsa da bu ayrım büyük ölçüde yerleşik nüfusa göre yapılmıştı. 1250'lerin sonlarında Rus Knezlikleri (fetih tarihi 1238–40) de malî idarenin yetkisi altına alındı ve Kitay adlı bir Ongirat 1257'de bölgeye *darugaçi* olarak atandı.²⁸

13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde vergilendirme, yerel vergiler (o bölgede ne kullanılıyorsa) ve yılda iki veya üç kere alınan (genelde iki veya üç yıllık peşin alınır) yeni vergilerin birleşiminden ibaretti. Möngke'nin reformları bu uygulamayı sona erdirdi. Kağan, “Moğol tarzı haraç” adı altında tüm yetişkin erkeklerin tebaa sayıldığı yeni bir sistem kurdu.²⁹ Bunun dışında geleneksel vergiler de toplanıyordu. Bu vergiler arasında yerleşik bölgelerden alınan tarım vergisi (göçebeler bundan muaftı) ve gümrük vergileri bulunuyordu. Bu reformların önemli yönlerinden biri iktidarın imparatorluğun merkezinde toplanmasına neden olmasıydı. Bölgesel hükümdarlar aradan çekilerek vergileri merkezi hükümetin temsilcilerinin toplaması sağlanmıştı. Teoride alışılmadık vergi toplama uygulamaları yoktu, ancak bu pratikte gerçekleşmediği anlamına gelmiyordu. Möngke'nin sistemi, imparatorluğun parçalanmasından sonra diğer hanlıkların kullandıkları sistemlere de temel oluşturdu.

26 Allsen, *Mongol Imperialism*, 147–8; Morgan, *The Mongols*, 101.

27 Paul D. Buell, “Cinqai (Ca. 1169–1252)”, *ITSOTK*, 107.

28 Allsen, *Mongol Imperialism*, 104.

29 Allsen, *Mongol Imperialism*, 144.

Yerel Yönetimler

Moğollar, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yerleşik bölgelere yayılması sırasında idarî becerilerden yoksundular. Moğollar bozkırdaki asker kaynaklarını kontrol etmek ve yerleşik bölgelerdeki devletlerin kaynaklarına el koymak istiyorlardı. Fethettikleri bölgelerin idaresi için genelde idareci olarak, özellikle yerel düzeydeki eşrafı kullandılar. Moğolların dil becerilerine sahip olan ve yerel gelenekleri bilen kişilere de ihtiyaçları vardı. Çin'deki ve İran'daki yerel yapıları her zaman kullanmadılar. Aksine çoğu zaman deneyimleri olması bile başkalarını idarenin başına getirdiler. Bununla birlikte ilerlemenin anahtarı, Moğolcanın yazımında kullanılan Uygur alfabesinin maharetle yazılmasıydı. Moğollar “konumlarını yerel edebî ve kültürel geleneklere hakim olarak elde eden yerli seçkinlerin yerine kendi kültürel ve dilsel becerilerinin dışına çıkma eğilimine ve becerisine sahip olanları getireceklerdi.”³⁰ Zamanla Farsça, Çince ve Türkçe gibi diller de önem kazandı, ancak hiçbiri Moğolcanın yerine geçmedi, halbuki Moğollar dillerini diğer halklara dayatmamışlardı. Bununla birlikte Farsça ikinci sıraya yerleşerek imparatorluğun birçok bölgesinde *lingua franca* olurken, Çince yalnızca Çin'de kullanılıyordu.³¹

Moğollar genelde, direniş göstermeden boyun eğdikleri takdirde, yerel hükümdarların mülklerini ve topraklarını muhafaza etmelerine izin veriyorlardı. Bunu da iki nedenle yaptılar. Birincisi, yabancı hükümdarlara imparatorluğun bir parçası olmaları için fırsat tanıyor, böylece gereksiz askerî eylemlerden kaçınılmış oluyorlardı. İkincisi, Moğollar idaredeki deneyimsizlikleri nedeniyle yetenekli bireylerden faydalanmak istiyorlardı.³² Dahası,

30 Thomas T. Allsen, “Ever Closer Encounters: The Appropriation of Culture and the Apportionment of Peoples in the Mongol Empire”, *Journal of Early Modern History* 1 (1997), 7–8

31 David Morgan, “Persian as a *lingua franca* in the Mongol Empire”, B. Spooner ve W. L. Hanaway (ed.), *Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order* (Philadelphia, 2012), 160–70.

32 Allsen, *Mongol Imperialism*, 63–4.

Moğollar her yerel hükümdarın yerine geçirebilecekleri imparatorluk kadrolarına sahip değildiler. Bu nedenle Moğollar, bu hükümdarlar vergilerini ödedikleri ve istenildiğinde askerî birlik sağladıkları sürece yerlerine yeni idareciler koymakla ilgilenmediler. Ancak ihtiyaç halinde yerel hükümdarları da ortadan kaldırmakta tereddüt etmediler.

Daha üst düzeyde ise sivil bir hükümetin idare ettiği malî idarî bölgeler ortaya çıktı. Möngke döneminde bu bölgelerdeki yüksek rütbeli memurların büyük bir kısmı Moğoldu ve onlara az sayıda Uygur ve Kitan eşlik ediyordu. Möngke döneminde artık daha fazla Moğol idarî deneyim kazanmış ve böylece Moğolların imparatorluğu doğrudan yönetmeleri mümkün olmuştu. Elbette idarenin önde gelen isimlerinden büyük bir kısmı Moğol değildi. Ancak David Morgan'ın belirttiği gibi Moğolların sivil idarede görev almaya yanaşmadıkları düşünülmemelidir.³³

Darugaçi, Baskak ve Şıhne

Daha önce belirtildiği gibi *darugaçi* imparatorluk ve yerel iktidar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir vali veya Moğol temsilciydi. *Darugaçi* aynı zamanda *baskak*, *daluhuaçi* ve *şıhne* olarak da bilinirdi. Kaynaklara bakıldığında bu üç unvandan da çeşitli yerlerde bahsedildiği görülür. Vakanüvisler çoğu zaman herhangi bir açıklama yapmadan bu terimlere değinir ve günümüzün araştırmacıları terimleri tanımlamakta zorlanırlar. Her terimin başka bir dil kökenli olması da sorunun bir parçasıdır. *Darugaçi* Moğolca, *baskak* Türkçe, *daluhuaçi* Çince, *şıhne* ise Arapçadan türetilmiş Farsça bir terimdir. İkinci sorun ise bu terimlerin bazı yerlerde eş anlamlı olarak kullanılması ve bazı kaynaklarda anlamlarının aynı olmadığına ima edilmesidir. Son olarak terimlerin anlamlarının zamanla değiştiği ve dönüştüğü görülmektedir.

33 Bkz. David Morgan, "Mongol or Persian", 62–76.

Baskak ve *şihne* terimlerinin eş anlamlı olduğuna ilişkin en belirgin göstergeler Moğollardan önce Türkistan'da görülür. Muhammed Harezmsah ve Karahıtaylardan Gürhan ve Semerkant valisi Tört Aba arasındaki savaşta bir yerde *şihne*, bir yerde de *baskak* geçer.³⁴ Harezmsahlar tarihini yazan Cüveynî'nin terminolojisini Moğol İmparatorluğu'na uyarlamış olması pekâlâ mümkün olsa da, Moğolların yeni bir bürokratik rütbe sistemi oluştururken yerel terminoloji değiştirmiş oldukları pek de akla yatkın değildir.

Yeke Moğol Ulusu'nda *darugaçi* ve *baskak*ın aynı makam olduğuna ilişkin bir kuşku yoktur. *Baskak* Karahıtaylarda da görülen bir görevliydi. *Darugaçi* makamı ise ilk kez 1206 ve 1214 yılları arasında Çin'de ortaya çıktı.³⁵ Bu makamların kullanımını Cengiz Han başlattıysa da makamları yaygınlaştıran Ögedey'di. Ögedey, Kuzey Çin'nin dört bir yanında *darugaçiler* görevlendirdi. Buell'in belirttiği gibi bu memurların başlıca görevi "fetih döneminde büyük ölçüde değiştirilmeden devam eden, kentlerdeki yerel idarî sistemlerini imparatorluk kurumlarıyla bağdaştırmaktır".³⁶ *Darugaçiler* Kuzey Çin'den çok daha öteye gittiler. Zira Kore'nin Moğolların kontrolündeki bölgede yetmiş iki *darugaçi* bulunuyordu. Kesin kanıt olmamakla birlikte muhtemelen bir *yeke* (baş, yüce) *darugaçi* de vardı.³⁷ Moğolların toplumsal tabakasının altında yer alan yerel veya bölgesel bir görevlinin de *darugaçiye* eşik etmesiy-le ikili bir idarî yapı oluştu. Carpini'ye göre Moğollar fetihlerden sonra denetim altına aldıkları ve ayaklanmaları bastırdıkları bölgelere *baskaklar* yerleştirdiler.³⁸ Rusya'da *baskaklık* 1245'te başladı. Moğollar *baskakları* ormanlık bölgelerde konuşturdılarsa, Altın Orda hanları daha sonra onları geri çağırdılar. *Baskaklar* boyun

34 Juvaini/Boyle, 349 ve 351; Juwayni/Qazvini, c. 2, 81 ve 83. 349. sayfada *şihne* kullanılırken, 351. sayfada Tört Aba *baskak* olarak nitelendirilir.

35 Paul D. Buell, "Tribe, Qan, and Ulus in Early Mongol China, Some Prolegomena to Yuan History", Doktora Tezi, Washington Üniversitesi 1977, 33.

36 Buell, *Tribe, Qan, and Ulus*, 87.

37 Buell, *Tribe, Qan, and Ulus*, 90-1.

38 *JPC*, 86; *JPC/Dawson*, 40.

eğenlerden doğrudan veya dolaylı olarak vergi topluyor ve askere alma işlemlerini gerçekleştiriyorlardı.³⁹ Yerleşik nüfusun bulunduğu bölgelere ve kentlere yerleştirilen *darugaçiler* ise kağana karşı sorumluydu. Yerel yönetimleri denetliyor, vergileri toplayarak gelirleri kağana gönderiyorlardı. Gerekli olursa yerel ordulara önderlik edebilirlerdi. En önemli görevleri ise yerel iktidar yapıları ve imparatorluk hükümeti arasında aracılık yapmaktı.⁴⁰

Darugaçilerin fethedilen topraklara gönderilmesi Moğol İmparatorluğu'nun yükselme döneminin başlarında ve belki de *darugaçilerin* Kuzey Çin'de ortaya çıkışından daha önce başladı. Cengiz Han iki Uygur'u Uyguristan'daki iki küçük köye *darugaçi* atamıştı. Bölgedeki daha büyük kentlere *darugaçi* gönderdiğine ilişkin bir kanıt bulunmaması ilginçtir.⁴¹ Bunun nedeni belki de Uyguristan'da herhangi bir değişiklik yapılmamasıydı. Ülke Uygurların hükümdarları olan İdikutların denetimine bırakılmıştı.⁴²

Daha önce bahsedildiği gibi *darugaçilerin* başlıca görevlerinden biri nüfus sayımının yapılması ve kayda geçirilmesinin denetimi idi. Nüfus sayımı düzenli sayılabilecek aralıklarla yapılır ve sayımı yapanlar genelde yerel hükümdarlarca himaye edilirdi. Thomas T. Allsen, hükümdarlarla birlikte imparatorluğun dört bir yanındaki bölgesel hanların ve hanedan üyelerinin nüfus sayımına hem idarî hem de askerî destek verdiğini belirtir.⁴³ Harezmsah İmparatorluğu'nun istilasını sırasında Cuçi, Harezm

39 Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History* (Bloomington, 1985), 33–5.

40 Buell, Tribe, Qan, and Ulus, 32–3.

41 Thomas T. Allsen, "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century", *China Among Equals*, ed. Morris Rossabi (Berkeley, 1983), 251–2. *Moğolların Gizli Tarihi*, 263. paragrafta Uygur kentleri belirtilmemiştir.

42 Allsen, "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century", 251–2. Bu durum Ögedey'in saltanatıyla birlikte değişti; onun döneminde Uyguristan idarî merkezini Beşbalık'ta kuran Mahmud Yalavaç'ın ardından da oğlu Mesud'un kontrolüne geçti.

43 Thomas T. Allsen, "Mongol Census Taking in Rus", 1245–1275", *HUS* 5/1 (1981), 47–8.

kentini fethettikten sonra Kara Kitanlardan Çin Temür’u bölgenin *baskakı* yapmıştı. Çin Temür’ü konumu, makamının görev ve sorumluluklarını iyi yansıtıyordu. Çin Temür’ü atamasından birkaç yıl sonra, 1230’da Ögedey bir *yarlık* (kararname) çıkararak bölgedeki tüm liderlerin ve *baskakların* vergileri İran’daki *tammaçi* Çormakan’a teslim etmelerini ve ona destek vermelerini emretti. Çin Temür Çormakan’a destek verdi ve Cengizogullarından gelen erkekleri temsil eden diğer komutanları onun huzuruna çıkardı.⁴⁴ Çin Temür’ün ordu komutanlığı yapabilecek ve ayaklanmaları bastırabilecek kadar yetkisi vardı.⁴⁵

Birçok terim gibi *baskak*, *darugaçi* ve *şihne* sözcüklerinin anlamları zaman içinde değişti ve artık aynı tanımla karşılanamaz oldu. Cuçi Ulusu’na ait terminolojiyi tartışan Charles Halperin, 14. yüzyıla gelindiğinde *baskak* sözcüğünün 19. yüzyıldaki Britanya kolonilerinde görülen *viceroi* unvanına eş değer bir anlam kazandığını, *darugaçinin* ise operasyonel sorumlulukları olmayan, bununla birlikte tavsiyeler sunan bir dışişleri görevlisine dönüştüğünü belirtir. Halperin, 14. yüzyılda eş anlamlı terimler olan *baskak* ve *darugaçi* terimlerinin bu özelliğini yitirdiği görüşündedir.⁴⁶

Bununla birlikte tüm araştırmacılar bu görüşe katılmaz. Donald Ostrowski, *baskakı* askerî vali, *darugaçi* ve *şihneyi* ise sivil valiler olarak değerlendirir. Ostrowski’ye göre *tammaçi baskakla* aynıdır.⁴⁷ Yine Ostrowski’ye göre *tammaçinin* diğer *baskaklardan* sorumlu olabileceğine ilişkin herhangi bir kanıt yoktur.⁴⁸

Istvan Vasary ise, yazarın görüşüne uygun olarak *darugaçinin* anlamının zamana ve mekâna göre değiştiğini belirtir; ancak terimin daima ortak bir anlamı vardır: *darugaçi* bölgesel veya idarî

44 Juwayni/Qazvini, c. 2, 218; Juvaini/Boyle, 482.

45 Juvaini/Boyle, 483; Juwayni/Qazvini, c. 2, 219.

46 Halperin, *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*, 39.

47 Donald Ostrowski, “The Tanıma and the Dual-administrative Structure of the Mongol Empire”, *BSOAS* 61 (1998), 262 ve 275–6.

48 Ostrowski, “Tanıma”, 264–5.

bir birimin en yüksek yetkilisidir. Vasary, Altın Orda gibi feodal/göçebe bir devlette sivil idarenin başındaki görevlinin başlıca görevinin tebaadan düzenli vergi toplanması olduğunu varsayar. Böylece *daruganın* (*darugaçının* Rusya'daki karşılığı) işlevinin kesinlikle vergilendirmeye ilgili olduğunu belirtir.⁴⁹ Dahası, vergilerin toplanmasını denetleyecek bir devlet hazinesi olmalıydı. Bununla birlikte Sovyet araştırmacı Berezin *daruganın* nüfus sayımı yaptığını, *baskakların* ise fetihle uğraştığını düşünür.⁵⁰

Vasary, Claude Cahen gibi *baskak*, *şihne* ve *darugaçi* terimlerinin farklı kökenlere sahip olduğu sonucuna varır. Ancak Moğolların hâkimiyeti altında bu terimlerin anlamları birleşmiş ve kavramlar birbirinin yerine kullanılmıştır. Vasary'ye göre yalnızca “belirgin bölgesel dağılımlar gözlenebilir”.⁵¹ Çin'de ve Cuçi Ulu-su'nda her iki kavram da kullanılırdı. Ancak zamanla *baskak* terimi ortadan kaybolmuştur. 14. yüzyılda kavramın Rusça karşılığı olan *daruga* belli bir kullanım alanı kazanmıştır.⁵² *Şihne* ise Orta Doğu'da kullanılmaya devam etmiştir. Moğollar, yerel uygulamaları sistematik bir hale getirmiş ve evrenselleştirmişler, böylece yerel idare kurumları bozulmadan kalmıştır. Moğollar ayrıca bir bölgeye ait kurumları başka bölgelerde de kullanmışlardır.

Miras Sorunu

Moğol İmparatorluğunda askerî bölgeler *tammaçiler* ve komutanlar (*noyan*) vasıtasıyla, yerleşik nüfus ise yerel hükümdarlar

49 Istvan Vasary, “The Golden Horde Term Daruga and Its Survival in Russia”, *AOH* 30 (1976), 188.

50 I. N Berezin, *Tarchannyje jarlyki Töchtamyka, Tëmür Kuluka i Saadet-Gireja* (Kazan”, 1851) 45; Vasary, “The Golden Horde Term Daruga and Its Survival in Russia”, 188.

51 Istvan Vasary, “The Origin of the Institution of Basqaqs”, *AOH* 32 (1978), 201; Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, çev. J. Jones-Williams (New York, 1968), 41. Cahen *baskak* teriminin Selçuklularda polis şefi veya garnizon komutanı anlamına gelen Farsça *şahna* veya *şihnenin* karşılığı olduğu sonucuna varır. Bu nedenle o dönemde *baskak* ve *şihne* eşanlamlı kavramlara dönüşmüştür.

52 Vasary, “The Origin of the Institution of Basqaqs”, 201.

ve vergi toplayan *darugaçiler* üzerinden idare edilmekle birlikte başka bir idarî kademe de mevcuttu. İmparatorluk idaresi tüm imparatorluğu yönetecek tutarlı bir hükümet oluşturmaya teşebbüs etse de, imparatorluğu kendi mülkü gören Cengizogulları ile de uğraşmak zorundaydı.

Sorunun kökeninde Türk-Moğol göçebelerindeki miras yapısı yatar. İdeal olarak anayurttaki otlaklar en küçük evlada miras kalırken, daha büyük olan kardeşler kendi topraklarını elde ederlerdi.⁵³ Cengiz Han imparatorluğunu oğulları arasında bu şekilde bölüştürdü. Cuçi'ye batıdaki topraklar verildi. Bu toprakların sınırı "Tatar atlarının toynaklarının bastığı yer" olarak belirlendi.⁵⁴ 1206'daki kurultayda ise bu sınır Altay Dağları'ydı. 1220'lere gelindiğinde sınır Moğolların aslında kontrol etmedikleri Karadeniz'e dek uzatılmıştı. Tuluy, Moğolistan'ın büyük bir kısmını miras olarak alırken, Çağatay Mâverâünnehir'i, Kırgızistan'ın büyük bir bölümünü ve bugünkü Sincan (Doğu Türkistan) almıştı. Ögedey'in toprakları da bugünkü Sincan, Moğolistan ve Kazakistan'ı içeriyordu. Bu mülkler veya *uluslar* hana bağlıydı, ancak Cengiz soyundan gelen erkekler, hanın bulunmadığı bölgelerde kayda değer bir özerkliğe sahiptiler ve genelde bölgenin en yüksek otoritesi kabul ediliyorlardı. Moğollar imparatorluklarına Moğollara ait olan halklar ve topraklar anlamına gelen Yeke Moğol Ulosu adını vermişlerdi. Cengiz Han'ın oğullarına miras kalan mülkler de aynı şekilde görülebilirdi (örneğin Cuçi Ulosu, Cuçi'nin ailesine ait olan halklar ve topraklar). Buna ek olarak *altan uruğ* üyeleri ve hatta han da *incu* adı verilen topraklara sahipti.

İncu aslında gelinle birlikte gelen çeyiz anlamına geliyordu ve kapsamında eşyalar, hayvan sürüleri ve hatta geline hizmetkâr olarak eşlik eden insanlar da vardı. Daha önemlisi bu mülk babadan oğula geçerdi. *İncu*, zamanla toprakları da (örneğin kasabalar

53 Isenbike Togan, "Otichigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty", Istvan Zimonyi ve Osman Karatay (ed.), *Central Eurasia in the Middle Ages: Studies in Honour of Peter B. Golden* (Wiesbaden, 2016), 408.

54 Juwayni/Qazvini, c. 1, 31; Juvaini/Boyle, 42.

ve köyler) içermeye başladı ve hanedan için önemli bir gelir kaynağına dönüştü. Ayrıca bizzat kağanın da hanedan *incusu* adı verilebilecek ve ona resmî devlet gelirleri dışında bir servet sağlayan mülkleri vardı. Kağan uygun gördüğü takdirde *incu* topraklarını bırakabilirdi. Böyle durumlarda *incu* armağan olarak verilebilirdi. Yeni fethedilen topraklar kendiliğinden kağanın *incusu* olsa da zaman içinde başkalarına dağıtılırdı.⁵⁵

Bunların dışında sözcük anlamı hisse olan *kubi* toprakları vardı. *Altan uruğ* genellikle imparatorluğu kendi mülkü olarak gördüğünden, hanedana mensup ailelerin kendi iktalarına (tımarlarına) komşu olmayan toprakları ve başka çıkarları vardı. Bazı durumlarda bir kent veya bir bölge, ailenin dört koluna birden ait olarak *kubi* kabul edilir, gelirin bölüşümü için ise bir anlaşma yapılırdı. Jin İmparatorluğu'nun fethinden sonra toprakların önemli bir kısmı *kubi* sayılmış ve hanedandan erkekler tarafından sömürülmüştür. Aklı başında sivil idarenin teşkiliyle bu suiistimaller hafifletildi ve *kubi* topraklarının büyük bir kısmı, vergi gelirlerinin doğrudan devlet hazinesine ve bölgeyi yöneten imparatorluk görevlilerine gittiği imparatorluk topraklarına (*dalay*) dönüştürüldü. Bununla birlikte *kubi* toprakları ortadan kalkmadı ve varlığını sürdürmekle birlikte daha sistematik bir hal aldı. Bu topraklar ayrıca *altan uruğ*ün tamamen bölgeselleşmesini önleyerek, imparatorluğun tamamına ilgi göstermesine yardımcı oldu. Nitekim Cuçi ailesi Karadeniz bozkırlarında kalmaktan hoşnut olsa da, Orta Çin'deki fetihlerden elde edilen gelirleri de topluyordu ve imparatorluğun o kısmı da Cuçi ailesinin ilgisine ihtiyaç duyuyordu.⁵⁶ Varis bırakmadan ölenler veya ayaklanmalar nedeniyle, *incu* ve *kubi*

55 Bkz. Kazuhiko Shiraiwa, "Inju in the Jami' al-Tavarikh of Rashid al-Din", *AOASH* 42 (1988), 371–6; Petrushevsky, "The Socio-economic Condition", 516, 525–7; A. K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia*, 118; H. F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices", 330.

56 Paul D. Buell, "Saiyid Ajall (1211–1279)", Rachewiltz vd. (ed), *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 469.

topraklarının kamulaştırıldığı ve *dalay* topraklarına dönüştürüldüğü de olurdu.⁵⁷

Moğol İmparatorluğu idaresinin genelde gelişmekte olan bir yapı gösterdiğini belirtmekte fayda vardır. Bazılarının arzu ettiği gibi bu yapının “Çin’in bürokratik hükümet yapısını ve makul vergi sistemini yeniden canlandığı ve bunun Moğol soylularının büyük bir muhalefetiyle karşılaştığı ve Müslüman mültezimlerin müthiş bir rekabetine neden olduğu” ifadesinde doğruluk payı olsa da⁵⁸ bu yargı büyük resmi yansıtmaz. 1206 gibi erken bir tarihte, henüz imparatorluğun dahi kurulmadığı bir dönemde, imparatorluğa kılavuzluk edecek yapılar mevcuttu. Bu yapılar zamanla daha makul bir sisteme dönüştü, ancak bu dönüşüm bir anda gerçekleşmedi. Başlangıçta her şey hanedandan erkeklerin veya *tammaç*ilerin idaresindeydi.

Örgütlü bir sivil idarenin tesisi yıllar sürdü. Bu idare zamanla Moğolların uzun süre boyunca yönettikleri yerleşik bölgelere yayıldı. Yerel düzeyde eski idarenin ve Moğolların getirdikleri düzeyin belirgin bir farklılığı olmayabilirdi. Zira imparatorluk idaresi genelde yerel düzeyin üzerinde faaliyet gösteren yeni bir kademe oluşturdu. Bununla birlikte imparatorluğun merkezi otoritesinin kuvvetlendiğine işaret eden gelişmeler oldu. Bu gelişme ancak imparatorluğun 1260’ta parçalanmasıyla durdu ve böylece daha az sistematik bir idareye dönülmesinin kapıları açılmış oldu.

57 A. K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia*, 118; A. K. S. Lambton, “Mongol Fiscal Administration in Persia”, *Studia Islamica* 64 (1986), 83–4, dipnot 5; Schurmann, “Mongolian Tributary Practices”, 330.

58 Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’i-ch’ing ve Peter W. Geier (ed.), *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), xi. 94

Ögedey'in Saltanatı

Ögedey'in saltanatı, Yeke Moğol Ulusu'nun kağanı seçildiği 1229'daki kurultayla başladı. Çok daha vasıflı bir aday olan Tuluy, kağan seçilecek her türlü hakka sahipti. Yine de sözüne sadık kaldı ve kardeşinin tahta geçmesini destekledi.

Ögedey, kurultayda kardeşlerinin ve amcalarının kendisinden çok daha değerli olduklarını söyleyerek adaylığına göstermelik bir biçimde karşı çıktı. Tuluy'un da çok değerli olduğunu, Cengiz Han'ın en küçük oğlu olması nedeniyle geleneğe (*yosun*) göre babasının yerini ve mülklerinin alması gerektiğini belirtti. Moğollar, fethedilen ülkeleri de Cengiz Han'a ait olarak gördüklerinden her şey Tuluy'a kalmalıydı. Ögedey ayrıca Tuluy'un da *yosun* ve *yasayı* (kanunlar) kendisinden daha iyi bildiğini ifade etti. Doğal olarak toplanmış bulunan tüm komutanlar ve hanedandan erkekler bu sözleri kabul etmediler ve Cengiz Han'ın halefi olarak Ögedey'in seçilmesinde ısrarcı oldular. Neticede tüm Cengizogulları geleneksel saygı göstergesi olarak başlıklarını çıkardılar, kemerlerini omuzlarına koydular ve Ögedey'i tahta oturttular. Bu kelimenin tam anlamıyla tahta oturtma oldu. Çağatay Ögedey'in sağ kolundan, Tuluy da sol kolundan tuttu. Ardından amcaları Temüğe Otçigin ise Ögedey'i kemerinden tutarak kaldırdı ve tahta oturttu. Daha sonra hanedandan tüm erkekler birer birer öne çıkarak eğildiler ve ona *Kağan* dediler.¹

1 RD/Thackston2, 222; RD/Thackston1, 312; RD/Karimi, 453; Juvaini/Boyle, 186–7; Juwayni/Qazvini, c. 1, 146–7; YUS, 47.

Kaynakların büyük bir kısmı Tuluy'un soyundan gelen hükümdarların hamiliğinde yazıldığından, bu kaynakların Tuluy hakkında yazdıklarına özellikle dikkat edilmelidir. Profesör Peter Jackson, Tuluy'un soyundan gelenler döneminde yazılmış kaynakların, özellikle imparatorluğun parçalanmasından sonra Tuluy'un meşruiyetini göstermek için çok çabaladıklarını ortaya koymuştur.² Bununla birlikte bazı olaylar, Tuluy taraftarlarının Ögedey'in tahta çıkmasından hiçbir zaman hoşnut olmadıklarını gösteriyor olabilir. Cüveynî'nin masum görünen eserinde Ögedey, tahta çıkışını şu sözlerle reddeder: "Ulu Noyan (Tuluy) ordunun en büyüğünün en küçük oğludur ve Cengiz Han'ın gece gündüz, sabah akşam yanında olmuştur ve tüm yasaları ve gelenekleri görmüş, işitmiş ve öğrenmiştir. Burada bulunan ve tüm bunları görenler söyleyiniz, ben nasıl han olabilirim?"³

İsenbike Togan'ın belirttiği gibi bu metin, veraset en küçük evladı temel almasa bile Tuluy'un taht iddiası olduğunu gösterir.⁴ Cüveynî eserini Bağdat'ın 1258'de yağmalanmasından sonra kaleme aldığından, 1229'daki kurultayda bulunmadığı halde bu anlatıyı nereden öğrendiği sorgulanabilir. Biraz uydurulmuş gibi duran bu metin, Ögedey'in alçak gönüllüğünü göstermekle ve Tuluy'un daha sonra elde edeceği meşruiyeti pekiştirmekle birlikte, Tuluy'un niyetleri hakkında da ipuçları sunar.

Ögedey'in tahta çıkışına ek olarak Tuluy'un *keşike* ve merkezi devlete (*kol-un ulus-u*) sırt çevirmesi, yalnızca niyabetinin sona ermesini değil aynı zamanda taht iddiasının da ortadan kalmasını gösterir.⁵ Tuluy'un bir zamanlar *keşiki* idare etmesi

2 Peter Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *CAJ* 22 (1978), 186–244.

3 Juvaini/Boyle, 186; Juwayni/Qazvini, c. 1, 146.

4 İsenbike Togan, "Otchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty", *CEMA*, 408. Veraset konusunda bkz. Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia* (London, 1997), 8 ve 134; Joseph F. Fletcher, "Turco- Mongolian Tradition in the Ottoman Empire", *HUS* 3/4 (1979–80), 239.

5 *SHM*, §269.

iktidar arayışında olduğunu göstermez. Tuluy, Cengiz Han ve Börte'nin en küçük oğlu olarak Cengiz Han'ın *ordasını* (kampını) miras almıştı, *keşik* de ait olduğu bu *ordayı* korumakla görevliydi. Tuluy'un naip olarak görev yapması ise belirgin bir göstergedir. Ögedey'in ulusu haline gelen "merkez ulusun", Moğolistan'da değil, Emil ve Kobuk Irmakları arasında bulunması ilginçtir. *Kol-un ulusun dalay* toprakları olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu durum Kerulen-Onan Irmağı havzası yerine Orhun Irmağı havzasını içeren ve yeni imparatorluğu destekleyecek yeni bir yapılanmayı gösteriyor olabilir. Esasen Tuluy, Ögedey'e "devletin belkemiğini" vermişti.⁶

Ögedey'in tahtı kabul etmemesi yalnızca alçakgönüllülük değildi, seçkinlerin kendisinin hükmetmesini istediği için tahta çıktığını gösteren bir oyunun parçasıydı. Yine de tahtı reddederek bir risk almıştı. Toulouselu Raymond'un Birinci Haçlı Seferi sırasında düş kırıklığına uğrayarak öğrendiği gibi, taht kendisine bir kez daha sunulmayabilirdi.⁷ Ögedey'in şahsi şüpheleri olabileceği gibi, Tuluy da tahtı arzuluyor olabilirdi. Ancak Cengiz Han'ın komutanlarının ve yoldaşlarının onun vasiyetinden herhangi bir sapmaya izin vermeyecekleri de kesindi.

Ögedey'in tahta çıkışı kaçınılmaz olarak bir kutlama düzenlenmesini gerektirdi. Akrabalara, komutanlara ve sıradan halka hazineler dağıtıldı. Cengiz Han'ın onuruna yiyecekler sunuldu. Tamamı komutanların ailelerine mensup olan kırk güzel kadın ve değerli atlar Cengiz Han'ın öteki dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurban edildi.⁸ Ardından Ögedey'in saltanatı gerçek anlamda başladı.

6 Thomas T. Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China", Twitchett ve Fairbank (ed.), *CHCAR*, 367–8.

7 Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades* (Cambridge, MA, 2006), 159; Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades* (Lanham, MD, 2014), 36.

8 RD/Thackston2, 222; RD/Thackston1, 312; RD/Karimi, 445; Juwayni/Qazvini, c. 1, 149; Juvaini/Boyle, 189.

Görsel 5.1 Moğol İmparatorluğu'nun gerçek anlamda faaliyet gösteren idarî sistemini Ögedey Han kurdu. Bu heykel, Ulanbator'da bulunan Sühbator Meydanı'ndaki Cengiz Han Kasrı'nda bulunmaktadır.

Ögedey zevk peşinde koşmaktan hoşlansa da görevlerini ciddiye aldı. İlk kararnamesi Cengiz Han'ın tüm yasalarının değiştirilmeksizin yürürlükte kalacağı oldu. Tahta çıkışından önce işlenen tüm suçları affetti, ancak yeni ihlallerin cezalandırılacağı uyarısında bulundu.⁹ Moğollar ayrıca imparatorluğun bir sonraki aşamasını planlamaya koyuldular. Moğollar Cengiz Han'ın yükselişinin Moğolistan'ın birleşmesine neden olmakla kalmadığını ve artık anayurtlarının ötesine dek yayılabileceklerini fark etmişlerdi. Sanki Tengri dünyayı Moğollara vermeye karar vermişti. Dahası Moğollar, Cengiz'in iddialarını içeren bir ideoloji geliştirdiler. Bazıları bu ideolojiyi Cengiz Han'a atfetseler de fikrin Cengiz Han'ın ölümünden sonra tezahür

9 Juwayni/Qazvini, c. 1, 149; Juvaini/Boyle, 189-90.

ettiği daha yüksek bir ihtimaldir. Cengiz Han'ın ve onun soyundan gelenlerin kaderinde dünyaya hükmetmek olduğunu gösteren Cengiz Han'ın yaşamını ve başından geçen olayları anlatan *Moğolların Gizli Tarihi*, en azından belli bir biçimde, bu dönemde ortaya çıktı.¹⁰

Moğollar bu düşünceyle Tengri'nin emrini hayata geçirmek için hazırlandılar. Öncelik Jin İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılmasıydı. Mukali'nin 1223'teki ölümünden sonra savaş çıkmaza girmiş, her iki taraf da ilerleme kaydedememişti. Seferi Ögedey ve Tuluy idare edecekti. Harezmi seferi sırasında Cuçi'nin ele geçirdiği yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla Sübedey'in Volga Irmağı'na dek uzanan batıdaki bozkırları vurmasına izin verildi. Ögedey, 1230'da *keşikte* bir *korçi* (sadakçı) olan Çormakan Noyan'ı da Amu Derya'nın öte yakasına gönderdi. Ordusunun bir kısmı, Hindistan'dan Horasan'a dönen Celâleddin Harezmşah'la meşgul olacaktı. Çormakan'ın kurmaylarından Dayir'in komutasındaki başka bir kuvvet ise Afganistan'a girdi. Onun amacı da bu toprakları Moğol egemenliğine sokmaktı. Moğollar bu bölgeyi Cengiz Han döneminde fethetmişler, ancak bölgede bir işgal ordusu bırakmamışlardı. Son olarak ise bilinen Hoi-yin İrgen topraklarının ötesindeki boylardan haraç toplamak üzere Sibirya'ya da bir birlik gönderildi.¹¹

10 Thomas T. Allsen, "A Note on Mongol Imperial Ideology", *EMLCH*, 1–8; Sh. Bira, "Mongolian Tenggerism and Modern Globalism: A Restrospective Outlook on Globalisation", *IA* 5 (2003), 107–17; Igor de Rachewiltz, "Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire", *PFEH* 7 (1973), 21–36. *Moğolların Gizli Tarihi*'nin içeriği için bkz. Igor de Rachewiltz, "Introduction", Igor de Rachewiltz (ed.), *The Secret History of the Mongols*, cilt 1 (Leiden, 2004), xxv–xl; Christopher P. Atwood, "How the Secret History of the Mongols Was Written", *Mongolica* 49 (2016), 22–53; Christopher P. Atwood, "Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", *IHR* 26/2 (2004), 237–56.

11 *SHM*, §269–70; Juwayni/Qazvini, c. 1, 149, 150; Juvaini/Boyle, 190; RD/Thackston2, 222–3; RD/Thackston1, 313; RD/Karimi, 454–5.

Jin Seferi

Moğol ordusu 1230'da tüm kuvvetiyle Jin İmparatorluğu'na geri döndü. Sefer iyi geçti. Tuluy babasının izinden giderek muharebe meydanındaki becerilerini sergiledi. Ancak o da babası gibi ölümden kaçamadı (1232). Bazı kayıtlara göre alkolizm nedeniyle ölmüştü. Kimi kaynaklar ise ölüm döşeğindeki Ögedey'in yanında öldüğünü belirten daha dramatik bir anlatı sunar.¹² Buna göre Tuluy, Büyük Han'ı bağışlamaları için ruhlara kendi canını sunar: "Ben daha çok günah işledim, birçok kişinin canını aldım, kadınlarını ve çocuklarını tutsak ettim ve onları göz yaşlarına boğdum. Eğer Kağan'ı güzelliği ve yetenekleri için alıp götürerekseniz, ben daha yakışıklıyım ve daha yetenekliyim. Onu bırakın ve yerine beni alın."¹³ Bu anlatı konusunda bile kayıtlar farklıdır ve kültürel bağlama göre değişmektedir. Ögedey'in Tuluy'u öldürtmüş olması veya şamanların rızasını alarak kardeşini kurban ettirmiş olması da bir olasılıktır; zira Tuluy'un bu konuda yapabileceği pek bir şey yoktu.¹⁴ Ögedey genelde neşeli bir kişilik olarak betimlenirken, babası gibi merhametsiz olabiliyordu.¹⁵

Tuluy'un zamansız ölümüne rağmen savaş devam etti. Ögedey Sübedey'i Volga'dan geri çağırdı. 1233 yılına gelindiğinde seferin başına geçen Sübedey, Jin İmparatorluğu topraklarını Kaifeng çevresine dek küçültmeyi başarmıştı.¹⁶ Sübedey, Jin tehdidinin

12 Juwayni/Qazvini, c. 3, 3; Juvaini/Boyle, 549; RD/Thackston2, 224; RD/Thackston1, 316; RD/Karimi, 459; *SHM*, §272. Cüveyni Tuluy'un çok içki içmekten öldüğünü söyler.

13 RD/Thackston2, 224; RD/Thackston1, 316; RD/Karimi, 459; *SHM*, §272.

14 Christopher P. Atwood, "The Sacrificed Brother in the Secret History of the Mongols", *MS* 31 (2009), 200–2.

15 Ayrıca bkz. Christopher P. Atwood, "Pu'a's Boast and Dolqolqu's Death: Historiography of a Hidden Scandal in the Mongol Conquest of the Jin", *Conference on Middle Period China, 800–1400*, Harvard University, 5–7 Haziran 2014.

16 Thomas T. Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire", Herbert Franke ve Denis Twitchett (ed.), *CHCAR*, 32. Dolqolqu'nun hakkında daha fazla bilgi için bkz. Atwood, "Pu'a's Boast and Dolqolqu's Death".

ortadan kaldırılması ve bu imparatorluğun küçük bir toprak parçasına indirgenmesinin ardından yeni bir sefere hazırlanmak üzere batı sınırına döndü. Bu kez güneydeki Song İmparatorluğu Moğollarla bir ittifak kurmak istiyordu. Daha önce Liao Hanedanı'na (907–1125) karşı Jin İmparatorluğu'yla müttefik olan Song İmparatorluğu, Jin'in ortadan kalması ile birlikte 10. yüzyılda yitirdiği toprakları geri alabileceğini düşünüyordu. Song İmparatorluğu'nun askerî katkısı sonuca etki edecek kadar önemli değildi. Hatta Song orduları Jin karşısında mütemadiyen yenildiler. Bununla birlikte Song, başta gıda tedariki olmak üzere Moğollara çok değerli bir lojistik destek sağladı. 1234'te Kaifeng düştü. Jin İmparatoru başka küçük bir kente kaçtıysa da günleri sayılıydı ve Jin İmparatorluğu yıl sonundan önce yıkıldı. Jin'den edindiği deneyimden ders çıkarmayan Song İmparatorluğu, bu toprakları Moğolların elinden almaya teşebbüs etti. Ögedey küplere bindi ve Song İmparatorluğu Jin İmparatorluğu'ndan kalan topraklarını yitirmekle kalmadı, Moğol akınları Song topraklarına da yönelmiş oldu.¹⁷

Ögedey Jin İmparatorluğu'nun yenilmesiyle birlikte dikkatini imparatorluğunun idaresine çevirdi. Ögedey, Tuluy'un ölümünden sonra Jin İmparatorluğu'nun fethi sırasında faal bir rol üstlenmemişti. Çünkü, kardeşinin ve babasının askerî yeteneklerinden yoksundu. Bununla birlikte Cengiz Han'ın onu halefi olarak seçmesinin bununla ilgisi yoktu. Cengiz, Ögedey'in hükümdarlık konusunda diğer oğullarından çok daha yetenekli olduğunu görmüştü, oğlu da onu yanıltmadı. Cengiz Han imparatorluğu kurmuştu ama birçok açıdan imparatorluğun gerçek mimarı Ögedey'di. Ögedey babasını örnek almakla birlikte yeni durumlarla da baş etmeyi bildi.

İmparatorluğun İdaresi

Ögedey'in en büyük başarılarından biri bir başkent tesis etmesi oldu. Babasının ülkeler fethederken yaptığı gibi imparatorluğu

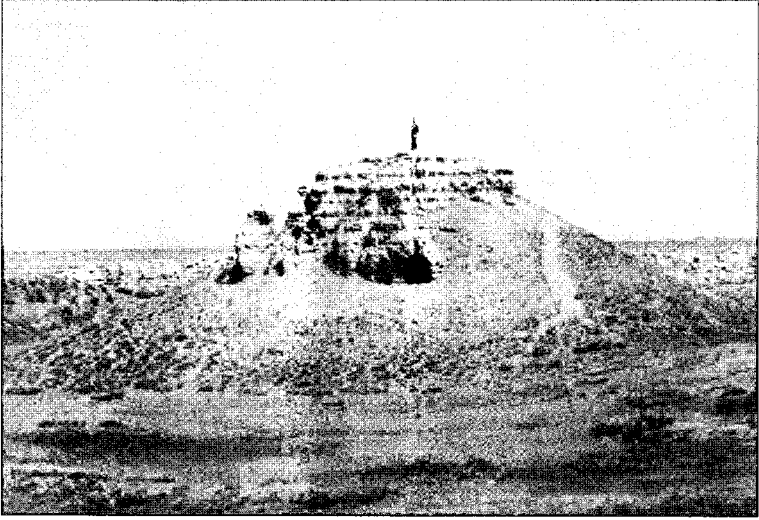
17 RD/Karimi, 460–2; RD/Thackston2, 225; RD/Thackston, 1998, 316–18; Allsen, "Rise of the Mongolian Empire", 372.

askerî bir kamptan yönetilmesi ile fetihlerden sonra bir imparatorluğun yönetilmesi çok başka şeylerdi. Ögedey'in mültezimlerine vergi gelirlerini gönderecekleri belirgin bir yer lazımdı. Tebaası ise şikayetlerini iletebileceği bir mekâna ihtiyaç duyuyordu, elçilik heyetleri de hükümdarı belli bir yerde bulmalıydılar. Tao-cu rahip Ç'ang Ç'un 1219'da Cengiz Han'ın huzuruna çağrıldı. Moğolların önderi aynı yıl Harezmsaşlar İmparatorluğu'nu istila ettiğinden Ç'ang Ç'un Cengiz Han'ı bulmakta zorlandı. Önce Moğolların işgalindeki Jin İmparatorluğu kamplarına seyahat etti, ardından Moğolistan'ın kuzeyindeki Onon-Kerulen havzasına gitti. Cengiz Han'ın kardeşi ve naip Temüğe Otçigin iyice ihtiyarlamış keşişi, Orta Asya'ya yürümek üzere olan Cengiz Han'ın yanına yolladı. Keşiş nihayet Cengiz Han'ı bugünkü Afganistan sınırları içinde yer alan Hindikuş Dağları'nda buldu. Bu gerçekten destansı bir saklambaç oyunu gibi olsa da, belli ki kişisel görüşmelerin ve diplomasinin yürütülmesi bu şekilde olmayacaktı.

Bu nedenle Ögedey, 1235'te Karakurum kentinin inşasını emretti. Yer olarak tarihsel bağların bulunduğu Orhun Vadisi'ni seçti. Daha önceki imparatorluklar da başkentleri için bu vadiyi seçmiş ve Uygurların Karabalgasun kenti örneğinde görüldüğü gibi bölgede büyükçe kentler kurmuşlardı.¹⁸ Cengiz Han'ın da bu bölgeyi *kol-un-ulusunun* merkezi olacak bir üs (*a'uruk*) olarak düşündüğüne ilişkin bazı göstergeler mevcuttur.¹⁹ Ögedey göçebe yaşamını tamamen terk etmedi. Kent kurulurken göçebeliliğini sürdürdü ve maiyetini yanında götürdü. Jin İmparatorluğu'nun fethiyle elde edilen insan gücüne ve Harezmsaşlar İmparatorluğu'ndan getirilen sayısız zanaatkâra sahip olan Moğolların elinde kentin inşası için gereken beceriler ve işgücü vardı. Belli sayıda Orta Asyalı ve Çinli zanaatkâr zaten Moğolistan'ın batısındaki lojistik bir üs görevi gören ve Çinkay Balgasun adıyla bilinen kente yerleştirilmişlerdi. Çinkay, Mahmut Yalavaç ve Yelü Çucay'ın da

18 Larry W. Moses, "A Theoretical Approach to the Process of Inner Asian Confederation", *EM* 5 (1974), 113–22.

19 Igor de Rachewiltz, *SHM*, v2 (Leiden, 2004), 988.

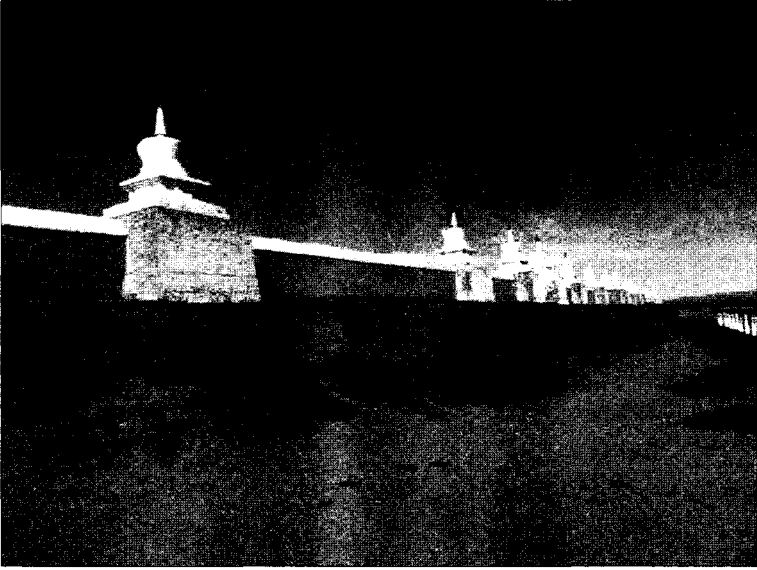
Görsel 5.2 Karabalgasun 8. ve 9. yüzyıllarda Uygur İmparatorluğu'na başkentlik yaptı. Toprak surlardan inşa edilmiş kalenin büyük bir kısmı, Moğolistan'ın yapıları aşındıran rüzgârlarına rağmen ayakta kalmıştır. Orhun Vadisi, Moğolistan.

bulunduğu imparatorluk bürokrasisinin malî merkeziydi.²⁰ Cengiz Han, eski tacire bir tümen kadar tutan Çinli tutsakları kullanarak, bu kenti inşa etmesini emretmişti. Başlangıçta devlete ait bir çiftlik olan kent daha sonra imparatorlukta kullanılan silahları ve mamulleri üreten bir sanayi tesisine dönüştü.

Karakurum büyük bir kent sayılmazdı. Belki de 10.000'den daha az nüfusu vardı.²¹ Bununla birlikte kente, çoğu Moğol olmayan nüfusu (Han Çinlisi, Orta Asyalı, Fars ve hatta daha sonra Avrupa'dan gelen esirler) besleyecek yiyecek taşıyan 900 araba geliyordu. Bugün Erdene Zuu Manastırı'nın bulunduğu sarayın tamamlanmasından sonra bile Ögedey ve sonraki Moğol hanları kentte ikamet etmediler. Kent aslında göçebe kamplarında

20 Bkz. Paul D. Buell, "Cinqai", Igor de Rachewiltz, vd. (ed.), *ITSOTK*, 95–100. Yelü Chucai Kereyit veya Öngüttü.

21 Rubruck/Dawson, 183–4; Rubruck/Jackson, 221; Rubruc, 285.

Görsel 5.3 16. yüzyılda inşa edilen bir Budist manastırı olan Erdene Zuu Karakurum'un harabeleri üzerinde yer alır. Harhorin, Moğolistan.

kalan ve dönemsel olarak kentin yakınlarına gelen hanların “ofisi” görevini üstlendi. Gerekli olduğu durumlarda hanlar işlerini görmek üzere kente gelirlerdir. Ancak bürokrasi, Moğol İmparatorluğu’nun giderek büyüyen hazinesini korumak için özellikle inşa edilmiş sayısız deponun bulunduğu kentte kalırdı.²² Dahası, Moğolistan’da dolaşan ve sayıları giderek artan tacirlerin konaklaması için pazarlar inşa edilmişti.²³

Yabancı tacirler eskiden de Moğolistan’ı ziyaret ederlerdi, ancak bu sayı önemli ölçüde arttı. Bu artışın nedeni Ögedey’in müzakerelerde takındığı cömert tavidir. Zira han genelde kaliteye bakmaksızın malların bedelinin iki katını ya da daha fazlasını öderdi. Kaynaklarda danışmanlarının bu işten hiç memnun olmadığı açıkça belli olsa da, Ögedey’in servete yönelik takındığı

22 Rubruck/Dawson, 175; Rubruck/Jackson, 209; Rubruc, 276.

23 Rubruck/Dawson, 177; Rubruck/Jackson, 211; Rubruc, 278.

rahat tavır boşuna değildi.²⁴ Ögedey Karakurum'u tacirler için cazip bir yere dönüştürmek için teşviklere ihtiyaç duyulduğunu fark etmişti. Meşhur İpek Yolu 19. yüzyılın sonlarına dek o adla bilinmese de, Avrasya'yı baştan başa geçen kervan güzergâhlarını içeriyordu. Ögedey, Karakurum'u önemli bir kavşak noktası yaptı. Öyle ki, şahsi yardımcıları kente yaklaşan tacirlerle görüşür ve mallarını teftiş ederek hana bilgi verirlerdi.

Tacirlerin gelişyle birlikte kentte bazı imkânların sağlanması gerekli oldu. Bunlar arasında dinî binalar da vardı. Tao ve Budist tapınakları, Müslümanların camileri ve bir Hristiyan kilisesi karşı karşıyaydı.²⁵ Ögedey, kendi inançlarının diğerlerinden üstün olduğu konusunda Moğol hükümdarlarını ikna etmeye çalışanlara engel olmadığı gibi, Cengiz Han'ın dinî hoşgörü veya kayıtsızlık siyasetini de sürdürdü. Çeşitli dinler ve mezhepler, hanın adını dualarında andıkları ve sorun çıkarmadıkları sürece herkes ibadetlerini müdahaleye maruz kalmadan yerine getirebilirdi. Bununla birlikte bu politika aydınca bir hayırseverlik olarak görülmemelidir.²⁶ Moğolların başlangıçta kendilerine ait bir iddia olan evrensel hükümlanlık ve dinî hoşgörü arasında zorlandıklarına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Bu durum yine de Moğolların herkesi kendi şaman inançlarına geçmeye ve *Köke Möngke Tengri*'ye (Ebedi Gök Tengri) ibadet etmeye zorladıkları anlamına gelmez. Moğollar aksine Cengiz Han'ın *yasa* ve *yosun* anlayışının tüm imparatorluk için kusursuz bir yasal sistem olacağı fikrini yeniden düzenlemek zorunda kaldılar.

Ögedey'in büyük kardeşi Çağatay *yasa* ve *yosun* konularındaki bilgisiyle nam salmıştı. Sırf bu nedenle bazılarının gözünde kusursuz bir han olabilirdi. Bununla birlikte Cengiz Han, Çağatay'ın gereğinden fazla sert olduğunu, olayları yorumlamada dar görüşlü davrandığını ve Ögedey'in yaşama ilişkin özgürlükçü

24 Juvaini/Boyle, 198, 214–15; Juwayni/Qazvini, c. 1, 156, 170–1.

25 Rubruck/Dawson, 184; Rubruck/Jackson, 221; Rubruc, 286.

26 David Morgan, *The Mongols*, 2. baskı (Oxford, 2007), 38–40.

Yiyeceklerin Hazırlanması

Yasal gerginlikler, yalnızca mülklerin durumu gibi büyük felsefi farklılıklardan kaynaklanmıyor, aynı zamanda aynı anda birden çok yerde gerçekleşen olaylar nedeniyle de artıyordu. Hayvan kesimi önemli bir münakaşa konusuydu. Bozkırda yaşayan göçebeler geleneksel olarak hayvanları sırtüstü çevirir, hayvanın göğsünde küçük bir kesik açar ve daha sonra kalbi durana dek sıkırlar veya hayvanın atar damarını keserek iç kanamadan sakın bir şekilde ölmesini beklerlerdi. Göçebeler, kan dökülmemesi konusunda dikkatliydi. Çıkardıkları kanı sosis veya başka yiyeceklerin yapımında kullanırlardı. Oysa Müslümanların helal kesim kuralı vardı. Buna göre tek bir darbeye hayvanın boğazı kesilir ve dua edilerek tüm kanın akması sağlanırdı. Bu dinî ve kültürel fark yemeklerde kendini gösterirdi. Zira Müslümanların hiçbiri Moğol usulü hazırlanmış etleri yiyemezlerdi. Elbette bu durum tüm Müslümanlar için geçerli değildi, ancak bu konuda ısrar edilmesi Moğol memurlarıyla yenilen yemeklerde ciddi gerginlikler doğurabiliyordu.

bakış açısından mahrum bulunduğunu görmüştü.²⁷ İslam kaynaklarında Çağatay'ın, babasının geleneklerine tereddütsüz uyduğu ve *yasan*'ın imparatorlukta uygulanması konusunda kardeşine destek verdiği belirtilir. “Başında altın bir küp taşıyan bir kadının yalnız başına korkusuzca yürüyebildiği” söylenirdi.²⁸ Güvenlik belli ki herkesin çıkarınaydı, ancak *yasan*'ın sıkça uygulanması olumsuz sonuçlara da neden olabilirdi. Mesela Çağatay'ın kanunlarına göre Müslümanlar, helal olmayan yollarla kesilmiş hayvanları ve leşleri yemeye zorlanıyorlardı.²⁹ Bununla birlikte Ögedey kâfir de olsa, adil bir hükümdar olarak tasvir

27 Juwayni/Qazvini, c. 1, 226–7; Juvaini/Boyle, 271–2; *SHM*, §242.

28 Juvaini/Boyle, 272; Juwayni/Qazvini, c. 2, 227.

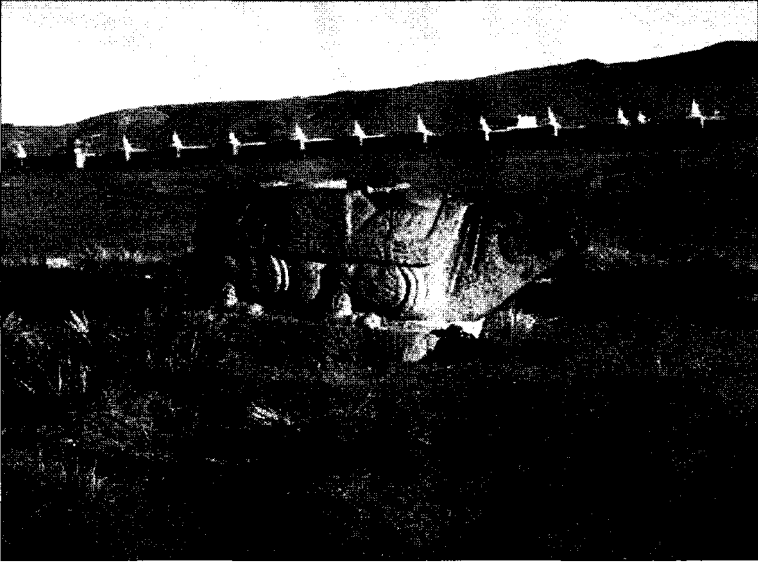
29 Juvaini/Boyle, 272; Juwayni/Qazvini, c. 2, 227.

edilir. Müslümanların betimlemelerine göre Ögedey, kardeşi Çağatay'ın *yasaya* körü körüne uymasına karşı çıkmış ve dinî hoşgörüyü desteklemiştir.³⁰

“Dinî hoşgörüyü” 21. yüzyılda çağrıştırdığı anlama göre (veya belki de 20. yüzyıldaki anlamına göre, zira bir önceki yüzyılda bu anlam çok daha fazla hoşgörü içeriyordu) okumamak gerekir. Aksine kavramı kelime anlamı üzerinden düşünmek gerekecektir. Ögedey diğer dinleri hoş görüyordu. Birçok etnik kökene ve dine sahip olan imparatorluğun hükümdarı olarak başlıca kaygısı istikrardı. Çağatay ve Ögedey arasındaki şakalaşmalar ve zıt davranışlarda genelde dinî gerginlikler vardı. Ancak bu konu imparatorluğun nasıl idare edileceğine ilişkin bir tartışma olarak görülmemelidir. Moğolların imparatorluklarını kendi mülkleri olarak gördüklerine kuşku yoktur, ancak herkes Moğol olmak zorunda mıydı? Elbette bu olanaklı değildi. Savaşta bile Moğollar düşmanı insan olarak değil, güdülmesi gereken sürüler olarak görürlerdi.³¹ Bununla birlikte Cengiz Han'ın *yasasının* tebaaya dayatılması istikrarlı bir imparatorluk ortaya çıkarır mıydı, yoksa istikrarsızlığı mı doğururdu? Vakanüvisler farkında olsun ya da olmasın, Çağatay ve Ögedey'in tartıştığı soru buydu. Çağatay *yasanın* yegâne kanun olduğunu savunurken Ögedey *yasanın* göçebelere uygun olduğunu düşünüyor, ancak başka sistemlerin de varlığını tanıyordu. Jin İmparatorluğu'nun yasal sisteminin Orta Asya'ya veya İslam hukukunun Mançurya'ya uygulanmasının kargaşa doğuracağı gibi, *yasa* yerleşik halklara uygulanamazdı. Zira onların yaşam tarzları Moğollara yabancı olduğu gibi Moğolların gelenekleri de onlara yabancıydı. Ögedey kağan olduğundan onun görüşü galip geldi, ancak kağan Çağatay'ı ve belki de yönetici seçkinler arasında yer alan diğer muhafazakarları ikna

30 Johan Elverskog, *Buddhism and Islam on the Silk Road* (Philadelphia, 2010), 237.

31 Timothy May, “Livestock and Warfare: Livestock Herding as Warfare in the Mongol Empire”, Central Eurasian Studies Society Conference'ta sunulan bir bildiri, 3–6 Ekim 2013, The University of Wisconsin-Madison, Madison, Wisconsin.

Görsel 5.4 Karakorum Kaplumbağası. Bir zamanlar sırtüstü duran bir stel. Stelin yüzü alkol ve hatta yapışkan solucanları dahi içeren çeşitli adaklar nedeniyle rengini yitirmiştir. Karakorum'a ait hasar görmeyen tek yapı budur. Arka planda Erdene Zuu görülmektedir. Harhorin, Moğolistan.

etmek için kayda değer bir çaba gösterdi ve zaman harcadı. Daha da dikkat çekici olan, Ögedey'in ölümünden sonra Çağatay'ın durumu değiştirmekle ilgilenmemesiydi. Sonuç olarak Moğollar dinî hoşgörüyü sürdürmekle kalmadılar, aynı zamanda mevcut yasal ve kültürel normların *yasa*nın himayesi altında bir arada var olmasına izin verdiler.³²

Ögedey başkentini inşa etmesinin ve yerleşik halkın idaresi için daha kapsamlı bir yöntem geliştirmesinin yanı sıra imparatorluğun altyapısına da yatırım yaptı. Daha önce tartışıldığı üzere, Yelü Çucay, Mahmud Yalavaç ve Çinkay'ın kılavuzluğu altında sivil idare rasyonel ve işlevsel bir bürokrasiye dönüştü. Ögedey döneminde özellikle yıldızı parlayan Çinkay, bir anlamda başbakan

32 *Yasa* hakkında daha fazla bilgi için bkz. David O. Morgan, "The "Great Yasa of Chinggis Khan" Revisited", *MTO*, 291–308.

Görsel 5.5 Yam (posta) istasyonunun günümüzdeki takdimi.

Atlar eyerlenir ve ulağın gelişine dek hazır tutulurdu. Atın üzerindeki tamgaya (damga) dikkat ediniz. Bu tamga hem atın dönmesini sağlar hem de yam sistemine katkı sağlayanları belirtirdi.

görevini üstlendi. İmparatorluk genişledikçe, Karakurum'da çıkarılan kararnamelerin imparatorluğun uzak noktalarına ulaştığının denetlenmesi de giderek daha gerekli bir hale geldi.

Cengiz Han, binicilerin her 35–45 kilometrede bir inşa edilen farklı istasyonlarda atlarını değiştirdiği bir *yam* (posta) sistemi kurdu. Biniciliğin uygun olmadığı bölgelerde koşucular kullanılıyordu. Bununla birlikte Cengiz Han öldüğünde *yam* Moğolistan'ın dışına yayılmamıştı.³³ Ögedey bu sistemi genişletti ve taşıyıcının önemini belirten ahşap, demir, gümüş ve altından yapılmış bir pasaport sistemi geliştirdi.³⁴ Pasaportun seviyesi, binicinin *yam* istasyonlarında hangi kaynaklardan (yiyecek, atlar, konaklama vb.) faydalanacağını da belirtiyordu. İstasyonların

33 *Yam* ve öncellerine ilişkin tartışmalar için bkz. Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World* (Cambridge, 2007), 141–64.

34 *SHM*, §281.

bakımını yerli göçebeler veya yerleşik halk üstlenirdi. Sistem iyi işlediği zaman biniciler imparatorluğu baştan sona süratle kat edebilirlerdi. Sistem iyi işlemezse haberleşme akışı yavaşlamakla kalmaz, devlet görevlileri ve başkaları pasaportlar sayesinde *yam* istasyonlarını sömürebilir ve yerel halka külfet çıkarabilirlerdi.

Ögedey, Cengiz Han'ın başlattığı başka bir altyapı uygulamasını genişletti. Ögedey, Moğolistan'da kuyuların kazılmasını ve hayvanların kuyuları kirletmesini engellemek amacıyla çevrelerine koruyucu duvarların inşa edilmesini emretti. Bu kuyular Moğolistan'dan ayrılan ordulara fayda sağlarken, artık suyun bol olduğu güzergâhlardan Moğolistan'a gelen kervanlar sayesinde ticareti de geliştirdi. Ögedey, ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için, Çağatay'ın idaredeki nüfuzunu gösteren damgalar taşıyan devriyeler yerleştirdi.³⁵

Orta Doğu ve Batı Seferi

Jin İmparatorluğu yirmi yıldan daha uzun süren bir savaşın ardından çökmüştü. Ancak Moğollar bu zaferle yetinmediler. Orta Doğu'da Çormakan'ın ordusu faaliyetlerini sürdürüyordu. İstilanın nedeni büyük ölçüde Celâleddin Harezmsâh'ın Hindistan'dan dönüşüydü. Cengiz Han'a yenilen Celâleddin Hindistan'a kaçmış ve Delhi Sultanlığı (1210–1526) sınırlarında yeni bir devlet kurmaya teşebbüs etmişti. Oysa Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasında hiçbir şekilde çıkarı olmayan Delhi Sultanı İltutmuş, Celâleddin'in çabalarına karşılık daha zayıf hanedan üyelerini destekliyordu. Moğolların Afganistan'daki topraklarına yaptığı baskı neticesinde Celâleddin batıya ilerledi. Delhi Sultanlığı'nın tarafsız kalması, Moğol ordularının Cengiz Han hayattayken bu devlete saldırmamasında etken olabilir.³⁶

35 *SHM*, §281.

36 Peter Jackson, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History* (Cambridge, 1999), 33–4, 104.

Cengiz Han'ın ölümü ve Çormakan Noyan'ın gelişi arasında Harezm'de bulunan Urgenç *darugaçisi* Çin Temür 1227 ve 1238'de Celâleddin ile mücadeleye teşebbüs etti, ancak kesin bir başarı sağlayamadı.³⁷ Kıtaları ve Celâleddin'in kuvvetleri yenişemedilerse de, Celâleddin kendisine daha fazla destek sağlayacak bir prestij elde etti. Bununla birlikte Çin Temür'ün çabaları sayesinde Horasan ve Doğu İran'da kalmasının Moğolların çok fazla dikkatini çektiğine ikna olan Celâleddin harekâtlarını batıya kaydırды ve İran'ın batısında ve Güney Kafkasya'da yeni bir idare kurmaya girişti.

Çormakan'ın kuvvetlerin gelişi ise bu durumu kökünden değıştirdi. Ceyhun'u geçtikten sonra ordunun bir kısmına komuta eden Dayir, Horasan'da güvenliği sağladı ve ardından bugünkü Afganistan'da bulunan Gur ve Gazne bölgelerine ilerledi. Çormakan ise ordunun geri kalanıyla birlikte Kuzey İran'a girdi. Buradan tek amacı Celâleddin'i yakalamak ve yok etmek olan özel bir kuvveti yola çıkardı. Birkaç kuşatmadan sonra İran'ın büyük bir kısmı ona boyun eğdi. Moğollar İran'ın güneyinde sefere dahi çıkmadılar; zira bölgedeki liderler Moğol komutanına heyetler göndererek boyun eğdiler. Bu sırada Elbruz Dağları'nda ve Kuhistan'da bulunan Nizari İsmaili mezhebine mensup olanlar (genelde Haşşaşi veya Haşhaşiler olarak bilinirler), Celâleddin'e karşı Moğollarla ittifak yaptılar.³⁸

Yalnızca İsfahan direnmeye devam etti. Celâleddin'in fiili başkenti olan bu kentin direnişi şaşırtıcı sayılmazdı.³⁹ Ancak savunmayı idare edecek Celâleddin ortalarda yoktu. Dahası Moğollar kenti hemen kuşatmadılar. Önce kenti izole ettiler ve izlediler. Bu sırada Çormakan İran'daki kontrolünü pekiştirdi ve

37 Nesawi/Houdas, 224–33; Nasawi, 232–8; Ibn al-Athir, 470, 476–7; Ibn al-Athir/Richards 284, 288–9; Juvaini/Boyle, 436–7; Juwayni/Qazvini, c. 2, 168–9.

38 Timothy May, "A Mongol–İsmaili Alliance? Thoughts on the Mongols and Assassins", *JRAS*, 14/3 (2006), 231–9; Ibn al-Athir, 496; Ibn al-Athir/Richards, 303–4.

39 Al-Hadid, cilt 3, 81; J. E. Woods, "A Note on the Mongol Capture of İsfahan", *JNES* 36 (1977), 49–51.

Harezmşah'ın takibini idare etti.⁴⁰ Celâleddin, Güney Kafkasya boyunca Moğolların kendisini takip etmesini sağladıysa da kaçamadı. Taymaz, sultanı beklenmedik bir anda karargâhındayken yakaladı. Zira o gözcülerinin kilometreler boyunca Moğollara ait bir iz bulamadıklarından kendisini güvende hissediyordu. Harezm ordusundaki gedikliler çetin bir mücadele verdiler ve hatta Moğolların dikkatini dağıtarak Celâleddin'in kaçışını sağladılar. Bununla birlikte sultanın kaçışı onu kurtarmadı. Celâleddin nihayet Moğollar tarafından değil, Kürt köylülerce veya belki de başkaları tarafından öldürüldü.⁴¹ Moğollar, Harezm kuvvetlerini çekmek için İsfahan'ı yem olarak kullandılar ardından düşmanı pusuya düşürdüler. Ancak birçok Harezmli İsfahan'a gitmeye teşebbüs etmedi, aksine başka yerlerdeki yeşil otlakları aramaya koyuldular. Birçoğu bir dizi yerel gücün ordusunda paralı asker olarak görev yaptıktan sonra 1244'te Kudüs'ü yağmaladı ve Mısır'a gitti. Nihayet Mısır ve Suriye'nin Eyyübî hükümdarları, başına buyruk olmaları nedeniyle Harezmliileri ortadan kaldırdılar.

Çormakan'ın kuvvetleri 1233'te bugünkü Azerbaycan'da bulunan Muğan ovasına doğru ilerlediler. Burada bulunan gür otlar sayesinde *tammasına* ideal bir üs bulmuştu.⁴² Ertesi yıl egemenliğini Arran bölgesine dek genişletti, 1235'te Gence'yi yağmaladı. 1238'de Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın istilasını başlattı.⁴³ Fetihler süratle gelişti. Celâleddin'in 1220'lerdeki hücumlarıyla askerî açıdan zayıf düşmüş olan Gürcistan ve Ermenistan kuvvetleri muharebe meydanında direnç gösteremediler ve tahkimatın ardına sığındılar. Dağlardaki kaleler Moğolları yavaşlattıysa da Çormakan'ın orduları kaleleri istikrarlı bir şekilde ele geçirmeyi

40 Nasawi, 213; Nesawi/Houdas, 204; Juzjani/Habibi, 157; Juzjani/Raverty, 1.118–19; Juwayni/Qazvini, c. 1, 214; Juvaini/Boyle, 479.

41 Juvaini/Boyle, 250; Juwayni/Qazvini, c. 1, 205; Nuwayri, 297; May, "A Mongol–Ismaili Alliance?", 239

42 Kiracos, 116.

43 Vartan, 282; Vardan, 214; Kiracos, 116–17; M. Brosset (çev.) *Histoire de la Georgie: Depuis l'Antiquité Jusqu'au XIXe Siècle* (St. Petersburg, 1894), 511.

sürdürdü.⁴⁴ Bununla birlikte çok sayıda Ermeni prensinin cesareti Çormakan'ın dikkatini çekti. Bu prensler kendisine boyun eğdikten sonra onların topraklarını genişletti. Prensler haraç ödemek ve talep edildiğinde asker göndermek zorundaydılar, ancak yerel kaynaklara göre bu prensler Çormakan'ı metbu efendileri olarak kabul etmişti, hepsi bundan ibaretti.⁴⁵

Gürcülerin tamamı bu durumu kabul etmedi. Moğollar 1238'de Tiflis'i yağmaladılar ve ardından bölgeyi daha fazla tahrip etmek üzere üç farklı kola ayrıldılar.⁴⁶ Gürcistan hükümdarı Kraliçe Rusudan, Moğollara boyun eğmeyi kabul etmeyerek, Gürcistan'ın batı kısmında bulunan bir müstahkem mevkie kaçtı ve Papa IX. Gregorius'a (1227-41) başvurarak bir haçlı seferi çağrısı yaptı.⁴⁷ Gürcistan'ın geri kalan kısmı Moğollara boyun eğdiğinden, Moğollar 1243 yılına dek kraliçeyi izole bir durumda bıraktılar. Kraliçe de bu tarihte aracılar üzerinden dışlerini bileyerek Moğollara bağlılığını bildirdi.

Çormakan Güney Kafkasya'yı fethetmiş olsa da orduları Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde de faaldi. Dayir, Afganistan'da başarılı olarak bölgeyi Moğol hâkimiyetine soktu. Bu sırada Moğol kıtaları 1235'te Cezire'ye (Kuzey Irak) ve Irak-ı Arabi'ye (Güney Irak) akınlar düzenlemeye başladılar.⁴⁸ Bunun üzerine artık denetimi Irak ile sınırlı kalmış, güdük bir devlet olan Abbâsî Halifeliği alarına geçti. Abbâsî ordusu Moğolların üzerine yürüdü. Moğolların birkaç çarpışmadan sonra geri çekilmeleri Abbâsîleri şaşırttı.⁴⁹ Moğollar yalnızca bölgeye akınlar düzenlemişlerdi ve henüz fetih peşinde değildiler. Sınırlı faaliyetleri Güney

44 Kiracos, 119-20, 124-5, 126.

45 Grigor of Akanc, 299-303, 319; Vardan, 214-15.

46 Kiracos, 124-5.

47 Brosset, *Histoire de la Georgie*, 514, 516; Peter Jackson, *The Mongols and the West* (Harlow, UK, 2005), 60.

48 Ibn al-Athir, 501; Ibn al-Athir/Richards, 307-8; BH1, 402; Al-Dhahabi, 233-2.

49 BH1, 404; Dhahabi, 235; Hadid, c. 3, 81.

Kafkasya'nın fethinde ve kuzeyde düzenlenecek daha büyük bir sefer için saptırma işlevini sağladı.

1236'da başka büyük bir sefer başladı. Batı Seferi'nin başlıca iki hedefi vardı. İlki ve en önemlisi, Cuçi'nin soyundan gelenler için uygun bir yurt kurulmasıydı. İkinci amaç ise Hazar bozkırlarındaki Kıpçak Türklerini dize getirmek ve Moğol kontrolüne sokmaktı. Moğollar ayrıca İdil Irmağı boyunca bulunan ve daha önce Moğollara tâbi olmayı reddeden Bulgar Hanlığı'nı da hedef aldılar. Bulgarlar ayrıca 1220'lerde Kalka Irmağı'ndan dönen Sübedey'in ordusuna da saldırmışlardı. Bu seferi inceleyenler daha çok Rus knezliklerinin fethi ve Avrupa'nın istilası üzerinde dururlar. Oysa sözü edilen harekâtlar Moğolların ancak ikincil hedefleri arasında yer alıyordu.

Moğollar bölgeyi iyi tanıyorlardı. Harezm Savaşı sırasında komutanlar Sübedey ve Cebe Deşt-i Kıpçak'a bir sefer düzenledi. İran'dan hareket eden Moğollar Ermenistan ve Gürcistan'ı kasıp kavurdular, Alanların bir ordusunu yendiler ve ardından Rusların ve Kıpçakların birleşik kuvvetini 1223'te Kalka Irmağı muharebesinde yenilgiye uğrattılar. Cebe muharebeden önce öldü, ancak Sübedey ordusunu başarıyla ilerleterek İdil Irmağı'nı geçti ve 1225'te Cuçi'nin ordularıyla birleşti.⁵⁰

Sübedey henüz 1229'da Volga boylarında başladığı harekâtları, Jin İmparatorluğu'na son darbeyi vurması istendiğinde durdurdu. Harekâtlar 1233'te Cuçi'nin oğullarından Berke'nin önderliğinde yeniden başladı.⁵¹ Moğollar bu dönemde Yayık veya Ural Irmağı'nı ele geçirdiler. Ancak bu kazanımlar sınırlıydı. Moğollar ancak 1234'teki kurultaydan sonra Deşt-i Kıpçak'ı ve diğer toprakları kalıcı olarak işgal etmeye karar verdiler.⁵²

50 Cebe'nin ölümü için bkz. Stephen Pow, "The Last Campaign and Death of Jebe Noyan", *JRAS* 27, no. 1 (2016), 31–51.

51 Juwayni/Qazvini, c. 1, 150; Juvaini/Boyle, 190; Juzjani/Habibi, v 2, 717–18; Juzjani, 1.284–5.

52 Juwayni/Qazvini, c. 1, 157, 224; Juvaini/Boyle, 190, 269; RD/Karimi, 473, RD/Thackston1, 324; RD/Thackston2, 230–1.

Muharebe meydanında yalnızca Kıpçak göçebeler Moğollara direnç gösterebildiler. Tengri'nin emrettiği gibi Moğolların tüm bozkır göçebelerini kontrol etmek istemeleri tam da bu nedenleydi. Moğollar, yerleşik nüfusa sahip devletler yerine, savaşta mahir olan göçebelere boyun eğdirmeye öncelik verdiler. Moğol komutanı Tolun Çerbi'nin belirttiği gibi, Tangutlar kentlerde yaşıyorlardı ve bir yere gitmeyeceklerdi. Öte yandan göçebeler yer değiştirebilir ve Moğollara sürekli olarak tehdit oluşturabilirlerdi.⁵³

Amacı Cuçi nesline bir yurt bulmak olsa da, yapılan sefer gerçek anlamda bir imparatorluk seferiydi. Seferde ne Ögedey ne de Çağatay bulunuyordu, ancak her ikisi de oğulları Kadaan ve Baydar'ı kendisine eşlik eden kuvvetlerle birlikte sefere göndermişti. Tuluy'un en büyük oğlu Möngke de sefer katıldı. Ordunun yaklaşık mevcudu 150.000'di. Sefere Cuçi hanesinin soyunu sürdürecektir olan Batu önderlik ediyordu. Ancak bu daha ziyade onursal bir makamı ve onu hanedandan erkekler arasında birinci kılıyordu. Ordunun gerçek komutanı ise Sübedey'di. Ögedey, seferde Cengizsoğullarından pek çok hanedan üyesinin bulunmasının yaratacağı zorlukları görmüş ve Sübedey'e Cengizsoğulları hariç herkese ceza verme yetkisi tanımıştı. Cengiz soyundan olanlar ise Ögedey'e gönderilecek ve gerekirse Ögedey bizzat onlarla ilgilenecekti.

Ordu Volga'yı geçtikten sonra iki kuvvete ayrıldı. Tuluy'un oğlu Möngke komutasındaki birinci kuvvet göçebe Kıpçaklara saldırdı. Kıpçakların çoğu Moğolların katliamlarından önce Deşt-i Kıpçak'ı terk edip batıya kaçmışlardı. Bazıları ise kalmış ve savaşmayı seçmişti. Bu önderlerden biri de Baçman Han'dı. Ancak o da yenildi ve Volga ile Hazar Denizi'nin birleştiği yerde bulunan bir adaya kaçtı. Ne yazık ki bu ada takipçilerine karşı onu korumaya yetmedi. Gelgit sırasında sular çekilince Moğollar adaya ilerleyerek Kıpçak hanını esir aldılar ve daha sonra da idam ettiler.⁵⁴ Öldürülmeyen Kıpçaklar ise Moğol ordusu içinde eridiler.

53 *SHM*, §265.

54 Juwayni/Qazvini, c. 3, 9–10; Juvaini/Boyle, 553; RD/Thackston1, 326; RD/Thackston2, 231–2; RD/Karimi, 476.

Nerge Nizamı

Nerge (ya da *yarga*) nizamı Moğolların avlanırken ve ordularını talimden geçirirken kullandıkları bir teknikten ortaya çıkmıştır. Erkekler, kilometrelerce uzanan bir hat meydana getirirlerdi. Hat zamanla bir daireye dönüşür ve hayvanlar merkeze doğru sürülürdü. İster kaplan olsun ister tavşan, daire içindeki hayvanların kaçmasına engel olamayanlar cezalandırılırdı. Bu av dairesi olabildiğince daraltılınca, erkekler avlanmaya başlar ve kalan hayvanları salıvermeden önce cesaretlerini sergilerlerdi. Moğollar *nerge* nizamını savaşta da kullanılırlardı. *Nerge* birliklerin onlarca ve hatta yüzlerce kilometrelik bir alanda harekât düzenlendiği bir seferde ana strateji veya düşmanın çevresini sarmak için uygulanan bir taktik olabilirdi. Böylece düşman kaçmaya zorlanır veya Moğolların istediği istikamete ilerlemek durumunda kalırdı. Muazzam mesafeler gerektiren bu uygulama sırasında düşman, çevresinin sarılmış olduğunu ancak iş iştten geçtikten sonra anlayabilirdi.

Bu sırada Cuçi'nin oğulları Batu, Orda ve Şiban'ın önderliğindeki başka bir Moğol ordusu da kuzeye doğru ilerliyordu. Bulgarların savunması çetin oldu, ancak Moğollar üstün geldi. Bulgarların çoğuna, Başkurtlar gibi bozkır göçebelerine ve Sibiryalı kavimlere boyun eğdirildi. Batu ve Orda batıya doğru ilerlemeyi sürdürürken, Şiban'ın kürkle haraç veren Sibirya boylarını resmen egemenlik altına almak için kuzeye gittiğine ilişkin bazı göstergeler mevcuttur.⁵⁵

Moğollar 1237'nin sonlarında gözlerini Rus knezliklerine çevirdiler. İstihbarat ağları sayesinde Rus knezlikleri arasında birlik olmadığını zaten biliyorlardı. Ruslar, 1223'te Sübedey ile

55 Juwayni/Qazvini, c. 1, 224; Juvaini/Boyle, 269; RD/Thackston2, 230–3; RD/Karimi, 474–6; RD/Thackston1, 325–7; *Novgorod*, 81; Zenkovsky/NC, c. 2, 307 Thomas T. Allsen, “The Princes of the Left Hand”, *AEMA* 5 (1987), 11.

çarpmış olmalarına rağmen Moğolların gelişinden kaygılanmamışlardı. Dahası Bulgarlar, 1234'teki istiladan önce ittifak kurmak için birkaç Rus kneziyle görüşmüşlerdi.⁵⁶ Rusların tüm uyarılara önem vermedikleri ve Moğollarla pek de ilgilenmedikleri anlaşılıyor. Belki de Moğolların kendilerinden önceki Kıpçaklar ve Peçenekler gibi bir grup göçebeden farksız olmadıklarını düşünüyorlardı. Kıpçaklar ve Peçenekler tehlikeliydiler. Ancak bozkır bölgesi ile Rusların ormanlık alanları arasında ilişkiler ve müzakereler mevcuttu. Ruslar belli ki bu yeni göçbelerin felakete neden olamayacağını, en fazla yeni bir hareketlenmenin başlangıcı olduğunu düşünmüşlerdi. Rusların bu düşüncesi yanlış çıktı.

Rus knezliklerinin istilası 1237 kışında başladı. Diğer istilacıların aksine (Napolyon, Nazi Almanya'sı) Moğollar, Rus kışından korkmuyorlardı. Hatta kışı sevinçle karşılamışlardı. Donmuş ırmaklar onlar için bir engel teşkil etmediği gibi, adeta yol işlevi gördü. Moğollar tüm güçleriyle iyi tahkim edilmiş Ryazan kentine hücum ettiler. Kuzeyin ormanlarından elde ettikleri ahşabı kullanarak kenti kazıklarla çevirdiler ve Rusların kaçışına engel oldular. Geçmişte göçebe orduları için bir engel teşkil ettiğinden faydalı bir silah olarak görülen kent savunması, Moğolların yanında getirdikleri mühendisler nedeniyle bir külfete dönüştü. Bir ihtiyat birliği Ryazan'ı kurtarmaya teşebbüs ettiyse de kısa sürede yenilgiye uğradı. Moğollar daha sonra kente saldırdılar ve Noel'den hemen önce Ryazan'ı harap ettiler.⁵⁷

Moğollar daha sonra her seferde yaptıkları gibi ordularını ayırdılar. Orduların biri Rus Büyük Knezi Vladimir'in üzerine yürüdü. Büyük Knez Moğolları meydan muharebesine çekmeye çalıştıysa da Moğollar onunla çarpışmaktan kaçındılar ve Sit Irmağı boyunca uygun bir yere girene dek onun hareketlerini takip ettiler. Moğollar, 1238'de burada knezi bozguna uğrattılar. Bu sırada Rostov, Yaroslav, Torjok ve Suzdal kentlerinin tamamı da

56 *Nikon*, c. 2, 299, 304.

57 RD/Thackston2, 231–2; RD/Karimi, 476; RD/Thackston, c. 2, 327; Novgorod, 81–2; *Nikon*, c. 2, 308–9; *IL*, 518–20; *EL*, 104–5; *LPLS*, 437.

Moğolların eline düştü. Muharebe meydanında Moğolların karşısına çıkan ordular, yalnızca ok yağmuru ile değil, aynı zamanda sahra ateş unsuru olarak mancınık saldırısıyla da karşılaştı. Daha da önemlisi Ruslar kendilerini giderek daralan bir ilmeğin ucunda buldular. Moğollar yüzlerce kilometre boyunca *nerge* taktiğini kullandıkları için Rusların manevra alanları daralmış ve Rus kuvvetlerinin kentlerle bağlantısı kesilmişti.⁵⁸ Kuzeydeki önemli Rus kentlerinden yalnızca Novgorod, vaktinden önce çözülmeye başlayan buzların araziye bataklığa çevirmesi sayesinde saldırıdan kurtulabildi.⁵⁹ Bununla birlikte Knez Aleksandr (Nevskiy) Moğolların kendisine saldırmasını beklemedi. Derhâl Moğolların kampına gelerek Batu'ya bağlılığını sundu. Böylece kentini olası bir saldırıdan da kurtarmış oldu.

Kuzey kentlerinin boyun eğmesiyle birlikte Moğollar, 1238–9 kışında güneydeki Rus knezliklerine bir saldırı düzenlemeden önce Don Irmağı boylarında bulunan sık otlaklarda dinlenmeye çekildiler. Moğollar kuzey seferinde geniş bir alanda faaliyet göstermişler ve kentler birer birer düşmüştü. Pereyaslavl Mart 1239'da, Çernigov ise Ekim 1239'da ele geçirildi. Moğollar daha sonra kazançlarını pekiştirdiler ve bozkırdaki göçebe unsurlarla uğraştılar. Ardından 1240 yılı güzünün sonlarında Rusların dinî ve kültürel başkenti Kiev'e saldırdılar.⁶⁰ Knez Daniil, Moğol tehdidiyle yüzleşince kaçmayı seçti. Moğollar kent surlarını aştıktan sonra kaçan yurttaşlar Kiev'in büyük kiliselerine sığındılar. Moğollar da kiliselere girmek yerine bu yapıları yaktılar. 6 Aralık 1240'ta Kiev düşerken kentin dumanları göğe yükseliyordu.⁶¹

58 *IL*, 518–20; *EL*, 105–6; *LPLS*, 438–40; Novgorod, 82–3; *Nikon*, c. 2, 310–14; *RD/Thackston2*, 231–2; *RD/Karimi*, 476; *RD/Thackston1*, 327.

59 *EL*, 103; *EL*, 105; *Novgorod*, 83–4.

60 *EL*, 108; *Nikon*, c. 2, 319; Martin Dimnik, “The Siege of Chernigov in 1235”, *Medieval Studies* 41 (1979), 392; Alexander V. Maiorov, “The Mongol Invasion of South Rus' in 1239–1240s: Controversial and Unresolved Questions”, *The Journal of Slavic Military Studies* 29/3 (2016), 481–4.

61 *IL*, 520, 522–5; *GVC*, 48; *Nikon*, c. 2, 320–2; Maiorov, “Mongol Invasion of South Rus'”, 484.

Yıllar sonra bile seyyahlar, Kiev yollarının öldürülen yurttaşların kemikleriyle dolu olduğunu belirtir.⁶² Bunun üzerine birçok kent Moğolların gazabına uğramaktansa süratle boyun eğmeyi seçti.

Batu ve Sübedey güneydeki kentlere yönelik bir saldırı başlatırlarken, Kadaan, Berke ve Möngke komutasındaki başka bir Moğol ordusu Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bozkırlara doğru ilerledi. Ordu yine kısımlara ayrıldı. Kadaan Çerkeslerin üzerine yürürken, Berke de Kıpçaklara karşı savaşı sürdürdü ve bugün Dağıstan ve Çeçenistan olarak bilinen bölgelere boyun eğdirdi.⁶³ Bu esnada Möngke, Hint-Avrupalı yarı göçebe bir boy olan ve MÖ 4. yüzyıldan beri bölgede yaşayan Alanlara karşı harekete geçti. Alan başkenti Magas ele geçirilemediyse de bölge Moğollara biat etti.⁶⁴ Hiç kuşkusuz Çormakan'ın 1238–9'da Gürcistan'da bulunuyor olması, Moğolların işini kolaylaştırmıştı. Böylece olası yardımlar ve geri çekilişler engellenmiş oldu. Gürcüler ve Kıpçakların uzun ve yakın bağları vardı. Her zaman dostça geçinmeseler de bir ittifak daima gündeme gelebilirdi. Diğer bölgelerde direniş göstermeden boyun eğen önderler iktidarlarını muhafaza ettiler. Berke ise bölgede bir yere yerleşerek kampı veya *ordasını* kurdu.

Rus kentleri ve bozkırları boyun eğdikten sonra Moğollar batıya ilerlediler ve 1240 yılının büyük bir kısmını, Avrupa istilasına hazırlık olarak atlarını dinlendirerek geçirdiler. Orta Avrupa'nın büyük bir kısmına hükmeden Macarlar, Rusların aksine edilgen bir şekilde Moğolları beklemiyorlardı. Macarlar, Karpat Dağları'ndaki geçitlerde yeni tahkimatlar yaptılar, eskilerini berkittiler.

62 JPC, 71–2; JPC/Dawson, 29.

63 RD/Thackston2, 231–2; RD/Karimi, 476–7; RD/Thackston1, 327; Thomas T. Allsen, "Mongols and North Caucasia", *AEMA* 7 (1987–91), 17–18, 21; V. Minorsky, "Caucasia III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", *BSOAS* 16 (1952), 226.

64 RD/Thackston2, 231–2; RD/Karimi, 477; RD/Thackston1, 327–8; Juwayni/Qazvini, c. 1, 225; Juvaini/Boyle, 269–70; Allsen, "Mongols and North Caucasia", 17–18, 20.

Bulgaristan'la bir ittifak yapıldı. Kral IV. Bela, Moğollardan kaçan 40.000 Kıpçak mülteciyi kabul etti. Macaristan'da konuşlanan misyonerler, Karadeniz bozkırlarında yaşayanların dinlerini değiştirmek için uzun süredir propaganda faaliyetlerinde bulunduklarından, (karışık sonuçlar elde edilmişti) Macarlar Moğolların niyetleri konusunda az çok bilgi sahibiydiler.⁶⁵ Dahası IV. Bela'nın Kıpçakları kabul etmesinin kendine ait bazı nedenleri de vardı. Çoğu zaman söz dinlemeyen vasalları üzerindeki otoritesini Kıpçaklar sayesinde pekiştirmeyi umuyordu. Ne yazık ki Macar köylüleri ve göçebeler arasında gerginlik hemen beliriverdi, çünkü Kıpçakların hayvanlarını tarım arazilerinde otlatmalarına izin verilmişti. Tartışmalar çatışmaya dönüştü. Macar soyluları da Bela'nın niyetini anladılar. Kilise de Kıpçakları hoş karşılamadı. Kıpçakların önderi Köten vaftiz edildiyse de Kilise Kıpçakların inançlarına kuşkuyla yaklaşıyordu. Kilisenin gözünde Kıpçaklar hâlâ pagandılar. Moğol istilasından hemen sonra gerginlik daha da arttı. Macarların çoğu Kıpçakların Moğollarla işbirliği yaptığına inanıyordu; soylular da Köten'i idam ettirmişlerdi.⁶⁶ Kıpçaklar misillemeye bulunarak Macaristan'ı baştan sona kasıp kavurdular ve Moğollardan kaçmak için güneye ilerlediler. Diğer göçebe boylara karışmadan ve birçok bölgesel gücün ordularında paralı askerlik yapmadan önce ülkeyi harabeye çevirdiler.⁶⁷

Mülteciler, Moğolların gözünden kaçmamıştı. Macaristan'a gelen bir Moğol elçisi Kıpçakların teslim edilmesini talep etti. Kıpçakların Moğolların köleleri olduklarını, dolayısıyla Moğolların mülkü bulunduklarını ifade etti. Bela talebi reddetti. Elçiye zarar verilmediyse de Bela'nın boyun eğmemesi ve Moğollara ait olanı geri göndermemesi, Moğollarca Macaristan'ın Tengri'nin iradesine karşı gelmesi olarak yorumlandı. Ufukta savaş vardı. Kıpçaklar, 1241'de Moğol istilası başlayınca kaçmışlardı. Moğollar bir kez daha geniş

65 Master Roger, 136–55.

66 Master Roger, 140–1, 172–5.

67 Master Roger, 174–7; Istvan Vasary, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365* (New York, 2005), 65.

bir cephe kurdular. Çağatay'ın oğlu Baydar ve Ögedey'in oğlu Kadaan'ın komutasındaki iki tümen Polonya'yı istila ederken, Batu ve Sübedey komutasındaki ana kuvvet Macaristan'a karşı harekete geçti. Başka bir işgal kuvveti ise yeni fethedilmiş bölgelerdeki kontrolü sürdürmek üzere Karadeniz bozkırlarında bırakıldı.

Baydar ve Kadaan Polonya'daki kuvvetlerini sayısını gizlemek için çoğu zaman kuvvetlerini bölgeye yaydı ve düşmana ani darbeler vurdu. Polonya'nın doğusu alevler içindeyken, Batı Polonya'nın düklery Moğol tehdidiyle yüzleşmek amacıyla bir ordu topladılar. Silezya Düğü Henry, Prusya'dan gelen Töton Şövalyelerine katıldı. Henry'nin bacanağı Bohemya Kralı Vaclav (sal. 1230–53) ihtiyat kuvvetleriyle birlikte ilerledi. Ancak Moğol gözcüleri onların niyetlerinden haberdardı ve muharebenin Vaclav'ın gelişinden önce yapılmasını sağladı. Moğollar, Lehlerin ve Töton Şövalyelerinin hatlarına saldırarak düşmanı Liegnitz'te muharebeye zorladılar. Sahte bir ricatla şövalyeleri aldatan ve tuzağa düşüren Moğollar, daha sonra ordunun geri kalanı da yok ettiler. Daha sonra Henry'nin dul eşi düğün bedenini, ancak bir ayağında fazladan bir parmağı olması sayesinde, teşhis edebildi. Moğollar düğün başını keserek bir kazığa geçirdiler ve Liegnitz kenti halkına gösterdiler. Bununla birlikte Avrupalıların çoğu öldürölmedi. Müttetik ordusunda birçok Alman madenci hizmet veriyordu. Hayatta kalanlar, bugünkü Kırgızistan'da bulunan Tanrı Dağları'ndaki madenlere çalışmaya gönderildiler. 1250'lerde imparatorluğu gezen Rubrucklu William, misyonunun bir parçasının bu madencilerin yerini tespit etmek olduğunu yazar.⁶⁸

Liegnitz'ten sonra Baydar ve Kadaan vakit kaybetmedi. Vac-lav'ın ordusunun yakında olduğunu anlamışlardı. Ordu bir veya iki gün sonra kente ulaştı. Moğollar Vaclav'la çatışmaya girmedilerse de onu Macaristan'dan uzaklaştılar. Vaclav ve Bela akraba olduğundan (büyükbabaları Macaristan Kralı III. Bela'ydı) Vac-lav, Bela'ya yardıma gidebilirdi. Moğolların planı başarıya ulaştı.

68 Rubruc, 224–5; Rubruck/Dawson, 135–6; Rubruck/Jackson, 145–6.

Görsel 5.6 Aziz Maria Bazilikası, Krakow, Polonya. Krakow, Moğolların 1241'de saldırdıkları kentlerden biriydi. Bugün hâlâ bir borazancı kilise kulesinden alarm verir ve ölmeden önce Moğolların kendisini vurduklarını söyler. Genelde 1241'deki saldırıya atfedilen bu olay, aslında daha sonra yapılan bir akın sırasında gerçekleşmiştir (T. Christopher Jespersen'in izniyle).

Baydar ve Kadaan nihayet kuvvetlerini bir kez daha ayırdı ve Sübedey ve Batu ile buluşmak üzere Macaristan'a doğru at sürdüler.

Macaristan'daki başlıca çarpışma, Nisan 1241'de Sajo Irmağı boyunda yer alan Mohi'de gerçekleşti. Moğollar, Karpatlar'daki birçok müstahkem geçidi yardılar ve Macarları Mohi'de yakaladılar. İki ordu, Sajo Irmağı'nın iki yakasına yerleşti. Ancak birkaç sığ noktadan geçilebilen ırmak, başlı başına bir engel teşkil ediyordu. Bu nedenle Moğolların öncü kuvvetleri ve Macarlara arasındaki muharebe bir köprüde gerçekleşti. Neticede Moğollar kuşatma silahlarından atılan ok yağmuru sayesinde köprüyü ele geçirdiler ve düşmanlarını köprübaşından uzaklaştırdılar.⁶⁹

69 Thomas of Spalato, R106-13, L293-6; Thomas of Split, 262-3; Master Roger, 180-3. Başdiyakoz Thomas tarafından yazılan *Historia Salonitanorum*

Moğollar tahkimli kamplarına veya *laager*lerine (hem ani saldırılara hem de baraj ateşine karşı belli bir savunma sağlayan at arabalarının çevrilmesiyle oluşturulan ordugâh) döndüler.

Moğollar müstahkem mevkie taarruz etmektense kampı sıkıştırdılar, gerilimi tırmandırdılar ve ardından özenli bir şekilde savunma hattının arkasına sızdılar. Şaşkına dönen Macarlar kaçmak için bir çıkış aradılar. Bir süre sonra tüm kamp Moğollardan kurtulmak için açılan gediğe üşüştü. Bu ani baskın karşısında çevredeki Moğol birlikleri geri çekildi. Kısa süre sonra binlerce Macar, Moğolların tuzağından kıl payı kurtulmuş olan ikiz kentler Buda ve Peşte'ye doğru kaçtı. Macarlar daha sonra Sübedey'in dikkatsiz davranarak hata yapmayacağını öğrendiler. Moğollar arkadan saldırıya geçince, Macarlar adeta yağmurdan kaçarken doluya tutuldular. Kampa yapılacak taarruzun ağır zayiata neden olacağını hesaplayan Batu ve Sübedey, Macarların kaçmasına izin vermeye karar vermişti. Ardından gerçekten güvende olmaları için Macarlara biraz süre tanımış ve sonra da geri çekilen düşmana saldırmıştı. Ricat eden Macar ordusunun örgütlü bir direniş göstermesi olanaklı değildi. Bela hayatta kalmayı başardı, ancak ordusu mahvoldu.⁷⁰

Söylentiler Moğollardan biraz daha hızlı hareket ettiğinden, Buda ve Peşte sakinleri olanları çabucak öğrendiler. Macar ordusunun yok edilmesinden sonra Moğolların yalnızca yüz elli kilometre uzakta (üç veya dört günlük mesafe) olduğu söylentileri kentlere ulaştı. Moğollar ertesi gün ortaya çıktılar. Kentler acımasızca yağmalandı. Polonya'dan dönen Kadaan, Mohi'den kurtulan Bela'yı bıkmadan amansızca takip etti. Zira kendisine verilen tek görev Macar Kralı'nı yakalamaktı. Bela bugünkü Hırvatistan'da yer alan

atque Spalintonorum pontificum'un iki baskısı da Latince bir metin ve Rusça (Spaladolu Thomas) ve İngilizce (Splitli Thomas) çeviri içerir. İngilizce metin Latince metnin karşısında yer alırken, eserin Rusça çevirisi olan Spatolili Thomas baskısında çeviriler ayrı bir bölümde yer alır. Bu eserdeki atıflarda Rusça sayfalar için R, Latince sayfalar için L harfleri kullanılmıştır.

70 Thomas of Spalato, R1 11–13, L295–6; Thomas of Split, 269; MR, 182–5.

Görsel 5.7 Çin işi bu ahşap işlemede belki de Moğolların en büyük komutanı olan Sübedey neredeyse şeytan kılığında betimlenmiştir. Kuşkusuz düşmanlarının pek çoğu bu konuda hemfikir olurdu (Granger Collection/New York).

Split'ten Adriyatik Denizi yoluyla kaçarak kurtulabildi ve böylece Macaristan'ı yağmacıların eline bırakmış oldu.⁷¹ Macaristan'ın müttefiki Bulgaristan da zarar gördü. Ancak Bulgaristan Moğollara boyun eğdi ve 14. yüzyıla dek Moğollara tâbi bir devlet olarak kaldı. Bu sırada Sübedey ve Batu Macaristan'ın fethini sürdürdü, karşı çıkanlar yok edildi ve bölge yağmalandı.

71 MR, 214–15; Thomas of Spalato, R117–20, L300–1; Thomas of Split, 288–95; Thackston2, 632–3; RD/Karimi, 483; RD/Thackston1, 332; *Chronica Majora*, c. 4, 114.

Avrupa kendisini bir sonraki katliama hazırlıyordu: O tarihte II. Frederick (1194–1250) tarafından yönetilen Kutsal Roma İmparatorluğu'nun istilası. Moğollar 1241 yılının sonlarında Viyana yakınlarında görüldüler.⁷² Söylentilere göre imparatorluk birlikleri, birkaç Moğol'u ve onlara eşlik eden bir İngiliz'i yakalamıştı. Avrupa'da büyük bir panik baş gösterdi.⁷³ Daha 1238'de İngiltere'deki Yarmouth kentinde bulunan balık pazarı, Hansa Birliği'nde ve Baltık Denizi'ndeki diğer limanlarda bulunan tacirlerin, olası bir tahliye durumunda kullanılmak üzere gemilerini limanlarda bekletmeleri nedeniyle bomboş kalmıştı.⁷⁴ Papa IX. Gregorius (1227–41) ve İmparator Frederick, Polonya ve Macaristan'daki felaketler üzerine Moğollara karşı haçlı seferi çağrısında bulundular.⁷⁵ Ancak kıyamet kapıdayken bile Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki çekişme gevşemedi. Tüm bu kaygılara rağmen saldırı hiçbir zaman gerçekleşmedi. Avrupa hükümdarlarına gelen raporlara göre Moğollar ortadan kaybolmuşlardı ve hatta 1242'de Macaristan'dan da çekilmişlerdi.⁷⁶

Bu konudaki bilindik açıklama Ögedey'in ölüm haberinin Batu ve Sübedey'e ulaşması, hanedan üyelerinin ve önde gelen komutanların yeni bir imparator seçimi için düzenlenecek kurtlaya katılmak üzere Moğolistan'a dönmeleriydi. Bazıları ise Moğolların, Macaristan'da yeterli miktarda otlak olmaması nedeniyle bölgeyi işgal etmekten vazgeçtiklerini ileri sürerler.⁷⁷ Kimi araştırmacılar ise Moğolların Macaristan ve Polonya'ya karşı yaptıkları savaşlarda çok sayıda asker kaybettiğini belirtir. Hıristiyanlık yenilgiye uğratılmıştı, ancak Macaristan ve Polonya

72 Master Roger, 214–15.

73 Matthew Paris, c. 1, 317, 357; *Chronica Majora*, c. 4, 274–6.

74 *Chronica Majora*, c. 3, 488–9.

75 *Chronica Majora*, c. 4, 112, 273; Matthew Paris, c. 1, 317, 344–5; Peter Jackson, "The Crusade Against the Mongols (1241)", *The Journal of Ecclesiastical History*, 42/1 (1991), 1–18.

76 MR, 218–25.

77 Denis Sinor, "Horse and Pasture in Inner Asian history", *Oriens Extremus* 19 (1972), 171–84.

orduları kafirlere büyük zayıat verdirmişti. Dönemin vakanüvisleri de bu düşüncüyü vurguladılar. Frederick'in taraftarları Moğolların onun kudretinden korkarak kaçıklarını yazdılar.⁷⁸ Son olarak bazı araştırmacılara göre Moğollar aslında kalmayı planlamıyorlardı ve bölgeden bu yüzden ayrılmışlardı. Aslında kademeli bir fetih siyaseti güdüyor, Rus knezliklerini ve Deşt-i Kıpçak'taki fetihlerini korumak için tahrip ettikleri bir alanı tampon bölge haline getiriyorlardı.⁷⁹

Gerçek neden ne olursa olsun, Ögedey'in ölümü bu kararda büyük rol oynadı. Bir kurultayın toplanması gerekiyordu. Son derece etkin bir han olan Ögedey'in yerine birinin bulunması kolay bir karar değildi. Dost ve düşman kaynakların tamamı bu noktada hemfikir. Ögedey'in 1241'deki ölümü imparatorluk için büyük bir kayıptı. Bununla birlikte ardında becerikli adamların çalıştığı etkin bir idare bırakmıştı. Ögedey ayrıca *Pony Express*⁸⁰ benzeri *yam* sistemini tüm imparatorluğa yayarak imparatorluk-taki haberleşmeyi geliştirmişti. *Yam*, Cengiz Han hayattayken yalnızca Moğolistan'da uygulanıyordu. Ögedey, Moğolistan'da bulunan ve daha önce Göktürk ve Uygurların başkentlerinin yer aldığı Orhun Vadisi'nde gerçek bir başkent olan Karakurum'u kurdu. Ögedey ayrıca Moğollara, üzerinde imparatorluklarını kurabilecekleri ve rasyonelleştirebilecekleri bir ideoloji de sundu: Tengri'nin emrettiği dünyanın fethi. Bununla birlikte Ögedey, alkol bağımlılığının işaret ettiği gibi kusursuz biri değildi. Belki de ölümünün kökeninde de bu bağımlılık yatıyordu. Ögedey'in bir veliaht veya varis bırakmadan ölmesi imparatorluğu bir krize sürükledi.

78 Matthew Paris, c. 1, 357, 489.

79 Olayla ilgili çeşitli nedenlerin incelemesi için bkz. Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, 71-4; Greg S. Rogers, "An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from East Central Europe", *East European Quarterly* 30 (1996), 3-26.

80 Amerikan İç Savaşı'ndan önce faaliyet gösteren, atların belli istasyonlarda değiştirilmesini temel alan posta servisi (ç.n.).

Ögedey Döneminde İslam ve Moğol İmparatorluğu

Ögedey döneminde Moğol İmparatorluğu, kaçınılmaz olarak bir İslam İmparatorluğu'na dönüşmüş değildi. Orta Doğu'daki büyük bölgelerin fethiyle Yeke Moğol Ulusu'na çok sayıda Müslüman dahil olmakla birlikte, Ermenistan ve Gürcistan'ın fethiyle birçok Hristiyan (hatta İran ve Azerbaycan'da yaşayanlar da göz önünde bulundurulmalı) imparatorluk tebaası haline gelmişti. Dahası, Jin İmparatorluğu'nun fethiyle birlikte Taocu, Budist ve diğer inançlara sahip olanlar, Müslüman nüfusu dengelemişti. Batı Seferi de Moğolları İslam'a yaklaştırmadı. Bulgarlar Müslüman inancına sahipti, ancak devletleri geleneksel inançlardan oluşan bir denizde bir İslam adası gibiydi.⁸¹ Deşt-i Kıpçak'ta Müslüman misyonerlerin faaliyet gösterdikleri kesindi, ancak Hristiyan misyonerler de Kıpçaklar arasında etkindiler. Buna ek olarak, Rus knezliklerinin fethiyle yeni bir unsur olan Ortodoks Hristiyanlık Moğol ülkesindeki inançların arasında yerini almıştı.

Dolayısıyla Müslümanlar nüfusun çoğunluğunu oluşturmuyorlardı. Moğolların dinî tarafsızlığı ise artmıştı. Karakurum'da camiler vardı, ancak hemen yanı başında Budist tapınakları ve Hristiyan kiliseleri de bulunuyordu. Moğol İmparatorluğu bürokrasisinde artık daha fazla Müslüman görev alıyordu, ancak diğer dinlere mensup kişilerle birlikte çalışıyorlardı. Vergilendirme ve makamlar konusunda bazı etkiler olsa da, hükümet yapısı da İslamî sayılmazdı. Moğol bürokrasisi yapısı ve etkisi açısından muazzam bir çeşitliliğe ve yerel faaliyetleri göz önünde alındığında geniş bir esnekliğe sahipti.

Yeke Moğol Ulusu döneminde Moğollar dinî hoşgörülerini veya kayıtsızlıklarıyla tanınıyordu. Ancak bu durum dinî baskıların hiç olmadığı anlamına gelmiyordu. Ögedey dönemindeki en büyük dinî baskı, daha önce de bahsedildiği üzere Müslümanların hayvan kesimi konusuydu. Helal kesim yöntemini yasaklayan

81 Volga Irmağı boylarında yaşayan Müslüman ve Türk kavim. Tarihsel kökenleri aynı da olsa, Balkanlara yerleşerek Slavlaşan Bulgarlarla karıştırılmamalıdır (ç.n.).

kararnameyi Ögedey'in çıkardığını belirtmekte fayda vardır.⁸² İslam kaynakları ise Çağatay'ın Müslümanları belirgin şekilde hor görmesini düşmanlıkla karşılarken, Ögedey'i "Adil Hükümdar" olarak görüyorlardı.⁸³ Bu olaylar, Moğolların yerleşik nüfusun idaresinde yaşadığı uyum sorunlarını gösteriyor olabilir. Ancak dinî baskıların devam edip etmediği belli değildir.

Bu tür dinî baskılara yalnızca Müslümanlar maruz kalmadı. Cengiz Han döneminde, Çinliler (ve muhtemelen Cürçen ve Kitanlar) saçlarını Moğol tarzında kesmeye zorlandılar. Hem Budist keşişler (başlarını tamamen tıraş ederlerdi) hem de Tao-cu rahipler (başlarını tıraş etmezlerdi) bu durumun dinî uygulamalarını ihlal ettiğinden şikayet ettiler. Cengiz Han da onlara acıyıp merhamet gösterdi.⁸⁴ Benzer bir şekilde Ögedey, birçok durumda Çağatay'ın helal hayvan kesiminin yasaklanmasına ek olarak Müslümanlara karşı aldığı baskıcı tedbirlere müdahale etti.⁸⁵ Ayrıca Cüveynî'nin anlatımı, Moğol hükümdarların "uygun gördükleri durumlarda yasaları değiştirebildiklerini" açıkça gösterir.⁸⁶ Bununla birlikte Çağatay'ın Müslümanlara olan nefretinin inançla veya onların *yasayı* ihlalleriyle ilgili olup olmadığını kestirmek güçtür. Cüveynî ve Reşîdüddîn'in kayıtlarından Çağatay'ın eylemlerinin *yasanın* ihlal edilmesiyle ilgili olduğu açıkça görülür. Ancak Cûzcânî dinî baskı uyguladığını düşündüğü

82 RD/Karimi, 488; RD/Thackston1, 335; RD/Thackston2, 238.

83 Juwayni/Qazvini, c. 1, 158–91; Juvaini/Boyle, 201–35; RD/Karimi, 486–503; RD/Thackston, 1998, 334–45; RD/Thackston2, 237–45; Juzjani/Habibi, c. 2, 151–8; Juzjani/Raverty, 1.106–15; Johan Elverskog, *Buddhism and Islam on the Silk Road*, (Philadelphia, 2010), 236–7.

84 Atwood, "Validation by Holiness", 244–5; Sh. Bira, "Mongolian Tenggerism and Modern Globalism: A Restrospective Outlook on Globalisation", *IA 5* (2003), 107–17; Sh. Bira, "Mongolian Tenggerism and Modern Globalism", *JRAS* 14/1 (2004), 3–12.

85 Juzjani/Habibi, c. 2, 152–7; Juzjani/Raverty, 1,007–15; Juwayni/Qazvini, c. 1, 161–3; Juvaini; Boyle, 204–6; RD/Karimi, 489; RD/Thackston1, 336; RD/Thackston2, 238.

86 Elverskog, *Buddhism and Islam*, 237.

Çağatay'ın, Müslümanlara yönelik bir soykırım tasarladığı yargısına çok kolay bir şekilde varmaktadır.⁸⁷

Yukarıdaki bahsedilen hayvan kesiminin yasaklanması ve saç tarzlarının dayatılması gibi örneklerin tamamı, Moğolların dinî hoşgörüyü uygulamaları üzerine terk edildi. Anlaşıldığına göre Ögedey de *yasanın* göçebelerin dünyasının dışında işlevsel olmadığı gerçeğini kabul etmişti. Olaylar tek başlarına incelendiğinde, göçebe tarzı hayvan kesiminin dayatılması ve helal kesimin yasaklanması inançlara yapılan baskı anlamına gelebilir. Ancak Moğolların saç tarzlarını diğerlerine dayatması bağlamında başka bir görüş öne çıkar. Cengiz Han Yeke Moğol Ulusu'nu kurduğunda yaptığı toplumsal devrimle, Merkitler ve Naymanlar gibi diğer kimlikleri ortadan kaldırarak herkesin Moğol olmasını sağlamıştı. Moğolların orduya yazılan göçebelere kendi saç tarzlarını dayattıklarını biliyoruz. Belki de bu saç biçimi başlangıçta daha yaygındı ve herkes Yeke Moğol Ulusu'na katılınca bu tarz saçlı olanlara Moğol denmeye başladı. Benzer bir biçimde hayvan kesim yöntemi de birinin Moğol olduğunu gösteriyor olabilir. Moğollar ancak kültürel olarak bir uyanış yaşadıktan sonra başka kimliklerin, örneğin dinî kimliklerin de var olduğunu fark etmeye başladılar. Mevcut dinî hoşgörüler (veya kayıtsızlıkları) sayesinde tebaalarına dayattıkları Moğol kimliğini uyarladılar ve sınırlandırdılar. Yine de bu olgu modern bir aydınlanma biçimi olarak değil, farklılık gösteren bir nüfusun idaresine ilişkin pragmatik bir değerlendirme olarak görülmelidir.

Bununla birlikte Moğolların dinler karşısındaki tarafsızlıkları dinlerin de yayılmasına izin verdi. Belki de vakanüvislerin en saldırganı olan Cûzcânî, Ögedey'i "Müslümanların büyük dostu" olarak adlandıracak kadar ileri gitti.⁸⁸ Cûzcânî ayrıca Çin'de ve hatta Tibet'teki kentlerde bile camilerin var olduğunu yazar. Çin'in bazı kentlerinde Müslüman tacirlerin varlığı nedeniyle

87 Juzjani/Habibi, c. 2, 1.110–15; Juzjani/Raverty, 154–7.

88 Juzjani/Raverty, 1.106; Juzjani/Habibi, c. 2, 151.

Harita 5.1 Ögedey'in Saltanatında Moğol İmparatorluğu © Mapping Specialists

önceden de camiler vardı. Ancak Cûzcânî'nin övgüsü bu kentlerde yeni camilerin inşa edildiğini gösterir. Ayrıca Moğolların İran ve Mâverâünnehir'deki Müslüman komutanları Türkistan ve Kuzey Çin'e yerleştirdiklerini belirtir. Cûzcânî, Ögedey'in Moğolları kızlarını Müslümanlarla evlendirmeye teşvik ettiğini de ifade eder.⁸⁹ Bu durumu Ögedey'in Müslümanlara iyi gözle bakması olarak yorumlar. Öte yandan bu politika aynı zamanda hem Müslümanların hem de Kuzey Çin'deki ve başka yerlerdeki nüfusun kontrolüne yönelik bir çabayı da yansıtır. Cûzcânî, Müslüman komutanların Türkistan ve Kuzey Çin gibi Müslüman olmayan ülkelere yerleştirmesiyle yeni bir unsurdan bahsettiği gibi, bu komutanların Ögedey'e minnettar kaldıklarını söyler. Ögedey, böylece Kuzey Çin'de vuku bulabilecek bir ayaklanmaya karşı askerî kapasitesini de artırmış oluyordu. Hatta Müslümanlar Ögedey'i o denli etkilemişlerdi ki, hanın Müslüman olduğu haberi Harezmi Savaşı sırasında Delhi'ye kaçmış bulunan Cûzcânî'ye kadar ulaşmıştı. Ancak Cûzcânî haberi kuşkuyla karşılar.⁹⁰ Öte yandan Ögedey'in çabalarının Müslümanları Yekke Moğol Ulusu'na katma teşebbüsüyle ilgili olduğu da göz önüne alınmalıdır. Ögedey de Cengiz Han'ın stratejik davranarak kızlarını evlendirmesi gibi, Moğolların Müslümanlara verdikleri kızlardan yararlanmış olmalıdır. Moğol komutanlarının kızlarının Müslüman (ve başka dinlerden) komutanlar ve asil kadınlarla evlenmeleri, bu yeni tebaayı Moğol dünyasına yaklaştırmış olmalıdır.

89 Juzjani/Habibi, c. 2, 151–2; Juzjani/Raverty, 1.106–7.

90 Juzjani/Habibi, c. 2, 157; Juzjani/Raverty, 1115.

6

Güyük'ün Saltanatı, Naipler ve Naibeler

Ögedey'in 1241'deki ölümü Moğol İmparatorluğu'nda on yıl sürecek bir istikrar ve istikrarsızlık dönemini başlattı. İstikrar, Moğol İmparatorluğu'nun büyümesinin durmasıyla ve böylece bazı bölgelerin imparatorluğa daha iyi entegre olmasıyla ilgiliydi. Öte yandan imparatorluğun en yüksek kademelerinde görülen siyasî entrikalar devletin parçalanmasına neden olabilir-di. Bu sorunun kökeni, Ögedey'in varisi belirlemeden ölmesi ve tüm başarılarına rağmen babasının aksine sözünü kanun kılacak *gravitastan*¹ yoksun olmasıydı.

Töregene'nin Naibeliği

Ögedey'in ölümünden sonra Merkit soylusu Kudu'nun eski eşi ve bir Nayman olan eşi Töregene naibe oldu. Töregene başlangıçta devlete Möge Hatun ile birlikte hükmetti. Ancak Möge'nin kısa süre sonra ölmesinin ardından Cengizogullarının kıdemli üyesi Çağatay'ın desteğiyle idarede tek başına kaldı.² Töregene naibe olarak yas ilan etti ve yeni han ile veliahdının belirleneceği bir kurultay düzenleneceğini belirtti. Song Devleti'ne karşı bazı çarpışmalar devam etse de (ki bunlar büyük ölçüde akınlar ve müsademelerden

1 Lat. Romalıların erdemleri arasında sayılan ciddiye ve ağırbaşlılık (ç.n.).

2 Juwayni/Qazvini, c. 1, 196; Juvaini/Boyle, 240; RD/Karimi, 564; RD/Thackston1, 390; RD/Thackston2, 276-7.

oluşuyordu) seferler büyük ölçüde sona ermişti. Tek büyük harekât bugünkü Türkiye’de bulunan Anadolu’da yapıldı. Çormakan’ın (öl. 1241) bölgedeki varisi olan Baycu, 1243’te yapılan Köseadağ Muharebesi’nden sonra Türkiye Selçuklu Devleti’ni fethetti.³

Kurultayın düzenlenmesi ise daha karmaşık bir işti. Çağatay’ın 1242’deki ölümünden sonra, Cuçi Uluğu’ndaki üstün konumu nedeniyle kıdemli olarak Batu kalmıştı. Ancak birçok kişi babasının (Cuçi) tartışmalı soyu nedeniyle ona dış biliyordu, bu nedenle tahta çıkması söz konusu değildi. Bununla birlikte imparatorluk içindeki konumu hâlâ kuvvetliydi. Ögedey’in ölümünü haber alan Batu’nun fatih ordusu, Macaristan’dan ayrıldı ve bozkıra döndü. Cuçi soyuna mensup olmayan birçok hanzade de alaylarını alarak otlaklara çekilmişti. Ancak Batu, Cuçi ailesinin diğer üyeleriyle birlikte kendisine verilen Deşt-i Kıpçak’ta kaldı. Bu sırada rakibi Güyük’ün başına gelenleri öğrendi.

Güyük Batı Seferi’ne katılmıştı. Ancak 1240’ta Maga’sta Alanların yenilgiye uğratılmasından sonra düzenlenen bir şölen-de, Güyük ve Çağatay’ın oğullarından Böri’nin Batu’ya hakaret etmesi üzerine (muhtemelen Batu’nun soyuyla veya onun komutanlık becerisiyle alay etmişti) Sübedey tarafından ordudan kovulmuştu.⁴ Güyük, Macaristan istilasından önce, muhtemelen 1241 yazında orduyu terk etmişti.⁵ Sübedey hanzadeleri cezalandırmazdı ama Ögedey buna kadirdi. Öfkelenen Ögedey, Güyük’ün tüm rütbelerini söktü ve ona Song harekâtında ön saflarda savaşmasını emretti.⁶ Ancak bu ceza uygulanamadan Ögedey hayatını kaybetti. Güyük, Ögedey’in oğluydu ve taht için önemli bir adaydı. Belli ki Batu bu durumdan hiç hoşnut değildi.

3 Paul Pelliot, *Les Mongols et la Papauté* (Paris, 1923), 51. Muhtemelen Çormakan’ın felç geçirip hareket ve konuşma becerisini kaybetmesinin ardından yerine Baycu getirilmişti.

4 *SHM*, §275; Hodong Kim, “A Reappraisal of Guyug Khan”, Reuven Amitai ve Michal Biran (ed), *MTO* (Leiden, 2005), 314–20.

5 Kim, “A Reappraisal of Guyug Khan”, 316–17.

6 *SHM*, §277.

Kurultay çağrısı geldiğinde Batu duraksadı. Zira kesin olmasa daha rakibini tahtta görmeyi çıkarlarına aykırı buluyordu. Töregene'nin Güyük'ün annesi olması, konuya ilişkin duygularını hafifletmiş değildi. Bunun yerine hükümdarlığını kuvvetlendirmeye odaklandı ve Volga boyundaki başkenti Saray'ı kurdu. Batu Saray çevresinde göçebe bir yaşam sürüyordu ancak Ögedey'in Karakurum'u inşa etmesi gibi o da bir başkente ihtiyaç duyuyordu. Batu bu sorun nedeniyle ve gut hastalığından dolayı yıllarca bölgede kaldı ve Moğolistan'a dönmekten kaçındı. Gerçekten de kurultay 1246'ya değin yapılamamıştı. Bununla birlikte kurultayın ertelenmesi yalnızca Batu'nun eylemleriyle ilgili değildi.

Töregene, bu zamanı oğlu Güyük'e destek sağlamak için kullandı. Aynı zamanda idare etmesi gereken bir imparatorluk da vardı. Anlatılanlara bakılırsa Töregene büyük hırslara sahip, kurnaz bir kadındı. Çoğu zaman değerli hediyeler gönderdiği çok sayıda hanzade ile ilişkilerini geliştirdi. Dahası, idarede büyük değişiklikler yaptı. Planının başarıya ulaşması için bu değişiklikler gerekliydi, kurultayı hızlandırmak için ise bir çaba sarf etmedi.⁷

Töregene, Yelü Çucay ve Mahmud Yalavaç'ın geliştirdiği vergi sistemini iltizam sistemiyle değiştirdi. İltizam sisteminde vergi toplama işi, vergiye tâbi olan bir bölgede belli miktarda vergiyi belirlenen zaman dilimi içerisinde teslim edeceğini taahhüt eden kişilere (mültezimler) yükleniyordu. Mültezimler bürokrasi içinde yer almadıklarından, ücretleri de hükümet tarafından ödenmiyordu. Bunun yerine üzerinde anlaşılan vergi miktarından fazlası kendilerine kalıyordu. Vergi sisteminin özelleştirilmesiyle birlikte mültezimler vergi topladıkları bölgeleri sömürüyor ve zenginleşiyorlardı. Kısa vadede devlet gelirlerini kaçınılmaz olarak artıran bu sistem, uzun vadede yıkıcı sonuçlar doğurdu. Töregene'nin Kuzey Çin'deki dönüşümü denetlemesi için atadığı Abdurrahman, sistemin naibenin lehine işlemesini sağladı. Müslüman bir tacir olan

7 Bkz. Timothy May, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road", *JRAS* 26 (2016), 90–5.

Ortok

Ortok (ortak) bir tacir ve genelde Moğol soylularından bir yatırımcı arasındaki ilişkiydi. Moğolların *ortok* sistemini Uygurlardan aldıklarına inanılmaktadır. Bu uygulamaya katılan tacirlerin büyük bir kısmı Uygur'du veya Orta Asyalıydı. Avrasya ticaretinde tekelleşen bu tacirler, Moğol soylularından sermaye temin ederlerdi. Çoğu zaman uzun mesafeli ticaret şeklinde gerçekleşen *ortok* uygulamasında yatırımcı kârdan pay alır ve verdiği borç faiziyle kendisine geri ödenirdi. Moğol soyluları (çoğu zaman Moğol *hatun*ları, han eşleri ve kızları) *ortok* tacirine oldukça düşük bir faiz oranıyla borç verirdi. Moğol yönetici seçkinleriyle olan bağlarından fayda sağlayan *ortok* tacirleri kimi zaman Moğol korumasının ve sermayesinin sağladığı imtiyazları suiistimal ederlerdi. Moğol yatırımcılar bazen kötü kararlar verirler ve paraya sıkıştıklarında bol miktarda bono ve senet hazırlardı. Her iki tarafın verdiği kötü kararlar, imparatorluğu birçok kez malî felaketin eşiğine getirmiştir.

Abdurrahman, Moğolların sivil idaresinde yer almıyordu. Meşhedli bir köle olan ve daha sonra Töregene'nin sırdaşı haline gelen Fatima'nın önerisiyle Moğolların hizmetine girmişti.⁸ Töregene onu *ortok* uygulamasındaki ticarî işlerinden de tanıyor olabilirdi.

Ögedey'in etkin idaresi, kısa vadedeki kazançlar uğruna dağıtıldı ve birçok kilit figür makamlarını kaybetti. Yelü Çucay, görevden alınmasından kısa süre sonra bunalıma girdi ve öldü.⁹ Yelü Çucay'ın vergi gelirlerini hesaplayarak, kısa vadede yapılacak yağmalar yerine makul bir vergi sistemi kuran ve bu sistemin değerini ispatlayan kişi olduğu unutulmamalıdır. Diğerleri ise Töregene'nin yaptığı değişikliklere direnmeye çalıştılar. Bununla birlikte fikirleri kabul görmedi ve hatta hayatları tehlike altına

8 Juvaini/Boyle, 243; Juwayni/Qazvini, c. 2, 199.

9 Igor de Rachewiltz, "Yeh-lu Ch'u-ts'ai, *ITSOTK*, 162.

girdi. Yüksek rütbeli devlet memurlarından Çinkay ve Mahmud Yalavaç kaçarak, Ögedey'in diğer oğlu Köten'in maiyetine girdiler. Töregene geri dönmelerini talep etti, ancak Köten talebi kabul etmeyerek ulağa şöyle dedi:

Anneme söyle, şahinin pençelerinden kaçarak dikenli çalılara sığınan bir uçurtma, düşmanın kudretinden de azadedir... Yakın gelecekte bir kurultay toplanacak ve o zaman onları da yanımda getireceğim. Akrabalarımın ve emirlerimin (komutanlarımın) huzurunda suçlarına ilişkin bir soruşturma yapılacak ve soruşturma sonucuna göre uygun cezalara çarptırılacaklar.¹⁰

Bu sırada Mahmud'un oğlu Mesud Bey ise kendisine memnuniyetle sığınma hakkı tanıyan Batu'nun yanına kaçmıştı. Horasan ve Mazenderan *darugaçisi* Körgüz de bölgeden kaçtı ve Töregene'nin atadığı Argun Aka'nın yanına sığındı. Yardımcısı kötü şöhretli mültezim Şerafeddin'in aksine Argun Aka'nın bir idareci olarak sağlam bir itibarı vardı ve idaredeki değişikliklerin Horasan ve Mazenderan'daki etkilerini yumuşatmıştı. Bununla birlikte Argun Aka, Töregene'ye sadıktı ve Körgüz'ü ona teslim etti. Körgüz, gücendirdiği Çağatayoğullarından hanedan üyelerinin ısrarı üzerine idam edildi.¹¹³⁴⁵

Töregene bu değişikliklere rağmen Güyük'ün seçimini finanse edecek serveti toplamayı başardı.¹² Ögedey, kronik olduğu kesin olan, ancak ne olduğu tespit edilemeyen hastalığı nedeniyle Güyük'ü dışlamıştı. Bu nedenle Güyük'ün seçileceğinin garantisi yoktu. Güyük elbette Ögedey'in veliahdıydı, ancak sabık hükümdar Güyük'ten çok daha genç olan torunu Şiremün'ün de göz önünde tutulmasını istemişti. Üçüncü bir aday da Cengiz Han'ın Ögedey'in varisliğine uygun gördüğü Köten'di.¹³ Köten

10 RD/Thackston2, 277; RD/Thackston1, 390; RD/Karimi, 565.

11 ³⁴⁵ Juvaini/Boyle, 243; Juwayni/Qazvini, 198–9; RD/Thackston2, 277; RD/Thackston1, 390–1; RD/Karimi, 565.

12 May, "Commercial Queens", 94–5.

13 Juwayni/Qazvini, c. 1, 206; Juvaini/Boyle, 251; YUS, 55.

kağıt üstünde güçlü bir adaydı. Jin Savaşı'nın son safhalarında ordularına başarıyla komuta etmemekle kalmamış, eski Şia topraklarında bulunan baba mirası topraklardan hareket ederek, Tibet'in fethine de başlamıştı. Dedesinin Taocu keşiş Ç'ang Ç'un ile yaşadığı deneyime benzer bir şekilde, o da Budist rahip Sa-sk-ya Pandita'yla (1182–1251) görüşmüştü. Rahip, Tibet istilasını durdurması konusunda Köten ile buluşmayı kabul etti. Köten'in askerî becerileri olmasına ve adaylığı Cengiz Han'ın kutsal sözleriyle desteklendiği halde tahta aday gösterilmesi, Ögedey'in tahta çıkmasından önce yapılmıştı. Oysa zamanla birçok şey değişmiş ve Köten de teşhis edilemeyen bir hastalığa yakalanmıştı.¹⁴

Batu 1246'daki kurultaya gelmedi, yerine aralarında kardeşleri Orda ve Berke'nin de bulunduğu temsilciler gönderdi. Kurultaya katılmaması boykot olarak görülse ve dikkat çekse de Orda'nın (Cuçi'nin en büyük oğlu) ve Berke'nin (Cuçi'nin üçüncü oğlu) kurultaya gelmesi, Cuçiğullarının imparatorlukta karar verme sürecinden çekilmediklerini gösterir. Batu'nun yokluğu belki de Güyük'ten hiç hoşlanmamasıyla ilgiliydi. Yahut kendisi katılmazsa kurultayın toplanamayacağına inanıyordu. Ancak eğer düşüncesi buysa yanılmıştı. Töregene kurultayı başarıyla topladı ve Cengiz neslinden gelen erkeklerin çoğunun desteğini sağladı. Aday olarak vasıfları konusunda ciddi tartışmalar yapıldıysa da, Güyük deneyimi, kıdemi ve Töregene'nin çabaları sayesinde varis olarak kabul edildi. Güyük'ü Çağatay'ın oğlu Yesü Möngke ve Orda kaldırdılar ve tahta oturttular.¹⁵

Güyük'ün Saltanatı

Güyük derhâl bir krizle uğraşmak zorunda kaldı; zira Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüğe Otçigin, beklemekten bıkip usanarak kurultay toplandığında iktidarı ele geçirmeye teşebbüs

14 Juwayni/Qazvini, c. 1, 206; Juvaini/Boyle, 251; RD/Karimi, 564; RD/Thackston1, 390; RD/Thackston2, 278.

15 Juwayni/Qazvini, c. 1, 207; Juvaini/Boyle, 251–2.

etti. Ögedey'in en küçük oğlu Mengli Oğul'un maiyetiyle birlikte kurultaya tam zamanında katılması, Temüğe'nin başarısızlığına neden oldu.¹⁶ Yeğenini gören Temüğe, eylemlerinden dolayı özür diledi. Belki de kimsenin onu aday saymadığını fark etmişti. Tahtı ele geçirmeye teşebbüs etseydi, Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin müşterek kuvvetiyle yüzleşmek zorunda kalabilirdi. Bununla birlikte Temüğe Otçigin'in faaliyetleri kimsenin gözünden kaçmadı.

Güyük iktidara geldikten sonra konunun araştırılmasını emretti, soruşturmayı Tuluy'un en küçük oğlu Möngke ve Orda yürüttüler.¹⁷ Onların katılımı dikkat çekiciydi. Böylece Güyük'ün diğer Cengizogullarını da işe katarak dengeli ve katılımcı bir bakış açısı benimsediği açıkça belli oldu. Möngke ve Orda soruşturma da birlikte çalıştılar. İki hanedan üyesi, kağana komplo kurmaktan suçlu buldukları Temüğe Otçigin'i idam ettiler.¹⁸ Temüğe'nin ölümü, verasetin hem dikey (babadan oğula) hem yatay (kardeşten kardeşe) olabildiği geleneksel bozkır imparatorluklarının sona erdiğini gösteriyordu. Bu durum elbette tahtın Cengiz ailesinin diğer kollarına geçmeyeceğini belirtmiyordu. Ancak artık taht yalnızca Cengiz Han'ın soyundan gelenlere aitti. Temüğe'nin ölümüyle birlikte Otçigin kavramı da kullanılmaz oldu.¹⁹

Güyük, 1246'da seçilmesine rağmen dizginleri hemen eline almadı. Aksine iki veya üç ay boyunca iktidar, konumunu bırakmaya pek de gönüllü olmayan annesinin ellerinde kalmaya devam etti. Ancak Töregene kısa süre sonra öldü.²⁰ Bunun üzerine Güyük annesinin Moğol idaresinde yaptıklarını derhâl

16 Juvaini/Boyle, 244; Juwayni/Qazvini, c. 1, 199.

17 Juwayni/Qazvini, c. 1, 210; Juvaini/Boyle, 255; RD/Thackston2, 279; RD/Thackston1, 393; RD/Karimi, 569.

18 Juwayni/Qazvini, c. 1, 210; Juvaini/Boyle, 255; RD/Thackston2, 279; RD/Thackston1, 393; RD/Karimi, 569.

19 Togan Isenbike, "Otichigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty", *CEMA*, 410–11, 419–20.

20 Juwayni/Qazvini, c. 1, 200, 204; Juvaini/Boyle, 244, 248.

tersine çevirdi. Hayatta olan eski vezirler görevlerine döndüler. Çinkay yeniden vezir olurken, Yalavaç da doymak bilmez Abdurrahman'ın idamından sonra Kuzey Çin topraklarının idaresine getirildi. Töregene'nin atadığı bir görevli olmasına rağmen Argun Aka ise Horasan'daki makamını korudu ve hatta becerileri sayesinde nüfuzunu batıdaki Azerbaycan'a dek genişletti.²¹

Güyük'ün annesinin politikalarını neden bu kadar hızlı terk ettiği tam olarak belli değildir. Belki de mültezim sisteminin ve sömürüye dayanan uygulamalarının verimsiz olduğunu görmüş ve annesinin yöntemlerine karşı çıkmıştı. Töregene'nin sırdaşı Fatima'nın, Köten öldükten sonra cadılıkla suçlanmasının da bu durumla bir ilgisi olabilir. Köten, yeni ortaya çıkan hastalığı nöbet geçirmesine neden olmadan önce Fatima konusunda Güyük'ü uyarmış, eğer beklenmedik bir şekilde ölürse bunun nedeninin Fatima olduğunu söylemişti. Yeni atanan Çinkay da Güyük'e yükümlülüğünü hatırlattı. Fatima soruşturmadan sonra falakaya yatırıldı, işkenceden geçirildi ve keçeye sarılarak bir ırmağa atıldı.²² Güyük, hanesinde temizlik yapmaya devam etti. Möngke de çoğunlukla yargıç görevi üstlendi.

Olayın ardından Güyük kurultayı topladı. Batu bir kez daha hasta olduğunu ileri sürerek temsilci olarak kardeşlerini gönderdi.²³ Batu kurultaya gelmedi ancak imparatorluğun tamamı, fethedilen tüm topraklardan ve hatta başka yerlerden de temsilciler kurultaya iştirak ettiler. Yabancılar arasında Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa'ya ilişkin niyetlerinin anlaşılması için Papalık tarafından gönderilen bir Fransiskan keşişi Johann de Plano Carpini, Moğollara resmen boyun eğmeyen Halep'ten gelen ve yollarında haraç getiren bir heyet de vardı.²⁴

21 Juwayni/Qazvini, c. 1, 212; Juvaini/Boyle, 257

22 RD/Karimi, 566; RD/Thackston1, 391; RD/Thackston2, 277; Juwayni/Qazvini, c. 1, 200–3; Juvaini/Boyle, 244–7

23 Juwayni/Qazvini, c. 1, 205; Juvaini/Boyle, 249.

24 JPC, 116–17; JPC/Dawson, 62–3; Juwayni/Qazvini, c. 1, 205; Juvaini/Boyle, 249 50.

Johann de Plano Carpini'nin kurultaya katılması büyük bir tesadüf oldu. Zira Güyük Hristiyanlardan hoşlanırdı. Güyük'ü belki de Doğu Kilisesi'ne mensup olan annesi ve Çinkay veya onu savaş sanatlarında eğiterek Türk geleneğindeki atabeylik görevini üstlenen Kadak etkilemişlerdi.²⁵ Dahası, kurultay sırasında Güyük ve Moğolların önde gelenleri, hanı “tek gerçek inanca” kazandırmayı umarak Moğol kampına gelen çeşitli din âlimlerinin ve birçok inanca mensup kişinin tartışmalarını büyük bir zevkle dinlemişlerdi. Hiçbiri başarılı olamadı. Müslümanlar, bunun Güyük'ün Hristiyan veya Budist olmasıyla ilgili olduğunu, bu dinleri kayırıırken Müslümanlara düşmanlık gösterdiğini düşündüler. İslam kaynaklarında da bu düşmanlıktan bahsedilir.²⁶ Kağanın huzuruna kabul edilen Johann de Plano Carpini onun son derece zeki olduğunu ve ciddiyeti elden hiç bırakmadığını belirtir.²⁷ Güyük'ün Mahmud Yalavaç ve Mesud Bey'i yüksek makamlara getirdiği düşünüldüğünde, Müslümanlara karşı ayırmacılık yaptığı sonucuna varılamaz. Hristiyan kaynaklar ise daha renkli bir tasvir çizmeye meyillidir. Güyük'ün Papa IV. Innocentius'a yazdığı ve Johann de Plano Carpini'nin götürdüğü mektupta, Güyük'ün kişisel görüşlerinin Moğol İmparatorluğu'nun hükümdarı olarak üstlendiği görevleri etkilemesine izin vermediği açıkça görülür.²⁸

Güyük muazzam cömertliğiyle Ögedey'i takip etti. Babası gibi o da ticareti geliştirmek için tacirlerin mallarına değerinden fazla ödeme yapardı. Depolar dolunca mallarını kıtalara ve halka

25 Juwayni/Qazvini, c. 1, 213–14; Juvaini/Boyle, 259; RD/Thackston, 2012, 279; RD/Thackston1, 394; RD/Karimi, 570.

26 Juwayni/Qazvini, c. 1, 213–14; Juvaini/Boyle, 259; RD/Thackston, 2012, 279; RD/Thackston1, 394; RD/Karimi, 570; Juzjani/Habibi, c. 2, 171–5; Juzjani/Raverty, c. 1, 157–63. Ayrıca bkz. Peter Jackson'ın Güyük'ün dini görüşlerine ilişkin yorumları, *The Mongols and the West*, 97–9.

27 JPC/Dawson, 68; JPC, 125.

28 Guyuk Khan, “Guyuk Khan's Letter to Pope Innocent IV (1246)”, çev. D. A. Maitland Muller, Christopher Dawson (ed.), *The Mongol Mission* (Toronto, 1980), 85–6.

Gerege

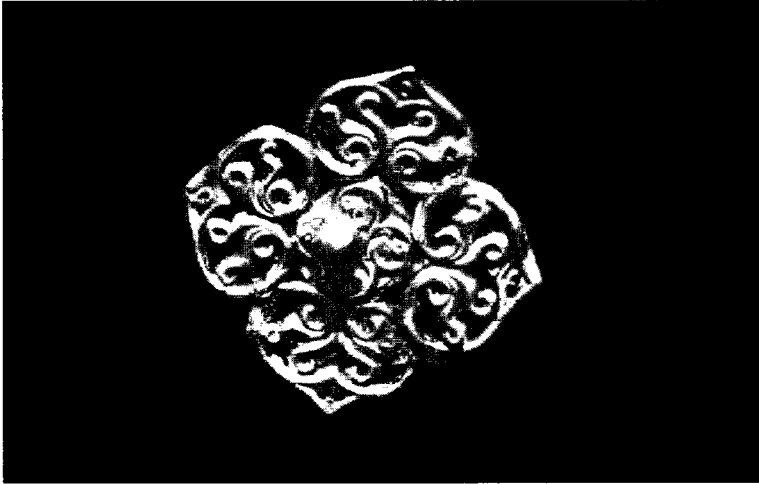
Gerege veya *Payza* taşıyan kişiye imparatorluğun dört bir yanında bulunan *yam* istasyonlarında yiyecek, konaklama ve hayvan verilmesini sağlayan bir tablettir. *Gerege* kaplan başlı altın, altın kaplama gümüş, gümüş ve ahşap tabletleri içerir. Her biri değerine göre rütbe ve imtiyazı gösterir. Daire şekline benzetilmeye çalışılmış dikdörtgen şeklindeki altın kaplama gümüş ve gümüş tabletler, orta kısmında bulunan delik sayesinde taşıyıcının kemerine takılabilir veya boynuna asılabilir. Buna ek olarak taşıyıcı *gerege* ile birlikte imtiyazlarını ve sorumluluklarını içeren talimatların bulunduğu bir *yarlık* veya kararname alırdı.

dağıtırdı. Kampı çoğu zaman yer değiştirdiğinden, halkın yoksulluğunu azaltmak amacıyla altın ve kıyafet dağıtırdı.²⁹ Güyük ayrıca hanın henüz seçilmediği dönemde çıkarılan kararnameleri geçersiz saydı, Töregene'nin naibeliği sırasında birçok tacire dağıtılan *yam* pasaportlarını da iptal etti. *Yam* sisteminin suiistimal edilmesiyle, kaynaklar tükenmiş ve *yam* istasyonlarına yardımcı olan göçebeler ve köyler baskı görmüştü. Bu nedenle yeni pasaportlar (*gerege* veya *payza*) çıkarıldı ve bunlar yalnızca belirgin bir ihtiyaç olduğunu ortaya koyan devlet görevlilerine dağıtıldı.³⁰

Güyük de fetihleri sürdürdü. Orta Doğu'yu fethetmek ve özellikle kendilerini küçümseyenlerce Haşhaşiler olarak adlandırılan Nizari İsmaililerle baş etmek üzere Elçigidey'i gönderdi. Çormakan'ın ölümünden ve İsmaililerin Çağatay adlı bir Moğol komutanını öldürmelerinden sonra bölgede düşük yoğunluklu bir savaş devam ediyordu. İsmaililerin kurultaya bir temsilci göndermeleri de dikkat çekicidir. Güyük'ün bu temsilciği kabul

29 RD/Thackston2, 280; RD/Thackston1, 394–5; RD/Karimi, 571; Juwayni/Qazvini, c. 1, 214–16; Juvaini/Boyle, 259–61.

30 Juwayni/Qazvini, c. 1, 211; Juvaini/Boyle, 255–6.

Resim 6.1 Karakurum'da bulunan bir altın işleme. Moğollar tacirlerin Karakurum'a gelmelerini ve resimde görülen işleme gibi lüks mallar kadar her yerde bulunabilen mamulleri de getirmeye teşvik ettiler. Bu altın işlemenin bir dizi vasıflı zanaatkârın yerleştiği Karakurum'da imal edilmiş olması da mümkündür. (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan)

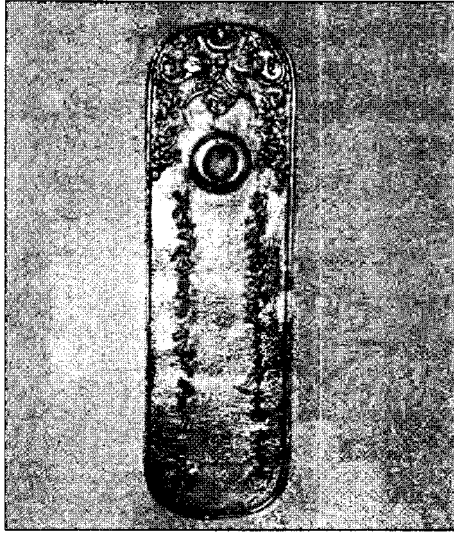
edip etmediğini bilmiyoruz. Ne olursa olsun Güyük İsmaililerin fetihle yola getirilmesi gereken asiler olduğunu düşünüyordu.³¹ Saygıdeğer Sübedey ise Song cephesinde bir orduya komuta ediyordu.³² Bu sırada Güyük yeni bir orduyla Avrupa'yı fethetmeyi düşünüyordu. Bu plan genelde Batu'ya yapılacak bir saldırı olarak görülür.³³ İkisinin düşmanlığı herkesin malumuydu ve Sor-koktani, Batu'ya bir mesaj göndererek Güyük'ün niyeti konusunda onu uyarmıştı.³⁴ Güyük'ün soyu nedeniyle Batu'dan nefret ettiği düşünülse de, Güyük'ün nefretinin kaynağının Batu'nun

31 Juwayni/Qazvini, c. 1, 211–13; Juvaini/Boyle, 256–8; RD/Thackston2, 278–9; RD/ Thackston 1998, 392, 394; RD/Karimi, 568, 570; Juzjani/Habibi, c. 2, 159–60; Juzjani/ Raverty, 1.150–3.

32 Juwayni/Qazvini, c. 1, 212–13; Juvaini/Boyle, 256–8.

33 Jackson, *Mongols and the West*, 115; J. J. Saunders, *The History of the Mongol Conquest* (Philadelphia, 1971), 99; Morgan, *The Mongols*, 103.

34 RD/Karimi, 524; RD/Thackston1, 360; RD/Thackston2, 255.

Resim 6.2. Altın yaldızlı bir gerege veya payza. Bu pasaportlarda “Ebedi Gök Tengri’nin gücüyle, Han’ın emridir, bunu taşıyana kim saygı göstermezse suçlu sayılacaktır” yazılıdır. Bu dikey yazı geregenin her iki yüzünde de bulunur.
(Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator)

askerî bir komutan olarak sergilediği acemilikten kaynaklandığını gösteren kanıtlar vardır.³⁵ Güyük henüz yürüyüşe geçtiği 1248’de ölünce bu plandan bir sonuç çıkmadı.

Sefer gerçekten Batu’ya karşı mı düzenlenmişti? Güyük’ün kuzeniyle sorunları olmasına rağmen ona savaş açmadığını düşünmek için çok sayıda neden vardır. Gerçekten de hem Papa IV. Innocentius’a gönderilen mektuplarda hem de Johann de Plano Carpini’nin anlatısında Moğolların Avrupa’ya dönmeyi planladıkları görülür.³⁶ Eğer bu gerçekten hazırlanan dalaverenin bir parçasıysa, son derece özenli bir şekilde tertiplendiği görünmektedir. Bununla birlikte Batu’nun kardeşi Orda’nın kelimenin tam anlamıyla Güyük’ü tahta çıkarmış olmakla kalmayıp, Temüğe Otçigin’in soruşturmasında da görev aldığı göz önüne

35 Hodong Kim, “A Reappraisal of Guyug Khan”, *MTO* (Leiden, 2005), 317–19.

36 Christopher Dawson (ed.), *The Mongol Mission* (Toronto, 1980), 85–6.

alınmalıdır. Eğer Güyük ve Batu arasında bir anlaşmazlık varsa, bunun tüm Cuçioğullarına yayılmadığı da düşünülmelidir. Yine de Güyük'ün Avrupa'ya ilerlerken yanında büyük bir orduyla gelmesi, kağanın sefere katılması beklenen Batu'ya karşı üstünlüğünü sergilemek için bir fırsattı. Ancak Güyük'ün 1248'deki ölümü tüm imparatorluğu bir duraklama dönemine soktu.

Güyük vefat edince başkadını Oğul Kaymış gelenek uyarınca onun tüm *ordası*nın veya kampının kontrolünü ele geçirdi. Oğul Kaymış, hanın ölümünü *altan uruğa* bildirmek üzere ulaklar gönderdi.³⁷ Batu kuşkusuz rahatlamıştı ama diğerleri için de aynı şey söz konusuydu. Güyük, Ögedey'in Cengizogullarına mensup diğer hanedan üyelerini iktidardan uzaklaştırarak teşkil ettiği merkezi otoriteyi yeniden kurmaya çalışmıştı. Töregene ise, önce hanedan üyelerine bağlı idarelerin, daha sonra da Cengizogullarının topladığı vergileri kaldırmış ve hanedan üyelerinin ellerindeki silahları almıştı. Güyük, Ögedey'in eski devlet görevlilerini yeniden atamasına ek olarak onları malî sınırları açıkça belirlenmiş bölgelerde görevlendirmiş ve böylece sivil otoriteyi merkezi hükümetin ellerine bırakmıştı. Harezmli olan Mahmud Yalavaç Kuzey Çin'i, Mesud Bey Orta Asya'yı, Argun Aka ise İran ve Batı Asya'yı idare ettiler.³⁸ Güyük ayrıca hanedan üyelerinin teşkil ettiği ulusların başına da idareciler tayin etti. Çağatay'ın torunu ve seçtiği varis olan Kara Hülegü'nün yerine, Çağatayogulları topraklarının başına Yesü Möngke'yi getirdi. Ekberiyet ilkesine inanan Güyük, Yesü Möngke'yi Çağatay tahtına çıkardı, böylece kuvvetli bir destekçi kazanmış oldu.³⁹

Bu durum Batu ile ilişkisine de yeni bir boyut kazandırdı. Daha önce belirtildiği gibi Orda, Güyük'ün taç giymesinde faal

37 Juwayni/Qazvini, c. 1, 217; Juvaini/Boyle, 262; RD/Thackston2, 280; RD/Karimi, 571; RD/Thackston1, 395.

38 Juwayni/Qazvini, c. 1, 212; Juvaini/Boyle, 257; RD/Thackston2, 279; RD/Karimi, 570; RD/Thackston1, 394.

39 Juwayni/Qazvini, c. 1, 210–11; Juvaini/Boyle, 255; RD/Thackston2, 279; RD/Karimi, 569; RD/Thackston1, 393.

bir rol üstlenmişti. Belli ki Güyük, Orda'yı küçük kardeşi Batu'dan daha farklı görüyordu. Temüğe Otçigin'in başaramadığı darbenin ardından idamı da düşünüldüğünde Güyük Batu'nun yerine Orda'yı geçirmeyi düşünüyor olabilirdi. Batu, kuvvetleriyle kağana karşı çıkmamış olmasına rağmen kurultaya katılmamış olması bir başkaldırı hareketi olarak görülmüş olabilir. Güyük'ün niyetini hiçbir zaman bilemeyecek olsak da, Batu'nun durumdan kaygılandığı kesindir.⁴⁰

Oğul Kaymış, eşinin cesedini Güyük'ün otlaklarının ve *or-das*ının bulunduğu Emil Irmağı'na geri götürdü.⁴¹ Kaynaklarda Oğul Kaymış'tan çok az bahsedilmesine rağmen onun naibeliği, Moğol İmparatorluğu tarihinde bir dönüm noktasıydı. İmparatorluk işlerini ve geleneklerini ihmal, Ögedey hanesinin devrilmesine neden olan devrimin doğrudan nedeni olarak görülür.

Oğul Kaymış'ın Naibeliği

Sorkoktani Güyük'ün ölüm haberini alınca, hanın dul eşine bir *nasıc* (altından bir elbise), bir *bokta* (başlık) ile başsağlığı mesajı gönderdi. Batu da başsağlığı mesajını ilettili ve kıdemli hanedan üyesi olarak Oğul Kaymış'a "devlet işlerine vezirlerle birlikte nezaret etmesi ve gereken her şeyle ilgilenmesi" konusunda yetki verdi.⁴² Dahası Batu tüm diğer Cengizsoğullarının ve ordu komutanlarının (*noyanlar*) yeni bir han seçmek üzere kendisiyle Ala Kamak'ta buluşması gerektiğini ilan etti.⁴³ Burada bir görev değişimi görüyoruz. Daha önce kurultay çağrısı yapmak naibin görevdi. Ancak Batu, Töregene'nin naibeliğinden ders çıkarmış, naibin kurultayı manipüle edebileceğini veya Temüğe Otçigin

40 Kim, "A Reappraisal of Guyug Khan", 331.

41 Juwayni/Qazvini, c. 1, 217; Juvaini/Boyle, 262. RD/Thackston2, 216 RD/Karimi, 445; RD/Thackston1, 305.

42 Juwayni/Qazvini, c. 1, 217; Juvaini/Boyle, 262-3; RD/Thackston2, 280 RD/Karimi, 571; RD/Thackston1, 395. Reşidüddin Oghuk Kaymış'ın Çinkay'la birlikte çalışması gerektiğini özellikle belirtir.

43 Juwayni/Qazvini, c. 1, 217; Juvaini/Boyle, 262.

vakasında olduğunu gibi sabırsızlığı kıskırtabileceğini öğrenmişti. Dolayısıyla naibin atanmasıyla birlikte bu işi de bizzat kendisinin yürütmesi daha iyi olacaktı. Böylece naibin karar yetkisi elinden alınarak imparatorluktaki en kıdemli hanedan üyesine veriliyordu. Seçilen yer de imparatorluğun merkezindeydi. Ala Kamak'ın kesin yeri bilinmemekle birlikte, Issık Gölü ve İli Irmağı arasında bir yer olduğu düşünülmektedir.⁴⁴ Reşidüddîn ise bu yerin Cuçi Ulusu içinde bulunduğunu belirtir.⁴⁵ Hâlâ gut nöbetlerinden ve romatizmadan muzdarip Batu belli ki bu işin bir parçası olmak istiyordu. Kurultayın yerini belirlemesiyle Cuçi hanesinin katılımını güvence altına almış ve adeta ev sahibi avantajını ele geçirmişti. Aslında kurultayı Cengizogulları açısından daha merkezi bir yere çekmişti. Moğolistan'ın doğusunda ve Mançurya'da ikamet eden Cengiz Han'ın kardeşinin soyundan gelenler için ise devlet işleri artık çok daha uzakta yürütülecekti.

Batu'nun tahtı kendisi için güvence altına almak istemeyip istemediği belli değildir.⁴⁶ Eğer böyleyse, kısmen kurultayın yeri nedeniyle Ögedeyogulları ve Çağatayogullarından birçok kişi katılamamıştı. Birçoğu da kurultayın Onon-Kerulen havzasında bulunan Cengiz Han'ın ordasında yapılmamasına gücenmişti.⁴⁷ Yine de bir varis seçme planını uygulamaya kararlıydılar. Batu ve Sorkoktani, Tuluy'un en büyük oğlu Möngke'yi tutuyordu. Möngke, Batu'nun fetih ordusunda başarıyla görev yapmış ve Batu tarafından tanınmıştı. Möngke, Ögedey'in bile fark ettiği "ağırlığı ve vakarı ile" ve bir komutan olarak yetenekleri sayesinde taht için ideal bir adaydı.⁴⁸ Batu ve Sorkoktani Möngke'nin adaylığını, onun

44 "Batu", *EP*; "Batu", *EP*.

45 RD/Thackston2, 284; RD/Karimi, 581; RD/Thackston1, 401.

46 Juzjani/Habibi, 176, 178–9; Juzjani/Raverty, 1.172, 1.177–81. Bu söylentiye Moğol İmparatorluğu dışında bulunan Cûzcânî'nin kaleme alması düşünüldüğünde, Batu'nun imparatorluktaki etkisinin büyüklüğü anlaşılabilir.

47 RD/Karimi, 581; RD/Thackston1, 401; RD/Thackston2, 284.

48 RD/Thackston2, 255, 285; RD/Karimi, 524–5, 581–2; RD/Thackston1, 361, 401–2

Tuluy'un en büyük oğlu ve Tuluy'un da Cengiz Han'ın en küçük oğlu olduğunu belirterek makul bir hale getirdiler ve tahta Möngke'nin çıkması gerektiğini belirttiler.⁴⁹ Böylece hem en büyük hem de en genç oğulun tahta çıkmasını ifade eden iki veraset kuralını birleştiren komplocular, daha geniş bir destek kazanmaya çalıştılar. Ayrıca Ögedeyoğullarının tahta çıkmaması gerektiğine ilişkin nedenler sıraladılar. Bunlar arasında Ögedey'in Şiremun için istediklerinin yerine getirilmemesi ve Cengiz Han'ın kızı Altun'un öldürtülmesi de vardı.⁵⁰ Böylece iki aile Moğol hanedan üyelerinin çoğunun desteğini sağlamak amacıyla yangından mal kaçırır gibi kurultay düzenlemeye giriştiler. Bununla birlikte Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarından birçoğunun kurultaya katılmaması, Möngke'nin tahta çıkışını meşru kılmıyordu. Onon-Kerulen havzasında ikinci bir kurultayın düzenlenmesi gerekliydi.⁵¹

Bir Merkit olan Oğul Kaymış'ın Güyük'ten iki oğlu olmuştu: Hoca ve Naku. Oğul Kaymış kurultaya katılmadı. Kurultaya katılan oğulları ise yalnızca iki gün kaldılar ve yerlerine temsilci olarak diğer Cengiz soylarına oy vermesini talimat verdikleri Temür Noyan adlı birini bıraktılar.⁵² Neden böyle davrandıkları açık değildir. Belki de kurultayla ilgili hayalleri suya düşmüştü veya Güyük'ün oğulları olarak birinin veya ikisinin birden aday gösterileceğini düşünüyorlardı. Ne olursa olsun bu şövalyece tavır, onlara çok pahalıya mal oldu. Naku ve Hoca'nın yokluğunda yeterli desteği yalnızca Möngke sağlayabildi.⁵³ Kurultaya katılmayanlar yalnızca naibe ve oğulları değildi. Zira Çağatayoğulları ve Ögedeyoğullarından çok az kişi gelmişti. Siyasî rüzgârın yön değiştirdiğini

49 RD/Thackston2, 255, 285; RD/Karimi, 524–5, 582; RD/Thackston1, 361, 402.

50 RD/Thackston2, 255; RD/Karimi, 255; RD/Thackston2, 361.

51 RD/Karimi, 583–4; RD/Thackston1, 401–2; RD/Thackston2, 285–6.

52 Juvaini/Boyle, 264; Juwayni/Qazvini, c. 1, 218; RD/Karimi, 581; RD/Thackston1, 401; RD/Thackston2, 284–5.

53 Juvaini/Boyle, 265–6; Juwayni/Qazvini, c. 1, 220–1; RD/Karimi, 584; RD/Thackston1, 403; RD/Thackston2, 286.

hisseden Çağatay'ın oğullarından Kara Hülegü ve Ögedey'in oğlu Kadaan kurultaya katıldılar. Belki de kendi başına kurultay toplamaya pek de gönüllü gözükmeyen Oğul Kaymış'ta liderlik özelliğinin bulunmamasından kaygılıydılar. Ögedeyoğullarının bir adayı olmaması nedeniyle, Çağatayoğulları ve Ögedeyoğullarından kurultaya katılanlar çekimser oy kullandılar ve kağanın Ögedey'in oğullarından biri olması gerektiğini belirttiler. Bununla birlikte Naku ve Hoca'nın kurultayda bulunmaması, taht için uygun olmadıkları kuşkusunu doğurdu. Onlar için ne kötü talihtir ki Cuçioğulları ve Tuluyoğulları üstün geldi. Böylece seçim zamanı geldiğinde Temür Noyan diğer hanedan üyeleriyle anlaştı ve Möngke'ye oy verdi. Hanedandan erkekler ayrıca Möngke'nin tahta çıkış töreni yapılarına dek Güyük'ün oğullarının naiplik yapmalarını ve Çinkay'ın bilgeliğine kulak verilmesini söylediler.⁵⁴

Temür Noyan dönünce Naku ve Hoca'ya Möngke'nin seçildiği bilgisini verdi. Ne yazık ki ikisinin de öfkelenmesi ve serzenişte bulunmaları, Temür Noyan'ın görevi dolayısıyla takındığı mağrur tavrı bir anda değiştirdi. Hanedan üyeleri daha sonra, Onon-Kerulen bölgesindeki kurultaya gidecek olan Möngke'ye yolda pusu kurmayı kararlaştırdılar. Ancak zamanlama kötüydü. Zira Möngke, Hoca ve Naku, adamlarını pusu yerine yerleştirmeden önce çoktan oradan geçip gitmişti.⁵⁵ Hanedan üyeleri yine de başka fırsatları kollayarak komplo kurmaya devam ettiler.

Kurultay, Naibe Han eşi unvanını kullanmayı sürdüren Oğul Kaymış'ın naibeliği ile sona ermeliydi. Kurultaydan önce Oğul Kaymış'ın naibeliğinin yetersiz olduğuna ilişkin pek bir gösterge yoktu. Cengizogullarının onu yetersiz buldukları açıktı. Zira Oğul Kaymış zamanının büyük bir kısmını kapalı kapılar ardında "*kamlarla*" (şamanlar) geçiriyor ve nadiren devlet işleriyle uğraşıyordu. Şamanlarla tam olarak ne yaptığı belli değildir. Şamanizm'e karşı önyargıları bulunan Reşîdüddîn'e göre Oğul Kaymış, şamanların "saçma sapan konuşmalarını ve yalanlarını"

54 Juwayni/Qazvini, 218; Juvaini/Boyle, 264; Rashid/Boyle, 201–3.

55 Juwayni/Qazvini, 219; Juvaini/Boyle, 264.

uygulamıştır.⁵⁶ Cüveynî'ye göre ise naibe olarak görev yaparken “iyi niyetli insanları ihmal etmiş”ti. Örneğin devlet işlerinin yürütülmesinde Çinkay’ın tavsiye ve çabalarına kulak asmamış ve işlerini daha çok tacirlerle yürütmüştür.⁵⁷

Bu esnada Hoca ve Naku, Oğul Kaymış’a karşı çıkararak ayrı saraylar kurdular. Anne ve oğulları arasındaki çatlak büyüdü, ancak kaynaklar bu anlaşmazlığın nedenini belirtmez. Böylece artık Oğul Kaymış, Hoca ve Naku’nun üçünün de ayrı sarayları vardı. Bununla birlikte hiçbirisi etkin bir biçimde hükmedemiyordu. Gerçekten de çoğu zaman hem vezirleriyle hem de kendileriyle çelişiyorlardı.⁵⁸ Reşîdüddîn şöyle yazar: “Emir Çinkay, karşılaştığı işler nedeniyle küçük dilini yutardı ve üstelik tavsiyelerini hiç kimse dinlemezdi.”⁵⁹ Üç farklı sarayın teşkili, belli ki Çinkay’ın imparatorluk işlerini idare etmesini olanaksız hale getirmişti. Bu üç sarayın kötü yönetimine ek olarak Hoca ve Naku bir mektup göndererek, kendilerinden başka birinin han seçilmesine rıza göstermeyeceklerini belirttiler.

Bu açmaz imparatorluğun dört bir yanından düzensizliğe neden oldu. Diğer hanedan üyeleri kendi işlerine baktılar ve hepsi de kendi emirlerini yayınladılar. Kimse vezirleri dinlemiyordu. Hatta Moğollar için bir erdem anıtı ve rol modeli olarak tasvir edilen ve Cengiz Han’ın *yasa* ve *yosumundan* asla sapmadığı söylenen Sorkoktani’nin bile lafı dinlenmiyordu.⁶⁰

Darbe

İkinci kurultay 1251’te yapıldı. Sorkoktani ve Batu, Möngke’nin seçilmesi için faal bir şekilde çalıştı. Möngke ilk kurultayın kesin

56 Juvaini/Boyle, 265; Juwayni/Qazvini, c. 1, 219; RD/Thackston2, 280; RD/Thackston1, 395; RD/Karimi, 572.

57 Juwayni/Qazvini, 220; Juvaini/Boyle, 265.

58 Juwayni/Qazvini, c. 1, 219; Juvaini/Boyle, 265, RD/Thackston2, 280, RD/Karimi, 572; RD/Thackston, 395.

59 RD/Thackston2, 280; RD/Karimi, 572; RD/Thackston, 395.

60 RD/Thackston2, 280; RD/Karimi, 572; RD/Thackston, 395.

favorisiydi, ancak Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarından birçoğunun katılmaması nedeniyle tartışma ve çekişme fırsatı ortaya çıkmıştı. Cuçioğulları ve Tuluyoğulları Möngke'yi desteklediler. Bu sırada Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarının çoğunluğu ise tahtın Ögedey soyunda kalması gerektiğini düşünerek, kararlarını ertelediler. Batu ve Sorkoktani Möngke'ye destek sağlarken, Şilemun Bitikçi'yi Oğul Kaymış ve oğullarına göndererek şu mesajı iletiler:

Bütün hanedan üyeleri buraya gelsin. Kurultayı toplayacak ve en iyisi olduğunu düşündüğümüz birini seçecek ve tahta çıkaracağız.⁶¹

Naku çağrıya uyduysa da, Hoca katılımını ertelemeyi sürdürdü. O ve taraftarları, kurultayın kendileri gelmeden başlamayacağına emindiler. Ancak Cuçioğullarından Berke'nin başka düşünceleri vardı. Batu'ya gönderdiği mesajda şöyle diyordu: “İki yıldır tahta Möngke Kağan'ı çıkarmayı istiyoruz. Ögedey Kağan'ın ve Güyük Han'ın oğulları ve Çağatay'ın oğlu Yesü gelmediler”. Batu “Onu tahta oturtun ve *yasaya* kim uymazsa kellesini kaybeder!” diye yanıt verdi.⁶²

Naku, kurultaya giderken tahtta iddia eden başka bir küskün olan ve Möngke'nin en büyük rakibi konumunda bulunan Ögedey'in torunu Şiremun ile karşılaştı. Güyük'ün seçimi sırasında, Ögedey'in ölümünden sonra Şiremun'un taht iddiası Töregene tarafından politik bir kıvraklıkla göz ardı edilmişti. Daha önce tartışıldığı gibi Töregene Şiremun'un görece genç oluşunu kağanlık için zararlı görmüştü. Bir zamanlar Cengiz Han'ın Şiremun'un Ögedey'in varisi olması gerektiğini söylediği düşünülürken, bu büyük bir zaferdi. Beş yıl sonra Şiremun'un gençliği artık kendisine karşı kullanılamazdı. Bununla birlikte Sorkoktani'nin kurultayda oluşturduğu becerikli örgüt, Şiremun'un tüm iddialarının göz ardı edilmesini sağladı. Şiremun, kurultayın

61 RD/Thackston2, 284–5; RD/Thackston1, 401; RD/Karimi, 581.

62 RD/Thackston2, 286; RD/Thackston1, 403; RD/Karimi, 584.

Möngke'ye rakip olacak hiç kimseye mahal vermeyeceğini anladı ve kurultaya katılmak istediği haberini gönderdi. Görünüşte kurultaya katılmakta hiçbir çıkarı yoktu. Ancak siyasî rüzgârların yön değiştirdiğini sezen Şiremun, Tuluyoğullarının üstünlüğüne karşı kendi darbesini planladı. Kendisi gibi Çağatayoğulları ve Naku da dahil olmak üzere Ögedeyoğullarını bularak gizli bir ordu kurdu. Askerlerini normalde soyluların büyük yurtlarını (*ger*lerini) taşımak için kullanılan arabalara sakladı. Planları kurultaya geç katılmak ve Möngke'nin seçiminin ardından düzenlenecek büyük kutlamalara dahil olmaktı.⁶³ Möngke ve taraftarları zaferlerini kutlarken Şiremun'un birlikleri saklandıkları yerlerden çıkacak ve gerekirse kan dökerek durumu kontrol altına alacaklardı. Şiremun ve Naku için ne talihsizliktir ki, başıboş bir deve komployu suya düşürdü.

Geniş göçebe kamplarında olduğu gibi burada da sürüler, otlaklara yeteri kadar yayılmaları için kamptan uzakta otlanırlardı. Möngke'nin şahincilerinden Keşik adlı biri develerden birinin sürüden ayrıldığını fark etti. Kayıp deveyi ararken Şiremun'un kampıyla karşılaştı. Şahinci başta arabaların sayısının fazlalığına pek aldırış etmedi. Zira son birkaç haftada birçok kabile kurultaya geç katılmıştı.⁶⁴ Böylece kayıp hayvanı ararken kamptaki diğer hayvanlara da baktı, kaçak devenin Şiremun'un kapına girmiş olması kuvvetle muhtemeldi. Şahinci için hayvanı bulmak zor ama gerekliydi ve sahibinin *tamgası* (damga) ile işaretlenen hayvanlar kolayca kendini belli ederdi.

Keşik, arayışı sırasında kırılan arabayla karşılaştı. Tamire yardım ederken arabanın içinin silahlar ve zırhla dolu olduğunu gördü. *Ger* yüklü arabaları genelde kadınlar ve çocuklar sürerdi

63 Juwayni/Qazvini, c. 3, 27–8; Juvaini/Boyle, 567.

64 Juwayni/Qazvini, c. 3, 39–40; Juvaini/Boyle, 574–5; RD/Thackston2, 287; RD/Karimi, 587; RD/Thackston1, 405. Şahincinin adının Keşik değil, onun keşik üyesi olduğunu söyleyen Cüveynî'nin yanlış yanıldığı belli değildir. Thackston, şahincinin adının Kasaga olduğunu ve bu adın *Yuan shi*'de Koxiejie olarak belirtildiğini düşünür.

ve kurultaya savaş teçhizatı asla getirilmezdi. Sonuç olarak Keşik durumu gizlice soruşturdu. Bir terslik olduğunu fark etti ve kayıp deveyle birlikte hemen kamptan ayrılarak bulduklarını anlatmak üzere Möngke'nin yanına gitti.⁶⁵ Möngke önce kuşkuyla yaklaştı. Şahinci uzun uzun açıkladıktan sonra Möngke'yi ikna edebildi. Möngke de sağ kolu Menggeser'i önemli bir kuvvetle birlikte olayı soruşturmaya gönderdi. Möngke pek de zorlanmadan Naku ve Şiremun'u ele geçirdi.⁶⁶

Büyük ölçüde Batu'nun askerî desteği sayesinde iktidarını güvence altına alan Möngke, muhaliflerine karşı bir komplo hazırladı. Şilemun Bitikçi'yi (Kâtip Şilemun) Oğul Kaymış ve oğlu Hoca'ya gönderdi ve kampına gelmelerini emretti. Hoca, ulaşı neredeyse idam ettirecekti, ancak bunun ancak fenalık getireceğini söyleyen eşi tarafından ikna edildi. Hoca ve taraftarları gönülsüzce de olsa Möngke'nin *ordası*na geldiler.⁶⁷ Onun ve kardeşinin akıbeti 7. bölümde tartışılacaktır.

Oğul Kaymış'ın faaliyetleri ise oğlununkinden oldukça farklıydı. Möngke'nin entrika suçlamaları ve ayaklanma ithamına cüretkâr bir şekilde karşı durdu. Şilemun Bitikçi'ye Möngke'ye iletilmek üzere şu mesajı verdi: "Siz hanedan üyeleri, hükümdarlığın daima [Ögedey] Kağan'ın soyunda kalacağına ve onun oğullarına karşı asla isyan etmeyeceğinize söz verdiniz ve [yazılı bir yemin] ettiniz. Şimdi sözünüzde durmuyorsunuz".⁶⁸

Möngke doğal olarak hoşnut değildi. Buna karşılık bir kararname yayımladı:

65 Juwayni/Qazvini, c. 3, 39–40; Juvaini/Boyle, 574–5; RD/Thackston2, 287–8; RD/Karimi, 587; RD/Thackston1, 405; Juzjani/Habibi, 179; Juzjani/Raverty, 1.182; Rubruck/Jackson, 169; Rubruck/Dawson, 147–8; Rubruc, 241–2.

66 Juwayni/Qazvini, c. 3, 39–42; Juvaini/Boyle, 574–6; RD/Thackston2, 287–8; RD/Karimi, 587; RD/Thackston1, 405.

67 Juwayni/Qazvini, c. 3, 54–5; Juvaini/Boyle, 585–6; RD/Thackston2, 289–90; RD/Karimi, 592; RD/Thackston1, 408.

68 RD/Thackston1, 408–9; RD/Karimi, 593; RD/Thackston2, 289–90.

Cengiz Han'ın kardeşleri Cuçi Kasar, Otçıgin ve [Belgütey] No-
yan'ın eşleri kurultaya katıldılar, ancak Oğul Kaymış katılmadı.
Eğer şamanlar, Kadak, Çinkay veya Bala (Güyük Han'ın emirleri)
birisini padişah veya hatun olarak ilan ederlerse veya birisi padişah
veya hatun olduğunu söylerse, görecekleri var.⁶⁹

Gerçekte bu bir kararnameden çok, özellikle Oğul Kaymış'a ol-
mak üzere genel bir meydan okumaydı. Möngke'nin zihninde hü-
kümdar artık kendisiydi. Bazılarının kurultaya katılmamış olması
önemli değildi, önceki anlaşmalar geçersiz ve hükümsüzdü.⁷⁰

Möngke bir kez daha Oğul Kaymış'a bir heyet gönderdi, an-
cak bu kez gönderdiği kişiler ona eşlik edeceklerdi. Oğul Kaymış
elleri işlenmemiş deriyle bağlı olduğu halde gönülsüzce heyetle
birlikte geri geldi. Möngke onu ihanetle suçlayarak Şiremun'un
annesi Kadakaç'la birlikte duruşmalarını beklemek üzere annesi
Sorkoktani'nin yanına gönderdi.⁷¹

Duruşmaya *Yargucı* Menggeser (Yargıç Menggeser) başkanlık
etti. Oğul Kaymış'ın, mahkemenin yapılacağı yere sürüklenerek
götürülmeden önce çırilçıplak soyulmasını emretti. Ardından
bunu bir sorgu izledi. Reşîdüddîn'e göre Oğul Kaymış'ın verdiği
tek yanıt "Yalnızca imparatorun gördüğü bir bedene nasıl olur
da herkes bakabilir?" oldu.⁷² Bu, Möngke'nin meşruiyetine vu-
rulmuş başka bir darbeydi. Suçlu bulunan Oğul Kaymış, Hicri
650 yılının Ramazan ayında veya Kasım/Aralık 1252'de genelde
cadıların cezalandırılmasında kullanılan bir yöntemle keçe-ye sa-
rıldı ve bir ırmağa atıldı.⁷³

Usta bir siyasetçi olan Töregene'nin aksine Oğul Kaymış'ı ta-
nımlamak oldukça zordur. Özetle Güyük'ün karısı olduğundan,

69 RD/Thackston1, 409; RD/Karimi, 593; RD/Thackston2, 290.

70 Hem Möngke hem de Güyük'ün meşruiyeti sorununa ilişkin geniş kapsamlı
bir tartışma için bkz. Kim, 324–5

71 RD/Thackston2, 290; RD/Karimi, 593; RD/Thackston1, 409; Juwayni/
Qazvini, c. 3, 58–9; Juvaini/Boyle, 588.

72 RD/Thackston1, 409; RD/Karimi, 593; RD/Thackston2, 290.

73 RD/Karimi, 593; RD/Thackston1, 593; RD/Thackston 2012, 290.

onun ölümü üzerine naibe olmuştu. Hükümü etkisizdi ve kötü yönetimi yüzünden başkaları yeni bir hükümdarı tahta çıkarmak amacıyla entrikalar çevirdiler. Dahası, iktidarı bırakmaya niyeti olmadığını göstererek kurultayların hiçbirine katılmadı. Oğul Kaymış, oğlu Güyük'ün tahta çıkması için faal bir şekilde lobi yapan Töregene'nin aksine oğullarının lehine bir harekete girişmedi.

Siyasî bir saiki yok muydu? Tam aksine, ne o ne de oğulları kurultaya katılmışlardı, çünkü kendileri olmadan bir seçim yapılacağına inanmıyorlardı veya kendilerinin tercih edilmeyeceğini bildikleri bir seçime katılmak istemiyorlardı. Dahası, Oğul Kaymış'ın iktidardaki Möngke'nin meşruiyetine vurduğu pek de etkili olmayan darbeler, onun hanın otoritesinin altını oymaya çalıştığının açık göstergeleriydi. Son olarak Möngke'nin Oğul Kaymış'a gönderdiği kararnamede hiç kimsenin hükümdar veya hatun olarak ilan edilemeyeceği açıkça belirtilmişti. Möngke yasal olarak Oğul Kaymış'ın naibelikten hükümdarlığa geçmesine engel olmaya teşebbüs etmişti.

Bununla birlikte Oğul Kaymış'ın siyasî manevraları onun idamında kullanılan yöntemi gerektirmiyordu. Boğularak öldürmek, suyun kirletilmesine karşı çıkarılan kararnameler düşünüldüğünde, Moğollar arasında bile yaygın bir uygulama sayılmazdı.⁷⁴ Banyo yapmak ve hatta ellerin yıkanması bile tabuydu. Bunun nedeni oldukça basitti. Yaşamın kaynağı, yalnızca insanlar için değil aynı zamanda hayvanlar için de suydur. Eğer su kirlenirse tüm canlılar bundan zarar görürdü. O halde bu tepkiyi ne tetiklemişti?

Kuşkusuz Oğul Kaymış'ın kişiliği onun işine yaramamıştı. Onun sevimsiz bir insan olduğuna ilişkin bir kuşku yoktu. Fars tarihçiler onun hakkında övgü dolu hiçbir şey yazmamışlardı, ancak o dönemki kaynakların çoğu, kudretli kadınlara karşı düşmanlık besleyen kültürlere mensup erkekler tarafından kaleme

74 Birçok gözlemci bu tabuları kaydetmekle birlikte bir dizi kararnamenin yer aldığı Valentin A. Riasonovsky'nin *Fundamental Principles of Mongol Law* (Bloomington, 1965), 83-4 adlı kaynak faydalı olacaktır.

alınıyordu. Kaynaklarda Ögedey'in ölümünden sonra siyasete dahil olan belli başlı üç kadının (Töregene, Oğul Kaymış ve Sorkoktani) yalnızca birinden iyi olarak söz edilir. Sorkoktani sürekli olarak erdem ve bilgelik numunesi olarak betimlenmiştir. Elbette o, 1250 sonrası Moğol İmparatorluğu'nun dört önemli kişiliği olan Möngke, Kubilay, Hülegü ve Arık Böke'nin annesiydi. Dahası Hülegü, önde gelen Fars vakanüvislerinden Cüveynî'nin hamisiydi. Dolayısıyla Cüveynî'nin Sorkoktani hakkında iyi şeyler yazmış olması şaşırtıcı değildi. Daha sonraki dönemde eser veren Reşidüddîn'in hamileri de yine Tuluyogullarıydı.

Öte yandan Töregene'nin, olumsuz olarak değerlendirilmekle birlikte, zekâsına daima vurgu yapıldı. Görünüşe göre diğer yazarlar da Cüveynî'nin Oğul Kaymış tasvirlerini vurgular. Oğul Kaymış hakkında övgü dolu bir yazı bulmak son derece güçtür. Örneğin Möngke, onun hakkındaki görüşlerini yabancı devletlerin elçilerine açıkça ifade etmiştir. Möngke, Fransa Kralı IX. Louis'in elçisi olan Fransisken keşişi Rubruklu William'a Oğul Kaymış'ı şöyle anlatır:

Heyetiniz [Güyük Han'ın] ölümünden sonra geldiler. Karısı [Oğul Kaymış] size *nasîc* bir örtü ve bir mektup gönderdi. Ancak iş savaş ve barış konularını bilmeye gelince ve konu bu büyük dünyaya boyun eğdirmek ve en iyi şekilde hareket etmeyi idrak etmek olunca, bir fahişeden daha değersiz bir kadın ne bilebilir ki?⁷⁵

Möngke daha da ileri gitti. William, "Mangu bana kendi ağzından [Oğul Kaymış'ın] cadıların en kötüsü olduğunu ve büyücülüğüyle tüm ailesini yok ettiğini söyledi" diye yazar.⁷⁶

Möngke pratikliği ve verimliliğiyle tanınmasına rağmen, kin tutmasının bir nedeni olduğu açıktır. Yine de suçlaması dayanaksız sayılmaz. Zira ortada başka bir kanıt vardır. Oğul Kaymış'ın zamanının büyük bir kısmını *kamlar*la veya *şamanlar*la geçirdiğinden

75 Rubruck/Jackson, 249; Rubruck/Dawson, 304; Rubruc, 308.

76 Rubruck/Jackson, 249; Rubruck/Dawson, 304; Rubruc, 308

bahsedilmişti. Modern dönemdeki manevi duyguları, Rasputin ve diğer sansasyonel kişileri düşündüğümüz zaman, bu durumun pek şüphe uyandırıcı olduğu söylenemez. Hatta 13. yüzyıl ortaları göz önüne alındığında ve Moğolların çeşitli konularda şamanlara sıklıkla danıştıkları düşünüldüğünde, bu durum yersiz olarak da nitelendirilemez. Bununla birlikte kaynaklardaki ifadeler ve bahisler tuhaftır. Belki de Cüveynî ve Reşîdüddîn onun İslam'a ve/veya diğer dinlere taraftar olmadığını belirtiyorlardı. Gerçekten de iki yazar da bir han veya hatun bir cami veya medrese kurduğunda heyecanlı kavramlar kullanıyor ve Moğolların diğer dinî kurumları desteklediklerini ve herkese hoşgörü gösterdiklerini de yazıyorlardı.⁷⁷ Ancak nadiren bahsettikleri pagan uygulamalarını olumsuz bir şekilde değerlendiriyorlardı.⁷⁸

Oğul Kaymış'a ilişkin diğer ve en şiddetli suçlama onun ölümlüyle ilgiliydi. İlk olarak Moğollarda hanedan üyelerinin kanının dökülmemesi gelenektir. İnsanların halılara sarılarak boğulmasına veya ezilmesine (en meşhur örneği Abbâsî Halifesidir), ölene dek dövülmesine veya bellerinin kırılmasına ilişkin çok sayıda örnek vardır.⁷⁹ Oğul Kaymış ise istisnaydı. Onun idamında kullanılan yöntem, Töregene'nin sırdaşı Meşhedli Fars köle Fatima için de uygulanmıştı. Oğul Kaymış da Fatima gibi cadı olarak nitelendirildi ve bu suç kapsamında idam edildi. Kuşkusuz bir çuvala konulmuştu, ancak bir göle değil bir ırmağa atıldı.

Moğolistan'ın ırmakları çok derin sayılmazdı. Dolayısıyla bu yöntem bir cesetten kurtulmanın etkin bir yolu değildi. Göl çok daha uygun olacaktı. Ancak Oğul Kaymış'ın ırmağa

77 Juwayni/Qazvini, c. 1, 11, 159, c. 3, 8–9; Juvaini/Boyle, 15, 201, 552; RD/Thackston2, 284; RD/Karimi, 581; RD/Thackston1, 401; RD/Thackston2, 291; RD/Karimi, 597; RD/Thackston1, 411.

78 Juwayni/Qazvini, c. 1, 28–9, 219; Juvaini/Boyle, 39, 265 RD/Thackston2, 63; RD/Karimi, 128; RD/Thackston1, 90; RD/Thackston2, RD/Karimi, 487–8; RD/Thackston1, 334–5.

79 Juwayni/Qazvini, c. 1, 231, c. 3, 50, 59; Juvaini/Boyle, 275, 583, 588–9; RD/Thackston2, 63; RD/Karimi, 128; RD/Thackston1, 90; RD/Thackston2, 278; RD/Karimi, 567; RD/Thackston1, 391–2.

atılması yöntemi tek bir yaygın inanca dayanıyordu: akan suyun saflığı kötü ruhların geçmesine engel olur ve hatta su kötü ruhları temizlerdi.⁸⁰

İslam ve Hükümdarsızlık Dönemi

Hükümdarsızlık döneminde ve Güyük'ün saltanatında Moğol İmparatorluğu'ndaki Müslümanların sayısı, Ögedey döneminde de büyük ölçüde değişmedi. Baskıya ilişkin anlatılar kadar Moğolların dinî hoşgörü politikasının devam ettiğine yönelik kanıtlar da vardır. Dinî baskı veya ayrımcılık iddialarının çoğu, tek bir dinin hedef alınarak baskı uygulanmasından ziyade belli dinî grupların kayrılmasını temel alıyordu. Bu durum, Müslüman yazarların özellikle de Doğu Kilisesi'ne (Nasturilik) eğilimi olduğunu belirttikleri Güyük döneminde açık bir şekilde ortaya çıktı.⁸¹ Bu kayırmacılık hali, Güyük'ün eğilimini vurgulayan ve hatta Hristiyan olmadıysa bile din değiştirmesinin eli kulağında olduğunu belirten bir dizi başka kaynak⁸² tarafından da teyit edilir. Daha önce belirtildiği gibi Güyük'ün Hristiyanlığı yeğlemesi, Moğolların dünya hâkimiyeti düşüncesini sekteye uğratmamıştır. Bununla birlikte Cûzcânî, Güyük'ün Budistleri kayırdığını belirtir. Bu iddia Çin kaynaklarınca da desteklenir.⁸³ Cûzcânî'nin aktardığına göre hanın danışmanları olan Budist keşişler (*tuin* veya *tuyin* olarak bilinirler), kalabalık nüfusları nedeniyle katletmelerinin olanaksız olduğu Müslümanlara karşı bir komplo kurduklarından ve onları hadım etmeyi düşündüklerinden bahseder.⁸⁴ Müslüman erkeklerin hadım edilmelerinin

80 James G. Frazer, *The Golden Bough*, kısaltılmış baskı (New York, 1950), 629.

81 Juwayni/Qazvini, c. 1, 214; Juvaini/Boyle, 259; RD/Thackston2, 281; RD/Karimi, 573–4; RD/Thackston1, 396.

82 JPC, 43; JPC/Dawson, 68; BH1, 411.

83 Juzjani/Habibi, c. 2, 171; Juzjani/Raverty, 1.157; Peter Jackson, "The Mongols and the Faith of the Conquered", *MTO*, 270.

84 Juzjani/Habibi, c. 2, 171–2; Juzjani/Raverty, 1.157–8.

katledilmelerinden neden daha kolay olduğu sorusu belirsizdir. Ancak Güyük *tamgasını* (mührünü) kararnameye basarken bir köpek bu planı bozar ve Tanrı'nın iradesini ortaya koyar. Cûz-cânî şöyle yazar:

[Güyük'ün] huzurundaki bu köpek, bir kurdun koyunlara veya bir yangının yabani sedef otu tohumlarına yaptığı gibi kâfir *tuinin* üstüne atlar, onu yere yatırır ve ardından bu aşağılık yaratığın cinsel organlarını dişiyle kökünden koparır ve böylece göklerdeki güç ve ilahi adalet onun hemen ölümüne neden olur...⁸⁵

Müslümanların köpekleri genelde “necis” hayvanlar olarak görmesi düşünüldüğünde, bu anlatı daha da ilginç bir hâl alır.

Güyük ve maiyeti, cinsel organların koparılması şeklinde kendini gösteren Tanrı'nın iradesi üzerine hemen planlarından vazgeçer ve kararnameyi yok ederler. Zoraki ve abartılı olduğu görülen bu hikâye, diğer kaynaklar tarafından teyit edilmez ve bu nedenle komplo teorisi sayılması yerinde olur. Ancak Cûzcânî'nin bu olayı kaydetmesi Müslümanların baskıdan kaygılandıklarını ve yine Cüveynî ve Reşidüddîn tarafından belirtildiği gibi Güyük'ün diğer dinleri kayırdığını gösterir. Cûzcânî, İslam'ın etkisini azaltmaya yönelik başka bir Budist komplosundan bahseder, ancak bu da başarısız olur. Bu kez daha gerçekçi bir şekilde anlatılan komplo dinî bir tartışmayı içerir. Bu kez Budistler ve Hristiyanlar, Güyük'ü seçkin bir imam olan Nureddin'i İslam'ın diğer dinlerden üstünlüğünü tartışması için davet etmeye teşvik ederler. Başarısız olursa idam edilecektir. İmam doğal olarak rakiplerini tartışmada alt eder. İmam dua okurken, Budistlerden bazıları kimi zaman şiddet uygulayarak müdahale ederler ancak imam azimle dua etmeye devam eder. Cûzcânî, Güyük'ün bu olaydan kısa süre sonra öldüğünü ve bu ölümün hanın imamı aşağılamasıyla doğrudan ilgili olduğunu kaydeder.⁸⁶

85 Juzjani/Habibi, c. 2, 172; Juzjani/Raverty, 1.159.

86 Juzjani/Habibi, c. 2, 172–5; Juzjani/Raverty, 1.160–4.

Cûzcânî bir kez daha abartılı gibi görünen, ancak Müslümanların endişelerini ortaya koyan bir hikâye aktarır. Cûzcânî, eserini Delhi Sultanlığı'ndaki güvenli konumunda yazmakla birlikte oraya kaçan Müslümanlardan, Moğol İmparatorluğu'nda iş yapan tacirlerden ve belki de diplomatik temaslarda bulunanlardan pek çok hikâye dinlemiştir. Moğol İmparatorluğu'ndaki Müslümanların kaygısı gerçektir. Moğolların dinî tartışmaları bir eğlence biçimi ve imparatorluktaki dinî farklılıkları düzene koyma yöntemi olarak görmeleri nedeniyle bu senaryonun bazı dayanak noktaları olabilir; bu konu 7. bölümde incelenecektir.

Bu dönemde Batu'ya ait topraklarda ise Müslümanların kayırıldığına ilişkin kanıtlar bulunabilir. Burada Batu'nun Müslüman tacirlere kucak açtığını, din âlimlerini desteklediğini ve hatta yalnızca bir kaynaktaki belirtilmiş olmasına rağmen belki de İslamiyet'i kabul ettiğini görebiliriz.⁸⁷ Profesör Jackson'ın gösterdiği gibi Batu'nun din değiştirdiğine ilişkin bir kanıt olmamakla birlikte, Batu'nun kardeşi Berke Müslümandı.⁸⁸ Batu İslamiyet'i kabul etmemekle birlikte Cûzcânî, Müslümanların Batu'ya ait topraklarda daha az endişe duyduklarını belirtir. Profesör Jackson ise Moğol hükümdarlarını incelerken şu ferasetli gözlemi yapar: “Kişisel suçlamalarla, siyasî kayırmacılıkla veya yalnızca taraflı kaynaklarımızın temennileriyle mi uğraşıyoruz? Bundan tam olarak hiçbir zaman emin olamayız”⁸⁹ Cûzcânî Batu açısından olaya pragmatik bir şekilde yaklaşmış ve belki de Batu'nun hizmetindeki Şerafeddin (bir Harezmi) gibi Müslümanlarca cesaretlendirilmiş olabilir.⁹⁰

87 Juzjani/Habibi, c. 2, 176; Juzjani/Raverty, 1.172–3.

88 Jackson, “The Mongols and the Faith of the Conquered”, 269. Berke için ayrıca bkz. Rubruc, 209; Rubruck/Jackson, 127; Rubruck/Dawson, 124; Jean Richard, “La conversion de Berke et les debuts de l'islamisation de la Horde d'Or”, *Revue des Etudes Islamique* 35 (1967), 173–84; Istvan Vasary, “‘History and Legend’ in Berke Khan's Conversion to Islam”, *AAC3*, 320–52; Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde* (University Park, PA, 1994), 83–6.

89 Jackson, “The Mongols and the Faith of the Conquered”, 268.

90 Juwayni/Qazvini, c. 2, 223, 230; Juvaini/Boyle, 487, 494.

Bununla birlikte özellikle vergilendirmeye ilişkin Müslüman devlet görevlilerin sayısının artışının sürmesi dikkat çekicidir. Töregene döneminde mültezim sistemine geçilmesiyle birlikte Müslümanların uzmanlık alanları önemli bir hal aldı. Çoğunun eski tacirler olduğu, belki de *ortok* ilişkileri sayesinde göreve getirildiği anlaşılmaktadır. Bu Müslümanlara bir örnek de Kuzey Çin'deki gelirleri iki katına çıkaracağını vaat eden Abdurrahman'dır.⁹¹ Abdurrahman doğuda faalken, kendisiyle tamamen aynı görevi üstlenen Şerafeddin batıda herkesin parasını toplamakla meşguldü.⁹² Bununla birlikte ikisinin servet tutkusu, din, mezhep veya etnik köken ayırmıyordu.

Bunlara ek olarak Töregene'nin maiyetinde, daha önce bahsedilen Fatima gibi Müslüman danışmanlar görüyoruz. Güyük tahta çıktığında Mahmud Yalavaç ve Mesud Bey makamlarına iade edildiler. Bu arada biz (ve vakanüvisler) Şii mezhebine mensup Fatima'yı gözden kaçırmış olabiliriz, ancak tüm kaynaklarda son derece zeki olduğu belirtilen Töregene ona danışıyordu. Böylece Fatima'nın kendisine atfedilen büyücülük dışında da naibe son derece faydalı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.⁹³ Yalnız şu kadarını söylemeliyim ki, saraydaki üst düzey görevlilerin her birine karşılık daha alt tabakalarda Moğollara hizmete eden düzinelerce Müslüman ve elbette Hristiyan, Budist, Taocu, Konfüçyüsçü vb. vardı. Hanedandan bir erkek veya bir naip bir grubu diğerine üstün görebilirken, hedeflerine ulaşma konusunda birlikte çalışabilecekleri yetenekli memurları da görevde tuttukları açıktır. Bununla birlikte, bildiğim kadarıyla kaynaklardan hiçbirinde Töregene'nin ve Oğul Kaymı'sın herhangi bir dinî baskı veya kayırmacılık uyguladığından bahsedilmemesi merak uyandırıcıdır.

91 May, "Commercial Queens", 91–2.

92 Juwayni/Qazvini, c. 2, 244, 274–81; Juvaini/Boyle, 508, 538–44.

93 Juwayni/Qazvini, c. 1, 200–1; Juvaini/Boyle, 244–6.

Möngke ve Tuluyoğullarının Devrimi

Oğul KaymıŖ'ın naibeliğindeki çatlaklar Moğol İmparatorluğu'nun büyük bir kısmını duraklama dönemine soktu. Tuluy'un dul eŖi Sorkoktani bu fırsatı kaçırmadı. Tuluyoğulları ve Cuçioğulları, anne tarafından bağları dolayısıyla ve elbette Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarının yakınlaŖmasına bir tepki olarak adı konmamıŖ bir ittifak içindeydiler. Sorkoktani, en büyük oğlu Möngke'nin taht iddiası için gizlice çalıŖarak Batu'nun desteğini temin etti. Sorkoktani'nin perde arkasındaki başarısı, kocasının ölümünden sonra halk içinde politikaya ilgi göstermediğini ortaya koymasıyla ve dört oğlunu büyüterek görevine bağlı bir dul rolü oynamasıyla ilgiliydi. Sorkoktani, Cengiz Han'ın *yasası* ve *yosun*undan sapmayanlar için bir emsal teşkil etti ve bir erdem anıtına dönüŖtü. Böylece 1251'de Möngke Moğol İmparatorluğu Kağanı oldu ve Tuluyoğullarının devrimi baŖladı. Kağanlık makamının Ögedey Hanesi'nden Tuluy Hanesi'ne geçiŖi bir bakıma devrimci olmakla birlikte aslında yalnızca siyasî bir deėiŖimdi.

Ögedey ve Güyük, tahta yalnızca bir Ögedeyoğlunun oturabileceği fikrini iŖlerlerken, Cengiz Han'ın bu görüşü destekleyen bir Ŗey söyleyip söylemediği belli değildir. Tuluyoğulları, Oğul KaymıŖ'ın kurultay toplamada ve kağan seğimindeki başarısızlığının Ögedeyoğullarının otoritesini hükümsüz kıldığını savunuyorlardı. Zira naibenin rolü ve iŖlevi iyi bir biçimde tanımlanmıŖtı. Naiplik süresiz değildi. Tuluyoğulları zamanlama

açısından da devrimci sayılabilir. Oğul Kaymış yalnızca iki yıl naibelik yapmıştı. Töregene'nin altı yıllık naibeliği düşünüldüğünde bu kısa bir süreydi. Son olarak Tuluyoğulları Devrimi Moğol İmparatorluğu'nun kökten ve geri dönüşü olmayan bir şekilde değişmesini sağladı. Gerçekten de Möngke ve taraftarları, kağanın hükümlerinin tartışmasız olmasını temin ettiler ve tahtın Ögedeyoğullarının ve hatta Çağatayoğullarının eline düşmemesini garanti altına aldılar. Bu süreçte atıkları ilk adım, tahtta hak iddia edenlerin hakkından gelmek oldu.

Yasa ve Yosun

Moğollar *yasa* ve *yosun* ile yönetilirlerdi. *Yasa*, kağanın çıkardığı *yarlıklar* (kararnameleri) da içeren ve göçebelerin geleneksel kurallarını temel alan bir kanunlar sistemi idi. Genellikle yeni bir hükümdar tahta çıkınca, sefelinin *yarlıklar*ını onaylardı. Bu sistem evrensel değildi ve öncelikle göçebelere uygulanıyordu. Ancak diğer kanunlara üstün olduğundan yerleşik nüfusu da etkilerdi. *Yosun* ise Cengiz Han'ın eylemlerini ve sözlerini temel alan geleneklerdi. *Yosun* birçok bakımdan İslam'daki hadislerin karşılığıydı.

Tuluyoğulları Devrimi

Möngke, Oğul Kaymış'ın yanına gelmesini beklerken komploya karışanlarla ilgilendi. Şiremun ve Naku'nun komplosunun açığa çıkarılmasıyla bu ikisi Kağan'ın çağrısını duymazdan gelmeye çalıştı ve kurultaya iyi niyetle katılıp Möngke'yi tebrik etmek istedi. Formalitelerle pek vakit kaybetmeyen Menggeser'in kuvvetleri tarafından sarılan komplocuların yapacağı başka bir şey de yoktu. Menggeser'in elçisi şu mesajı ilettiler:

Kalbinizde kötülük olduğu hâlde yaklaştığınız imparatora bildirildi. Eğer bu rapor hatalıysa, düşünmeden ve durup tereddüt etmeden

bir an önce saraya gelmeniz yeterli kanıt olacaktır. Aksi halde sizi tutuklamamız ve oraya götürmemiz emredildi. Bu iki seçenekten hangisini tercih edersiniz?¹

Menggeser'in komploculara merhamet dilemeleri için bir fırsat sunduğu anlaşılmakla birlikte seçme şansları yoktu. Mesajın ilk kısmı halk içinde küçük düşürülmeden kendilerine saraya kadar eşlik edileceği anlamını taşıyordu. İkinci seçenekte ise Menggeser ve kıtaları olası bir direnişi ezeceklerdi. Şiremun, Naku ve diğer komploculara birkaç atlı eşlik ederken, Menggeser de silahlara el koydu. Şiremun ve kafilesi kurultaya geldi ve kutlamalara katılmadan önce kağanın huzurundaki tüm hürmet ritüellerini yerine getirdi. Şiremun ve beraberindekiler üç gün boyunca sorgulanmadan dikkatlice izlendi.

Dördüncü gün Möngke'nin başkanlığındaki soruşturma başladı. Soruşturmanın sonunda Möngke, Şiremun, Naku ve suçlanan diğerlerinin masum olduğunu ve suçluların ise cezalandırılacağını duyurdu. Hanedan üyeleri, herhangi bir komplo kurmadıklarını ve masum olduklarını iddia ettiler. Şiremun'un hizmetkârı Atabey Kata Kurin falakaya yatırılarak sorguya çekildi ve o da Cengizogullarının komploya karışmadığı yönünde ifade verdi. Kata Kurin, kendisinin ve diğer komutanların Möngke'ye karşı komplo kurduklarını itiraf etti. Daha sonra da intihar etti.² Ardından soruşturmayı *yeke yargıcı* olarak Menggeser devraldı. Ertesi gün suçlanan hanedan üyeleri ile ilgisi olan bazı noyanları topladı ve sorguya çekti. Noyanların çoğu yüksek rütbeli komutanlardı. Neticede yetmiş yedi noyan çeşitli suçlardan idam edildi.³

1 RD/Thackston2, 288; RD/Thackston, 406; RD/Karimi, 588. Reşidüddin Cüveynî'nin kayıtlarını incelemiş olmalıdır; Menggeser'in sözlerine ilişkin yazdıkları daha az edebidir. Bkz. Juwayni/Qazvini, c. 3, 45; Juvaini/Boyle, 578.

2 RD/Thackston2, 288; RD/Thackston1, 407; RD/Karimi, 489; Juwayni/Qazvini, c. 3, 50; Juvaini/Boyle, 583.

3 RD/Thackston2, 289; RD/Thackston1, 407; RD/Karimi, 489. Elçigidey Noyan'ın oğullarının ağızları ölene dek taşlarla dolduruldu, Elçigidey'in başı ve ayakları kesildi ve Taunal ezilerek öldürüldü. Juvaini/Boyle, 583; Juwayni/Qazvini, c. 3, 50.

İmparatorluğun dört bir yanında muazzam bir tasfiye başladı. Asıl hedef Ögedeyoğulları, Çağatayoğulları ve destekçileriydi. Bir dizi asker, kurultaya geç gelenlere müdahale etti ve onların niyetlerini öğrendi.⁴ Menggeser Noyan *yeke yargucı* olarak görevine devam etti ve Ögedeyoğulları rejiminin parçası olan herkesi soruşturdu. Menggeser görevine Oğul Kaymış'ın danışmanlarını soruşturarak başladı. İmparatorluğun vezirleri Çinkay ve Güyük'ün atabeyi Kadak bile Ögedey soyuyla olan yakın bağları nedeniyle soruşturmaya tâbi tutuldular. *Yargucı*ların emrindeki müfrezeler, şüphelileri ve hüküm verilmiş olanların listesiyle birlikte imparatorluğun dört bir yanına gönderildi. Aslında darbeye teşebbüs eden bir avuç kişiydi. Ancak Möngke onlara sempati besleyen herkesin kökünü kazımaya kararlıydı. Thomas Allsen'in belirttiği gibi "Bir Moğol hanedan üyesi ve maiyeti beraber yükselir ve beraber düşer"di.⁵ Güyük'ün İran'da *tammaçi* görevine getirdiği Elçigidey tutuklandı ve Batu'nun yanına gönderildi.⁶ O *tammanın*, Cuçi Ulsu'na yakın Baycu'ya yeniden verilmesi belki de tesadüf değildi.

Möngke, *altan uruğu* da soruşturmadan muaf tutmadı. Çağatay'ın torunu Böri de Batu'nun yanına gönderildi ve Batu da onu idam ettirdi.⁷ Şiremun, Song İmparatorluğu cephesine gönderildi ve daha sonra idam edildi.⁸ Güyük'ün Çağatay Ulsu hükümdarı

4 Juwayni/Qazvini, c. 3, 53–4; Juvaini/Boyle, 585.

5 Thomas T. Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China", *CHCAR*, 394.

6 Juvaini/Boyle, 590; Juwayni/Qazvini, c. 3, 61–2; RD/Thackston2, 289; RD/Thackston1, 407; RD/Karimi, 489.

7 RD/Thackston2, 261, 289; RD/Karimi, 536, 591; RD/Thackston1, 369, 408; Juwayni/Qazvini, c. 3, 59; Juvaini/Boyle, 588; Rubruck/Jackson, 144–5; Rubruck/Dawson, 135; Rubruc, 224. Rubrucklu William onun başının kesildiğini belirtir.

8 Rubrucklu William onun idam edildiğini belirtir. Cüveynî ve Reşidüddin, onun Song İmparatorluğu'na karşı Kubilay'ın ordusuna katıldığından bahsederler. Rubruck/Jackson, 169; Rubruck/Dawson, 147–8; Rubruc, 241–2; Juwayni/Qazvini, c. 3, 65; RD/Thackston2, 290 591–2; RD/Thackston1, 409; RD/Karimi, 594; YUS, 59; Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251–1259* (Berkeley, 1987), 31.

olarak atadığı Yesü Möngke de idam edildi. Cüveynî, Kara Hülegü'nün kardeşi Yesü Toka'nın da Böri ile birlikte Batu'nun yanına gönderildiğini belirtir. Ancak Batu'nun Böri ile birlikte onu da idam edip etmediğinden bahsetmez.⁹ Cüveynî daha sonra Yesün Toka'nın Çin'e gittiğini yazar.¹⁰ Bu sırada Reşîdüddîn, Möngke'nin Kara Hülegü'ye amcası Yesü Möngke'yi idam etmesini ve Çağatay tahtına çıkmasını emrettiğini yazar. Yesü Möngke'nin Naku ve Hoca üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, belki de onların inatçılığının nedeni olduğu düşünülür.¹¹ Kara Hülegü, emri yerine getirmeden önce öldüğü için, emir, eşi Orgina Hatun tarafından uygulanmıştır.¹² Böylece Cengizogullarından en az iki, belki de üç hanedan üyesi idam edilmişti. Hanedan üyelerinin idamının diğer Cengizogulları (Möngke, Batu ve Kara Hülegü) tarafından emredilmesi dikkat çekicidir. *Yeke yargucı* Menggeser idam cezalarına karışmadı. Şartlar ne olursa olsun *karaçunun* Cengiz Han'ın soyundan gelenleri idam etme yetkisi yoktu.

Kadınlar da tasfiyeden muaf tutulmadı. Çağatay'ın torunu Yesü Möngke'nin karısı Tokaşi Hatun, Kara Hülegü tarafından sorgulandıktan sonra kocasının gözleri önünde tekmelenerek öldürüldü. Bu cezanın nedenleri belirsiz olmakla birlikte, Tokaşi'nin bir şekilde Möngke'yi kızdırdığı sanılmaktadır.¹³ Tokaşi Hatun, Oğul Kaymış dışında idam edilen tek han eşidir. Kara Hülegü'nün kardeşinin karısının idamına karışması ilgi çekicidir ve belki de Möngke'nin uyguladığı bir bağlılık testidir. Diğerlerinin malı mülkü azaltıldı ve genelde Tuluyogullarının veya Cuçiogullarının denetimine verildi.

Çağatay ve Ögedey soyundan gelen hanedan üyeleri ve onların taraftarlarından tasfiye edilmeyenler, birkaç istisna dışında

9 RD/Thackston2, 290; RD/Karimi, 595; RD/Thackston1, 410; Juwayni/Qazvini, c. 3, 59; Juvaini, Boyle, 588–9.

10 Juwayni/Qazvini, c. 3, 64–5; Juvaini, Boyle, 591–2.

11 RD/Thackston2, 280, 285–6; RD/Thackston1, 402–3; RD/Karimi, 583.

12 RD/Thackston2, 263, 266; RD/Thackston1, 372, 376; RD/Karimi, 540, 544.

13 RD/Thackston2, 289; RD/Karimi, 591; RD/Thackston1, 408; Juwayni/Qazvini, c. 3, 59; Juvaini, Boyle, 588–9.

Görsel 7.1 Karakurum'da bulunan kiremit harmanı. Moğol hanları nadiren Karakurum'da oturmakla birlikte, bürokrasinin büyük bir kısmı burada bulunurdu. Moğollar küçük olmakla birlikte başkentlerinin bir imparatorluk başkentine yakışacak görüğe sahip olmasını sağladılar (Harhorin, Moğolistan).

Güney Çin'in bunalımcı iklim koşullarında savaşmak üzere sürgüne gönderildiler. Şaşırtıcı bir şekilde Oğul Kaymış'ın oğulları idam edilmedi. Möngke'ye karşı açıkça silaha sarılan Naku, Möngke'nin kardeşi Kubilay'ın yanına, Çin cephesine gitti.¹⁴ Karısının bilgeliği sayesinde soruşturmadan ve savaştan kurtulan Hoca'ya kampını başkent Karakurum yakınlarındaki Selenge Irmağı'na taşıması talimatı verildi. Böylece hem Ögedey Ulus'u'nun dışında kalacak hem de Möngke'ye yakın bulunacaktı.¹⁵

Daha sonra tasfiye *altan uruğ* ve idarenin ötesine geçerek yerel hükümdarlara ve imparatorluğun uzak bölgelerindeki bürokratlara

14 Juwayni/Qazvini, c. 3, 65; RD/Thackston2, 290, 591–2; RD/Thackston1, 409; RD/Karimi, 594.

15 Juwayni/Qazvini, c. 3, 65; Juvaini/Boyle, 592; RD/Thackston2, 290; RD/Karimi, 594; RD/Thackston1, 409.

kadar yayıldı. Gelenekler uyarınca yeni hükümdar tahta çıkınca ona tâbi tüm hükümdarlar, yeni Kağan'a haraç ödemek üzere gelirlerdi. Bu kez geldiklerinde ciddi bir sorgudan geçirildiler. Tuluyoğullarına bağlılık gösterenlerin durumları iyileştirildi. Bunu yapmayanların ise hanedanları ortadan kaldırıldı. Uygurların hükümdarı Salindi, Oğul Kaymış ile bağları nedeniyle tahtından indirildi. Kardeşi Ogrunç yeni *idikut* oldu. Muhtemelen Tuluyoğullarına bağlılığı sınanan Ogrunç, kardeşini bizzat idam etti. Güney İran'da yer alan Kirman hükümdarının da akıbeti benzer oldu.¹⁶ Çağatayoğullarına ve Ögedeyoğullarına gereğinden fazla yakın olan ve bu ulusların sınırlarının dışındaki ülkelerde hizmet veren memurlar da tasfiye edildiler.¹⁷ Ögedeyoğullarının hâkimiyeti, oğulları ve torunları gibi büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. Hayatta kalanlardan en dikkat çeken, tehdit oluşturamayacak kadar küçük olan Ögedey'in torunu Kaydu'yu (1236–1301). Kendisine Balkaş Gölü'nün güneyinde yer alan Kayalık kenti çevresi verildi. Ögedey'in en küçük oğlu olan ve batı seferinde görev yapmış bulunan amcası Melik ise İrtiş Irmağı boylarındaki toprakları aldı. Köten'in oğulları da tasfiyeden kurtuldular ve kendilerine eski Şia Devleti topraklarında mülk verildi.¹⁸ Ögedeyoğullarından birkaç kişi daha hayatta kaldı; ancak bunların mülkleri ve destekçilerinin sayısı önemsiz miktardaydı.

Bu esnada Çağatayoğullarının hâkimiyeti büyük ölçüde zarar görmediyse de ailenin üyelerinin sayısı azaldı. 1242'de dedesi Çağatay'ın yerine geçen Kara Hülegü, daha önce belirtildiği gibi Güyük tarafından tahttan indirilmiş, daha sonra Yesü Möngke'den tahtı geri almıştı. Kara Hülegü, Güyük'ün yaptıkları sonucunda ve Sorkoktani'nin faaliyetlerinin ardından Tuluyoğulları saflarına

16 Juwayni/Qazvini, c. 3, 60; Juvaini/Boyle, 589; RD/Thackston2, 290; RD/Thackston1, 409; RD/Karimi, 593. Ayrıca bkz. Allsen, *Mongol Imperialism*, 63–76.

17 Allsen, *Mongol Imperialism*, 32–3.

18 Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia* (Richmond, UK, 1997), 19–20.

geçmişti. Kara Hülegü, Çağatay Ulusu'nun başına geçecekken, Möngke'nin yeğeni olan eşi Orgina, sonuçları ancak sonraki on yılda fark edilebilecek şekilde küçük yaştaki oğlu Mübarek Şah'ın yerine naibe olarak görev yaptı.¹⁹

Cuçioğulları, Tuluyoğulları Devrimi'nden büyük fayda sağladılar ama asıl zafer Tuluy'un soyuna aitti. Güyük'ün oğullarının Batu'ya saldırma ihtimali düşük olduğundan, Batu'nun ülkesi artık güvendedeydi. Cuçioğulları belki de Ögedeyoğullarının aleyhine hâkimiyetlerini genişletebilirlerdi. Cuçi Hanesi, hükümdar değişikliklerinden fayda sağlamakla birlikte imparatorluğun parçası olarak kaldı. Cuçi soyunun ülkesi, Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarının ülkelerine göre daha özerkti. Berke, ilk kurultayda güvenliği sağladıysa da ikinci kurultay, Cengiz Han'ın ölümünden beri Tuluyoğullarının denetiminde olan Moğolistan'da gerçekleşmişti. Devrim, Tuluyoğullarının çabalarıyla gerçekleşti. Cuçioğulları da onlara yardım ettiler. Eğer Cuçioğulları, Tuluyoğullarına direnmiş olsalardı, Sorkoktani siyasetten kalıcı olarak çekilebilirdi. Yine de Sorkoktani'nin Cuçioğullarıyla iyi ilişkiler kurmuş olması takdire şayandır. Cuçi'nin dul eşi ve Sorkoktani'nin kız kardeşi Bektutmuş Fucin'in, Güyük'ün niyetleri konusunda (gerçek veya hayali) Batu'yu uyarmış olması, Batu'nun gözünde Sorkoktani'nin değerini artırmıştı.

Silah gücüyle ve siyasî entrikalarla tahta oturan Möngke, bu önlemlerin hükümlerliğini meşrulaştırmak için yeterli olmadığını fark etti. Cengiz Han ölümünden fazla zaman geçmeden kutsal bir figüre dönüştürülmüş olmakla birlikte, Möngke 1252'de resmi bir ibadet töreni düzenleyerek Cengiz Han kültürünü tesis etti. Cengiz Han'ın yanına gömülen Tuluy ise yalnızca naip olarak görev yapmasına bakılmaksızın ölümünden sonra

19 Orgina için bkz. Bruno De Nicola, "The Queen of the Chaghatayids: Orghina Khatun and the Rule of Central Asia", *JRAS* 26/i-ii (2016), 107-20; Paul D. Buell, "Some Royal Mongol Ladies: Alaqa-beki, Ergene-Qatun and Others", *WHC* 7/1 (Şubat 2010), <<http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/7.1/buell.html>> (son erişim 11 Ocak 2017).

kağan statüsüne yükseltildi. O da resmen kutsandı. Möngke ayrıca Cengiz Han'ın *yasa*sı ve *yosunu*na sıkı sıkıya sarıldı. Bu şekilde kurduğu itibarını sürdürmek için elinden geleni yaptı.²⁰ Daha önce belirtildiği gibi Oğul Kaymış'a yapılan suçlamalar arasında *yasa* ve *yosunu* ihlal etmek vardı. Möngke'nin yükselişinden bahsedilen başlıca kaynaklarımızın ikisi, Cüveynî ve Reşidüddîn'in kronikleri, Tuluy ailesine hizmet eden devlet görevlilerince yazılmıştı. Cüveynî, Hülegü'nün sarayında önemsiz bir memurken daha sonra Bağdat valisi olmuş ve ailesinin önemi artmıştı. Reşidüddîn, İlhanlı (Hülegü'nün halefleri) sarayında vezir olarak görev yapmıştı. Her iki yazar da çalışmalarında hükümdar kim olursa olsun *yasa* ve *yosunun* önemini vurgular. Gerçekten de Reşidüddîn, Oğul Kaymış'a yapılan suçlamaların ışığında Tulu-yoğulları Devrimi'ni destekleyen, Cengiz Han'dan (belki de sonradan uydurulmuştur) bir anekdot aktarır:

Bundan sonra benim soyumdan çok sayıda imparator var olacaktır. Eğer onlara hizmet edecek büyükler ve savaşçılar *yasayı* devam ettirmezlerse imparatorluk sarsılacak ve son bulacaktır. O zaman [Cengiz] Han'ın yanlarında olmasını isteyecekler ancak bu gerçekleşmeyecektir.²¹

Aleyhinde tek bir söz bile bulunmayan Sorkoktani Beki'nin (bir başka deyişle Ana Han eşi) aksine, Töregene ve Oğul Kaymış daha olumsuz bir şekilde tasvir edilirler. Bir kaynağa göre Sorkoktani, Cengiz Han'ın annesine bile tercih edilebilirdi; zira o Höelün'ün aksine (Teb Tenggeri'nin babası Mönglik'le evlendi) Ögedey'in Güyük ile evlenmesi isteğini kabul etmemişti. Sorkoktani özür dileyerek şöyle dedi:

“*Yarlığın* hükmünü kim değiştirebilir? Bununla birlikte oğullarımı erkek olana dek büyütme, hiçbirini ayırmadan veya birbirlerine tercih etmeden eğitime karar verdim; belki de birliklerinden

20 Allsen, *Mongol Imperialism*, 34–44.

21 RD/Thackston2, 201; RD/Thackston1, 294; RD/Karimi, 435.

kuvvet doğacaktır.” Güyük Han’la evlenmeye rıza göstermediği için evlenmek istemediği kuşkusuzdur. Bu nedenle [Cengiz] Han’ın annesinden [Höelün’den] daha makbuldür.²²

Sorkoktani bu metinde Okların Öyküsü’nde bulunan birlik dersini ima ederek Moğolların efsanevi anası Alan Goa’yı hatırlatıyordu.²³ Ne yazık ki bu ders, tüm Moğol erkeklerinin davranışlarında görüldüğü gibi, bu kez de işe yaramadı.

Möngke Oğul Kaymış’ı alenen kötülemekten çekinmedi. Kuşkusuz Töregene’nin ve Oğul Kaymış’ın kusurları vardı, ancak Sorkoktani de bir azize değildi.²⁴ Bununla birlikte olağanüstü bir kadındı. Daha sonraki dönemde yazılmış kronikler, Tuluyoğullarının tarihi meşruiyetini pekiştirirken, Tuluyoğulları da tasfiye sırasında meşruiyetlerini kuvvetlendirmeye teşebbüs ettiler. Oğul Kaymış, tahtın daima Ögedey soyunda kalacağına ant içen Möngke ve taraftarlarını, yeminlerini bozmakla suçladı. Möngke bu iddiaya Oğul Kaymış’ın ve oğullarının görevlerini yerine getirmediklerini söyleyerek yanıt verdi.²⁵ Böylece liderliğin elde edilmesi başkalarının üstüne düştü. Ödegey’in varislerinin niyetlerini belli etmeleri ve tahtta iddia etmeleri fırsatı yaratan iki kurultay toplandı. Ancak Oğul Kaymış iki kurultaya da katılmadı, hatta oğulları da kurultaylara ilgi göstermeyerek devlet işlerini temsilcilerine bıraktılar. Tuluyoğulları ve Cuçioğullarının çabaları ne kadar tartışılırsa tartışılsın, zafer Möngke’nin oldu. Möngke’den önceki hükümdarsızlık döneminin Tuluyoğulları yanlısı ve onların istihbaratına dayanan (örneğin Rubruck) kaynakların belirttiği kadar kötü olup olmadığını gerçekten bilmek çok güçtür. Zira diğer kaynaklarda bu konuyla ilgili çok az şey yazılıdır. İslam kaynaklarından Cûzcânî, Ermeni kaynakları gibi “eğer iyi

22 RD/Thackston2, 274; RD/Thackston1, 387; RD/Karimi, 561

23 SHM, §19–22.

24 Timothy May, “Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road”, *JRAS Series* 3, 26, 1–2 (2016), 105–6.

25 RD/Thackston2, 290; RD/Thackston1, 409; Karimi, 593

bir şeyler söyleyemiyorsan...” özdeyişini izleyerek bu üç kadını da görmezden gelir; Cûzcânî belli ki herhangi bir naip ve hatta Sorkoktani hakkında da bir yorumda bulunmak istemiyordu veya Moğolların egemenliğindeki Avrasya’da kadınların siyasetteki rolü konusunda sessiz kalarak durumu onaylamadığını belirtiyordu.

Möngke’nin İdaresi

Möngke, tasfiye süreci tamamlandıktan sonra dikkatini Moğol idaresinde yapılacak reformlara çevirdi. On yıllık istikrarsızlık döneminde idare, Ögedey’in saltanatındakinden ciddi derecede sapmıştı. Bürokrasinin bir kısmı aynı kalsa da Çinkay gibi kilit kişiler tasfiye edilmişti ve bunların yerlerine yeni görevlilerin gelmesi gerekiyordu. Dahası, Oğul Kaymış, Naku ve Hoca’nın üçlü yönetimi sırasında birbirleriyle çelişen kararnameler çıkarılmıştı. Cengizogulları naipleri umursamamış ve istediklerini yapmışlardı. Esasen merkezî otorite zayıflamış ve iktidar yerel yetkililer olan Cengiz soyundan oğullara veya bölge valilerine geçmişti. Yolsuzluk ve aç gözlülük kontrolden çıkmıştı.

Tuluyogulları Devrimi kendiliğinden gerçekleşmedi. Sorkoktani’nin özenle hazırladığı ittifaklar ve Cengiz soyundan gelen erkeklerden aldığı destek gibi, Möngke’nin de bu geçiş dönemini kolaylaştıracak ve sürece dahil olacak bir maiyeti vardı. Çinkay’ın yerine Celâyir Moğollarından olan ve tasfiye boyunca yargılama sürecini yürüten Menggeser geçti. *Yeke yargucı* makamına ek olarak, fiilen vezir olarak görev yaptı ve imparatorluğun ve merkezî idarenin günlük işlerini yürüttü. Kereyit ve Nasturi Hıristiyan olan Aka Bulgay ikinci en yüksek memurdu. Menggeser 1253’te ölünce de onun yerine geçti. Bulgay’ın görevlerini kimin üstlendiği bilinmekle birlikte, Kağan’dan sonra idaredeki en yüksek iki makamı kuvvetlendirmeyi bildi.²⁶ Bulgay da Menggeser gibi Möngke’nin şahsi *keşikine* mensuptu. Her kağanın 10.000 askerden

26 Allsen, “The Rise of the Mongolian Empire”, 397; Allsen, *Mongol Imperialism*, 96–7.

oluşan bir *keşiki* olmasına rağmen, Cengizogullarının tamamının da kendi muhafız kıtaları vardı. Onlardan biri tahta çıkarsa genelde onun *keşiki* kağanın *keşiki*yle birleşirdi. Kuşkusuz Güyük'ün *keşiki* de tasfiyeden nasibini almıştı. Bununla birlikte *keşik*, Cengiz Han döneminde olduğu gibi, yalnızca hanın güvenlik hizmetini sağlamakla kalmıyor aynı zamanda onun şahsî maiyetini oluşturuyordu. Kağanın komutanları ve idarecileri de buradan yetişıyordu.

Seleflerinde olduğu gibi Möngke'nin de idaresinin büyük bir kısmı Moğollardan meydana geliyordu. Bununla birlikte alt kademelerdeki görevlilerin büyük kısmı Moğol değildi ve imparatorluğun dört bir yanındaki tâbi milletlere mensuptu. Görevlilerin çoğu bürokrasiye girmeden önce Tuluy'un veya Möngke'nin şahsî *keşiki*nde hizmet etmişlerdi. Ögedey idaresinin üst düzey görevlilerinin çoğu tasfiye edilmiş, ancak Müslüman *bitikçiler* Emir İmâdü'l-Mülk ve Fahrü'l-Mülk gibi düşük rütbeli memurlar görevde kalmıştı. Muhtıralar ve kararnâmeler çoğunlukla Moğolca, Farsça, Çince ve Uygur Türkçesinde yazıldığından, *bitikçiler* birçok dili iyi konuşup yazmak zorundalardı. Ayrıca belli bölgelere gönderilen kararnâmelerin, yerel hanedanların anlaması için Ermenice, Tanгутça veya Tibetçe gibi yerel dillerde yazılması gerekirdi.

Tuluyogulları Devrimi başka yollardan da devam etti. Möngke'den önce üç malî bölge oluşturulmuştu: Kuzey Çin, Türkistan (Mâverâünnehir ve Tarım bölgesinin büyük bir kısmı) ve Horasan. Möngke yeni bir nüfus sayımı yapılmasını emretti ve Rus knezliklerini de malî bölgelere ekledi. Nüfus sayımı ve vergi toplanması Cuçi Ulusu'nda yapılmakla birlikte, hem Cuçi Hanesi'ne hem de imparatorluğa bağlı memurlarca yürütüldü.²⁷

Möngke'nin, Töregene ve Oğul Kaymış'ın atadığı birçok kişiyi tasfiye etmesiyle, çeşitli yerlerde görev yapan *ortok* tacirleri ve mültezimler saf dışı kaldılar. Möngke, imparatorluk hükümeti tarafından kontrol edilen bu malî bölgeleri elde tutmak yerine, onları merkezî idarenin denetimindeki tam teşekküllü yerel idarelere

27 Allsen, *Mongol Imperialism*, 134–43.

dönüştürdü. Mahmud Yalavaç Kuzey Çin'in, oğlu Mesud Bey ise Mâverâünnehir, Harezm, Uyguristan ve Fergana Vadisi'ni içeren Türkistan'ın sorumluluğunu aldı. Oğul Kaymış idaresine mensup olan Argun Aka, Orta Doğu'daki makamını muhafaza etti.

Möngke, imparatorlukta genel bir nüfus sayımı yapılmasını emretti. Böylece halkın gücü kadar ödeme yapabileceği daha makul bir vergi sistemine dönmekle kalmayacak, aynı zamanda imparatorluğun kaynaklarına ilişkin tahminler elde edecekti. Bu üç kişi, yüksek rütbelerine rağmen büyük ölçüde becerileri sayesinde tasfiyeden kurtuldular. Hem Ögedey hem de Güyük'e hizmet etmiş olmalarına rağmen, üçünün de tüm *Altan uruğun* çıkarlarını temsil ve muhafaza etmiş olmaları da tasfiyeden kurtulmalarını sağladı.²⁸ Kısacası üçünün birliği bozulmadan kaldı.

Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarının toprakları küçüldüyse de, bu haneler Möngke tarafından tamamen ortadan kaldırılmadı. Möngke, Tuluy hanesinin hegemonyasına meydan okunmayacağını garanti altına alacak adımlar attı. Kubilay'a eski Jin İmparatorluğu'nun sahipsiz topraklarını ve işgal altındaki Song ülkesini verdi. Moğollar 1230'dan beri Orta Doğu'yu işgal altında tutuyorlardı ve bu bölge doğrudan Kağana bağlıydı. Möngke, küçük kardeşi Hülegü'yü buraya gönderdi. Bununla birlikte araştırmacılar hâlâ Möngke'nin amacını tartışmaktadır.²⁹ Hem Hülegü hem de Kubilay ilhan (*bağlı han*) unvanını aldılar.³⁰ Her ikisi de hem askerî komutan hem de vali olarak çok geniş bir özerkliğe

28 Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire", 398; Thomas T. Allsen, "Mahmud Yalavac, Mas'ud Beg, 'Ali Beg, Safaliq, Bujir", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 126–7.

29 Michael Hope, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and Ilkhanate of Iran* (Oxford, 2016), 93–4; George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran* (New York, 2003), 15, Peter Jackson, "From Ulus to Khanate: The Making of the Mongol States", *MEL*, 28–32.

30 Reuven Amitai-Preiss, "Evidence for the early use of the title Ilkhan among the Mongols", *JRAS* 1 (1991), 353–61; Reuven Amitai-Preiss, "An Exchange of Letters in Arabic Between Abaya Ilkhan and Sultan Baybars (ah 667–ad 1268–9)", *CAJ* 38 (1994), 24–6.

sahip olmakla birlikte aldıkları unvan doğrudan kağana bağlı ve tâbi olduklarını açıkça gösteriyordu. Dahası Möngke, imparatorluğun ekonomik açıdan en önemli iki bölgesini (Çin ve Orta Doğu) Tuluyoğulları ailesinin eline bıraktı. Bu bölgeler daha önce *kubi* olarak *altan uruğa* dağıtılmıştı. Aile üyeleri bu bölgelerden gelir elde edebilirlerdi; ancak tek bir kişi ve hatta tek bir aile istese bile bölgede hak iddia edemezdi. Möngke bunu değiştirdi.

Cengizogulları ve tacirler arasındaki *ortok* ilişkisinin yaygınlaşması da başka bir önemli meseleydi. Sorun ticarî bağlar değildi. Ancak bu tacirlerin birçoğu, hanedana mensup erkeklerle olan bağlantıları sayesinde hükümet içinde konum elde etmiş ve ticarî girişimlerini sürdürmüşlerdi. Böylece hükümetin sübvans ettiği ticaretin pek bir getirisi olmuyordu. Dahası, Oğul Kaymış'ın naibeliği sırasında hükümetteki kişilerin *yam* sistemini kullanmalarını sağlayan *gerege* veya *payza* denilen pasaportlar da yaygınlaşmıştı.³¹ Bunun nedeni yalnızca Oğul Kaymış, Naku ve Hoca'nın teşkil ettiği üçlü *orda* sistemi değildi. Cengiz soyuna mensup diğerleri de topraklarında kendi pasaportlarını çıkarmışlardı. Hatta hanedandan kimseler kapsamlı seyahatlere çıktıklarında da *yam* sistemini kullanarak, göçebe ve yerleşik topluluklardan aşırı taleplerde bulunur olmuşlardı. Hanedan üyelerine at, barınak ve gıda sağlanması sonucu *yam* istasyonlarının bulunduğu bölgeler çok yoksullaşmış veya terk edilmişti. Özetle sistem yolsuzluk nedeniyle çökmek üzereydi.

Möngke her iki durumu da düzeltti. *Yam* sistemini merkeziyeştirdi ve hanedan üyelerinin bireysel olarak belirledikleri güzergâhları imparatorluk sistemine bağladı. Ayrıca tüm *geregelerin* hükümete teslim edilmesini ve hepsinin yeniden düzenlenmesini emretti.³² Cengizogullarının, devlet görevlilerinin ve tacirlerin sistemi suiistimal etmemeleri için *gerege* sahipleri kayıtlara geçirildi. Yukarıda bahsedilen Emir İmadü'l-Mülk ve Fahrü'l-Mülk

31 May, "Commercial Queens", 105–6.

32 Allsen, *Mongol Imperialism*, 80.

gerege çıkarmakla görevlendirildiler, kendilerine tacirlere *gerege* verilmemesi konusunda açık emirler verildi.³³ Suiistimalleri ortadan kaldırmak için de sınırlamalar getirildi. Altın *gerege* taşıyanlar dahi on dört atla sınırlı tutuldu. Bu kişilerin istasyonlar yakınlardaki köylerden ve göçebe gruplardan hayvan tedarik etmeleri yasaklandı. Buna ek olarak bir *yam* istasyonundan diğerine giden tüm heyetler yolda oyalanmayacak, böylece mesajlar hızlı iletilecek ve yerel halkın üzerinde yük oluşmayacaktı.

Tuluyoğulları Devrimi'yle vergi sistemi de yeni bir denetime tâbi tutuldu ve standart bir hale sokuldu. Thomas Allsen'in belirttiği gibi Möngke yeni kurumlar kurmamış, yalnızca var olanları ıslah etmişti.³⁴ Vergi sisteminin birleştirilmesini dayatan Möngke, aynı zamanda tahrip olmuş bölgelerin ıslah edilmesini emretti. Bu süreç Möngke'den önce başlamış olmakla birlikte, bu faaliyetlerin bir politika olarak benimsendiği kadar, rastgele yapıldığı ve bireylerin inisiyatifine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Möngke'nin merkezî hükümeti genişletmesi bu durumu değiştirdi. Bu genişleme hedefine ulaşmak için gelir lazımdı ve bu nedenle vergi reformuna öncelik verildi. Oğul Kaymış'ın Töregene'den bile daha açgözlü olmasının bir nedeni de bu sistemdi. Geleneğe göre göçebeler ellerindeki yüz hayvanın birini vergi olarak verirlerken, Oğul Kaymış bu oranı onda bir olarak değiştirdi ve bu durum zamanla sürdürülemez bir hâl aldı. Oğul Kaymış'ın idaresi iki yıldan uzun sürseydi, göçebe ekonomisi çökebilir ve imparatorluğun merkezi yoksullukla pençeleşebilirdi.

Möngke *kubçur* vergisini yeniden düzenleyerek, göçebelerin her yüz hayvanından birinin vergi olarak toplanmasını sağladı. Yüzden az hayvanı olanlardan ise vergi alınmayacaktı. Yerleşik bölgelerden de makul düzeyde *kubçur* vergisi alınacaktı. Yerleşik nüfusun bulunduğu yerlerde, Mahmud Yalavaç'ın tasarladığı vergi sistemi bazı değişiklikler birlikte Orta Asya dışında da uygulandı. Müslüman bölgelerindeki bireyler, nüfus sayımı sırasındaki servet

33 RD/Thackston2, 292; RD/Thackston1, 411; RD/Karimi, 596–7.

34 Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire", 398.

durumlarına göre bir ila on bir dinar vergi ödüyorlardı. Kuzey Çin'de ise verdiler yetişkin erkekler üzerinden değil, hane sayısı temel alınarak toplanıyordu. Bir başka değişiklik de, tüm imparatorlukta kabul gören gümüşle yapılan ödemelerin, Çin'de ipek gibi mallarla ödenmesinin kabul edilmesi idi. Bu önlemlerle Oğul Kaymış'ın politikalarına karşı durulmaya çalışıldı. Vergi toplayıcıları ödemelerin gümüşle yapılmasını talep ettiklerinde, halk genelde aynı zamanda idareyle bağlantıları olan ve tefecilikte yapan *ortok* tacirlerine başvuruyordu. Vergilerinin faizlerini ödeyen binlerce kişi yoksul düşmüştü. Möngke döneminde hem gümüş hem de ipeğin ödeme aracı olması kabul edildi. 1253'ten sonra hükümetin tedavüle soktuğu kağıt paralar Çin'de yaygınlaştı ve bir ödeme yöntemi olarak kabul gördü. Gümüş sikkelerin yaygın olmadığı başka bölgelerde de benzer durumlar ortaya çıktı. Örneğin Rus knezliklerinde alternatif bir ödeme aracı olarak kürk benimsendi. Bununla birlikte Möngke, sikkelerin kullanımı ve dağıtımını teşvik etmek için ciddi çabalar gösterdi.³⁵

Halktan hâlâ *alba* (hizmet) bekleniyordu; Moğollar nüfus sayımı sayesinde hangi bölgenin ne sağlayabileceğini biliyorlardı. *Kubçur* standart bir hale sokuldu. Yerleşik nüfustan yerel geleneklere göre toplanan ve ziraat vergisini de içeren *kalan* vergisi de düzenlendi.³⁶ *Kalan* Kuzey Çin'de toprak miktarına göre belirlenirken, İslam ülkelerindeki *kalan* yerine geleneksel vergi olan *haraç* toplanıyordu. Her çeşit ürüne uygulanan satış vergisi *tamganın* ise uygulama alanı genişletildi. Daha önce bir tacirin mallarının yüzde 5'i ila yüzde 10'u oranında vergi toplanırdı. Bu oran aynı kalmakla birlikte Möngke, vergiyi fahişelik gibi hizmet sağlayan, ürün veya meta üreten diğer meslekleri (sadece zanaat-kârları değil balıkçıları bile) kapsayacak şekilde genişletti.³⁷ Bazı

35 Allsen, *Mongol Imperialism*, 172–3.

36 Allsen, *Mongol Imperialism*, 153–4.

37 David Morgan, *The Mongols* (Cambridge, MA, 1986), 101; Beatrice Manz, “The Rule of the Infidels: The Mongols and the Islamic World”, David O. Morgan ve Anthony Reid (ed.), *NCHI*, c. 3, *The Eastern Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries* (Cambridge, 2010), 142.

vergilerin oranları düşölürken, tamamı nüfus kayıtlarına bağı olan yeni vergiler getirildi.

Cengiz Han'ın ve Ögedey'in vergi muafiyeti getirdiğı kişi-ler statülerini korudular. Bu gruba dinî önderlerin çoğı dahildi. Güyük'ten veya naiplerden muafiyet belgesi alanlar ise vergi öde-meye devam ettiler. Dahası, Möngke'nin temsilcileri vergilerini ödemeyenlerin hiçbir bahanesini kabul etmezlerdi. Möngke de yeni vergi politikalarına yönelik direnişlere müsamaha gösterme-diye de önceki yıllara ait ödenmemiş vergileri toplamadı. Mön-gke, merhametli yüzünü göstererek artık çalışamayacak olan ih-tiyarları vergiden muaf tuttu. Aslında Möngke saltanatına herkes için beyaz bir sayfa açarak başlamıştı. Genel anlamda Möngke döneminde vergiler azaldı, ancak gelir kaybı yolsuzluğu engelle-yen etkin bir yönetimle telafî edildi ve hatta yeni kaynaklardan yeni gelirler elde edildi.

Möngke'nin önemli reformları sayesinde daha üst düzey bir merkezî otorite kuruldu ve Moğol İmparatorluğu önemli bir dö-nüşüme uğradı. Reşidüddin'e göre "Saltanatlarında kusursuz bir düzen olan antik dönemin kralları ve geçmiş zamanların sultan-ları bile hayatta olsalardı Möngke'yi emsal alırlardı".³⁸ Reřidüd-din'in ifadesi abartılı olmakla birlikte, merkezî otoritenin Yeke Moğol Ulusu'nun önceki dönemlerine kıyasla çok daha güçlü olduğunu gösterir.

Din

Möngke de selefleri gibi dinî tarafsızlık politikası izledi. Dinî inançlar imparatorlukta istikrarsızlık doğurmadığı sürece, herkes inancının gereğini yerine getirebilirdi. Diğer hükümdarlarda ol-duğı gibi Möngke'yi de din değıştirmeye teşvik eden çok sayıda inanç sahibi Karakurum'a geliyordu. Moğolların yere göğe sığdırı-lamayan dinî hoşgörüsü, tüm dinleri kapsamıyordu. Budistler, Ta-ocular, Hristiyanlar, Konfüçyüsçüler ve Müslümanlar, kağına dua

38 RD/Thackston2, 292; RD/Thackston1, 413; RD/Karimi, 599.

etmeleri karşılığında dinî mekânlarında vergi muafiyeti elde ettiler. Oysa Museviler, Zerdüştler ve Maniciler, büyük ölçüde siyasi nüfuza sahip olmadıklarından vergiden muaf değildi.³⁹ Möngke hiçbir dini diğerine tercih etmemiş olmakla birlikte, tüm dinlerin mensuplarının kendilerini önemli ve kendilerini devlete dahil hissetmelerini sağladı. 1252'deki Ramazan Bayramı'nda zekat verdi ve Kadı Celâleddin Mahmud Hokandî'nin vaaz ve duasını dinledi. Bu olay imparatorlukta Müslümanların çoğunlukta olduğu bir bölgede değil, Karakurum'da gerçekleşti.⁴⁰

Möngke hiçbir dine mensup olmasa da hepsine büyük ilgi gösterdi. Yanına sayısız misyoner geldi, ancak hiçbiri din değiştirmesini sağlayamadı. Bununla birlikte hepsine sözlerinin doğruluğu konusunda kendisini ikna etmeleri fırsatını tanıdı, böylece çoğu Kağan'ı etki altına aldıklarını düşündüler. Moğollar bazı durumlarda çeşitli inançlara mensup rahiplerin ve din adamlarının tartıştığı dinî yarışmalar düzenlerlerdi. Birçok sportif etkinlikte olduğu gibi, bazı gözlemcilerin heyecanlanarak kendilerinden geçmeleri az rastlanılır bir şey değildi. Büyük kavgaların çıkabileceği yarışmalarda, aynı zamanda Kağan veya başkaları tarafından seçilen takımlar münazara ederlerdi. Örneğin Fransisken keşişi Rubruklu William, kendisini Nasturi Hristiyanlar ve Müslümanlardan oluşan "Tek Tanrıcular" takımında, çeşitli Budist keşişlerden ve Taocu rahiplerin yer aldığı "Putperestler" takımına karşı meydan okurken bulmuştu. Rubruklu William'a göre etkinliğin MVP'si⁴¹ (en değerli rahibi) kendisiydi. Zira tek tanrıcılığın temel konularını kolay anlaşılır ve ikna edici bir biçimde

39 Christopher P. Atwood, "Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", *IHR* 26/2 (2004), 247.

40 Juwayni/Qazvini, c. 3, 79–80; Juvaini/Boyle, 601–2; RD/Thackston2, 292; RD/Thackston1, 413; RD/Karimi, 599.

41 Yazar, çeşitli sportif etkinliklerde kullanılan *Most Valuable Player* (En Değerli Oyuncu) adlı kavramı *Most Valueble Priest* (En Değerli Rahip) olarak kullanarak bir kelime oyununa başvuruyor (ç.n.).

tartışmakla kalmamış, aynı zamanda putperestler savlarına karşılık verememişlerdi.⁴² Görünüşe göre Möngke din değiştirmenin eşiğindeydi. Ancak William düş kırıklığına uğrayacaktı. Möngke, ağırbaşlı Fransisken'e şöyle dedi: "Ama Tanrı bir ele çok sayıda parmak verdiği gibi, insanlığa da birçok yol vermiştir".⁴³

Eğlence ve hükümdarın bilgilendirmesinin ötesinde başka amaçları da olan bu tartışmalar, bir keresinde gruplar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde kullanıldı. 1258'de Möngke'nin küçük kardeşi Kubilay, Taocular, Budistler ve Konfüçyüsçüler arasındaki bir tartışmayı yönetti. Bu toplantının asıl hedefi, Kuzey Çin'de Taocular ve Budistler arasında yaşanan şiddetin sonlandırılmasıydı. Öğreti konusundaki anlaşmazlıklar şiddete neden olmuş, şiddet sonucunda tapınaklar tahrip edilmekle kalmamış, aynı zamanda Taocular ve Budistler kentlerin sokaklarında ve birçok yerde meydan muharebesine girmişlerdi. Möngke sorunu çözmek üzere, hem Budizm'i hem de Taoizm'i iyi tanıyan Kubilay'ı özellikle seçmişti. Kubilay ayrıca Konfüçyüsçüleri de belli düzeyde tanıyordu. Konfüçyüsçülerin tartışmada yer alması, daha önce imparatorluk hizmetlerine alınmayan bu dinin mensuplarının kazanılması olduğu kadar, gerilimi azaltmak amacıyla üçüncü bir tarafın da münazaraya çekilmesiyle ilgili olabilir. Neticede Budistler, Tibetli keşiş Phagspa Lama'nın hitabet becerileri sayesinde ve diğer Budist rahiplerin birkaç Taocu metnin sahte olduğunu ve Lao Zi (Lao-Tzu) tarafından yazılmadığını ispat etmeleri üzerine tartışmayı kazandılar.

Kubilay, doğaüstü güçlerini göstermek isteyen Taocu rahiplere bir şans daha tanıdı. Rahipler başarılı olamadılar. Böylece Kubilay sahte metinlerin tüm kopyalarının yok edilmesini emretti. Ayrıca Taocuların Budistlerden aldıkları tüm mülkler iade edilecekti. Bu emirler iki din arasındaki tüm sorunları çözmemekle birlikte, şiddeti sona erdirdi. Anlaşmazlıklarını laik yetkililerin huzuruna getiren Taocular, mücadeleye devam etmenin Moğol Hanı'nın

42 Rubruck/Jackson, 230-5; Rubruck/Dawson, 190-4; Rubruc, 293-6.

43 Rubruck/Jackson, 236; Rubruck/Dawson, 195; Rubruc, 298.

Görsel 7.2 Rubruck'un Ağacı. Fransisken keşişi Rubrucklu William, Parisli gümüş ustası William Buchier (1241 yılındaki Macaristan istilası sırasında esir düşmüştü) tarafından gümüş bir ağaç şeklinde yapılan bir çeşmeden bahseder. Orijinal eserin aksine bu modern çeşmeden kırmızı, pirinç şarabı, şarap ve bal likörü akamaz.

gazabını üzerlerine çekmekten başka bir işe yaramayacağını anladılar. Hoşnut olmasalar da bu hükmü kabul ettiler. Moğollar açısından Taoizm'in hedef alınmaması da önemliydi, zira bu din Moğolların Çin'deki tebaası arasında sonra derece yaygındı.⁴⁴

Seferler

İmparatorluğu siyasî ve idarî olarak değiştiren Tuluyoğulları Devrimi, imparatorluğun askerî yapısını da genişletti. Möngke'nin saltanatının ilk yılı, ona muhalif olanların ve reformlara karşı çıkanların

44 Morris Rossabi, *Khubilai Khan: His Life and Times* (Berkeley, 1988), 40–2.

tasfiyesiyle geçtiyse de Kağan ikinci yıl savaş planları yapmak üzere bir kurultay topladı. Möngke, Moğolların Tengricilik ideolojisi uyarınca veya Köke Möngke Tenggeri'nin dünyayı Cengiz Han'a ve varislerine vasiyet ettiği inancına göre, ayaklanma halinde olan kuvvetlerle hesaplaşmayı düşünüyordu. Bu inanca göre, Moğollara boyun eğmeyen herkes asi olarak görülürdü. Möngke, kardeşleri Hülegü ve Kubilay'ı, Cengiz Han'ın oğullarına ait olan dört ulus dışındaki toprakları yönetmek üzere görevlendirmişti. Kurultayla birlikte bu görevler askerî harekâtlara dönüştürüldü. Möngke, Hülegü'yü Orta Doğu'ya göndererek birçok hedefte başarılı olmuştu. Kardeşi, imparatorluğun iyiliği için henüz boyun eğmeyenleri Moğol otoritesi altında toplayacaktı. Aynı zamanda Çağatayoğullarının güneye doğru daha fazla genişlemelerine engel olacaktı. Amu Derya'nın güneyindeki toprakların Hülegü'nün yönetimindeki bir ulusa mı ait olacağı veya onun yalnızca imparatorluk valisi veya kıdemli bir komutan olarak mı hizmet vereceği belli değildi.⁴⁵ Türkistan idaresi olarak adlandırılan bölgede imparatorluk otoritesinin kuvvetlendirilmesi ve Orta Doğu'nun Hülegü'ye verilmesiyle Çağatayoğullarının çevresi sarılmakla kalmadı, özerklikleri de önemli ölçüde sınırlandırılmış oldu.

Bu sırada Kubilay Song İmparatorluğu'na karşı bir sefere hazırlanıyordu. Burada Ögedey döneminden beri çok az yol alınmıştı. Güyük'ün gönderdiği ordular, hanın kısa süreli saltanatı nedeniyle Song İmparatorluğu'nun savunması karşısında çok az ilerleme kaydetmişti. Moğol ilerleyişinin önündeki başlıca engel kuzeydeki savunmaydı. Bu nedenle Möngke, Kubilay'a yeni bir cephe açmasını emretti. Kubilay'ın henüz fethedilmemiş Dali Devleti'ne boyun eğdirmesi gerekiyordu. Çin devletleri arasında olmayan, Tibet, Şia ve Song İmparatorluğu'yla sınır olan ve

45 Allsen, *Mongol Imperialism*, 48–9; Peter Jackson, “Dissolution of the Mongol Empire”, *CAJ* 22 (1978), 220–2; *Hope, Power, Politics, and Tradition*, 93; Peter Jackson, “From Ulus to Khanate: The Making of the Mongol States, c. 1220–c. 1290”, *MEL*, 29–30; George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran* (New York, 2003), 39–40.

bugünkü Çin'in Yunnan Eyaleti'ni oluşturan Dali'ye Moğollar Karacang adını vermişlerdi.⁴⁶ Bu ülkenin fethiyle Song'a karşı güneybatıda yeni bir cephe açılabilirdi. Kubilay gut hastalığı nedeniyle sefere geç katıldıysa da, en iyi generali Sübedey'in oğlu Uriyangkhaday'ı (1199–1271) ordusuyla birlikte cepheye gönderdi; Kubilay da bu kuvvetleri takip edecekti.⁴⁷

Möngke'nin taç giyme törenine bağlılıklarını sunan ve haraç getiren birçok temsilci gelmişti. Fethedilen devletlerin prenslerinin çoğuna tahtları iade edilmekle birlikte, törende birkaç yeni prens de vardı. Bunlardan biri Kilikya (veya Küçük Ermenistan) Kralı Hethum'du. Diğer heyetler arasında Huzistan ve çevre bölgelerin eşrafi ile Haşhaşiler adıyla meşhur olan Nizari İsmaililerin topraklarına sınır ülkelerden gelenler vardı. Bu kişiler Haşhaşilerden şikayet ettiler, hiç kimsenin suikast korkusu olmadan rahat bir uyku çekemediğini Han'a söylediler. Kazvin kadısı Han'a, cübbesinin altına giydiği zincirli zırh içeren gömleğini dahi gösterdi. Kadı, Moğolların zayıf olduğunu ve Haşhaşilerin çok sayıda kalesi bulunduğunu ve dinlerinin Müslümanlara, Hristiyanlara ve Moğollara ters olduğunu söyleyerek cüretkâr bir biçimde Möngke'nin otoritesine meydan okudu. Dahası, Moğolların iktidarı kaybetmeleri durumunda onların yerini Haşhaşilerin alacağını belirtti.⁴⁸ Fazla söze gerek olmadan bu işin Möngke tarafından hoş karşılanmadığı söylenebilir; ancak kadıya herhangi bir zarar verilmedi. Aksine Nizari İsmaililer, Orta Doğu'ya giren Hülegü'nün "yapılacak işler listesinin" en tepesinde yer edinmiş oldular.

Möngke, kardeşlerinin faaliyetlerini desteklemek amacıyla emirlerine fetih orduları verdi. Möngke, her on kişiden ikisinin Kubilay'ın ordularında, yine her on kişiden ikisinin de Hülegü'nün komutasında hizmet vereceği emrini verdi.⁴⁹ Bu emir yalnızca

46 YUS, 60. Moğol İmparatorluğu'ndan önce Yunnan Çin'in bir parçası değildi.

47 John E. Herman, "The Mongol Conquest of Dali: The Failed Second Front", *WIAH*, 304–5.

48 Juzjani/Raverty, 1.189.

49 Juvaini/Boyle, 607; Juwayni/Qazvini, c. 3, 90.

Moğol nüfusu için geçerliydi. Yine bu emir, ordular bölündüğü için, Möngke'nin Song İmparatorluğu'na karşı komuta edeceği orduları kapsamıyordu. Möngke'nin planıyla, Moğol göçebelere-nin askerî gücünün yüzde 40'ı elde edilerek Tuluy hanesinin kı-taları güçlendirildiği gibi, Tuluyoğullarına mensup olmayanların askerî kapasitesi de azaltılmış oldu. Cuçioğulları müttefik olsa da Möngke, Ögedeyoğulları ve Çağatayoğulları askerlerinin başıboş bırakılmasını istemiyordu. Komutanlığının olağanüstü olmaması da Möngke'nin işine yaradı. Batı seferinde ve daha önce Çin'de yapılmış harekâtlarda Cengiz soyundan birçok hanedan üyesi ve maiyeti görev almıştı. Ancak bu yeni orduların ikisi de *tamma* ordularıydı. *Tamma* ordularına genelde hanedandan kimseler değil komutanlar komuta ederdi ve bu ordular Cengizoğullarına miras bırakılan topraklar dışındaki bölgelerin sınırlarında görev yapardı. Dahası *tamma* birlikleri hizmetleri sona erince, batı seferinde ve Çin'de görev yapan ve hanedan üyelerinin komuta ettiği orduların aksine, anayurtlarına dönmezdi.⁵⁰

Möngke, nüfus sayımları sayesinde ordunun toplam mevcudu-nun yüzde 40'ını bu iki sefer için ayırabildi. Nüfus sayımı tamam-lanmamış olmakla birlikte her ulusun askerî kuvveti konusunda yeterli bilgiye sahipti. Bu dönemde Moğol ordusunda yaklaşık bir milyon göçebe ile sayıları tahmin edilmeyecek kadar çok olan mil-yonlarca *çerik* (göçebe olmayan) asker vardı.⁵¹ Moğollar ellerindeki bu veriler ve insan gücü sayesinde artık asker sayısını azamî düzeye çıkarmak için uğraşmadıkları gibi, tsunami stratejisini uygulayarak fethettikleri yerlerin birçoğundan çekilmeyi de içeren aşırı genişle-meyle meşgul olmadılar.⁵² Bunun yerine düşmanlarını ezmek için

50 Juvaini/Boyle, 607–8; Juwayni/Qazvini, c. 3, 90–3; RD/Thackston2, 35; RD/Thackston1, RD/Karimi, 66.

51 Timothy May, *The Mongol Art of War* (Yardley, PA, 2007), 28.

52 Timothy May, “The Mongol Art of War and the Tsunami strategy”, Roman Hautala, vd. (ed), *Золотоордынская цивилизация. Научный ежегодник, Выпуск 8* (Казань, 2015), 31–7; Timothy May, “Mongol Conquest Strategy in the Middle East”, *ММЕ*, 13–37.

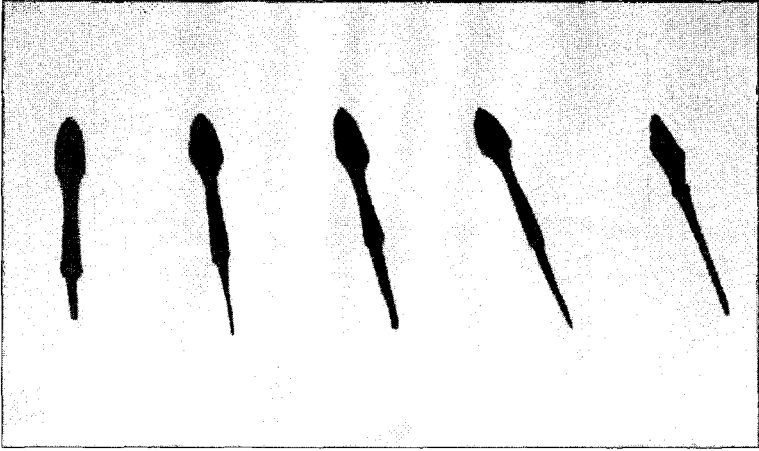
artık sayısal üstünlüklerini kullanabilirlerdi. Sayısal üstünlüklerini tek bir bölgede silindir etkisi yaratmak yerine, birçok yeni cephe- nin açılmasında ve daha önceki seferlere kıyasla daha fazla hedefe saldırmada kullandılar.

Dali'nin istilası 1252'de başladı ve asayişin sağlanması Kubilay'ın bölgeye gelmesine kadar üç yıl sürdü. Üstün nitelikli otlaklara sahip olan Dali, artık Moğolların elindeydi ve Song İmparatorluğu'na yönelik saldırıların merkezi olacaktı. Buna rağmen Song İmparatorluğu, Kubilay'ın saldırılarını bir süreliğine durdurdu. Bu gecikme, kendi ordusuyla yapmayı planladığı istilaya engel olduğundan, Möngke'yi rahatsız etti. Yağma akınları 1252'den beri sürekli olarak yapılmakla birlikte, Song İmparatorluğu'nun fethi en erken 1254'te başladı. Bununla birlikte Möngke'nin dört koldan yaptığı saldırı sonucunda Song savunmasının çözülmesi ancak 1258'de gerçekleşebildi. Möngke, Siçuan ve Doğu Çin'i istila ederken, Kubilay Orta Çin'i istila etti ve güneye doğru ilerledi. Bu sırada Uriyangkhadai, Dali'den harekete geçerek Song İmparatorluğu'nu istila etti. Tagaçar'ın komutasındaki başka bir ordu ise kuzeydoğu istikamesinde ilerleyerek Doğu Çin'i istila etti ve kuzeybatıya yöneldi.⁵³

Coğrafi koşullar ve tahkimatlar orduların ilerlemesini yavaşlattı. Dağlardaki kaleler Moğolları alternatif güzergâhlar kullanmaya zorlarken, Moğol süvarisinin faaliyetleri yağma akınlarıyla sınırlı kaldı. Bununla birlikte eski Jin İmparatorluğu'ndan gelen binlerce Çinli piyadeler sayesinde mevcudu büyük ölçüde artan Moğol savaş makinesi, Song topraklarında karşı konulamaz bir şekilde ilerlemesini sürdürdü. Nihayet tüm ordular Yangzi Irmağı (Uzun Irmak) çevresinde birleştiler. Kubilay Ezhou kuşatmasına başlarken ve Möngke Hezhou'ya saldırırken, birçok orduyla baş edemeyen Song İmparatorluğu yıkılmak üzereydi.

Bu sırada Hülegü'nün asıl amacı Orta Doğu'da henüz Moğollara boyun eğmemiş hükümdarları dize getirmektir. Hem Abbâsî Halifesi hem de Eyyûbî hanedanından birkaç kişi, geçmişte

53 YUS, 63.

Görsel 7.3 Moğollar çeşitli ok başları kullanırlardı.
Bu ince ok başları büyük ölçüde zırh delmek için kullanılırdı
(Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan).

haraç göndermiş olmalarına rağmen henüz Möngke'ye resmen boyun eğmemişlerdi.⁵⁴ Diğer hükümdarlar, örneğin Selçukluların 1243'teki Köseadağ yenilgisinden hemen sonra ölen, küçük Ermenistan devleti Kilikya'nın Kralı Hethum Moğollara tâbi olmuştu. Bu nedenle toprakları genişletildi ve daha önce topraklarına akın yapan Selçuklulara karşı koruma sağlandı.⁵⁵ Hethum ayrıca Antakya ve Trablus Prensi (Haçlıların kurduğu iki devlet) VI. Bohemund'u da Moğollara boyun eğmeye ikna etti.

Hülegü, kıtalarını muhafaza etmek amacıyla son derece yavaş ilerledi.⁵⁶ Macaristan ve Harezm'in istilası süratle gerçekleştiği hâlde Hülegü acele etmiyordu. Moğol kuvvetleri artık Haşhaşilerin bölgesine yaklaşmıştı ve Hülegü yürüyüşe geçtiği sırada harekâtlar başlamıştı. Lojistik açıdan hızlı hareket etmek olanaksızdı. Zira

54 JPC, 75–6; JPC/Dawson, 32; YUS, 63; BH1, 409.

55 Matthew Paris, c. 2, 165; Het'um, 178–9; Hetoum, 36–40; Vardan 1989, 216; Grigor of Akanc, 313–15, 325–7.

56 Bkz. J. M. Smith, Jr, "Hulegu Moves West: High Living and Heartbreak on the Road to Baghdad", *BLGK*, 111–34.

Görsel 7. 4 Moğol okçuluğu. Okçuluk Moğolların askeri başarısında kilit rol oynadı. Okçuluk bugün bile sevilen bir spordur. Resimde yayını geren bir Moğol görülmektedir (Övörhangay aimag, Moğolistan).

hayvanların ihtiyaçlarının sağlanması ve ilave tayın ve su temini gibi nedenlerle önce otlaklar güvenli hale getirilmeliydi. Gerçekten de görevliler bu sürece Hülegü harekete geçmeden çok önce başlamışlardı.⁵⁷ Batu'nun ordusunun Güney Kafkasya'dan Anadolu'ya⁵⁸ hareketi de bu sürece dahildi. Bir Moğol ordusunun Anadolu'da görülmesi uzun vadede küçük çaplı bir ayaklanmaya neden oldu. Ancak Batu 1256'daki Aksaray muharebesiyle bu hareketi bastırdı. Ardından Anadolu, Moğolların varlığıyla iktidarları ve otoriteleri giderek zayıflayan iki Selçuklu hanedan üyesi arasında paylaşıldı.⁵⁹

Ketboga Noyan, 1253–54'te İran'ın orta kısmında bulunan Huzistan'daki Nizari kalelerine yönelik askerî harekâtlara

57 Smith, Jr, "Hulegu Moves West", 113–18.

58 Metinde *Rum* (ç.n.).

59 May, "Mongol Conquest Strategy", 27–34.

Görsel 7.5 Moğol bileşik yayı teli gevşetildiğinde adeta “C” şeklini alır. Yay çekildiğinde ise kollarda biriken gerginlik yaya büyük bir güç sağlar.

başladı.⁶⁰ Kaleler, özellikle Hülegü yaklaştıkça, birbiri ardına düştü. Bu sırada Moğollar Nizarilerin önderi Rükneddin Hürşah’ın Hülegü’nün yanına gelerek ona bağlılığını sunmasını talep ettiler. Hürşah bir süre bekledi ve akrabalarını göndermeyi önerdi, ancak Hülegü bu seçeneği kabul etmedi. Nizarilerin Möngke’yi tahttan indirmek üzere dört yüz suikastçıyı gönderdiği söylentileri Büyük Han’a ulaştığında, Moğollar ve Haşhaşiler arasındaki düşmanlık artık geri dönüşü olmayan bir noktaya gelmişti.⁶¹

Kaleleri birer birer düşen ve halkı katledilen Hürşah, kaçınılmaz olanı seçerek boyun eğdi. Hürşah’ı Hülegü’ye götürten Moğol komutanı Ketboga, bu sayede başka kalelerin teslimi de sağladı. Hülegü Nizarilerin önderini azarladıysa da ona genel olarak

60 Marshall G. S. Hodgson, *The Order of the Assassins* (New York, 1955), 260; Timothy May, “A Mongol–İsmâ‘îlî Alliance?: Thoughts on the Mongols and Assassins”, *JRAS* 14/3 (2004), 233.

61 Rubruck/Jackson, 222; Rubruck/Dawson, 184; Rubruc, 287.

iyi davrandı. Huzistan'ın boyun eğmesiyle Moğollar gözlerini bu sefer Kuzey İran'daki dağ kalelerine çevirdiler. Bu kaleler teslim olmayı kabul etmeyince, Hürşah bir pazarlık aracı olarak değerini yitirdiğinden Möngke'nin yanına gönderildi.⁶²

Bir dağ yamacında adeta askıdaymış gibi inşa edilen sağlam Alamut Kalesi kilit bir konumdaydı. Nizariler çevredeki tüm kayaları ortadan kaldırarak kaleye yapılacak saldırıları daha da zorlaştırmışlardı. Bu nedenle Moğollar mancınıklarında kullanacakları taşları kilometrelerce öteden getirmek zorunda kaldılar. Ayrıca ağaçları keserek çeşitli oklar yaptılar. Bunun yanı sıra Moğolların başka silahları da vardı. Çinli mühendislerden oluşan bir *mingan* Hülegü'ye eşlik ediyordu. Bazı bilim insanları, özellikle bir Fars kaynağındaki belirsiz ifadeleri temel alarak, bu durumun Moğolların Alamut saldırısında ateşli silahlar (roketler) kullandıkları yorumunu yapar.⁶³ Ancak arkeolojik bulgular ve metinlere dayalı kanıtlar bu hipotezi desteklememektedir. Hangi silahlar kullanılmış olursa olsun, Nizari kalelerinin çoğu gibi Alamut da 1256'da düştü. Birkaç yıl daha dayanan az sayıda kale ise neticede Moğolların eline geçti. Kalelerdeki kütüphaneler, içeriklerinin sapkın risaleler ve incelemelerle dolu olduğunu düşünen bir Sünni gözlemciyi hoşnut bırakacak şekilde yakıldı.⁶⁴ Dahası erkekler öldürüldü, kadınlar ve çocuklar köle olarak satıldı. Buna rağmen Nizariler tamamen ortadan kaldırılamadılar; birçoğu Moğolların erişemeyeceği Hindistan'da bir cemaat kurdular. 1256'dan sonra İran'da bile Nizari faaliyetleri devam etti.⁶⁵ Alamut'un düşmesinden sonra Hürşah kendi muhafızları tarafından öldürüldü.⁶⁶

62 RD/Thackston2, 345; RD/Thackston1, 486; RD/Karimi, 697.

63 Bkz. Juvaini/Boyle, 630–1; Juwayni/Qazvini, c. 3, 128; Stephen G. Haw, “Carhayan Arrows and Mereors: The Origins of Chinese Rocketry”, *Journal of Chinese Military History* 2 (2013), 35–6, Smith, Jr, “Hulegu Moves West”, 126–8.

64 Juvaini/Boyle, 725; Juwayni/Qazvini, c. 3, 278.

65 Nadia Eboo Jamal, *Surviving the Mongols: Nizari Quhistani and the Continuity of Ismaili Tradition in Persia* (Londra, 2002), muhtelif yerlerde.

66 Juwayni/Qazvini, c. 3, 277; Juvaini/Boyle, 724.

Nizarilerin çöküşüyle birlikte Hülegü Bağdat'a yürüdü. Abbâsî Halifesi'nin toprakları artık Akdeniz'den Seyhun'a dek uzanmamakla birlikte, Halife'nin hâlâ belli bir otoritesi vardı. Gerçekte ise Halifelik, özellikle Halife Mustasım ibn Mustansır'ın saltanatıyla birlikte hem gücünü hem de nüfuzunu büyük ölçüde yitirmişti. Halife Mustasım, babası Mustansır'ın aksine devlet işlerinden çok güvercin yarışları ve eğlenceyle meşgul olmuştu. Devlet işleri ise Şii Müslümanlardan vezir İbnü'l-Alkamî'nin ellerine bırakılmıştı.⁶⁷ İbnü'l-Alkamî Abbâsîlerin iktidarının güdük hale geldiğinin ve Moğolların yükselişinin farkındaydı. Bu nedenle de iletişim kanallarını açık tutuyordu. Moğol elçileri Halife'nin bağlılığını talep ettiklerinde, vezirinin Moğollarla müzakerelere başladığından habersiz olan Halife, elçilere kötü muamele etti ve onları uyardı. Komutanları Moğolların mesajlarını ele geçirdikleri halde Mustasım onların uyarılarına kulak asmadı.⁶⁸

Böylece Hülegü'nün orduları kendisine bağlı Gürcü, Ermeni ve Müslüman kuvvetlerle birlikte doğudan gelerek Baycu'nun ordusuna katılmasından önce bile Bağdat'ın akıbeti belliydi. Abbâsî ordusu Moğolların kenti kuşatmasına engel olmaya çalıştı, ancak Moğollar bir bendi yıkarak Abbâsî kampını su içinde bıraktılar. Kentten ayrılarak teknelerle güneye doğru kaçanlar, Moğol birliklerinin yollarını kapattığını gördüler. Moğol okları ve mancınıkları tekneleri ateş altına aldı. Bazıları Moğollara karşı koymaya cüret ederken, bir kısmı da geri döndü. Moğol kuşatma silahları kenti bombardıman ederken, İbnü'l-Alkamî ve diğerleri müzakerelere devam ediyorlardı. Halife nihayet 10 Şubat 1258'de teslim oldu. Moğollar da kenti otuz dört gün boyunca yağmaladılar. Halife, Möngke'nin yanına bile gönderilmedi. Bunun yerine, sakladığı servetinin yerini söyledikten ve Hülegü tarafından işkence edildikten sonra bir halıya sarıldı ve ezilerek idam edildi (söylentilere göre ölümü çok daha ironik bir biçimde

67 BH1, 409.

68 Dhahabi, 260, 265; Juzjani/Habibi, c. 2, 701; Juzjani/Raverty, 1.229–35; RD/Thackston1, 490–1; RD/Thackston2, 347; RD/Karimi, 703–5.

oldu).⁶⁹ İbnü'l-Alkamî ise kentin veziri olarak görevinde bırakıldı. Yanında Bağdat'taki tahribatın tamiri ve düzenin yeniden kurulması için Ali Bahadır adlı bir *darugaçi* ve Moğol noyanlarından Elgay ve Kara Boğa bırakıldı.⁷⁰

Daha sonra Suriye, Irak ve Anadolu'da bölgesel ve yerel güçler Hüleğü'ye resmen bağlılıklarını sundular. Bununla birlikte Halep ve Şam'ın Eyyûbî hükümdarı en-Nasır Yusuf bir istisnaydı. Moğollar, birçok Ermeni ve Gürcü askerin ve hatta Antakya Prensiği'ne bağlı kıtaların bulunduğu ordularıyla Halep'e ilerlediler. Hiç vakit kaybetmeyerek kuşatma silahlarını Babül-İrak Kapısı'na yönlendirdiler. Kent beş gün içinde düştü. Muazzam Turanşah'ın komutasındaki iç kale, kısa bir süre daha dayandı, ama bu sağlam yapı bile Moğollara karşı duramazdı.⁷¹ Suriyeli rahip Bar Hebraeus şöyle yazar: "Ve Halep'te de Bağdat'taki gibi bir katliam oldu, ancak katliam bu kez daha korkunçtu".⁷²

Moğollar Halep'e saldırırken en-Nasır Yusuf bir eylem planı hazırladı. Aralarında Baybars adlı bir Memlûk'un de yer aldığı komutanları, kenti kuşatan Moğollara saldırmasını söylediler. Ancak en-Nasır bir karara varamadan Halep düştü. Moğollar Şam'a yaklaşıncı en-Nasır güneye kaçtı, niyeti Mısır'a ulaşmaktı. Moğollar kısa bir çatışmadan sonra onu Nablus'ta yakaladılar. Ketboga, en-Nasır'ı iyi bir şekilde kullanarak Ürdün'ün kuzeyindeki Aclûn kalesinin de dahil olduğu birkaç kalenin boyun eğmesini sağladı, ardından onu Hüleğü'ye gönderdi. Moğollar Şam'a ulaştıklarında kentin önderleri kapıları açılar ve bağlılıklarını

69 Dhahabi, 266–7; Grigor of Akanc, 333–5; Juzjani/Habibi, c. 2, 708; Juzjani/Raverty, 1.252–3. Aknerli Grigor, Hüleğü'nün idamdan önce servetini Bağdat'ın savunması için sarf etmemesi ve biriktirmesi nedeniyle Halife'yi azarladığını yazar. Marco Polo da bu söylentiye Batı'ya yaydı. MP1, 30–1; MP/Cliff, 23–4; MP/ Latham, 52–3; MP/Marsden, 27–8; MP/YC, 63–4; Hetoum, 40.

70 RD/Karîmî, 714; RD/Thackston1, 499; RD/Thackston2, 354.

71 RD/Thackston2, 356–8; RD/Thackston1, 502–3; RD/Karimi, 719–23; Nuwayri, 386; Maqrizi, c. 1, 422–3; Maqrizi/Quatremere, vol. 1, 90; Abu Shamah, 203; Grigor of Akanc, 349.

72 BH1, 436.

sundular. Çoğunlukla Gürcü ve Ermenilerin dahil olduğu bazı yağma eylemleri olduysa da, kent görece az zarar gördü.⁷³ Daha sonra Moğol ordusunun büyük bir kısmı kuzeye geri döndü. Ketboga ise Suriye’de kalan direniş merkezlerini ortadan kaldırdı. Harekât üssü olarak büyük olasılıkla Lübnan’daki Bekaa Vadisi’nin kullanmıştı. Bölgedeki yeterli otlakları kullanmasının yanı sıra, vadinin merkezî bir konumu sayesinde bağımsızlık düşüncesindeki nüfusun büyük bir kısmını kontrol altına aldı. Başka bir Moğol kuvveti de Gazze’de mevzilendi. Moğollar böylece bölgeye sağlamca yerleşmiş oldular. Kudüs Krallığı’nda Haçlılarla girilen birkaç çatışma, işgal kuvvetinin hafife alınmayacağını gösterdi. Bununla birlikte Moğolların Suriye’deki kontrolü kısa ömürlü oldu. Nisan ayında denetimlerini pekiştirdikleri Suriye’nin kontrolünü, 3 Eylül 1260’ta mağlup oldukları Ayn Calût muharebesinin ardından yitirdiler.

Suriye’den kaçan mültecilerin istikameti Mısır’dı. Mülteciler arasında öfke ve tiksinti içinde en-Nasır’ı terk eden komutan Baybars da vardı. Baybars’ın Mısır’a dönüşü riskliydi, zira bir darbe sırasında ülkeyi terk etmişti. Ancak Moğol tehdidinin ufukta belirmesi üzerine yeni Sultan Kutuz onu iyi karşıladı. On yıl sonra Memlûklar, Mısır’ı Eyyûbîlerden aldılar. Yedinci Haçlı Seferi sırasında Kral IX. Louis, Mısır hükümdarının istila sırasında ölmesiyle ülkeyi karmaşaya sürüklemişti. Köle askerler olan Memlûklar istilayı durdular, Kral IX. Louis’yi ve ordusunun büyük bir kısmını tutsak ettiler. Bununla birlikte Sultan’ın veliahtı onları ödüllendirmedi veya Memlûkları takdir ve tatmin etmedi. Sonuç olarak Mısır Memlûkları, efendilerini öldürdüler ve tahata kukla hükümdar olarak Eyyûbîlerden bir çocuğu geçirdiler.

73 Thomas Agni of Lentini, “Thomas Agni of Lentini, Papal Legate and Bishop of Bethlehem, to All Kings, Priests, Prelates and Nobles (1 Mart 1260). Acre”, *LOE*, 154–55; Hulegu, “Hulegu, Mongol Il-Khan of Persia, to Louis IX, King of France (1262). Maragha”, *LOE*, 158; Grigor, 349; Nuwayri, 389–90; Maqrizi, 423 4; Maqrizi/Quatremere, c. 1, 94; BH1, 436; RD/Thackston1, 503; RD/Thackston2, 357; RD/Karimi, 720.

İktidar mücadelesine giren hizipler nedeniyle istikrarsızlık on yıl daha devam etti. Baybars, kaybeden hizbe mensup olduğundan diğerleriyle birlikte Mısır'dan kaçmıştı. Ancak Moğol tehdidi uzlaşmanın yolunu açtı.⁷⁴

Moğol elçileri Memlûkların bağlılığını talep etmek üzere Kahi-re'ye ulaştıklarında, Moğol tehdidi karşısında Eyyûbîlerden çocuk hükümdarı tahttan indirmiş bulunan Kutuz, elçileri idam ettirdi.⁷⁵ Kutuz, savaş divanında komutanlarına Kuzey Afrika'ya kaçabileceklerini, Moğollara köleler gibi boyun eğebileceklerini veya Moğollara karşı direnebileceklerini söyledi. Baybars tarafından cesaretlendirilen Kutuz, Moğolların gelmesini beklemek yerine, seferber olmadan önce onların topraklarını istila etmeyi planlıyordu.⁷⁶

Kutuz'un planı uygundu, zira Suriye ve Filistin'deki Moğolların sayısı büyük olasılıkla 12.000'den azdı. Moğol kuvvetleri takviye edilebilirdi, ancak Suriyeli emirlerin sadakati kuşkuluydu. Baybars ve Kutuz'un cesaretleri sonuç verdi. Gazze'deki Moğol kuvvetlerinin süratle hakkından geldiler ve ardından Kudüs Krallığı'nın (Kudüs'e egemen olmamakla birlikte kıyıda kalelere sahipti) tarafsızlığını sağladılar. Ketboga güneye ilerlerken, bugünkü İsrail topraklarında bulunan Megiddo Vadisi'ndeki Ayn Calût'ta Memlûklarla karşılaştı. Başa baş giden muharebede zafere, Ketboga'nın öldürülmesiyle Memlûklar kazandılar.⁷⁷

74 R. S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus I*, (Albany, 1977) 192–260, 345–8; A. A. Khowaiter, *Baibars the First: His Endeavours and Achievements* (London, 1978), 18–20; Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (London, 1992), 65–6; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 35–6.

75 RD/Karimi, 722; RD/Thackston1, 504–5; RD/Thackston2, 358; Maqrizi, 427–8; Maqrizi/ Quatremere, c. 1, 101–2; Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 36. İdamın şekli (çarmıha gerilme, ikiye ayrılma ve baş kesme) kaynaklara göre değişir.

76 RD/Karimi, 722; RD/Thackston1, 504–5; RD/Thackston2, 358. Ayrıca bkz. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 35–7.

77 Muharebenin tahlili için bkz. Reuven Amitai-Preiss, “Ayn Jalut Revisited”, *Tarih* 2 (1992), 119–50; Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 39–45; Peter

Suriye'nin kurtarılmasıyla birlikte Memlûklar, Moğolların olası intikam girişimlerine karşı hazırlıklar yaptılar. İntikam ihtimaline rağmen, ani tehdit ortadan kalkınca, Memlûk önderleri arasındaki eski gerginlikler su yüzüne çıktı ve Baybars Kutuz'u öldürerek tahtı ele geçirdi. Baybars için ne talihtir ki Moğolların intikam seferi hemen başlamadı.⁷⁸ Hülegü'ye ulaşan haberler, Ketboga'nın Ayn Calût'taki yenilgisinin haberinden çok daha önemliydi.

İmparatorluk Çin'de ve Orta Doğu'da en geniş sınırlarına ulaştığı anda genişleme durdu. Memlûklar Moğolları yenmiş olsalar da, fetihler kısa süreliğine de olsa zaten duracaktı. Nitekim Möngke, 1259 yılında Güney Çin'deki Çongçing kuşatması sırasında ölmüştü. Bazı raporlarda hastalıktan öldüğü belirtilirken, bir kısmında kuşatmada aldığı yaralar nedeniyle hayatını kaybettiği yazılıdır.⁷⁹

Taht Mücadelesi

Tuluy ve Sorkoktani'nin dördüncü oğulları Arık Böke, haberleri alınca derhâl naip olarak görevlerini icra etmeye başladı. Daha önceki hanların aksine Möngke, naiplik görevini eşine değil kardeşine bırakmıştı. Bunun neden olduğu belirsizdir. Belki de Cengiz Han ve babası Tuluy'u örnek almıştı. Yahut naibelerin (kadınların) neden olduğu 1240'lardaki deneyimleri görmüştü. Song İmparatorluğu'nu istila etmeden önce Arık Böke'yi naib ilan etti. Sonuç olarak Arık Böke, Moğolistan'da kaldı ve Song seferine katılmadı.

Thorau, "The Battle of 'Ayn Jalut: A Re-examination", in *Crusade and Settlement*, ed. P. W. Edbury (Cardiff, 1985), 236–41; John Masson Smith, Jr, "Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?", *HJAS* 44 (1984), 307–45; J. J. Saunders, "The Mongol Defeat at Ain Jalut and the Restoration of the Greek Empire", *Muslims and Mongols: Essays on Medieval Asia* (Christchurch, 1977).

78 Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 45–8. RD/Thackston2, 294–5; RD/Thackston1, 415–16; RD/Karimi, 603; YUS, 67–8.

79 Ayrıca bkz. S. A. Shkoliar, *Kitaiskaia doognestrel'naia artilleriia* (Moskova, 1980), 251–2.

Möngke'nin oğlu Asutay, babasının cenazesini Moğolistan'a getirdi. Möngke, Cengiz Han ve Tuluy'un yanına gömüldü.⁸⁰ Arık Böke bunun ardından kurultayı toplamaya koyuldu. Sonra ne olduğu tartışma konusudur. Resmî kayıtlara göre Arık Böke, kardeşleri Hülegü ve Kubilay dahil olmak üzere, hanedanın tüm erkeklerinin gelmesini beklemeden onlara ulaklar gönderdi. Kubilay, haberi makul bir zaman diliminde almakla birlikte hemen Moğolistan'a gelmedi. Bunun yerine seferin tamamlanmasında ısrarcı olarak şöyle dedi: "Biz buraya karıncalar ve ağustos böcekleri gibi askerlerle geldik. Sırf söylentiler var diye neden hiçbir şey yapmadan geri dönelim?"⁸¹

Kubilay gönderilen mesajı umursamamakla kalmadı, istilayı sürdürerek ordusuyla Yangzi Irmağı'nı geçti (hangi dönemde olursa olsun bu büyük bir başarıydı).⁸² Ezhou kentini ele geçirmek üzere iki ay boyunca güneyde savaşı kızıştırmışken, eşi Çabi'den Arık Böke'nin kuşkulu davranışlarda bulunduğunu içeren bir mesaj aldı. Çabi, Arık Böke'nin tahtı ele geçirdiğini düşünüyordu.⁸³ Reşîdüddîn'in kayıtlarına göre Arık Böke, Kubilay'ı kurultay yolunda tutuklatacak bir komplo hazırlamıştı.⁸⁴ Arık Böke gerçekten de Hülegü ve Kubilay Han olmadan kurultayı topladı. Ögedeyoğulları, Çağatayoğulları ve Cuçioğullarından gelen temsilciler ile Möngke'nin oğulları Asutay ve Urungtaş ve eşlerinden biri Arık Böke'nin adaylığını desteklediler ve Arık Böke Kağan seçildi.⁸⁵

Arık Böke'nin seçilmesi üzerine Kubilay Song İmparatorluğu'na yönelik taarruzu durdurmaya ikna oldu. Ordusunda birkaç hanedan azası ile yüksek rütbeli komutanlar bulunan Kubilay, adaylığı için büyük bir destek sağlayarak tahtta hak iddia

80 RD/Karimi, 603; RD/Thackston1, 416; RD/Thackston2, 295.

81 RD/Thackston1, 425; RD/Karimi, 617; RD/Thackston2, 300.

82 Rossabi, *Khubilai Khan*, 49. Bkz. *Yuan Shi* 61

83 RD/Karimi, 617–18; RD/Thackston1, 425–6; RD/Thackston2, 301–2.

84 RD/Karimi, 618–19; RD/Thackston1, 618–19; RD/Thackston2, 301–2.

85 Rossabi, *Khubilai Khan*, 50–1.

edebilirdi. Kubilay daha sonra kendisine eşlik bu hanedan üyeleri ve komutanlarla kendi kurultayını topladı. Çok uzakta olan Hülegü'nün ve Cuçioğullarının kurultaya katılamayacaklarını göz önüne aldı. Alelacele toplanan bu kurultayla Kubilay tahta geçti.⁸⁶ İki hizbin de Möngke'nin oğullarını düşünmemesi ilginçtir. Böylece iç savaş ufukta belirmiş oldu.

Arık Böke ve Kubilay arasındaki savaş genelde ideolojik bir çatışma olarak tasvir edilir. Hem Arık Böke'nin hem de Kubilay'ın kurultay toplayarak seçilmeleri, iç savaşlardaki taraflar arasında sıklıkla görülen karşıt görüşleri gösterir. Arık Böke, Moğollar arasındaki muhafazakâr veya geleneksel hizbin simgesiydi. Arık Böke, imparatorluğun göçebelerin yararına olacak şekilde devam etmesini ve imparatorluğu bozkırdan yönetecek göçebelerin yerleşik nüfus içinde asimile olmamasını savunuyordu. Öte yandan Kubilay ise, imparatorluğun idaresi ve idamesinin daha iyi bir şekilde yürütülebilmesi için yerleşik nüfusla entegre olmasını savunan Moğol seçkinleri arasındaki ilerici unsurları temsil ediyordu. Kubilay, asimilasyon nedeniyle kaygılı değildi, çünkü bozkırın bunu önleyeceğini düşünüyordu. Bununla birlikte Moğolların, kendilerini imparatorluğun nüfusunun büyük bir kısmında ayrı tutarak egemenliklerini sürdürebileceklerine inanmıyordu.⁸⁷ Moğol hanedan üyeleri büyük ölçüde bu görüşe eğilim gösterdilerse de bazıları başka nedenlerle saf tutmayı seçti. Cuçi Hanlığı hükümdarı Berke için durum böyleydi. Batu'nun 1256'daki ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Sartak ve onun halefi de kısa süre içinde öldüler. Böylece tahta Batu'nun kardeşi Berke çıktı. Berke'nin Arık Böke'yi desteklemesi için başka nedenler de vardı. Zira Hülegü, Berke'nin Cuçi Hanesi'ne ait olarak gördüğü toprakları işgal etmişti. Bununla birlikte Berke'nin iki tarafı birden idare ettiğine ilişkin ipuçları da vardır.⁸⁸

86 RD/Karimi, 620; RD/Thackston1, 427–8; RD/Thackston2, 302.

87 Rossabi, *Khubilai Khan*, 53–6.

88 Peter Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire," *CAJ* 22 (1978), 208–27. Ayrıca bkz. RD/Karimi, 623; RD/Thackston1, 429; RD/Thackston2, 304.

Hülegü'nün ise Kubilay'ı desteklemesinin nedeni onunla aynı görüşte olması değildi, yalnızca Berke'ye karşı destek istiyordu. Üstelik 1262'ye dek Kubilay'a bağlılığını sunmadı.⁸⁹ Hülegü batıya gittiğinde Moğolistan'da kalan oğlu Cumkur ise önce Arık Böke saflarında savaştı, daha sonra Hülegü'ye katıldı.⁹⁰ Bazı bölgeler savaştan doğrudan etkilenmediyse de savaşın etkileri hemen hemen her yerde görüldü. Esasen savaş, ideolojiden ziyade iki kardeşin iktidar mücadelesiyle ilgiliydi.

Büyük bir ordu toplayan Kubilay, geride Song İmparatorluğu'na karşı fethedilen toprakları korumak üzere az bir kuvvet bıraktıktan sonra Moğolistan'a doğru ilerledi. Karakurum ve Moğolistan elinde olmasına rağmen Arık Böke'nin önemli bir dezavantajı vardı. Karakurum, ancak günde 900 araba dolusu erzak alabildiği zaman, sürdürülebilir bir yerleşimdi. Kubilay erzak akışını kesince felç olan Karakurum 1262'de düştü.⁹¹

Arık Böke bozkırda savaşa devam etti ve Orta Asya'dan kaynak sağlamaya çalıştı. Çağatay tahtına kendi destekçisi Algu'yu çıkardı, ancak bu hareketi geri tepti. Zira bağımsızlık düşüncesinde olan Algu kısa süre sonra Kubilay'ın safına geçti.⁹² Arık Böke giderek daha fazla izole bir hâle gelirken Algu'nun saf değiştirmesi de onu felce uğrattı. Görünüşte Arık Böke'nin tarafında olan Cuçioğulları ise Hülegü'ye karşı kendi savaşlarını verdiklerinden Moğolistan'a destek olmadılar. Neticede Arık Böke 1264'te teslim oldu.⁹³ Kubilay onu idam ettirmeyi düşündü, ancak Hülegü, Algu ve Berke hepsi birden cezanın uygulanması konusunda kaçamak

89 Jackson, "Dissolution of the Mongol Empire", 234; RD/Karimi, 623; RD/Thackston1, 429; RD/Thackston2, 304.

90 RD/Karimi, 621, 680; RD/Thackston1, 428, 472; RD/Thackston2, 303, 335. Reşidüddin Cumhur'un Arık Böke'nin yanında savaşmaya zorlandığını ve ilk fırsatta ondan ayrıldığını iddia eder. Bu sav bütünüyle inandırıcı değildir.

91 RD/Karimi, 622; RD/Thackston1, 428–9; RD/Thackston2, 303–4.

92 RD/Karimi, 622–8; RD/Thackston1, 428–32; RD/Thackston2, 303–5.

93 RD/Karimi, 628–9; RD/Thackston1, 432–3; RD/Thackston2, 306; Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World* (New Haven, 2017), 149.

yanıtlar verdiler. Ne Hülegü ne de Berke kendi savaşlarını bırakarak cezaya karar vermek üzere Moğolistan'a gelmek istiyordu. Algu da Çağatay Ulusu tahtını Kubilay ve Hülegü'ye danışmadan ele geçirdiğini belirterek, Arık Böke idam edilecekse üstü kapalı olarak kendisinin de idam edilmesi gerektiğini söylüyordu. Bununla birlikte noyanlar arasındaki Arık Böke taraftarları tasfiye edildi.⁹⁴ Arık Böke 1265'te hastalık nedeniyle öldü. Böylece tahtta iddia eden bir tek Kubilay kalmış oldu.⁹⁵ Hülegü, Algu ve Berke resmî kurultaya katılmadıklarından ve diğer hanedan üyeleri Kubilay'ın tahta çıkışını resmî olarak onaylamadıklarından, tahtın daima meşru varisi olduğunu iddia eden Kubilay'a gayrimeşruluk halesi musallat oldu.⁹⁶ Hülegü, Çağatayoğulları ve hatta Cuçioğulları Kubilay'ı belli ölçüde tanıdılarsa da hiçbirisi onun yanına giderek resmen bağlılık sunmadı.

Aslında tahtı gasp eden Kubilay'dı. Rossabi, Kubilay'ın Çinlilerin kaidelerini temel alarak, orada destek sağlamak amacıyla kendisini meşru imparator olarak resmettiğini belirtir.⁹⁷ Arık Böke'nin Kubilay'ın meşru hakkına meydan okuduğuna ilişki efsanenin, büyük ölçüde Kubilay'ın en büyük gayri resmi propagandacısı Marco Polo ile Kubilay'ın ülkesi konusundaki bilgilerinin çoğunu Kubilay idaresinin yüksek dereceli memuru Bolod'dan edinen Reşîdüddîn tarafından yayıldığı anlaşıyor.⁹⁸ Reşîdüddîn'in Bolod'un etkisi altındaki kayıtları, en azından olayların akışı değilse bile yorumları kuşkuyla incelenmelidir. Reşîdüddîn'in aksi yöndeki protestolarına rağmen Hülegü'nün Arık Böke'nin Karakurum'u kaybetmesinden ve belki de Algu'nun ona sırt çevirmesinden sonra Kubilay'ın safına geçtiği anlaşıyor. Reşîdüddîn,

94 RD/Karimi, 631; RD/Thackston, 434-43; RD/Thackston2, 307-8.

95 RD/Karimi, 632; RD/Thackston1, 435; RD/Thackston2, 308.

96 Rossabi, *Khubilai Khan*, 62.

97 Rossabi, *Khubilai Khan*, 55-6.

98 MP/Cliff, 87; MP/Lathem, 113; MP/Marsden, 97; MP1, 122; MP/YC, 332-3; Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (Cambridge, 2001), 72-83.

Arık Böke'nin Karakurum'u kaybettikten sonra Sibirya'da bulunan Kemkemciut topraklarına kaçtığını ve barış önerisi sunarak Kubilay'ı tuzağa düşürmeye çalıştığını yazar:

Bizler cehaletimiz nedeniyle suç işlermiş ve yanlış işler yapmış küçük kardeşleriz. Sen benim büyük kardeşimsin. Hükümdarlık senin hakkındır. Nereye istersen geleceğim ve. büyük kardeşimin emrine itaatsizlik etmeyeceğim. Sürülerimi ve atlarımı beslememe izin ver, daha sonra yanına geleceğim. [Berke], Hülegü ve Algu da geliyorlar, onların gelmesini bekliyorum.⁹⁹

Reşidüddîn burada durumu yanlış değerlendirip fazla ileri gider. Önce Moğol geleneğinde hiçbir zaman bulunmayan (kuşkusuz Güyük'ün tercihi de buydu) verasetin ekberiyete (tahtın en büyük erkek çocuğa geçmesi) dayandığını ileri sürer. İkinci olarak Berke, Hülegü ve Algu'nun Arık Böke'ye katılacaklarını belirtir. Reşidüddîn böylece bu üçünün farkında olmadan Arık Böke'yi desteklediklerini iddia eder. Aksi halde Kubilay ile buluşmadan önce neden ona katılınsınlar? Yukarıda bahsedildiği gibi Algu ve Hülegü, Kubilay mücadelede üstün duruma geçtikten sonra ona katılmışlardı. Aslında en baştan beri varis olarak Arık Böke'nin tercih edildiği görülür.¹⁰⁰ Kubilay'ın Song İmparatorluğu'na karşı görkemli bir zafer kazanma çabaları, Möngke'nin bile mağlup edemediği bir düşmanı yendiğini göstermeye ve Arık Böke'nin itibarını gölgede bırakmaya yönelik teşebbüslerdi.¹⁰¹

Kubilay doğudaki bölgelerin hükümdarı olsa da, hükümdarlığına karşı direniş devam ediyordu. Arık Böke'nin yenilgiyle birlikte taraftarlarının çoğu batıdaki Cuncarya'ya (Balkaş Gölü ve İli Irmağı Havzası) gitmişti. Burada Ögedey hanesinin en küçük evladı Kaydu'nun çevresinde toplandılar. Bu kaçaklarla birlikte Kaydu, Kubilay'ın unvanı ve kaynaklarına meydan okuyabilecek bir kuvvete sahip oldu. Kaydu Kubilay'ı deviremeye de,

99 RD/Thackston2, 303–4; RD/Karimi, 622–3; RD/Thackston1, 429.

100 Kiracos, 184; BH1, 489.

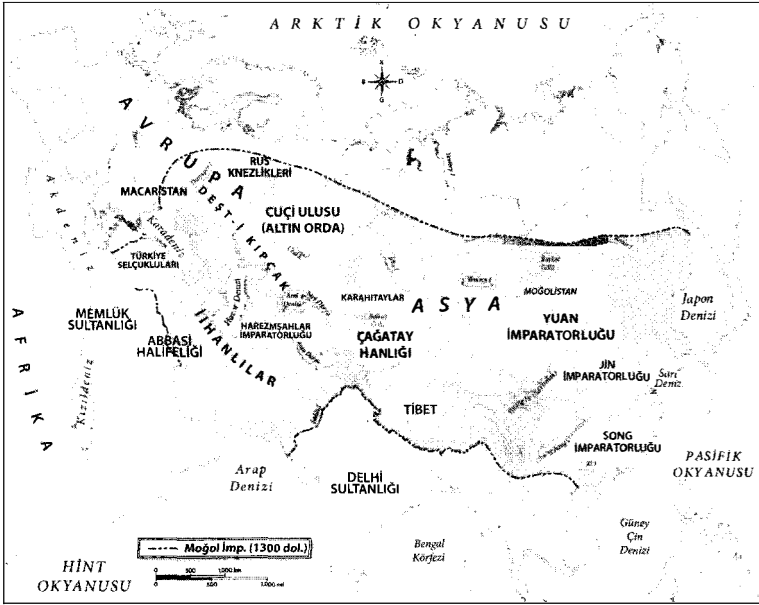
101 Rossabi, *Khubilai Khan*, 49.

on yıllar geçtikçe Kubilay'ın da Kaydu'yu iktidardan düşüremeyeceği belirgin bir hale geldi. Neticede ikisinin mücadelesinin imparatorlukta muazzam bir etkisi oldu.

Hem Kaydu hem Kubilay, Çağatay Hanlığı'na nüfuz etmek için rekabet ettiler. Çağatay Hanlığı imparatorluğun merkezinde olduğundan, Kubilay ve Hülegü arasındaki iletişim hatlarına egemenlendi. Bu nedenle Kaydu'nun bu bölgeyi kontrol etmesi hayati önemdeydi. Çağatay Hanlığı aynı zamanda kara ticaret yollarının ortasında yer alıyordu. Cuçioğulları da hem ticaret nedeniyle hem de Hülegü'ye ikinci bir cephe açabilmek için bölgeyle ilgileniyorlardı. Çağatay hanesinin birçok üyesi Kubilay'a karşı çıkmış ve yakınlığı dolayısıyla Kaydu'ya boyun eğmek zorunda kalmıştı. Kubilay'ın da Çağatayoğullarına mensup istikrarlı taraftarları vardı. Ancak Kubilay'a bağlı topraklarda bulunan bu kişilerden biri ancak şartlar elverdiği zaman Çağatay tahtına oturtulabilirdi.

Arık Böke'nin yenilgisine rağmen başkent artık Karakurum değildi. Kubilay'ın zaferi başkentin zafiyetini ortaya koymuştu. Üstelik Altay Dağları'nın hemen ötesinde bulunan Kaydu kente saldırabilirdi. Dahası artık Song İmparatorluğu'nun fethini tamamlamak isteyen (ki tamamladı) Kubilay açısından Karakurum idarî bir merkez olamayacak kadar kuzeyde yer alıyordu. Ögedey döneminde İli Irmağı'na, Şia Devleti'ne, Sibirya'ya, Mançurya'ya ve Jin İmparatorluğu'na aşağı yukarı aynı mesafede bulunan Karakurum kuruluş amacına hizmet etmişti. Ancak imparatorluğun değişimi ve kentte yaşanan lojistik zorluklar nedeniyle artık amacından sapmıştı. Kent erzak almaya devam ettiyse de 30.000 olan nüfusu zaman içinde azaldı.

Kubilay günümüzde Pekin ile birleşmiş olan, Daidu adında yeni bir kent kurdu. Kentin yeri akıllıca seçilmişti. Kubilay'ın Moğolistan'da hâlâ denetimini sürdürmek istediği ve Arık Böke'nin yenilgisinden sonra hassas bir durumda olan bozkırlara yakındı. Başkentin yeri aynı zamanda Kubilay'ın devleti Kuzey Çin'den yönetmesini ve yerleşik tebaası üzerinde sağlam bir kontrolü kurmasını

Harita 7.2 1300 dolaylarında Moğol İmparatorluğu © Mapping Specialists

sağladı. Daidu ayrıca Kaydu'dan uzakta ve güvendedi. Başkentini değiştirmesi aynı zamanda Moğolistan'ın öneminin azalmasına neden oldu. Başkentini Moğolistan'dan başka bir yere alınmasıyla birlikte Moğolistan bir kez daha ticaretin dışında kaldı ve büyük ölçüde asker kaynağı olarak hizmet vermeye başladı. Tüm imparatorluğun birleştirilmesi umudu artık ortadan kalkmıştı.

Möngke Döneminde Müslümanlar

Fars vakânüvis Cûzcânî, Delhi Sultanlığı'ndaki güvenli bir konumda eser vermiş olmasına rağmen, Moğol İmparatorluğu içindeki faaliyetler konusunda fazlasıyla bilgi sahibiydi. Yine olayların tüm ayrıntılarını haber almadığı görülmektedir. Nitekim kayıtlarında eksiklikler vardı. Bununla birlikte Cûzcânî, başka hiçbir yerde olmayan bazı olaylardan bahseder. Bu durumda

tarihçi bu olayların vuku bulup bulmadığı veya diğer kaynaklar tarafından anlatılıp anlatılmadığı yahut Cûzcânî'nin olayları kendi dogmatik görüşlerine göre yorumlayıp yorumlamadığı konusunda bir karar vermek zorundadır.

Cûzcânî'nin kendine özgü tarihsel yaklaşımını ortaya koyan bir olay da Möngke'nin tahta çıkışıdır. Cûzcânî bir yanda Şiremun ve Naku'nun komplosunun açığa çıkarıldığını anlatırken, diğer yandan tüm olayın Çağatayoğullarıyla ilişkili olduğunu yazar.¹⁰² Möngke'nin Moğol İmparatorluğu'nun ilk Müslüman hükümdarı olduğunu da belirtir.¹⁰³ Cûzcânî'ye göre Möngke'nin din değiştirmesi, şu sözleri söyleyen Berke'nin aracılığıyla gerçekleşmişti:

Kâfirlerin imparatorluğu sona erdi ve egemenlik tahtına çıkan pagan hükümdarların hükmü sürmeyecek. Eğer [Möngke'nin] hükmü sürecek ve baki kalacaksa iman etsin, böylece adı İslamlar arasında yazılsın ve sonra da tahta çıksın.¹⁰⁴

Möngke'nin din değiştirdiği iddiasında Berke'nin rol oynaması şaşırtıcı değildir. Zira Berke hem Müslümandı hem de kurultaya katılmıştı. Möngke ise bu duruma şaşırması olabilir, çünkü onun din değiştirdiğine ilişkin başka bir kanıt yoktur. Gerçekten de Rubruklu William, daha önce bahsedildiği gibi Möngke'nin başka bir dine geçmeye hiç de meraklı olmadığını gayet iyi biliyordu.¹⁰⁵ 6. Bölüm'de belirtildiği gibi Cûzcânî, Cuçi Ulusu'nda yalnızca Berke'nin nüfuzu nedeniyle değil, aynı zamanda Batu'nun da din değiştirmesi (bu da bir iddia) sayesinde Müslümanlara oldukça iyi davranıldığını yazar. Ancak Rubruklu William, Batu'nun, Berke'nin din tercihi nedeniyle pek de rahat olmadığını belirtir.¹⁰⁶ Cûzcânî'nin iddialarına (ve belki de temennilerine) rağmen ne Batu ne de Möngke İslam'a geçmişti.

102 Juzjani/Habibi, c. 2, 179; Juzjani/Raverty, 1.182.

103 Juzjani/Habibi, c. 2, 179; Juzjani/Raverty, 1.181–2.

104 Juzjani/Raverty, 1.182; Juzjani/Habibi, c. 2, 179.

105 Rubruc, 298; Rubruck/Jackson, 236–7; Rubruck/Dawson, 195.

106 Rubruc, 209–10; Rubruck/Jackson, 127; Rubruck/Dawson, 124.

Merak uyandıran başka bir nokta da, Cûzcânî'nin Şiramun ve Naku'nun başlıca düzenleyicileri olduğu komploda Ögedeyoğullarının rolünü göz ardı etmesidir. Cûzcânî'nin, Ögedey'in Müslümanların dostu olduğunu ve hatta onun da İslam'a geçtiğini iddia ettiği unutulmamalıdır.¹⁰⁷ Dolayısıyla Ögedey Hanesi, Cûzcânî'nin gözünde kusursuz olmamakla birlikte kâfir de sayılmazdı. Çağatayoğulları ise İslam'ın baş düşmanı Çağatay'ın (en azından Cûzcânî'nin bakış açısıyla) soyundan geliyorlardı.¹⁰⁸ Dolayısıyla eğer Möngke Müslüman olmuş ise, Çağatayoğullarının ona karşı çıkması doğaldı. İyi bir Müslüman adil bir hükümdara karşı isyan etmeyeceğinden, Ögedeyoğullarının komploya karışması görmezden gelinebilirdi.

Möngke'ye karşı muhalefeti İslamî bir merceklerle değerlendirilen Cûzcânî bu görüşünde yalnız değildi. Bununla birlikte o, Çağatayoğullarını komplonun merkezine yerleştirmede. Daha önce belirtildiği gibi komplonun asıl katılımcıları Ögedey soyundan gelenlerdi. Ancak Cüveynî, Şiramun ve işbirlikçileri bir araya geldiğinde "Müslümanlara karşı bir komplo kuracakları söylenişinin olduğundan" bahseder.¹⁰⁹ Belki de Möngke'ye karşı olan kötü niyetlerini saklamak için böyle bir yola başvurmuşlardı. Zira Möngke'nin adil ve Müslümanları koruyan bir hükümdar olarak betimlenmesi daha fazla çaba gerektirecek bir iş gibi görünür. Neredeyse geçersiz sayılabilecek bu görüş dışında, Şiramun ve Ögedey hanesinin diğer üyelerinin Müslümanlara karşı özel bir düşmanlığı olduğuna ilişkin bir gösterge bulunmamaktadır. Gerçekten de Hoca'nın adı İslam'a belli bir yakınlığın olduğunu gösterir. Yine de onun Müslüman olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt bulabilmiş değilim. Bilinen oğullarından biri de (Tugma) Müslüman adı taşımamaktaydı.¹¹⁰

107 Juzjani/Habibi, c. 2, 151–2, 157; Juzjani/Raverty, 1.106–7, 1.115.

108 Juzjani/Habibi, c. 2, 154; Juzjani/Raverty, 1.110.

109 Juvaini/Boyle, 566; Juwayni/Qazvini, c. 3, 28.

110 RD/Karimi, 445; RD/Thackston1, 305; RD/Thackston2, 216.

Cûzcânî'nin din değıştirme iddialarının dışında Möngke'nin tahta çıkışına ilişkin ilginç bir nokta bulunmaktadır. Cüveynî şöyle yazar:

Böylece o uğurlu günde, hiç kimsenin çekişme ve münakaşa yoluna girmeyeceğı bir *yasa* yaptı; halk birbirlerine karşı kin ve düşmanlık eylemlerine girişmeyecek, mutlu ve hoşnut olacaklardı. Ve insanoğlu, yaşamın gereğı olarak her türlü keyfe ve zevk ü sefaya kavuşurken, diğerk hayvanlar da bundan nasibini alacaktı. Böylece binek olarak kullanılan veya cefa çeken tüm evcil hayvanlara ağır yüklerden, zincirlerden, değneklerden, prangalardan ve kayışlardan kaynaklı rahatsızlık verilmeyecek, Şeriat uyarınca etleri için kurban edilenler hariç, insanlara sığınanları kanları dökülmeyecek ve bir gün yuvadaki güvercinler gibi zamanlarını rahatlık ve sükûnet içinde geçirecekler.¹¹¹

Sonuç olarak bir şölen yaptılar ve Berke'nin orada bulunması nedeniyle hayvanlar helal kesim yapılarak kurban edildi.¹¹² Böylece Cengiz Han'ın *yasası* ihlal edilmiş oldu, zira Moğollar hayvanları başka yöntemle keserlerdi. Eğer *yasa* katı bir biçimde uygulanmış olsaydı, şölene katıların tümünün (Möngke de dahil) idam edilmeleri gerekecekti.¹¹³

O halde ne olmuştu? Daha önce belirtildiğı gibi Moğolların helal kesim konusunda kültürel olarak ciddi bir tikslenme hali mevcuttu. Ögedey, Müslümanların hususi olarak helal kesime başvurmalarını hoş görüyordu, ancak bu uygulamanın Moğollarca kabul edildiğine dair bir gösterge yoktu. Bu nedenle bu kayıtle birlikte helal kesimin Moğolların tamamı tarafından kabul edildiğı veya bundan farklı olarak metinde bambaşka bir olayın cereyan ettiğini kabul etmek zorundayız.

111 Juvaini/Boyle, 569; Juwayni/Qazvini, c. 3, 31–2.

112 Juwayni/Qazvini, c. 3, 38; Juvaini/Boyle, 573; RD/Karimi, 586; RD/Thackston1, 404–5; RD/Thackston2, 286–7.

113 David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", *Studia Islamica*, 33 (1971), 119.

Möngke'nin din değiştirdiğinden yalnızca Cûzcânî bahseder. Eğer din değiştirmiş olsaydı, Cûzcânî'ye ek olarak Rubruklu William ve diğerleri de bunu bilir ve kaydederlerdi. Dolayısıyla Möngke'nin hiçbir zaman din değiştirmedeği sonucuna varabiliriz. O halde sırf Berke'yi ağırladıkları için *yasayı* ihlal ederek hayvanları helal yönetime göre mi kesmişlerdi? Reşîdüddîn tüm hayvanların bu şekilde kesildiğinden bahseder, Cüveynî ise ayrıntılara girmez. Belki de yalnızca bazı hayvanlar böyle kurban edilmişti. O halde bu konuda biraz daha fazla okuma yapmak gerekiyor. Hem Cüveynî hem de Reşîdüddîn "*yasaya* göre yenilebilecek hayvanların kanının dökülmemesi" gerektiğinden bahseder.¹¹⁴ Oysa bu ifade, bilhassa şeriata atıf yapan Cüveynî'nin kayıtlarında farklıdır. Moğolların kesim yönteminde gerçekten de kan dökülmez ve hayvanın vücudunda bırakılırdı.

Görünüşte hem Reşîdüddîn hem de Cüveynî Moğolların söz konusu yemek olduğunda şeriata uyduklarını anlatır. Ancak kurultayda bulunan tüm Moğolların "300 at veya öküz ile 3000 koyunun" kesildiği bir şölende aniden kendi kesim yöntemlerini bırakması ihtimal dışıdır.¹¹⁵ Sayıların sembolik bir anlamı olsa da, Moğolların şölende çok sayıda hayvan kurban ettiği bellidir.¹¹⁶ Dahası, Tuluyoğulları açısından resmî propagandanın temeli, onların *yasaya* ve *yosuna* uydukları ve bu konuda hiç kimsenin bir hata bulamayacağıydı. Bu noktanın Tuluyoğullarının meşruiyetinin devamı için kilit önemde olduğu düşünüldüğünde, belki de anlatılan olay hayal mahsulüydü. Eğer Tuluy Hanesi'ne mensup ilk hükümdarın tahta çıkarıldığı kurultayda bir anda işleri tersine çevirip böyle davranmışlarsa, Möngke'ye verilen destek azabilirdi.

Möngke Müslüman olmamakla birlikte, Müslüman olarak veya en azından Müslümanlara destek olan biri olarak tasvir edildi. Moğolların çeşitli düzeylerde, özellikle de Müslüman nüfusun

114 RD/Thackston1, 404; RD/Karimi, 586; RD/Thackston2, 286.

115 Juvaini/Boyle, 573; Juwayni/Qazvini, c. 3, 38.

116 Bkz. Larry Moses, "Triplicated Triplets: The Number Nine in the Secret History of the Mongols", *Asian Folklore Studies* 45, no. 2 (1986), 287–94.

yoğun olduğu bölgelerde pek çok Müslümanı görevlendirdikleri kuşkusuzdu.¹¹⁷ Ayrıca Sünni Müslüman yazarlar, Müslümanlara karşı komplo kuranlara karşı, örneğin Uygurların *idikutuna* ve Nizari İsmaililer gibi sapkın addedilenlere karşı adaleti uygulamasını övüyorlardı.¹¹⁸

Hem Şii *İsnâaşeriyye*¹¹⁹ mensupları hem de Sünniler Nizarilerden hiç hoşlanmadıkları için, Moğolların eylemlerini hoşnutlukla karşıladılar. Hülegü'nün Bağdat seferi ise Moğolların en kötü yanlarını tasdik etti. Cüveynî'nin Bağdat valisi olmasına rağmen tarihini Nizarilerin ortadan kaldırılmasıyla sonlandırması ilginçtir. Cûzcânî ise Abbâsîlerin çöküşünden en çok vezir İbnü'l-Alkamî'yi sorumlu tutar. Hiddetinin nedeni kuşkusuz İbnü'l-Alkamî'nin Şii kimliği idi.¹²⁰

İbnü'l-Alkamî'nin hükümdarına ihanet ettiği halde idam edilmemesi (Cûzcânî bu cezayı hak ettiğini belirterek idam edildiğini yazar) ilginçtir.¹²¹ Moğollar genelde hainleri idam ederlerdi, bir efendiye ihanet edenin bu iş bir kere daha yapmayacağı düşünülebilir miydi?¹²² Bununla birlikte Moğolların Sünni dünyasının önderini iktidardan düşürdükleri de akıldan çıkarılmamalıdır. İbnü'l-Alkamî'yi görevde tutarak bölgedeki koşulları bilen üst düzey bir yöneticiyi korumuş oldular. Dahası, bu olayla Şii Müslümanlara herhangi bir mezhebin tercih edilmeyeceği yeni bir düzenin işareti verilmiş olabilir. Halifenin tahttan indirilmesiyle, Sünni Müslümanların artık hiyerarşinin üst kademelerinde yer almayacağı da açık bir şekilde belirtilmiş olabilir.

Şiiler ise Moğolların idaresinde ihya oldular. Bağdat acı içinde inlerken, Hille, Kûfe ve Necef gibi Şii kentleri Irak'a giren

117 Allsen, *Mongol Imperialism*, 107, 110.

118 RD/Karimi, 593; RD/Thackston1, 409; RD/Thackston2, 290; Juzjani/Habibi, c. 2, 180–5; Juzjani/Raverty, 1.187–97; Juwayni/Qazvini, c. 3, 60–1, 275–8; Juvaini/Boyle, 589, 723–5.

119 *On ikiciler* veya *On iki imamcılar* olarak da bilinen mezhep ve öğretisi (ç.n.).

120 Juzjani/Habibi, c. 2, 190; Juzjani/Raverty, 1, 229.

121 Juzjani/Habibi, c. 2, 199–200; Juzjani/Raverty, 1.260–1.

122 *SHM*, §188, 200.

Hülegü'ye boyun eğdi.¹²³ Belli başlı Şii merkezlerinin direniş göstermeden teslim olması, kuşkusuz Şiileri Moğolların gözünde değerli kılmıştı.

Ermenistan, Gürcistan, Kilikya ve Antakya Prensliği'nden gelen Hristiyan kıtaları Hülegü'yü yalnızca Bağdat'ta değil, Suriye'de de destekleyince, Sünnilerin çöküşü daha da belirginleşti. Hristiyanların desteği Müslüman halkın moralini bozmakla kalmadı, Moğol fetihleriyle birlikte İslam dünyasında yürekleri burkan ve kıyamet gününü beklemeye dayanan duyguları artırdı. Fetihler travmatik olmakla birlikte yeni fethedilenler de Moğol egemenliğine uyum sağlamak zorundaydılar. Bağdat'ın tahribi ve Halife'nin idamı, özellikle önceden Moğol egemenliğinde bulunmayan Müslümanların ruhunda derin psikolojik bir yara açtı. Abbâsî Halifesi'nin gücü sönmüş olsa da, Bağdat'ın uzun ömürlü ihtişamının sürmesi gibi, halifelik kavramının da ağırlığı devam ediyordu. Moğollar bu kavramın ağırlığını ortadan kaldırdılar. Moğollar, Müslümanların ibadetlerine izin vermekle birlikte, İslam uygarlığının parlaklığının sönmesi, Müslümanlara (Sünni veya Şii) imparatorluktaki çok sayıda dinden birine mensup olan sıradan bir grup olduklarını hatırlatır oldu.

Yeke Moğol Ulusu'nun imparatorluğa yeni katılan tebaası, Möngke'ye bağlı Müslümanların karşılaştıkları değişimleri deneyimliyordu. Moğollar, Müslümanların bölgelerine ilk kez geldiklerinde birçoğundan vergi toplamışlardı, bazıları ise Möngke döneminde Moğol İmparatorluğu'na daha fazla entegre olmuşlardı. Hui Hui veya Çinli (Han) Müslümanlar ilk kez 1252'deki bir nüfus sayımında kaydedildiler, böylece Moğollar da *kubçur* toplayabildiler.¹²⁴ Müslümanlar açısından bu vergi, gayrimüslimlerin Müslüman hükümdarlara ödedikleri cizye veya kelle vergisiyle karşılaştırılabilirdi.¹²⁵ Bununla birlikte Moğollar, din

123 Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World* (New Haven, 2017), 167, 321–2.

124 Allsen, *Mongol Imperialism*, 127.

125 Allsen, *Mongol Imperialism*, 167–8.

politikaları gereği cizyeyi kaldırdılar. Orta Doğu'daki Hristiyanlar ve Yahudiler de *kubçur* öderlerken, Müslüman nüfus ise kendilerinin iktidarda olmadığı yeni bir gerçekliği deneyimliyordu.

Moğollar dinî hoşgörü politikasını devam ettirdiler, ancak özellikle fetihlerin şafağında ara sıra baskı yapıldığı da oldu.¹²⁶ Bununla birlikte bu baskıların dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir, zira yapılan tahribatların ve kovuşturmaların dinî saikler taşıyıp taşımadığı (belki de Hristiyan kıtalarında da böyle bir eğilim vardı) veya sözü edilen eylemlerin Halifeliliğin ortadan kaldırılmasıyla mest olan ve Moğolların Hristiyanlara karşı nazik olduğunu belirten Hristiyan yazarlarının palavraları olup olmadığı belli değildir. Örneğin Ermeni yazar Grigor, Hülegü'nün Ermenilerden haraç olarak domuz aldığını ve her Arap kentine 2.000 domuz gönderdiğini yazar. Buna göre domuzlara iyi davranılacak ve kesilmelerinin ardından domuz eti yemeyenlerin başları kesilecekti.¹²⁷ Birçok yerde geçen bu olay, büyük olasılıkla gerçekleşmemişti. Nitekim Cüveynî ve Reşîdüddin'in böyle bir eylemi görmezden gelmesi düşünülemezdi.

Yine de durum o kadar vahim sayılmazdı. Cüveynî, Moğol fetihlerinin İslam dünyası üzerindeki etkileriyle mutabık kalmaya uğraşırken, Darü'l-İslam açısından umut verici pek çok işaret gördü. Cüveynî Moğollar için çalışıyor olsa da, onlara karşı hâlâ kuşkuyla yaklaştığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla eseri, Moğol İmparatorluğu içinde yaşamaya ve çalışmaya uyum sağlamaya çalışan bir yazarın kişisel mücadelesi olarak da okunabilir.¹²⁸

Möngke ve Batu din değiştirmemekle birlikte, Cüveynî Möngke döneminde bazı Moğolların İslam'ı benimsediklerini belirtir.¹²⁹ Böylece Cûzcânî'nin Möngke'nin din değiştirmesi konusundaki aşırı görüşleri ve hüsnükuruntusu kusur olarak

126 Hetoum, 42.

127 Grigor of Akanc, 343.

128 Ayrıca bkz. Judith Kolbas, "Historical Epic as Mongol Propaganda? Juwayni Motifs and Motives", *MME*, 155–71.

129 Juwayni/Qazvini, c. 1, 11; Juvaini/Boyle, 16.

görülmeyebilir. Zira Kilikya Kralı Hethum da Möngke'nin Hıristiyan olduğuna inanıyordu.¹³⁰ Cüveynî buna ek olarak Moğolların çoğunun Cengiz Han'ın *yasa* ve *yosununa* bağlı kalarak kâfir olmaya devam ettiklerini belirtmekle birlikte, "birçok kuralın Şeriat'a uygun" olduğunu yazar.¹³¹ Dahası Moğol egemenliğinde ekonomi canlıydı, "böylece mevcut dünyanın cennet olduğu fikri ortaya çıkmıştı".¹³² Bu fikir kuşkusuz Moğollar kadar birçok tacir tarafından da benimsenmişti; Cüveynî de modern dönemdeki yorumcular gibi, kâfirlerin hükmü altında bile ekonomi iyiyse, yaşamın o kadar da kötü olmayacağını kabul eder.¹³³

130 Hetoum, 39.

131 Juwayni/Qazvini, c. 1, 18; Juvaini/Boyle, 25.

132 Juwayni/Qazvini, c. 1, 15; Juvaini/Boyle, 22.

133 Kolbas, "Historical Epic", 164–6.

8

Yuan İmparatorluğu

Kubilay 1264'te Arık Böke ile savaşını başarıyla sonuçlandırdı ve Moğol İmparatorluğu'nun doğu kısmının hükümdarı oldu. İmparatorluğun tamamına yönelik hükümdarlık iddiası hâlâ tartışmalı olsa da imparatorluğun büyük bir kısmını harap eden savaştan sonra kimse bu iddiasında ona karşı çıkacak durumda değildi. Kubilay, Arık Böke'nin 1265'teki ölümünden sonra Kuzey Çin ve Moğolistan'daki otoritesini kuvvetlendirdi ve hükümdarlığını geleneksel bir yolla meşrulaştırmaya girişti: fetih. Kubilay otoritesini Yeke Moğol Ulusu'nun geri kalanına dayatmak ve iç savaş riskini göze almaktansa, gözlerini Song İmparatorluğu'na çevirdi. Moğollar, Möngke öldüğü sırasında Song İmparatorluğu'na karşı mücadele veriyorlardı, ancak kağanın ölümüyle harekât durmuş ve Song yeniden toparlanmaya vakit bulmuştu. Kubilay, kariyerinin en parlak noktası olacak bu fethi tamamlamaya girişti. Bununla birlikte Song'un fethinin Kubilay'ın kurduğu hanedana önemli zararları olduğu öne sürülebilir.

Song İmparatorluğu'nun Fethi

Song orduları bir milyondan fazla askeri ve büyük bir donanmayı içermekle birlikte, Moğolların ordularından güçsüzdü ve bunun nedeni mücadele gücünün eksikliği değildi. Teknolojik bakımdan Song İmparatorluğu dünyadaki en gelişmiş devletti.

Geçmişteki hatalarından ders çıkaran bu devlet, sahip olduğu muazzam kaynaklar sayesinde sayısız yenilgiye rağmen çökmeden ayakta kalabiliyordu. Moğollar ilerlemelerini sürdürdüklerinde, savaş onları için zor bir hale geldi. Zira dağlık araziler ve iyi konuma sahip dağ kaleleri nedeniyle hareket kabiliyetlerini yitirdiler. Moğollar dağlardan çıktıkları zaman süvari savaşını olanaksız kılan, nüfusu yüzbinlere varan kentlerle ve pirinç tarlalarıyla kaplı kırsal bölgelerle karşılaştılar. Song İmparatorluğu, süvari nizamını bozacak ve süvarilere engel teşkil edecek ağaçlar dikmişti.¹ Savaş sürdükçe Moğollar, Kuzey Çin'den ve Song'dan firar edenlerden sayıları giderek artan Han (Çinli) asker sağladılar. Böylece daha fazla kuşatma yapabildikleri gibi, süvarilerinin akın ettikleri bölgeleri elde tutabildiler. Bunun dışında geniş ırmaklar ve uzun kıyı şeridi savaşın denizde de yapılmasını zorunlu kılıyordu. Moğollar donanmaları olmadan kilit kentleri tamamen izole edemez ve kıtalarını iyi bir zamanlamayla ihtiyaç duyulan yerlere sevk edemezlerdi.

Coğrafi koşullar Moğol ilerlemesini yavaşlatırken, Song İmparatorluğu içten çürüyordu. Saraydaki derebeyleri imparatorluğun hedeflerini önemsemiyor, yerel seçkinler yerel ve bölgesel çıkarları imparatorluğun önceliklerine tercih ediyorlardı. Muharebe meydanlarında ordulara komuta edenlerin çoğu zaman imparatorluk düzeyindeki stratejik planlamayla ilişkisi yoktu. Emirler stratejik ve operasyonel planlar açıklanmadan verildiğinden, Song generalleri büyük resmi göremiyor ve çoğu zaman emirleri göz ardı etmek zorunda kalıyorlardı. Konfüçyüsçülüğün askerliğe yönelik önyargıları nedeniyle ordu mensupları genelde sarayın dışında kalmışlardı. Bu önyargıların bir kısmı yüzeysel olmakla birlikte, bazılarının temeli sağlamdı. Song Hanedanı'ndan önce başarılı

1 Huang K'uan-chung, "Mountain Fortress Defence: The Experience of the Southern Sung and Korea in Resisting the Mongol Invasion", Hans Van de Ven (ed.), *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2000), 222, 226–7; James Waterson, *Defending Heaven: China's Mongol Wars, 1209–1370* (Londra, 2013), 91.

Zhongwen Qingwu

Song İmparatorluğu, Tang İmparatorluğu'ndan sonra ortaya çıktı. Tang döneminde zayıf düşürülen savaş beylerinin yükselişinin farkında olan Song, *Zhongwen Qingwu* olarak bilinen bir politika izledi. Bu politika sivil idareye vurgu yaparken, orduyu arka plana attı. Yeni-Konfüçyüsçü değerlerin yaygınlaştırılması ve devlet memurları için sınav sisteminin getirilmesiyle daha da etki kazandı. Böylece savaşa ilişkin beceriler değersiz kılındı. Bu politika sayesinde Song İmparatorluğu iç istikrara kavuştuysa da Kitanların (Liao İmparatorluğu), Cürçenlerin (Jin İmparatorluğu) ve Moğolların kuvvetlenmeleriyle birlikte devlet dış güçler karşısında zayıf düştü.

generaller, Tang Hanedanı'nda (618–907) olduğu gibi, ayaklanıyorlardı. Song İmparatorluğu bilinçli bir şekilde bu soruna engel olmak istedi. Dahası, savaşta gelirleri artırmak amacıyla yapılan malî ve tarımsal reformlar, imparatorluktaki tüm grupları devlete yabancılaştırmıştı. Birçok durumda Moğollara komşu eyaletler, kaynakların yerel düzeyde savunmaya harcanması gerektiğinden, merkezî idareye yeteri kadar vergi göndermezlerdi. Daha fazla gelir elde etme çabası genelde vergi gelirlerinin artmasına değil, bürokrasinin genişlemesine neden oluyordu. Yolsuzluk nedeniyle maaş alamayan askerler ise firar ederek haydutluğa başlamışlardı. Birçok birlik ise bazen eşkıyalıktan vazgeçip Song ordusuna katılıyor, ardından yeniden eşkıyalığı dönüyordu. Bunun dışında hükümetin altın, gümüş ve ipek rezervlerini tükettiği bazı bölgelerde hiperenflasyon yaygındı.²

Sorunların çoğu Song liderliğinden kaynaklanıyordu. İmparator Lizong (sal. 1224–64) sadakati takdir eder ve hatta eleştirileri hoş karşılardı. Ancak vezirlerinin kusurlarından ve özellikle

2 Richard L. Davis, "The Reign of Li-Tsung", *CHCSD*, 908–12.

hükümetin elini kolunu bağlayan küçük ve şahsi çekişmelerinden habersizdi.³ Song İmparatorluğu, Kubilay Han'ın yükseldiği sırada Moğollarla yaklaşık otuz yıldır aralıklarla da olsa savaş halindeydi, ancak Song olaylara genelde savaş beklentisi içinde yaklaşmazdı. Lizong kriz zamanında ne yapılacağını bilmiyordu. Vezirlerinden çok cariyeleriyle vakit geçiriyordu. Dong Songçen gibi hadımlarının sarayı idare etmesine izin vermiş ve böylece eyaletlerde olup bitenlerden habersiz kalmıştı. Eyaletlerdeki memurlar da gurur meselesi yaparak yenilgileri sakladıklarından, içten çürümeye katkıda bulunuyorlardı.

Tüm bu sorunlara rağmen Kubilay'ın fetihleri kolay olmadı. Song için ne talihtir ki devlette az sayıda da olsa becerikli vezir ve general vardı. Siçuan'da beceriksiz bir memur olan Ding Daçuan'ın yerine, aile bağları sayesinde nüfuz kazanan Jia Sidao (1213–75) getirildi. Jia Sidao'nun babası bir komutan olarak sivrilmişti. Kız kardeşi de imparatorun eski eşlerindendi. Jia Sidao'nun bağlantıları sağlamdı, ancak aynı zamanda engin askerî ve sivil deneyimlere sahipti.⁴ Eski makamlarındaki başarıları onu kibirli kılmıştı. İmparator Lizong'un gözdelelerinin kusurlarından habersiz oluşu, Jia Sidao'da kendini fazlasıyla gösterdi.

Jia Sidao Siçuan'da denetimi ele aldı ve Möngke'nin istilası sırasında Kubilay'a karşı gönderilen ordulara komuta etti. Kubilay'ın Möngke'nin ölümü ve Arık Böke'ye karşı başlayan iç savaş nedeniyle Ezhou'dan geri çekilmesi, iyi bir fırsat oldu. Jia Sidao'nun bölgedeki varlığı tesadüf eseri olmakla birlikte, Kubilay'ın çekilmesi onu bir kahramana dönüştürdü. Jia Sidao, tahıl stoklarını güvence altına almak amacıyla zengin toprak sahiplerinden toprak satın alarak ekonomiyi canlandırmaya teşebbüs etti. Birçok durumda topraklara karşılıksız olarak el koydu. Kâğıt paraıyla yaptığı ödemeler hiperenflasyon karşısında değersiz kalınca, toprak sahiplerinin birçoğunu kendinden uzaklaştırdı.

3 Richard L. Davis, "The Reign of Tu-Tsing (1264–1274) and his Successors to 1279", *CHCSD*, 913; Waterson, *Defending Heaven*, 85–6.

4 Richard L. Davis, "The Reign of Li-tsung (1224–1264)", in *CHCSD*, 890–1.

Dahası, hiçbir şekilde kemer sıkmaya yanaşmayan sarayın müsrifliği, malî çabaları geçersiz kıldı.⁵ Jin Sidaο'nun otoritesi ancak Lizong'un 1264'te ölümüyle imparator olan kötürüm yeğeni Duzong'un tahta geçmesiyle arttı.

Jia Sidaο, denetimsiz gücü ve kibri nedeniyle başarıya ulaşan tüm eylemleri baltaladı. Bir sonraki Moğol istilası karşısında ateşkes ve hatta barış antlaşmasına yönelik çalışmalar yapmak yerine, Moğol elçilerini hapsederek savaşın devam etmesine neden oldu.⁶ Kubilay'ın Song İmparatorluğu'nu ihmal etmesi veya kalıcı bir barışa yanaşması pek olası görünmemekle birlikte, Jia Sidaο'nun eylemleri Moğolların derhâl tepki vermelerine yol açtı. Jia Sidaο, Siçuan'ın, özellikle de kilit önemdeki Şiangyang kentinin savunmasını güçlendirdi. Ancak o ve aralarında generallerin de bulunduğu yakın dostları, Moğol tehdidini gereği kadar önemsemediler, raporları değiştirdiler ve düşmanlarını küçümsediler.

Örneğin Song generallerinden Liu Zheng, Jia Sidaο'nun süregelen suistimallerinden bıkarak ordusuyla birlikte Moğollara sığındı. Jia Sidaο, kriz dönemlerinde sarayı parmağında oynattı. İktidar oyunlarından birinden istifa ederek, sarayın geri dönmesi için kendisine yalvarmasını sağladı ve ardından saray Jia Sidaο'nun siyasi rakiplerini tasfiye etti. Onu bir kahraman olduğunu ve “zafer” propagandasının onu ihtişamlı kıldığını aklımızdan çıkarmamalıyız. Gün boyu süren haber programları olmadan da birisi için gereksiz, abartılı ve sahte bir imaj oluşturmak mümkündü. Jia Sidaο, göreve döndüğünde daha da fazla yetkiye kavuşmuştu.

Bu esnada Moğollar da hareketsiz değildi. Song donanmasını alt etmek üzere dönek Song generali Liu Zheng'in tavsiyelerini dinlediler. General, donanmanın etkisiz kılınması, aksi halde Song İmparatorluğu'nun yenilmesinin mümkün olmadığı konusunda Moğolları ikna etmişti.⁷ General ayrıca geleneksel kıskaç

5 Davis, “The Reign of Li-tsung”, 893–4; Waterson, *Defending Heaven*, 89.

6 Davis, “Reign of Tu-Tsung”, CHCSD, 926.

7 Morris Rossabi, “The Reign of Khubilai Khan”, *CHCAR*, 431; Waterson, *Defending Heaven*, 93–4.

stratejileri yerine tek bir noktaya odaklanmalarını söyledi. Liu Zheng'in mantığı doğruydı. Moğollar, Song savunmalarını sarıyorlardı, ancak Song'un elinde onları yavaşlatacak kaynaklar vardı. Tek bir noktaya odaklanırlarsa, kısaç stratejisinden korkan Song'un tüm ordularını harekete geçirmesi ihtimal dışıydı. Düşman, Şiangyang hattını savunmak için daha fazla asker sevk edecek, böylece Moğollar da seçtikleri bir bölgede Song kuvvetlerini ortadan kaldıracaklardı. Dahası, kilit tahkimatın aşılmasıyla birlikte Song İmparatorluğu'nun iç kısımlarına sızılacaktı. Bu nedenle donanmanın inşasına öncelik verildi.

Song İmparatorluğu ve Moğollar, 1264 ve 1268 yılları arasında yalnızca birkaç muharebeye girdi. 1268'te ise Moğollar, Song İmparatorluğu'nu fethettiler. Moğollar, Hanlar ve Korelilerle donatılmış bir donanma teşkil ettiler. Başlıca taarruzları Şiangyang ve Han Irmağı üzerinde yer alan komşusu Fançeng oldu. Muharebede Moğollara Liu Zheng danışmanlık yaptıysa da, planı Sübedey'in torunu Acu uyguladı.⁸

Donanmanın desteğiyle Moğollar, Song İmparatorluğu'nun Han Irmağı boyundaki kentlere yardım ulaştırmasına ve desteklemesine engel oldular. Bununla birlikte zaferin kilidini, batıdaki İlhanlı hükümdarı Abaka'nın Song'a karşı amcasına destek olmak üzere gönderdiği Müslüman mühendisler açtı. Bu Müslüman mühendisler Talip, Ebu Bekir, İbrahim ve Muhammed o zaman Çin'de bilinmeyen, karşı-ağırlık ilkesiyle çalışan yedi mancınık yaptılar.⁹ Bu silahlar yüzlerce kilogramlık taşları fırlatabiliyorlardı. Şiangyang ve Fançeng kentleri 1273'te teslim oldu. Marco Polo, babası ve amcasıyla birlikte bu mancınıkların yapımında çalıştığını iddia etse de gerçekte Şiangyang ve Fançeng'in düşmesinden birkaç yıl sonra Çin'e gelmişti.¹⁰

8 RD/Thackston2, 291; RD/Thackston1, 415; RD/Karimi, 602.

9 RD/Thackston2, 318; RD/Thackston1, 450; RD/Karimi, 651.

10 MP1, 224–5. Marco Polo'ya ilişkin çok sayıda farklı metin vardır. Marco Polo babası ve amcasının görevli olduğunu ancak kendisinin sürece dahil olmadığını yazar. Bkz. MP/Cliff, 190–1; MP/Lathem, 207–8; MP/ Marsden, 189; MP/Yule, c. 2, 158–9.

Abaka'nın Kubilay'a gönderdiği tek hediye Müslüman mühendisler değildi. Mühendisler Bayan adlı bir subay eşlik ediyordu. Bayan, Kubilay'ın en büyük komutanı oldu.¹¹ Bayan daha önce Orta Doğu'ya giden Hülegü'ye eşlik ediyordu, daha sonra Hülegü'nün Kubilay Han'a gönderdiği heyetle birlikte doğuya geri dönmüştü. Hülegü'nün yanındaki başarıları kayda değer olmamakla birlikte, Kubilay'ı etkilemişti. Kubilay, kendi hizmetine aldığı Bayan'ı *çingsang* veya baş danışman yaptı. Bayan, Kubilay'ın baş kadını Çabi'nin yeğeniyle evlendi. Kubilay 1274'te Bayan'a 100.000 kişilik bir ordu verdi ve onu Song İmparatorluğu'na nihai darbeyi vurmakla görevlendirdi. Acu Noyan'ın ve 10.000 geminin eşliğindeki Moğollar Han Irmağı boyunca ilerlediler. Kalelerin yanından geçerek, Song'un ırmaktaki donanmasını ve sahra ordularını aramaya koyuldular. 12 Ocak 1275'te büyük bir donanmayı (10.000 gemi) imha ettiler. 19 Mart 1275'te Bayan ve Acu, Dingjia Adası'ndaki muharebede, Bayan'ın ordusundan çok daha büyük bir kuvveti bulunan (yaklaşık 130.000 asker ve 1.000'den fazla tekne) Jia Sidaoyu yendi. Bu büyük kayıplar üzerine İmparatoriçe Şie, Jia Sidaoyu görevden aldı. Jia Sidao, daha sonra öldürüldü.

Bayan'ın önderliğindeki Moğol orduları, daha hızlı ve etkin bir şekilde hareket ettiler. Bayan, Moğol süvarisinden ve Çin piyadesinden oluşan kuvvetlerini birleştirerek ordusunu beceriyle konuşlandırdı. Onun kızıl sancağını gören kasabalar teslim oldular. Kubilay, 1275 yazında Song'a karşı yapılacak son seferin planlanması ve Güney Çin'deki ordularının nemli iklimden korunması için Şangdu'da bir kurultay topladı. Acu ordusuyla Yangzhou'ya ilerlerken, Bayan da asıl orduyla Çangzhou kentine ve Song başkenti Lin'an'a (bugünkü Hangzhou) yürüdü.¹² Çangzhou Moğollara direndi ve kentte bir katliam gerçekleşti, Lin'an ise müzakerelere girdi. İmparatoriçe Dul Şie, çocuk imparator adına boyun eğdi ve imparatorluk mührünü teslim etti. 28 Mart

11 RD/Thackston2, 310; RD/Thackston1, 438–9; RD/Karimi, 637.

12 RD/Thackston2, 310–11; RD/Thackston1, 438–9; RD/Karimi, 636–8.

Görsel 8.1 Kubilay Han'ın ipek üzerine işlenmiş bir portresi, National Palace Museum, Taipei (Granger Koleksiyonu/New York).

1276'da Lin'an kapılarını açtı, Moğollar da kenti bağışladılar. Song İmparatorluğu'nun önünde pek bir seçenek kalmamıştı. Bayan'ın ordusu, kentin üzerine çullanan üç Moğol kuvvetinden yalnızca biriydi. Bayan daha sonra Song kraliyet ailesini büyük bir tantana ile Kubilay'a götürdü. Ardından imparatorluğun büyük bir kısmı teslim olduysa da çocuk imparatorları tahta çıkaran bir hizip direnişi sürdürdü.

1279'da Li Heng adlı bir Tangut ve Zhang Hangfang adlı eski bir Song komutanının önderliğindeki Moğollar, Song İmparatorluğu'nu bugünkü Macau yakınlarındaki Yaişan'da nihai bir muharebeye zorladılar. Yaişan bir adaydı ve Song donanmasının çevresi, hem karada hem de denizde *nerge* taktiğini uygulayan Moğollar tarafından sarıldı. Zhang Şijie (Zhang Hongfang'ın yeğeni) komutasındaki Song İmparatorluğu son bir direniş gösterdi. Komutanlar, kimsenin kaçmaması için gemilerini halatlarla birbirlerine bağladılar. Bu hamle Song İmparatorluğu kuvvetlerinin hareket kabiliyetini ortadan kaldırdı. Moğollar, akıntı yönünde

saldırıya başlarken, karadaki Moğol kuvvetleri de hücumu geçtiler. Bu ilave hamle, hareket kabiliyetlerini artırdı ve denizdeki saldırıyı kuvvetlendirdi. Yaışan muharebesi Song açısından kötü gidince saray görevlilerinden biri olan Lu Şiu-fu (1238–79), yedi yaşındaki çocuk imparator Zhao Bing'i (1271–9) kucaklayarak suya atladı ve çocuğu Moğolların eline teslim etmektense onunla birlikte boğulmayı seçti. İmparatorluğa sadık binlerce Song askeri de aynı şeyi yaptı.¹³ Bazıları hâlâ direnmeye devam ediyordu. Ancak Song İmparatorluğu artık çoktan yıkılmıştı.

Kubilay'ın Hükümdarlığı

Song İmparatorluğu'nun fethiyle Kubilay Han, artık Baykal Gölü'nün kuzeyindeki ormanlardan Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan bir imparatorluğu yönetiyordu. Kendisinden önceki tüm Çin imparatorlarının sahip olduğundan fazla toprağı vardı. Birçok bakımdan Çin'i yönetecek ideal Moğol hanıydı. Zira tahta çıkmadan önce, Taocular ve Budistler arasındaki dinî tartışmalardaki rolünün gösterdiği gibi, doğu dinlerine ve kültürüne belirgin bir ilgisi vardı. Saltanatı sırasında da Budistleri kolladı. Bununla birlikte siyasî nedenlerle, gerekli olduğu durumlarda Taoculara olan desteğini de ortaya koydu. Bununla birlikte Taocular, zaman zaman devlet destekli kovuşturmalara uğradılar. Müslümanlar ve Hristiyanlar da Kubilay'ı sempatik buluyorlardı. Kubilay'ın ülkesi dışında doğan sayısız Müslüman da onun yanında görev yaptı. Marco Polo'nun Kubilay Han'ın kendisine Hristiyanlığı öğretmeleri ve vaaz vermeleri için Papa'dan yüz rahip istediği iddiasına rağmen, Han'ın Hristiyanlığa geçmek isteyip istemediği belli değildir.¹⁴ Bununla birlikte inançlarının erdemlerini başka dinlere mensup olanlar

13 Davis, "The Reign of Tu-Tsung", 956–7; David C. Wright, "Navies in the Mongol Yuan Conquest of Southern Song China, 1274–1279", *MS* 29 (2007), 208–11. Toplu intihar konusu tartışmalıdır.

14 MP1, 13–14; MP/Cliff, 6–7; MP/Lathem, 33–6; MP/Marsden, 7–10; MP/YC, c. 1, 13–14.

karşısında tartışacak bireyleri arzu ediyordu. Polo'nun öykülerinin yanında Kubilay'ın ilk dönemlerindeki din politikası, Möngke ve diğer hanlarınkinden farksızdı. Budistler, Taocular, Hıristiyanlar ve Müslümanların tamamı kendi ibadetlerini yerine getiriyor ve çoğu zaman Moğolları hami ediniyorlardı.¹⁵

Kubilay imparatorluğunun Çin'den çok daha büyük olduğunu biliyordu, ancak milyonlarca Song'un devlete katılmasıyla birlikte devleti Möngke'den çok daha farklı yönetmeye başladı. Cengiz Han'dan itibaren süregelen imparatorluk vizyonunu devam ettirdi. Kağan bozkırın gerçek hükümdarıydı ve imparatorluk *altan uruğun* mülküydü, ancak bazı değişiklikler gerekliydi. İmparatorluğun idari kurumları devam etti. Buna karşın Kubilay eski Song İmparatorluğu'na ait olan *mingan* sistemini kaldırdı. *Darugaçilerin* kullanımı benimsendi, ancak Çinlileri denetlemek amacıyla faaliyet gösteren yerel memurlar, mevcut Song uygulamalarını da sürdürdüler. Aynı durum İlhanlılarda ve Kubilay'ın saltanatından önceki bölgelerde de görülüyordu. Bununla birlikte bu kez daha önce görülmemiş bir ölçekte uygulandı.

Kubilay idaresi Çin topraklarını on iki eyalete böldü. Kubilay, Konfüçyüşü devlet memurluğunu yasakladıysa da Çin eyaletlerini Konfüçyüşü bir imparator olarak yönetti. Danışmanları ve öğretmenleri vasıtasıyla Konfüçyüs düşüncesine aşina oldu, ancak hiçbir zaman Çince okumayı öğrenmedi. Kubilay Konfüçyüs tarzı bir devlet memurluğunun, hükümetini Çinli kadrolara bağlı kılacağını fark etmişti.¹⁶ Dahası, memurların atanmasını da sınırlandırmaya çalıştı.¹⁷ Bu konuda fikrini belirleyen olay Şandong Yarımadası'ndaki Li Tan ayaklanması oldu. Li Tan Möngke'ye boyun eğmiş ve Moğolların hizmetinde Song'a karşı savaşmıştı. Ancak 1262'de Kubilay'ın Arık Böke'yle savaşmasından

15 Rossabi, "The Reign of Khubilai Khan", 457–62; Rossabi, *Khubilai Khan*, 141–7.

16 Rossabi, "The Reign of Khubilai Khan", *CHCAR*, 418; Rossabi, *Khubilai Khan*, 131–41.

17 Rossabi, "The Reign of Khubilai Khan", 427.

faydalanarak isyan etti. Ayaklanma bastırıldı, buna karşın bundan sonra Kubilay Han Çinli memurlarına hiçbir zaman tam anlamıyla güvenemedi. Moğol askerî aristokrasisi *mingan*larıyla beraber olmaya devam etti, ama Li Tan olayıyla birlikte Kubilay Çinli seçkinlerin hususi ordular bulundurmalarını zorlaştırdı. Yine de tebaasının çoğunluğuyla yakınlaşması gerektiğini fark etti. 1271’de Da Yuan veya Büyük Yuan adı verilen yeni bir hanedan kurduğunu ilan etti ve Song’un *Tianming*’i¹⁸ kaybettiğini belirtti. Hanedanın adı Konfüçyüs’ün beş klasik eserinden biri olan *Yijing* veya I Çing’ten (Değişimler Kitabı) seçilmişti. Aslında Da Yuan, Yeke Moğol Ulusu’nu ifade etmek için kullanılan yeni bir düzendi, ancak bu kez Çin’e ait kavramlar kullanılmıştı.¹⁹ Kubilay, *Tianming*’i sürdürmek amacıyla bir Çin imparatorundan beklenen törenleri ve ritüelleri yerine getirdi. Konfüçyüs’ün kutsal kurban törenlerine genelde onun yerine bir vekil katılırdı. Ayrıca yanında törenleri öğrenen iki yüz Moğol da bulunuyordu.²⁰ Kubilay Çin imparatorlarına özgü imparatorluk kıyafetleri de giyiyor ve halk içinde ata binmek yerine tahtırevanla taşınıyordu. Çin usulü yemekler yiyip yemediği ise belirsizdir.

Kubilay, Han-Çinli olmayan memurları görevlendirerek, Konfüçyüsçü bilginlerin hükümette baskın olmalarına engel oldu. Çinli nüfusun gözünde egemenliğini meşrulaştırmak amacıyla Konfüçyüsçülerin desteğini kazanmaya çalıştı.²¹ Müslüman mimar Yeheiti’er tarafından tasarlanan başkenti Daidu’yu 1267’de inşa ederken, kentte Çin imparatorlarının yapacağı gibi bir atalar tapınağı yaptırdı.²² Hayattaki en büyük oğlu Jingim’in

18 Sözcük anlamı Tanrı’nın İradesi. Tanrı’nın Çin İmparatoru’na yeryüzünü yönetme yetkisi verdiğine ilişkin inanç (ç.n.).

19 Hodong Kim, “Was ‘Da Yuan’ a Chinese Dynasty?”, *JYS* 45 (2015), 300–1.

20 Rossabi, “The Reign of Khubilai Khan”, 458.

21 MP1, 162; MP/Cliff, 106; MP/Lathem, 133; MP/Marsden, 132; MP/YC, vol. 1, 418; Rossabi, *Khubilai Khan*, 119, 125–6, 141, 154.

22 Ch’en Yuan, *Western and Central Asian in China Under the Mongols*, 2. baskı, çev. Ch’ien Hsing-hai ve L. C. Goodrich (Nettetal, 1989), 219–20; Rossabi, *Khubilai Khan*, 131.

(Kubilay'ın ilk oğlu Dorji hastalık nedeniyle genç yaşta ölmüştü) Konfüçyüsçü bir eğitim almasını sağladı. Zira varislerinin Çinli tebaasının kültürünü ve bilincini anlamaları gerektiğini öngörmüştü. "Jingim", Zhenjin (Gerçek Altın) sözcüğünün Moğolca karşılığıydı. Bununla birlikte Jingim Konfüçyüsçü bir bilgin olmadı. Budizm ve Taoculuk konularında da eğitildi. Zamanla daha fazla sorumluluk alan Jingim, belki de Kubilay'ın hükümdarın kurultayda seçildiği Moğol geleneğinden vazgeçmek istemesi nedeniyle, 1273'te vefatı oldu. İç savaşa katılan ve Tuluyoğulları Devrimi'ne tanıklık eden Kubilay'ın, veraset için daha kolay yol bulması konusunda iyi nedenleri vardı.

Çinliler açısından dış görünüşü Çin imparatorlarına uygun olsa da, Kubilay kendini hâlâ bir Moğol hanı olarak görüyordu. Baş kadını Çabi, Çin imparatorların çoğunun eşlerinin aksine, sarayın önemli danışmanlarından biriydi. Kubilay, yazlık başkenti Şangdu'daki sarayın yakınlarında, kendisine kökenlerini hatırlatması için kurduğu, bozkırdaki otların bulunduğu büyük bir av sahasında Moğol tarzında avlanır, kımız içer ve genelde saraylarının şatafatlı daireleri yerine bir *gerde* uyurdu.²³ Önceki Moğol hanlarının aksine göçebe bir yaşam sürmezdi, belki yaz aylarında Şangdu'ya taşınması bu işlevi görüyordu. Göçebe bir yaşam sürmesi, Çin halkının onu yabancı bir hükümdar olarak görmesine neden olabilir, böylece Çin'i yönetmesi daha da zorlaşırdı. Başkentleri Daidu ve Şangdu arasında gidip gelmesi dışında göçebelikten uzak durmasıyla geleneksel Moğol hanedan üyelerinden ve komutanlarından uzaklaştı. Öte yandan Kubilay'ın Daidu'daki sarayında Çin'e özgü resmî imparatorluk protokolünün bulunmaması Çinlileri rahatsız etti.²⁴

Kubilay Konfüçyüsçü bir imparator gibi görünmeye çalışırken, devlet sisteminin Moğol İmparatorluğu'yla kuvvetli bağları

23 MP1, 107–8; MP/Cliff, 82–3; MP/Lathem, 108–9; MP/Marsden, 90–1; MP/YC, c. 1, 298–302.

24 MP1, 158; MP/Marsden, 128; MP/YC, c. 1, 410–11; Rossabi, "The Reign of Khubilai Khan," 454–7.

vardı, ancak ihtiyaçlarını değiştirmişti. Kubilay'ın merkezî idaresi, Moğollara ait unsurları (ki bunlar Jin ve Kitan örneklerinden etkilene-mişti) benimseyerek bunları Çin tarzı bir merkezi hükümet sistemine entegre etti. Merkezî idarede Kağan ile birlikte savaş, adalet, kamu hizmetleri, ayınlar, gelirler ve bürokrasiyle ilgilenen altı vezir bulunuyordu. Moğol idaresinde ordu, adalet, gelirler ve bürokrasiyle ilgilenen görevliler bulunmakla birlikte, ayınlar ve kamu hizmetleri belirgin bir biçimde Çin'e özgüydü. Başlangıçta birçok Çinli vezir, gençliği nedeniyle Kubilay'a danışmanlık yaptı, ancak bunlar zaman içinde ölünce yerlerine Çinli olmayan görevliler getirildi. Yeni danışmanların çoğu Moğol olmakla birlikte, Moğol olmayan az sayıda danışman da Kubilay'ın giderek Çinli olmayan görevlileri atadığını gösteriyordu. Bu idarenin benzeri eyaletlerde ve yerel düzeyde de mevcuttu. Vezirlerin en önemlisi, Şumi Yuan veya Savaş Veziri'ydi. Bu görev, merkezî idarenin başında görev yapan Jingim'e aitti. Şumi Yuan teknik olarak sivil idarenin bir parçası olmakla birlikte, genelde bağımsız hareket ederdi. Ordunun ve Moğolistan'daki göçebelerin denetimini sağlardı. Bu vezirlik, idarenin tüm kısımları arasında "en Moğol" olanıydı.

Bu vezirlikler dışında *keşik* de önemini sürdürdü. En düşük rütbede de olsa, her bir *keşik* üyesi yalnızca muhafızlık görevi yapmaz, aynı zamanda sivil idarede, yani bürokraside de hizmet verirdi.²⁵ Eyaletlerde *darugaçi* olarak görev yapanlar ise Kağan'ın şahsi temsilcileriydiler. Kağan, kendisine hem imparatorlukta hem de hükümette olan biten konusunda istihbarat sağlayan Sansür Kurulu²⁶ (Yuşi tai) vasıtasıyla hükümeti kontrol ederdi. Kurulun görevleri arasında kamu görevlilerini gözetleyerek yolsuzluğu önlemek de vardı.²⁷ Başlangıçta kurulun başında Konfüçyüsçü Zhang Dehui

25 Ch'i-ch'ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1978), 39–40.

26 Qin (Kin veya Çin) Hanedanı (MÖ 221–207) döneminde kurulan bir denetim organı (ç.n.).

27 Rossabi, "The Reign of Khubilai Khan", 427; MP1, 165–6; MP/Cliff, 126–7; MP/Lathem, 149–50; MP/Marsden, 136; MP/YC, c. 1, 430–1.

(1197–1274) bulunuyordu. Bununla birlikte Kubilay ile girdiği bir tartışma üzerine (Kubilay’a bu kanun Kağan’a nasıl uygulanacak diye sorduğunda Kubilay uygulanmayacağını söylemişti) istifa etti ve yerine Moğol aristokratlarından biri (Öz Temür) getirildi.

Keşik devlete çok sayıda memur sağlasa da, tüm devlet görevlilerini yetiştirmesi olanaksızdı. Kubilay’ın karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de devlet kadrolarının doldurulmasıydı. Eski Song memurlarına güvenmediğinden onları görevlendirmek istemiyordu. Onları görevlendirse bile yabancı ve barbar olarak gördükleri bir rejimde çalışmak istemiyor, bunun yerine emekli olarak bilginlere ve sanatçılara yakışan yaşamlar sürmek istiyorlardı. Netice itibarıyla Kubilay birçok yabancı görevliyi işe aldı. Bu kişilerin en bilineni muhtemelen Marco Polo olmakla birlikte Polo’nun makamı aslında Avrupalılara aktardığı gibi mühim bir görev değildi.²⁸ Kubilay, son derece kalabalık olan nüfusu kontrol etmek için hiyerarşik bir yapı oluşturdu. En üstte Moğollar ve diğer göçebeler vardı. İkinci sırada ise, aralarından çok sayıda memurun seçildiği, *yuvarlak gözlüler* veya *renkli gözlüler* olarak bilinen *Semuren*²⁹ vardı.³⁰ Çin’in batısında oturan ve çok sayıda batılının da yer aldığı bu grupta yalnızca Polo gibi Venedikliler değil, İranlılar, Orta Asyalılar, Araplar, Ruslar, Alanlar ve yine imparatorluğun önemli bir kadro kaynağı olan Uygurlar da bulunuyordu. *Semuren*’den sonra Hanlar, Cürçenler, Kitanlar, Tangutlar ve Korelilerin meydana getirdiği *Hanren* geliyordu. Dördüncü kategori ise *Nanren* adı verilen güneydeki Çinlileri ve yine güneydeki diğer halkları içeriyordu. Bununla birlikte bu hiyerarşik yapı geçişkenliğe elverişliydi. Bireyler, yetenek, din, meslek ve Moğol İmparatorluğu’nun tebaasına girme biçimleri gibi çeşitli

28 MP/Marsden, 187; MP/Latham, 206; MP/YC, c. 2, 154; MP 2012, 222; MP/Cliff, 188.

29 “Özel statüye sahip kişiler” anlamına gelen sözcük (ç.n.).

30 Bkz. Michael C. Brose, *Subjects and Masters: Uyghurs in the Mongol Empire* (Bellingham, WA, 2007). Brose’un çalışması Uygur *Semuren*’e odaklanmakla birlikte genel olarak *Semuren* hakkında da iyi bir değerlendirme içerir.

Polo Vali miydi?

Marco Polo'nun Yuan İmparatorluğu'nda tam olarak ne işle meşgul olduğu sorunlu bir konudur. Polo, Venedikli bir taccirin oğlu olarak bilinir ve ticaret üzerine yazdıklarıyla dikkat çeker, belki de bu özellikleri okurlara öyle yansıtılmıştı. Marco Polo'ya ait çeşitli metinlerin tamamının çok farklı olması başka bir sorundur. Bazı metinlere göre Marco Polo eyaletlerden birindeki bir kentin veya belki de Yagzhou kentinin valisiydi. Bazı metinler ise Polo'nun makamından hiç bahsetmez. Polo'nun *keşikte* görev yapmış olması da mümkündür. Böylece doğrudan Kubilay Han tarafından tanınmış olabilirdi, yahut bu görevi sayesinde imparatorluğun dört bir yanına seyahat etmişti.

konulara göre kategorilerini değiştirebilirlerdi. Bu yapı sayesinde iktidar Moğolların elinde kalmaya devam etti.³¹

Bu etnik hiyerarşi, nüfusun denetlenmesi için bir mekanizma görevi görürken, yasal bir gereklilik olarak da ortaya çıktı. *Yasa* göçebelere hâlâ uygulanıyordu. Kubilay, Kuzey Çin'de *Hanren*'in büyük ölçüde Jin İmparatorluğu yasalarını temel alan ve Yeke Moğol Ulusu tarafından da uygulanan kendi yasal sistemini uygulamasına izin vermişti. Ancak 1262'de, 1271'de yürürlüğe girecek yeni bir kanun çıkardı. Bu kanun, daha önceki hanedanlara ait Çin kanunlarını temel alsa da, *yasanın* etkisindeydi. Bununla birlikte Kubilay, yeni fethettiği *Nanren*'in tüm yasalarını tamamen değiştirmede, aksine birçoğunu muhafaza etti. Moğol kontrolü pekiştikçe yeni kanunlar Song uygulamalarının yerini aldı. *Semuren*'in ise çeşitli geleneklerine saygı gösterildi. Böylece Hangzhou veya Daidu'daki Müslümanlar şeriata uygun yaşarlarken, Ermeniler de kendi geleneklerini sürdürdüler. Bu hiyerarşi

31 Brose, *Subject and Masters*, 39–41, 49; Elizabeth Endicott-West, "The Yuan Government and Society", *CHCAR*, 608–25.

Görsel 8.2 Marco Polo Heykeli. Ulanbator'da bulunan heykelde Marco Polo Moğol savaşçılarına ait kıyafetle tasvir edilmiştir. Polo, Moğol İmparatorluğu'ndaki makamını abartmış olabilir, ancak Kubilay Han'ın sarayını ziyaret ettiği neredeyse kesindir.

ayrıca yasal sistemin anlaşmazlıkların çözümünde daha fazla önceliği olduğunu gösterdi. Yine de gruplar arası anlaşmazlıklar, çeşitli grupların temsilcilerinin katıldığı, uzlaşmayı temel alan konferanslarda karara bağlanırdı. Ancak genel olarak Moğolların imtiyaz tanıdığı kesimler daha avantajlıydılar.³²

Moğollar zalimlikleriyle nam salmalarına rağmen, 1272 tarihli Yuan kanunlarında yalnızca 135 idam cezası vardı, ki bunun yarısı Song kanunlarına dayanıyordu ve idam cezaların sayısı Ming kanunlarına kıyasla daha azdı.³³ Bununla birlikte

32 Paul Heng-chao Ch'en, *Chinese Legal Tradition under the Mongols: The Code of 1291 as Reconstructed* (Princeton, 1979), 82–5.

33 Heng-chao Ch'en, *Chinese Legal Tradition*, 43; Rossabi, "The Reign of Khubilay Khan", 453.

Yuan Hanedanı, daha önceki hanedanların uyguladığı geleneksel cezaları devam ettirdi. Bu cezalar arasında idam (*wuşing*), sürgün, hapis, ağır bir değnekle dövme ve hafif bir değnekle dövme cezaları da vardı. Kanunlarda başka yenilikler de yapıldı. Yuan öncesi cezalar arasında en yaygın idam şekilleri boğma (ip veya sicimle) ve kafa kesmeydi. Moğollar kafa kesme cezasını sürdürdüler, ancak boğma yerine aslında Moğollara hiç de uygun olmayan doğrama (*ling çı*) cezasını getirdiler. Buna göre hükümlünün vücudu, yüzü, elleri, ayakları, göğsü, midesi ve başı olmak üzere sekiz yerden kesilir, ölümü yavaş ve acılı olurdu. “Vatana ihanet gibi en ağır cezaları işleyenler ise” daha yavaş bir şekilde kesilirdi.³⁴ Bu yöntem tüyler ürpertici olmakla birlikte, idam cezasının çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. 1261 ve 1306 yılları arasında infaz edilen idam cezaların sayısı 3 (1283) ila 278 (1302) arasında değişmektedir.³⁵ ABD ile karşılaştırılacak olursa, 1977 ve 2014 arasındaki idam cezaları sıfır (1978, 1980) ve 98 (2000) arasında değişir. Yuan İmparatorluğu’nun idam ortalaması yıllık 59,63’ken, ABD’de bu oran 36.89’dur.³⁶ Yaşam boyu sürgün cezası, suçluların yurtlarından uzaktaki tarlalarda, *yam* istasyonlarında ve orduda görev yapmasına karşılık geliyordu. Birçok durumda orduda görev almak daha avantajlıydı ve böylece hükümlüler Moğol geleneğinin bir parçası olabiliyorlardı.³⁷ Bununla birlikte Kubilay ve halefleri, bazı cezaları uygulamadılar, özellikle de Budist rahiplerin taleplerine kulak vererek birçok cezayı affettiler. Çinli danışmanların, Yuan hükümdarlarını yumuşaklıkla eleştirmelerine sıkça rastlanırdı.³⁸ Ne olursa olsun 1270 kanunu, imparatorluğun başlıca yasası olarak kendinden sonraki kanunların temelini oluşturdu. Gerçekten de daha sonra çıkarılan tüm

34 Paul Heng-chao Ch’en, *Chinese Legal Tradition*, 42–3.

35 Heng-chao Ch’en, *Chinese Legal Tradition*, 44–5.

36 Bkz. “Death Penalty Information Center”, <http://www.deathpenaltyinfo.org/executionsyear> (son erişim 10 Mart 2015).

37 Heng-chao Che’en, *Chinese Legal Tradition*, 47.

38 Heng-chao Che’en, *Chinese Legal Tradition*, 46.

kanunların yeni ve eşsiz olmadığı, aksine 1270'teki kanunun değiştirilmiş halleri olduğu görülür.

Kubilay'ın teşkil ettiği on iki eyalet, genelde imparatorluğun merkezî idaresini yansıtan ve yanlarında *darugaçiler* bulunan *yargucılar* tarafından idare edildi. Bu görevliler genelde Moğol veya *Semuren*'di.³⁹ Önceki hanedanlar dönemine kıyasla oldukça farklı olan eyalet idaresi, Ming hanedanı döneminde ve bazı değişikliklerle Qing döneminde de sürdürüldü. Üç yüzyıldır ilk kez uygulanan eyalet düzeyindeki yeniden örgütlenme ancak Çin'in birleştirilmesi ve daha sonraki hanedanların sahip olacağı yeni topraklarla mümkün oldu. Yeni toprakları birleştirmek amacıyla *yam* sistemi genişletildi ve atların uygun olmadığı bölgelerde koşucular kullanıldı. Ayrıca Büyük Kanal da inşa edildi. Yaklaşık 1600 kilometre uzunluğundaki bu kanal, güney ve kuzeyi birbirine bağladı. Böylece çoğu zaman korsanlar tarafından yağmalanan kıyılar kullanmadan kuzey eyaletlerine gıda tedariki sağlandı. Kanallar Yuan İmparatorluğu'ndan önce de kullanılıyordu, ancak Büyük Kanal kendisinden önceki tüm yapıları gölgede bıraktı.⁴⁰

Diğer reformlar, Çinlilerin veya *Namren*'in ayaklanmamasını güvence altına almak amacıyla toplumun yeniden örgütlenmesiyle ilgiliydi. Bu, birçoğu Moğol hâkimiyetini asla kabul etmediklerinden makul bir kaygıydı. Askerî reformlar arasında birçok tarım aletinin toplanmasını da içeren, Çin halkının silahsızlandırılması da vardı. Son olarak Ögedey ile birlikte başlayan bir politika sürdürülerek, *Nanren*'e at satılması da yasaklandı.

Genelde Moğolların Çinliler arasında asimile olmamak için direndikleri düşünülse de, Kubilay'ın çabalarının büyük bir kısmı tebaasının Moğollaşmaması yönündeydi. Kubilay, Çinlileri ve Moğolları olabildiğince ayırmaya çalıştı. Çinlilerin Moğolca

39 MP1, 165–6; MP/Cliff, 127; MP/Lathem, 150; MP/Marsden, 137; MP/YC, c. 1, 430–1; RD/Karimi, 644–6; RD/Thackston1, 444–6; RD/Thackston2, 314–16.

40 RD/Karimi, 640; RD/Thackston1, 441; RD/Thackston2, 312; MP1, 228; MP/Cliff, 193; MP/Lathem, 210; MP/Marsden, 190; MP/YC, c. 2, 174–5.

Görsel 8.3 Yasa koyucu Kubilay Han Heykeli. Heykel, Sukhbataar Meydanı'nda bulunan Cengiz Han Kasrı'nda yer alır (Ulanbator).

öğrenemeyeceklerine ilişkin bir kararname çıkardı. Çinliler ayrıca Moğollar gibi de giyinemeyeceklerdi. Özellikle tüm Moğolların giydiği ve sağ koldan bağlanan geleneksel Moğol cübbesini (*deel*) giymeleri yasaktı. Kubilay ayrıca soyundan gelenlerin, Çin eğitimi ve kültürüne maruz kalsalar bile, Moğol kalmalarını sağladı. Kubilay'ın kadınlarla dolu geniş bir haremi vardı, ancak cariyelerinin tamamı Moğol'du.⁴¹

Kubilay'ın Yabancı Ülkelerdeki Maceraları

Kubilay'ın hem bir Çin imparatoru olarak hem de Çin kültürüne asimile olmayı istemeyerek edindiği tuhaf şizofren kimliği, dış politikada da kendini gösterdi. Burada Moğolların dünyanın fethi ideolojisiyle Çinlilerin Orta Krallık (Zhongguo) veya

41 Rossabi, *Khubilai Khan*, 174.

dünyanın merkezi kimliğinin birbirine karıştığını görüyoruz. İdeal Orta Krallık'ta Çin, üstün kültürü ve uygarlığı nedeniyle kendisine haraç ödeyen bağlı devletlerle çevrili olmalıdır. Bu bağlı devletlerin ötesinde ise barbar halklar, onların da ötesinde şeytanın toprakları vardır. Bununla birlikte Kubilay'ın Orta Krallık'ta tam olarak hüküm sürebilmesi için, bağlı devletlerin haraç ödediği sistemi yeniden kurması gerekiyordu. Song döneminde bu sistem iyice zarar görmüş ve Moğolların fethinden sonra tümüyle terk edilmişti. Dolayısıyla 1270'lerden Kubilay'ın öldüğü 1294 yılına dek bu haraç sistemini yeniden kurulmaya çalışıldı.⁴²

Eski haraç sisteminde çok sayıda krallık vardı. Başlangıçta Moğolistan'daki boylar ve Tibetliler barbar sayılıyordu. Her iki bölge de Yuan İmparatorluğu'na ait olduğundan, bu kategori terk edildi. Kore de imparatorluğun bir parçasıydı ve Yuan'a haraç ödeyen bağlı bir devlettir. Gerçekten de Kore, Moğolların en sadık (ve çoğu zaman üzerine gereğinden fazla yük binen) bağlı devleti oldu. Kore hükümdarları, özerklik kazanmak amacıyla genelde Kore'de Kağan'ın gözü kulağı olan Moğol hanedanından kadınlarla evlendiler. Diğer bölgeler ise Moğol kontrolü dışında kaldı. Bu bölgeler arasında Japonya, Pagan (bugünkü Myanmar/Burma), Vietnam ve hatta Endonezya'daki idareler de vardı. Kubilay'ın Çinli-Moğol devletinin amacı belliydi: Bu bölgeler hâkimiyet altına alınmalıydı.

Kubilay egemenliğini genişletmeye Song'un fethini tamamlayarak başladı. Başlangıçta bu çabalar, Song'un mağlup edilmesi stratejisine bağlıydı. Japon korsanlar sorun çıkarıyorlardı. Bununla birlikte Japonya ve Song İmparatorluğu arasındaki ticaretin kesintisiz olarak sürmesi önemliydi. Moğollar Koryo'nun (bugünkü Kore) Japonya ile ticaret yapmasını yasakladılar (kaçakçılık ise sürdü), ancak Japonya üzerinde denetimleri bulunmuyordu. Kubilay, Japonya'nın Moğol kontrolüne girmesiyle Song ekonomisine darbe vurabilir ve bu devletin gelirlerini

42 Michael C. Brose, "Realism and Idealism in the 'yuanshi': Chapters on Foreign Relations", *Asia Major*, 3. seri, 19 (2006), 327-47.

azaltarak savaşı sürdürmesine engel olabilirdi. Ancak Moğolların faaliyetlerini dikkatle izleyen Japonlar ve Kamakura Şogunluğu (1192–1333) Moğolların niyetlerinden kaygı duyuyordu. Japonlar, Moğolların Japonya'yı fethedeceğinden ve samurayların Moğol ordularında görevlendirileceğinden emindiler.⁴³

Kubilay Japonya'ya ilk kez 1268'de bir heyet gönderdi. Japonların Song gemilerini başlıca liman olan Hakata Körfezi'ne sokmamalarını talep etmekle kalmadı, ayrıca Moğol otoritesine boyun eğerek haraç ödemelerini istedi.⁴⁴ Bafuku (samuray askerî hükümeti) Kubilay'ın temsilcilerine nasıl davranacağını bilemiyordu. Bir yanda Moğollarla bir savaşı istemiyor, diğer yanda elçilerin kibirli mesajından rahatsızlık duyuyordu. Böylece elçilik heyeti Kyoto'daki imparatora gönderildi. İmparator Kameyama (sal. 1260–74) elçileri günlerce görmezden geldi. Kubilay'ın mektubunu da umursamayarak elçileri bir yanıt vermeden geri gönderdi. Bununla birlikte Japonlar, Kubilay'ın niyetlerini görmezden gelmediler ve savunmalarını kuvvetlendirdiler.⁴⁵ Kubilay, resmî bir yanıt verilmediğinden protokol icabı bir elçilik heyetini daha yola çıkardı ama aynı zamanda Korelilere 1.000 gemi yapmalarını emretti. Bu gemiler inşa edilirken ikinci heyet de elleri boş döndü. Üçüncü elçi ise imparatorla görüşemedi. Hakata Körfezi'ndeki memurlar elçiye derhâl geri gönderdiler.

İstila, Moğolların Song kenti Şiangyang'ı fethinden hemen sonra, 1274 yılında başladı. Bu stratejik kentin düşmesiyle birlikte Song İmparatorluğu'nun geri kalan toprakları artık mahvedilebilirdi. Bu elbette ülkenin Japonya ile olan ekonomik

43 Rossabi, *Khubilai Khan*, 99–100; Togen Eian, “A Letter Concerning the Mongol Threat”, çev. Thomas D. Conlan, Thomas D. Conlan, *In Little Need of Divine Intervention* (Ithaca, 1994) 201.

44 Rossabi, *Khubilai Khan*, 99–100.

45 Hojo Tokimune ve Hojo Masamura, “A Mobilization Order Issued by Kamakura”, çev. Thomas D. Conlan, Thomas D. Conlan, *In Little Need* 202; Otomo Yoriyasu, “Organizing Defenses”, çev. Thomas D. Conlan, Thomas D. Conlan, *In Little Need* 203–4.

bağlarının da ortadan kaldırılmasını içeriyordu. Böylece Japonya kroniklerinde, bir döneme adını veren Bun'ein Savaşı başlamış oldu. Kubilay'ın ordusu büyük ölçüde tutsak Song kıtalarından meydana geliyordu. Ordu, Kore'de bulunan Pusan'dan yelken açtı. Moğollar, Koreliler ve Çinlilerden oluşan ve nakliyesini 6.700 denizcinin sağladığı ordunun mevcudu yaklaşık 23.000 askerdi. Moğollar Tsushima ve İki adalarını istila ederek yağmaladılar ve Hakata Körfezi'ne doğru ilerlediler. Orada karşılarına çıkarmaya direnen 6.000 samuray çıktı. Bununla birlikte Moğol okçusu ve mancınıklardan atılan patlayıcılar samurayları geri çekilmek zorunda bıraktı. Savaş sırasında Moğol komutanlarından biri de yaralandı.⁴⁶

Komutanın yaralanması nedeniyle istila duraksadı. Moğollar bir sonraki adımlarına karar vermeye çalışırken, ordu kıyıda açık alanda beklemek yerine gemilere çekildi. Japon gemilerinden yapılan saldırılar savuşturulurken büyük bir felaket meydana geldi. Büyük bir fırtına yüzlerce gemiyi tahrip etti ve donanmayı dağıttı. Moğollar sonuç olarak saldırıdan vazgeçtiler ve Kore'ye geri döndüler. Moğollar bu olayı önemsiz olarak değerlendirdiler. Yitirilen gemilerin çoğu Song İmparatorluğu'ndan alınan dayanıksız gemilerdi. Korelilerin yaptığı gemiler ise hasar görmemişti. Dahası, Moğollar saldırının amacına ulaştığını düşündüler. Japonya, Moğollara karşı korunmasızdı ve boyun eğmek iyi bir seçenek olacaktı. Buna ek olarak Song İmparatorluğu ile ticaret yapan başlıca liman olan Hakata Körfezi tahrip edilmişti.⁴⁷

Bununla birlikte Japonlara boyun eğdirmeye çabalayan Kubilay başarıya ulaşamadı. Son diplomatik girişim 1275'te yapıldı, ancak Bakufu elçileri öldürdü ve kesik başlarını Kubilay'a gönderdi. Kubilay saldırıları bir süreliğine erteledi ve Song İmparatorluğu'na tamamen son verilmesine odaklandı, ancak Yasihan muharebesinden (1279) sonra yeni bir donanma yapılmasını emretti.

46 Yu Puk-Hyong adlı bu general aslen Koreliydi.

47 James P. Delgado, *Khubilai Khan's Lost Fleet* (Berkeley, 2008), 97; Randall J. Sasaki, *The Origins of the Lost Fleet of the Mongol Empire* (College Station, TX, 2015), 26-7.

Japonlar sabırla beklediler. Kutsal güçlerin müdahalesinden (fırtınayı kutsal güçlerin müdahalesi olarak yorumladılar) yararlanarak, pragmatik bir şekilde istila için hazırlık yaptılar. Çıkarma büyük olasılıkla Hakata'ya yapılacağından savunmalarını güçlendirdiler ve tahkimatı on dokuz kilometre uzattılar. Savunma hattı ve kıyı arasında yalnızca kırk beş metre vardı, böylece Moğolların bir köprübaşı tutmasına engel olacaklardı.⁴⁸

Song'un kaynaklarını ve insan gücünü kullanan Kubilay daha büyük bir donanma inşa etti ve Koryo Hükümdarı Çongyol'a 1.000 gemi ve 20.000 asker hazırlamasını emretti. Bu orduya 30.000 kişilik bir Moğol kuvveti de katılacaktı. İlk filo 1281'de Kore'den hareket ederken, yaklaşık 100.000 Çinli asker taşıyan ve 3.500 gemiden oluşan başka bir filo Güney Çin'den yelken açtı. İki filonun İki adasında buluşması planlanmıştı, ancak plan başarıya ulaşmadı. Birçoğu Kubilay'ın emrettiği sayıya ulaşmak amacıyla alelacele hazırlanmış ve tamir edilmiş Çin gemileri düşük nitelikliydi. Kore filosu limandan erken ayrılarak, Çin filosu gelmeden Tsushima ve İki'yi ele geçirdi. Ancak sabırsızlanan komutanlar Çin filosunu beklemeden Hakata'ya doğru harekete geçtiler.⁴⁹ Karaya çıkan Moğollar, Japonların surları nedeniyle kıyıda kamp kuramadılar. Ardından gemilerine geri döndüler ve tahkimatı bombardıman ettiler. Moğolların gemilerinde sıkışıp kalmaları üzerine Japonlar, gruplar halindeki küçük teknelerle saldırıya geçtiler ve geceleyin Moğol donanmasına karşı yangın gemileri kullandılar.

Bu sırada Çin filosu Hakata'yı geçerek, kırk beş kilometre güneybatısındaki İmari Körfezi'ne ulaştı. İmari kısa sürede düştü ve ordu, karadan Hakata'ya doğru ilerledi. Japon kuvvetleri Moğol ordusunun önünü kesti ve İmari Körfezi'nin tepelerinde ve kırsal kesimlerinde iki hafta süren bir muharebe yapıldı. Bu sırada İmari'deki Çin filosu da Hakata'daki taktiklere maruz kalarak saldırıya uğradı. Bu taktikleri boşa çıkarmak ve gemilerin tek

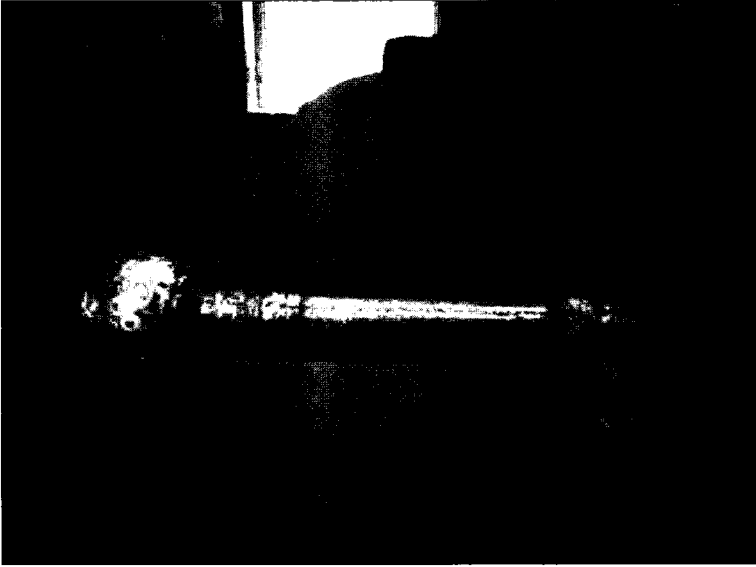
48 Conlan, *In Little Need*, 34–41.

49 Delgado, *Khubilai Khan's Lost Fleet*, 101–8.

başına kalmasını önlemek amacıyla gemiler birbirlerine bağlanarak yüzen bir kale oluşturuldu, böylece küçük teknelerin akınları da önlenecekti. Ancak bu hareketle donanma yangın gemilerinin saldırılarına daha da açık hale geldi. Kayıplar kaçınılmaz olmakla birlikte Çinliler, yangını önleyebilecek yeterli miktarda su olduğunu düşünüyorlardı. Sonuç olarak hem Hakata'da hem de İmarî'de iki ay süren bir açmaz ortaya çıktı. Ağustos ayında bir tayfunun bölgeyi vurmasıyla durum değişti. Çinlilerin yüzen kalesi, gemilerin birbirlerine çarpması ve geçmesi sonucunda yok oldu. Bazı kayıtlarda 4.000 geminin yok edildiği ve ölü sayısının 100.000'e ulaştığı yazılıdır.⁵⁰ Dalgalara karşı yol alabilen Kore filosu ise büyük ölçüde zarar görmeden kurtuldu. Ancak Çin filosunun yok edildiği haberi gelince Kore'ye geri döndü. Adada kalan askerler tutsak düştü, birçoğu idam edildi veya köle olarak satıldı. Kubilay Han üçüncü bir istila istiyordu, ancak danışmanları onu vazgeçirdi. Kore filosu hasar görmeden dönmüştü. Bununla birlikte yeni gemilerin yapımı, tamiri ve donatımı artık Kore ekonomisinin kapasitesini çok aşıyordu. Son filonun ihtiyaçlarının temini ekonomiyi sarsmış ve Koryo'nun lojistik becerilerinin sınırlarını zorlamıştı. Kubilay'ın danışmanları ayrıca masrafların çok fazla olduğunu belirterek, Kaydu tehdidinin sürdüğünü ve Song İmparatorluğu yenilmesine rağmen güneyin tamamen etkisiz hale getirilmediğini ifade ettiler. Vergi gelirleri artırılrsa bile yeni bir istilanın giderleri karşılanamayacak ve bu durum muhtemelen daha fazla huzursuzluk doğuracaktı. Deniz aşırı ülkelerle yapılacak ticaretten daha fazla gelir elde etmek bir yöntem olabilirdi. Bu tavsiyeyi dinlemeyen Kubilay Han, Japonya seferi için mahkumların askere alınmasıyla yeni bir donanma ve ordu hazırlanmasını emretti. Neyse ki Kubilay'ın danışmanlarının öngördüğü gibi ağır vergiler nedeniyle karışıklıklar çıktığından, 1286'da istiladan vazgeçildi.⁵¹ Bu kararda başarısızlık korkusu gibi başka etkenler de

50 MP1, 259–61, 264–6; MP/Cliff, 228–32; MP/Lathem, 243–7; MP/Marsden, 219–22; MP/YC, c. 2, 253–60; Delgado, *Khubilai Khan's Lost Fleet*, 108.

51 Rossabi, *Khubilai Khan*, 212.

Görsel 8.4 Yuan topuzu. Topuz yalnızca silah olarak değil, aynı zamanda otorite simgesi olarak taşınyordu. Resimdeki topuzun incelikli tasarımı bu silahın öncelikle bir otorite aracı olduğunu göstermektedir (Londra Kulesi, Londra).

rol oynamış olabilir. Ayrıca Kubilay'ın üzerinde çok etkisi olan eşi Çabi'nin 1281'deki ölümü de göz ardı edilmemelidir. Çabi, yalnızca Kubilay'ın sevgili eşi değil aynı zamanda onun en güvenilir danışmanıydı. Kubilay onun ölümünden sonra imparatorluk işlerinden çekildi ve pek çok görevi devretti.⁵²

Bununla birlikte Japonya'daki başarısızlık diğer istilalara engel teşkil etmedi. Moğollar 1279'da Pagan'ı veya Burma'yı (bugünkü Myanmar) istila ettiler. İstila, Pagan hükümdarı Narathihapate'nin (sal. 1256–87) Moğollara boyun eğmeyi ve haraç ödemeyi kabul etmemesi üzerine başladı. Seyyid Acal'ın oğlu Müslüman general Nasreddin önderliğindeki 10.000 Moğol süvarisi, Yunnan'ın sulak otlaklarını üs olarak kullanarak Pagan'a girdi.⁵³

52 Rossabi, *Khubilai Khan*, 224–5.

53 MP1, 20–7; MP/Cliff, 165–8; MP/Lathem, 184–7; MP/Marsden, 170–3; MP/YC, c. 2, 101–4.

Burada kendi ordusundan çok daha kalabalık olan ve üstelik çok sayıda filin bulunduğu düşman kuvvetleriyle karşılaştı. Moğol yayları bile fillerin kalın bedenlerini ve deriden yapılmış zırhlarını delemeyemedi. Dahası fillerin kokusundan huzursuz olan Moğol atlarının kontrol edilmesi zordu. Nasreddin kendi taktiklerini uygulayarak atından indi ve ormana girerek ağaçların ardında mevzilendi. Ok atışları filleri öldürmese de yaraladı ve rahatsız etti. Fillere odaklanan Nasreddin, fil hücumunu durdurdu ve onları düşman hattına doğru püskürttü. Narathihapate Moğollara haraç ödemeyi kabul etti. Nasreddin askerlerini geri çekti, ancak ertesi yıl geri dönerek Pagan'ı yeniden bağıllık sunmaya zorladı.⁵⁴ Ayrıca sınır boyunca bulunan 100.000'den fazla hane kayıt altına alındı ve sınırlar da doğrudan Moğolların kontrolüne alındı.

Kubilay Han 1281'de gözlerini bugün Vietnam olarak bilinen bölgeye çevirdi. Vietnam 13. yüzyılda iki hükümdarlıktan meydana geliyordu: güneydeki Çampa ve kuzeydeki Annam ve Dai Viet (1050–1400).⁵⁵ Annam 1258'de Uriyangkhaday'a boyun eğmişti. Uriyangkhaday, Song'la güneyden sınırdaş olmak için 1257'de Dali'den bir istila başlatmıştı. Kısa süren bir savaştan sonra hükümdar Tran Thanh Tong haraç ödemeyi kabul etti. İklim ve tropik bölgedeki salgın hastalıklar nedeniyle askerî stratejisi büyük ölçüde sekteye uğrayan Uriyangkhaday geri çekildi.⁵⁶ Bu sırada Moğollar, Yaişan muharebesi sonrasında hayatta kalarak Annam ve Çampa'ya kaçanları takip etmeye ve topraklarını genişletmeye çalışıyorlardı.⁵⁷ Dahası, Kubilay, Annam hükümdarı Tran Thanh Tong ve Çampa hükümdarı VI.

54 Rossabi, *Khubilai Khan*, 214–15.

55 Çinliler, Dai Viet veya Kuzey Vietnam'a Annam derlerdi. Devletin gerçek adı Dai Viet'ti.

56 Paul D. Buell, "Indochina, Vietnamese Nationalism, and the Mongols", *EMLCH*, 22.

57 Bkz. Hok-Lam Chan, "Chinese Refugees in Annam and Champa at the End of the Sung Dynasty", *JSAH* 7/2 (1966), 1–10.

Jaya Indravarmān'ın haraç göndermelerine rağmen saraya gelerek bağlılık sunmamalarından rahatsız olmuştu.⁵⁸

Song taraftarlarının kaçış yollarını tamamen ortadan kaldırmak isteyen Moğollar için istilanın ilk hedefi Çampa'ydı. Kubilay bu devleti fethederek Güneydoğu Asya deniz ticaretini ele geçirecek ve Annam Devleti'nin Çampa ve Yunnan'daki Moğol ordusu arasında tampon bölge olmasını (Moğollar *Karacang* adını verdiler) sağlayacaktı. Çampa'nın istilası, 1281'de Sogetu'nun komutasındaki ordunun yük gemilik bir donanmayla askerlerini karaya çıkarmasıyla başladı. Bu kuvvet, Japonya'nın istilasındaki orduya göre oldukça küçüktü. Yine de Moğollar başkenti ve belli başlı kentleri süratle ele geçirdiler. Bununla birlikte Çampa önderleri dağlara kaçtılar. Moğollar bir kez daha fillerle teçhiz edilmiş ordulara karşı savaşılsa da, bu korkutucu hayvanlara karşı başarılar kazanmayı sürdürdüler.

Henüz tam olarak fethedilemese de Çampa'nın Moğol denetimine girmesinin ardından Kubilay Annam'ın fethini planlamaya koyuldu. Çampa'nın boyunduruk altına alınmasını bahane olarak kullanan Kubilay, ordularının takviye etmek istediğini belirterek Annam Devleti'ne, Moğolların Yunnan'dan yola çıkarak Annam topraklarından geçtikten sonra Çampa'ya geçeceklerini bildirdi. Reddedilmesi kaçınılmaz olan bu tekliften sonra Moğollar istilaya başladılar. Sogetu ise kuzeye doğru ilerledi. Vietnamlılar, Moğollarla meydan muharebesinde karşılaşmalarının beyhude olduğunu fark ettiler ve yakıp yıkmaya siyaseti takip ettiler.⁵⁹ Hanedandan Tran Hung Dao ise gerilla savaşı başlattı. 20. yüzyılda onun stratejileri üzerinde çalışan Vietnamlılar, Japonlar, Fransızlar ve Amerikalılara karşı Tran Hung Dao'nun savaş planlarını uyguladılar.⁶⁰

Vietnam'ın daha sonra uğradığı istilalarda olduğu gibi, Moğol ordusu çıkmaza girmişti. Süvariler ormanlık alanda etkisizdi.

58 Buell, "Indochina, Vietnamese Nationalism and the Mongols", 24–5.

59 Düşmanın işine yarayabilecek her türlü kaynağın, tarım arazilerinin, ulaşım unsurlarının vb. tahrip edilmesini içeren askeri strateji (ç.n.).

60 Buell, "Indochina, Vietnamese Nationalism and the Mongols", 26–9.

Bunun nedeni yalnızca toprağın yapısı değil, hem atların hem de askerlerin sağlığını etkileyen iklimdi. Bunun dışında Vietnam'ı istila eden modern orduların da öğrendiği gibi, Moğollar kentleri kontrol ederken, kırsal kesimde tam bir hâkimiyet kuramadılar.⁶¹ Moğollar Vietnam'dan çekildiler, ancak hem Çampa hem de Dai Viet haraç ödemeyi sürdürmeyi kabul etti. Zira ödedikleri haracın sürekli istilaların neden olduğu zarara kıyasla ufak bir bedel olduğunu gördüler.⁶² Böylece Moğollar askerî açıdan fetihle başarı sağlayamadılarsa da hem dünya hâkimiyeti yolunda ilerleme kaydetmiş hem de haraç sistemini yeniden tesis etmeyi başarmışlardı.

Moğollar 1286 yılında Japonya'yı istila etmedilerse de deniz aşırı ülkeleri fetih hedeflerini ve deniz harekâtlarını sürdürdüler. Daha önce bugünkü Endonezya'da bulunan bir dizi hükümlük Moğollara haraç göndermişti. Bunlar, Çampa'daki faaliyetler ve Song hanedanına boyun eğdirilmesiyle Moğol gücünü görmüşlerdi. Bununla birlikte 1286'ya gelindiğinde Kertanagara Java'nın büyük bir kısmını birleştirmiş ve haraç ödemeyi kesmişti.⁶³ Moğollar sorunu diplomatik yolla çözmek ve Kertanagara'nın bağlılığını sağlamak amacıyla elçilik heyetleri gönderdiler. Kubilay, Kertanagara'yı yeniden haraca bağlamanın yanı sıra, Java hanedanından Tumapel'in güzelliğinden de haberdardı ve yeni bir eş arzu ediyordu. Ancak Kertanagara, Moğol elçilerinin tekliflerine burun kıvırdı ve onları Kubilay'a geri gönderdi.⁶⁴ 1292'de bir Moğol filosu yelken açtı.

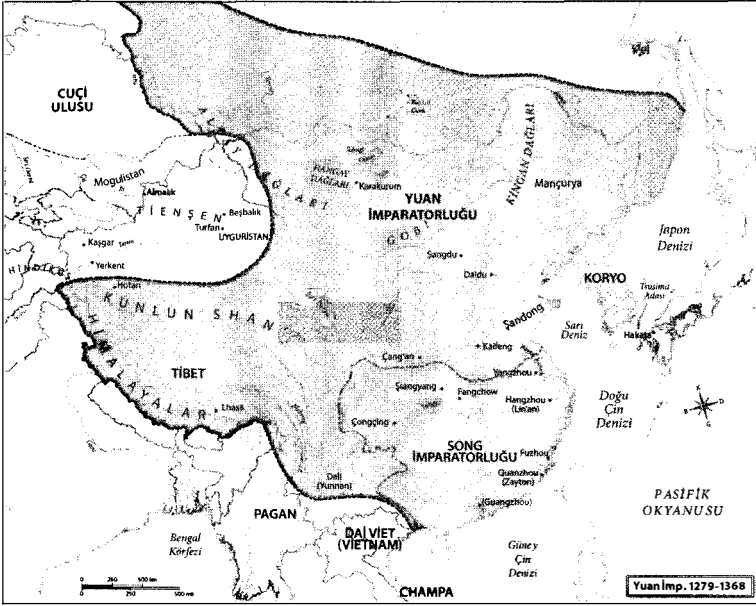
Karaya çıkan Moğollar Kertanagara'nın öldüğünü ve damadı Raden Vijaya'ya karşı bir ayaklanma çıktığını öğrendiler. Raden

61 Buell, "Indochina, Vietnamese Nationalism and the Mongols", 26–7.

62 MP1, 269; MP/Cliff, 234–5; MP/Lathem, 249–51; MP/Marsden, 224–5; MP/YC, c. 2, 266–8.

63 MP1, 274; MP/Cliff, 235–6; MP/Lathem, 251–2; MP/Marsden, 225–6; MP/YC, c. 2, 272–4.

64 Delgado, *Khubilai Khan's Lost Fleet*, 165.

Harita 8.1 Yuan İmparatorluğu, 1279–1368 © Mapping Specialists

Vijaya derhâl anlaşılmaya yanaştı. Kubilay Moğol desteği karşılığında Tumapel'i eş olarak alacak, Raden Vijaya haraç ödeyecek, ancak Kubilay'ın *yargucusı* olarak hüküm sürecekti. Fetih harekâtı sorunsuz geçerken Raden Vijaya Moğollara ihanet etti ve Tumapel'i teslim etmeyerek onları Java'dan çıkardı.⁶⁵ Ülkesi dışındaki başka bir macerada başarısız olan Kubilay öfkeliydi. Geri çekilen Moğolların getirdiği gemiler dolusu ganimet belki de duygularını yatıştırmış olabilir. Daha önemlisi, danışmanları, ganimetlere rağmen Büyük Han'ı, özellikle de ilgisini bekleyen diğer sorunların varlığı nedeniyle seferlerin yapılan masrafları karşılamadığı konusunda ikna ettiler.

65 Bkz. David Bade, *Of Palm Wine, Women and War: The Mongolian Naval Expedition to Java in the 13th Century* (Singapur, 2013); Odoric, 446–7; Odoric/Yule, 106–8.

İç Sorunlar

Yuan İmparatorluğu'na yönelik var olan en büyük tehdit, Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarının topraklarına hakim olan Kubilay'ın kuzeni Kaydu'ydu (sal. 1265–1301). Kubilay ve Kaydu'nun savaşı büyük ölçüde sınır boylarında ara sıra meydana gelen çatışmaları ve Moğolistan ve Sincan (Şinjiang) içlerine yapılan daha geniş çaptaki istilaları içeriyordu. Moğolistan, başkent Karakurum'dan Daidu ve Şangdu'ya nakliyle Kubilay'ın imparatorluğunun ikinci derecedeki bir eyaletine dönüşmekle birlikte, hâlâ at ve asker kaynağı olarak önemini koruyordu. Karakurum'un sembolik olarak da önemi büyüktü. Kubilay Moğolistan'ı elinde bulundurmadan kendisini nasıl Moğol İmparatorluğu Kağanı olarak görebilirdi? Dolayısıyla Kaydu'nun akınları ve bozkırlardaki birçok kişinin Kaydu'ya sempati göstermesiyle birlikte o bir tehdit olmaya devam ediyor ve Kubilay'a ait topraklarda bir ayaklanma tehlikesi sürüyordu.

Gerçekten de Cengiz Han'ın üvey kardeşi Belgütey'in soyundan gelen ve Nasturi Hristiyan olan Nayan, Kaydu'nun 1287 yılında batıdan başlattığı istila sırasında Mançurya'da ve Doğu Moğolistan'da bir ayaklanma çıkardı.⁶⁶ Nayan'ın taraftarları büyük ölçüde Cengiz Han'ın kardeşlerinin soyundan gelen, önceleri Kubilay Han'ı desteklemiş olan, ancak şimdi bir kenara atıldıklarını ve ihmal edildiklerini düşünen asillerdi. Nayan'ın ayaklanması kısa sürdü, zira Kubilay Kaydu ile etkin bir işbirliğine girişmeden önce ayaklanmayı haber almıştı. Kubilay bizzat ordusuna önderlik etti ve ayaklanmayı bastırdı.⁶⁷

Bayan, Kaydu'nun Yuan topraklarında önemli kazanımlar elde etmesine engel olduysa da, Kubilay Kaydu'yu yenilgiye

66 Louis Hambis (çev.), "Le Chapitre du Yuan Che CVII", TP 38 (1945), 40, 62, 151. Reşidüddin Nayan'un Temüğe Otçigin'in soyundan geldiğini belirtir. RD/Karimi, 208; RD/Thackston1, 138; RD/Thackston2, 99.

67 MP1, 122–7; MP/Cliff, 88–93; MP/Lathem, 114–19; MP/Marsden, 97–102; MP/YC, c. 1, 332–44.

uğratmayı başaramadı. Yuan kuvvetleri Kaydu'nun topraklarını istila ettiklerinde Kubilay ekonomik ve lojistik üstünlüğünü yitirmiş oldu. Dahası, bir iç savaşı arzu etmeyen veya Kaydu'yu “daha Moğol” olarak gören (Kubilay'ın politikaları belli ki pek çok Moğol'a Çin yanlısı olarak görünmüştü) birçok Moğol'un fîrar etme riski vardı. Böylece Kubilay'dan memnun olmayan herkes Kaydu'nun yanında yer aldı. Kubilay yaklaşık otuz yıl saltanat sürdürdükten sonra, 1294 yılında öldüğünde aralarındaki anlaşmazlık hâlâ çözülebilmiş değildi.

Kubilay'ın saltanatının son yıllarında Kaydu tehdidi ve ayaklanma dışında da başka sorunlar vardı. Kubilay'ın sevgili eşi Çabi'nin 1281'deki ölümü Hanı derinden etkilemişti. Başka eşleri olmasına ve yeniden evlenmesine rağmen Çabi'nin danışmanlık görevinin yeri doldurulamadı. Çabi'nin Kubilay üzerinde büyük bir etkisi vardı. Onun doğru ve istikrarlı bir şekilde hareket etmesini sağlıyordu.⁶⁸ Çabi'nin rehberliği sayesinde Yuan İmparatorluğu daha çok Budizm'in etkisine girdi.⁶⁹ Kubilay dinî hoşgörü uygulamalarını sürdürdüyse de başta Tibet Budizm'i olmak üzere Budizm'i gözettiler. Bu amaçla Phahspa adlı bir rahibi 1261 yılında kişisel vaizi yaptığı gibi tüm rahiplerin başına getirdi. Phagspa Tibet'e gidince orada Moğol hâkimiyetinin yerleşmesine yardımcı oldu. 1267'de Kubilay'ın yanına döndü ve *Phagspa betiği* veya *Phagspa alfabesi* olarak bilinen bir alfabe tasarladı. Tüm diller için kullanılacak bu alfabeyle imparatorluğu birleştirmeyi umuyordu. Bu alfabe işlevli olmakla birlikte, Moğolca dahil

68 Francis W. Cleaves (çev.) “The Biography of the Empress Cabi in the Yuan Shih”, *HUS* 3, ks. 1 (1979–1980) 145–8; George Qingzhi Zhao, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty* (New York, 2008), 241; RD/Karimi, 612; RD/Thackston1, 422; RD/Thackston2, 298; Rossabi, *Khubilai Khan*, 206. Reşidüddin Çabi'nin ölüm tarihi için 1284 yılını işaret ederken, Yuan Shi 1277 tarihini belirtir.

69 Paul D. Buell, “Some Royal Mongol Ladies: Alaqa-beki, Ergene-Qatun and Others”, *WHC*, <<http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/7.1/buell.html>> (son erişim 11 Nisan 2017).

Görsel 8.5 Phagspa alfabesiyle yazılmış bir gerege. Kubilay'ın Phagspa alfabesini tesis etmesinden sonra bu yazı biçimi, resimde görülen gerege veya payzada olduğu gibi tüm devlet haberleşmelerinde kullanıldı. Metinde şöyle yazar: “Ebedi Gök Tengri'nin iradesiyle, [bu] Han'ın emridir. Bu emri taşıyana her kim saygı göstermezse suçlu sayılacaktır.” (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan).

hiçbir alfabenin yerine geçmedi. Gerçekten de Phagspa alfabesi, Yuan İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortadan kalktı. Phagspa 1274'te emekli oldu, ancak etkisi çok büyüktü. Moğol İmparatorluğu'nda rahip-hami ilişkisini de başlatan oydu. Kubilay hususi yaşamında Phagspa'ya büyük saygı duyuyordu, ancak kamusal yaşamda Kağan'ın otoritesi sorgulanamazdı.⁷⁰

Sonraki yıllarda Kubilay'ın diğer dinlere yönelik hoşgörüsünde değişiklikler oldu. Müslümanlar, Moğol yöntemlerine ters olan helal hayvan kesimi gibi uygulamaları nedeniyle kendilerini sarayla çatışan bir konumda buldular. Bu değişimle Müslüman elçiler, temsilciler ve görevliler Kubilay'ın sarayında yemek yemekten kaçınır oldular. Bu durum da Kubilay tarafından hakaret olarak

70 Sh. Bira, “Qubilai Qa'an and “Phags-pa bLa-ma”, *MEL*, 240–9.

algılandı.⁷¹ Kubilay'ın hiddeti, Müslüman ve Yahudilerin hayvanları geleneklerine uygun bir biçimde kesmelerinin yasaklanması içeren bir ferman çıkarmasıyla sonuçlandı. Dahası, fermanla bu grupların Moğollar gibi eş almaları (*leviratus*) emrediliyordu. Bunun üzerine birçok Müslüman Yuan İmparatorluğu'nu terk etti.⁷²

Ayrımcılığın ortaya çıkması gelişigüzel sonuçlara neden oldu. Örneğin imparatorlukta Müslüman tacirler kaçtı ve Çinli nüfusta huzursuzluk baş gösterdi. Saray ise bazı aşırılıkları engelledi. Sarayın Budizm'e eğilim göstermesiyle ayrımcılığı deneyimleyen Taocuların durumu ile Müslümanlara yönelik bazı ayrımcı uygulamalar, bürokrasi içinde giderek artan rekabete veya Çinli nüfusun huzursuzluğuna yönelik bir tepki de olabilir. Kubilay Han, bürokraside Çinli olmayan pek çok memuru görevlendirmişti. Buna rağmen Müslümanların sayısı çoktu ve Konfüçyüsçü devlet yapısına doğrudan bir tehdit oluşturunyorlardı.

Müslümanlar uzun süredir Moğol devletine hizmet etmişlerdi, ancak Kubilay'ın Konfüçyüsçü ve Moğollara ait uygulamaları kaynaştırması, idarenin de Çinli olduğu düşünüldüğünde, gerilimlere neden oldu. Müslümanlar ve Konfüçyüsçüler arasındaki gerilim, Çabi'nin gözdelelerinden Orta Asyalı bir Müslüman olan Ahmed Fenâketi'nin önemli bir vezirlik görevine getirilmesiyle daha da arttı. Fenâketi, 1247'de Kubilay'ın hizmetine girdikten sonra çeşitli görevlerde bulunmuş ve yükselerek *altan uruğ* dışında imparatorlukta en kuvvetli kişilerden biri olmuştu. Devletin tuz, bitkisel ilaçlar ve demir üzerindeki tekeli denetlemesinin yanı sıra becerikli bir finansçı olarak da sivrilmişti.⁷³ Başarısından

71 RD/Karimi, 654; RD/Thackston1, 451; RD/Thackston2, 319; "Yuan tien-chang: Chin Hui-hui mo-sha yang tso su-na", çev. Francis W. Cleaves, *JTS* 16 (1992), 72-3; Johan Elverskog, *Buddhism and Islam on the Silk Road* (Philadelphia, 2010), 227-41.

72 RD/Karimi, 654; RD/Thackston1, 451; RD/Thackston2, 319; "Yuan tien-chang", 72-3; MP1, 163; MP/Cliff, 108; MP/Lathem, 135; MP/Marsden, 134; MP/Yule, c. 1, 420.

73 RD/Karimi, 650-3; RD/Thackston1, 449-51; RD/Thackston2, 318-19; MP1, 160-3; MP/Cliff, 104-8; MP/Lathem, 131-5; MP/Marsden, 130-4; MP/YC,

sonra daha büyük hırsların peşine düştü ve Kubilay'ın gözünden düşmemek, dahası konumunu sürdürmek için yaptıklarıyla birçok kişinin kıskançlığını ve nefretini üzerine çekti. Kubilay, devlet gelirlerini artırdığı için Ahmed'i destekliyordu. Hanedandan Jingim ise ona olan nefretini gizlemiyordu.⁷⁴ Ahmed'in rakipleri nihayet 1282'de onu suikastla öldürdüler. Soruşturma sonucunda Ahmed'in yolsuzlukları ortaya çıkınca, ölümünden sonra ahabap çavuş ilişkileri kurmakla ve kayırmacılıkla itham edildi. Mahkeme kararı uyarınca oğullarının derileri yüzüldü. Kubilay Han, Ahmed'in yolsuzluklarının ayrıntılarını haber alınca cesedini çıkarttırdı, astırdı ve daha sonra köpeklerin parçalaması için sokağa attırdı.⁷⁵ Elbette Ahmed'in makamına ilişkin bazı eleştiriler yerindeydi. Ancak Çin kaynaklarının da Ahmed'e karşı düşmanca yaklaşımları, onun kötü bir vezir mi yoksa kıskançlık kurbanı mı olduğunun anlaşılmasını zorlaştırır. Sınırsız hırslarıyla kuşkusuz kendisini öldüren en düşük memurlardan Jingim'e kadar devletin her kademesinde çok sayıda düşman kazanmıştı. Marco Polo'ya göre Kubilay Han Ahmed'in suçlarının kapsamını öğrendikten sonra helal kesimi ve bilhassa İslam'la ilişkili olan uygulamaları yasaklamıştı.⁷⁶

Marco Polo bu olaya tanık olduğunu belirtse de, Ahmed'in dini nedeniyle öldürüldüğü düşünülmemelidir.⁷⁷ Ahmed, Müslümanları işe aldığı kadar gayrimüslimlere de görevler vermişti. Birçoğu onun vizyonuna ve para hırsına sahipti.⁷⁸ Ahmed'in dinî

c. 1, 415–20; ayrıca bkz. Herbert Franke, "Ahmad (?–1282)", *ITSOTK*, 538–57.

74 RD/Karimi, 650–3; RD/Thackston1, 449–51; RD/Thackston2, 318–19, Franke, "Ahmad", 549.

75 MP1, 163; MP/Cliff, 108; MP/Lathem, 134; MP/Marsden, 133; MP/YC, c. 1, 420.

76 MP1, 163; MP/Cliff, 108; MP/Lathem, 134–5; MP/Marsden, 133–4; MP/YC, c. 1, 420.

77 MP1, 163; MP/Cliff, 108; MP/Lathem, 134–5; MP/Marsden, 133–4; MP/YC, c. 1, 420.

78 Franke, "Ahmad", 249.

kimliğinin ona karşı çevrilen entrikalarda bir rol oynayıp oynamadığı belirsizdir. Bununla birlikte daha sonra gerçekleşen olayları etkilediği kesindir.

Kubilay'ın kararnamesi belki de düşünmeden verilen bir tepki yahut kendisi için bir kefaretti. Zira Ahmed'in yaptıkları kağanı şaşırtmıştı. Reşîdüddîn, Ahmed'in yolsuzluklarına ek olarak 40 karısı ve 400 cariyesi ve onları idame edecek bir serveti olduğunu belirtir.⁷⁹ Marco Polo ise Ahmed'in kadınlarını elde ettiği yöntemi ortaya koyarak, sayılarla olmasa da Reşîdüddîn'i destekler:

Bunun dışında tüm güzel kadınları arzular, eğer evli değilse onu alır ve karısı olmaya zorlar, arzularına boyun eğmesi için baskı yapardı. Güzel kızı olan birini haber alırsa emrindeki zorbalardan bazıları babanın yanına giderek “Ne dersin? Şu güzel kızını Bailo Achmath’a [metinde böyle belirtilmiştir] (onu “Bailo” olarak adlandırıyorlardı, “naip vekili” diyebiliriz) ver ve sana üç yıllığına şu görevi veya makamı verelim” derlerdi. Böylece adam kızını onlara teslim ederdi.⁸⁰

Ahmed'i öldürenlerden birinin, eşini, kızını ve annesini ona teslim etmek zorunda kalan bir kurban olması şaşırtıcı değildir. Suikastı düşük rütbeli memurların gerçekleştirmiş olması, Ahmed'in entrikalarının saraydaki rakiplerinden daha fazla onları etkilediğini gösterir. Gerçekten de Marco Polo Ahmed'in kadınları elde etmesinin Çinlilerin zihninde ayaklanma fikrini uyardırdığını üstü kapalı bir şekilde belirtir.⁸¹ Reşîdüddîn'in kayıtları doğruysa, Ahmed'in çok inançlı bir Müslüman olmadığı sonucuna varabiliriz. Zira kırk karısı olması belli ki İslam hukukunda kabul edilebilir görülen dört sayısını kat be kat aşıyordu. Bunların ışığında Kubilay'ın tepkisi büyük olasılıkla Ahmed'e ve onun

79 RD/Karimi, 653; RD/Thackston1, 451; RD/Thackston2, 319.

80 MP1, 161. Ayrıca bkz. MP/Cliff, 105; MP/Lathem, 130–1; MP/Marsden, 131–2; MP/YC, c. 1, 416–17.

81 MP1, 161; MP/Cliff, 105–6; MP/Lathem, 131–2; MP/Marsden, 132–3; MP/YC, c. 1, 417–18.

göreve getirdiklerine karşı giderek artan hiddeti yatıştırıcı bir önlemdi. Ahmed çeşitli dinlere ve etnik kökenlere mensup olan çok sayıda kişiye iş vermişti. Ancak Marco Polo Müslümanların ve Hristiyanların Çinlilere kıyasla daha fazla görev aldıklarını belirtir.⁸² Ahmed'in gözden düşüşü ve yaşamını yitirmesiyle kuşkusuz diğer Müslüman memurlar da gözetim altındaydı. Kubilay'ın ise imparatorluğun çoğunluğunu teskin etmek amacıyla bir gruba baskı uygulanması gerekliydi. Bununla birlikte Ahmed'in aşırılıkları, Kubilay'ın imparatorluğun idaresinden ne ölçüde çekildiğini de göstermektedir.

Ahmed'in yerine hamilik yaptığı Lu Şirong geçti. Başlangıçta çay işlerinden sorumlu olan Lu Şirong, Ahmed'in göreve getirdiklerinin tasfiye edilmesi sürecinden, belki de eyaletlerde görev yaptığı için, bir şekilde kurtuldu. Gelecekteki suiistimalleri önlemek amacıyla Ahmed'in makamı ikiye bölündü (Sol Vezirliği ve Sağ Vezirliği). Lu Şirong Sol Vezirliği görevini icra ederken, Mukali'nin torununun oğlu Antung adlı bir Moğol da Sağ Vezirliğine getirildi.⁸³ Ahmed'e karşı çıkanlar arasında bulunan Antung, Lu Şirong'un da önemli bir rakibi haline geldi. Ancak Lu Şirong'un görevleri arasında hâlâ finansal sorumluluklar vardı. Lu Şirong yeni sorumluluklarını sahiplendi ve devletin tuz, alkol, bakır ve gümüş tekellerinden gelirlerini artırmak için yeni yollar buldu. Kamulaştırılan bakır ve gümüşü, Yuan İmparatorluğu'nda kağıt paranın kullanımını artırmak için kullandı.⁸⁴ Ayrıca tacirleri, büyük olasılıkla mültezim olarak, vergi makamlarına atadı. Ancak çok geçmeden halkın sömürüldüklerine ilişkin şikayetleri yükseldi. Siyasî rakipleri de ortaya çıktı. Rekabet iyice kızışırken ve hatta her iki tarafta da idamlara neden olurken Lu Şirong, devlet gelirlerini etkin bir şekilde artırdığından, en azından Jingim işe karışana dek, güven içindeydi. Jingim'in Lu'ya karşı olmasından

82 MP1, 162; MP/Cliﬀ, 106; MP/Lathem, 133; MP/Marsden, 132; MP/YC, c. 1, 418.

83 Igor de Rachewiltz, "Muqali", *ITSOTK*, 9–11.

84 Rossabi, *Khubilai Khan*, 190–1.

cesaretlenen düşmanları, Lu Şirong'u zimmetine para geçirmekle suçladılar. Kubilay, Mayıs 1285'te Lu'yu idam ettirdi.⁸⁵

1287'de Sangha adında Tibetli bir Budist Sol Veziri oldu. Daha önce Budist rahiplerin başı olan Phagspa Lama'nın yerine gelmiş ve 1280'de Tibet'teki bir ayaklanmayı bastırmıştı.⁸⁶ Sangha'nın Budist Faaliyetleri Yetkilisi olarak görevleri ona sarayda nüfuz kazandırdı, ancak siyasî feraseti ve malî işlere olan ilgi sayesinde Ahmed'in yerine imparatorluğun en yüksek memurluğuna aday oldu. Kısa süre sonra Sangha'nın nüfuzu Yuan İmparatorluğu'nun tüm vezirliklerine yayıldı. Reşîdüddin onun Kubilay'ın veziri olarak tanıtır.⁸⁷

Bir nevi maliye ve içişleri bakanı olarak görev yapan Sangha, ekonomiyi düzeltmeye ve imparatorluktaki kağıt parayı destekleyen gümüş ve ipek rezervlerini artırmaya çalıştı. Müslüman tacirlerin ve *ortok* kurumunun imparatorluk için önemini fark eden Sangha, Kubilay'ı ikna ederek Müslümanlar üzerindeki baskının sona ermesini sağladı.⁸⁸ Müslümanların sürülmesiyle imparatorlukta yetenekli insan sayısı ciddi ölçüde azalmış ve Müslüman tacirler imparatorluktan uzak durduğundan, ekonomide kayda değer bir gerileme yaşanmıştı. Diğer tacirlerin (örneğin Polo'lar) bu boşluğu dolduramamış olmaları dikkat çekicidir. Maharetli Ahmed gibi, Sangha'nın becerileri de düşman edinmesini sağladı. Sağ Veziri Antung Sangha'nın faaliyetlerine karşı çıktı, ancak Kubilay'ın Tibetliyi tercih etmesi üzerine 1289'da istifa etti.⁸⁹

Sangha verimsizliğin ve yolsuzluğun kökünü kazıdıysa da kendisi de rüşvetten kaçamadı. Birçok Çinli memur Sangha'yı sevmiyordu ancak onun gözden düşmesi Moğol ve Türk memurları öfkeliendirmesi ve bu memurların Sangha'yı Kubilay'ın huzurunda

85 Rossabi, *Khubilai Khan*, 191–2.

86 Herbert Franke, "Sangha (?–1291)", *ITSOTK*, 558–9.

87 RD/Karimi, 654; RD/Thackston1, 451; RD/Thackston2, 319; Franke, "Sangha", 559–64.

88 RD/Karimi, 654–5; RD/Thackston1, 451–2; RD/Thackston2, 319–20.

89 Igor de Rachewiltz, "Muqali", 11.

kınamalarıyla gerçekleşti. Müslüman bir Fars olan rakibi Mübarek Şah, Sangha'nın zimmetine mücevherler geçirdiğini ortaya çıkararak ona son darbeyi vurdu. Sangha'nın 1291'deki idamıyla birlikte onun peşinden güç kazanan taraftarları da tasfiye edildi.⁹⁰

Çin tarihlerinde “Üç Zalim Vezir” olarak geçen Ahmed, Lu Şirong ve Sangha aslında daha büyük bir sorunun belirtiydi. Kubilay maiyetine yetenekli kişileri alırdı. Ancak Han devlet işlerine faal olarak katılmayı bırakınca denetimden yoksun kalan bu kişiler kibre kapıldılar. Dahası, Kubilay'ın ömrünün uzunluğu da sorun oldu. Vezirlerden biri Kubilay'ın Jingim yerine tahttan feragat etmesini önerdi. Bunun üzerine Kubilay bir komplodan korkmaya başladı. Jingim'in 1285'teki ölümü potansiyel bir çatışmayı önledi.

Jingim'in ölümüyle birlikte Yuan İmparatorluğu'nda tuhaf bir durum görüldü. Birçok açıdan Kubilay'ın uzun ömrü, imparatorluğun gerilemesine neden olmuştu. Kubilay, veliahtı Jingim (1243–85) ve oğullarının çoğundan fazla yaşamıştı, böylece tahta torunu Temür Ölceytü (sal. 1295–1307) geçti. Temür son derece yetkin bir hükümdar olduğunu kanıtladı ve hatta Kaydu'yu birkaç kere yendiyse de saltanatının büyük bir kısmı Kubilay'ın yaşamının son on yılında ortaya çıkan sorunları düzeltmekle geçti. Çabi'nin ölümünden sonra Kubilay, yoğun içki tüketimi ve bunalıma girmesi nedeniyle imparatorluktaki sorumluluklarına özen göstermiyordu. Vezirler devleti idare edebilecek vasıflara sahip olsalar da iktidarlarını suiistimal ediyor ve idare içinde gereksiz çatışmalara neden oluyorlardı.

Orta Dönem

Temür Ölceytü'nün tahta çıkışı sorunsuz olmadı. Büyük kardeşi Kammala (1263–1302) taht için onunla rekabete girişti. Kubilay'ın verasetin sorunsuz olması için gösterdiği çabalar, Jingim'in 1285'teki ölümüyle başarısız oldu, zira Jingim'in oğlu Temür

90 RD/Karimi, 655–6; RD/Thackston1, 452–3; RD/Thackston2, 320–1; Franke, “Sangha”, 575–82.

Görsel 8.6 Karakurum'da bulunan bakır ayna. Kubilay Han başkentini Daidu'ya nakletse de Karakurum'un simgesel önemi sürdü. Bu aynada pastoral bir sahne görülmektedir (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan).

Ölceytü'nün tahta çıkışı kabul edilmediğinden, han olarak seçilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte bürokraside birçok kişinin desteğini elde eden Temür Ölceytü aynı zamanda General Bayan'dan ve annesi Kokoçin'in bitmek tükenmez çabalarından da faydalandı.⁹¹ Temür Ölceytü nihayet Nisan 1294'teki kurultayda kağan seçildi.

Temür Ölceytü babasının politikalarının çoğunu devam ettirdi ve Kaydu ile mücadeleyi sürdürdü. Kaydu'nun 1301'deki ölümüyle birlikte Ögedeyoğullarıyla yapılan savaş tavsadı, Çağatayoğulları ve Ögedeyoğulları arasında ise sürtüşmeler ortaya çıktı. Temür Ölceytü, babasının aksine imparatorluğunu genişletmeye ihtiyaç duymadı ve hatta Annam'ın ve Japonya'nın istilasına yönelik planları iptal etti. Özellikle Annam'ın haraç ödemeyi sürdürmesi üzerine bu seferleri gereksiz masraflar olarak gördü. Yabancılar karşı yaptığı tek harekât, 1300-1'de Pagan'a ve 1301-3'te Tayland'da düzenlediği cezalandırmayı temel alan ve istenilen sonuçlara ulaşılamayan seferlerdi.⁹²

91 RD/Karimi, 671; RD/Thackston1, 463-4; RD/Thackston2, 328-9.

92 *Yuan che*: "Notice sur les expeditions en Birmanie faites sous la dynastie des Yuan", Edouard Huber, "Etudes indochines: V-La Fin de la dynastie de Pagan", *BEFEO* 9 (1909), 676-9; *Hman-nan Yazawin* (la Chronique royale birmane), Edouard Huber (ed. ve çev.) "Etudes indochines: V-La Fin de la

Bunun yerine 1304'te *Pax Mongolica*'ya (Moğol Barışı) dönülmesine odaklandı.⁹³ Ögedeyoğulları ve Çağatayoğullarına karşı yapılan savaşın sona ermesiyle birlikte ülkeler arası kara ticareti yeniden başladı ve dört Moğol hanlığı büyük ölçüde birbirleriyle işbirliği yaptı. Kaydu'ya karşı savaşırken Yuan gücünün sınırlarını fark eden Temür Ölceytü, Moğol dünyasındaki kuzenleriyle barışı tesis etmek için titizlikle çalıştı. Bunun karşılığında kuzenleri onu Moğol İmparatorluğu Kağanı olarak tanıdılar. Ancak gerçekte otoritesi Yuan topraklarıyla sınırlıydı.⁹⁴ İstikrarı sağlayan Temür Ölceytü artık iç sorunlara dönebilirdi.

Kubilay'ın son yıllarında devlet işlerinden uzak durduğu düşünüldüğü zaman, acilen iç sorunlara odaklanılması gerekiyordu. Temür Ölceytü Moğolistan ve Mançurya'daki akrabalarıyla uzlaşmaya çalıştı. Çin'de (ve Yuan İmparatorluğu'nun dört bir yanında) çok sayıda Moğol yaşıyordu. Bununla birlikte Moğolların en kalabalık olduğu yerler bozkırlardı. Temür, kendisini malî sıkıntıya sokmasına rağmen onlara cömert hediyeler gönderdi. İstikrarı teşvik eden diğer politikalar, örneğin Kubilay'ın yaşamının son yıllarında kötü maliye politikası nedeniyle ortaya çıkan borçların üzerinden sünger çekildi. Temür hükümeti, yolsuzluğu ortadan kaldırmak için de çok çaba sarf etti. 1303'te 18.373 memur yolsuzluktan hüküm giydi. Bununla birlikte cezalar hafifti ve birçoğu makamlarına iade edildi.⁹⁵ Temür Ölceytü istikrarı sağladı. Ancak *altan uruğa* verilen pahalı hediyeler ve yolsuzluğun azalmasıyla birlikte masrafları gelirlerine yetmeyen memurların durumu, imparatorlukta para sıkıntısına yol açtı.

dynastie de Pagan", *BEFEO* 9 (1909), 659–61; Hsiao Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", *CHCAR*, 501.

93 *Pax Mongolica* için bkz. Hodong Kim, "The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges Over Eurasia", *Journal of Central Eurasian Studies* 1 (2009), 15–42.

94 Oljeitu, "Lettre d'Olejeitu à Phillippe le Bel, datée de 1305", Antoine Mostaert ve Francis Woodman Cleaves (ed. ve çev.) *Les Lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Arjun et Oljeitu à Philippe le Bel* (Cambridge, MA, 1962), 55–7.

95 Hsiao Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", *CHCAR*, 499.

Bununla birlikte bu sorunun üstesinden gelinmesi mümkündü. Ne yazık ki saray entrikaları nedeniyle Temür Ölceytü'nün ölümünden sonra istikrarsızlık en üst kademelerde yaşanmaya devam etti. Temür, baş kadını Şirindari'nin 1299'daki ölümünden sonra Bulukan'ı başhatun yapmıştı. Son derece becerikli ve hırslı bir kadın olan Bulukan, Temür Ölceytü'nün ölümünden sonra ortaya çıkan istikrarsızlıkta etkili bir şekilde hükmetti. Düşman kaynaklar bile onun siyasetinin ve faaliyetlerinin adil olduğunu belirtir.⁹⁶ Temür Ölceytü hayattayken Bulukan servet ve güç edinmiş, çoğu zaman yolsuzlukla suçlananların mülklerine el koymuştu. Bazı durumlarda ise suçlamaları bizzat o ayarlamıştı.⁹⁷ Bulukan, servetini ve nüfuzunu devreye sokarak veliaht olan oğlu Deşou'nun tahta geçmesini, tamamı kuzeni olan rakiplerinin saraydan uzaklaştırılmasını ve uzak bölgelere gönderilmesini sağladı.⁹⁸ Ancak Deşou'nun 1306'daki ölümünü, varis bırakmayan Temür Ölceytü'nün 1307'deki ölümü izledi.

İmparatorluğun dört bir yanındaki potansiyel varisler kelimenin tam anlamıyla bir taht mücadelesine girdiler. Merkezi idarenin nüfuzlu üyelerinin ve ordunun desteğini kazananın başarı şansı yüksek olacaktı. Bulukan Hatun'un naibeliği sırasında hizipler ortaya çıktı. Bulukan, Jingim'in Müslüman yeğeni Ananda'yı (öl. 1307) tahta çıkarmaya çalıştı. Müslüman olmasının kendisine yönelik desteği azalttığı söylenir. Bir diğer hizip ise Temür Ölceytü'nün büyük kardeşi Darmabala'nın (1264–93) oğlu Kayşan'ı destekliyordu. Başka hizipler de vardı ve Kayşan'ın küçük kardeşi Ayurbarvada'nın Daidu'daki saraya hücum etmesi ve hanedandan Ananda ve Bulukan'ı esir almasıyla kan dökülmüş oldu.⁹⁹ Ayurbarvada başkenti ele geçirmesine ve tahtta hak iddia etmesine rağmen, üstün askerî desteği ve kıdemi sayesinde mücadeleden Kayşan galip çıktı. Anneleri Targi (öl. 1322) kan

96 Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 504.

97 Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 504.

98 RD/Karimi, 670; RD/Thackston1, 463; RD/Thackston2, 328.

99 Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 506.

dökülmesini önlemek için arabuluculuk yaptı. Kayşan Kağan oldu (sal. 1307–11) ve Ayurbarvada veliaht ilan edildi.

Kayşan, bazı politikaları bakımından Kubilay ve Temür Ölceytü'den farklıydı.¹⁰⁰ Bunun en büyük nedeni aldığı eğitimdi. Konfüçyüs etkisinde olmakla birlikte zamanının büyük bir kısmını bozkırdaki Yuan ordularına komuta ederek geçirmişti. Devleti bozkırdan yönetti ve merkezî idare yerine kendi yoldaşlarına dayanarak aklına eseni yaptı.¹⁰¹ Ne yazık ki imparatorluğu bu şekilde yönetilmeyecek kadar genişti ve farklılıklarla doluydu, bu nedenle de hükmü etkisiz kaldı. Ögedey ve Kubilay'ın aksine farklı hükümet biçimlerine olan ihtiyacı idrak edemedi. Merkezî idareyi taraftarlarıyla doldurarak büyütmesi, Budist tapınakları ve kendi taraftarları için saraylar inşa ettirmesiyle birlikte, Temür Ölceytü'den miras kalan malî zorluklar daha da arttı. Bu masraflar kısa süre sonra yeni vergileri beraberinde getirdi.

1311'deki ölümünün ardından kardeşi Ayurbarvada (sal. 1311–20) barışçıl bir şekilde tahta çıktı. Ancak onun Kayşan'ın vezirlerinden birçoğunu tasfiye etmesi ve önceki Kağan'ın politikalarını tersine çevirmesiyle yine kan döküldü.¹⁰² Ağabeyinin aksine Konfüçyüsçü eğitime kucak açtı (ve belki de Kayşan ve Targi'nin teklifini kabul etmesinde onlara duyduğu hürmet rol oynamıştı).

Ayurbarvada birçok Yuan hükümdarının aksine Çince okuyabiliyor ve yazabiliyordu. Saltanatı sırasında bürokrasiyi daraltarak idare edilebilir seviyeye çekti ve 1313'te memurluk sınavlarını yeniden düzenleyerek sınavların klasik metinlerin Neo-Konfüçyüsçü yorumlarını temel almasını sağladı. Konfüçyüsçü bilgin-memurların statüsü yükseltilmekle birlikte, iktidar açısından Moğollar ve *Semuren* hâlâ hükümette baskındı. Sınavlar kişisel bağlantıları temel alan atamaların önüne geçtiyse de, sınavlarda yine Moğollar ve *Semuren* tercih ediliyordu. Ayurbarvada, Kubilay'ın ölümünden sonra uygulanan kanunları ve düzenlemeleri

100 Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 508.

101 Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 507–8.

102 Ch'i-ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 514–15.

de nizam altına almaya çalıştı. Bu süreç 1323'e dek tamamlanmadı (ölümünden iki yıl sonrası). Ayurbarvada, özellikle Kayşan tarafından bahsedilen seçkinlerin imtiyazlarını azaltma konusunda zorlandı. Bu durumlarda ayaklanma riskine girmektense mücadeleli tercih etti. Kubilay gibi o da bir imparatora ihtiyaç duyan Çinli nüfus ile Moğol bir bozkır kağanı ayrıcalıkları arasında bir denge kurmaya çalıştı. Ayurbarvada, aşırılıkları belli ölçüde kontrol etmeyi başardıysa da 35 yaşında ölümü yaptıklarının etkisini sınırlı kıldı. Bir araştırmacının belirttiği gibi onun saltanatı “Yuan devletine Çinli unsurları daha fazla eklediysen de Kağan, Moğolların ve *se-mu* seçkinlerinin kazanılmış haklarını denetim altında tutamadı, bu nedenle Moğol-Yuan devletinin ‘anayasasını’ köklü bir şekilde etkileyemedi”.¹⁰³

Ayurbarvada'nın on sekiz yaşındaki oğlu Şidebala (sal. 1320–1323) Nisan 1320'de herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan başa geçti. 1323'te suikast sonucu öldürülmesiyle saltanatı sona erdi. Çin'e sempati besleyen Şidebala ile daha muhafazakâr Moğol seçkinleri arasındaki gerilim onun ölümüne neden oldu. Neticede muhafızları tahttan indirilmesini sağladı ve Cengiz Han'ın anayurdu Kerulen Irmağı boyunda yapılan bir kurultayda tahta Yesün Temür (sal. 1323–8) çıkarıldı.

Jingim'in yeğeni olan Yesün Temür, suikastçıları tutuklatarak saltanatını meşrulaştırdı ve selefinin politikalarını desteklemeye çalıştı. Otuz bir yaşındaki yeni Kağan bir kukla sayılmazdı. Ayurbarvada'nın aksine Moğol bozkırlarında büyümüşü ve Çinlilerin tarafını tutmuyordu. Ayurbarvada ise dindar bir Budistti ve başta Müslümanlar olmak üzere Budist olmayanlara ayrımcılık uyguluyordu. Yesün Temür ise Moğol İmparatorluğu'nun ilk dönemlerindeki tarafsızlığı temel alan dinî hoşgörü politikasına döndü. Birçok Müslüman Yesün Temür'ün idaresinde makam sahibi olmaya devam etti. Konfüçyüsçüler ise, tamamı makamlarını kaybetmeseler bile, bir kez daha kendilerini dışlanmış olarak

103 Ch'i-Ch'ing, “Mid-Yuan Politics”, 526–7.

buldular. Bununla birlikte Yesün Temür kendisini bir Çin imparatoru olarak sunmasının önemini farkında olduğundan, bürokrasinin dışında kalan Konfüçyüsçü bilgileri himaye etti. Hem Müslümanların hem de Konfüçyüsçülerin kendisini desteklemelerine rağmen, özellikle Tibet kökenli çeşitli tarikatlara mensup Budistlerin de hamisi oldu.¹⁰⁴

Yesün Temür Ağustos 1328'de Şangdu'da öldü. Doğal nedenlerden ölmesine rağmen yeni bir şiddet dalgası patlak verdi. Dokuz yaşındaki oğlu Aragibala (sal. 1328), saraydaki hiziple- rin tahta Kayşan'ın oğullarını çıkarmak istemeleri üzerine çıkan çatışmada kayıplara karıştı. Onun ölümünden sonra Yesün Temür'ün iki oğlu, Koşila ve üvey kardeşi Tuk Temür tahtta hak iddia ettiler. Koşila (sal. 1328–29), daha önce Kayşan'a hizmet etmiş olan ve Nayan ve Kaydu'ya karşı yapılan savaşlara katılan El Temür adlı bir Kıpçak komutanın çabaları sayesinde tahtı ele geçirdi. Dahası El Temür *keşiki* de kontrol ediyordu. Darbe geniş kesimlerce desteklendi. Çok sayıda Konfüçyüsçü, Yesün Temür'ün Hristiyanları ve Müslümanları desteklemesi karşısında muhafazakâr Moğolların saflarına katıldılar.¹⁰⁵

Yesün Temür'ün vezirlerinin çoğu, özellikle de Müslüman olanlar, El Temür Daidu'yu ele geçirince tasfiye edildiler. Darbe ortaya çıkınca Şangdu'nun ele geçirilmesi daha zor oldu. Yesün Temür'e sadık olanlar en sonunda boyun eğdiler, ancak eyaletlerde direniş devam etti. Koşila Kağan oldu, ama saltanatı yalnızca altı ay sürdü. Çünkü ne El Temür'ün ne de Koşila'nın üvey kardeşi Tuk Temür'ün iktidardan vazgeçmeye niyeti vardı. Sonunda Tuk Temür (sal. 1328, 1329–32) kardeşini öldürterek tahta çıktı.¹⁰⁶ Tuk Temür'ün saltanatı da yalnızca üç yıl sürdü. Bu sürede Çinlilerin ve Konfüçyüsçülerin yanında oldu. Hiçbir Müslümanın yer almadığı idarede az sayıda *Semuren* görev aldı. Bununla birlikte Tuk Temür kukla bir hükümdardı. Zira iktidarın gerçek

104 Ch'i-Ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 537–41.

105 Ch'i-Ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 542–3.

106 Ch'i-Ch'ing, "Mid-Yuan Politics", 545.

sahipleri El Temür ve Merkitlerden Bayan'dı (El Temür'ün emrinde olan bu kişi Kubilay'ın komutanı Bayan değildir). Ancak onlar da zamanlarının çoğunu ayaklanmaları bastırmakla geçirdiler. Yesün Temür'ün saltanatından önce bu tür ayaklanmalar nadiren görülürdü. Bununla birlikte ne kadar kısa sürerse sürsün sayıları giderek artan darbeler ve iç savaşlarla birlikte daha sık ayaklanma çıkar oldu. Ayaklanmaların çoğu kaybeden hizbi desteklemiyordu ve başkaldırıların temel nedeni sömürüydü. El Temür ve Bayan, Tuk Temür'ün Eylül 1332'de varis bırakmadan ölümüyle yeni bir sorunla karşılaştılar.

Kağan'ın eşi Dul Budaşiri ile anlaşılan El Temür, altı yaşındaki İrinçibal'ı (sal. 1332) tahta çıkardı. Çocuk yaştaki hükümdarın hem kolayca kontrol edilebileceğini hem de tahtta hak iddia edebilecekler arasındaki savaşları engelleyeceğini düşünüyordu. Ancak İrinçibal'ın saltanatı hastalıktan ölümü nedeniyle sadece 53 gün sürdü. Ölümünden sonra büyük kardeşi Togon Temür, o sırada sürgünde bulunduğu Kore'den gelerek tahta çıktı.

Yuan İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Togon Temür (sal. 1332–70) bir enkaz devralmıştı. Moğolların idareyi istikrara kavuşturacak yeterli zamanı olduğu düşünülüyordu, imparatorluk birçok açıdan zirvede olabilirdi. Togon Temür, Çin'i nihai olarak "kaybederken", bunun tamamen onun hatası olmadığı görülür. Temür Ölceytü döneminden sonra kısa süren saltanatlar ve politikaların alt üst olmasıyla, uzun süreli istikrar artık ortadan kalkmaya yüz tutmuştu.

Moğol kontrolü, Moğolların hükmünün zaten tam yerleşmediği ve büyük bir isteksizlikle karşılaştığı Güney Çin'de belirgin bir biçimde azaldı. Haydutluk arttı, ayaklanmalar çoğaldı. Yuan ve bozkır arasındaki uyumsuzluk, göçebelerin Yuan devletini Moğol değil Çinli olarak görmeleri üzerine arttı ve Moğolistan da Yuan denetiminden çıkmaya başladı. Moğollar, Yuan İmparatorluğu'nu Çinli olarak görürlerken, Çinliler de bu devleti

Moğol olarak görüyorlardı. Bu sorunlu durum Togon Temür döneminde iyice belirginleşti. Dahası, bürokrasinin çeşitli üyeleri ve imparatorluk ailesi mensupları arasında yolsuzluk almış yürümüştü. Kadim Konfüçyüsçü idare yeniden kurulduysa da, makamlarda baskın çıkan nepotizm ve ahabap-çavuş ilişkileri nedeniyle bu çabalar etkin bir idare geliştirmede.

Togon Temür otuz yıl hüküm sürmesine rağmen çöküşü durduramadı. Kurumlara ve hanedana bağlılık yoluyla etnik sürtüşmelerin ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atıldı. Sınav sistemi bu süreci desteklediysen de, bundan yalnızca idarededekiler etkilendi ve tebaanın çoğunluğu üzerinde herhangi bir etki görülmedi. Togon'un genç oluşu da saltanatında sorunlara neden oldu. Tahta çıktığında on üç yaşındaydı ve zamanla birbirlerine rakip olan El Temür ile vezir Bayan'ın etkisindeydi. Bayan 1355'te El Temür hizbinin nüfuzuna son veren bir darbe tertip etti.

Bayan, idareyi ve politikaları Kubilay Han dönemindeki uygulamalara döndürmeye teşebbüs etti. Ancak bu politikaların ne olduğu belli değildi. Nitekim Kubilay'ın izlediği politikalar otuz yıllık saltanatı boyunca önemli ölçüde değişikliğe uğramıştı.¹⁰⁷ Ne olursa olsun Bayan imparatorluktaki durumu istikrara kavuşturmaya ve iyileştirmeye çalıştı. Ne yazık ki herhangi bir dönemde elli yıl süren değişimin tersine çevrilmesi tam anlamıyla olanaksızdı. Bayan yine de dört parçalı etnik hiyerarşiyi kuvvetlendirmeye çalıştı. Ancak bu durum daha fazla belirsizlik yarattı. Zira birçok Çinli Moğol isimleri benimsemekle kalmamış, Moğolca da öğrenerek kendilerini Moğol hiyerarşisine entegre etmişlerdi. Benzer şeyler diğer gruplarda da gerçekleşmişti. *Semuren*'in çoğu zaten kültürel olarak Çinliydi.¹⁰⁸ Bayan'ın, bu durumu tersine çevirme çabaları huzursuzluk doğurdu. Birçoğu mantıklı olsa da aldığı malî önlemler, özellikle mal varlıklarına ve servete el koyması muhalefeti artırdı. 1340'ta Bayan'ın yeğeni

107 John Dardess, "Shun-Ti and the End of Yuan Rule in China", Herbert Franke ve Denis Twitchett (ed.), *CHCAR*, 568.

108 Brose, *Subjects and Masters*, 260–70.

Toğa Temür bir darbe yaparak onu iktidardan düşürdü, Bayan da sürgündeyken hayatını kaybetti.¹⁰⁹

Darbe büyük ölçüde Çin'de yaşayan ve etnik ayrımlara farklı bir açıdan bakan genç Moğollarca gerçekleştirildi. Bu hizbin lideri Toğa Temür 1340'ta Sağ Veziri oldu.¹¹⁰ Tasfiyelere son verdi, etnik kökeni temel alan sınırlamaları kaldırdı. Memuriyet sınavlarını ve Konfüçyüsçü törenleri geri getirdi. Ayrıca Çinlilerin at sahibi olmalarını sağlayarak önemli bir geri dönüşe imza attı.¹¹¹ Bunun dışında kanal sistemlerini iyileştirmeye ve genişletmeye çalıştı.

Darbeye katılan Togon Temür de idarede fiilen görev almaya başladı. Ne yazık ki dizginleri ele almasına rağmen, bir dizi doğal afet imparatorluğu kasıp kavurdu. Büyük Kanal'ın iyileştirilmesine yönelik geç kalmış çabalar işe yaramadı. Kanal, Huanghe Irmağı'ndaki çok sayıda set ve barajla birlikte bakımsız kaldı. Sonuç olarak yaşanan seller kıtlığa ve mülteci akınına neden oldu.¹¹² Hasarın tamiri için muazzam sayıda insan gerekiyordu ve bu sayılara ulaşma için tek yol olan angaryalar huzursuzluk doğurdu. Huanghe Irmağı'nın yatağının değiştirilmesi de gerekiyordu ki bu iş 1351'de başarıyla tamamlandı.¹¹³ Büyük Kanal'ın durumu kıtlığa artırdı, zira güneyden kuzeye gıda tedariki yapılamadı.

Togon Temür'ün saltanatından önce yaşanan iç savaşlar, birçok komutan ve valinin bağımsızlığını artırmıştı. Savaşın getirdiği yıkım ayaklanmaları ve haydutluğu da besledi. Beyaz Lotus adı verilen Budist bir tarikat içinde *bin yılci*¹¹⁴ bir hareket baş gösterdi. Bu hareket, adını saçlarını arkadan bağladıkları bandanadan alan asi Kızıl Türbanlılar hareketinin ortaya çıkmasına neden oldu. Song Hanedanı'nı yeniden kurmayı amaçlayan ayaklanma

109 YS 135, 14–16.

110 YS 135, 14–16.

111 YS 135, 17–18.

112 YS 135, 19.

113 YS 135, 22.

114 Kıyamet öncesinde barış ve mutluluğun hüküm süreceği bin yıllık bir döneme ilişkin inanç (ç.n.).

1330'lardan beri Güney Çin'de devam ediyordu. Moğollar çok sayıda ayaklanmayı bastırmış olsalar da bu hareket canlı kalmış ve Moğol otoritesi azaldıkça kuvvetlenmişti. Kızıl Türbanlılar tek bir örgüt sayılmazdı, zira tek bir liderlik çatısı yoktu ve sınırları belli değildi.¹¹⁵ Bu nedenle tek bir yenilginin Kızıl Türbanlılar üzerinde büyük bir etkisi olmuyordu. Kızıl Türbanlılar en sonunda Moğolları Çin'den çıkardılar. Liderlerinden biri Zhu Yuanzhang (sal. 1368–98) Moğollar sonrası Çin'in baskın kişiliklerinden biri oldu ve Ming Hanedanı'nı kurdu (1368–1644).

Bununla birlikte Yuan Hanedanı ortadan kalkmadı. Birleşik bir devletin kurulma ihtimalinin anlaşıldığı 1388 yılına dek mücadelesini sürdürdü. Togon Temür'den sonra iki Yuan imparatoru veya han hüküm sürdü: Ayuşiridara (sal. 1370–8) ve Togus Temür (sal. 1378–88). Moğollar bu dönemde Çin'i yeniden fethetmeyi planladılar. Bu nedenle Kore gibi eskiden Moğollara bağlı olan devletleri belli belirsiz diplomatik faaliyetlerde kullanmaya çalıştılar. Ming Hanedanı belirgin bir şekilde yabancı düşmanı olsa da, Yuan Hanedanı kültür, tarih ve siyaset açısından Çin'de ve hatta Tibet ve Kore'de kalıcı izler bıraktı. Yuan Hanedanı Çin'de sona erdi, ancak 1388'de Moğolistan'da Kuzey Yuan Hanedanı hakim oldu.

İslam ve Yuan İmparatorluğu

Yuan İmparatorluğu hiçbir şekilde bir İslam imparatorluğu olarak görülemez. Marco Polo'nun Kubilay'ın Hristiyanlığı benimsemek üzere olduğuna ilişkin iddialarına rağmen, bizzat kendisine ait kayıtlar Çin'de yerleşen Moğolların, İlhanlıların İslam'ı destekledikleri gibi, Budizm'i desteklediğini gösterir.¹¹⁶ Yine de şartlar farklı olsaydı olaylar farklı gelişebilirdi. Görünüşte gereksiz olsa da, kısa bir karşı-olgusal¹¹⁷ tarih okuması faydalı

115 YS 135, 23.

116 MP1, 8, 98; MP/Cliff, 7, 75; MP/Lathem, 36, 101; MP/Marsden, 7–8, 81; MP/YC, c. 1, 13–14, 260.

117 Gerçekte var olmayan bir olguyu varmış gibi düşünme biçimi (ç.n.).

olabilir.¹¹⁸ Kubilay din değiştirme konusunda bir aday olmasa bile torunu Ananda İslam'ı seçmişti. Müslüman bir hanede yetişen Ananda, Budist ismine rağmen büyük olasılıkla genç yaşta Müslüman olmuştu. Eski Tangut topraklarına hükmetmişti ve Reşîdüddîn'e göre, çabaları sayesinde komutası altındaki 150.000 askerinin çoğu da Müslüman olmuştu. Böylece önemli bir askerî kuvvetin desteğini arkasına almıştı. Reşîdüddîn, Ananda'ya bağlı topraklarda Budistlerin ve diğer dinlere mensup nüfusun bulunduğunu belirtir. Ancak kentli nüfusun büyük bir kısmı Müslümandı. Bu, Cengiz Han zamanından itibaren önemli bir değişim olduğunu gösterir. Bununla birlikte Marco Polo, bu bölgelerde Müslümanların ve Nasturi Hristiyanların bulunduğunu belirtmekle birlikte, Budistlerin çoğunlukta olduğunu yazar.¹¹⁹ Temür Ölceytü'nün ölümünden sonra Bulukan Hatun'un tahta Ananda'yı çıkarmak istediği akıldan çıkarılmamalıdır. Ayurbarvada saraya saldırarak onların planlarını bozmuştu. Ananda ve Bulukan esir düşmüş ve 1307'de ölen Ananda büyük olasılıkla idam edilmişti.

Eğer Ananda tahta çıksaydı ne olurdu? Yuan *altan uruğu* Budizm'e eğilim gösterdiğinden, Ananda'nın inancı kaygı uyandırabilirdi, ancak bunun çok daha önemli olmadığı düşünülebilir. Ne de olsa Berke'nin Müslümanlığı Cuçi Ulusu'nda bir krize neden olmamıştı. Ananda, Bulukan'ın kendisini tahta geçirme çabaları sırasında harekete geçiremediği büyük ordusu ile Yunan ve batıdaki diğer bölgelerde bulunan Müslüman kuvvetlerle birlikte muazzam bir askerî güce kavuşabilirdi. Dahası, inancının askerleri arasında muazzam bir fark yaratıp yaratmayacağını da bilemeyiz. Yuan ordusundaki baskın inanca ilişkin elimizde bir bilgi yoktur. Hazine sandıklarının açılması belki de askerlerin sadakatini sağlamak için yeterli olabilirdi.

118 Jeremy Black, *Other Pasts, Different Presents, Alternative Futures* (Bloomington, IN, 2015), 2–19.

119 RD/Karimi, 673; RD/Thackston1, 465; RD/Thackston2, 329; MP1, 72–81; MP/Cliff, 58–66; MP/Lathem, 85–92; MP/Marsden, 64–72; MP/YC, c. 1, 203–24.

Bunun dışında Müslümanların imparatorlukta daima önemli bir rol oynadığını unutmamalıyız. Bu rol, ticaretten memuriyete ve hatta kültürler arası aracılığa dek uzanıyordu. Kubilay Han, saltanatının ilk dönemlerinde Müslümanlara büyük saygı duyuyordu. Kubilay 1289'da Sangha'nın kışkırtmaları sırasında, öğrencilerin Arapça ve Farsça öğrenecekleri Müslüman Alfabetesi Çalışmaları Ulusal Okulu'nu kurdu muştı.¹²⁰

Kubilay Han'ın dinî ritüellerine katıldığı ve Konfüçyüsçülere taviz verdiği vurgulanır, ancak aynı şeyi diğer dinlere de yapmıştı. Marco Polo, Kubilay Han'ın Hristiyanların Paskalya ve Noel törenlerine katıldığını; Müslümanların, Musevilerin ve Budistlerin de bayramlarına iştirak ettiğini gözlemler.¹²¹ Kuşkusuz hükümdar olarak yerine getirdiği bu görevler, daha sonra fazlasıyla kilo almasına neden olduysa da, en azından saltanatının başında Moğollara özgü dinî hoşgörü düşüncesine bağlı olduğunu ve annesi Sorkoktani'yi kendisine örnek aldığını gösterir.¹²² Müslümanlar açısından bu durum Kubilay'ın belki de Ramazan Bayramı'na ve Hac ayı olan Zilhicce'nin onuncu gününde başlayan ve hacca gitmeyen Müslümanların da kutladığı Kurban Bayramı'na katıldığı anlamına gelir. Müslümanlar Kurban Bayramı'nda koyun keser ve bayram çerçevesinde tüketirlerdi. Koyunları helal kesime göre kurban ettikleri düşünüldüğünde, Kubilay Han'ın helal kesim konusunda birden fazla görüşe sahip olduğu anlaşılabilir. Dahası, Kubilay'ın toplumsal hiyerarşisinde ikinci katman olan *Semuren* arasında Müslümanların sayısı oldukça fazlaydı.¹²³

İdarede görev alan Müslümanların sayısı ve Kubilay'ın Müslüman bayramlarına katıldığı düşünüldüğünde, İslam'a karşı ciddi bir önyargısı olmadığı açıktır. Ahmed belki de Kubilay'la ilişkili olan Müslümanların en meşhuru ve en kötü şöhretlisi olmakla

120 Rossabi, *Khubilai Khan*, 194.

121 MP/Cliff, 93; MP/Lathem, 119; MP/Marsden, 103. Yule–Cordier'in çevirisi bu metni içermez.

122 Rossabi, *Khubilai Khan*, 13.

123 Rossabi, *Khubilai Khan*, 117.

birlikte görev alan başkaları da vardı. Seyyid Acal ve oğulları bu kişilerin en önemlileriydi. Yunnan valisi olan Seyyid Acal, yerli halkı din değiştirmeye teşvik etmediği halde, bölgeye çok sayıda Müslüman getirdi. Bununla birlikte onun idaresinde de Konfüçyüs tapınaklarının yapımı ve törenlerinin benimsenmesiyle birlikte belli ölçüde Çinlileşme yaşandı.¹²⁴ Reşîdüddîn, Kubilay Moğol İmparatorluğu'nun doğu topraklarının hükümdarı olduğu sırada, Seyyid Acal'ın onun veziri olduğunu belirtir.¹²⁵ Oğlu Nasîrüddin de daha sonra Karacang veya Yunnan valisi oldu. Nasîrüddin ayrıca Annam ve Pagan'da da başarıyla görev yaptı.

Ahmed Fenâketî olayının Müslümanlara yönelik bir kovuşturma ve baskı dalgasını tetiklediği görülür. Nitekim Müslümanların helal kesim yapmasının yasaklandığı kararname de bu dalgada yer alır. Müslümanlar helal kesim yerine Moğollara özgü yöntemi, yani hayvanların karnının yarılması yöntemini uygulamak zorunda kaldılar. Dahası Kubilay onlara, “eşlerini Tatarların yasasına göre almalarını emretti”, bir başka deyişle onlardan *leviratus* evliliğini benimsemelerini istedi.¹²⁶

Johan Elverskog şöyle yazar:

Yuan yetkililerinin bu kararnameyi ne denli hevesle uyguladıkları tartışmalıdır. Görünüşte bu uygulama yasa koyucunun keyfi bir dayatması olarak görüldü. Bu nedenle dinlerinin gereklerini yerine getirmek isteyen çok sayıda Müslüman, Yuan Hanedanı'na ait toprakları terk etti. Beraberinde işlerini de götürdükleri için Moğol ekonomisi bundan çok zarar gördü. Bu beklenmedik yan etki, Yuan sarayının Müslümanların kalması ve mümkünse geri dönmesi umuduyla kararnameyi geri çekmesiyle iyice açığa çıktı. Ancak verilen zarar geri alınamadı ve birçok yönden bu kararname hanedanının ömrü boyunca belirleyici oldu.¹²⁷

124 Rossabi, *Khubilai Khan*, 202–3.

125 RD/Karimi, 659–60; RD/Thackston1, 455–6; RD/Thackston2, 317.

126 MP1, 163; MP/Cliff, 108; MP/Lathem, 134–5; MP/Marsden, 133–4; MP/YC, c. 1, 420.

127 Elverskog, *Buddhism and Islam*, 229–30.

Sangha, 1287'de Kubilay Han'ı kararnameyi yürürlükten kaldırması için ikna etmesine rağmen, Elverskog'un değerlendirmesi biraz abartılı olsa da, kararnamenin imparatorluktaki etkisi korkunçtu.¹²⁸ Müslümanların ticaretteki rolü azımsanamazdı. Müslümanlar, Nasturi Hristiyanlar gibi Çin'deki birçok meslek grubunda faaldiler. Müslüman tacirlerin rolü göz önüne alınırken bunu İpek Yolu'nun çeşitli güzergâhları boyunca gidip gelen kervancılara sınırlı tutmamak gerekir. Deniz yolları ve Orta Doğu'daki Müslüman tacir ailelerinin, Hindistan ve Çin'deki akrabalarıyla kurdukları ticaret ağları da değerlendirilmelidir. Rahip Odoric, o dönemde dünyanın en büyük kenti olan ve Marco Polo'yu da çok etkileyen Kinsai'da (bugünkü Hangzhou) yaklaşık 40.000 Müslümanın yaşadığını yazar.¹²⁹ Guangzhou ve Zayton limanları da Marco Polo, Rahip Odoric ve İbn Battuta'yı hayran bırakmıştı.¹³⁰ Müslüman tacirler her yerdediler. Bu nedenle Müslümanların Yuan İmparatorluğu'nu terk etmeye başlamaları veya iş yapmak amacıyla bu devletin sınırlarından içeri girmemeleriyle iktisadî bir boykot ortaya çıktı. Bu durumun bilinçli veya bilinçsiz bazı yansımaları oldu. İbn Battuta bazı Çinli girişimcilerin Müslüman tacirleri kendi kentlerinde iş yapmaları için teşvik etmeye çalıştıklarını yazar.¹³¹ Togon Temür döneminde Müslüman kasaplar yalnızca kırsal kesimde değil, Daidu'da da faaldiler.¹³² Bu kararname Müslümanlar ve Yuan ekonomisi üzerinde korkunç sonuçlar doğurmakla birlikte, 14. yüzyıla gelindiğinde bu etkilerin Yuan İmparatorluğu üzerinde devam ettiğine ilişkin

128 Rossabi, *Khubilai Khan*, 194.

129 MP1, 231–45; MP/Cliff, 197–206; MP/Lathem, 213–31; MP/Marsden, 193–200; 207–8, MP/YC, c. 2, 185–216; Odoric, 463–7; Odoric/Yule, 127–8.

130 IB1, 488–90; IB2, 264–8; MP1, 250; MP/Cliff, 192–3, 219; MP/Lathem, 235, 237–9, 348–9; MP/Marsden, 181–2, 185, 212–14; MP/YC, c. 2, 234–7; Odoric, 458–61; Odoric/Yule, 121–4.

131 IB1, 489; IB2, 263–4.

132 IB1, 497; IB2, 268.

pek bir kanıt yoktur. Yine de bu durum, mevcut önyargıların ortadan kalktığı anlamına gelmez.

Kubilay'ın Müslümanları desteklemekten vazgeçmesi yalnızca kendi sarayındaki düşmanlıklardan değil, aynı zamanda Kaydu'nun topraklarına sınır olan Müslüman Türklerin onu desteklemesiyle ilgili de olabilir. İmparatorlukta çok sayıda tacir bulunduğu ve Müslüman memurların daha önceden ticaretle uğraşmış olmaları düşünüldüğünde Kubilay, tacirlere geleneksel olarak düşmanlık besleyen Konfüçyüsçü unsurları teskin etmeye çalışmış olabilir.¹³³ Bununla birlikte Yuan'daki Müslümanların tamamı tacir değildi. Askerler ve mühendislerin dışında astronom Cemaleddin gibi bilim insanları da vardı. Cemaleddin, Kubilay'ın daveti üzerine 1267'de İlhanlı Devleti'nden gelmişti. Budist ve Konfüçyüsçü olan diğer bilim insanlarıyla çalışmakla kalmamış, aynı zamanda yeni ve daha doğru bir takvim icat etmişti.¹³⁴ Diğer Müslüman bilginler Çinli meslektaşlarıyla akademik çalışmalara imza attılar. Bu çalışmalar arasında coğrafya ve tıp vardı.¹³⁵ Daidu'nun inşasını denetleyen Yeheitie'er de Müslümandı. Buna ek olarak yabancı Müslümanlar kendi kültürlerini ülkeye getirmişler ve Çin ve diğer topraklardaki değişimi önemli ölçüde etkilemişlerdi. Bu alanlardan en belirginini ve yaygını mutfaktı.¹³⁶

Dahası, Dadiu çevresindeki ve belki de daha uzak topraklardaki geniş Müslüman cemaati üst düzey memurlar tarafından Kubilay nezdinde temsil edilmekle kalmamış, aynı zamanda Müslümanlar ve Kubilay arasında aracılık görevi üstlenen dinî

133 Rossabi, *Khubilai Khan*, 122, 199–201.

134 Rossabi, *Khubilai Khan*, 125–7; Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (Cambridge, 2001), 161–75.

135 Allsen, *Culture and Conquest*, 154–6; Eugene N. Anderson, *Food and Environment in Early and Medieval China* (Philadelphia, 2014), 202–10. Paul D. Buell ve Eugene N. Anderson, *A Soup for the Qan* (Londra, 2000), a.g.e.

136 Allsen, *Culture and Conquest*, 131–3, 138–40; Buell and Anderson, *Soup for the Qan*, Anderson, *Food and Environment*, 203–10.

bir görevli olan şeyhülislamı ile de temsil olanağı bulmuşlardı. İbn Battuta'nın Şeyhülislamlık hakkındaki yorumları bu makamın geç Yuan döneminde de var olduğunu gösterir. Müslümanların durumu, en azından görünürde, İlhanlılardaki Nasturi başrahibinin¹³⁷ ve daha sonraki dönemde *millet sistemini*¹³⁸ uygulayan Osmanlılardaki Rum Ortodoks Patrikliği'nin durumuna benziyordu.¹³⁹ Gerçekten de millet sisteminin Moğol İmparatorluğu'ndan ilham alıp almadığı ilgi çekici bir konudur.

Yine de Şeyhülislam gibi makamların varlığı bile baskıların tamamını ortadan kaldırmaya yetmedi. Müslümanlar, Konfüçyüşçüler ve Budistler arasında antipati ve rekabet mevcuttu, ama Hristiyan bürokratlar da diğer yanaklarını çevirmiyorlardı. Reşîdüddîn'e göre Nasturi bir Hristiyan olan Aixue, Mevlana Burhaneddin Buhârî'yi ne olduğu belli olmayan bir suçla itham etmişti. Aixue ayrıca, köleleri, Müslüman efendileri konusunda bazı yalanları yaymaya teşvik ediyordu.¹⁴⁰

Yukarıda belirtildiği gibi Ahmed'in faaliyetlerinin, Kubilay'a bağlı topraklarda ve hatta Yunnan gibi imparatorluğun en uzak köşelerinde yaşayan Müslümanlar üzerinde büyük etkisi oldu. Yunnan valisi ve güvenilir danışman Seyyid Acal doğal nedenlerden öldü ve görevi sırasında herhangi bir yolsuzluk suçlamasıyla karşılaşmadı.¹⁴¹ Ancak Nasîrüddin'in akıbeti farklıydı. 1292'de zimmetine para geçirmek suçlamasıyla idam edildi.¹⁴² Bununla birlikte Nasîrüddin'in kardeşleri devlete başarıyla hizmet etmeye devam ettiler ve böylece Ahmed'in kişiliğinin tüm Müslüman memurlarını bağlamadığı görüldü.

137 Metinde *Catholicus* (ç.n.).

138 Osmanlı Devleti'nde din ve mezhebi temel alan ve farklı sorumluluk ve yükümlülüklerle sahip olan toplumsal grupları içeren sistem (ç.n.).

139 IB1, 191–2; IB2, 265–7; Rossabi, *Khubilai Khan*, 142; Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam*, cilt 3 (Chicago, 1977), 125–6; RS.

140 RD/Karimi, 654; RD/Thackston1, 452; RD/Thackston2, 320.

141 RD/Karimi, 659–60; RD/Thackston1, 455–6; RD/Thackston2, 317.

142 Rossabi, *Khubilai Khan*, 203.

Ananda'nın durumunda ise, Müslümanlara yönelik hoşnutsuzluğun Kubilay'ın ölümünden sonra da sürdüğüne ilişkin kanıtlar vardı. Ananda'nın yaşamı gizemini korumaktadır, ancak Reşîdüddîn onun inancının ve Budizm'i reddetmesinin saltanatının ilk yıllarındaki Temür Ölceytü'yü kaygılandırıldığını belirtir. İnancını savunan Ananda, bu konuda İlhanlı Gazan Han'ın Müslüman olmasına atıf yaptı. İlhanlıların Müslüman olmasıyla bu dinin şeytan işi olmadığını savundu. Reşîdüddîn açısından bu ifade kuşkusuz övgü ve gurur vericiydi, ancak etkili de oldu. Temür Ölceytü'nün eşi Kökeçin, büyük bir orduya sahip olan ve büyük bir kısmı da Müslümanlardan oluşan bir nüfusu himaye eden Ananda'ya düşmanlık beslememesi konusunda kocasını ikna etti. Dahası, Ananda'nın toprakları düşman (Kaydu'nun) topraklarına yakındı. Kökeçin son olarak askerlerin ve halkın “bu işe karşı olduğunu” belirtti.¹⁴³

Bu ifade, hem Temür Ölceytü'nün Ananda'ya karşı düşüncelerini, hem de Müslümanlara karşı oluşan düşmanca hisleri ortaya koyar. Sangha, Kubilay'ı *yarlığını* yürürlükten kalması konusunda ikna etmişti. Ancak Temür Ölceytü'nün Ananda'yla ilişkisinde görüldüğü gibi, Müslümanlara yönelik düşmanlık sona ermemişti. Kökeçin'in bilgeliği sayesinde ikna olan Temür Ölceytü, Ananda ile düşmanlığına son verdi ve birçok bakımdan anlaşıldığı gibi diğer Müslümanlara da düşman olmayı bıraktı.¹⁴⁴ İslam karşıtlığı Temür Ölceytü'nün kalbinde ve Yuan İmparatorluğu'nda hâlâ mevcut olsa da, bu durum artık siyaseti etkilemiyordu. Aynı şey geç Yuan dönemi için de söylenebilir. Müslümanlar, Rahip Odoric zamanındaki Yuan İmparatorluğu'nda (yak. 1324–30) hâlâ kağanın sarayında faaldiler.¹⁴⁵

Yuan İmparatorluğu'nun bir İslam imparatorluğuna dönüşüp dönüşmeyeceği *karşı olgusal* soruya geri dönecek olursak,

143 RD/Karimi, 674, RD/Thackston1, 466; RD/Thackston2, 330.

144 RD/Karimi, 674–5; RD/Thackston1, 466–7; RD/Thackston2, 330.

145 Odoric, 474; Odoric/Yule 139–40.

evet yanıtını verebiliriz. Ananda hükümdar olsaydı, imparatorluğunun geri kalanını Müslümanlaştırmasına gerek yoktu. Hatta tebaasının büyük bir kısmının Müslüman olmasına da gerek yoktu. Örnek olarak Delhi Sultanlığı'nın (1210–1526) durumu na bakmak yeterlidir.¹⁴⁶

O halde bir imparatorluğu İslamî kılan neydi? Kuşkusuz devletin başında Müslüman bir hükümdarın bulunması gerekliydi, ancak bundan fazlası da olmalıydı. Zira Berke'nin Cuçi Ulusu'ndaki saltanatı kimse tarafından bir İslam devletinin yükselişi olarak değerlendirilmedi. İslam devletleri ortak devlet kurumlarına sahip olsalar da bunların çoğu ufak değişiklikler hariç olmak üzere tüm uygarlıklar tarafından paylaşılıyordu. Ancak İslam'ın faal bir şekilde teşvik edilmesi gerekliydi. Ananda kendi topraklarında bu teşviki gerçekleştirmeye çalıştı. İmparator olsaydı bu işleri kuşkusuz devam ettirecekti. Dahası, Temür Ölceytü'nün memurları gibi başkaları da İslam'ı yaymaya çalışıyorlardı.¹⁴⁷ Tüm Müslüman hükümdarlar, en azından varsayımsal olarak, hayrı (iyiyi) buyuruyor ve şeri (kötüyü) yasaklıyordu ki bu da zaten adil bir hükümdarı arzu eden tüm hükümet sistemlerine uyuyordu.¹⁴⁸ Elbette şeriatın uygulanması da bir etkendi. Yuan kanunlarının ve *yasanın* kaldırılması büyük bir engel olurdu. Sonraki bölümlerde gösterildiği gibi şariat hiçbir Moğol devletinde *yasanın* yerini tam olarak doldurmadı. Aksine, Moğol dünyası ve İslam dünyasının melez yapısıyla baş edebilmek amacıyla sentezi temel alan yasal bir sisteme dönüştü. Yuan İmparatorluğu'nun çok dinli ve çok etnikli yapısı bir İslam imparatorluğunun kurulmasını zorlaştırsa da bu iş tamamen imkansız sayılmazdı. Gerçekten de bu konuda Osmanlı İmparatorluğu ve bu devletteki kutsal (şariat) ve seküler yasaların (kanunlar) dengesine bakmak yeterli olacaktır.¹⁴⁹

146 Bkz. Peter Jackson, *The Delhi Sultanate* (Cambridge, 1999).

147 RD/Karimi, 675; RD/Thackston1, 466; RD/Thackston2, 330.

148 Kur'an-ı Kerim 3:110.

149 Colin Imber, *The Ottoman Empire* (Londra, 2002), 216–51.

Moğolların Konfüçyüsçü dünyaya uyum sağlamaları gibi sentez temelli bir yaklaşım gerçekleşebilirdi. Konfüçyüs şerefine kesilen kurbanlar gibi birtakım Konfüçyüsçü ritüellerin İslam ile uyuşmayacağı açıktı, ancak pek çok Müslüman kendi dinleri ile diğer Konfüçyüsçü uygulamalar arasında bir çatışma görmüyordu. Birçok Orta Asyalı Müslüman, Ananda'nın nüfuzu olmaksızın ve bazı aileler zamanla İslamî kimliklerini yitirmiş olsalar bile, Konfüçyüsçü bilginler, bürokratlar ve şairler arasında yer edindiler.¹⁵⁰ Yuan İmparatorluğu'ndaki *altan uruğ* mensuplarının Budist eğilimleri ve Moğol verasetinin çoklu yapısı göz önüne alındığında, en zor konu Müslüman bir hükümdarın devamlı olarak devletin başında bulunması olacaktı.

150 Bkz. Ch'en Yuan, *Western and Central Asians*, 57–62, 150–64.

9

İlhanlılar

İlhanlı Devleti'nin nüfusunun büyük bir kısmı İranlıydı. Ancak ülkede çok sayıda Türk, Arap, Kürt, Ermeni, Gürcü ve diğer gruplar vardı. Müslümanlar çoğunlukta olmakla birlikte, özellikle imparatorluğun batı kısmında büyük Nasturi ve Monofizit Hristiyan cemaatleri bulunuyordu. Ayrıca Budistler, Museviler ve Zerdüştlar de ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Büyüyen ticaret kentleriyle, tarımla uğraşanlarla ve göçebe topluluklarla birlikte imparatorluğun nüfusu farklılıklar içeriyordu. Moğol hâkimiyeti hükümet biçimini kökten değiştirilmemişti. Zira yönetici seçkinler 11. yüzyıldan itibaren asker Türklerden meydana geliyordu. Moğollar 1230'lardan itibaren bölgenin büyük bir kısmına hakimdiler. Bununla birlikte İlhanlılar, Moğol ideolojisine dayanan ve dinî açıdan tarafsız bir imparatorluk olarak Orta Doğu'ya girdiklerinde birçok sorunla karşılaştılar. Moğol istilası, gayrimüslim gruplar için izin verilen yeni özgürlükler anlamına gelirken, Müslümanlar için şaşırtıcı ve çoğu zaman korkutucuydu. Zira kâfirlerin hükmü altında diğer dinî grupların kendileriyle eşit konuma gelmelerini deneyimlemişlerdi. Ancak imparatorluk, Moğol siyasî ideolojisinin ve kültürünün unsurlarını yitirmemekle birlikte, birkaç on yıl içinde tam anlamıyla bir İslam imparatorluğuna dönüştü.

Devletin adı da ilginçti, zira bu ad Yeke Moğol Ulusu'nda aşağı konumda olan bir Moğol hükümdarına düzenli olarak tanınan

bir unvandan türemişti. Daha önce açıklandığı gibi Möngke, İlhan unvanını verdiği Hülegü'yü bölgeye vali olarak göndermişti. Bu unvan, Möngke'nin ölümünden sonra diplomatik yazışmalarda kullanılmadı.¹ Yeke Moğol Ulusu iç savaşa ve parçalanmaya sürüklenirken ve kimin kağan olduğu tam olarak belli değilken, Hülegü'nün bu unvanı kullanmaya devam etmesi ilginçtir. Saltanatının (1260–5) büyük bir kısmı Cuçi Ulusu ile aralıksız süren savaşlarla olduğu kadar, temel işlevlere sahip olan bir devletin kurulmasıyla geçti. Cuçioğullarıyla savaşmasaydı Hülegü'nün de taht mücadelesine girebileceği düşünülebilir. İlhanlı Moğolları, hem unvan hem de işlev açısından, Hülegü'nün oğlu ve halefi Abaka'ya dek gerçek anlamda İlhan sayılmazlardı. Ancak Hülegü saltanatı boyunca bu unvanı kullanmaya devam etti. Kubilay'a bağlılık sunan Çağatayoğulları ise İlhan unvanını kullanmadılar.

Moğol idaresine ve orduya ek olarak belli başlı diğer kurumlarda da tüm mezheplerden dinî seçkinler yer alıyordu. En geniş nüfusa sahip Müslüman seçkinler ise Moğolların önündeki en büyük engeldi. Din ve hukuk bilginlerinden oluşan ve en büyük grup olan ulema, fıkri mezhep adı verilen hukuki okullarla ilişkiliydi. Mezhepler (Hanefî, Şafî, Maliki ve Hanbeli) İslam hukukunun (şeriat) belli yorumlarını savunuyorlardı. Bazı kentlerde bu mezhepler birbirleriyle rekabet içindeydi. Moğollar da bu durumdan istifade ettiler. Son olarak sufî tarikatları da bulunuyordu. Ulema, mezhepler ve tarikatlar Moğol idaresinin dışında olsalar da, nüfusun büyük bir kısmı üzerinde etkileyici bir nüfuza sahiptiler. Bu grupların uygun bir biçimde kullanılması ve yönlendirilmesi idareyi kolaylaştırsa da, politikaların uygulanmasını etkisiz kılmaktaydı. Bir başka karmaşık etken ise bu grupların hiçbirinin imparatorluk düzeyinde örgütlenmemesi ve yalnızca yerel düzeyde etkin olmasıydı. Bu durum Moğollar için hem bir kazanç hem de bir baş ağrısıydı. Son olarak Moğollar birçok yerel hükümdarı yerlerinde bırakmışlardı. Onlardan Moğol egemenliğine bağlı ve

1 Reuven Amitai, "Evidence for the Early Use of the Title Ilkhan Among the Mongols", *JRAS* 1 (1991), 360–1.

uyumlu olmaları bekleniyordu. Bununla birlikte yerel hükümdarların uyumu, yukarıda bahsedilen gruplarla yerel hükümdarlar arasındaki iç sorunları ve hatta kavgaları önleyemedi.

Başka dinî grupların da nüfuzu vardı. İmparatorluğun batı kısmında Hristiyanlığın çeşitli yorumlarını barındıran, Doğu Kilisesi'ni (Nasturiler), Rum Ortodoks Kilisesi'ni ve Ermeni, Gürcü ve Yakubî kiliselerinden oluşan çeşitli Monofizit görüşleri içeren kayda değer bir Hristiyan nüfus vardı. Gürcistan, Ermenistan, Kilikya ve Trabzon gibi bazı bölgelerde de Hristiyanlar çoğunluktaydılar. Bu bölgelerin hükümdarları İlhanlı sarayında bölgesel çıkarları temsil ediyorlardı. Dinî çeşitliliğin bulunduğu bölgelerde Hristiyanların çıkarları, adeta Osmanlı millet sisteminin önceli olacak şekilde başlıca dinî önderlerce temsil edilirdi. Örneğin Doğu Kilisesi'nin başı bunlardan biriydi. Yahudi nüfus da mevcuttu, ancak bunlar genelde dışlanmışlardı. Baskı görmemelerine rağmen, büyük bir askerî ve siyasî güce erişecek nüfuzdan yoksundular. Yahudiler idareye yalnızca bireysel olarak katılabiliyorlar, ancak bu durumda Yahudi cemaatinin içinde bulunduğu koşullar değişebiliyordu.² Öte yandan Budizm, Moğollar nezdindeki desteklenen konumu nedeniyle yayılmaya devam ediyordu. Budizm, bugünkü Afganistan ve İran'ın doğusunu içeren bölgelerde uzun bir geçmişe sahipti, ancak İslam'ın yayılmasıyla neredeyse yok olmak üzereydi. Bununla birlikte Moğolların yaptığı tapınaklar sayesinde Budizm İran'ın batısına da yayılmış ve İran Budizm'i tinsel bir yenilenme yaşamıştı.

Hülegü'nün Saltanatı

Hülegü imparatorluğun başına geçer geçmez sorunlarla karşılaştı. Ayn Calût'taki yenilgiden cesaretlenen Musul kenti, 1261'de ayaklandı. Hülegü'ye boyun eğerek Bağdat'a asker göndermiş olan

2 Christopher P. Atwood, "Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", *IHR* 26/2 (2004), 255.

Bedreddin Lü'lü' ise 1259'da öldü. Oğlu ve varisi Melik Salih, Memlûk Sultanı Baybars'la temasa geçti. Melikin eşi ve Moğolların eski düşmanı Celâleddin Harezşah'ın kızı Terken Hatun, kocasının Baybars ile mektuplaşmasından Hülegü'yü haberdar etti. Moğollar asker sevk ettilerse de Suriye'den gelecek yardıma güvenen Musul direnişi sürdürdü. Bununla birlikte Moğollar, bir posta güvercinini ele geçirerek Baybars'ın kıtalarını Sincar yakınlarında yenilgiye uğrattılar. Moğol askerleri daha sonra zırhlarını kuşandılar ve Kürtler gibi saçlarını uzatarak (örgülerini açarak) Musulluların beklediği yardımcı kuvvetler gibi göründüler. Musul garnizonu kaleden çıkarak kenti kuşatan Moğollara saldırıya geçtiklerinde bu hileyi fark etti, ancak artık çok geçti.³

Kent yine de altı ay daha dayandı, ancak Melik Salih 1262 yazında teslim olmak zorunda kaldı. Moğollar merhamet gösterdiler ve onu Hülegü'ye gönderdiler. Ancak kent nüfusu, vasıflı zanaatçılar da dahil olmak üzere, alışılmadık bir biçimde kamilen katledildi. Moğolların bölgeden ayrılmasında sonra katliamdan kurtulabilen mülteciler kademeli olarak kente geri döndüler. Bununla birlikte Melik Salih'in affı çok sürmedi. Hülegü Melik Salih'in "koyun yağı ile kaplanmasını, ip ve keçe ile sarılarak yaz güneşi altında bırakılmasını" emretti. Bir hafta sonra kurtlanan zavallı adamın derisini yüzmeye başladılar. Melik Salih işkence nedeniyle bir ay içinde öldü.⁴ Hülegü Musul'un bir daha ayaklanmamasını sağlamak için, Salih'in üç yaşındaki oğlunu da ikiye böldürerek ibret-i alem için Dicle kıyısına astırdı.⁵

İç sorunları çözüme kavuşturan Hülegü, eski Moğol sisteminin devamı veya hükmettiği topraklardaki eşsiz yapıya uyacak şekilde değiştirilmesi konusunda kafa yordu. Moğol İmparatorluğu'nun birçok kurumunu ve yöntemini sürdüren Hülegü (sal. 1260–5) bürokrasiye çok sayıda Orta Doğulu memuru dahil etti ve Sahib Şemseddin Muhammed Cüveynî'yi vezir olarak atadı.

3 RD/Thackston2, 362; RD/Thackston1, 509–10; RD/Karimi, 729–30.

4 RD/Thackston2, 362; RD/Thackston1, 510–11; RD/Karimi, 731.

5 RD/Thackston2, 362; RD/Thackston1, 510–11; RD/Karimi, 731.

Hülegü yine de önceliği göçebelere ve konumları babadan oğula geçen asker seçkinlere verdi. Oğullarından ikisine mühim topraklar verdi. Abaka Horasan ve Mazenderan'a, Yoşmut da Arran ve Azerbaycan'a gönderildi.⁶ Bu bölgelerde komutanları yerine oğullarına güvenmesi dikkat çekiciydi. Zira bu topraklar sırasıyla Çağatayoğulları ve Cuçioğullarıyla sınır teşkil ediyordu. Diğer komutanlara ve seçkinlere de (Hülegü'nün oğullarıyla birlikte gelen Moğollar ve Türklere) yerel eşraf üzerine otorite kurmaları için topraklar verildi.

İmparatorluğun parçalanması ve ardından başlayan iç savaşlara rağmen Moğollar hâlâ *Köke Möngke Tengri*'nin dünyayı, yönetmeleri için Cengizogullarına bıraktığı fikrine sadıktılar.⁷ Bu nedenle topraklarını genişletmeleri gerekiyordu. Bununla birlikte Yeke Moğol Ulusu'nun son döneminde Moğolların birbirleriyle olan savaşları nedeniyle genişleme fırsatları sınırlıydı. İlhanlılar, Cuçi ve Çağatay uluslarıyla, Memlûk Sultanlığı ve Delhi Sultanlığı ile sınırdaştılar. Dahası, Kudüs Krallığı ve Arabistan'ın doğusu yakındı. Ayrıca imparatorluğu çözülmesiyle bugünkü Afganistan neredeyse bağımsız hale gelmişti. Mevcut fırsatların değerlendirilmesi artık daha zor olacaktı.

İlhanlılar, Cuçi Ulusu ve daha sonra müttefiklerine dönüşecek olan Memlûklarla sürekli savaş halindeydiler. Çağatayoğulları, sınırları belirsiz ve çekişmeli olduğundan çok sayıda çatışma ve savaşa neden oluyordu. Hindistan yönünde genişlemek mümkündü. Bununla birlikte Delhi Sultanlığı Moğollara karşı savunmaya artık çok daha fazla önem verdiğinden yağma akınlarının önü kesilmişti. Hülegü dönemindeki koşullar Delhi Sultanlığı topraklarının istilasını imkansız kılmakla birlikte, bugünkü Afganistan güvenli kılındığından mülteciler yoluyla Sultanlık üzerinde dolaylı bir etki yaratıldı.⁸ Dahası, çok az ganimet getiren savaşlar, zaten sorunlu olan ekonomiyi iyice bozmuştu.

6 RD/Thackston2, 364; RD/Thackston, 513; RD/Karimi, 734.

7 Reuven Amitai, *Holy War and Rapprochement* (Turnhout, 2013), 38–61.

8 Peter Jackson, *The Delhi Sultanate* (Cambridge, 1999), 115–16.

İlhanlı devletini oluşturan topraklar Moğol fetihlerinden büyük zarar görmüştü. Vakanüvislerin Horasan ve diğer bölgelerde kıyamet derecesinde bir yıkım olduğunu iddia etmeleri belki göz ardı edilebilirdi. Ancak ölüm ve yıkımın o dönemde yaşayanları şaşkına çevirdiği fikri gözden kaçamazdı.⁹ Moğollar yalnızca Yeke Moğol Ulusu döneminde değil, İlhanlılar zamanında da birçok kenti yeniden inşa ettiler. Bununla birlikte bazı bölgeler hiçbir zaman toparlamadı. Bağdat büyük bir uluslararası kentten çok daha önemsiz ticarî bir bölgesel yerleşime dönüştü, ama bir eğitim merkezi olarak önemini sürdürdü. Aynı zamanda köylülerin sürekli göçleri de devam eden bir sorundu. Ne yazık ki savaş ganimetleri azaldığında bazı Moğollar, ordunun maaşlı askerlerden oluşan bir kurum olmaması nedeniyle köylüleri yağmalamaya başladılar. Moğollar göçebe olarak geçimlerini sürdürebilirlerdi, ancak ortalama bir göçbenin yaşamı, düşmandan elde edilecek ganimetlerin sağladığı mal ve servet olmadan yoksullukla geçirdi. Bu soruna Çağatayoğulları ve Cuçioğullarıyla yapılan savaşlar eklendi. Sınırlar savaş bölgelerine dönüştüğünden, orduyla doğrudan ilişkisi olmayan köylüler ve göçebeler sınır boylarından kaçtılar. Bu durum çok sayıda bölgede *kanat* veya *kariz* adı verilen sulama sisteminin çökmesine neden oldu. Buna ek olarak savaşlar uluslararası kervan ticaretini de kesintiye uğrattı. Kimi zaman Çağatayoğullarıyla yapılan savaşlar nedeniyle doğuda Yuan İmparatorluğu'na dek uzanan kara ticaret yolları tamamen ortadan kalktı. Sonuç olarak bugünkü Afganistan'da bulunan Vahan Koridoru, Yuan İmparatorluğu ve İlhanlılar arasındaki tek kara bağlantısı olarak kaldı.¹⁰

Hülegü dönemindeki bu durum halefleri zamanında da devam etti. Hülegü, belirsizlik döneminde kısa bir süre içinde

9 Juzjani/Habibi, c. 2, 120–8; Juzjani/Raverty, 1,026–51; Juwayni/Qazvini, c. 1, 118–19; Juvaini/Boyle, 152; Ibn Athir, 390–3, 398; Ibn Athir/Richards, 225–7, 230.

10 MP1, 62–4; MP/Cliff, 52–3; MP/Lathem, 79–80; MP/Marsden, 56–7; MP/YC, c. 1, 170–2.

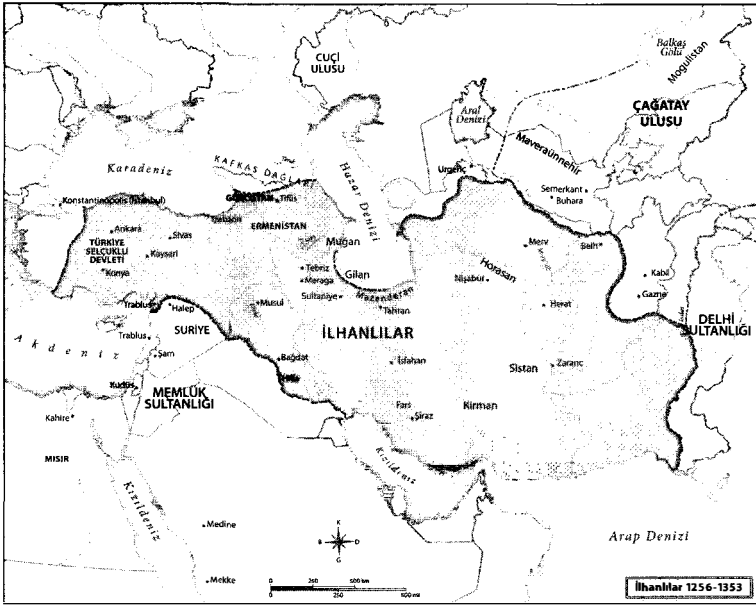
Kanat veya Kariz

Kanat veya *kariz* adı verilen sulama sisteminde su yüksek kesimlerden bir dizi yer altı kanalı ve rezervuar yoluyla alçak kesimlere ulaştırılırdı. Su, yer altında tutularak buharlaşmayla yaşanan kaybın önüne geçilir ve daha kurak bölgelerin sulanması sağlanırdı. Ancak bu sistemin devamı emek-yoğun bir çalışma düzenine bağlıydı. *Kariz* sistemi yeterli nüfus olmadıkça çöker ve sulanan bölgeler bozkıra veya çöle dönüşürdü. Antik dönemden beri yaygın olarak kullanılan bu sistem, bugün Orta Asya, İran ve Afganistan'ın bazı kesimlerinde hâlâ uygulanmaktadır. Yer altındaki kanallarda bulunan erişim noktaları sayesinde kanallar tamir edilebilirdi. Ayrıca bu noktalardaki serin sular, işçilerin yazları rahatlamalarını sağlardı.

bir fatihten bir hükümdara dönüştüğünden çok ciddi sorunlarla karşılaşmıştı. Cuçioğullarıyla hemen savaşa tutuşulmuş, böylece Hülegü'ye Yeke Moğol Ulusu'ndaki mevcut sistemi ve yakın zamanda bağlılıklarını sunan yerel seçkinlere ait sistemleri bağdaştırmak için pek bir zaman kalmamıştı. Hülegü'nün bölgeye gelişinden önce Güney İran'daki toprakların büyük bir kısmı Moğolların etkisinden uzaktı ve özerkliğe sahipti. Hülegü bu uygulamayı devam ettirdi ve Şiraz'daki Salgurlular ve Kirman'daki Kutluk Hanlığı ile Herat'taki Kart Hanedanı gibi az sayıdaki devletle, her iki tarafa da fayda sağlayan bir birliktelik kurdu.¹¹ Hülegü ayrıca Moğolların azınlıkların desteklenmesi uygulamasını sürdürerek, bu grupların asimilasyonunu önledi ve böylece Budistlerin ve çeşitli gruplardan oluşan Hristiyanların durumu iyileşti.

Hülegü'nün eşi Dokuz Hatun'un Nasturi olması Hristiyanlara daha fazla önem verilmesini sağladı. Dokuz Hatun, İlhanlı

11 George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran* (New York, 2003), 96.

Harita 9.1 İlhanlılar, 1256–1353 © Mapping Specialists

devletinin dört bir yanında kiliselerin yapılmasını teşvik etti.¹² Tuluy'un eski eşi olan Dokuz Hatun, aynı zamanda güvenilir bir danışmandı. Gerçekten de Möngke kardeşine her konuda ona danışmasını tavsiye etmişti.¹³ Bununla birlikte Hristiyan bir başhatunun varlığı, Müslümanların baskı gördüğü anlamına gelmiyordu. Müslümanlar kuşkusuz daha önce olduğu gibi ayrıcalıklı bir konuma sahip değildi. Hülegü'nün dinî hoşgörü politikasını sürdürmesiyle her inançtan topluluklar ibadetlerini yerine getiriyordu. Bu politika sayesinde bu gruplar, birbirlerinin ibadetlerine de engel olamadılar. Bununla birlikte Orta Doğu'daki diğer dinî gruplara da destek verilmesiyle, Müslümanların elindeki güç tekelî kırıldı ve İlhanlıların kontrolünün artmasını sağladı. İlhanlılar

12 BH2, 444; Grigor of Akanc, 341, 343, 351; Hetoum, 40–4; Kiracos, Kirakos, §60, RD/ Karimi, 678; RD/Thackston1, 472; RD/Thackston2, 334; Vardan, 217.

13 RD/Karimi, 687; RD/Thackston1, 479; RD/Thackston2, 340.

aynı zamanda idarede çok sayıda Müslümanın görev almasını sağladılar. Zira Hülegü'nün veziri Şemseddin ve kardeşi Bağdat valisi Alâeddin Ata Melik Cüveynî örneklerinde görüldüğü gibi, kişilerin becerileri etnik kökenden ve dinden önce geliyordu.¹⁴

Cuçi Ulusu ile yapılan savaş toprak kazanma amaçlıydı. Hülegü, Musul kuşatmasından sonra çok sayıda asker sevk ettiği Cuçi cephesini kuvvetlendirdi. Cuçiogulları Arran ve Azerbaycan bölgeleri üzerinde hak iddia ediyorlardı. Onlara göre bu bölgeler, Moğol atlarının toynaklarının bastığı bölgeler kategorisine girdiği için, Cengiz Han'ın Cuçi soyuna verdiği toprakların sınırıydı.¹⁵ Möngke de saltanatının ilk yıllarında bunu onaylamış ve böylece Batu, Meraga ve Tebriz kentlerine hakim olmuştu.¹⁶ Hülegü'nün ordusunda bulunan üç Cuçi soylusunun, Balagay, Tutar ve Kulî'nin idamı, durumu daha da sertleştirdi. Balagay ve Tutar büyücülükle suçlanmış ve Cuçi Ulusu'nun hükümdarı Berke de bu ithamlara onay vermişti.¹⁷ Ancak onların beraberlerindeki askerleri Cuçi topraklarına kaçmaya çalıştılar. Bazıları Derbent üzerinden kuzeye giderken, bir kısmı da bugünkü Afganistan'da bulunan ve Ögedey döneminde Dayir tarafından kurulan *tammada*ki Negüder adlı bir Cuçi komutanının yanına kaçtı. Afganistan'ın Cuçiogullarına eğilim göstermesiyle İlhanlıların Hint sınırındaki kontrolü de ortadan kalktı. Bazıları da Memlûk topraklarına kaçtılar ve Cuçi Ulusu ile ittifak halinde olan Memlûklar tarafından iyi karşılandılar. Ayrıca Hülegü'nün, Cuçi tahtında Batu'nun dul eşi Borakçin ile onun küçük yaştaki torunununu (Ulakçı) desteklemesi nedeniyle Berke de ona kin tutmuş

14 Bkz. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran*, 177–212; Esther Ravalde, “Shams al-Din Juwayni, Vizier and Patron: Mediation between Ruler and Ruled in the Ilkhanate”, *MME*, 55–78.

15 Juvaini/Boyle 42; Juwayni/Qazvini, c. 1, 31; Peter Jackson, “The Dissolution of the Mongol Empire”, *CAJ* 22 (1978), 209.

16 Jackson, “Dissolution of the Mongol Empire”, 209.

17 J. A. Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, J. A. Boyle (ed.), *CHI*, c. 5, 353.

olabilirdi.¹⁸ Ne olursa olsun Berke Han'ın 1262'de Azerbaycan'ı ele geçirmeye teşebbüs etmesiyle savaş başladı. Kazanılan ve kaybedilen muharebelerle savaş büyük ölçüde sonuçsuz kaldı. İki devlet arasındaki sınır da pek bir değişim göstermedi.

Savaşlara ve yeni bir devlet kurulmasına rağmen Hülegü, İlhanlı devletinin kültürel yaşamını başlattı. Hülegü ve haleflerinin himayeleri sayesinde İslam sanatlarında ve bilimlerinde hayranlık uyandıran bir yaratıcılık dönemini başlattı. Hükümdarların sanata ve bilime desteği zamanla daha da arttı. Hülegü, başkenti Meraga yakınlarında Şii âlim Nasırüddîn et-Tusî için bir gözlemevi inşa ettirdi. Asıl öncelik Nasırüddîn et-Tusî'nin yıldızları gözlemesi ve han ailesi için doğru bir yıldız haritası çıkarması olmakla birlikte, âlim aynı zamanda astronomi çalışmaları da yürüttü. Sonuç olarak bu Şii hezarfeni, güneş merkezli bir sistemde yaşadığımız sonucuna varan Copernicus'tan neredeyse iki yüzyıl önce aynı şeyi keşfetti. Tusî'nin trigonometriyi de bulduğu söylenir.¹⁹ Sayısız âlim ve entelektüel, Hülegü'nün onları cömert bir şekilde himaye etmesi sayesinde araştırmalarına devam ettiler ve çalışırken maaş aldılar. Din veya araştırma konusu önemli değildi. Süryani rahip Bar Hebraeus, yalnızca kilisesinin himaye edilmesini sağlamadı, aynı zamanda döneme ait bir kronik de kaleme aldı. Onun eseri Orta Doğu'daki Moğol dönemine ilişkin önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir.

Reşîdüddîn'in nedenselliği temel alan ama ironik yorumları göz önüne alınacak olursa, Hülegü araştırma sonuçlarına aldırmaksızın âlimlerine ve özellikle simyacılar muazzam bir servet yatırmıştı. Reşîdüddîn'e göre "*transmutasyon*"²⁰ konusunda hiç şansları yoktu, ancak hilekârlık ve düzenbazlık konusunda efendilerinin iktidarının sağladığı atölyelerde bulunan malları yağmalamada ve boşa harcamada mucize yaratıyorlardı".²¹ Hülegü

18 Jackson, "Dissolution of the Mongol Empire", 223–4.

19 Lane, *Early Mongol Rule*, 213–25.

20 Simyacıların metalleri altında dönüştürme teşebbüsleri (ç.n.).

21 RD/Thackston2, 364; RD/Karimi, 1,048–9; RD/Thackston1, 513.

başlangıçta başkentini İran'ın kuzeybatısındaki Meraga'da kurmuştu, halefleri ise ağırlığı Tebriz'e verdiler. Tebriz'in İlhanlı devletinin başkenti olması, buranın yalnızca İlhanlı dünyasının kültürel merkezi olmasını sağlamadı, aynı zamanda kenti uluslararası bir ticaret ve sanayi merkezine dönüştürdü.²² Yeke Moğol Ulusu döneminde Karakurum'da olduğu gibi İlhanlılar başkentlerine yerleşmek yerine kentin çevresinde göçebe bir yaşam sürmeye eğilim gösterdiler.

İlhanlı hükümdarları yalnızca kültürel faaliyetleri himaye etmekle kalmıyor, eşleri de sanatı ve inşaat projelerini destekliyordu. Dinî yapıların inşasıyla meşhur olan Tuğrul Ong Han'ın yeğeni Dokuz Hatun, hayırsever faaliyetleri nedeniyle Ermeni, Gürcü ve diğer Hristiyan kaynaklarınca adeta bir azize olarak tasvir edilir. Bununla birlikte Dokuz Hatun, inancına rağmen hayır işlerini kendi diniyle sınırlamadı. Müslümanlar ve Budistler de onun büyük desteğini gördüler; anlaşıldığına göre nüfusun tamamı onu sevip sayıyordu.²³

Abaka

Hülegü aylarca hastalıkla mücadele ettikten sonra Şubat 1265'te öldü. Budist doktorlar ve diğer hekimler hastalığını iyileştiremediler.²⁴ Dokuz Hatun da aynı yılın haziran ayında öldü. Yeni devletin kurucusu ölmüştü, ancak onun politikaları oğlu Abaka ile (sal. 1265–82) sürdü. Abaka'nın tahta geçişi için düzenlenen kurultayın, kardeşi Yoşmut'un kendisine kısa bir süreliğine meydan okuması dışında, büyük ölçüde bir formalite olduğu

22 Daha fazlası için bkz. Roxanne Prazniak, "Tabriz on the Silk Roads: Thirteenth-Century Eurasian Cultural Connections", *Asian Review of World Histories* 1: 2 (2013), 169–88.

23 RD/Karimi, 678; RD/Thackston2, 334; RD/Thackston1, 472; BH1, 435; Gandzaketsli Kirakos, *Kirakos Gandzaketsi's History of the Armenians*, çev. Robert Bedrosian (New York, 1986), 327.

24 RD/Thackston2, 365; RD/Thackston1, 514; RD/Karimi, 736.

görülmektedir.²⁵ Abaka da babası gibi Cuçioğulları, Çağatayogulları ve Memlûklarla savaştığından, uzun bir saltanat sürmesine karşın devlet işlerine gerekli ilgiyi gösteremedi. Bu durum elbette devletin bir krizde olduğunu göstermiyordu. Bununla birlikte devletin yalnızca askerî ihtiyaçlara hizmet ettiğini ve gelişmiş kurumlar olmaksızın büyük ölçüde rastgele bir araya getirilmiş kurumlara bağlı kaldığını ortaya koyuyordu. Abaka, babasının veziri olan ve yeni İlhan seçilmesini kolaylaştıran Şemseddin Cüveynî'yi görevde tuttu. Buna ilave olarak noyanların da desteğini sağladı. Aynı zamanda Kubilay Han'ı İmparatorluğun Kağanı olarak resmen tanıdı.²⁶

Abaka'nın saltanatında şiddeti artan savaşlar birçok bakımdan kurumsallaştı ve böylece divan ve bürokrasi aleyhine olmak üzere noyanların gücü arttı.²⁷ Memlûklarla yapılan savaş daha saldırgan bir hâl aldı. Sultan Baybars İlhanlılara doğrudan saldırı yapmakla birlikte, Antakya Prensiği ve Kilikya Krallığı gibi kendisine sınırdaş olan ve İlhanlılara bağlı bulunan devletleri ortadan kaldırdı veya zayıflattı. Baybars, İlhanlı ordusunun Cuçi ve Çağatay hanlıklarıyla uğraşmasından yararlanarak iyi bir zamanlamayla Anadolu'yu bile istila etti. Savaşların gerekli olduğu fikri, bunların nedenlerinin bile önüne geçmişti. Savaşların giderek kurumsallaşması sonucunda barış çabaları nadiren görülmeye başlandı. Elbette bu durum İlhanlıların bürokrasiyi toparlamasına engel oldu. Zira savaşlar sınır bölgelerinin tahribine yol açtığı kadar malî kaynakları da kurutuyordu.²⁸

25 Michael Hope, "The Transmission of Authority through the Quriltais of the Early Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (1227–1335)", *MS 35* (2012), 98.

26 RD/Karimi, 742–3; RD/Karimi 1999, 517; RD/Thackston2, 367–8.

27 Michael Hope, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran* (Oxford, 2016), 111.

28 Hope, *Power, Politics, and Tradition*, 117. Memlûk-İlhanlı savaşları için bkz. Reuven Amitai Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260–1281* (Cambridge, 1995).

Berke Han'ın 1265–66'da ölümünden sonra Cuçioğullarıyla yapılan savaş duraksadı. Yeterince sorunla uğraşan Abaka, Cuçi topraklarına saldırmaktan kaçındı. Bunun yerine Kür Irmağı boyunca derin bir hendekle korunan bir sur inşa ettirdi.²⁹ Böylece biraz soluklanan Han, İlhanlı toprakları üzerinde hak iddia eden kuzeydoğu sınırındaki Çağatayoğullarına döndü. Babası gibi Cuçi Hanlığı'na karşı kendi ordusuyla mücadele eden Abaka, Hülegü'nün ordusuna eşlik eden Çağatayoğullarıyla uğraştı. Çağatay Hanı Barak, bu askerleri kendi ordusuna katılmaya ikna etmişti. Askerlerin hepsi değilse bile çoğu bu çağrıya uydu. Ancak çok azı Çağatay topraklarına ulaşabildi.³⁰ Bununla birlikte Çağatay istilası 22 Temmuz 1270'te, bugünkü Afganistan'da bulunan Herat yakınlarında durduruldu. Barak'ın ölümünden sonra (9 Ağustos 1270), Abaka Ceyhun'u geçerek Çağatay topraklarına girdi ve Buhara'yı yağmaladı.³¹ Bu tarihten sonra Orta Asya'dan önemli bir tehdit gelmedi.

Abaka ayrıca önemli diplomatik çabalar gösterdi. Avrupa'ya gönderdiği elçiler, çeşitli hükümdarlar ve hatta Papa ile de buluşarak Memlûklara karşı olası ittifakı tartıştılar. Abaka, Suriye'yi fethederse Kudüs'ü Avrupalılara teslim edeceği sözünü dahi verdi.³² Bununla birlikte Abaka'nın diplomatik çabaları yalnızca batıyla sınırlı değildi. Kubilay Han'ı resmen Kağan olarak tanıyarak Yuan İmparatorluğu ile resmî ilişkileri de başlattı. Bu iki imparatorluk arasındaki muhaberat, kara yolları (mümkün olduğu durumlarda) ve deniz yoluyla yapılıyordu. Kubilay Han ile resmi ilişkilerin kurulmasıyla İlhanlı ve Yuan imparatorlukları yalnızca mal ve teknoloji değiş tokuş etmekle kalmadılar, aynı zamanda bir önceki bölümde açıklandığı gibi vasıflı görevlileri de birbirlerine gönderdiler.

29 RD/Karimi, 745; RD/Thackston2, 519; RD/Thackston2, 368.

30 RD/Karimi, 750; RD/Thackston2, 522–3; RD/Thackston2, 371.

31 Herat Muharebesi için bkz. Michal Biran, "The Battle of Herat (1270): A Case of Inter- Mongol Warfare", *WIAH*, 175–220.

32 *RS*, 182–3.

Abaka'nın yaşamı büyük ölçüde savaşlar, Cuçi ve Çağatay uluslarıyla bağları olan Karaunas ve Neküdar gruplarının ayaklanmalarıyla geçti.³³ Savaş dönemlerinde kuvvetli ve becerikli bir önder olduğunu kanıtlayan Abaka, imparatorluğu birçok cephe- de savunmayı başardı. 1 Nisan 1282'de Hemedan'da, bir hayli içki içtiği bir gecenin sonunda öldü. Abaka, Michael Hope'un "Kolejyal İdare" adını verdiği ve noyanların devlet işlerinde ciddi nüfuz sahibi oldukları bir devleti yönetti. Dinamik bir kişiliği vardı. Noyanlar, büyük bir güce sahip olmalarına rağmen Abaka onları kontrol altında tutmayı bildi.

Noyanların nüfuzu artınca Abaka sivil idarede *bırakınız yap- sınızlar*³⁴ yaklaşımını benimsedi. *Sahip divanı* veya başveziri olan Şemseddin Cüveynî'yi istediği gibi faaliyetlerde bulunması için serbest bıraktı. Bu dönemde Mecidü'l-Mülk Yezdî adlı bir bürokrat Abaka'nın gözüne girdi. Mecidü'l-Mülk sürekli olarak sahip divanın aleyhine kanıtlar topladı, onu hem zimmetine para ge- çirmekle hem de Memlûklarla birlikte komplo kurmakla suçladı. Bu ikinci itham büyük olasılıkla dolaylı kanıtlara dayanırken, ilk ithamı kanıtlamak daha kolaydı. Abaka bu kanıtları derhâl ka- bul etmedi, ancak durumu özel olarak soruşturdu. Sonuç olarak Şemseddin *Sahip Divan* olarak görevine devam etti. Bununla bir- likte İlhan'ın mülklerinin gelirinin kontrolü Mecidü'l-Mülk Yez- dî'ye geçti ve böylece Şemseddin bu gelir kaynağından mahrum kaldı. Abaka ayrıca Mecidü'l-Mülk'ü, Şemseddin ile aynı rütbeye de getirdi.³⁵ Şemseddin'in zayıflatılması üzerine Mecidü'l-Mülk hiddetini Ata Melik Cüveynî'ye çevirdi. İthamlar iftira olsa da

33 Jean Aubin, "L'ethnogenese des Qaraunas", *Turcica* 1 (1969), 65–95; Timothy May, "Ил-хаант улс ба Афганистан", s. 299–325, çev. D. Tod ve D. Bayarsaikhan, Dashdondog Bayarsaikhan and Christopher P. Atwood (ed.), *ИЛ-ХААДЫН СУДЛАЛШИЙНЭ ХАНДЛАГА ӨГҮҮЛЛИЙН ЭМХЭТГЭЛ* (Ulaanbaatar, 2016); Hirotoshi Shimo, "The Qaraunas in the Historical Materials of the Ilkhanate", *The Memoirs of the Toyo Bunko* 33 (1977), 131–81.

34 Metinde *laissez-faire* (ç.n.).

35 RD/Karimi, 766; RD/Thackston2, 543; RD/Thackston2, 384–6; Khwandamir, 62–3.

Cüveynî ve taraftarları geçen yirmi yıl içinde çok sayıda düşman edinmişlerdi ve Mecidü'l-Mülk ise bu düşmanların desteğini kazanmayı başardı.

Mecidü'l-Mülk, Ata Melik Cüveynî'yi yalnızca zimmetine para geçirmekle suçlamadı, onun Bağdat'ı Memlûklara teslim etmeyi planladığını da iddia etti. Bunun üzerine Cüveynî hapse atıldı.³⁶ Dahası, "Pervane" unvanıyla bilinen ve Anadolu (*Rum*) *darugaçisi* Muînüddîn Süleyman, Memlûk Sultanı Baybars ile bir komplo hazırladı. Bu sayede Memlûk istilası kolaylaştığı gibi, 1277'de Moğolların Elbistan'da mağlup olmaları sağlandı. Bunun üzerine Abaka, Moğol olmayan memurlardan kuşku duymaya başladı.³⁷ Müslüman memurlara ise neredeyse hiç güveni kalmamıştı.³⁸ Mecidü'l-Mülk iktidarı ele geçirmiş gibi gözükse de aslında Şemseddin'in yetkilerine karşı bir denge unsurundan fazlası değildi.

Genelde *karaçu* olarak belirtilen en kuvvetli noyanlar kendi çıkarlarını korumaya çalışıyorlar ve zayıf bir sivil idare onlara destek oluyordu. Abaka'nın ölümüyle birlikte noyanlar, kendi hâkimiyetleri ile *yasayı* koruyacak ve uygulayacak bir hükümdar arayışına girdiler.³⁹ Yeke Moğol Ulusu döneminde toplanan ve kağan seçen kurultayların aksine, imparatorluğun daha küçük devletlere bölünmesi bu kurultaylara daha az sayıda *altan uruğ* mensubunun katılmasına neden oldu. Gerçekten de taht adayları arasında yalnızca Hülegü'nün soyundan gelen Cengizogulları vardı. Tuluyoğulları bile seçimin dışında bırakıldılar. Dahası, Cengizogullarının adaylıkları engellenmekle kalmadı, nüfuzları da sınırlandı.

Kurultay iki adaya odaklandı: Hülegü ve eşi Kutuy Hatun'un yedinci oğlu Tegüder (Teküder) ile Abaka'nın ve İlhanlılarda

36 RD/Karimi, 777; RD/Thackston2, 544; RD/Thackston2, 384–5; Khwandamir, 64.

37 RD/Karimi, 775; RD/Thackston2, 542–3; RD/Thackston2, 385; *Hope, Power, Politics, and Tradition*, 120–1.

38 Amitai-Preiss, *Mamluks and Mongols*, 168–78; Hetoum, 46; Grigor of Akanc, 367.

39 Hope, "The Transmission of Authority through the Quriltays", 108.

kayda değer bir nüfuza sahip olan Ölcey Hatun'un oğlu Möngke Temür.⁴⁰ Ancak o da 26 Nisan 1282'de, muhtemelen kurultaya gelmek üzereyken Musul yakınlarında öldü. Bu da Ölcey Hatun'un hizbinin ortadan kalkmasına neden oldu.⁴¹ Böylece han seçimi ve onay sürecinde daha da fazla nüfuz elde eden noyanlar, Tegüder'i (sal. 1282–4) seçtiler.

Orta Dönem

Muhtedi olan Tegüder, geniş kesimlerce etkisiz bir hükümdar olarak görüldü. Böyle olması sebepsiz değildi, belki de Müslüman vezirlerinin ve eşlerinin gereğinden fazla etkisinde kalıyordu. Ne zaman din değiştirdiği bilinmemekle birlikte, gençliğinde Nasturi Hristiyanı, İslam'ı seçince ise Ahmed adını almıştı.⁴² İçteki komplolar ve darbe girişimleri saltanatını karışık bir duruma soktuysa da, bu girişimlerin hükümdar olarak beceriksizliği nedeniyle mi yoksa kurultayda ortaya çıkan tatminsizlikten mi kaynaklandığı belirsizdir.

Sivil idarede Mecidü'l-Mülk ve Şemseddin arasındaki rekabet devam etti. Mecidü'l-Mülk, Abaka'nın diğer oğlu Argun'a, Şemseddin'in Abaka'yı zehirlediğini haber verdi.⁴³ Ancak Şemseddin, durumu tersine çevirerek Mecidü'l-Mülk'ün Argun ile bir komplo kurarak kendisini tahttan indireceği konusunda Tegüder'i ikna etti. Mecidü'l-Mülk'ün büyücülükle ilişkisi olduğuna dair kanıtlar da sunulmuş olabilir. Soruşturmacılar, sarı ve kırmızı mürekkeple yazılmış, ancak okunamayan aslan derisiyle kaplı bir yazı buldular. Saray şamanları ve Budist keşişler bunun bir nevi tılsım olduğu

40 Bruno de Nicola, *Women in Mongol Iran: The Khatuns*, 1206–1335 (Edinburgh, 2017), 95.

41 RD/Karimi, 778; RD/Thackston2, 545; RD/Thackston2, 95; De Nicola, *Women in Mongol Iran*, 95.

42 Reuven Amitai, "The Conversion of Teguder Ilkhan to Islam", *JSAL* 25 (2001), 17–20.

43 RD/Karimi, 785–6; RD/Thackston2, 548–9; RD/Thackston2, 389–90.

konusunda hemfikir diler. Dolayısıyla, Müslüman bir hizibin, Müslüman bir rakibi ortadan kaldırmak için kullandığı araçlar, şamanları ve Budistleri şüphelinin kötü niyetli olduğuna ikna etti. Mecidü'l-Mülk kusur işlemediğini iddia etse de mahkemeyi (*yargu*) inandıramadı. Şemseddin ise onu iktidardan düşürmeyi ve belki de hapse attırmayı amaçlıyordu. Ancak kardeşi, tarihçi Ata Melik Cüveynî ve ona kin besleyen diğerleri Mecidü'l-Mülk'ün idamını talep ettiler. Reşidüddîn'e göre "Ahmed, Mecidü'l-Mülk'ün öldürülmesi için rakiplerine teslim edilmesine dair bir ferman çıkardı... ve bir gece onlara teslim edilen Mecidü'l-Mülk parça parça edildi".⁴⁴ Bu olay 14 Ağustos 1282 tarihinde gerçekleşti.

Mecidü'l-Mülk'ün Argun'un desteğini sağlaması ve Şemseddin'in rakibini Argun ile komplo kurmakla suçlaması, aslında Tegüder için mücadelenin çok daha çetin olduğunu gösteriyordu. Argun'un kısa bir süre için tahta geçmesi düşünülmüştü. Çok sayıda Fars kaynağına göre Tegüder, tahtı gayrimeşru bir şekilde ele geçirmişti ve Argun'dan buna rıza göstermesi istenmiş, aksi halde yaşamının tehlikeye gireceği söylenmişti. Ancak Michael Hope'un ortaya koyduğu gibi noyanların çoğu (yalnızca düzenli ordu komutanları değil, *karaçular* da) Ahmed'i desteklemişlerdi. Tegüder'in desteklenmesinde annesi Kutuy ve iki eşi Tokuz ve Armani de önemli roller üstlendiler.⁴⁵

Bununla birlikte durumdan hoşnut olmayan Argun, neticede kendisine taraftar buldu. Belli kentlerdeki memurları kendi adamlarıyla değiştirerek Tegüder'e karşı mücadeleye girişti. Tegüder buna tepki göstererek kendi adamlarına makamlarını iade etti, Argun'un temsilcilerine ise çoğu zaman dayak attırdı ve işkence ettirdi. Argun ise Bağdat yakınlarında kışlayarak asker toplamaya başladı. Tegüder'in ordusu ise savaşa hazır bir mesafede bulunuyordu. Büyük olasılıkla bu nedenle çileden çıkan Argun, Tegüder'in *darugaç*ilerinden birini tutuklattı, onu bir *duşakaya*

44 RD/Karimi, 786–7; RD/Thackston2, 549–50; RD/Thackston2, 390.

45 Hope, *Power, Politics, and Tradition*, 126–8.

(bir nevi boyunduruk) bağladı ve bir eşeğe bindirerek Ahmed'e gönderdi. Tegüder'in hükmüne karşı yapılan bu cüretkâr ve aşâğılayıcı müdahale bir ayaklanma olarak görüldü.⁴⁶

Karaçulardan biri olan Hindu Noyan, krizi çözmeye çalışarak Argun'a Tegüder'in üzerine yürümemesini söyledi, Argun'un Horasan'da desteğe sahip olduğunu, ancak İlhan'a karşı harekete geçerse başarısız olacağını belirtti. Argun ise onu dinlemedi. Belli ki dik başlı hanedan üyesine kızan Hindu Noyan, Tegüder'e katıldı.⁴⁷ Bu durum savaşı önleyemedi. Tegüder'in haberi olmaksızın önceden ona destek veren birçok noyan durumdan memnun değildi.

Bazı bilginler Tegüder'in Müslüman olmasının Memlûk Sultanlığı ile olan gerginliği azaltacağını düşünüyordu, bununla birlikte çok sayıda komutan bunu arzu etmiyordu. Gerçekten de Tegüder'e yapılan darbenin, komutanların, Han'ın din değirmesinden ve İlhanlıları bir İslam devletine dönüştürme hedefinden hoşlanmadıkları için gerçekleştiği düşünüldü. Bununla birlikte Han'ın Memlûklarla yazışmalarında, dinin Moğol siyâsî ideolojisini değiştirmedeği görülür. Ahmed Tegüder'in, kendisiyle aynı dine inananlarla barış yapmayı isteyeceği düşünülse de o, Moğolların dünyayı yönetme hakkını sürdürmüş ve Müslüman olduğunu düşünerek Memlûklarla artık kendisine boyun eğeceğine inanmıştı. Memlûkların böyle düşünmemesi şaşırtıcı değildi.⁴⁸ Komutanları onu tahttan indirdiği sırada, büyük ölçüde beceriksizliği ve kibri nedeniyle çabalarından neredeyse hiç kazanç sağlayamamıştı. Tegüder ayrıca kendisini destekleyen kilit insanları da ödüllendirmekte başarısız olmuş ve onları alenen küçük görmüştü.⁴⁹ Tegüder'in ahlâkı konusunda da kaygılar vardı. Kıdemli komutanlarının birçoğu onun din değiştirmesini ve başkalarına da din değiştirme konusunda baskı yapmasını onaylamıyordu.

46 RD/Karimi, 789–91; RD/Thackston2, 551–2; RD/Thackston2, 391.

47 RD/Karimi, 790; RD/Thackston2, 552; RD/Thackston2, 391.

48 Reuven Amitai, "The Conversion of Teguder," 30–34; A. Allouche, "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *IJMES* 22 (1990), 437–46.

49 Amitai, "The Conversion of Teguder", 38–43.

Din onlar için önemli değildi ve başlangıçta Tegüder'i desteklemelerinde önemli bir rol oynamıyordu.⁵⁰ O hâlde bu tatminsizliğin nedeni, Sultan Kalavun'a yazdığı mektuptaki sert ifadelerle rağmen, onlarla birlikte Memlûklara karşı bir sefere çıkmamış olmasıydı. İlhanlı ordusunun, başarısızlığına rağmen Suriye'nin istilasını ve fethini bir görev olarak gördüğü açıktır. Tegüder'in ise bir sefer düzenlemeye niyeti yoktu.

Tegüder'in eylemleri eski taraftarlarının giderek Argun saflarına geçmesine yol açtı. Argun, İslam karşıtı birçok *karaçu*ya kucak açmakla birlikte, dikkatli davrandı, zira çok sayıda genç Moğol komutan Müslüman olmuştu.⁵¹ Yine de Argun'un yeterli desteği yoktu. Tuhaf bir şekilde beklediği an yenilgi sırasında geldi. Ahmed, Argun'un üzerine yürüyerek onu Rey'den çıkardı. Nevruz adlı bir *karaçu* Argun'a Ceyhun boyunca çekilmesini tavsiye etti. Argun tavsiyeye uymadı ve teslim oldu. Tegüder, noyanların tavsiyelerini dinlemeyerek Argun'u idam ettirmedi. Belki de yeğenin kanını dökmeye gönülsüzdü. Bununla birlikte Argun'un taraftarlarından bazıları idam edildi. Tegüder'in beceriksizliğinden öfkeye kapılan birkaç noyan, Tegüder'in yokluğunda Argun'u serbest bıraktılar. Argun taraf değiştiren komutanlar sayesinde Tegüder'in kampını ele geçirdi. Böylece İlhanlıların tamamı ona bağlandı. Tegüder ise kısa süre sonra ele geçirildi, yargılandı ve idam edildi.⁵²

Hülegü'nün torunu Argun (sal. 1284–91) İlhan seçildi. Kubilay'dan gelen bir *yarlık* ile konumu meşrulaştırıldı.⁵³ Tegüder'in devrilmesinde oynadığı rol düşünülünce seçilmesi şaşırtıcı sayılmazdı. Argun, noyanların desteğine sahip olmakla birlikte ordunun baskın olduğu bir devletin zayıflığını fark etti. Tegüder gibi bir İslam devleti kurma arzusu yoktu; ancak hem Moğolların çıkarlarını destekleyecek hem de nüfusun ihtiyaçlarına karşılık

50 RD/Karimi, 793–5; RD/Thackston2, 554–5; RD/Thackston2, 393–4.

51 Amitai, “The Conversion of Teguder”, 38–43.

52 RD/Karimi, 796–800; RD/Thackston2, 556–9; RD/Thackston2, 394–6.

53 RD/Karimi, 812; RD/Thackston2, 566; RD/Thackston2, 401.

verebilecek kuvvetli bir sivil idare kurulması gerektiğini fark etmişti. Bu sayede imparatorluk güçlenebilirdi.

Bununla birlikte bu fikir ancak Argun'un iktidarı sağlam bir şekilde ele almasından sonra gerçekleşti. Argun ilk başlarda, kendisini tutsaklıktan kurtaran önde gelen noyanlardan Buga'nın rızasıyla hükmetti. Şemseddin'in ise talihi tersine döndü. 1284'te idam edildi. Kendisine yapılan sayısız suçlamalara rağmen idarenin dışında olanlarca becerikli ve etkin olarak değerlendirilmişti.⁵⁴ Buga Noyan hem sahip divan (başvezir) hem de *emirül-ümera* (başkomutan) görevlerini üstlendi. Böylece hem askerî hem de sivil idarenin kontrolünü eline geçirdi.⁵⁵ Buga muazzam yetkilerle donatılırken, diğer *karaçular* da eyaletlerin valiliklerini getirildiler ve yine kendilerine topraklar verilen Argun'un akrabalarına atabeylik yaptılar. Bu amaçla Argun'un kardeşi Geyhatu Anadolu'ya, Argun'un oğlu Gazan ise Horasan ve Mazenderan'a gönderildi.

Buga'nın yetkilerinin de bir sınırı vardı. *Karaçu* rakipleri, onun kendi topraklarına karışmasına izin vermediler. Buna ek olarak *altan uruğun* gücü de zamanla arttı. Buga'nın iktidardan düşüşü, küstahlığıyla diğer *karaçuları* ve bürokrasiyi yabancılaşmasıyla ilgiliydi. Argun, Buga'nın kendisine karşı bir komploya karışması üzerine bu durumu artık görmezden gelemezdi. İlhan, 16 Ocak 1289'da Buga'nın idamını emretti.⁵⁶

Buga'nın yerine getirilen Yahudi hekim Sa'düddeve, başarılı bir sahip divan oldu.⁵⁷ Müslümanların baskın olduğu bir bürokraside, bir Yahudinin yükselişini ve makamını kıskananlar tarafından yıpratılmaya çalışıldı. Argun, Sa'düddeve'den hoşnut olmayan başlıca görevli Melik Celâleddin'i de idam ettikten sonra ona karşı

54 BH1, 473; RD/Karimi, 821; RD/Thackston2, 573; RD/Thackston2, 406.

55 RD/Karimi, 814–15; RD/Thackston2, 568; RD/Thackston2, 403.

56 RD/Karimi, 817–18; RD/Thackston2, 570; RD/Thackston2, 404–5; Khwandamir, 72–3.

57 J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *CHI*, c. 5, 369–70.

açık bir muhalefet kalmadı.⁵⁸ Sa'düddeve, noyanlara açıkça meydan okuyamasa da, bağımsız bir sivil bürokrasi kurmayı başardı.

Buga bir tehdit olmaktan çıkınca, Nevruz Noyan 1289'da Horasan'da isyan bayrağını çekti. Argun Aka'nın oğlu Nevruz, Argun'un oğlu Gazan'ın varlığına rağmen Horasan'ı ele geçirdi. Hanedandan bazı kimseler de ona katıldılar.

İç politikadaki entrikalara ek olarak Argun'un saltanatı dışta da zorluklarla karşılaştı. Mart 1289'da Cuçioğullarına ait bir ordu ülkeyi istila ettiyse de İlhan, ordusunu bizzat zafere ulaştırdı. Argun, büyük olasılıkla çok sayıda ayaklanma nedeniyle Suriye'yi istila etmeye ise kalkışmadı. Yine de tahta geçişi, babasının hedeflerini gerçekleştirebileceği düşünülerek Memlûklar tarafından kaygıyla karşılandı.⁵⁹ Moğollar istilaya girişmediler; Memlûklar ise İlhanlı sınırlarına akınlar düzenlediler.⁶⁰ Argun, Memlûk Sultanlığı'na karşı diplomasiyi veya belki de psikolojik savaşı kullandı.⁶¹ Özellikle psikolojik savaşın başarıları tartışmaya açık olsa da Argun, hem Cuçi Ulusu'na hem de Memlûklara karşı iki cepheli bir savaşı sürdüremeyeceğini fark etmişti. Bu amaçla Avrupa'dan gelen elçileri kabul etmekle kalmadı, Nasturi rahibi Rabban Savma'yı bir ittifak amacıyla Avrupa'ya elçi olarak da gönderdi.⁶² Rabban Savma geride seyahatlerine ilişkin ayrıntılı bir kayıt bırakmıştır. Memlûklar ise, belki de İlhanlı-Latin ittifakı nedeniyle endişe duyduklarından, Argun'un ölümü üzerine Filistin'deki son büyük Haçlı kalesi

58 RD/Karimi, 819–20; RD/Thackston2, 571–2; RD/Thackston2, 405.

59 BH1, 472.

60 BH1, 483.

61 Reuven Amitai, "An Exchange of Letters in Arabic between Abaya Ilkhan and Sultan Baybars (a. h. 667/a. d. 1268–69)", *CAJ* 38 (1994), 11–33.

62 BH1, 492; RS muhtefli yerlerde. Ayrıca bkz. Denise Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality* (Leiden, 2014), 184–8; Reuven Amitai, *Holy War and Rapprochement*, 52–3; Reuven Amitai, "Edward of England and Abagha Ilkhan: A Reexamination of a Failed Attempt at Mongol–Frankish Cooperation", M. Gervers ve J. M. Powell (ed.), *Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusades* (Syracuse, NY, 2001), 75–82.

Akka'ya saldırdılar.⁶³ Böylece Memlûklar, Akka'yı savunanlara kurtuluş ihtimali bırakmadılar.

Abaka döneminden farklı olarak Argun'un saltanatına askerî seferler damga vurmadı. Bununla birlikte Argun sivil idarenin otoritesini ve gücünü, noyanlarıinkiyle eş düzeye getirmeyi başardı.⁶⁴ Buna karşın reformları kalıcı olmadı. Argun, muhtemelen Budist doktorların verdiği cıva ve sülfür temelli ilaçlar nedeniyle, 10 Mart 1291'de öldü. Bazıları ise Argun'un ölümünü Yahudi bir doktorun uyguladığı yanlış tedaviye bağladı.⁶⁵ Han ölünce *karaçılar* da intikam aldılar. Sa'düddeve öldürüldü ve taraftarlarının (Yahudiler ve Müslümanlar) malları ile mülkleri yağmalandı.⁶⁶

Yine de Argun döneminde en azıdan bir önemli değişiklik gerçekleşti. Argun'dan önce *tammaçi* ve yerel hükümdarların bir arada hükmettikleri Anadolu büyük ölçüde bir sınır bölgesi olarak görülüyordu. İmparatorluktaki gümüşün büyük bir kısmının (saflığıyla bilinen) Anadolu gümüşü olması dikkat çekiciydi.⁶⁷ Anadolu, ayaklanmalar ve Memlûk istilaları nedeniyle düzensizlik içindeydi. Argun döneminde ise Anadolu İlhanlı devletine entegre oldu. Bunun hangi yöntemle başarıldığı tam olarak belli olmamakla birlikte, Argun'un kardeşi Geyhatu'nun bölgeye yerleşmesi ve yerel hükümdarlarla birlikte *tammaçileri* de denetim altına alarak bölgeye istikrar getirmesi fayda sağlamış olmalıdır.

Anadolu'nun önemi Geyhatu'nun hükmü altında daha da arttı. Geyhatu, gümüş madenlerine erişimi sayesinde İlhanlı tahtını kazanmış olabilir. Bununla birlikte tahta çıkışı sorunsuz olmadı. Taht üzerinde hak iddia eden ilk kişi kuzeni Baydu'ydu.

63 BH1, 492–3

64 BH1, 490; Khwandamir 73.

65 RD/Karimi, 823; RD/Thackston 1999, 574; RD/Thackston2, 407; BH1, 490.

66 RD/Karimi, 824–5; RD/Thackston 1999, 575; RD/Thackston2, 408; BH1, 490–1.

67 Bkz. Judith Kolbas, Timothy May ve Vlastimil Novak, *Anatolian Early 14th Century Coin Hoard* (Prag, 2011).

Tüm taraftarları Baydu'nun iddiasını kabul ettiğinden, kısa süreligine de kanlı bir mücadele başladı. Reşîdüddîn'e göre Baydu, kendisini Cengiz soyundan gelen diğer kimselere göre daha yumuşak başlı gören komutanlarca yönlendiriliyordu. Ne var ki Baydu'nun taht iddiası, taraftarlarının çoğunun dağılarak Anadolu'da bulunan Geyhatu'nun safına geçmesiyle 1291 yılında sona erdi.⁶⁸ Geyhatu, 23 Temmuz 1291'de tahta çıktı.

İktidarı ele geçiren ve Baydu'nun taraftarlarıyla mücadele eden Geyhatu daha sonra Anadolu'ya döndü. Orada ne yaptığı belli değildir. Şiktur Noyan'ı İran'daki temsilcisi (*yargucı*) olarak atadığı yazılırsa da Anadolu konusunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.⁶⁹ Geyhatu daha sonra Tebriz'e gitti. Anlaşıldığına göre burada da uzun bir süre kalmayarak, Kür Irmağı boyundaki Arran'da kışladı. Geyhatu'un imparatorluğu Anadolu'dan idare ettiğine ilişkin bazı göstergeler vardır. Zira 1291'de asi Türkmen göçebelerin Geyhatu'yu bir muharebede öldürdüklerine ilişkin bir söylenti vardı. Söylentinin doğru olmadığı ve Cengiz soyundan asi Anbarçi tarafından çıkarıldığı ortaya çıktı.⁷⁰ Geyhatu, yazı Aladağ otlaklarında geçirerek konumunu kuvvetlendirdi. Noyanlar ve *altan uruğ* mensupları onu ziyaret ederek sadakatlerini sunmakla kalmadılar, aynı zamanda kendisine yazılı yemin metinleri de verdiler.⁷¹

Geyhatu Anadolu'dan ayrılınca Memlûklar bir istila hareketi başlattılar ve Fırat Irmağı üzerindeki Rumkale'yi⁷² kuşattılar. Geyhatu ise farklı güzergâhları izleyerek iki orduyu Anadolu'ya gönderdi. Bununla birlikte Rumkale destek kuvvetleri gelmeden 1292'de düştü. Memlûklar başka bir faaliyette bulunmadan çekildiler.⁷³ Bu olaya rağmen Geyhatu döneminde başka bir dış tehdit görülmedi. 1294'te Cuçioğullarıyla da ilişkiler düzeltildi.⁷⁴

68 RD/Thackston2, 408; RD/Thackston2, 576; RD/Karimi, 826.

69 RD/Thackston2, 411–12; RD/Thackston2, 581; RD/Karimi, 832.

70 RD/Thackston2, 411–12; RD/Thackston2, 582; RD/Karimi, 832.

71 RD/Thackston2, 412; RD/Thackston2, 582; RD/Karimi, 833.

72 Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesi sınırlarında bulunan tarihi bir kale (ç.n.).

73 RD/Karimi, 833–4; RD/Thackston2, 582–3; RD/Thackston2, 412.

74 Boyle, "History of the Ilkhans", 374.

Bununla birlikte ülkede sayısız ayaklanma çıktı. Bunlar arasında Yezd ve Luristan'daki yerli önderlerin çıkardıkları ayaklanmalar ve imparatorluğun doğu bölgelerinde adeta müstakil bir şekilde hareket eden çok sayıda *karaçunun* isyanı da vardı.⁷⁵

Geyhatu faal bir askerî önder olmakla birlikte daha çok ekonomiyi düzeltme çabalarıyla tanındı. Geyhatu, Kubilay Han'ın ülkesinden gelen uzmanlardan, Kubilay'ın kağıt parayı (*çao*) resmi para birimi yaptığını öğrendi. O da kağıt paranın kalpazanlığı zorlaştıracığını düşünerek aynı işe girişti. Modern dönemlerde kağıt para her yerde görölse de, 13. yüzyılda yalnızca Moğol egemenliğindeki Çin'de kullanılıyordu. İran'daki kağıt para uygulaması da iyi sonuçlar vermedi. Hiç kimse kağıt paranın işlevini tamamen anlamadı veya takdir etmedi. Geyhatu'nun gümüş sikke kesimini tekeline alma çabaları da hoş karşılanmadı. Bu noktadaki sorunlardan biri, Geyhatu'nun cömertliği ve harcamaları yüzünden hazineyi tamtakır bırakmasıydı. Kesin malî yetkilere sahip olan ve noyanları görmezden gelebilen Sahip Divan Ahmed Zencani de Geyhatu'nun masraflarını kısmayı başarmayarak bu krize katkıda bulundu. Tebriz çarşılarındaki tacirler ve esnaf (*bazariler*) *çao*yu boykot ettiğinden ticaret de durma noktasına geldi. İmparatorluğun dört bir yanında ayaklanmalar çıktı. Bu ayaklanmalar örgütlü ve birleşik olmadığından fazla sorun çıkarmadı ve kolayca bastırıldı. Ancak hükümetin *çao*yu uyguladığı tek yer olan Tebriz'deki tepki nedeniyle kağıt paranın tedavülü bir gecede iptal edildi. Başkaldırlılar imparatorluğu yıkmasa da mevcut düzeni bozmuştu. Geyhatu'nun cömertliği ve sahip divanın maliye politikaları hazineyi boşaltması ile kağıt para uygulamasının başlatılması, anlatıldığı kadar olmasa da kötü sonuçlar doğurmuştur.⁷⁶ Buradan alınacak mesaj açıktı: Çin dışındaki dünya kağıt paraya henüz hazır değildi.

75 Hope, *Power, Politics, and Tradition*, 148–51.

76 BH1, 496–7; RD/Karimi, 835–6; RD/Thackston2, 584; RD/Thackston2, 413–14; Khwandamir, 76–7; Judith Kolbas, *The Mongols in Iran* (Londra, 2006), 290–1.

Kalpazanlık ve Sikke Kesimi

Kağıt para yeni bir teknolojiydi ve sikkelerin aksine sahtesinin çıkarılması daha zordu. Sikkelerde tağşiş, değeri daha az olan madenlerin kullanılması ve bu madenlerin gümüşle karıştırılması işlemiydi. Sikkelerin de kenarları kesiliyor, böylece daha az gümüş içermesi sağlanıyor, çıplak gözle bakıldığında aynı boyutta olduğu düşünülse de paranın değeri azalıyordu. Bu, para sistemine hile karıştırmak için kullanılan basit ama etkili bir yöntemdi.

Çaonun İlhanlıların para birimi yapılmasına yönelik başarısız çabaların ardından birçok komutan Geyhatu'ya olan bağlılıklarını yeniden değerlendirdi. Hanın malî reformları da *karaçuların* hem şahsî topraklarından hem de kalıtsal hale gelen makamlarından elde ettikleri gelirlerinin azalmasına neden olmaya başlamıştı.⁷⁷ Noyanların bazıları Geyhatu'yu ahlaksızlıkla suçladılar.⁷⁸ Geyhatu'ya hâlâ kin beslemeye devam eden Baydu, 1295'te çok sayıda taraftar kazandı.⁷⁹ Geyhatu ise bu konuya ilişkin kararlı bir harekette bulunmadı. Gerçekten de tahttan feragat etmeyi ve Anadolu'ya çekilmeyi düşündüğüne ilişkin birtakım emareler vardı. Danışmanları ise onu aksi yönde davranmaya ikna ettiler. Oysa Baydu'nun ayaklanması kısa, süratli ve başarılıydı. 24 Mart 1295'te Geyhatu ve başlıca destekçileri idam edildiler.⁸⁰

Bununla birlikte Baydu'nun saltanatı kısa sürdü. Öyle ki tahtını güvence altına alacak zamanı bile zar zor buldu. Horasan'da Argun'un oğlu Gazan ona meydan okuyordu. Daha önce, Gazan, doğuda Nevruz adlı bir Moğol komutanının çıkardığı ayaklanma nedeniyle, Argun'un ölümünden sonra taht üzerinde

77 Hope, "The Transmission of Authority through the Quriltais", 108.

78 BH1, 494; Khwandamir, 75.

79 BH1, 494–500; RD/Karimi, 835–6; RD/Thackston2, 583–5; RD/Thackston2, 414–15.

80 RD/Thackston2, 415; RD/Thackston1, 586; RD/Karimi, 837–8; RS, 208.

hak iddia edememişti. Geyhatu'dan memnun olmasa da ona başkaldırmadı, zira Han kurultayda seçilerek tahta çıkmıştı. Bununla birlikte Geyhatu'nun ölümüyle birlikte artık kendisini sınırlandırmayı bıraktı. Tahtı Hanı öldürerek kazanan Baydu'yu meşru hükümdar olarak tanımadı. Gazan, Horasan'da görev yaparken komutanlar ve idarecilerin büyük desteğini kazanmıştı. Taht iddiasıyla harekete geçtiğinde ise birçok noyanın Baydu'yu tercih ettiğini öğrendi. Bu noyanlar, hanedandan bazı kimselerle birlikte irticalen bir kurultay topladılar (Gazan davet edilmemişti) ve Baydu'yu resmen han seçtiler. Bununla birlikte Baydu tahta geçmeye gönülsüzdü ve anlaşıldığına göre bunu isteklerinden ziyade bir zorunluluk olarak yapmıştı.⁸¹ Ancak Gazan'ın ordusu ilk çarpışmayı kazandı ve böylece bir dizi diplomatik temas başladı. Kısa bir süreliğine İlhanlıların Baydu ve Gazan arasında paylaştırılmasıyla barışın sağlanabileceği düşünüldü.⁸² Neticede Baydu'nun ordusunun büyük kısmı, belki de Gazan'ın daha sonra Müslüman olması nedeniyle, firar ederek Gazan'ın safına geçti.⁸³ Bu takviye kuvvetlerle birlikte Gazan 1295'te tahtı zorlanmadan ele geçirdi. Baydu 1295'te tutsak alındı ve idam edildi.

Gazan'ın din değiştirmesinin bunda etkisi var mıydı? Bu durum göz ardı edilemese de, Baydu'nun hükümdarlık konusundaki isteksizliğinin, bu kriz zamanındaki liderliğine engel olduğunu gösteren birçok emare vardır. Sonuç olarak Gazan'a karşı çıkan noyanların ve kamu görevlilerinin çoğu Baydu'yu terk ettiler. Gazan Han'ın saltanatı (1295–1304), İlhanlılar için bir dönüşüm dönemiydi. Bu dönemde Gazan ya bir reformcu ya da bir yıkıcı olarak görüldü.

İlhanlı Devleti Bir İslam İmparatorluğu Muydu?

Gazan, hem iyi bir askerî önder hem de iyi bir idareci olarak tarihte ender görülen kişilerden biriydi. İlhanlıların bu iki özelliğe

81 RD/Thackston2, 433; RD/Thackston, 613–14; RD/Karimi, 884–5; RS, 208.

82 RD/Thackston2, 435–5; RD/Thackston1, 614–16; RD/Karimi, 885–90.

83 RD/Thackston2, 437–8; RD/Thackston1, 619–20; RD/Karimi, 900–3.

de şiddetle ihtiyacı vardı. Gazan, sistemin çöktüğünü fark etmişti, ancak bunu fark eden ve belki de destekçisi olan diğer kişilerden bile daha devrimciydi. Gazan, İlhanlıları bir İslam imparatorluğuna dönüştürdü. Kaynaklar onu sufiliğe eğilimi olan bir Sünni gibi tasvir etseler de o, özellikle Ali'nin ailesine önem veriyor ve Şii mezhebine de sempati besliyordu.⁸⁴

Doğal olarak bu dönüşüm soyular arasında öfke doğurdu ve imparatorluk içindeki birçok topluluğa kaygıya sevk etti; yine de bu dönüşüm sürpriz sayılmazdı. Tegüder'in din değiştirmesi sapkınlık olarak görülmedi. Zaten Gazan döneminde din değiştirme artık çok yaygın bir hale gelmişti. Gazan, Budist bir keşişten eğitim almasına rağmen bir sufînin eğitiminin ve eski asi komutan Nevruz'un etkisiyle Müslüman oldu. Gazan'ın Baydu ile çarpışmadan önce Müslüman olması etkileyici olmakla birlikte, muhtemelen muharebeden önce de İslamiyet hakkında bilgi edinmişti. İslam kaynaklarına göre fırtınalar nedeniyle savaş planları bozulan ve Baydu'nun kuvvetlerinin kendisinininkinden çok daha fazla olduğunun öğrenen Gazan, ordusuyla birlikte din değiştirmeye ikna olmuştu. Gazan düşmanını bozguna uğrattı ve Allah'ın yardımıyla bir zafer kazandı.⁸⁵ Her şey gereğinden fazla düzenli ve öngörülebilir gibi gözükse de İslam'a geçişi ona kusursuz bir propaganda olanağı sağladı ve kuşkusuz davasını meşru kıldı.

Reşidüddîn, Gazan'ın Müslüman olmasından ilham alan ordunun da din değiştirdiğini, böylece hanın imparatorlukta büyük bir değişim başlattığını yazar. Zaten çok sayıda Moğol Gazan'dan önce Müslüman olmuştu.⁸⁶ Gazan'ın din değiştirmesi ise aslında İlhanlı nüfusunun çoğunluğuyla uyumu anlamına geliyordu. Muharebe sırasında Baydu da Müslümandı (birlikte

84 RD/Thackston2, 472; RD/Thackston1, 676–7; RD/Karimi, 984–5; Hope, *Power, Politics, and Tradition*, 176; Charles Melville, “Padshah-i Islam: The Conversion of Sultan Mahmud Ghazan Khan”, *Pembroke Papers* 1 (1990), 160.

85 RD/Karimi, 903–4, 912–15; RD/Thackston2, 621, 625–6; RD/Thackston2, 438–9. Alternatif kaynaklar için bkz. Melville, “Padshah-i Islam”, 159–77.

86 BH1, 505.

bulunduğu kişilere bağlı olarak Hristiyan olduğunu söylediği ve pek de inançlı olmadığı söylenir).⁸⁷

Gazan, yeni din değiştiren birçok kişinin yaptığı gibi saltanatına yeni kimliğinin coşkusuyla başladı. İktidarı ele alınca “tüm *bakşıların* [Budistlerin]” tapınaklarının ve ibadet yerlerinin, Tebriz, Bağdat ve İslam bölgelerindeki Hristiyan kiliselerinin ve Musevi sinagoglarının yıkılmasını emreden bir kararname çıkararak uzun süredir devam eden dinî hoşgörü uygulamasını derhâl sona erdirdi. Böylece Müslüman halklar, Allah’ın önceki nesillere bahşetmediği bu lütuf için müteşekkir oldular.⁸⁸ Bu yapıların, özellikle de Gürcistan ve Ermenistan gibi belli nüfusun tamamının Müslüman olmadığı bölgelerde, yıkılmadığı belirtilmelidir. Gerçekten de Gazan’ın *yarlığı*, yıkımın yalnızca Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde gerçekleştiğini göstermektedir. Böylece Tebriz’de ve kozmopolit nüfusuna rağmen Bağdat’ta ve başka bölgelerde açık bir dinî baskı uygulanmaya başlandı. Ancak bu dönem kısa sürdü.

1296’ya gelindiğinde Gazan bir hükümdar olarak yalnızca dinleri nedeniyle halkların baskı altına alamayacağını fark etti. Charles Melville, yıkım kampanyasını Nevruz’un başlattığını ve Hristiyan kaynaklara göre Gazan’ın Nevruz’un önyargılı eğilimlerini uygulamada bazı zorluklarla karşılaştığını belirtir. Nevruz, Ermeni topraklarındaki kiliseleri bile yakıp yıkmıştı. Kalabalık bir güruh, Müslümanlığa geçirmek istedikleri Nasturi baş rahibine de işkence etmişti.⁸⁹

Gazan, kilise yapma hakkı dahil olmak üzere Gürcülerin ve Ermenilerin imtiyazlarını yeniledi ve Doğu Kilisesi ile (Nasturilik) iyi ilişkiler kurdu. Dinî kıyımları durdurdu ve cizyeyi yürürlükten kaldırdı.⁹⁰ Kıyımlar 1296–7’de aralıklarla sürdüyse de

87 BH1, 505; RS, 206; Melville, “Padshah-i Islam”, 166.

88 RD/Thackston2, 439, 471; RD/Thackston2, 471; RD/Thackston2, 676; RD/Karimi, 983–4.

89 Melville, “Padshah-i Islam”, 170; BH1, 506–8; RS, 210–19.

90 RS, 221.

Görsel 9.1 Kur'an okuyan bir Moğol hanedan üyesi. Tezhipli yazma sayfası, Câmiu't-Tevârih (Tarihler Toplaması), Reşidüddîn (1247–1318). İran, Tebriz MS 1330 dol. Inv.: Diez A, fol. 70, s. 8, no. 1. Fotoğraf Ellwardt, Oriental Division. Staatsbibliothek zu Berlin. Art Resource, NY.

Gazan'ın kıyımlara katılanlara cezalandırması artık bu tür eylemlerin devlet desteğiyle yapılmadığını gösteriyordu.⁹¹ Ancak Budizm için artık çok geçti. Gazan, babasına adananlar da dahil olmak üzere Budist tapınakların yeniden yapımına izin vermedi. Camiye çevrilen tapınaklar da öyle kaldı. Diğer dinler belli ki “Ehl-i Kitap” fikrine uyuyordu. Yazıtlarına rağmen Budizm'in tek tanrılı bir din olarak görülmesi zordu.⁹² Dahası, çocukluğu

91 RS, 226–30.

92 RD/Thackston2, 471; Richard Foltz, *Spirituality in the Land of the Noble* (Londra, 2004), 73; Richard Foltz, *Religions of Iran from Prehistory to the Present* (Londra, 2013), 103–4.

Budizm’le geçmesine rağmen, İlhanlıların kötü ekonomik durumunu göz önüne alındığında, Gazan’ın hasarın tamirine ödenek ayırması (Budist tapınakların yağmalanmasıyla elde edilen ganimete rağmen) söz konusu değildi.⁹³ Budizm, Gazan’a rağmen varlığını sürdürdü, ancak onun saltanatında önemli ölçüde zayıfladı. Sonuç olarak da İlhanlıların ilk dönemlerinde İran’da canlanan Budizm, 14. yüzyılda bu ülkede büyük ölçüde ortadan kalktı.

Gazan’ın inancı onu diğer Müslümanlarla savaşmaktan alıkoymadı. Kutsal Mekke, Medine ve Kudüs kentlerinin koruyucusu olan Memlûklar, 1299’da İlhanlı istilasıyla karşılaştılar. Gazan hâlâ Moğol emperyalizmi fikrine bağlıydı ve Anadolu’daki asilere destek veren Memlûklardan intikam almak istiyor olabildi. Dahası, Cuçi Ulusu’ndaki iç savaş Gazan’a tek cephede savaşma fırsatı tanıdı.⁹⁴ Gazan, Memlûkları Humus yakınlarındaki Vadiü’l-Hâzindâr’da mağlup etmekle kalmadı, Şam’ı da ele geçirdi. Moğollar, bölgede yeterli otlak bulunmamasının uzun süreli bir Moğol işgaline engel olmasından ötürü Şubat 1300’de topraklarına çekildiler.⁹⁵ Ardından iki istila daha gerçekleşti. 1300’deki istila kötü hava koşulları nedeniyle erkenden sonlandırıldı. 1303’teki istila ise Merc-i Saffar’da yenilgiye uğradılar.

Gazan imparatorluğun dört bir yanında bir dizi reform uygulaması başlattı. Bunlardan en önemlisi tarımı canlandırmaktı.⁹⁶ Tarım reformundaki esas unsur, köylülerin ordunun yaptığı yağma ve talanlara karşı korunmasıydı. Köylüler güvende olurlarsa sulama sistemleri yeniden inşa edilebilir ve ekilebilir araziler yeniden elde edilebilirdi. Böylece tarımdaki en önemli değişiklik aslında ordudaki değişiklikleri içeriyordu.

93 Johan Elverskog, *Buddhism and Islam on the Silk Road* (Philadelphia, 2010), 41; Kolbas, *Mongols in Iran*, 311–13.

94 Reuven Amitai, “Whither the Ilkhanid Army? Ghazan’s First Campaign into Syria (1299–1300),” *WIAH*, 221–2.

95 Amitai, “Whither the Mongol Army?”, 258–60.

96 RD/Thackston2, 499, 527–31.

Gazan, ordunun köylülere karşı tutumunu değiştirmek amacıyla, bu iki grubun ilişkisini pekiştirecek bir yönteme ihtiyaç duyuyordu. Başarılı Sahib Divan Reşîdüddîn'in desteğiyle İslamî idareye dönüldü, iktalar (tımarlar veya yurtluklar) dağıtıldı. Sonuç olarak Moğol savaşçıları köylerden ve çiftliklerden elde edilen gelirleri toplar oldular. Bazı bilim insanları İlhanlı ordusunun iktalarca desteklenen orta-ağır süvari kuvvetine dönüştüğü sonucuna vardılarsa da bu gerçekleşmedi. Aksine ordu, göçebe ve okçu hafif süvarilerden oluşan yapısını sürdürdü.⁹⁷ Ancak artık savaşçıların iktalarından elde ettikleri bir gelirleri veya maaşları vardı. Köylerin yağmalanması kısa süreli ganimetler elde etmek için uygundu, ancak göçebeler artık düzenli gelir elde ettikleri köyleri talan etmeyi bıraktılar.

Askerler artık maaş aldıklarından, ödemelerin kullanışlı bir para birimiyle yapılması gerekiyordu. Gazan, birçok bakımdan sembolik olan yeni sikkeler kestirdi. Bu yeni sikkeler, gümüş destekli kağıt paranın bırakılıp gümüşe dönüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Gazan ayrıca kendi adına para bastırabilir oldu. Son olarak sikkelerdeki Moğolca yazıları *lâ ilâhe illallah Muhammedün resûllulah* (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir) ifadesiyle değiştirerek, İslam dinine olan bağlılığını da gösterdi. Dahası Gazan Han'ın sikkeleri onun İslam Padişahı olduğunu da belirtiyordu.⁹⁸

Yeni sikkeler, çarşılarda ağırlık sistemlerinin ve ölçülerinin bir örnek yapılması dahil ekonomik sistemde birçok başka reformu da beraberinde getirdi. Gazan Han, görece uzun saltanatında hanlıklar arasında gerçek anlamda bir *Pax Mongolica*'nın

97 A. P. Martinez, "Some Notes on the Il-Xanid Army", *AEMA* 6 (1986), 129–242. Bu görüşün çürütüldüğü tartışma için bkz. Reuven Amitai, "Turko-Mongolian Nomads and the Iqta' System in the Islamic Middle East (CA. 1000–1400)", Anatoly M. Khazanov ve Andre Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World* (Londra, 2001), 152–71. Ayrıca bkz. Reuven Amitai, "Continuity and Change in the Mongol Army of the Ilkhanate", *MME*, 38–52.

98 Kolbas, *Mongols in Iran*, 295, 300, 322–33.

kurulmasını sağlayan kervan ticaretini de canlandırdı. Son olarak yeni para birimi ve ölçü ve ağırlık sistemlerinin birleştirilmesi sayesinde Gazan, vergi sistemini de standart bir hale sokabildi ve daha makul ve kurumsallaşmış bir idare tesis edebildi.⁹⁹

Bütün bu işlerde Gazan'a çağın en önemli kişilerinden biri olan Reşîdüddîn yardımcı oldu. Yahudi bir hekim olan Reşîdüddîn, Müslüman olmuş ve İlhanlıların başvezirliğine yükselmişti. Ne ölçüde yaygın olduğu konusunda hâlâ soru işareti olmakla birlikte, Gazan'ın reformlarını destekledi. Reşîdüddîn aynı zamanda Gazan hakkındaki başlıca kaynağımız olan *Câmiu't-Tevârih*'i (*Tarihler Külliyyatı*) kaleme aldı. Gazan'ın halefi Ölceytü, Reşîdüddîn'i bilinen dünyanın tarihini yazmakla görevlendirmişti. Bu eser, dünya tarihi yazımına ilişkin ilk girişimlerden biri olmakla birlikte daha çok Moğol İmparatorluğu'na odaklanır. Reşîdüddîn ayrıca Moğol İmparatorluğu dışındaki birçok bölgeyi inceleyerek araştırma ve organizasyon konusunda inanılmaz derecede becerikli olduğunu ortaya koymuştur. Reşîdüddîn, bu eseri bir dizi asistanıyla birlikte yazmış olsa da, kitabın büyük bir kısmı kendisine aittir. Özellikle Cengiz Han'ın yaşamı ve seferlerini anlatan Moğol kroniği *Şengvu Qinzheng lu* gibi, Moğol kaynaklarına bizzat erişim sağlamıştır. Bugün mevcut olan bu eserin nüshaları Çince olmakla birlikte Moğollara özgü ifadeler içerir.¹⁰⁰ Reşîdüddîn ayrıca *Câmiu't-Tevârih* için çok sayıda metin kaleme aldı. Dahası, Doğu Asya'daki Büyük Han'ın elçisi Bolod Çingsang dahil olmak üzere, saraydaki birçok Moğol ile mülakat gerçekleştirdi.¹⁰¹ Bolod yalnızca yaşı ve Moğol geleneklerini çok iyi bilmesiyle değil, aynı zamanda o dönemde Yuan İmparatorluğu'nda üst düzey bir görevli olmasıyla da Reşîdüddîn'e fayda sağlamıştı. Reşîdüddîn'in eseri elimizdeki kaynakların en önemlilerinden biri olmakla birlikte, kitabın bölümleri okunduğunda

99 RD/Thackston2, 506–7.

100 *EMME*, 499; David Morgan, *The Mongols* (Oxford, 2007), 11.

101 Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (New York, 2001), 59–82.

İlhanlıların Gazan'dan önce kargaşa döneminde olduğu görüşü baskındır. Reşîdüddîn'in bunu bilerek yapmış olabileceğinin belirtilmesi önemlidir. Zira Gazan İslam'ı seçince cahiliye dönemi sona ermiş ve adil idare dönemi başlamıştır.

Reşîdüddîn ayrıca Tebriz kentinde Rebiü'r-Reşidî (Reşit'in Mahallesi) olarak bilinen ayrı bir bölge inşa etti. Burada yalnızca kendisine bağlı araştırmacıları değil, âlimleri ve sanatçıları da misafir etti. Burada bulunan sanat merkezlerinde Çinliler, İranlılar, Ermeniler ve hatta az sayıda İtalyan bir arada çalışarak sanata yeni biçimler verdiler. Bu çalışmalar Çin sanatını ve daha sonra Rönesans'ı da etkiledi.¹⁰² Reşîdüddîn'in çalışmaları yalnızca tarih ve sanatla sınırlı değildi. Tarım ve din üzerine de kapsamlı metinler yazdı.¹⁰³ Bu çalışmaları imparatorluğun gündelik işleriyle meşgulken gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, ne denli becerikli olduğu anlaşılır.

Gazan Han 1304'te hastalık nedeniyle öldükten sonra Reşîdüddîn vezir olarak makamını korudu. Gazan'ın kardeşi Ölceytü İlhan oldu. Ölceytü (1304–16), İran'ın kuzeybatısındaki Zencan eyaletinde ve Tebriz'in yaklaşık üç yüz elli kilometre güneybatısında Sultaniye adlı yeni bir başkent inşa ederek muazzam bir değişim başlattı. Sultaniye'nin 1305'teki yapımıyla Ölceytü'nün gücü fiziksel olarak gösterilmekle kalmadı, aynı zamanda bölgedeki muazzam av sahaları ve mesire yerlerinden de faydalanılması mümkün oldu. Ölceytü'nün etkileyici anıt mezarı, kentin mimari eserlerinin en önemlisidir. Sultaniye, Ölceytü'nün sanatı desteklemesi sayesinde âlimler ve sanatçılar için bir merkeze dönüştü.

Ölceytü de kardeşi gibi çeşitli dinleri deneyimlemiş ve sonunda Müslüman olmuştu. Ancak Ölceytü'nün izlediği yol oldukça farklıydı. Çocukken vaftiz edilmişti ve Hıristiyan olarak vaftiz

102 Timothy May, *The Mongol Conquests in World History* (Londra, 2012), 241–7.

103 Allsen, *Culture and Conquest*, 116–22; Dorothea Krawulsky, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din* (Frankfurt, 2011), 123–7; Ann K. S. Lambton, "The Athar waahya' of Rashid al-Din Fadl Allah Hamadani and His Contribution as an Agronomist, Arboriculturist and Horticulturalist", *MEL*, 126–54.

İsim Dedigin Nedir ki?

Yıllar boyunca birçok kişi Ölceytü'nün lakabı Harbende'nin, bir çocuğun adını annesinin dikkatini çeken veya ona zarar verebilecek hain ruhların kafasını karıştıran eyleminden alan, Moğol geleneğinin bir parçası olduğu sandı. J. A. Boyle'a göre "bu isim kısmen öfemizmden (hüsñutabir veya örtmece) kaynaklanarak Hüdabende'ye (Tanrı'nın Kulu) çevrildi".¹⁰⁴ Bu iddianın doğruluğundan kuşkuluyum. Moğol bir anne neden çocuğuna Harbende veya eşek çobanı adını koyar? "Har'ın eşek anlamına gelmesi sorun değildi. Ne de olsa Cengiz'in eşlerinden biri olan Kulan'ın adının anlamı yaban eşiğiydi ve bu ifade kuşkusuz onun görünüşü veya kişiliğiyle ilgili değildi. Buradaki asıl sorun, Moğol bir annenin çocuğuna Farsça bir ad seçmiş olmasıdır. Orug Hatun'un oğullarından hiçbiri, din değiştirmeden önce Farsça bir ad veya Müslüman adı taşıyorlardı. Moğolca eşek çobanı anlamına gelen Kulançi adının koyulması belki anlaşılabilirdi, ancak bu isim kaynaklarda geçmez. Fars vakanüvislerin Moğolca isimlerin Farsça karşılıklarını yazmadıkları düşünüldüğünde, Ölceytü'nün lakabının istisna teşkil etmesi olası değildir. Bu nedenle ulemanın Harbende'yi hakaret amaçlı kullandıkları görüşünde ısrarcıyım.

babası Papa IV. Nicholas'ın adını almıştı.¹⁰⁵ Daha sonra Budizm'e geçti ve (Budist) Moğol adı Ölceytü'yü benimsedi veya kullandı. Yetişkinliğinde ise Sünni İslam'ı seçti ve Muhammed Hüdabende (Allah'ın kulu) adını aldı. Din değiştirmesinde kardeşinden ziyade eşleri etkili oldu. Hanefi ve Şafi mezhepleri mensuplarının, dinin önemsiz noktaları olarak gördüğü konular üzerine ardi arkası kesilmeyen tartışmalarından ve bu tartışmaların neden

104 IB1, 173; IB2, 77; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *CHI*, c. 5, 398; IB2, 77.

105 "Oldjeitu", *EF*.

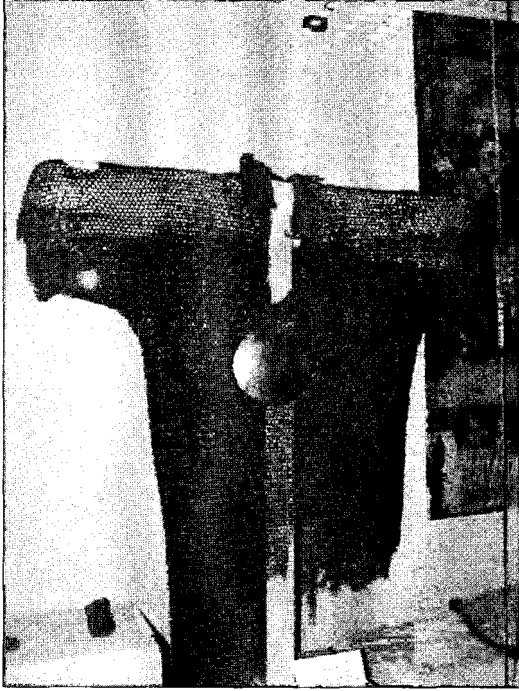
olduğu ayaklanmalardan bıkan Ölceytü, Sünni İslam'dan vazgeçti. Kısa süreliğine yeniden Budizm'e döndü, ancak bu dini siyaseten sürdürülemez bulduğundan (bu durum Gazan Han'ın başa geçişinden sonra İlhanlı devletinin ne kadar değiştiğini gösterir) inancını bir kez daha terk etti. Ölceytü, 1309'da Ali'nin Necef'teki türbesini ziyaret ettikten sonra Şii oldu.¹⁰⁶ Tebaasını din değiştirmeye zorlamadı. Ancak bu kez yeni inancı ulema arasında hoş karşılanmadı. Ulema, sözcük oyununa başvurarak hanın adını Hüdebende yerine Harbende'ye (eşegin hizmetkârı veya eşek çobanı, Moğollar için büyük bir hakaret) çevirdiler.

Ölceytü'nün saltanatı birçok bakımdan barış içinde geçti. Ölceytü'nün Emir Çoban'ın komutasındaki orduları, Gilan bölgesini Moğol hâkimiyetine aldılar.¹⁰⁷ Çormakan döneminden beri Hazar Denizi kıyısındaki dağlık bölgeler Moğol denetiminden çıkmıştı. Ölceytü, uzun süredir ayaklanan ve bugünkü Afganistan'da bulunan Negüdari akıncılarına destek ve himaye sağlayan Herat'taki Kart Hanedanı'nın hakkından geldi. Ölceytü, Gazan Han döneminde, Horasan'ı yağmalamalarını engellemek amacıyla Negüdarilerle çatışmıştı. Şimdi onları ve onlara destek verenleri ortadan kaldırarak sorunu kökten çözmek istiyordu.¹⁰⁸ Ölceytü, Negüdari topraklarını ilhak edince, Negüdari ve Karaunas boylarının Çağatayoğulları hizmetine girmelerinden ötürü Çağatay Hanlığı da 1313'te bir istilaya girişti. Ancak Çağatayoğullarının kısa süre içinde geri çekilmeleriyle istila önemli bir etki yaratmadı. Cuçi Ulusu ile barış devam etti. Sınırdaki casusluk faaliyetleri ve siyasî entrikalara rağmen Memlûklarla da görece bir barış dönemi yaşandıysa da, Ölceytü bir Memlûk kalesine saldırı düzenledi. Bununla birlikte, anlaşıldığına göre bu saldırı İlhanlılar ve Memlûk Sultanlığı

106 IB1, 157; IB2, 71; ayrıca bkz. Judith Pfeiffer, "Conversion Versions: Sultan Oljeitu's Conversion to Shi'ism (709/1309) in Muslim Narrative Sources", *MS 22* (1999), 35–68.

107 Bkz. Charles Melville, "The Ilkhan Oljeitu's Conquest of Gilan (1307): Rumor and Reality", *MEL*, 73–125.

108 Khwandamir, 83, 210–13.

Görsel 9.2 14. yüzyıla ait bir Moğol zincir zırhı. Moğollar genelde varaklı zırhı tercih etseler de zincir zırh kullanımı da yaygındı (Ulusal Tarih Müzesi, Ulanbator, Moğolistan).

arasındaki ticareti zedeledi.¹⁰⁹ Aslında imparatorlukta durum o denli iyiydi ki, Ölceytü 1305'te Fransa Kralı IV. Philippe'e (Güzel Philippe, sal. 1285–1314) bir mektup yazdı ve ona Cuçi-oğullarının, Çağatayoğullarının, İlhanlıların ve Yuan'ın tüm sorunlarını çözerek yeniden birleştiğini ve Kubilay'ın oğlu Temür Ölceytü'yü de Kağan olarak tanıdıklarını haber verdi. Ölceytü ayrıca ortak düşmanlarına (örneğin Memlûklar) karşı harekete geçmek için uygun zamanın gelmiş olabileceğini söyledi.¹¹⁰

109 Khwandamir, 109; Amitai, *Mongols and Mamluks*, 211.

110 Oljeitu, "Lettre d'Olejeitu à Phillippe le Bel, datée de 1305", Antoine Mostaert ve Francis Woodman Cleaves (ed. ve çev.), *Les Lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Arğun et Oljeitu à Philippe le Bel* (Cambridge, MA, 1962), 55–7.

Ne var ki *Pax Mongolica* uzun sürmedi ve Memlûklar istiladan kurtuldular. Ölceytü 1316'da, büyük olasılıkla aşırı alkol tüketiminin neden olduğu ağır ishal ve mide rahatsızlığından öldü.

Altın Çağ ve İlhanlıların Yıkılışı

Ölceytü'nün ölümüyle tahta on iki yaşındaki Ebu Said (1316–35) geçti. Ancak gerçek iktidar, önde gelen Moğol komutanı Emir Çoban'ın elindeydi. Hesaplaşma ve intikam için kusursuz bir zamandı. Temmuz 1318'de yıllarca sadakatle hizmet eden Reşîdüddîn'in idamı İlhanlılarda büyük bir değişime neden oldu. Ölceytü'yü zehirlenmekle suçlanan Reşîdüddîn, bu ithamı reddetmekle birlikte Ölceytü'ye mide ağrısını geçirmesi için kabızlık giderici bir ilaç verdiğini kabul etti. Bu ilaç Moğol hükümdarının su kaybını artırmaktan ve ölümünü hızlandırmaktan başka bir işe yaramadı.¹¹¹ Reşîdüddîn, Gazan'a ve Ölceytü'ye hizmet etmişti, ancak özellikle bürokrasi içindeki rakiplerinin çevirdiği entrikalardan etkilenmemesi olanaksızdı. Gerçekten de Reşîdüddîn'in yargılanması ve idamı düşmanlarının bu kudretli vezire karşı titizlikle komplo kurduklarını gösterir. Reşîdüddîn'in çok sayıda düşmanı vardı. Bunlar arasında onun gücünü ve servetini kıskanan siyasî rakipler, hamiliğine ve başarısına gıpta eden rakip âlimler ve inancını sorgulayanlar sayılabilir. Reşîdüddîn yirmi bir yaşında (1268) Müslüman olduysa da, düşmanları onun Yahudi kökenlerini hiçbir zaman unutmadılar. Sarayı, onun faaliyetlerini ve karakterini öne sürerek görevden alınması konusunda ikna etmek kolay bir iş değildi, ancak nihayetinde bunu başardılar.¹¹²

Bu olaydan çok kısa bir süre sonra Ebu Said doğudaki bir ayaklanmayla ve Güney Kafkasya'daki Cuçi istilasıyla uğraşmak zorunda kaldı. Ayaklanma süratle bastırıldı, ancak Cuçilerin hakkında gelmek güç oldu. Ebu Said (14-15 yaşlarındaydı) Özbek Han'a karşı harekete geçti, ama İlhanlı komutanlarının

111 Krawulsky, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din*, 133–4.

112 Krawulsky, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din*, 122.

birçoğu kaçtığından yenilgiye uğradı. Neyse ki takviye kuvvetlerle yetişen Emir Çoban, ikinci bir muharebede Özbek Han'ı yendi. Çoban daha sonra firari komutanları falakaya yatırdı. Bu komutanlar daha sonra yeniden isyan ettiler ve Ebu Said'in amcası İrencin'i tahta çıkarmak için Tebriz'e yürüdüler. Ebu Said ve Çoban 1319'da asileri yenilgiye uğrattılar.¹¹³

Ebu Said ve Çoban birlikte iyi çalıştılar ve hatta 1322'de Memlûklarla 1260'ta başlayan çatışmayı sonlandırarak bir barış antlaşması imzaladılar. Yine de barışa rağmen bazı gerginlikler devam etti. Kuvvetli bir Müslüman hükümdar olarak Ebu Said, bölgede kendi nüfuzunu hissettirdi ve hatta Hacca gitmeyi düşünerek büyük ölçüde Memlûkların kontrolünde olan Mekke'deki memurlara Kabe'nin üzerine örtülen siyah örtü (*kisve*) gönderdi.¹¹⁴ Ancak diplomatik temaslar ve barış Ebu Said'in saltanatı boyunca sürdü.

Belki de dış tehditlerin olmaması nedeniyle iç entrikalar arttı. Çoban yalnızca tahtın ardındaki güç değildi. Aynı zamanda Ebu Said'in kız kardeşi Satı Bek ile evli olduğundan Han'ın kayınbiraderiydi de.¹¹⁵ İkisi arasındaki gerginliğin Ebu Said'in artık on iki yaşında bir çocuk olmaması nedeniyle çıktığını da göz önüne almak zorundayız. Ebu Said, Memlûklarla barış antlaşması imzalandığı sırada yirmili yaşlarının başındaydı ve büyük olasılıkla ülkeyi Emir Çoban'ın gölgesinde değil, artık kendi başına yönetmek için sabırsızlanıyordu. Dahası Ebu Said, Çoban'ın oğlu (Satı Bek'in oğlu değil) Dimaşk Hoca'dan da hoşlanmıyordu. Çoban, Dimaşk'ın saraydaki davranışlarına ilişkin şikayetlere kulak asmazken, bu durum İlhan'ı rahatsız etti ve Dimaşk'a suikast

113 Khwandamir, 114–15; ayrıca bkz. Charles Melville, “Abu Sa’id and the Revolt of the Amirs in 1319”, Denise Aigle (ed.), *L’Iran Face à La Domination Mongole* (Tahran, 1997), 89–120.

114 Anne Broadbridge, *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds* (Cambridge, 2008), 103–14; Charles Melville, “The Year of the Elephant: Mamluk–Mongol Rivalry in the Hejaz in the Reign of Abu Sa’id (1317–1335)”, *Studia Iranica* 21 (1992), 197–214.

115 Khwandamir, 115.

düzenlenmesini teşvik etti. İkisinin arasındaki son bağ, Ebu Said'in Celâyirîlilerden Şeyh Hasan ile evli bulunan Çoban'ın kızı (yine Satı Bek'in kızı değil) Bağdat Hatun'a sırlıslıkla âşık olmasıyla koptu. Çoban kızının boşanmasını desteklemeyince aralarındaki uçurum derinleşti. Çoban bir ayaklanma çıkardıysa da, yakın zamanda İlhanlıların desteğini kazanan Kart Hanedanı'nın kendisine yardım etmemesi üzerine Herat'ta öldürüldü.¹¹⁶ Bunun üzerine Ebu Said, Bağdat Hatun'la evlendi.

Ebu Said entrikalarla mücadele etmeyi sürdürdü, ancak İlhanlılar onun başarılı sayılabilecek saltanatında büyük bir refah dönemine girdi. Ebu Said dönemi birçok açıdan İlhanlıların altın çağı sayılır. Ancak Altın Orda istilası nedeniyle bu dönem uzun ömürlü olmadı. Ebu Said istilaya karşı koymak üzere süratle harekete geçtiyse de yolda öldü. Bağdat Hatun'un kendisini zehirlediği ve hatta istila için Özbek Han'ı teşvik ettiği söylenir. Ancak bu ihanet suçlamaları, eski kocasıyla komplo kurduğu için veya Ebu Said'in daha genç eşi Dilşat Hatun ile (Çoban'ın torunu) ilgilendiğinden kıskançlığa kapıldığı için gözden düşünce gündeme geldi.¹¹⁷

Ebu Said'in erkek varisi yoktu ve İlhanlılarda Hülegü soyuna mensup olanların hiçbiri taht için mücadele verecek denli kuvvetli değildi. Ebu Said'in ölümünden bir gün sonra noyanlar yeni İlhan olarak Arık Böke soyundan Arpa Han'ı seçtiler. Arpa Han, Cuçioğullarını püskürtmeyi başardı ve Bağdat Hatun'u idam ettirdi.¹¹⁸ Ancak Tuluy soyundan geldiği için tahtta kalabilecek meşruiyete sahip değildi. Bu nedenle hükümdarlığını meşru kılmak için Ebu Said'in kız kardeşi Satı Bek ile evlendi.¹¹⁹ Yine de diğer emirler isyan peşindeydiler. Arpa Han onları yatıştırmaya çalıştıysa da, asi komutanlar Arpa Han'ı tutsak aldılar ve 15 Mayıs 1336'da idam

116 IB1, 174; IB2, 78; Khwandamir, 116–18; Hope, *Power, Politics, and Tradition*, 192–3.

117 IB1, 174; IB2, 78; Khwandamir, 120, 122, 124; IB2, 78.

118 IB1, 174; IB2, 78; Khwandamir, 123–4; De Nicola, *Women in Mongol Iran*, 102.

119 De Nicola, *Women in Mongol Iran*, 103.

ettiler. Kuvvetli bir İlhan tahta geçmedi. Bu dönemde Satı Bek kukla hükümdar olarak başta kaldı.¹²⁰ Ordu komutanları tahta çıkaracak bir Cengizsoğlu ararlarken, kendi adaylarının hükümdar olması için kavgaya tutuştular. 1335 ve 1344 arasında çeşitli bölgelerde Cengiz soyundan sekiz hükümdar tahta geçti.¹²¹ Nihayet *karaçular* bu maskaralığa son vererek devleti kendi adlarına yönetmeye başladılar. Böylece İlhanlılar, ordu komutanlarının hükmettiği, Çoban'ın oğullarının ve yerel hanedanlarının iktidar için mücadele verdiği küçük devletlere bölündü.

İslamî İlhanlılar

Yuan İmparatorluğu'nun aksine İlhanlıların bir İslam imparatorluğu olup olmadığına karar vermek için karşı-olgusallığı göz önünde bulundurmaya gerek yoktur. İlhanlıların, devleti Darü'l-İslam'ın bir parçası olarak gören Müslüman hükümdarları vardı. Elbette hikaye böyle başlamadı. Abbâsî Halifeliği'nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Müslümanlar, Bağdat'ta Moğollarla omuz omuza çarpışan Müslüman kıtaların varlığına rağmen, devleti kâfirlerin egemenliği olarak görmekte haklıydılar. Bununla birlikte İlhanlıların tarihinde İslam devletinin temellerinin ortaya çıkışı oldukça eskiydi. Beatrice Manz, Abbâsî Halifeliği'nin yıkılışının Moğolların Müslüman olmasına yardımcı olduğunu belirterek şöyle yazar: "Artık bir hükümdar, kendisinden daha yüksek bir güce boyun eğmeden Müslüman olabilirdi."¹²² Din değiştirme bir gecede gerçekleşmediyse de artık kapılar açıldı.

İlhanlılar neredeyse hemen İslamî bir bürokrasiyi benimsemişlerdi, ancak bu yapı ordunun hâkimiyetindeydi. İslamî idare İlhanlıların ilk zamanlarında yerleşmiş olsa da Müslümanların, Moğollar tarafından herhangi bir istisnai haklara veya imtiyazlara

120 De Nicola, *Women in Mongol Iran*, 103.

121 Hope, *Power, Politics, and Tradition*, 196.

122 Beatrice F. Manz, "The Empire of Tamerlane as an Adaptation of the Mongol Empire", *JRAS* 26/i-ii, 282.

sahip olmayan sıradan bir tebaa olarak görüldüğü açıktı.¹²³ Argun döneminde, büyük ölçüde Sa'düddeve sayesinde Yahudiler bürokrasideki makamları daha fazla doldurdular. Müslümanlar, önceden sivil idarede baskın olduklarından bu kadrolaşmayı sorun ettiler. Çok daha sonra eser veren Hondemir gibi bazı İslam kaynakları Argun'u İslam'ın yeminli düşmanı olarak görse de, bu iddiayı destekleyecek pek az kanıt vardır. Gerçekten de Argun, Tegüder Ahmed'in İslam'ı devlet dini yapmaya yönelik çabalarını geçersiz kılmış olabilir. Ancak Müslümanları sırf inançları nedeniyle bilerek baskı altına aldığına ilişkin bir gösterge mevcut değildir.¹²⁴ Üst kademeler hariç olsa da, bürokrasinin büyük bir kısmı Müslümanların elinde kalmaya devam etmişti.

Tegüder İlhanlıların ilk Müslüman hükümdarıydı, ama imparatorluğu bir İslam devletine dönüştüren Gazan Han'dı. Bağnaz komutanı Nevruz'un aksine Gazan, gayrimüslimlerin haklarını tanımıştı. Müslüman hükümdarlar geleneksel olarak gayrimüslimleri korur ve onlar da karşılığında cizye olarak bilinen kelle vergisi öderlerdi. Gazan, kısa süreliğine cizye toplanmasına izin vermiş, ancak daha sonra bu vergiyi yürürlükten kaldırmıştı.

Başka etkenler rol oynamış olsa da, İslam'ın etkisi sayesinde Memlûk-İlhanlı savaşı da son buldu. Gazan'ın Memlûklara karşı seferleri, Memlûklar yenilgiye uğratılsa bile, Moğolların askerî ve dolayısıyla göçebe kimliklerini kökten değiştirmedikleri sürece Suriye'yi işgal edemeyeceğini göstermişti.¹²⁵ Birkaç istisnai çatışma sayılmazsa Gazan'ın seferleri İlhanlıların son büyük askerî harekâtlarıydı. Reuven Amitai ise İslam'ın savaşın sona ermesindeki rolünü göz ardı eder, zira bu dinin ortaya çıkışından beri Müslümanlar Müslümanlarla savaşmaktadır.¹²⁶ Bununla birlikte Gazan'ın ölümünden sonra ilişkilerde fark edilir bir değişme

123 BH1, 490.

124 Reuven Amitai, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *JESHO* 42/1 (1999), 32.

125 Reuven Amitai, "The Resolution of the Mongol-Mamluk war", *MTO*, 374.

126 Amitai, "Resolution of the Mongol-Mamluk War", 377.

görülmüştür. İlhanlıların sürekli savaştan yorgun düşmesi akla yatkın olsa da, İlhanlıların bir İslam İmparatorluğu olması fethin mümkün olmadığı durumlarda nüfuzun genişletilmesi açısından başka kapılar açtı. İlhanlılar artık Müslüman olduklarından ve özellikle Ölceytü'nün Şiilik eğiliminden sonra Ebu Said'in Sün-niliği yeniden tesis ettiği düşünüldüğünde, müzakerelere eşit olarak katılabilirlerdi. Barış Memlûk Sultanı nazarında siyaseten kabul edilebilir hale gelmişti.¹²⁷

Ebu Said'in saltanatı savaşı birdenbire sonlandırmadı. Askerî eylemler son bulsa da İlhanlı–Memlûk rekabeti bitmedi. Ebu Said artık Müslüman bir hükümdar olduğundan bu çekişme yalnızca biçim değiştirdi. Sonuç olarak Memlûklar, İslam dünyasında bir rekabet olduğunu yüreklerinde ve zihinlerinde hissettiler. Gazan Han otoritesini pekiştirirken, istilaları Memlûk nüfusunu (veya başka yerlerin halklarını) kendisine bağlı kılmamıştı. Suriye nüfusunun, İlhanlı Moğolları altmış yıldır süren savaşın gölgesinde sadece ve sadece düşman olarak görecekları belli olsa da, her yerde ve her an gerçekleşen tehditten kurulan Müslümanlar, ani bir istila karşısında kalmayacaklardı. Diplomatik savaşın en kritik cephesi ise Mekke ve Medine'nin bulunduğu Hicaz'dı. Ebu Said, 1319 yılında Irak'tan gelen hacılar yoluyla Kabe'ye örtü ve diğer eşyalar göndererek Memlûk Sultanı'nın (Kutsal Kentlerin koruyucusunun) vazifelerine el atmış oldu. Bunun üzerine Sultan en-Nasır Muhammed (üçüncü saltanatı, 1310–41) de “hacıların koruyucusu ve Hicaz'ın en büyük efendisi rolünü göstermek üzere” hacca gitmek zorunda kaldı.¹²⁸ Ebu Said'in 1318'de Cuma hutbesini adına okutturması, Sultan en-Nasır Muhammed'in Hicaz'daki egemenliğine bir meydan okuma olduğu için önemliydi.¹²⁹ Dahası, Emir Çoban Mekke'ye gitti ve burada bir

127 Amitai, “Resolution of the Mongol–Mamluk War”, 378–84; Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 101.

128 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 102–3; Charles Melville, “The Year of the Elephant”, 202–4.

129 Melville, “Year of the Elephant”, 201.

kuyuyu tamir ettirdi, ardından da Medine’de bir medreseyi onardı. Bunun üzerine Sultan en-Nasır Muhammed de 1327–28’de benzer hayır işleri yapmak durumunda kaldı.¹³⁰

Sultan en-Nasır Hicaz’daki nüfuzunu yeniden pekiştirdiyse de, Ebu Said müdahale etmeyi sürdürdü. İbn Battuta, Ebu Said’in kutsal kentlerde sadaka olarak dağıtılmak üzere muazzam bir bağış yaptığını yazar.¹³¹ Ebu Said ayrıca Iraklı hacıların yanına bir fil katarak bir *mahmil* kervanı göndermişti. Charles Melville şöyle yazar:

Fil hac güzergâhındaki duraklardan geçirildi, ancak dönüş yolunda Medine’nin dışında öldü. Filin kötü bir şey olacağını sezdiği fikri, Mekke’deki ayaklanmayla meşrulaştırıldı. Oysa kentte gerilimi filin varlığı artırmıştı. Kent sakinleri Hz. Muhammed’in doğduğu yılda, Yemen’den Mekke’ye yönelik saldırıyı anımsayarak 730 [Hicri] yılına “Fil Yılı” dediler. Öldüğü tarihte beslenme masraflarının 30.000 dirhem tuttuğu söylenen bu canavarı, Ebu Said’in neden gönderdiğini hiç kimse anlamamıştı. Bununla birlikte Hicaz’da bir prestij mücadelesi yaşandığı düşünüldüğünde, fil belli ki Moğol hükümdarının daha önce alicenaplığı sayesinde elde ettiklerinden sonra, bu kez de azametini ve ihtişamını sergilemek için kullandığı şatafatlı bir jestti.¹³²

Bu faaliyetler, Sultan en-Nasır’ı karşılık vermek ve Hicaz’daki otoritesini yeniden tesis etmek zorunda bıraktı. Sultan’ın faaliyetleri arasında yeniden hamilik tesis etmek, siyasî cinayetlere başvurmak ve hem Kutsal Kentlerin Koruyucusu olarak kendi statüsünü hem de genel olarak Memlûkların durumunu kuvvetlendirmek vardı. Ebu Said Hicaz’ı kontrol etmeyi başaramasa da dindarlığını göstermiş oldu. Hacılar da İlhanlıların zenginliklerini ve cömertliklerini fark etmekte gecikmedikleri gibi, yurtlarını da bu konudan haberdar ederek İlhanlıların tanıtımını ve propagandasını yaptılar.

130 Melville, “Year of the Elephant”, 206.

131 Melville, “Year of the Elephant”, 207.

132 Melville, “Year of the Elephant”, 208.

Ebu Said, Memlûkları da dindarlıklarını başka yollardan göstermek zorunda bıraktı. Ebu Said, 1320’de gerçekleşen bir dizi fırtınanın Allah’ın bir cezası olduğuna ikna olmuştu. Bu nedenle ahlaksızlığa karşı savaş açtı. Faaliyetleri arasında şarap stoklarının yok edilmesi ve diğer gayrimeşru eylemlere karşı şiddetli tedbirlerin alınması vardı. Sultan, “Cengizogullarıyla aşık atabilmek için” altta kalmayarak benzer uygulamalara başvurdu.¹³³

Ebu Said’in faaliyetleri sayesinde İlhanlılarda “kâfirlerin” bıraktığı kalıcı lekeler temizlendi. İlhanlıların din değiştirmesi bir gecede gerçekleşmedi. Sufiler, belki de abartılmış da olsa, İlhanlıların, noyanların ve hiç kuşkusuz rütbesiz askerlerin Müslüman olmalarında önemli bir rol oynadılar.¹³⁴ Moğol hatunları sufi tarikatlarını himaye ettiler, ana akım imamları ve ulema mensuplarını kolladılar. İlhanlar gibi onlar da hankâhlar, camiler ve medreseler inşa ettiler. Moğol kadınlarının görelî serbestliği ve gücü, ulema açısından tuhaf durumlar oluşturdu. Zira Moğol kadınları genelde halk içinde başları açık gezerlerdi.¹³⁵ Bruno De Nicola’nın belirttiği gibi bu hatunların İslam’a nasıl geçtiklerinin anlaşılması güçtür. Belki de Moğol kadınları erkeklere göre çok daha yavaş veya kademeli olarak din değiştirmişlerdi. Kuşkusuz, hatunların maiyeti arasında sufilerin ve imamların varlığı, seçkinlerin din değiştirmesini hızlandırmıştı. Ancak sıradan Moğol-ların nasıl Müslüman oldukları hâlâ gizemini korumaktadır.¹³⁶

İlhanlıların bu dönüşümüne rağmen Müslümanların tamamı (İlhanlı sınırlarının içinde ve dışında olanlar) İlhanların “görünüşte” din değiştirmelerini kabul etmedi. On yıllar süren savaşta tezahür eden belirgin güvensizliğe ek olarak, Memlûk Sultanlığı’ndaki ulema, hem sufilerle ve Şii Müslümanlarla olan yakınlıkları nedeniyle, hem de şeriatı bağlı oldukları *yasa* ile birlikte

133 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 104.

134 Reuven Amitai, “Sufis and Shamans”, 27–9; Devin DeWeese, “Islamisation, 120–34.

135 De Nicola, *Women in Mongol Iran*, 194–8.

136 De Nicola, *Women in Mongol Iran*, 205–7.

gevşek bir şekilde uygulamaları nedeniyle İlhanlı Moğollarına kuşkuyla baktı.¹³⁷ Özellikle bu son nokta, 14. yüzyılın sonlarında ulema açısından uzlaşmaya varılamayan bir konu olmaya devam etti. Bununla birlikte İlhanlıların mirasçıları olan devletler, İslam teşekkülleri olarak görüldü. İlhanın yokluğunda yeni hükümdarların büyük bir kısmının Celâyirliler ve Çobanoğulları gibi İlhanlı *karaçu* ailelerinden geldiğini unutmamak gerekir.¹³⁸

Ebu Said Sünni bir hükümdardı, ama hem sufilik hem de Şiilik İlhanlılar döneminde önemli kazanımlar elde etti. Gazan'ın eğilimleri ve Ölceytü'nün Şii Müslümanlığı seçmesi tesadüf değildi. Hülegü'nün Abbâsî Halifeliği'ni ortadan kaldırması İslam dünyasında bir liderlik boşluğu doğurdu. Bu yıkımın getirdiği psikolojik travma, toplum temelli ahlak vurgusundan birey temelli ahlak ve ruhanî gerekliliklere kaydı, bunu da sufilik sağlayabilirdi.¹³⁹ Şiiler de "Sünniliğin kurumsal teorisinin inşa edildiği sütunlardan birinin ortadan kalkması" olarak gördükleri Halife'nin ölümünden fayda sağladılar.¹⁴⁰ Böylece artık Sünnilerin üstünlüğü konusu sorgulanmaya başlandı. Dahası, Halifelik düşüncesi Moğolların dünya egemenliği fikriyle uyuşmadığı gibi, meşruiyet açısından başka fikirler de ilgi uyandırdı. Bu durum kuşkusuz Celâyirliler ve Çobanoğulları gibi İlhanlılardan sonra kurulan bir dizi devletin Şiiliğe eğilim göstermesine ve neticede Safevîlerin yükselişine neden oldu.

137 Bkz. Denise Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality: Studies in Anthropological History* (Leiden, 2014), 134–56, 283–304.

138 Patrick Wing, *The Jalayirids* (Edinburgh, 2016); H. R. Roemer, "The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars", Peter Jackson (ed.), *CHI*, v6, 1–41.

139 Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam* (New Haven, 1985), 90.

140 Momen, *Shi'i Islam*, 91.

10

Ögedey ve Çağatay Ulusları

Möngke'nin ölümünden sonra Çağatay ve Ögedey Uluslarındaki siyasî durum karışıkta. İmparatorluk, 1250'lerin başındaki Tuluyoğulları Devrimi'nden yalnızca on yıl sonra parçalandığından, ulusların hiçbiri eski gücüne kavuşamamıştı. Basitçe ifade etmek gerekirse, Çağatayoğulları ve Ögedeyoğullarının mevcudu da azalmıştı. Ögedeyoğulları aynı zamanda toprak da kaybetmişlerdi. Önceleri Ögedey Ulsu toprakları arasında, Emil ve Kobuk ırmaklarının vadilerinin bulunduğu Cuncar Havzası veya Cuncarya olarak adlandırılan, Altay ve Tanrı Dağları arasında bulunan bir bölge vardı. Hatta Ögedey Ulsu, Ögedey ve Güyük dönemlerinde Moğolistan'da bulunan Orhun Irmağı'na dek genişlemiş olabilir. Ancak Möngke, Tuluyoğulları Devrimi'nden sonra Altay Dağları ve Orhun Irmağı arasındaki bölgeyi merkezî ulus veya kağan ulusu haline getirdi. Çağatay'ın toprakları ise doğuda Uygur sınırından güneyde Tanrı Dağları'nın güney yamaçlarına, Kunlun Dağları ve Amu Derya'ya ve kuzeyde Talas Irmağı ve Balkaş Gölü'ne dek uzanıyordu.¹ 1262'den sonra Orta Asya Kubilay'a karşı direnişin merkezi olurken, Ögedeyoğullarından Kaydu ve Kubilay'ın bölgede nüfuz edinme çabaları savaşa yol açtı. Son olarak Çağatay neslinden gelenler iç savaşlarda kendi çıkarlarını takip ettiler. Örneğin hem İlhanlıların hem de Cuçi

1 Peter Jackson, "From Ulsu to Khanate: The Making of the Mongol States c. 1220-1290", *MEL*, 23-4.

Ulusı'nın saflarında çarpıştılar. Sonuç olarak imparatorluk çökmek üzereyken sağlam bir devletin kurulmasına yönelik pek bir çaba yoktu.

Her iki ülkede de nüfus, göçebeler ve İpek Yolu ticaretinden kazanç sağlayan kervan kasabalarında yaşayanlardan oluşan karışık bir yapıya sahipti. Bölgenin idaresi zordu. Zira büyük bir kısmı kısa ömürlü Karahıtay İmparatorluğu'nun parçası olan bu topraklar, İran ve Çin'in aksine tutarlı bir kimlikten mahrumdu. Doğu bölgelerine çeşitli dönemlerde bozkırdaki güçler (Hunlar, Türkler), Çin devletleri (Han, Tang) ve hatta Tibetliler egemen olmuşlardı. Batı bölgeleri ise pagan Türkler ve İslam devletleri, örneğin Abbâsîler, Sâ mânîler, Karahanlılar, Selçuklular ve Harezmsahlar tarafından yönetilmişti. Yuan ve İlhanlı topraklarının aksine bölgede kendilerine meydan okuyabilecek ideolojilerin veya idare biçimlerinin bulunmaması, Moğolların işine yaradı. Orta Asya'daki Moğollar, belki de bölgedeki göçebe nüfusunun hâlâ fazla olması nedeniyle, kentlere eğilim göstermediler. Dolayısıyla ülke büyük ölçüde bozkırdan idare edildi. Dahası, Çin'deki durumun tersine Orta Asya kentlerinde nüfus fazla değildi. Yerleşik nüfus kayda değer olsa da bu bölgedeki kentler, Orta Doğu ve Doğu Asya'daki kentler kadar kalabalık değildi.

Çağatayoğullarının başkenti ilk başlarda Almalık'tı, ancak Çağatay *ordası* göçebe yaşam tarzını sürdürüyordu. Dolayısıyla Almalık, tacirler, âlimler veya misyonerler gibi saraya erişmek isteyenler için coğrafi bir konum görevi üstleniyordu.² Semerkant ve Buhara gibi belli kentler önemini korudu. Bununla birlikte Orta Asya kentlerinin hiçbiri, Tebriz, Daidu ve Karakurum gibi gerçek anlamda birer başkent değildi. Yine de Almalık 14. yüzyıla dek prestijli bir kent olarak kaldı. Dahası, göçebe kökenlerine tam anlamıyla sadık olan Çağatayoğulları, kentleri vergi veya yağma yoluyla sömürülecek zenginlik kaynağı olarak görüyorlardı.

2 Michal Biran, "Rulers and City Life in Mongol Central Asia (1220–1370)," David Durand-Guedy (ed.), *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life* (Leiden, 2013), 261–2, 270.

Yerleşik nüfusun bulunduğu bölgeler, Çağatay Hanlığı'nın sonuna dek önemsiz yerler olarak kaldı.

Bununla birlikte Çağatay Hanlığı'nın konumu, yalnızca iç savaşlar açısından değil, haberleşme ve ticaret bakımından da önemliydi. Batıdan gelen tacirler Çin'e ve diğer yerlere ulaşmak amacıyla Çağatay topraklarından geçmek zorundaydı. Aynı durum misyonerler, maceracılar ve diğer hanlıklardan gelen heyetler için de geçerliydi. Ögedeyoğulları ve Çağatayoğulları kent yaşamına burun kıvrırmakla birlikte, kentlere olan ihtiyacı anladılar ve hatta Kaydu ve Dua, Andican gibi yeni kentler kurdular.³ Çağatay Ulusu Moğol İmparatorluğu'nun haberleşmesinin merkezi olarak kaldı ve haberleşmede yaşanan aksaklıklar kaçınılmaz olarak imparatorluğun geri kalan kısımlarını da etkiledi.

Parçalanma Sonrası

Möngke'nin tahta çıkmasından hemen sonra Çağatay tahtına Güyük'ün atadığı Yesü Möngke'nin yerine, Möngke'nin desteğini alan Kara Hülegü çıktı. Ancak Kara Hülegü 1252'de ölünce, Cengiz Han'ın kızı Çeçiyegen'in kızı olan Oyrat boyundan Orgina, oğulları Mübarek Şah'ın naibesi oldu.⁴ Orgina'nın Möngke'nin ölümünden sonra Arık Böke'nin taht iddiasını desteklediği görülüyor.⁵ Bununla birlikte Arık Böke ve Kubilay arasında savaş çıkınca tarafsız kalmaya çalışmış, toprakları çatışmanın hedefi olmasın diye savaşın galibini beklemeye koyulmuştu. Güzel, bilge ve zeki bir hükümdar olarak tanımlanan Orgina hanlığı bir arada tutabilmişti. Ancak bu istikrar dönemi kendi hatası nedeniyle değil, iç savaşın Çağatay topraklarına sıçramasıyla birlikte kısa sürdü.⁶ Orgina ilk zamanlar tarafsızlığını korumayı başardı.

3 Biran, "Rulers and City Life", 268.

4 RD/Thackston2, 40, 263; RD/Thackston1, 55–6, 371; RD/Karimi, 77; 539. Adı Organa, Orkina ve Ergene olarak da geçer.

5 RD/Thackston2, 303; RD/Thackston1, 428; RD/Karimi, 620.

6 Orgina hakkında daha fazla için bkz. Bruno De Nicola, *Women in Mongol Iran* (Edinburgh, 2017), 76–82; Bruno De Nicola, "The Queen of the

Çağatayoğullarını idare etmekle birlikte, kız kardeşi Arık Böke ile, kızlarından biri de yeğeniyle evlendi.⁷ Ayrıca kız kardeşi Kutuy Hatun ve üvey kız kardeşi Güyük Hatun da komşu İlhanlı devletinin hanı Hülegü ile evliydi.⁸ Sonuç olarak Orgina çatışma çıkmasını istemiyor ve çatışmaya girmeyi ise hiç arzu etmiyordu. Ancak Çağatay Hanlığı konumu itibarıyla kalıcı bir tarafsızlık politikası izleyemedi.

Savaş için gıda ve malzemeye ihtiyaç duyduğu kadar başka bir cephenin açılmasını arzu eden Arık Böke, Çağatay Hanlığı'na egemen olmak istedi. Arık Böke, tahtta bir hanın bulunmamasından yararlanarak Çağatay'ın torunlarından Algu'yu Kara Hülegü'nün tahtına aday olarak gösterdi. Algu tahta geçerse, Arık Böke de Çağatay Hanlığı'nın kaynaklarını kullanabilir ve Kubilay yönettiği Yeke Moğol Ulusu'nun diğer bölgeleriyle bağlantısını kesebilirdi. Arık Böke için ne talihsizliktir ki, Algu'nun güvenilmez biri olduğu ortaya çıktı.

Algu, Arık Böke'nin desteğiyle Çağatay Hanlığı'nda denetimi ele geçirerek Orgina'yı iktidardan düşürdü. Bununla birlikte kısa süre sonra Arık Böke'nin Kubilay ile mücadeleye tutuşmasından istifade ederek bağımsızlık peşine düştü. Harezm'deki Cuçi topraklarını fethederek hanlığını genişletti.⁹ Algu'yu desteklemek için büyük çabalar sarf eden Arık Böke, Algu'nun, kendi müttefiki Cuçi neslinin topraklarına saldırısı karşısında eli ayağına dolaştı. Dahası, Arık Böke'nin idare konusunda ihtiyaç duyduğu Mesud Bey, Arık Böke'nin sarayına sığınan Orgina'nın yanında Algu'nun hükümdarlığından şikayet etti. 1263'e dek orada kalan Orgina ise niyabetinin yarıda kesildiğinden ve geleneklerin

Chaghatayids: Orghina Khatun and the Rule of Central Asia", *JRAS* 26, 1–2 (2016), 107–20; Paul D. Buell, "Some Royal Ladies: Alaqa Beki, Ergene-Qatun and Others", *WHC* 7, no. 1 (2010), <<http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/7.1/buell.html>> (son erişim 6 Haziran 2017).

7 RD/Thackston2, 40; RD/Thackston, 1998, 56; RD/Karimi, 77–8.

8 RD/Thackston2, 40; RD/Thackston, 1998, 56; RD/Karimi, 77–8.

9 RD/Karimi, 625; RD/Thackston1, 430–1; RD/Thackston2, 304–5.

ihlal edildiğinden şikayet etti.¹⁰ Arık Böke, bölgedeki kaynaklara hâlâ ihtiyaç duyduğundan, sorunu çözmek üzere 1262’de elçilerini gönderdi. Ancak heyettekiler Algu tarafından öldürüldü. Algu, belki de Arık Böke’nin Orgina’yı yeniden tahta geçirmeye teşebbüsü yüzünden, Kubilay ile dostane ilişkiler kurdu.¹¹ Karakurum’dan çıkarılmaya zorlanan Arık Böke, bunun üzerine Algu’ya saldırdı ve Almalık bölgesine hareket etti. Belki de kış aylarındaki *zud*lar nedeniyle bozkırda yaşanan kıtlık, zaferlerinin uzun soluklu olmasını engelledi. Birçok felaketle karşı karşıya kalan Arık Böke geri çekilirken, Algu da ona arkadan saldırmaya devam etti. Arık Böke’nin çekilmesiyle birlikte Algu, Orgina ve Mesud Bey’i bağışladı.¹² Orgina ve Mesud Bey’in zaten fazla bir seçeneği yoktu, zira Arık Böke artık Algu’yu tahtından indiremezdi. Algu’nun da pek bir seçeneği olmadığı ortadaydı, çünkü Orgina’nın Çağatayoğulları arasında önemli bir desteğe sahip olması onun kolaylıkla gözden çıkarılamadığını gösterir.¹³

Savaş tehdidi azalınca Orgina, Mübarek Şah’ın varis olacağı şartıyla 1264’te Algu’yla evlendi. Bu anlaşma Algu’nun da işine geldi. Böylece hem Arık Böke’nin kendisini tahttan indirmesine engel oldu hem de Kubilay’ın olası istilasından kurtulmuş oldu. Zira Kubilay tahta kendi adayını geçirmeye çalışıp başarısız olduysa da Orgina’nın naibeliğine razıydı.¹⁴ Algu ayrıca yıllardır Moğol bürokrasisinde göreve yapan Mesud Bey’in bilgeliğinden yararlandı. Mesud Bey hanın malî danışmanı oldu ve başta kervan kentleri olmak üzere imparatorluğun malî durumuna istikrar getirdi. Algu’nun Arık Böke’ye ihanet etmesi, onu asker, erzak ve stratejik derinlik bakımından sıkıntıya soktuğundan, Kubilay’ın zaferi kazanmasında rol oynadı.

10 RD/Karimi, 625; RD/Thackston1, 431; RD/Thackston2, 304–5.

11 RD/Karimi, 625; RD/Thackston1, 431; RD/Thackston2, 305.

12 RD/Karimi, 625–7; RD/Thackston1, 431–32; RD/Thackston2, 305–6.

13 Buell, “Some Royal Ladies”.

14 Morris Rossabi, *Khubilai Khan* (Berkeley, 2009), 58; De Nicola, “The Queen of the Chaghatayids”, 119.

Bununla birlikte barış geçici oldu. Algu, Cuçi neslinin egemenliğindeki topraklarına saldırmakla kalmadı, eski malî bölge olan Türkistan'ın tamamını kendi kontrolüne almak amacıyla Ögedeyoğullarının topraklarına da sızdı.¹⁵ İmparatorluğun parçalanmasından önce Türkistan idaresinin başında olan Mesud Bey, bu kararda Algu'yu etkilemiş olabilir. Mesud Bey'in idaresi sayesinde, Kubilay'a gönderilen vergilere rağmen Çağatay Hanlığı'nın malî durumunun iyi olması, Algu'yu topraklarını genişletmeye sevk etmiş olabilir. Cuçi'nin neslinden gelenler Hülegü ile savaştıklarından hemen harekete geçemediler, ancak Ögedey neslinin tepkisi farklı oldu.

Ögedey'in soyundan gelenlerin önderi, Ögedey ve Törege-ne'nin torunu olan ve tasfiyelerden kurtulmayı başaran Kaydu'ydu (1235–1301). Tuluy neslinin devrimi sırasında Kaydu tehdit oluşturamayacak kadar gençti (muhtemelen on beş yaşındaydı). Böylece, Emil ve İli ırmakları arasında bulunan Kayalık civarındaki otlaklarda kaldı.¹⁶ Başlangıçta Arık Böke ve Kubilay arasındaki savaşta tarafsızdı. Gerçek bir göçebe olarak köklerine uyan Arık Böke'ye sempati besliyor olabilirdi. Arık Böke'yi desteklemiş olsa bile Kubilay'ın ona tepki vermediği anlaşılıyor.¹⁷ Ögedey ve Çağatay soyundan gelen birçok hanedan üyesi, genelde kendilerinden daha kuvvetli olan Tuluy soyundan rakiplerine karşı direnecek kaynaklara sahip olmadıklarından taraf değiştirirlerdi. Kaydu'nun Kubilay ile olan anlaşması ise Kubilay'ın Kaydu'nun topraklarına doğru genişleyen Algu'yu desteklemesiyle ilgiliydi.¹⁸

Arık Böke'nin 1264'te yenilmesiyle birlikte artık Algu'nun hırslarını frenleyen kimse kalmadı. Böylece Kaydu, Berke ile ittifak yaptı. İlhanlılarla savaşan Berke, Kaydu'nun toprak isteklerini desteklemek üzere elinden geleni yaptı. Cuçiğullarının desteği

15 Khwandamir, 46; Paul D. Buell, "Some Royal Mongol Ladies".

16 Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia* (Richmond, UK, 1997), 20.

17 Biran, *Qaidu*, 21.

18 Biran, *Qaidu*, 23.

zaten zorunluydu. Tuluyoğulları Devrimi'nden sonra Ögedey soyuna bağlı topraklar azalmakla kalmamış, birçok hanedan üyesi tasfiye edilmiş ve kuvvetleri de imparatorluğun dört bir yanına dağılmıştı. Ulus yapısının korunup korunmadığı da belirsizdi, çünkü belli bir ülkedeki han diğer hanedan üyeleri üzerinde de hüküm sürerdi. Çağatay'ın neslinden gelenlerde de durum böyleydi. Michal Biran'ın belirttiği gibi Ögedey soyundan gelenler "bölgesel idarelerde ve Möngke'nin Batı Asya'yı fethetmek üzere gönderdiği *tamma* kuvvetlerinde" temsil edilmiyorlardı.¹⁹ Ögedeyoğulları artık büyük bir askerî güç değildi.

Arık Böke'nin yenilgisinden sonra Kubilay hanedandan tüm erkekleri sarayına çağırıp ve onlardan kurultay sırasında kendisine hürmet etmelerini istedi. Onların birçoğu, uzak mesafeler nedeniyle gelemediler, ancak bu görev, Kubilay'ın imparatorluğu bölüştürmesi gibi simgeseldi. Cuçi'nin neslinden gelenlerin toprakları tasdik edildi (Kubilay'ın bu konudaki fikrinin Cuçi Hanesi tarafından önemsenip önemsenmediği tartışmaya açıktır). Hülegü, Ceyhun'dan Mısır'a dek (Cuçi nesli bunu tanımadı) uzanan toprakların efendisi kılındı. Dahası, Kubilay, Ögedey Ulusu'nu kat'i surette ortadan kaldırdı. Nitekim Ceyhun'dan Altay Dağları'na dek uzanan topraklar artık Algu'nun elindeydi ve Altay Dağları'nın doğusundaki toprakların tamamı da Kubilay'a aitti.²⁰ Böylece Kaydu'nun durumu çok kötüye gitti. Çünkü Algu'nun, otoritesini yeni topraklarında kurmaya başlamasıyla ilgili olarak dış tehditlere karşı koyabilecek askere ve kaynağa sahip değildi.

Kaydu, Berke'nin gönderdiği takviye kuvvetler sayesinde Algu ile yaptığı ilk muharebeyi kazandıysa da bir sonrakini kaybetti. Gerçekten de Kaydu'nun durumu bıçak sırtıydı, ancak tam zamanında gerçekleşen bir dizi ölüm Kaydu'nun işine yaradı. Algu 1265–66'da öldü. Kaydu ayrıca 1265'te Hülegü'nün ve 1266'da da Berke'nin ölümlerinden de dolaylı olarak kazanç sağladı. Kubilay'ın

19 Biran, *Qaidu*, 16.

20 RD/Karimi, 622; RD/Thackston1, 429; RD/Thackston2, 304.

topraklarına sağlamca yerleşmesiyle meşgul olmasından ve Song'a karşı yeniden savaş açmasından yararlanan Kaydu'ya, büyük güçler meşgulken talihini tersine çevirme fırsatı çıkmış oldu.

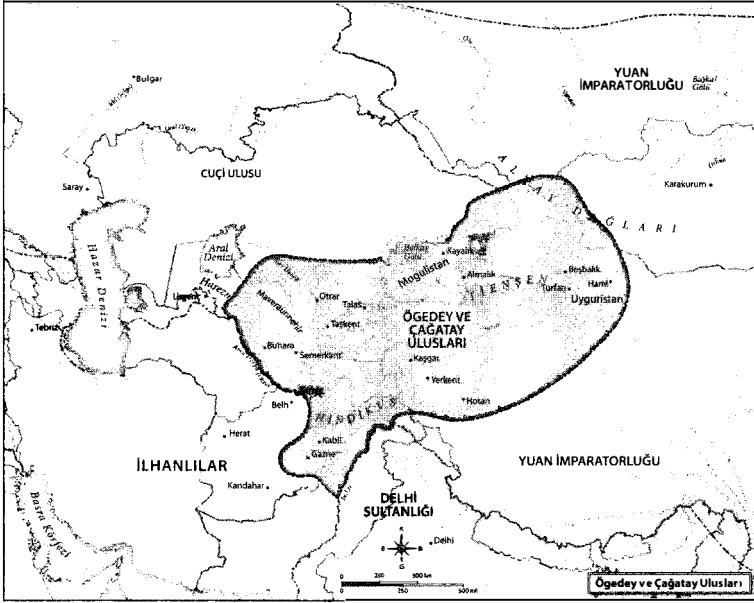
Kaydu Dönemi

Algu'nun ölümünden yararlanan Kaydu, Ögedey nesline ait otlaklar üzerinde hak iddia ederek topraklarını batıda Talas Irmağı'na ve belki Seyhun'a dek genişletti. Algu'nun gömüldüğü Almalık'ı ele geçirdi. Buradan, resmi olarak Ögedey nesline ait olmayan, ancak Ögedey'in oğullarınca idare edilen Uyguristan üzerinden Yuan İmparatorluğu'na baskı yaptı.²¹ Bu durum Kubilay'ın dikkatini çekti. Kaydu'ya karşı bir ordu göndererek, 1268'de onu doğudaki fetihlerinin büyük bir kısmından vazgeçmeye zorladı. Kubilay'ın sınırlarını hararetle savunması üzerine Kaydu stratejik derinlik politikasını benimseyerek karargâhını, başkenti olmadığı halde Talas'a taşıdı. Gerçekten de Kaydu'nun belli bir başkenti yoktu.²² Kaydu'nun faaliyetleri Arık Böke'nin eski taraftarları arasında destek buldu ve bu sayede gücünü artırdı. Kubilay, Kaydu'nun Uyguristan'a ilerlemesine engel olduysa da onu tahttan indiremedi. Böylece on yıllar sürecek bir sınır savaşı başlamış oldu. Kaydu, Algu, Hülegü ve Berke'nin ölümünün neden olduğu sorunlardan yararlanarak başka yerlere de müdahale etti.

Algu'nun ölümüyle birlikte Çağatay Uluğu'nda sorunlar baş gösterdi. Orgina, Algu ile Mübarek Şah'ın varis olacağı şartıyla evlenmişti. Mübarek Şah, Algu'nun ölümünden sonra noyanlar ve vezirlerin de fikri alınarak 1266'da Çağatay hanı olarak tahta çıktı. Çağatay nesli bu konuda hemfikir olsalar da hâlâ sınırlarının ötesinden onay almak durumundaydılar. Hem Algu hem de Orgina, Kubilay'ı Kağan olarak tanımışlardı. Bu nedenle onun

21 Thomas T. Allsen, "The Yuan Dynasty and the Uighurs" Morris Rossabi (ed.), *China Among Equals* (Berkeley, 1983), 249–50.

22 Biran, "Rulers and City Life", 266–7.

Harita 10.1 Ögey ve Çağatay Ulusları © Mapping Specialists

onayının önemi büyüktü. Kubilay'ın Mübarek Şah'ı tasdik etmemesi Kağan'ın otoritesini göstermesi olarak sayılabilirdi. Zira Orgina, Mübarek Şah'ı Kubilay'a danışmadan tahta çıkarmıştı. Çağatay'ın torununun oğlu Barak'ın gelişiyile konu daha da karmaşık bir hale geldi.²³

Barak, Tuluyogulları Devrimi'nden sonra Kubilay'ın yanında büyümüştü ve ona sadık olarak görölüyordu. Orgina'nın Çağatay Ulusu'ndaki desteğine rağmen Barak, Mübarek Şah'a bağlı noyanların güvenini kazandı ve Mübarek Şah'a saldırarak onu esir aldı.²⁴ Noyanların neden Barak'ı destekledikleri belli değildir; Reşîdüddin Mübarek Şah'ın noyanlarından birinin bir darbe

23 RD/Thackston2, 261; RD/Thackston1, 370; RD/Karimi, 536–7.

24 Khwandamir, 47; RD/Thackston2, 261; RD/Thackston1, 370; RD/Karimi, 536–7. Hondemir'in verdiği tarihler iki yıl kadar hatalıdır. Çalışmada, Ögey ve Çağatay Uluslarında gerçekleşen olayları titizlikle inceleyen Michal Biran'ın zamandizimine uydum.

hazırladığını yazar.²⁵ Arık Böke'nin Çağatay Hanlığı'nı kontrol etme çabaları göz önüne alındığında, Kubilay'ın planının ters teptiği görülmektedir.

Barak gayet müstakil bir şekilde hareket ederek, batıdaki Yuan sınırında bulunan Hotan gibi kasabalara akınlar düzenledi.²⁶ Ancak Kaydu'nun Siri Derya yönünde genişlemesi üzerine zor durumda kaldı. Bu nedenle Kubilay ile barış yaptı. Kubilay da 1268'de onun hanlığını tanıdı.²⁷

Kaydu ise Kubilay'ın sürekli olarak yinelediği uzlaşma çabalarına olumlu yanıt vermedi. Kubilay bunun üzerine Kaydu'ya ait tüm toprakları Barak'a vaat etti. Barak 1267'de Kaydu'yu yendiysede, Berke'nin halefi Mengü Timur tarafından gönderilen Cuçi takviye kuvvetleri sayesinde Hokand'da ağır bir yenilgiye uğradı. Mâverâünnehir'e çekilen Barak yeniden toparlandı ve yeni ordusuna kaynak yaratmak amacıyla Mesud Bey'in bilgece tavsiyelerine kulak asmayarak Semerkant ve Buhara'yı yağmaladı.²⁸

Kaydu ve Barak arasında yeniden bir çatışma yaşanmadan önce Cengizogulları birliği sağlamak adına bu sorunu barışçıl yollarla çözmeye teşebbüs ettiler. Kaydu, Barak'a elçi olarak onun eski dostu Kıpçak'ı gönderdi.²⁹ Mesud Bey ve diğer danışmanlar, Barak'a bu daveti kabul etmesini tavsiye ettiler. Sonuç olarak iki hükümdar, zaten Algu ve Arık Böke arasındaki savaş nedeniyle yağmalanan ve hem insanların hem de hayvan sürülerinin yok edildiği bölgede daha fazla tahribat yaşanmasına engel olmak için, buluşmayı ve sorunları tartışmayı kabul ettiler. Aksi halde bitmek bilmeyen savaş bölgenin ekonomisine ve nüfusuna daha fazla zarar verebilirdi.

25 RD/Thackston2, 261, 267; RD/Thackston1, 370, 377; RD/Karimi, 536–7, 546.

26 Khwandamir, 47.

27 Biran, Qaidu, 25.

28 Biran, Qaidu, 25.

29 RD/Thackston2, 261; RD/Thackston1, 370; RD/Karimi, 536–7; Khwandamir, 47.

Buluşma, 1267'de Semerkant'ın güneyindeki Katvan bozkırında veya 1269'da Talas Irmağı'nda gerçekleşti.³⁰ Cuçi'nin neslinden gelenlerin temsilcilerinin katıldığı barış görüşmesinde Kaydu İli Havzası ile Seyhun Irmağı'nın kuzeyindeki Çağatay topraklarının büyük bir kısmını içeren Cuncary'yı aldı. Barak'a ise Mâverâünnehir verildi. Mâverâünnehir'in üçte ikisi ise Çağatay Hanlığı'na bırakılırken, üçte biri de Mengü Timur ve Kaydu arasında paylaşılacaktı. Göçebelerden toplanan vergiler ve bölgenin belli başlı iki kenti olan Semerkant ve Buhara'daki atölyelerin gelirleri Cuçi nesli, Kaydu ve Barak arasında paylaştırılacaktı. Cuçi'nin soyundan gelenler daha önce Semerkant ve Buhara'dan gelir elde ediyorlardı, ancak Algu döneminde bu imtiyazlarını kaybetmişlerdi. Gelirlerin dağıtımını Mesud Bey sağlayacaktı. İmzacı taraflar, yakınlarında bulunan otlakları da paylaştılar. Böylece Kaydu askerlerini bölgede muhafaza edebilecekti. Dahası, Kaydu ve Barak yağmanın önüne geçmek amacıyla Semerkant ve Buhara'ya hiçbir hanedan üyesinin ve askerin alınmayacağı konusunda anlaştılar. Son olarak Kaydu ve Barak birbirlerinin *andası* oldular ve karşılıklı olarak hediyeler sundular.

Anlaşıldığına göre bu anlaşmada Barak'ın payı çok daha azdı ama Kaydu ve Cuçioğulları, Ceyhun'un güneyinde İlhanlıların aleyhine genişleyecek Barak'a destek vermeyi kabul ettiler. Zaten Barak'ın, Cuçioğullarının 50.000 kadar askerden oluşan desteği düşünüldüğünde, Kaydu'ya karşı yapacak başka bir şeyi de yoktu. Kubilay'ın da Barak'a kuvvet göndereceği kuşkuluydu. Nihai anlaşmanın bir parçası olarak Cuçioğulları, Çağatayoğulları ve Ögedeyoğullarının Moğol İmparatorluğu'nu Çinlileştirdiği için Kubilay'ı azarlayan bir mektup gönderdikleri söylenir.³¹ Bu mektuptan (eğer gerçek ise) Kubilay'ın hoşlanmadığını söylemeye gerek yoktur. Dahası, eğer bu üç ailenin Kubilay'ın imparatorluğu

30 Karışıklığın nedeni kaynakların çeşitli tarihler vermesidir; örneğin Reşidüddin 1267, Vassaf ise 1269 tarihini verir. Bkz. Biran, *Qaidu* 26.

31 Biran, *Qaidu*, 27 ve s. 144, n. 80. Biran bu mektubun (yalnızca tek bir Çin kaynağında bahsi geçer) tarihinin son derece belirsiz olduğunu açıkça belirtir.

“eski güzel günlere” döndürmesini istediği de kuşkuludur. Karakorum yerine Daidu’ya yerleşen Kubilay’ın, son derece uzak olan Orta Asya’yı kontrol edemeyeceği ortadaydı. Michal Biran şöyle yazıyor: “Gerçekten de Kağan’ın fikrini sormadan toprakların ve kentlerin yöneticilerinin değiştirilmesi, Moğol geleneğinin hiçe sayılması anlamına geliyordu.”³² Dahası, Kubilay’ın kurultaya davet dahi edilmemesi, Kaydu, Barak ve Mengü Timur’un onun otoritesini tanımadığını gösteriyordu. Her biri kendi topraklarını idare etmeyi ve genişletmeyi düşünüyor, eski Yeke Moğol Ulusu’nun genel refahıyla ilgilenmiyorlardı.

Katvan Barış’ının başlıca sonucu Kaydu’nun yeni devletinin kurulması oldu. Barak, barışa rağmen ve belki de barış nedeniyle Kaydu’ya güvenmiyordu, yine de onun desteğinden yararlanarak İlhanlılara savaş açtı. Barak, başlangıçtaki bazı başarılarla rağmen, İlhan Abaka tarafından 1270’teki Herat muharebesinde yenilgiye uğratıldı.³³ Abaka’nın zaferi kesindi. Barak, Kaydu’nun kuvvetlerinin kendisini terk etmesi üzerine son derece düzensiz bir şekilde Ceyhun boyunca geri çekildi. Haklı olarak Kaydu’nun kendisine bir oyun oynadığından kuşkulananak intikam planı yaptı, bununla birlikte harekete geçmeden 1271’de öldü.³⁴ Barak’ın başarılı olacağı da şüpheliydi aslında. Zira ölümünden sonra komutanlarının çoğu ve Mesud Bey, Çağatay tahtına aday olan başka birinin hizmetine girmektense Kaydu’ya katıldılar.³⁵ Böylece Mâverâünnehir Kaydu’ya geçmiş oldu.

Barak’ın yenilmesi ve ölmesi ile Mâverâünnehir’i ele geçiren Kaydu, Barak’ın ölümünden bir ay sonra Eylül 1271’de düzenlediği kurultayda Han seçildi. Kağan olma iddiası yoktu. Kaydu, Cuçi nesli ile sorun yaşamamak için bu unvanı kullanmaktan kaçınmış olabilir, zaten Mengü Timur ve Kaydu arasında bir sürtüşme de

32 Biran, *Qaidu*, 28.

33 Bkz. Michal Biran, “The Battle of Herat (1270): A Case of Inter-Mongol Warfare”, *WIAH*, 175–220.

34 Khwandamir, 48.

35 Khwandamir, 49.

mevcuttu. Mengü Timur, bir dönem Kubilay'a Kaydu'ya karşı birlikte harekete geçmeyi önermiş olabilir. Kaydu ve Mengü Timur temaslarını sürdürdüler, bu nedenle de söz konusu iddianın doğruluğunu ispatlamak güçtür. Ancak Mengü Timur'un komşusundan rahatsızlık duyduğu da açıktı. Belki de Kaydu'nun artık Cuçi neslinin desteğine ihtiyaç duymamasından rahatsızdı. Kaydu kuşkusuz kimseye hiçbir şekilde boyun eğmek istemiyordu.³⁶

Çağatay'ın soyundan gelenlerin çoğu, Kaydu'nun hanlıkta iddiası olmadığı, yine de bir zamanlar Güyük'ün yaptığı gibi bir Han atama hakkı olduğunu belirtmesi üzerine ona boyun eğdi. Kaydu'nun adayı olan Sarban oğlu Negübey, 1271'de Çağatay hanı oldu.³⁷ Çağatayoğullarından bazı kişiler etkin veya pasif bir şekilde direniş gösterdiler. Bunlar arasında Barak ve Algu'nun oğulları (Orgina dışındaki diğer eşlerinden doğanlar) da vardı. Negübey de 1272'de ayaklanmaya katıldı. Negübey'in Algu-Barak hizbine mi katıldığı, yoksa kendi başına mı hareket ettiği belli değildir. Ancak ne olursa olsun 1274'te ölen Negübey'in ayaklanması kısa sürdü. Algu'nun ve Barak'ın oğullarının isyanı da başarısız oldu. Kaydu, 1282'de Barak'ın ikinci oğlu Dua'yı Çağatay Hanı seçtirerek iki ailenin arasını açtı. Dua'nın Kaydu'nun hâkimiyetini kabul etmesiyle birlikte Mâverâünnehir'deki çatışmalar nihayet son buldu. Müttefiklerini yitiren Algu'nun varisleri ise Kubilay'a ait memleketlere sığındılar.³⁸

Kaydu'nun sınır boylarındaki tehdidi nedeniyle İlhanlılarla durum gergindi. 1273'te bir İlhanlı ordusu Mâverâünnehir'i istila etti, düşmandan önce davranarak Buhara'yı yağmaladı.³⁹ İlhanlı hükümdarı Abaka bölgeyi işgal etmek niyetinde değildi. Ancak istila, gazabını göstermesi açısından hem Kaydu'ya hem de Çağatayoğullarına açık bir uyarıydı. Görünüşe göre Abaka istediği sonuçları elde etmişti. Nitekim Kaydu Abaka'yla dost olmak zorunda

36 Biran, *Qaidu*, 30.

37 RD/Karimi, 548; RD/Thackston1, 378; RD/Thackston2, 268; Khwandamir, 49.

38 Biran, *Qaidu*, 33; RD/Karimi, 548; RD/Thackston1, 379; RD/Thackston2, 268.

39 RD/Karimi, 766–7; RD/Thackston1, 636–7; RD/Thackston2, 380–1.

kaldı ve Çağatay isyancılarının İlhanlı topraklarına sığınmaması konusunda Abaka'nın desteğini aldı.⁴⁰ Bununla birlikte Kaydu dikkatini daha ziyade Çağatay Hanlığı'nda ele geçirdiği toprakları kuvvetlendirmeye ve Kubilay'a saldırmaya verdi.

Kaydu'nun saldırıları, Kubilay'ın devleti üzerinde beklenmedik sonuçlara neden oldu. Moğolistan zamanla geri kalmış bir bölgeye dönüşürken, Kubilay Song İmparatorluğu ile savaşmasına rağmen bugünkü Sincan bölgesine daha fazla önem verdi ve daha fazla kaynağı burada seferber etti. Kaydu'ya karşı bölgeyi korumak için buradaki asker sayısını artırmakla kalmadı, savaşı destekleyecek altyapıyı da geliştirdi. Mesela mevcut kaynakların tespiti için yeni bir nüfus sayımı yapıldı, yeni *yam* istasyonları kuruldu. Zanaatkârları Hotan ve Kaşgar'a yerleştirdi, böylece de hem ordunun donatımını sağladı hem de Kaydu'nun akınlarından sonra ekonomiyi canlandırdı.⁴¹ Esasen Kaydu'nun saldırıları, Kubilay'ı bölgedeki konumunu kuvvetlendirmek zorunda bıraktı. Kubilay da Kaydu'ya boyun eğdirmek için ona elçiler gönderdi. İki tarafın kaynaklarını mantıklı ve pragmatik bir biçimde karşılaştırarak tartışmaya açtı. Kaydu bu tür diyaloglara dahil olmakla birlikte onun boyun eğdiğini gösteren bir kanıt bulunmamaktadır.

Yuan sınırı kuvvetlendirilmekle birlikte, Kubilay'ın orduya komuta eden komutanları ve oğulları önemli bir başarı elde edemediler. Kaydu birçok kaynakta tahtı gasp etmeye çalışan bir asi olarak anlatılır. Bununla birlikte dikkatli incelemeler yapıldığında Kaydu'nun becerikli bir hükümdar olduğu görülür. Dahası, bu denli uzun süre hüküm sürmesi, ardında ciddi bir desteğin olduğunu da gösterir. Kaydu, göçebe Moğolların gözünde gerçek bir Moğol'du. Yalnızca Çinlileşmiş Kubilay'a meydan okumakla kalmamış, aynı zamanda Cengiz Han'ın *yasasına* uyarak gerçek mirasına sadık kalmıştı. Hoşnutsuz Çağatay soyluları Kubilay'ın yanına kaçmış olmakla birlikte, birçok Moğol hanedan üyesi ve

40 Biran, *Qaidu*, 35.

41 Biran, *Qaidu*, 38.

komutanı Kubilay'ın hizmetinden ayrılarak Kaydu'ya katılmışlardı. Yuan İmparatorluğu'nun sınırları, sürekli değişirken, Kaydu'nun devletinin sınırları, Dua'nın Ögedey döneminde Dayir tarafından kurulan *tamman*ın desteğini alarak Horasan dışındaki Afganistan topraklarını başarıyla ele geçirmesi sayılmazsa, Kubilay'ın Algu'ya verdiği topraklarla birebir örtüşüyordu.⁴² Böylece Kaydu'nun sınırları İndus Irmağı'na dek dayanmıştı. Kaydu ayrıca Almalık'ı da yeniden ele geçirebildi. Uyguristan'da bulunan Beşbalık'a ise erişimi yoktu. Zira Kubilay 1281'de (Song İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra) Kaydu'nun genişlemesini önlemek amacıyla burayı zapt etmişti. Kubilay durumu yakından takip etmek amacıyla Kaydu'nun devletiyle olan sınırlarında daha fazla posta istasyonu kurdurdu. Ancak bunlar Kaydu'nun başarısına engel olamadı. Dua'nın Uyguristan'daki Karahoca kuşatması, Uygur hükümdarının surlardan indirdiği kızını Dua'ya sunarak barış istemesiyle sona erdi.⁴³ Ertesi yıl (1286) Dua ve Kaydu, Beşbalık'a saldırarak kenti ele geçirdiler.

Kaydu'nun başarısı, bölgeye hem insan gücü hem de altyapı (idarî ve fizikî) bakımından büyük yatırım yapan Kubilay'ın bile bölgenin denetimini kesin olarak sağlayamayacağını gösterdi. Kaydu'nun sınırlarının Karahoca'ya dayandığı ve 1290 yılına gelindiğinde nüfuzunun Beşbalık, Kaşgar ve Hotan'a dek yayıldığı düşünüldüğünde, Kubilay'ın yaptığı muazzam harcamaların pek bir işe yaramadığı ortadaydı. Mançurya ve Tibet'teki ayaklanmalar ve Kubilay'ın devlet işlerinden elini eteğini çekmesi Kaydu ile daha şiddetli bir şekilde mücadele edilmesine engel oldu.

Bu esnada Kaydu sınırlardan sızmaya devam etti, Moğolistan'a dahi karışır oldu. Karakurum'a doğru ilerlemesi, Nayan'ın Moğolistan'daki ayaklanmasını 1287'de başarıyla bastıran Kubilay'ı telaşlandırdı ve ordusuyla Moğolistan'a girmesini zorunlu kıldı. Bunun üzerine Kaydu 1289'da Karakurum'dan ayrıldı ve geri geçildi. Moğolistan'ı kaybetmekten korkan Kubilay, 1290 ile 1293 arasında

42 RD/Thackston2, 262; RD/Thackston1, 371; RD/Karimi, 538-9.

43 Biran, *Qaidu*, 43.

Görsel 10.1 Karakurum, Moğolistan yakınlarındaki bozkırlar ve tepeler. Kubilay başkentini Daidu'ya nakletmiş olsa da Yuan İmparatorluğu açısından Karakurum'un sembolik bir önemi vardı.

Moğolistan'ın savunmasını idare etmek üzere en büyük komutanı Bayan'ı Karakurum'a yerleştirdi.⁴⁴ Bayan'ın yerine geçen Tuk Tuka da Yenisey bölgesini Kaydu'dan başarıyla geri aldı. Anlaşıldığına göre Kubilay, Kağan olarak meşruiyetinin korunması için vazgeçilmez sayılan Moğolistan'ın güvenliği için, Uyguristan çevresindeki çekişmeli bölgelerdeki kayıpları kabullenmeye hazırdı.

Kaydu, Kubilay'ın ölümünden sonra dahi onun imparatorluğu üzerinde baskı kurmaya devam etti. Savaş ancak Kaydu'nun 1301'deki ölümüyle sona erdi. Bununla birlikte ölmeden önce, Kubilay'ın yerine geçen Temür Ölceytü'nün cesur bir düşman olduğunu gördü. Temür Ölceytü, dikkatini ve önceliğini fetihlerden ziyade batı sınırlarına vermiş, Kubilay'ın Yukarı Yenisey Havzası'ndan Tarım Havzası'na dek uzanan sınır boylarında kurduğu yedi büyük garnizonu muhafaza etmişti.⁴⁵ Gök Orda

44 Biran, *Qaidu*, 91; Rossabi, *Khubilai Khan*, 224.

45 RD/Karimi, 646–8, 671–3; RD/Thackston1, 446–7, 464–5; RD/Thackston2, 316–17; 329; Biran, *Qaidu*, 49–50.

(Cuçioğullarının Orda'daki toprakları) Hanı Bayan 1298'de Yuan, Cuçi ve İlhanlı ordularının Katvan Barışı'nda önemli bir değişiklik yaratacak şekilde Kaydu'nun ülkesine saldırmalarını önerdi.⁴⁶ Topraklarının savunmasıyla yetinen ve Yuan İmparatorluğu'ndaki otoritesini pekiştirmeyi çıkarlarına daha uygun bulan Temür Ölceytü bu teklifi reddetti. Oysa başka olaylar fikrini değiştirecekti. Kaydu ve Dua belli ki bu teklifi duymuşlardı, ancak Temür Ölceytü'nün yanıtından haberleri yoktu. Dua, 1298'de Yuan sınırlarına saldırdı. Kağan'ın damadı Körgüz'ü tutsak etti ve bir dizi başarılı akının ardından geri çekildi.⁴⁷ Yuan kıtaları Dua'yı takip ettilerse de Körgüz'ü kurtarmayı başaramadılar.

Yuan İmparatorluğu bu olaya istilayla yanıt verdi. 1300'de bir dizi muharebenin ardından Yuan kuvvetleri Altay bölgesine girdiler. En büyük çarpışma 1301 sonbaharında Altay Dağları'nın güney ucunda bulunan Teinjiangu Dağı yakınlarında gerçekleşti. Yuan ordusuna komuta eden müstakbel Kağan Kayşan (Külüg) Han, Kaydu'yu yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Kaydu, Dua'nın takviye kuvvetleriyle birleşti. Kaydu ve Dua kendilerini takip eden Yuan ordusu ile İrtiş Irmağı kıyısındaki Kara Kada'da karşı karşıya geldiler.⁴⁸ İki gün süren muharebenin ardından zaferi Kaydu kazandı. Kayşan ise Karakurum'a çekildi. Yuan ordusu takibi önlemek amacıyla geçtiği bozkırları yakıp yıktı. Kayşan'ın bu taktiğinin başarılı olup olmadığı belli değildir. Belki de Kaydu'nun da kaybı büyüktü ve Kayşan'ı bu yüzden takip edememişti. Kaydu bu olaydan sonra çok geçmeden öldü.

Kaydu'dan Sonra Orta Asya

Kaydu'nun en büyük oğlu (bir cariyeden olma) Çapar, babasının tahtına oturdu ve siyasetini devam ettirdi, ancak babasının yeteneklerinden mahrumdu. Kaydu, yerine en küçük oğlu Urus'un

46 RD/Karimi, 678; RD/Thackston1, 468–9; RD/Thackston2, 332; Biran, *Qaidu*, 50.

47 RD/Karimi, 675–6; RD/Thackston1, 467; RD/Thackston2, 331.

48 Biran, *Qaidu*, 52–3.

geçmesini istiyordu. Ancak Dua Çapar'ı destekledi.⁴⁹ Çapar'ın tahta seçilmesi Ögedey neslinin derhâl kıyameti koparmalarına ve hizipçiliğe başlamalarına neden oldu. Ordu komutanı ve güreş şampiyonu Kaydu'nun kızı Kutulun, Çapar'ın tahta çıkışıyla birlikte siyasetten çekildi.⁵⁰ Ögedey neslinden gelenler Çapar'ın seçilmesi üzerine iç savaşa sürüklenmediler, ancak Dua onları bölmeyi başarmış oldu. Dua'nın giderek artan otoritesine meydan okumayı düşündülerse de başarılı olamadılar. Dua ayrıca Temür Ölceytü ile barış görüşmelerine girişti. Ardından Dua ve Çapar, Temür Ölceytü'yü kağan olarak tanıdılar. Temür Ölceytü ise ikisini de affederek, sırasıyla Çağatay ve Ögedey hanları olarak tasdik etti. 1303'e gelindiğinde Dua bağımsız bir Çağatay Hanı olmuştu. Belki de planı baştan beri buydu. 1305 yılında ise Moğol İmparatorluğu *Pax Mongolica*'ya kavuştu. Yuan İmparatorluğu ve İlhanlılar gibi, Dua da kervan ticaretinin canlandırılması gerektiğinin farkındaydı.

Taraflar arasında barış mevcut olsa da Orta Asya'da kusursuz bir barıştan söz edilemez. 1305'te Çağatay ve Ögedey neslinden gelenler arasında çatışmalar çıktı. Ögedey hanesinin bazı mensupları, herhangi bir stratejik nedenle değil, yalnızca yapabileceklerini göstermek için Semerkant ve Buhara'yı yağmaladılar. Dua, Yuan sınırlarında bulunan Kayşan'ı Kaydu'nun oğlu Urus'un komutasındaki Ögedey kuvvetlerine saldırması konusunda ikna etti. Ardından Yuan İmparatorluğu, Çağatayoğullarına tam destek verdiler ve hatta Algu'nun oğullarının komutasında takviye kuvvetler dahi gönderdiler. Savaş 1307'de sona erdi ve Çapar tam anlamıyla yenilgiye uğradı.⁵¹ Ögedey neslinin direnişi de makul değildi. Zira Kaydu'nun Kubilay'a karşı çıkardığı savaşa fazlasıyla bağlı oldukları ve Dua'nın entrikalarına kurban gittiklerinden

49 RD/Thackston2, 218; RD/Thackston1, 307; RD/Karimi, 448; Biran, *Qaidu*, 69.

50 RD/Thackston2, 219–20; RD/Thackston1, 309–10; RD/Karimi, 450; MP/YC, 463–4; MP2012, 333; Biran, *Qaidu*, 70.

51 Biran, "The Ogodeid and Chaghadaid Realms", *CHIA*, 54.

Yuan hanedanı ile barışa karşı çıkmışlardı. Diğer Moğol hükümdarları ise Çapar ve Dua'yı kendileriyle eşit gördüler. Dahası, *Pax Mongolica*'yı sürdürmek amacıyla Çapar Çağatay topraklarından bir kısmını da terk etmeye zorlanmıştı.⁵²

Çatışmaları önlemek amacıyla Ögedeyoğullarının ordusu Yuan İmparatorluğu'na nakledildi. Çapar ise kelimenin tam anlamıyla otlaklara gönderildi. Dua, Çapar'ın yetkilerini elinden alarak ona bozkırda yer alan otlakları verdi. Dua ayrıca Kaydu'nun oğlu Yangıçar'ı yeni Ögedey hanı yaptı, ancak bu hükümdar herhangi bir desteğe sahip değildi ve bir kukladan farksızdı. Dua, Ögedey Ulusu'nu küçük parçalara böldü ve Yangıçar'ın aile ve akrabaları üzerindeki otoritesini sınırlandırdı. Bunun dışında, Kaydu'nun kızı Kutulun dahil olmak üzere Kaydu'nun hanesini tasfiye etti.⁵³ Görünüşe göre Ögedey hanesi artık iktidarı tamamen kaybetmişti. Ancak Dua'nın 1307'de ölümü, daha sonra oğlu ve halefi Konçak'ın (sal. 1307-8) da hayatını kaybetmesiyle şartlar değişti. Çağatayoğulları da tahtta hak iddia ettiklerinden Ögedeyoğulları yeni bir fırsat buldular.

Çağatay hanesinin bir sonraki taht adayı Börü'nün torunu Taligu'ydu (sal. 1308/9). Dua'nın en küçük oğlu Kebek ise, yalnızca Dua'nın soyunun hüküm sürmesi gerektiğini düşünmesinden değil, ayrıca Taligu'nun İslam inancına ve İslamî siyasetine karşı çıkanların desteğini kazandığı için ona meydan okudu.⁵⁴ Kebek 1308'in sonunda veya 1309'un başında Taligu'yu yenilgiye uğrattı. Ancak Yaniçar, Urus ve Çapar dahil olmak üzere Ögedeyoğullarının Almalık'ta kendisine karşı saldırıya geçmeleri üzerine zaferinden yararlanacak zaman bulamadı. Ögedey kuvvetleri başlangıçta bazı başarılar elde ettilerse de, Çağatay Hanlığı'ndan gelen destek kuvvetleri sayesinde zafer Kebek'te kaldı. Böylece her aile kendi içinde çatışsa da, hepsinin kendi soyunun Orta Asya'da hakim olmasını istediği açık bir şekilde görüldü.

52 Biran, "The Ogodeid and Chaghadaid Realms", *CHIA*, 54-5.

53 Biran, *Qaidu*, 76.

54 Biran, *Qaidu*, 77; Biran, "Ogodeid and Chaghadaid", 55.

Kebek ayrıca Yuan İmparatorluğu'nun yeni kağanı Kayşan'dan da yardım aldı. Kayşan, Orta Asya sınırında zaman geçirdiğinden iç savaş ve kendi topraklarına olası etkisi konusunda hassastı. Kebek'i destekleyerek ona bazı Ögedey soylularını öldürme yetkisi tanıdı. Ancak Çapar 1310'da Kayşan'a teslim oldu ve onun davetiyle Yuan sarayına geldi ve böylece Ögedey Ulusu ortadan kalkmış oldu.⁵⁵ Altay Dağları çevresindeki bazı topraklar Yuan İmparatorluğu'na geçerken, Ögedeyoğullarının topraklarının büyük bir kısmı Çağatay Hanlığı'na bağlandı. Kayşan, Yuan İmparatorluğu'na bağlanan Ögedey topraklarının Kaydu ile savaş nedeniyle dondurulan gelirlerini Çapar'a verdi. Ayrıca ona Yuan İmparatorluğu içinde toprak ve rütbe de verdi. Çapar'ın varisleri, içlerinden birinin Yuan İmparatorluğu'nda taht kavgasına karışarak mücadeleyi yitirdiği 1328'e dek bu şekilde var oldular.⁵⁶ Urus da Yuan'a sığındı. Ögedey soyuna mensup bazı kişiler Orta Asya'da kaldılar, ancak 1309'dan sonra gerçek bir güce sahip olamadılar.

Kebek'in tahta çıkmaması ilginçtir. Onun yerine kardeşi Esen Boğa (sal. 1309/10–1319/20) han oldu. Kebek ise Maveraünnehir valiliğini üstlendi. Möngke'nin ölümünden sonra çıkan büyük çatışmalar fazla yayılmadı ancak sınır çatışmaları meydana geldi. Çağatay Hanlığı ve İlhanlı Devleti arasındaki sınır, özellikle bugünkü Afganistan ve Çağatay Hanlığı ve Yuan İmparatorluğu arasında paylaşılan Ögedey soyuna ait topraklar çekişmelere konu olmaya devam etti. Esen Boğa, İlhanlılar ve Yuan arasında bir ittifak kurulmasından korkuyordu.⁵⁷

Esen Boğa'nın ölümüyle 1320'de Almalık'ta tahta Kebek (sal. 1320–7) geçti. Kebek aynı yıl Esen Boğa döneminde İlhanlılara iltica eden Yasa'ur'u Horasan'da yendi ve öldürttü. Çağatayoğulları, Karaunaslar Kebek'e sadık kalınca Afganistan'da aslan payını aldılar ve böylece Kebek Delhi Sultanlığı üzerine akınlar yapabilecek fırsatı buldu. Akınların amacı fetihden ziyade yağmaydı.

55 Biran, "Ogodeid and Chaghadaid", 56.

56 Biran, *Qaidu*, 78.

57 Khwandamir, 50; Biran, "Ogodeid and Chaghadaid", 56.

Kebek ayrıca 1322'de Özbek Han ile ortak hareket ederek İlhanlılara karşı bir istila hareketine giriştiyse de zafer İlhanlılarda kaldı. Kardeşi Tarmaşirin de Delhi Sultanlığı'na akınlar düzenledi.⁵⁸

Adil bir hükümdar olarak tanınan Kebek, para tedavülüyle ülkesindeki ekonomiyi ve idareyi geliştirdi. Gümüş sikkeleri *kebek* veya Rusça *kopek* olarak adlandırıldı.⁵⁹ Kebek ayrıca sınırın ticaret için yeniden açılması umuduyla Yuan İmparatorluğu'na resmi olarak bağlılığını bildirdi, ancak iyi niyet göstergesi sunmak amacıyla önce Yuan sınırlarından girerek yağma akınlarını tercih eden Çağatayoğullarıyla mücadele etti. Yuan İmparatorluğu ile Cuçi ve Ögedey asileri tarafından tehdit edilen Almalık yerine, akıllıca davranarak batıda Karşı adlı yeni bir başkent kurdu.⁶⁰ Başkent'in Mâverâünnehir'deki konumu, Kebek'in bölgeye olan ilgisini gösteriyordu. Kebek hanlığın idaresinde ondalık sistem uyguladı, tümenleri hanedandan kimselerin komutasına verdi. Toprak sahibi *karaçular* da hanedandan olanları destekleyeceklerdi.⁶¹ Yeke Moğol Ulusu döneminde nüfus sayımı yapılan Türkistan'ın malî bir bölge olduğu düşünüldüğünde, ülkenin yeniden örgütlenmesi belki de noyanların yağmalarına son verilmesi ve komşularla olan gerginliklerin sonlandırılmasıyla ilgili olabilir. Kebek, noyanların servetini kontrol ederek onlar üzerinde daha fazla denetime sahip olacak ve böylece otoritesini merkezî bir hâle getirecekti.

Kebek'in 1327'deki ölümüyle taht bir kez daha kardeşten kardeşe geçti ve Elçigidey (sal. 1327–30) hükümdar oldu. O da Yuan İmparatorluğu'yla dostane ilişkileri sürdürdü. Bu dönemde başlıca askerî harekâtlar yalnızca Afganistan'dan Delhi Sultanlığı'na düzenlenen akınlarla sınırlı kaldı.⁶² Elçigidey, kardeşinin aksine bozkırı tercih ettiğinden, hükümeti Almalık'a taşıdı. Onun dönemi, idarî açıdan Kebek'in gelişme döneminden gözle görünür bir sapmaydı.

58 Khwandamir, 51.

59 Khwandamir, 51; Biran, "The Ogodeid and Chaghadaid", 57.

60 Biran, "Rulers and City Life", 271.

61 Biran, "The Ogodeids and Chaghadaid", 57

62 Khwandamir, 51.

Zira göçebe yöneticiler yerleşik nüfustan haraç toplamak ve Hindistan'a akınlar düzenlemek dışında pek bir şey yapmadıklarından hanlığın gelişmesi durdu. Bununla birlikte Elçiğidey'in kısa süreli saltanatında Budistler ve Hristiyanlar, Müslümanlardan daha çok destek gördüler. Bu durum Orta Asya Moğolları arasında İslam'ın henüz baskın bir unsur haline gelmediğini gösterir.

Kebek'in varisi Töre Temür'ün saltanatı (1330–1) önemli bir etki yaratamayacak kadar kısıydı. Bununla birlikte Tarmaşirin'in (sal. 1331–4) tahta çıkışı önemli bir değişime işaretledi. Kebek, Elçiğidey ve Töre Temür'un kardeşi olan Tarmaşirin, Budizm'den vazgeçerek İslam'ı seçmişti. İlk Müslüman Çağatay hanı değildi (bakınız Mübarek Şah ve Taligu), ancak onun din değiştirmesi Çağatay siyasetini de değiştirdi. Yine de Han'ın Müslüman olması şartların derhâl değişmesi sonucunu vermediyse de Tarmaşirin İslam bölgelerini kayırdı ve faal olarak din değiştirmeyi teşvik etti. Müslümanlar Seyhun'un kuzeyinde bulunuyorlardı, ancak Tarmaşirin, Kebek gibi imparatorluğun siyasî merkezine dönüşen Mâverâünnehir'de ikamet etmeyi seçti.

Tarmaşirin'in yeni dini, Hindistan'daki Delhi Sultanlığı'nın Müslüman halkının Moğol akınlarından kurtulmasına yaramadı. Gerçekten de Kebek döneminde Gazne valisi olan Tarmaşirin, Delhi'ye sıklıkla akınlar düzenlemişti. Doymak bilmeyen Karaunas boyunu da zamanla sindiren Tarmaşirin, diğer Moğol devletleriyle iyi ilişkileri sürdürdü. Tarmaşirin'in Mâverâünnehir'de ikamet etmesi, onu tarım ve ticaretin bölge için ne denli önemli olduğunu fark etmesini sağladı. Saltanatı sırasında Mâverâünnehir kentleri büyük gelişme gösterdi.⁶³

Tarmaşirin'in dindarlığı Çağatay Hanlığı'nın dışında soru işaretlerine neden olsa da Çağatay Moğolları bunu sorgulamadılar. Birçoğu siyasî merkezin Mâverâünnehir'e kaymasını hoşnutsuzlukla karşıladı. Şaman ve hatta Budist inançlarını sürdüren İli Irmağı Havzası'ndaki Moğollar ise din değiştirmeyi ve imparatorluğun

63 IB1, 293–4; IB2, 143.

yerleşik nüfusunun yaşadığı bölgelere önem verilmesini ihanet olarak gördüler. Bu iki etkenin, Kubilay'ın yaşadığı değişimler gibi, Tarmaşirin'in Moğol kimliğinin sorgulanmasına neden olduğu açıktı. Müslüman olan (veya başka bir dini seçen) ve yerleşik yaşama geçen birisi Moğol kalabilir miydi? Bu durum Çağatay nüfusunun çoğunluğuna göre söz konusu bile olamazdı. Doğudaki bölgelerde (çoğunluğu gayrimüslim nüfusun bulunduğu) yaşayan halk Mâverâünnehir'de kalan Tarmaşirin'den hoşlanmıyordu. Tarmaşirin'in uzakta bulunmasıyla gayrimüslim Çağatayogulları (hem Cengizogulları hem de *karaçular*) onun *yasayı* terk ederek şeriatı tercih ettiğini düşünmeye başladılar. Tarmaşirin, yeğeni Töre Temür oğlu Buzan'ın önderliğindeki bir ayaklanmayla 1334'te tahttan indirildi.⁶⁴

İktidardan düşmesine rağmen Tarmaşirin'in faaliyetleri hanlığın temellerine dek kök salmıştı. Buzan'ın darbesi Çağatay Hanlığı'nın bir İslam devleti olmadığını açıkça gösteriyordu. Ancak Tarmaşirin'in "hayrı emretmek ve şeri yasaklamak" için iktidara geldiği fikrini desteleyenler de vardı. Daha önemlisi, Çağatay devletinde otoritenin çözülmesiydi. Buzan hanlıkta hak iddia etti. Ögedeyogulları ve hatta Tuluy soyundan bir kişi de tahta geçmek istiyordu. 1335'te Dua'nın torunu Budist Çangşi (sal. 1335–7) tahtı ele geçirdi. Başkenti yeniden Almalık'a nakletti. Dindar bir Budist olmakla birlikte saltanatı sırasında Hristiyanları da destekledi. "[Budist] suretleri ulustaki tüm camilere yerleştirmekle" itham edildi.⁶⁵ Çangşi'nin saltanatı, kardeşi Yesün Temür (sal. 1337–39/40) tarafından öldürülmesiyle sona erdi. Yesün Temür, pek de iyi olmayan itibarına rağmen becerikli bir hükümdar olduğunu kanıtladı, sikke kestirdi ve otoritesini yalnızca doğu bölgelerine değil Mâverâünnehir'e dek genişletti.⁶⁶

64 Michal Biran, "The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan", *JAOS* 122/4 (2002), 742–52.

65 Biran, "Ogodeid and Chaghadaid", 59.

66 Biran, "Ogodeid and Chaghadaid", 59.

Issık Gölü bölgesinde patlak veren Kara Ölüm (Veba) salgını saltanatının kısa sürmesine ve Orta Asya'da (ve Moğol İmparatorluğu'nda) istikrarsızlığa neden oldu. Bu şartlar altında Ögedey soyundan Ali Sultan (sal. 1340–?) tahta çıktı. Tarmaşin'den farklı olarak bağınaz bir Müslüman olan Ali Sultan, Almalık'taki Hıristiyanlara baskı uyguladı (Budistlere nasıl muamele ettiğinden bahsedilmez).⁶⁷ Tahttan indirilmesinde inancından çok (varislerinin tamamı Müslümandı), iktidarı zorla ele geçirmiş olması rol oynadı.

Hükümdarlığın sürekli el değiştirmesi, Cuçi Ulusu hükümdarı Özbek Han'ın dikkatini çekti ve 1340–1'de bölgeyi istila etmesine yol açtı. Açılan sefer Özbek Han'ın 1342'deki ölümüyle son buldu. Bununla birlikte bu istila Çağatayoğullarını birleştirmemiş, aksine taht kavgalarını artırmıştı. Bolod oğlu Muhammed (sal. 1340–1) Almalık'ta tahta çıktı. Ardından Yasa'ur Kazan'ın oğulları (sal. 1341–6) Almalık'ta iktidarı ele geçirdiler. Onun kardeşi Halil Sultan (sal. 1341–5) Buhara'da tahta çıkarak Mâverâünnehir'e hakim oldu. Böylece Çağatay Devleti'nin doğu ve batı kısımları kesin olarak birbirlerinden ayrıldı. Doğu kısmı zamanla Mogulistan (veya Doğu Çağatay Hanlığı) olarak bilinir oldu. Bölgenin Moğolistan'la ilgisi yoktu, ancak Mâverâünnehir'de ikamet edenlere göre Mogulistan, Moğol olarak adlandırdıkları göçebelerin yurduydı. Dahası bu ayrım Moğol döneminden daha eskilere giden dinî bir sınırla örtüşüyordu. Kayda değer bir Budist nüfusuna sahip olan Mogulistan bir pagan ülkesi olarak kaldı. Burada, Hıristiyanlar (hatta Katolikler) ve Müslümanlar da vardı, ancak nüfusun büyük bir kısmı Şaman veya Budistti. Yerleşik nüfus bu göçbeleri hor gördü, ancak geleneklerine bağlı kalan Moğollar gözünde göçebelik bir iltifattı. Göçbeler kendilerini Moğol İmparatorluğu'nun mirasının gözü pek koruyucuları olarak görüyorlardı. Mâverâünnehir'de kalanlar zamanla Müslüman oldular. Kentler de büyük ölçüde Sünni'ydi. Göçbeler ise İslam'ı Yeseviyye, Kübreviyye ve daha sonra Nakşibendî sufileri

67 Biran, "Ogodeid and Chaghadaid", 59.

(Nakşibendîler çoğunlukla kentliydi) vasıtasıyla benimsediler. Gerçekten de İslam, göçebeleri yerleşik nüfusa yakınlaştırmıştı.⁶⁸ Mâverâünnehir’de de hâlâ göçebeler vardı, ancak kervan güzergâhları üzerinde bulunan ve ticaretten büyük kazanç sağlayan ticaret kentleri çok daha önemli bir konumdaydı. Ülke Yasa’ur’un oğlu Halil Sultan tarafından idare ediliyordu.⁶⁹

Tarmaşirin’in ölümünden yaklaşık on beş yıl sonra hanlığın başlıca dininin İslam olması, din değiştirme ve yeni dinin benimsenmesinin yavaş bir süreç olduğunu gösterir. Çağatay Hanı Tuğluk Temür (s. 1347–63), görece küçük bir tarikat olan Katakilerin gözetimi ve eğitimi altında Müslüman oldu.⁷⁰ Anlatılanlara göre birçok göçebe de onu izlemiş ve böylece Müslümanlar Mogulistan’da çoğunluk olmuşlardı. Mâverâünnehir ise Çağatay Hanlığı’na bağlı kaldı, ancak adeta hanlığın bir sömürgesi durumundaydı. Bazı bakımdan koşullar 13. yüzyıldaki durumdan çok farklı değilse de arada temel bir fark vardı. Mâverâünnehir’deki tahtta Çağatay neslinden birisi oturuyordu, ancak Mogulistan’da bulunan Çağatayoğullarının durumu daha önemliydi. Bunlar gerektiğinde Mâverâünnehir’e de müdahale ediyorlardı. Bu müdahaleler 14. yüzyılda gerçekleşti. 1347’de Türk komutanlardan Kazgan, Mâverâünnehir Çağatay hükümdarı Kazan Han’ı tahttan indirdi⁷¹ ve ardından da Mâverâünnehir’e hükmetti. Bu dönemde batı bölgeleri (Mâverâünnehir) kendilerini Çağatay Ulusu’nun gerçek temsilcileri olarak görüyorlardı. Devletin doğu kısmının (Mogulistan) halkı ise Mogullar olarak adlandırıldılar. Mogullar ise doğal olarak kendilerini gerçek Çağatayoğulları olarak görüyorlar, Karaunas gibi belli ölçüde yerleşik olan komşularının artık gerçek anlamda Moğol olmadıklarını düşünüyorlardı.⁷² Kazgan neticede

68 Biran, “Rulers and City Life”, 274.

69 Biran, “Ogodeid and Chaghadaid”, 59.

70 Dughlat/Thackston, 4–7.

71 Khwandamir, 51.

72 Beatrice F. Manz, “The Empire of Tamerlane as an Adaptation of the Mongol Empire”, *JRAS* 26/i–ii (2016), 286.

haraç ödemeyi bıraktı ve Mogulistan'daki Çağatayoğullarını dik-kate almadan hareket etmeyi sürdürdü.

Sonuç olarak Çağatay hükümdarı Tuğluk Temür Han, bölgeyi istila etti. Kazgan'ı bozguna uğratarak Mâverâünnehir'e boyun eğdirdi. Tuğluk Temür istiladan sonra bölgeye uzun bir süre dönmedi, yerine yönetici olarak oğlu İlyas'ı bıraktı.⁷³ Kazgan'ın iktidardan düşürülmesi bölgedeki diğer kişilere fırsatlar sağladı. Kazgan da bu önderlerin kuvvetlenmesini engellemeye çalıştıysa da Timur (daha çok Timurlenk veya Aksak Timur olarak tanınır) adlı bir önder 1370'te tüm bölgeye egemen oldu.

Orta Asya'da Bir İslam İmparatorluğu

Çağatay Hanlığı, Müslümanlaşan son devletti, ancak Devin DeWeese'in belirttiği gibi "Çağatay Ulusu'nun Moğolların mirasçısı olan tüm devletlerin hepsinden daha fazla İslamî olduğunu belirtecek kanıtlar mevcuttur".⁷⁴ Ne de olsa İslamî eğitimin merkezi Buhara, Çağatay Hanlığı'na bağlıydı. Cengiz Han'ın Allah'tan gelen bir ceza olduğu fikri, bu kentteki vaazlara konu olmuştu. İlhanlıların aksine Çağatayoğulları inançlarına güveniyor ve daha büyük devletleri (örneğin Memlûk Sultanlığı) bu konuda ikna etme gereği duymuyorlardı. Ne var ki geriye dönüp bakıldığında, yönettikleri toprakların nüfusunun çoğu Müslüman olan İlhanlıların din değiştirmesi şaşırtıcı değildi. İslam Orta Asya'ya 8. yüzyılda Arapların Mâverâünnehir'i fethiyle girmişti, ancak doğudaki bozkırlar Çağatayoğullarının Müslüman olmasından sonra İslam dünyasına dahil oldu.

Çağatay Hanlığı, belirgin bir Müslüman çoğunluğun yaşadığı Mâverâünnehir'i ve daha fazla çeşitlilik arz eden Seyhun'un ötesindeki diğer bölgeleri içeriyordu. Bölgede ayrıca çok sayıda Budist vardı. Budizm Orta Asya'ya çok daha önce gelmiş olmakla

73 Khwandamir, 52; Dughlat/Thackston, 7–8.

74 Devin DeWeese, "Islamization in the Mongol Empire", *CHIA*, 128.

birlikte, Karahıtay İmparatorluğu ve Uygurlar sayesinde kalıcı olmuştu. Buna ek olarak 10. yüzyıldan itibaren faal olarak din değiştiren Nasturiler de vardı. Son olarak sayıları az olsa da, bölgede Mani ve Zerdüşt dinlerine mensup olanlar da mevcuttu.⁷⁵

Moğollardan önce bölgenin büyük bir kısmına Karahıtaylar (1124–1218) egemendi. Harezmsaşlar İmparatorluğu (1156–1221) ise bir İslam devletiydi. Karahanlılar (840–1212) ve Sâmâniler (819–999), Abbâsî Halifeliği'nin (750–1258) sınırlarında ortaya çıkmışlardı.

İmparatorluk idarecilerinin büyük bir kısmı, Yalavaç ailesi de dahil olmak üzere Moğol istilasından önceki Harezmsaşlar idaresinde görev yapıyordu. Bu bürokratlar, İslamî idarenin ilkelere sağlam temeller üzerine kurmuşlardı. Dahası İslam, önceki başarılarına benzer bir şekilde bölgeye yeni gelenler arasında yayılıyordu. Özellikle sufiler Moğolları ve Türkleri kendi kültürlerini bırakıp yabancı bir kültürü benimsemeye zorlamadılar, aksine onların bağdaştırıcı görüşleri sayesinde bu geçiş dönemi kolaylaştı. Ayrıca tacirler (çoğunun sufilerle bağları vardı) yalnızca ticarî işlemler açısından değil, idarede de hizmet vererek Moğollarla bir arada çalışıyorlardı. Din değiştirme süreci yıllar sürdü ve genelde İslam ikinci ve üçüncü nesiller arasında yerleşti.⁷⁶ Çağatayoğulları (hem seçkinler hem de seçkin olmayanlar) büyük ölçüde göçebeliği sürdürdüler. Ancak Almalık ve Kayalık gibi Mâverâünnehir'deki ve bozkırdaki kent merkezleriyle giderek artan temasları, onları Müslüman cemaatleriyle yakınlaştırdı. Çağatay Ulusu da 10. ve 11. yüzyıllarda Müslüman olan Oğuz ve Karluk Türklerinin yolunu izledi.⁷⁷

Geçmişe dönüp bakıldığında Çağatay Devleti'nin iki parçaya ayrılması şaşırtıcı sayılmaz. Batı (Mâverâünnehir) kısmına Ak Orda ve doğu (Mogulistan) kısmına Gök Orda adını verip

75 Peter B. Golden, "The Karakhanids and Early Islam", *CHEIA*, 344.

76 Bruno De Nicola, *Women in Mongol Iran*, (Edinburgh, 2017), 205–8.

77 Golden, "Karakhanids and Early Islam", 353; DeWeese, "Islamization in the Mongol Empire", 129.

vermedikleri belirsiz olmakla birlikte, bu tür ayrımlar Hunlarda ve Göktürklerde de yaygındı. Bölgesel olarak devletleri büyük ölçüde Çağatay Hanlığı sınırlarıyla örtüşen Karahanlılar da, batı ve doğu olarak ikiye bölünmüşlerdi. Fergana Vadisi ve Yedisu bölgesi olarak düzenlenen bu bölünme aşağı yukarı Mâverâünnehir ve Mogulistan ile örtüşüyordu.⁷⁸

İlk Müslüman Çağatay hükümdarı Mübarek Şah'tı ve onun inancı Çağatay noyanlarının Algu ve Barak gibi diğer hanedan üyelerine ağırlık vermemesinin nedeni olabilirdi. *Yasa* ve *yosuna* bağlılığıyla ve Müslümanlardan hoşlanmamasıyla bilinen Çağatay'ın ölümünden yalnızca on yıl geçmişti. Bu nedenle din ve gelenek temel etken olarak değerlendirilmemelidir. Ancak Algu ve Barak'ın askerî becerilerinin genç Mübarek Şah'a göre çok daha üstün olduğu da açıktı.

İslam'ın inançsızlar üzerinde de belli bir etkisi vardı. Zira söylenenlere göre Barak ölüm döşeginde Müslüman olmuştu.⁷⁹ İslam, Barak'tan sonra Moğollar arasında yayılmaya devam ettiyse de 1330'lara dek gerçek anlamda siyasî bir etkinlik kazanamadı. DeWeese'e göre bu dönemde bazı kişiler, çekişmeli bir siyasî vaziyet içinde İslam'ı kendilerine destek kazanma yöntemi olarak kullandılar.⁸⁰ Gerçekten de yalnızca Çağatay'ın soyundan gelen Cengizogulları meşru görülürken, Çağatay'ın varisleri adaylıklarını ve hükümdarlıklarını meşrulaştırmak için yeni yöntemler buldular. Kuşkusuz karizma, servet ve askerî beceriler önem arz ediyordu, ancak başarı için daha fazlası gerekiyordu. Aynı zamanda inanç konusunda samimiyet göz önüne alınıyordu. Sahtekârların ve iki yüzlülerin durumu riskliydi.

Kebek büyük olasılıkla dış tehditler ve güvenlik kaygıları nedeniyle başkentini Mâverâünnehir'e nakletmişti. Tarmaşirin'in Mâverâünnehir'de ikamet etmesi belki de onun İslamî hassasiyetlerini yansıtıyordu, zira bu bölge Mogulistan'a göre daha

78 Golden, "Karakhanids and Early Islam", 364.

79 DeWeese, "Islamization in the Mongol Empire", 130.

80 DeWeese, "Islamization in the Mongol Empire", 130.

“İslamîydi”. Kebek’in dine yaklaşımı belirsizdir. Müslüman olmadığı ortadaydı, ancak onun döneminde Moğolların geleneksel dinî hoşgörü politikası sürdürüldü. Tarmaşirin açısından ise Mâverâünnehir ona yalnızca kuvvetli bir ekonomik temel sağlamakla kalmadı, ayrıca İslam yanlısı politikalarından hoşlanan bir halkı da arkasına aldı. Tahtı bile inancını yansıtıyordu. İbn Battuta’ya göre bu taht, minberi andırıyordu.⁸¹ Dahası bu bölge, han olmadan önce vali olarak görev yaptığı Afganistan’a yakındı. Gerektiğinde hâlâ orada görev yapan noyanları çağırabilirdi.

Bununla birlikte Tarmaşirin’in tahttan indirilmesiyle elde ettiği desteğin sınırlı olduğu ortaya çıktı. Reşîdüddîn, İlhanlılar ve Yuan İmparatorluğu’nda din değiştirmenin yukarıdan aşağıya gerçekleştiğini (önder din değiştirince kitlelerin de din değiştirmesi kolaylaşıyordu) belirtse de, bu durum Çağatay Hanlığı için geçerli değildi.⁸² El-Ömerî’ye göre Tarmaşirin İslam’ı savunur ve yaymaya çalışırken, Çağatay göçebelerinin çoğu çoktan din değiştirmişlerdi.⁸³ Hondemir ise Çağatay Ulusu’nun büyük bir kısmının Kebek döneminde Müslüman olduğunu belirtir.⁸⁴ Olaylar kuşkusuz Reşîdüddîn’in belirttiği gibi gelişmemiş olsa da, Çağatay ordusundaki askerler arasında, noyanları Tarmaşirin’in din değiştirme çabalarına boyun eğdirecek kadar çok sayıda Müslüman olmadığı da kesindir.⁸⁵ Tuğluk Temür’un din değiştirme öyküsü de benzer bir durumu anlatır. Buna göre Tarmaşirin döneminde Mâverâünnehir’deki Çağatayoğullarının büyük çoğunluğu Müslümandı. Ancak Mogulistan’daki Müslümanlar baskı görmemek için *takiyye*ye⁸⁶ başvuruyorlardı.⁸⁷

81 IB1, 286–7; IB2, 142.

82 Bkz. Gazan ve Ananda tartışması.

83 Umari, 38–41.

84 Khwandamir, 51.

85 DeWeese, “Islamization in the Mongol Empire”, 131.

86 Nahl Suresi 106. ayet uyarınca Müslümanların zorlayıcı nedenler ve baskılar karşısında inancını inkâr etme hakkı (ç.n.).

87 Dughlat/Thackston, 6.

Tarmaşirin'den sonra gelen bazı hükümdarlar da İslam'a düşmanlık gösterdiler. Bu düşmanlığın gerçeği ne derece yansıttığının tespiti zordur. Zira daha sonraki dönemlerde bu konuyu tartışan Müslüman yazarlar muhtemelen İslam öncesi Çağatay Hanlığı'nı "cahiliye dönemi" olarak görüyorlardı. Bununla birlikte on yıl sonra Müslüman hükümdarları desteleyecek yeterli sayıda kişinin bulunması dikkat çekicidir. Tuğluk Temür bu şekilde tahta geçmiş ve böylece faal bir şekilde İslam propagandası yapan bir Müslüman, bir kez daha hükümdar olabilmisti. Tuğluk Temür'un din değiştirmesi öyküsü, azizlerin yaşamını anımsatırcasına mucizelere sahip kutsal bir adamla ilgili olduğundan, ihtiyatlı bir şekilde okunmalıdır.⁸⁸ Tuğluk Temür'un geçmişine ilişkin bilgilerin az olduğu düşünüldüğünde, onun Müslüman olma öyküsü Han'ın cahiliye döneminden çıktığını göstermektedir.⁸⁹

Yine de Tuğluk Temür döneminde Mogulistan'nın çoğunluğunun diğer dinlere bağlılıklarını sürdürdüğü görülür. Duğlat da Mogulların (Mogulistan'da yaşayan Çağatay göçebeleri) Tuğluk Temür'ün torunu ve Mogulistan hükümdarı olan Muhammed Han döneminde Müslüman olduğundan bahseder.⁹⁰ Duğlat, Muhammed Han bir kişinin Müslüman olmadığını öğrenirse "onun başına at nalı çakarmış" diye yazar.⁹¹ Muhammed Han demircilere istihdam sağlıyor olsa da, dinde zorlamayı yasaklayan Kur'an ayetlerini görmezden gelmiş ve aklında yalnızca "kılıç ayeti" kalmıştı.⁹² Nal cezası abartılmış olabilir, ancak yirmi birinci yüzyıldaki yobazların eylemleri bizi bunun mümkün olabileceğini düşünmeye zorlamaktadır.

Şimdi, gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde, Çağatay devletinin bir İslam imparatorluğu olarak kabul edilip edilmemesi sorusuna dönmeliyiz. Temel kısaslar göz önüne alınırsa Çağatay

88 DeWeese, *Islamization and Native Religion*, 160–6.

89 Dughlat/Thackston, 6–11.

90 Dughlat/Thackston 21.

91 Dughlat/Thackston 21.

92 Sırasıyla Kur'an 2:256 ve 9:5.

Hanlığı'nın bir İslam devleti olmadığı sonucuna varılır. İdari aygıt büyük ölçüde (tamamen olmasa da) önceki İslam imparatorluklarını temel alıyordu. Bir imparatorluğun yerine başkası geçtiğinde, idari yapı bazı değişikliklerle devam ediyordu. Çağatay Hanlığı'nın homojen olmayan, çok etnili, çok dilli ve çok dinli bir halkı idare eden bir imparatorluk olduğu da bir gerçektir.

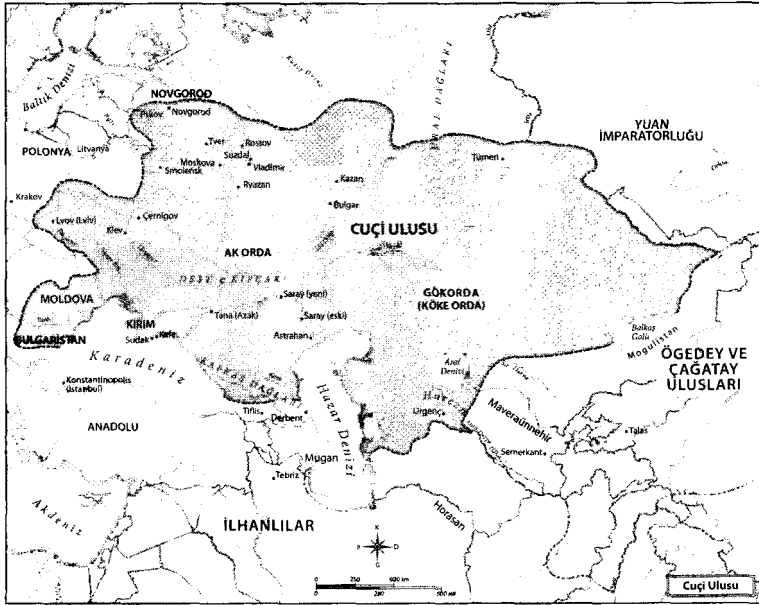
Bununla birlikte asıl önemli nokta hükümdardı. Müslüman hükümdarlar tahta geçse de kısa süren saltanatları ve idarelerine karşı muhalefetin ortaya çıkması belirgin bir istikrarsızlığı ve İslamî idarenin (artık nasıl tanımlanırsa) uygulanmadığını gösterir. Yalnızca Tuğluk Temür dönemi, onun kuvvetli bir Müslüman hükümdar olması ve saltanatının uzun sürmesi nedeniyle bir İslam imparatorluğu sayılabilir. Bununla birlikte onun ölümünden sonra parçalanan Çağatay Devleti gerçek anlamda bir imparatorluk sayılabilir miydi? Devlet parçalanınca Mâverâünnehir, Emir Timur'un önderliği altında gerçek anlamda bir İslam imparatorluğuna dönüşürken, varisleri olmasına rağmen Tuğluk Temür'ün devleti bir imparatorluğun devamını sağlayacak kuvvetli kurumlardan yoksundu. Elbette tek kusur Tuğluk Temür'a ait değildi, hatta açıkçası tek başına bu sorumluluğun aslan payını üstlenmişti. Dolayısıyla Çağatay Hanlığı bir İslam imparatorluğu sayılamaz. Tuğluk Temür'dan sonra başa geçen Çağatay hanları ise zayıf ve güdük bırakılmış bir devletin Müslüman hükümdarları olarak görülmelidir.

Cuçi Ulusu veya Altın Orda

Yaygın bir biçimde Altın Orda olarak bilinen Cuçi'nin varislerinin toprakları o dönemde bu isimle anılmazdı. "Altın Orda" kavramı, 16. yüzyılda Rus vakanüvislerin bu topraklara *Zolotaya Orda* (Altın Kamp veya Altın Saray) adını vermelerine dek kaynaklarda yer almadı.¹ Moğollar döneminde bu topraklara *Kıpçak Ulusu* veya *Hanlığı* ve *Cuçi Ulusu* veya *Hanlığı* denirdi. *Kıpçak Hanlığı* terimi ise, Deşt-i Kıpçak veya Kıpçak Bozkırları olarak bilinen bölgenin yerine kullanıldı. Kıpçaklar nüfusun büyük bir kısmını oluşturdıklarından ve bölgenin özellikle siyasi merkezi (Deşt-i Kıpçak) başta olmak üzere önemli bir kısmına sahip olduklarından, belli bir bakış açısıyla yapılan bu adlandırma akla yatkındır. Kıpçak Ulusu Bulgar'dan² Sibiry'a'daki Obi ve İrtiş Irmaklarına dek uzanıyordu. Hanlığın güney sınırlarını ise Kafkas Dağları ve Azak Denizi'nin güney kıyıları oluşturuyordu. Kuzeydeki Rus knezlikleri de Hanlığa dahildi. Bununla birlikte sınırın ne denli kuzeye uzandığından emin değiliz. Sibiry'a'daki boylar doğrudan hâkimiyet altında olmasa da Novgorod ve Bulgar kentlerinin tekeline aldığı kürk ticareti sayesinde bu boyların hanlıkla bağları

1 Istvan Vasary, "The Jochid Realm: The Western Steppe and Eastern Europe", *CHIA* (New York, 2009), 68. Bu isimle ilgili sembolizm tartışması için bkz. Timothy May, "Color Symbolism in the Turko-Mongolian World", Sungshin Kim (ed.), *The Use of Color in History, Politics, and Art* (Dahlonge, GA, 2015), 51–78.

2 İdil (Volga) boyundaki aynı adlı hanlık ve kent (ç.n.).

Harita 11:1 Cuçi Ulusu © Mapping Specialists

vardı.³ Muazzam büyüklüğüne ek olarak Cuçi Hanlığı, 16. yüzyılın başlarına dek varlığını sürdürerek hanlıkların en uzun ömürlüsü oldu. O tarihten sonra bile Cuçi Hanlığı'nın bakiyesi olan devletler 18. yüzyıla ve hatta 19. yüzyıla dek varlığını sürdürdü.

Bilim insanları Cuçi Ulusu'ndaki Moğol nüfusunun görece az olduğunu düşünürler, zira Cengiz Han Cuçi'ye yalnızca 9.000 asker ayırmıştı.⁴ Cuçi nüfusunun ve ordunun büyük bir kısmı ise Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Kıpçaklar ve Kanglı⁵ Türklerinden

3 IB1, 262–3; IB2, 127; MP1, 345–6; MP/Cliff, 324–5; MP/Lathem, 330–1; MP/Marsden, 286–7; MP/YC, c. 2, 480–1, 484; Janet Martin, “The Land of Darkness and the Golden Horde: The Fur Trade Under the Mongols XIII–XIVth Centuries”, *CMRS* 19, no. 4 (1978), 401–21.

4 Bkz. *SHM*, §242. Bir hanede beş kişi olduğu düşünüldüğünde bu sayı 45.000 Moğol olabilir.

5 Kökenleri karışık olan bir Türk boyu. Kaşgarlı Mahmut'un *Divân-u Lügâti't-Türk* adlı eserinde Kanglılardan bahsedilir (ç.n.).

oluşuyordu. Sonuç olarak Türkleşme hızlı bir şekilde gerçekleşti ve Cuçi Ulusu'nda Türkçenin kullanımı arttı. Dil değişimi bir gecede olmadıysa da, Cuçiоğulları diğer devletlerden çok daha süratli bir biçimde asimile oldular. Bununla birlikte Cuçi Ulusu'nun bakiyeleri arasında Moğol unsurları var olmaya devam etti.⁶

Cuçi Ulusu'nun Örgütlenmesi

Cuçiоğulları devleti bozkırdan yönetmekle birlikte, Ögedey'in kurduğu ve tacirlerin İdil Irmağı'daki başkent Saray'dan geçmelerini teşvik eden modeli izleyerek ticaretle uğraştı. Ticaretin büyük bir kısmı hanların satın aldıkları ve daha sonra taraftarlarına dağıttıkları tüketim mallarından oluşmakla birlikte, arkeolojik bulgular ticaretin daha önce düşünüldüğünden çok daha karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır.⁷ Rus kentlerinde Fars ve Çin malları görülürken, kehribar ve Sibiryа kürkleri de Orta Doğu'da satılıyordu. Dahası, Cuçi Hanlığı Karadeniz bölgesinden elde edilen buğdayı ve diğer tahılları ihraç ediyordu. Köle ticaretinde ise en çok satılan esirler Kıpçaklardı. Memlûk Sultanlığı'na satılan bu köleler Memlûk ordusunun çekirdeğini oluşturdular.

Devlet ve ekonominin odak merkezi Volga Irmağı havzasıydı. Doğu-batı ticareti yapılsa da tacirlerin çoğu Avrasya'nın muazzam ırmak sistemlerini kullanarak kuzey-güney doğrultusunda seyahat ediyordu. Bu yeni bir şey değildi. Saray kenti konumuyla, başkentleri İtil'i, Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne

6 Д.Н. Маслоуженко, “Тюрко-монгольские традиции в «государстве кочевых узбеков» хана Абу-л-Хайра”, Золотоордынское Обозрение 2/3 (2014), 121–38; Дарнуш Колодзейчик, Попытки восстановления монгольской традиции в Крымском ханстве начала XVII века: байса, Тат ве Тавгач », Золотоордынское Обозрение 4/3 (2015), 91–101; Istvan Vasary, “Mongolian Impact on the Terminology of the Documents of the Golden Horde”, AOH 48 (1995), 479–85.

7 Bkz. A. Fedorov-Davydov, *The Silk Road and the Cities of the Golden Horde*, ed. Jeanine Davis Kimball, çev. Alexander Naymark (Berkeley, 2001). Martin, “Land of Darkness”, 409–12.

döküldüğü bölgede kuran Hazarlar gibi tarihi selefleri örnek almıştı. Stratejik bir konuma sahip olan bu bölge, özellikle yeniden canlanan Bulgar kentinden ve Volga ve Hazar güzergâhlarındaki ticaretten kazanç sağladığı gibi Karadeniz’e, Sudak ve Kefe gibi Kırım Yarımadası’nın gelişen limanlarına da yakındı.⁸ Bölgedeki sulak otlaklar hanların göçebe kimliklerinden taviz vermeden kırsal bir yaşam sürmelerine olanak tanıyordu.

Cuçi’nin birçok oğlu arasında bölünen hanlık, sol (doğu) ve sağ (batı) kanatları arasında yapılan geleneksel bir ayrıma dayanıyordu. Ural Irmağı ise bu iki kanadın arasındaki sınırdı. Bu kanatlara Hunlardan (MÖ yak. 209–91) kalan renklerle özdeşleşen kimlikler kullanılarak, sırasıyla Gök (Köke) Orda ve Ak Orda adı verildi.⁹

Cuçi’nin en büyük oğlu Orda, ulusun doğu kanadı olan Gök Orda’yı idare ederken, batı kanadı veya Ak Orda kardeşi Batu’nun emrindeydi. Başka bir kardeş Şiban ise, Ak veya Gök Orda’dan birine ait olan kuzeyde bir bölgeyi yönetiyordu. Diğer kardeşlerin de kendilerine ait toprakları vardı. Cuçi’nin tüm oğullarına toprak verilmekle birlikte Batu, muhtemelen *primus inter pares*¹⁰ olarak tüm Cuçi ulusunun hükümdarıydı. Cuçi hanı, kendi topraklarını idare eden Cuçi oğulları dışında, daha sonra *karaçu beyleri* olarak bilinen ve aslında Cuçi’ye verilen *mingan*ların önderleri olan *karaçular* tarafından destekleniyordu.¹¹ Bu beyler, Cuçi Hanlığı ve bakiyeleri var olduğu sürece nüfuzlu danışmanlar ve ordu komutanları olarak görev yaptılar. Han onlar

8 Martin, “Land of Darkness”, 409–12.

9 Bkz. May, “Color Symbolism”.

10 Lat. eşitler arasında birinci (ç.n.).

11 Uli Schamiloglu, “The Qaraci Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire”, *AEMA* 4 (1984), 286–7; Christopher P. Atwood, “Titles, Appanages, Marriages, and Officials: A Comparison of Political Forms in the Zungar and Thirteenth-Century Mongol Empires”, David Sneath (ed.), *Imperial Statecraft: Political Forms and Techniques of Governance in Inner Asia, 6th–20th Centuries* (Bellingham, WA, 2006), 207–42; May, “Color Symbolism”, 64.

Renk Karmaşası

Bu toprakların renklerle özdeşleştirilmesi ve hangi bölgenin Gök veya Ak Orda'ya ait olduğu konusu tarihçi şaşkırtan bir durumdur. Bu karmaşanın önemli bir kısmı, devletin sol (doğu) kısımlarını genelde Ak Orda olarak nitelendiren, sonraki döneme Fars kaynaklarıyla ilgilidir. Bu kullanım tarihçileri yanlış yönlendirerek, doğu bölgelerini Ak Orda ve batı bölgelerini ise Gök Orda olarak adlandırmalarına yol açtı. Çok sayıda bilim insanının, Rus knezlikleriyle daha fazla etkileşimi olan batı bölgelerine, Rus kaynaklarını temel olarak Altın Orda adını vermeleri ve doğu bölgelerini Ak Orda olarak adlandırmaları işi daha da karıştırdı.

olmadan da hükmedebilirdi, ancak bu kolay bir iş değildi. Han, bu beylerle işbirliği yapmazsa, başkentte bulunmadığı dönemlerde otoritesi azalırdı.

*Karaçuların ve baskakların/darugaçilerin varlığı dışında devlet yapısının kesin olarak tespiti zordur.*¹² Saray yapısı İslam'a göre biçimlenmiş olmakla birlikte, bunun ne zaman başladığı belirsizdir. İlhanlıların aksine saraya sahip divan makamının bulunmaması ilginçtir. Vezirlerin varlığı bilinse de hiçbirinin *karaçulara* rakip olmadığı görülür.¹³ Daha önemlisi, Cuçi hükümeti diğer Moğol devletlerine benziyor olsa da, başka kurumları da benimsemiş olabilir, yine de Moğolların uygulamaları temel yapı içinde devam etmiştir. Dahası, Cuçi hükümeti hakkında bildiklerimiz dış kaynaklara aittir. Dolayısıyla bu devletin yalnızca nasıl

12 JPC, 86–7; JPC/Dawson, 40; Istvan Vasary, “The Tatar Factor in the Formation of Muscovy’s Political Culture”, Reuven Amitai ve Michal Biran (ed.), *Nomads as Agents of Cultural Change* (Honolulu, 2015), 255–7; Vasary, “The Origin of the Institution of Basqaqs”, *AOH* 32 (1978), 201–6; Vasary, “The Golden Horde Term Daruga and Its Survival in Russia”, *AOH* 30 (1976), 187–97.

13 Umari, 67; Schamiloglu, “Qarachi Beys”, 288–90.

algılandığı biliyoruz, ama nasıl bir yapısı olduğunu bilmiyoruz. Nitekim Reşîdüddîn'in Ahmed Fenâketi'yi Kubilay'ın veziri olarak adlandırması, Kubilay'ın İslam devletlerine ait kurumları benimsediği anlamına gelmiyordu.¹⁴ Marco Polo'nun aynı kişiyi Avrupalı okuyucuların aşına olduğu *bailo*¹⁵ olarak tanımlaması akıldan çıkarılmamalıdır.¹⁶ Kısacası herhangi bir Moğol devletini tanımlarken ve Moğol/Türk olmayan terminolojiyi kullanırken dikkatli olmalıyız. Zira bu tanımlar yalnızca gözlemcinin kurumları nasıl algıladığını gösterirken, Moğolların bu kurumlara verdiği anlamı yansıtmayabilir.

İslam, Ortodoks Hristiyanlık gibi 9. yüzyıldan beri Cuçi Hanlığı'nın üzerinde bulunduğu topraklarda mevcuttu. Hristiyanlık büyük ölçüde Rus knezlikleriyle ve Karadeniz kıyılarıyla sınırlı kalmakla birlikte (Macaristan'dan gelen Katolik misyonerlerin Kıpçakları din değiştirmeye teşvik etmelerini saymazsak), İslam Volga Irmağı'nın yukarı kesimlerinde yer alan Bulgar kentinde ve hanlığında benimsenmişti. İslam, Moğol fetihlerinden önce diğer bölgelere ise yayılmamıştı, ama Moğolların gelişi durumu değiştirdi. Cuçi Hanlığı'nın ilk hükümdarı Batu Müslüman değildi, ancak onun yaşadığı dönemde kardeşi Berke sayesinde sarayda Müslümanların etkisi artmıştı. Gerçekten de Batu, Berke'yi Müslüman tacirlerin etkisinden kurtarmak amacıyla onu ve *ordasını* Kafkasya'da bulunduğu yerden başka bir yere nakletmeyi düşünmüştü.¹⁷

Berke'nin Müslüman oluşu biraz karışıktır. Kaynaklara göre Berke ya süt annesi tarafından Müslüman olarak yetiştirilmişti ya da genç bir yetişkinen bir sufînin etkisinde kalarak din

14 RD/Karimi, 650; RD/Thackston1, 449; RD/Thackston 2012, 318.

15 Balyos. Bu terim elçi, arabulucu gibi anlamlara sahip olduğu gibi Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Roma (Bizans) ve Osmanlı döneminde İstanbul'daki elçilerine de *balyos* denirdi (ç.n.).

16 MP 2012, 161; MP/Cliff, 105; MP/Lathem, 132; MP/Marsden, 130–1; MP/YC, c. 1, 417.

17 Rubruc, 212; Rubruck/Jackson, 127; Rubruck/Dawson, 124.

değiştirmişti.¹⁸ Aslında her iki öyküde de doğruluk payı olabilir. Ne olursa olsun Berke'nin din değiştirmesi, hanlıkta bir din değişimine neden olmadı. Bununla birlikte yönettiği topraklarda bazı değişikliklere neden oldu, örneğin domuz tüketimi yasaklandı.¹⁹ Ancak nüfusun büyük bir kısmı bundan etkilenmedi ve sarayında Müslüman âlimleri ve din bilginlerini iyi ağırlayan Berke, nüfusu din değiştirmeye teşvik etmedi. Din propagandası yapmayan Berke (belki de bu yüzden kendisine karşı bir ayaklanma çıkmadı), eşi Çiçek Hatun ve kardeşi Berkeçar dahil olmak üzere ailesi ve maiyeti Müslüman olurken, başkalarına müdahale etmedi.²⁰

Bununla birlikte Berke'nin Müslüman oluşunun bazı istenmeyen sonuçları da oldu. Devletin odak noktası, ekonomik ve siyasî nedenlerle en baştan beri güney ve doğu olmuştı, ancak Kıpçak nüfusunun zamanla din değiştirmesiyle birlikte devlette bir kutuplaşma ortaya çıktı. Güney ve bozkır bölgeleri Müslümanlaşırken, kuzeydeki ormanlık alanlar Hristiyanlığa ve yerleşik yaşama eğilim gösterdi. Elbette Kırım ve Saray'da bulunan kentsel alanlar karma bir nüfusa sahipti, ancak bu kozmopolit bölgeler dışındaki yerlerde farklılıklar gözle görülür hale geldi.

Cuçi Hanlığı'na ilişkin elimizdeki bilgilerin büyük bir kısmı, doğal olarak hanlığın Rus knezlikleriyle etkileşimine yoğunlaşan Rus kaynaklarına aittir. Belli başlı diğer kaynakların kökeni ise, İlhanlılara karşı Cuçioğullarıyla müttefik olan Memlûk Sultanlığı'dır. İlhanlı ve Yuan kaynakları da bazı boşlukları doldursa da, Cuçi Hanlığı tarihinin büyük bir kısmı bilinmezliğini korumaktadır.

Rus kaynaklarında yer alan Rus-Moğol ilişkileri, çoğunlukla vergilerin ve haracların toplanması ve nüfus sayımı gibi ilgili faaliyetleri içerir. Cuçi Hanlığı'nda, hem vergilerin toplanmasına temel oluşturması hem de Rus knezliklerinin ne kadar sayıda asker

18 Istvan Vasary, "‘History and Legend’ in Berke Khan's Conversion to Islam", *AAC3*, 230–52.

19 Rubruc, 212; Rubruck/Jackson, 127; Rubruck/Dawson, 124.

20 Kiracos, §69; Vasary, "History and Legend", 250–1.

sağlayabileceğinin ölçülmesi için, düzenli aralıklarla (genelde beş yılda bir) nüfus sayımı yapılırdı. Nüfus sayımının bir parçası olarak memurlar, haneleri ondalık dilimlere ayırır ve bu faaliyet Rus halkının büyük bir tepkisini çektiğinden bazen ayaklanmalar görülürdü. Bu şiddetli faaliyetler neticesinde, Moğolların Ruslar üzerindeki egemenliği *Tatar* (Moğollar Rusya'da bu adla bilinir oldu) veya *Moğol boyunduruğu* olarak adlandırıldı. Daha sonra bu terim milliyetçi Rus tarihçiler tarafından, başta Rusya'nın Batı Avrupa'ya kıyasla geri kalmışlığı olmak üzere, Rusya'nın yaşadığı tüm sorunları açıklamak için kullanıldı.²¹

Gerçekte Moğollar Rus knezliklerini başlıca çıkarlarına dahil olmayan, arka bahçeleri olarak görüyorlardı. 1241'den 1290'a dek devletin odak noktası, otoritenin pekiştiği hanlığın güney bölgelerinin ötesine geçmişti. Möngke'nin ölümünün ve imparatorluğun parçalanmasının ardından Cuçioğulları ve İlhanlılar arasındaki savaş Cuçi Hanlığı'nın başlıca faaliyetine dönüştü. Berke'nin Memlûklarla ittifakı, yalnızca Müslüman bir devletle ilişki kurmaya ihtiyaç duymasıyla değil, aynı zamanda Hülegü'ye karşı yeni bir cephe açılması gibi stratejik nedenlerle de ilgiliydi. Cuçi Hanlığı'nın Memlûklarla olan bağları ise sanıldığından daha karmaşıktı. Berke'nin bu ilişkinin taraflarını eşit saymaması ve aksine Memlûkların ona boyun eğmesi olarak değerlendirdiğine ilişkin kanıtlar vardır.²²

İmparatorluğun Parçalanmasından Sonraki Dönem

İmparatorluğun parçalanmasından sonra Cuçi Ulusu'nun ilk hükümdarı olan Berke'nin faaliyetleri Cuçi Hanlığı'nda belirleyici oldu. Berke, Möngke'nin ölümünü haber aldıktan sonra çok geçmeden Hülegü'ye saldırdı. Bazı kaynaklar Berke'nin Hülegü'ye karşı savaşını dine ve Hülegü'nün Abbâsî Halifesi'ni idam

21 Bkz. Charles J. Halperin, *The Tatar Yoke* (Bloomington, IN, 2009).

22 Anne Broadbridge, *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds* (New York, 2008), 58.

ettirmesine bağlar. Ancak kaynakların dikkatlice incelenmesi sonucunda savaşın dinden ziyade toprak meselesiyle ilgili olduğu sonucuna varılır.²³ Fars vakanüvis Cüveynî'ye göre Cengiz Han, Moğol atlarının ayak bastığı batıdaki tüm toprakları Cuçi'ye ve onun soyundan gelenlere bırakmıştı.²⁴ İran ve Azerbaycan'daki bölgeler, özellikle sulak Mugan ovası bu topraklar arasındaydı. Bazı kaynaklar Hülegü'nün bu topraklara egemen olmaması gerektiğini yazarken, Möngke de Berke'nin güçlenmesini engellemek istemiş olabilir.²⁵ Möngke ve Batu, Batu'nun pratikte özerk olması konusunda bir anlaşmaya varmışlardı. Bununla birlikte belli ki bu anlaşma her ikisi de gizemli bir şekilde ölen Batu'nun oğlu Sartak (sal. 1256–7) ve ardından Ulakçı'dan (sal. 1257) sonra tahtı ele geçiren Berke'yi (sal. 1257–66) kapsamıyordu. Möngke hiç olmazsa imparatorluğun neredeyse yarısının teorik olarak kuzenlerine ait olduğunu fark etmiş ve bunun kağanın otoritesini büyük ölçüde azalttığını görmüştü.

Hülegü, Berke'nin istilasını püskürttü ve Cuçi topraklarını istila etti. Berke, Memlûklarla ittifakına rağmen Hülegü'yü kesin bir yenilgiye uğratmayı başaramadı. Savaş daha sonra çıkmaza girdi. Başlıca cephe olan Kafkas Dağları'nda her iki taraf da avantaj sağlayamadı. İlhanlılar açısından bu açmaza rağmen savaş kurumsallaşmış bir kimlik kazandı.

Memlûklarla olan ittifak savaşı değiştirmiş, böylece bir Moğol hizbi, başka bir Moğol hizbine karşı Moğol olmayan bir güçle saf tutmuştu. Başlangıçta Memlûkların Cuçi Ulusu'ndan çıkarları ekonomik temelliydi. Memlûk ordusunun mevcudunun artırılması için bozkır kökenli köle ticaretinin devam etmesi gerekiyordu. Sultan Baybars, Berke'nin İslam'ı seçtiğini ve İlhanlıların ortak bir düşman olduğunu fark edince askerî ittifak kaçınılmaz oldu.

23 Peter Jackson, "Dissolution of the Mongol Empire", *CAJ* 22 (1978), 208–12.

24 Juvaini/Boyle, 42; Juwayni/Qazvini, c. 1, 31.

25 George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran* (Londra, 2003), 39–40.

Baybars, 1262'de ortak inancı kullanarak kâfirlere karşı İnancın Savunucusu rolünü vurgulama başladı. Berke'ye Hz. Muhammed'in de kâfir akrabalarına karşı savaştığını ve onun da mücahit olabileceğini hatırlattı. Dahası, Hülegü'ye Moğol geleneklerini terk etmesini ve eşi Dokuz Hatun gibi Hristiyan inancını benimsemesini tavsiye etti.²⁶ Hülegü ise Dokuz Hatun'un tüm çabalarına rağmen Budist veya Şaman olarak kaldı.²⁷ Cuçioğulları ve İlhanlılar arasında gelişen olaylar düşünüldüğünde, Berke'nin savaş için herhangi bir teşvike ihtiyacı olduğu kuşkuludur.²⁸

Bununla birlikte Baybars'ın girişimi meyvesini verdi. Nitekim Cuçi neslinden gelenler İlhanlılara ciddi bir tehdit oluşturdular. Berke ayrıca İlhanlılara karşı faaliyetleri konusunda alternatif bir meşruiyet kaynağı daha elde etmişti. Müslüman nüfusuna yönelik İslam kartını oynayabilir, cihat ve halifenin öldürülmesini kullanabilirdi. Geleneklerini sürdüren Moğol nüfusu açısından ise Hülegü'nün yalnızca Cuçioğullarına ait otlakları ele geçirmekle kalmayıp aynı zamanda Cuçi komutanlarını idam ettirerek, *yasayı* ihlal ettiğini savundu.

Böylece Cuçioğulları, ikinci cephenin açılmasına ek olarak, İlhanlılardan firar etmeleri için yeni bir güzergâh elde ettiler. Hülegü'nün ordusunda *altan uruğ* mensubu çok sayıda asker olduğundan, Berke savaş başlayınca bu Cuçi kıtalarına Memlûk Sultanlığı'na gitmeleri emrini verdi. İnancısız mülteciler olarak sultanlık topraklarına gelen bu savaşçılar din değiştirdiler ve *Vâfidi* olarak tanınır oldular.²⁹ Bu kavram mülteci anlamına gelse de zamanla Memlûk ordusundaki yabancı kıtalar için kullanıldı. Bu askerlerin bazılarının Cuçi Ulusu'na dönüp dönmedikleri bilinmemektedir.

26 Anne Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 50–1; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks* (Cambridge, 1995), 81.

27 Kirakos, §65.

28 Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 86.

29 Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks*, 71–2; Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 52.

Savaş, Hülegü'nün 1265'teki ölümünden sonra da sürdü. Berke, Hülegü'nün ölümüyle ortaya çıkan istikrarsızlıktan faydalanarak istilaya kalkıştı. Hülegü'nün oğulları Yoşmut ve Abaka Cuçi ordularını yendi.³⁰ Berke, Tiflis yakınlarında Abaka'ya saldırarak üzereyken öldü.

Onun ölümünden sonra tahta Mengü Timur (sal. 1267–80) geçti. Yeni hükümdar, Müslüman olmamasına ve çatışmayı bir cihat olarak görmemesine rağmen savaşı sürdürdü. Profesör Broadbridge'in belirttiği gibi Mengü Timur'un Memlûklarla ilişkisi tamamen ekonomikti.³¹ O da Berke gibi hükümlanlığın altındaki topraklarda ticareti teşvik etti. Böylece İtalyan tacirlerden (Polo ailesi dahil) ve Memlûk Sultanlığı ile yapılan ticaretten faydalanan Saray ve diğer kentler, önemli birer ticaret merkezine dönüştüler. Ticarî faaliyetler, yabancı tacirler için ayrı mahalleler kurulmasına yol açtı. Venedik ve Cenova gibi deniz ticaretiyle uğraşan İtalyan kentlerinden ve Memlûk Sultanlığı'ndan gelen tacirler bu mahallelere yerleştiler. İlhanlılardan gelen Ermeni ve Fars tacirler de Mengü Timur'un 1268–9'da Abaka ile barış yapmasıyla savaşa ara verilmesinden yararlanarak başarılı işletmeler kurdular.

Rus kaynaklarında Mengü Timur, Berke'ye göre daha iyi tasvir edilir. *Nikon Kroniği*'ne göre Berke'nin ölümünden sonra "Tatarların Rusya'daki şiddeti" azalmıştır.³² Bu görüşün nedeni yalnızca Mengü Timur'un Müslüman olmamasıyla değil, (Ortodoks kaynakları genelde Müslüman hükümdarlara düşmanca yaklaşır) aynı zamanda İlhanlılarla süregelen düşmanlığın geçici olarak kesilmesiyle ilgilidir. İlhanlılara karşı seferlerin durması, Moğolların Avrupa'ya yaptığı akınlarda daha az insan gücü ve ganimet ihtiyacı duymalarına neden oldu. Rostov Knezi Gleb

30 RD/Karimi, 526, 744–5; RD/Thackston1, 362; RD/Thackston2, 518–19; RD/Thackston2, 256, 368.

31 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 59.

32 *Nikon*, c. 3, 41.

Saray

Saray, aşağı Volga Irmağı yakınlarında inşa edilmiş bir kenti ve göçebe yaşamını sürdüren Batu'nun idarî başkenti görevini üstleniyordu. Kent, İdil Irmağı'na paralel olarak akan Aktuba Irmağı kıyısında yer alıyordu. Irmağı yukarıdan gören Saray kenti, Altın Orda'nın bakiye devletlerinden birinin merkezi olan Astrahan'ın yaklaşık 100 kilometre kuzeyindeydi. 3–4 kilometrekarelik bir alanı kaplayan bu kent, görece küçük olsa da Altın Orda'nın amaçlarına hizmet ediyordu. Hanlar, kışları kent çevresinde göçebe bir yaşamı tercih ediyor ve yazları otlaklara taşınıyorlardı.

Arkeolojik araştırmalar kentteki binaların çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuştur. Kentte basit evler olduğu gibi, duvarları ve zeminleri çinilerle kaplı saraylar da vardı. Karakurum'da olduğu gibi, göçebe seçkinler kent merkezlerinde yurtlar dikmişlerdi. Bu yurtların çoğu zengin evlerin bahçelerinde bulunuyordu. Bununla birlikte 14. yüzyılın başlarında Saray, on üç camisi, taşlarla döşenmiş sokakları ve dört etnik gruba (Moğollar, Alanlar, Ruslar ve Kıpçaklar) ait ayrı pazarları ve mahalleleri olan önemli bir kente dönüştü. Ayrıca çok sayıda kervansaray, medrese ve saray, Saray'ın zenginliğini ve kültürünü ortaya koyarak kentin idarî bir merkezden çok daha fazlası olduğunu gösterir. Saray'da İslam baskın din olmakla birlikte, bir de Ortodoks metropolit bulunuyordu.

Vasilkoviç gibi Rus knezleri, İlhanlılara karşı savaşlarda Mengü Timur'a eşlik ettiler.³³ Bu yumuşamayla birlikte vergiler de azaltılmış olabilir. Cuçi neslinin idaresi belki de oldukça açgözlüydü. Ancak Moğollar Rus knezliklerinden haraç almaktan fazlasını da yapıyorlardı. Moğol kıtaları, Töton Şövalyelerine,

33 *Nikon*, c. 3, 59.

Kılıç Kardeşliği'ne³⁴ ve Litvanyalılara karşı Rus knezlerini desteklediler.³⁵

Mengü Timur, özellikle İlhanlılarla ilişkilerin yumuşadığı dönemde, Cuçi ordularının Polonya ve Macaristan'a yaptığı akınlar sayesinde Doğu Avrupa'da nüfuzunu artırdı.³⁶ Macaristan'da gevşek bir hâkimiyet kurmak istediye de büyük bir başarı kazanamadı. Bulgaristan'da ise daha başarılı oldu. Batı Seferi sırasında Bulgaristan Moğollara boyun eğmişti. Berke'nin saltanatı sırasında Cuçi nesli, Bulgar Kralı'na sorumluluğunu hatırlatarak İlhanlılara karşı savaşta bir Moğol ordusunun topraklarından geçerek Bizans İmparatorluğu'na erişimine izin vermesini istediler.³⁷ Böylece Bulgarlardan ziyade Bizans'a yönelik olan bu güç gösterisi, Moğol İmparatorluğu'ndaki karışıklıklara rağmen Cuçi Hanlığı'na sadık kalmanın Bulgaristan'ın çıkarlarına uyduğu konusunda Bulgarları ikna etti. Moğollar Bulgar veraset sorunlarına da müdahale ettiler.³⁸ Bununla birlikte tebaanın tümü sadık sayılmazdı. Mengü Timur 1278'de Asların veya Alanların ayaklanmasını da bastırdı.³⁹

Cuçi neslinden gelenler, Berke ve Mengü Timur'un uzun süren saltanatlarına rağmen Moğol imparatorluğu boyunca görülen aynı sorunla karşılaştılar: veraset sorunu. Cengiz soyundan gelen herkes taht üzerinde hak iddia edebilirdi. Kuşkusuz bazı hanedan üyelerinin iddiaları daha kuvvetliydi, ancak potansiyel adayların sayısı da hiçbir zaman az olmuyordu. Bu durum, özellikle kuvvetli iradeye ve deneyime sahip olmayan hanedan

34 Riga başpiskoposu Albert tarafından 1202'de kurulmuş bir şövalye tarikatı (ç.n.).

35 *Nikon*, c. 3, 45, 54, 63. Töton Şövalyeleri ve Kılıç Kardeşliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. William Urban, *The Teutonic Knights* (Londra, 2003); Litvanya için bkz. S. C. Rowell, *Lithuania Ascending: A Pagan Empire Within East-Central Europe, 1295–1345* (Cambridge, 1994).

36 Peter Jackson, *The Mongols and the West* (Harlow, UK), 198–9.

37 Istvan Vasary, *Cumans and Tatars* (Cambridge, 2005), 72–9.

38 Vasary, *Cumans and Tatars*, 80–5.

39 Agustí Alemany, *Sources on the Alans: A Critical Companion* (Leiden, 2000), 384.

üyelerini destekleyen bazı kişilere ilave güç elde etme fırsatı sağladı. Sistemdeki bu kusur *kral yapıcılarının* ortaya çıkmasına neden oldu. 13. yüzyılın son çeyreğinde Cuçi Hanlığı'ndaki en nüfuzlu kişi bir han değil komutan ve bir kral yapıcı olan Nogay'dı (öl. 1299).

Nogay'ın İktidara Gelişi

Nogay, büyük olasılıkla bir cariyeden doğan ve bu nedenle tahta çıkma şansı bulunmayan ikinci dereceden bir Cuçi hanedanı üyesiydi.⁴⁰ İktidardan dışlanınca 1260'larda saygıdeğer bir tümen komutanı oldu. 1262 ve 1266'da İlhanlı topraklarına yapılan istilalara ve Bulgaristan üzerinden Bizans İmparatorluğu'na karşı yapılan sefere önderlik etti. Berke'nin sağ kolu oldu. Nogay, Berke öldüğünde Don ve Tuna ırmakları arasında pratikte özerk olan topraklarda bulunuyordu.⁴¹ Stratejik konumu sayesinde Macaristan ve Balkanlarda Cuçi Ulusu'nun başlıca temsilcisiydi. Hatta belki de bu nedenle Bizans İmparatoru VIII. Mihail Palaiologos (sal. 1259–82) gayrimeşru kızı Euphrosyne'yi 1272'de Nogay'la evlendirmişti.⁴² Bu evlilik verimli oldu, zira Nogay daha sonra Teselya'daki bir ayaklanmanın bastırılmasında VIII. Mihail'e yardım etti. Nogay 1270'te Müslüman oldu ve İlhanlılara karşı yapılacak cihat için Memlûklar ve Cuçi nesli arasındaki ittifakı yeniledi.⁴³ Profesör Broadbridge'e göre Nogay, Mengü Timur'a (Müslüman) bir alternatif bulunduğu konusunda Sultan Baybars'a yaklaşmaya çalıştı.⁴⁴ Baybars bilgece hareket ederek, Cuçi neslinden gelenlerin siyâsî işlerine karışmaktan kaçındı.

Nogay, Mengü Timur döneminde değerli bir danışman ve general olarak kaldı, ancak tahta daha zayıf bir hükümdar

40 Vasary, *Cumans and Tatars*, 71.

41 Vasary, *Cumans and Tatars*, 72.

42 Vasary, *Cumans and Tatars*, 79.

43 Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, 89.

44 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 60.

geçtiğinde, sikkelerin 1286'dan (belki de daha önce) itibaren onun adını taşımasında görüldüğü gibi bağımsızlığı arttı. Kardeşinin yerine tahta çıkan Tuda Mengü (sal. 1280–7) onun iradesinden yoksundu. Seleflerinin dönemindeki gibi İlhanlılara karşı savaş devam ettiyse de büyük bir başarı elde edilemedi. Bununla birlikte Nogay'ın deneyimi sayesinde İlhanlı Abaka Cuçi ailesi aleyhine genişleyemedi. Nogay, kuvvetli bir hanın yokluğunda konumunu pekiştirmek için Bulgaristan'da yeni fırsatlarla karşılaştı. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Nogay hem Cuçi Ulu-su'nun hem de Bulgaristan'ın kral yapıcısıydı.⁴⁵

Tuda Mengü ise daha çok Cuçi Hanlığı'nda İslam'ın yayılmasını sürdürmesiyle bilinir. Memlûk Sultanlığı'ndan ve Orta Doğu'nun diğer bölgelerinden âlimler ve dinî önderler saraya gelmeye devam ettiler; Tuda Mengü ise sufilere dostluk kurmayı yeğliyordu.⁴⁶ Müslümanların sayısı arttıysa da geniş çaplı bir din değiştirme yaşanmadı. Aksine din değiştirme şahsî bir karar olarak kaldı. Bununla birlikte, Moğol ve Türk nüfus yavaş ama kararlı bir şekilde Müslüman oldu. Tuda Mengü, ilham verici bir emsal olarak gördüğü Memlûk Sultanlığı'na döndü. Bu temalar, siyasi meşruiyeti sallantıda olan Sultan Kalavun'un (sal. 1279–90) da işine geldi.⁴⁷

Tuda Mengü'nün saltanatı Cuçi Hanlığı'nın yalnızca dinsel açıdan değil, dilsel açıdan da kimlik değiştirdiği bir dönemdi. Sarayda hâlâ Moğolca konuşulmakla birlikte Türkçenin kullanımı arttı. Cuçilere ait Türkçe deyişlerde Moğolcanın etkisi devam etse de sikkelerde Moğolca yerine Türkçe kullanılmaya başlandı.⁴⁸ Dahası, Fars ve Türk dilleri (Kıpçakça ve Uygurca) Yeke Moğol Ulu-su zamanında olduğu gibi Cuçi Ulu-su'nda da *lingua franca*

45 Vasary, *Cumans and Tatars*, 86–7, 90.

46 Istvan Vasary, "The Jochid Realm", *CHIA*, 77.

47 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 61–3.

48 Bkz. Istvan Vasary, "Mongolian Impact on the Terminology of the Documents of the Golden Horde", *AOH* 48 (1994), 479–85.

olarak kullanılmaya devam etti.⁴⁹ Tuda Mengü'nün saltanatı sırasında imparatorluğun parçalanmasının üzerinden bir nesil geçtiği akıldan çıkarılmamalıdır. Artık doğudan Moğol kimliğini canlandıracak çok sayıda Moğol gelmiyordu.

Tuda Mengü, zor kararları verebilecek yeteneğe sahip olmadığından hükümdarlıkta başarısız oldu ve kısa süren bir iç savaştan sonra tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Bu sırada Cuçi sarayının gözünden düşen Rus knezleri, Nogay'a sığınıyorlardı.⁵⁰ Nogay'ın Tuda Mengü'yü tahttan feragat etmeye zorlaması onun, en azından başlangıçta, kukla bir hükümdardan fazlasını istediğini gösterir. Nogay, Berke ve Mengü Timur gibi iki kuvvetli hükümdarın döneminde güçlendiğinden, belki de kendi hareket tarzını uygulamaya geçirmeden önce, benzer bir hükümdar arayışına girmiş olabilir.

Nogay, Tuda Mengü'nün yerine Tola Buga'yı (sal. 1287–91) tahta çıkardı. Bu dönemde Nogay müstakil topraklara sahipti, zira Cuçi Hanı'nın onun faaliyetleri üzerinde otoritesi yoktu. Gerçekten de imparatorluğu bağlı devletlerin durumu da karışıktı. Birçok Rus knezi hükümdarın Nogay olduğunu düşünüyordu. Belki de gerçek durumu fark etmişlerdi. Bulgaristan'ın Nogay ile olan kapsamlı ilişkileri bu gerçekliği daha da pekiştirdi.⁵¹ Nogay Sırbistan'ı da Moğol nüfuzuna soktuğundan Avrupa'da Altın Orda'nın gerçek hükümdarı imgesini kuvvetlendirmişti. Tola Buga ise nihayet 1290'da Nogay'a karşı harekete geçti, ancak niyetlerini saklama gereği duymadığından iç savaş patlak verdi. Nogay, Tola Buga'ya

49 Bkz. David Morgan, "Persian as a lingua franca in the Mongol Empire", B. Spooner ve W. L. Hanaway (ed.), *Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order* (Philadelphia, 2012), 160–70; Peter B. Golden, "The World of the Rasulid Hexaglot", *KDRH*, 7–8 ; Istvan Vasary, "Oriental Languages of the Codex Cumanicus", F. Schmiderve P. Schreiner (ed.), *Il codice cumánico e il suo mondo* (Roma, 2005), 104–24.

50 *Nikon*, c. 3, 68–73.

51 *Nikon*, c. 3, 72–4; Charles J. Halperin, *The Tatar Yoke* (Bloomington, 2009), 85; Vasary, *Cumans and Tatars*, 86–7.

karşı Mengü Timur'un oğlu Tokta'yı destekledi.⁵² Cengiz soyundan bir kişiyi idam ettirecek kadar utanmaz olmadığından bu iş Tokta'ya kaldı. Tola Buga'yı öldürten Tokta 1291'de tahta çıktı.

Tahtın Yeniden Güçlenmesi

Tokta (sal. 1291–1312) genç yaşta tahta çıktı ve Nogay'ın arzu ettiği gibi, görevine sadık bir kukla hükümdar rolünü üstlendi. Böylece Nogay da kendi işlerini yürüttü. Tokta babasına benziyordu, iradesi kuvvetli ve oldukça becerikliydi. Yaşı büyüdükçe yavaş yavaş bağımsızlığını artırdı ve Nogay'a meydan okumak amacıyla itinayla taraftar toplamaya koyuldu. Maria adlı bir Bizans prensesiyle evlenerek Nogay açısından durumu daha da karmaşıktırdı.⁵³ Tokta, 1297'de Nogay'a savaş açtı. Nogay ve Tokta iki yıl boyunca Don ve Dinyeper Irmakları yakınlarında bulunan, Nogay'ın elindeki topraklar için savaştılar. Çatışma yalnızca göçebeleri değil yerleşik nüfusu da etkiledi. Tokta-Nogay savaşının getirdiği şiddet ve Rusların besledikleri kin duygusu Kiev Metropoliti Maksim'in, daha önce görülmemiş bir şekilde Suzdal Knezliği'ndeki Vladimir kentine taşınmasına neden olmuş olabilir.⁵⁴ Başlangıçta kazandığı başarılarla rağmen zamanla Nogay o kadar vahim bir duruma düştü ki, İlhanlı hükümdarı Gazan'a başvurdu. Gazan'ın ise bu işe karışmaya niyeti yoktu. Tokta zafer kazanınca Nogay ve oğulları tarih sahnesinden çekildiler. Tokta da 1299–1300 sonlarında Cuçi Hanlığı'nın yegâne hükümdarı oldu.⁵⁵ Bunun üzerine Nogay'ın pek çok taraftarı Balkanlara,

52 *Nikon*, c. 3, 80; RD/Karimi, 528; RD/Thackston1, 363; RD/Thackston2, 257.

53 Donald Ostrowski, *Muscovy and the Mongols* (Cambridge, 2002), 138.

54 *Nikon*, c. 3, 85–6; Donald Ostrowski, *Muscovy and the Mongols* (Cambridge, 2002), 18; ayrıca bkz. Donald Ostrowski, "Why Did the Metropolitan Move from Kiev to Vladimir in the Thirteenth Century?", *California Slavic Studies* 16 (1993), 83–101.

55 MP1, 350–2; MP/Cliff, 335–41; MP/Lathem, 339–43; MP/Marsden, 293–5; MP/YC, c. 2, 498–9; *Nikon*, c. 3, 82, 87; RD/Karimi, 529–32; RD/Thackston1, 363–6; RD/Thackston2, 257–9.

Bizans İmparatorluğu'na ve hatta Anadolu'ya kaçtılar; onların bu bölgeye gelişi de olayların akışını değiştirmiş olabilir.⁵⁶ Tokta ise bu sırada dikkatini yabancı tacirlere verdi.

Berke 1266'da Ceneviz tacirlerine Karadeniz limanlarını kullanarak imparatorlukla ticaret yapmalarına izin vermişti. Cenevizliler 1281'de Kefe'de bir konsolosluk açtılar.⁵⁷ Kırk yıl boyunca kentte neredeyse sınırsız olan ticarî imtiyazlarını kullanarak, büyük ölçüde Nogay'ın işbirliği sayesinde bölgede muazzam bir nüfuz sahibi oldular. Ancak Nogay, Tokta ile savaşı sırasında oğlu Aktacı'nın 1298'de Ceneviz tacirler tarafından öldürülmesi üzerine, bölgedeki İtalyanlara ve diğer tacirlere gazabını gösterdi.⁵⁸ Nogay'ın öfkesi ve yarattığı tahribata rağmen İtalyanlar Kırım'daki ticarî yerleşimlerini terk etmediler.

Tokta, 1307'de Cenevizlilerle yapılan anlaşmayı değiştirdi. Saray'daki Ceneviz tacirlerinin tutuklanmasını ve mallarına el koyulmasını emretti. Ardından 1308'de Kefe'yi yağmalayarak Cenevizlileri kentten çıkardı. Daha sonra pragmatik davranarak Cenevizlilere kenti yeniden inşa etmeleri ve ticarete geri dönmeleri için izin verdi. Kefe ticareti çok önemliydi, ancak Tokta tüm yabancılara kendisinin gerçek han olduğunu ve Cuçi ülkesinde herkesin kendisine tâbi olduğunu açıkça göstermişti.⁵⁹

Tokta'nın faaliyetleri, imparatorluğun parçalanmasından sonra ticarete ortaya çıkan karmaşık durumu yansıtır. Cenevizliler İlhanlılarla müttefiktiler, ama ayrıca Nogay'a karşı Tokta'ya yardım

56 Vasary, *Cumans and Tatars*, 107–13, 122–31; Scott Jessee ve Anatoly Isaenko, “The Military Effectiveness of Alan Mercenaries in Byzantium, 1301–1306”, *Journal of Medieval Military History* XI (2013), 107–32; C. J. Heywood, “Filling in the Black Hole: The Emergence of the Bithynian Atamanates”, K. Çicek, vd. (ed.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, cilt. 1 (İstanbul, 2000), 107–15; Alemany, 252.

57 Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (Leiden, 2012), 93–102; Jackson, *Mongols and the West*, 304.

58 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 161–2; RD/Karimi, 530; RD/Thackston1, 365; RD/Thackston2, 258.

59 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 164–5.

etmişlerdi.⁶⁰ Venedikliler, ticarî faaliyetlerini Tana'dan (Azak) iç kısımlara doğru yaymışlardı, ancak Ceneviz donanması Venedik ticaretini baltalayabilir ve Cuçi Hanlığı'nın da bir donanma inşa etmesine engel olabilirdi. Tokta'nın Kefe'ye saldırmasına neden olan son olay, Cenevizlilerin küstahlığıyla ilgiliydi. Moğollar Kırım'a ilk kez geldiklerinde Kefe tahkimatına fazla yaklaşmadılar, böylece Cenevizliler görece emniyettediler. Ancak Cenevizlilerin, Memlûklarla son derece kazançlı Kıpçak köle ticaretine dahil olması işi değiştirdi. Berke döneminden beri Cuçiogulları köle ticaretine izin veriyorlardı. Ancak Cenevizliler, Moğol çocuklarını da (bazıları tutsak edilen, bazıları da ailelerinden satın alınan) köle olarak satmaya kalktılar. Buna son derece öfkelenen Tokta, ülkesinde köle ticaretine son vermeye karar verdi. Kefe sekiz ay kadar dayandıktan sonra nihayet Moğolların eline geçti.⁶¹

Tokta'nın uzun saltanatı imparatorluğa istikrar getirdi. Nogay döneminde Rus knezlikleri, Moğolların 1273 ve 1299 arasında akınlar düzenlemelerine rağmen, kendi aralarındaki hususi meseleler nedeniyle kavgaya tutuşmuşlar ve bu mücadeleler yıkıcı sonuçlar doğurmuştu. Tokta 1299'da ihtilafları çözmek amacıyla bir heyet gönderdi. Nogay'ın iktidardan düşmesiyle Rus knezlikleri arasındaki hakemlik görevi Tokta'ya kaldı. Rus knezleri kendi aralarında savaşmayı sürdürseler de, uzlaşi ve lobi faaliyetleri için Cuçi hanına başvurmaya devam ettiler. Tokta bazen kuvvet kullanarak müdahale etti.⁶² İmparatorluk ayrıca *Pax Mongolica*'nın, yeni ticarî ve diplomatik temaslar başlatan tüm hanlıklar arasında yeniden kurulmasından istifade etti. İç savaşlar sırasında Nogay'ın yükselişi ve aynı zamanda hanın yetkilerinin azalması Tokta'yı İlhanlılara karşı yapılacak bir savaşın faydalı olmadığına ikna etmiş olabilir. Her çağdaki barış gibi bu barış da geçiciydi. Tokta, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın 1304'teki ölümü üzerine

60 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 160.

61 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 163–8.

62 *Nikon*, c. 3, 90–2, 95–6.

bir kez daha İlhanlı topraklarını istilaya karar verdi ve ikinci bir cephe açılması için Memlûkları ikna etmeye çalıştı. 1307'de kölelerin Mısır'a satılmasını kısa süreliğine yasaklayarak ekonomik yaptırım gösterisinde bulunduysa da girişimleri başarılı olmadı.⁶³ Yine de Tokta'nın saltanatının ikinci yarısı bir istikrar dönemi oldu ve Tokta Han'ın yeğeni Özbek Han'ın (sal. 1312–42) başa geçmesiyle Altın Orda'nın Altın Çağı olarak adlandırılabilir dönemin temelleri atıldı.

Gök Orda

Nogay'ın faaliyetleri, Saray'daki hanın otoritesini ortadan kaldırmaktan fazlasına yol açtı ve Cuçi Ulusu içinde ayrılıklara neden oldu. Batu'dan beri Cuçi Ulusu, Çuçi'nin tüm oğulları arasındaki birliği muhafaza etmişti. Her biri, Ak ve Gök uluslara bölünen Cuçi ülkesinde kendilerine ait topraklar almışlardı. Orda, Batu'dan yaşça büyük olmakla birlikte Batu'ya boyun eğmişti. Batu'nun ölümünden sonra ise Ak Orda hanı Cuçioğullarının fiili önderi haline gelmiş ve hanlık otoritesi Saray ile sınırlanmıştı. Gök Orda ise, Orda'nın oğlu Kuli dahil olmak üzere, Hülegü'nün Bağdat seferine katılmıştı. Cuçioğulları ve İlhanlılar arasında savaş patlak verdiğinde ise Orda'nın İran'daki kitaları Afganistan'a kaçmıştı. Kuli de bu girişim sırasında ölmüştü.⁶⁴

Orda'nın ne zaman öldüğü belli değildir. Oğlu Kurumşi ve Cuçi'nin torunu, Udur'un oğlu Karaçar, Orda'nın temsilcileri olarak Arık Böke'nin kurultayına katıldılar. Hatta Karaçar, Arık Böke saflarında Kubilay'a karşı gönderilen ordulara komuta etti.⁶⁵ Belli bir tarihte, belki de 1260'larda, Orda'nın dördüncü oğlu Kongkiran onun yerine geçti. Onun da 1270'lerin

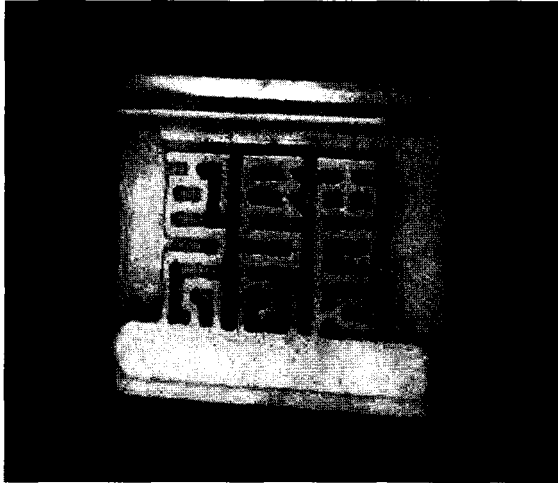
63 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 170–1.

64 RD/Karimi, 510, 526; RD/Thackston1, 350, 362; RD/Thackston2, 248, 256.

65 RD/Karimi, 620, RD/Thackston1, 427; RD/Thackston2, 302.

Görsel 11. 1 Beyaz yeşim taşından yapılmış tamga veya mühür. Pax Mongolica sayesinde Moğol devletleri arasındaki ticaret gelişti. Mührün Tokta'nın oğlu Tükel Buga'ya ait olduğu sanılmaktadır. Tükel Buga, Tokta'nın Nogay'ı yenilgiye uğratmasından sonra Nogay ulusuna hükmetmiştir.

Görsel 11. 2 Tükel'e ait Phagspa mühür. Phagspa yazısının Cuçi topraklarında ne denli yaygın olarak kullanıldığı belli değildir. Büyük olasılıkla Yuan imparatorlarından biri tarafından hediye olarak gönderilmiş olan bu mühür, aynı zamanda onun Cuçioğulları üzerindeki egemenliğini ortaya koyması için sinsi bir girişimdir.

başında öldüğü anlaşıyor.⁶⁶ Onun oğlu olmadığından Orda'nın tahtı, Orda'nın en büyük oğlu Sartaktay'ın oğlu Koniçi'ye (sal. 1275?-1300) geçti.⁶⁷ Koniçi ile birlikte Gök Orda kaynaklarda fark edilir bir hale geldi. Hem Marco Polo hem de Reşidüddîn Koniçi'nin bağımsız bir hükümdar olduğunu ve kimseye hesap vermediğini belirtir.⁶⁸ Bununla birlikte, en azından başlarda ve Nogay'ın otoritesi belirgin bir hale gelene dek, Ak Orda hükümdarına tâbi olmaya devam etti. Nogay gücü eline geçirince Gök Orda'nın kimseye boyun eğmesi gerekmiyordu. İlhanlı-Cuçi Hanlığı savaşına rağmen Sartaktay'ın İlhanlılardan Argun ve Gazan ile dostane ilişkilere sahip olması, Koniçi'nin saltanatında Gök Orda'nın bağımsız olduğunu gösterir.⁶⁹

Koniçi, özellikle Ögedey soyundan komşusu Kaydu konusunda kendi çıkarlarını takip etti. Başlangıçta Kaydu'ya hem asker desteği hem de maddî yardım sağladı. Kubilay Han'ın ordularından firar edenler de ona sığındılar. Ancak Kaydu'nun gücü artınca, Koniçi endişeye kapılarak tarafsızlık politikası izlemeye başladı. Nihayet Tuda Mengü ile birlikte Kubilay ile anlaştılar ve Kaydu'yu yalnız bıraktılar. Tuda Mengü 1283/4'te, ordusuyla ayaklanan Kubilay'ın dördüncü oğlu Nomukan'ı destekledi.⁷⁰ Koniçi ayrıca İlhanlılardan Argun Han ile de ayrı bir barış yaptı ve hatta Kubilay ve Argun'a Kaydu'ya karşı bir ittifak teklif etti.⁷¹

Bu ittifak, aşırı kiloları nedeniyle öldüğü konusunda kuşku bulunmayan Koniçi'den sonra da hayata geçmedi.⁷² En büyük oğlu Bayan Han (1300-12), kardeşi Mumkiya'ya karşı bir iç savaştan sonra tahtı ele geçirdi. Bu çatışma Moğol İmparatorluğu'nun

66 RD/Karimi, 511; RD/Thackston1, 351; RD/Thackston2, 249.

67 RD/Karimi, 507; RD/Thackston 1, 349; RD/Thackston2, 246

68 MP1, 344-5; MP/Cliff, 323; MP/Lathem, 329; MP/YC, c. 2, 479; RD/Karimi, 507; RD/Thackston1, 348-9; RD/Thackston2, 247.

69 RD/Karimi, 507; RD/Thackston1, 349; RD/Thackston2, 247.

70 RD/Karimi, 507; RD/Thackston 1, 349; RD/Thackston2, 246.

71 RD/Karimi, 633-6; RD/Thackston1, 436-8; RD/Thackston2, 309-10; Thomas T. Allsen, "The Princes of the Left Hand", *AEMA*, 5 (1985), 21.

72 RD/Karimi, 507; RD/Thackston1, 349; RD/Thackston2, 247.

tüm bölgelerini etkiledi. Ak Orda hükümdarı Tokta Han, kardeşine karşı mücadele eden Bayan'a destek verdi. Ancak Bayan, kısa süre sonra Kaydu ve Dua tarafından desteklenen kuzeni Kupalak'la mücadele etmek zorunda kaldı ve böylece de Gök Orda'nın Yuan İmparatorluğu ve İlhanlılarla olan ittifakı bozulmuş oldu.

Tokta, Nogay ile çarpışmakla meşgul olduğundan Kupalak, Bayan'ı yendi. Tokta Han, Bayan'a doğrudan yardım edemediğinden, meşruiyeti konusunda diğer Cuçioğullarına başvurdu. Bayan da Koniçi'nin diplomatik temaslarından faydalanarak, Kaydu ile eşgüdümlü olarak mücadele etti ve Kupalak'ı zayıf düşürdü.⁷³ Yuan İmparatorluğu'nun 1301'de Kayalık'ta Kaydu'yu yenilgiye uğratmasının ardından Kaydu öldü ve Ögedey-Çağatay hanlıklarının birliği bozuldu. Birçok cephede devam eden savaşlardan sonra Çapar ve Dua 1304'te *Pax Mongolica*'ya geri dönmeyi kabul ettiler ve desteklerini Kupalak'tan çektiler. Bunun üzerine Bayan 1304'te Kupalak'ı yenilgiye uğrattı.

Ne yazık ki Kaydu'nun ölümü ve *Pax Mongolica*'nın kurulmasıyla hem Çin hem de Fars kaynakları Gök Orda'ya yönelik ilgilerini kaybetti. Ögedey ve Çağatay hanlıklarının bölünmesiyle Gök Orda Otrar'ı, Cend'i ve Seyhun Irmağı üzerindeki diğer kasabaları ele geçirdi. Gök Orda'nın yeniden Cuçi Hanlığı'na râbi olduğu açıktır. Bu durum, büyük olasılıkla Bayan'ın Kupalak karşısında kendisine destek veren Tokta'ya ödediği bedeldi. Tokta'nın Noyan'ı yenilgiye uğratmasıyla birlikte ne Bayan ne de Bayan'ı oğlu ve halefi Sasi Buka (sal. 1312–1320/21) Ak Orda'yı görmezden gelebilirdi. Tokta'nın oğlu ve halefi Özbek Han da bu durumun devamı için gerekli önlemleri aldı.

Altın Çağ

Özbek Han (sal. 1312–42) döneminde, İtalyan tacirlerle çıkan başka sorunlar ve Moskova Knezliği'nin yükselişi gibi çok sayıda

73 RD/Karimi, 508–9, 678; RD/Thackston1, 349–50, 468–9; RD/Thackston2, 248, 332. Reşidüddin Bayan yerine Nayan ismini kullanır.

olay gerçekleşmekle birlikte, en önemli olay onun Müslüman olmasıdır. Özbek Han'ın Müslüman olmasında, birçok Moğol da olduğu gibi, sufilik önemli bir rol oynadı. Gerçeği olduğu kadar efsaneyi de yansıtan din değiştirme anlatılarına göre Özbek, Baba Tükles adlı bir sufînin şamanlara karşı giriştiği bir sihir mücadelesinde üstün uhrevî güçler sergilemesi üzerine Müslüman olur. Şamanlar ve Baba Tükles, ateşin üzerinde durmaya başlarlar. Şamanlar sıcağa bir süre dayandıkları sırada Baba Tükles üşüdüğünü söyleyerek ateşe biraz daha odun atılmasını ister. Bu ve benzeri olaylar sayesinde Özbek, İslam'ın yerel inançlarına üstün olduğuna ikna olur.⁷⁴ Baba Tükles öyküsü etkileyici olsa da gerçek o denli çarpıcı değildir. Resmî kayıtlar Baba Tükles'ten bahsetmez. Özbek'in tahtı kazanmasına yardımcı olan nüfuzlu Noyan Temür Kutluk'un desteğini elde etmek için din değiştirdiği belirtilir.⁷⁵

Özbek'in Müslüman olması, Moğolların yavaş ve kademeli olarak İslam'ı benimsemeleri eğilimine uygundu. Hanın din değiştirmesi başkalarını etkilemiş olsa da, İslam devletin resmî dini olmadı. Gazan ile ilgili anlatılara benzer şekilde, bu konuda dile getirilen iddiaların saray tarihçilerinin hükümdarın dindarlığını ortaya koymak amacıyla başvurdukları övgü dolu yorumlardan ibaret olduğu sanılmaktadır.⁷⁶ Hükümdarın din değiştirerek kitlelerin onu izlemesine tekabül eden yukarıdan-aşağıya din değiştirme uygulamasından ziyade, Moğolların Müslüman oluşu sıradan halkın yavaş yavaş İslam'ı benimsemesi ve ardından da hükümdarın dinini değiştirmesiyle ilgilidir.

Bununla birlikte Özbek'in Müslüman olması sorunsuz bir şekilde gerçekleşmedi. Selefî Tokta, Memlûkları şaşkına çevirerek Budizm'i desteklemişti. Soyluların çoğu Özbek'in Müslümanlığından hoşlanmadılar. Zira hem İlhanlılarda hem de Çağatay

74 Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde* (Philadelphia, 1994), 90-125.

75 Umari, 298; *Nikon*, c. 3, 97.

76 DeWeese, *Islamization and Native Religion*, 95.

Hanlığı'nda görüldüğü gibi, Han'ın şeriatı benimseyerek Cengiz Han'ın *yasasını* terk edeceğinden kaygılandılar. Bu korkuları bir darbe teşebbüsünde bulunmaları için yeterli oldu, ancak Gazan gibi Özbek'in de rütbesiz askerlerin desteğine sahip olması darbeyi başarısız kıldı. Özbek şeriata köklü bir geçiş sağlamadığı gibi, *yasanın* uygulanması da sürdü. Bununla birlikte bu uygulamalar, özellikle *yasanın* kapsamadığı durumlar açısından, giderek İslam hukukuna (Hanefi yorumu) uygun bir hale getirildi. İslam hukukunun Hanefi yorumunun kımız tüketimine izin vermesi kuşkusuz önemli bir rol oynadı.⁷⁷

Özbek yeni din değiştiren birçok kişi gibi son derece dindar bir dönemden geçtiyse de faaliyetlerinin bir kısmında kendisine karşı çıkanlardan intikam almaya odaklandı. Müslüman olduğu için ona karşı mücadele verenler yenilgiye uğratıldı ve idam edildi. Budist din adamları da onun gazabından nasibini aldılar. Hristiyan nüfus ise kısa süreliğine rahatsızlık duydu. Nitekim Hristiyanlar Kırım'daki Sudak limanından ve belki de başka yerlerden tahliye edildiler. Kiliseler de camiye çevrildi. Özbek, merhamet göstererek din adamlarının vergi muafiyetlerine izin verdi ve Katolik misyonerlerinin faaliyetlerine dokunmadı.⁷⁸ Yine Özbek'in kız kardeşi Konçak bir Hristiyanla, Moskova Knezi Yuri ile evlendi ve vaftiz olarak Hristiyan oldu.⁷⁹ Kırım'daki kentleri ve Saray'ı ziyaret eden İbn Battuta, buralarda yaşayan çok sayıda Hristiyan ve hatta Endülü's'ten gelen Hristiyan, Müslüman ve Yahudi tacirlerden bahseder.⁸⁰ Özbek Müslüman olmasına rağmen, faaliyetlerinin çoğunda Moğol hanedan üyelerine özgü bir esneklik gözlenirken, yine de bu faaliyetler Müslüman bir hükümdara uygun olacak şekilde tutarlıdır.

77 IB1, 250–1; DeWeese, *Islamization and Native Religion*, 132, 206.

78 M. Bil ve A. C. Moule, "De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilonaris an. 1323", *Archivum franciscanum historicum* 16 (1923), 89–112; DeWeese, *Islamization and Native Religion*, 96–7.

79 *Nikon*, c. 3, 102–3.

80 IB1, 251; IB2, 123.

Özbek'in yeni inancı onu diğer Müslümanlarla savaşmaktan alıkoymadı. Özbek'in 1318'de İlhanlı ülkesini istila etmesi *Pax Mongolica*'yı sona erdirdiği gibi, İlhanlılarla yeniden bir savaş başlamış oldu. Özbek, Azerbaycan'da kaybedilen Cuçi topraklarını geri almayı amaçlasa da, savaş bir kez daha açmaza girdi.

Moğollar ve Moskova

Rus knezlikleri, Batu'nun seferinin neden olduğu tahribatın ardından toparlanmış ve Moğol İmparatorluğu'nca desteklenen ticaretten büyük kazanç sağlamışlardı. Dahası, Rus knezlerinin çoğu örgütlenme ve donanım açısından Moğol askerî yöntemlerini benimsemiş ve böylece Cuçi neslinin savaşlarına daha kuvvetli şekilde katılabilmişlerdi. Bununla birlikte kuvvetlenmeleri özgüvenlerini artırmış ve Moğol taleplerine karşı direnç göstermelerine neden olmuştu. Rusların Moğol vergi toplayıcıları olan *baskak*lara karşı nefreti sıklıkla ayaklanmalara yol açıyordu. *Baskak*ların korunmasından Rus knezleri sorumluğu olduğundan, bu ayaklanmalar knezleri zor duruma sokuyordu. *Baskak*ların korunamaması da umumiyetle bir Moğol ordusunun bölgeye gelmesi ve ardından büyük bir yıkımla sonuçlanıyordu. Hiçbir kent bu intikamdan kurtulamıyordu. Cuçi hanları Rus knezlerini kontrol etmek ve birleşmelerini engellemek amacıyla, destek verdikleri knezleri sürekli değiştirerek onları manipüle ediyorlardı.⁸¹

Moğollar Özbek'ten önce vergi sorumluluğunu Rus knezlerine vererek, vergilerin toplanmasını tek bir kişiye vermişlerdi. Sorumluluğu üstlenen knez bunun karşılığında vergilerin bir kısmını kendine ayırabilirdi, ancak onu da bir *daruga* (*darugaçı*) denetlerdi. Vergilerin bu şekilde dolaylı olarak toplanması yalnızca ayaklanmalarla değil, Cuçi Ulusu'nda sıklıkla yaşanan iç savaşların idarî yapıyı çöküşe sürüklemesiyle de ilgiliydi.⁸²

81 Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde* (Bloomington, 1987), 53.

82 Halperin, *Russia and the Golden Horde*, 37-41.

Vergi toplama hakkı, yani *yarlık* dönüşümlü olarak veriliyordu. Moskova ise bundan en çok kazanç sağlayan knezlikti. Bu durum Özbek'in kız kardeşi Konçak'ın Moskova Knezi Yuri (sal. 1303–25) ile evlenmesiyle başladı. Yuri, bu ittifaktan elde ettiği prestij sayesinde Tver Knezi Mihail'in Rus knezlikleri arasındaki üstünlüğüne meydan okudu. Bununla birlikte bu ittifak Yuri'nin arzu ettiği gibi işlemedi. Moğol istilasından önce Rusya'nın en önemli kenti olan Tver hâlâ kuvvetliydi. Mihail'in oğlu Dmitriy, Yuri'nin ordusunu yendi ve Konçak'ı tutsak aldı. Konçak esareti sırasında Tver'de öldü.⁸³

Özbek Han, belki de intikam almak amacıyla, 1319'da Yuri'ye vergi toplama hakkını (*yarlık*) tanıdı. Eğer bir Rus knezliği, vergilerini ödemekte gönülsüz davranırsa, Moskova Knezi onu ikna etmek için Moğolları yardıma çağırabilirdi. Konçak'ın talihsiz ölümüne rağmen Özbek'in Moskova'yı "hain evlat" yapan siyaseti Moğollara karşı olan gerginliği azalttı. Diğer knezler, Moskova'nın suiistimallerine karşı Han'a başvurabilir ve Han da müdahale edebilirdi. Gerçekten de Yuri, toplanan vergilerini zimmetine geçirmek suçuyla Saray'da yargılanacağı sırada, henüz mahkeme başlamadan Tver Knezi Mihail'in oğlu Dmitriy tarafından öldürüldü. Dmitriy de daha sonra idam edildi.⁸⁴ Rus knezliklerini bölme siyaseti, Han'ın müdahale edebilecek durumda olduğu ve hiçbir knezliğin tehdit haline gelmemesini sağladığı sürece, iyi işledi.

Böylece Moskova, niyeti öyle olmasa da Tver'in çöküşüne katkıda bulundu. 1327'de Özbek'in akrabası Şevkal Tver'i doğrudan yönetmeye ve kent halkını Müslüman yapmaya kalkıştı. Çıkan ayaklanmada Şevkal'ın yanındaki Moğollarla birlikte Saraylı tacirler de öldürüldü. Özbek, kendisine eşlik eden Moskova Knezi I. İvan (sal. 1328–40) ve diğer Rus knezlikleriyle birlikte kenti yağmaladı ve böylece Moskova'yı Rusya'nın en kuvvetli knezliği hâline getirdi.⁸⁵

83 *Nikon*, c. 3, 103.

84 *Nikon*, c. 3, 117.

85 *Nikon*, c. 3, 124–5.

Salgın Hastalık

Özbek Han'ın uzun saltanatı nihayet 1342'de son buldu ve yerine oğlu Tinibek tahta geçti. Onun iyi başlayan kısa saltanatı, 1342'deki ani ölümüyle birlikte tuhaf bir biçimde sona erdi, belki de kardeşi Canıbek tarafından öldürülmüştü.⁸⁶ Canıbek'in hükümdarlığının en parlak dönemi, 1357'de Tebriz'i ve Azerbaycan'daki otlakları ele geçirmesiyle birlikte başladı. Böylece Cuçilerin toprak talepleri tanındı. Canıbek ise bu fethi, en azından Memlûklara, İslam hükümdarlığı çerçevesinde meşrulaştırdı. İlhanlılarda yaşanan kargaşa sırasında ulemanın Azerbaycan'dan Saray'a kaçtığını ve düzeni sağlamak amacıyla oraya gittiğini belirtti.⁸⁷ İlhanlıların Ebu Said'in ölümüyle birlikte 1335'te yıkılmasından sonra bu zaferin ihtişamı gölgede kaldı. Canıbek bunun üzerine Cuçi hanesinin uzun süredir düşmanı olan İlhanlılar yerine küçük krallıkları yenilgiye uğrattı.

Bununla birlikte Canıbek'in sefer öncesinde birçok sorunu vardı. Bunların en önemlisi hem Venediklileri hem de Cenevizlileri ilgilendiriyordu. 1343'te Venediklilerin ve Cenevizlilerin yaşadığı Tanada (Azak) Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında büyük çaplı çatışmalar patlak verdi. Canıbek derhâl intikam aldığından Venedikliler Kefe'ye kaçtılar. Cenevizliler, Moğol kuşatmasının eli kulağında olsa da, düşmanları Venediklilere sığınma hakkı tanıdılar. Cenevizliler, Tokta'nın saldırısından beri Kefe'nin tahkimatını güçlendirmişlerdi.

Moğolların kuşatması kaygı verici olsa da Cenevizliler pek de endişeli sayılmazlardı, zira Karadeniz yoluyla kentten ayrılabilirlerdi. Üstelik 1345'te tecrübesiz bir Cuçi donanmasını da yok etmişlerdi.⁸⁸ Moğollar kenti daha önceden tahrip ettikleri halde, kentin yeniden inşasına izin vermişler ve diğer sorunları diplomasi yoluyla çözmüşlerdi. Dahası, Moğollar İtalyanlara

⁸⁶ *Nikon*, c. 3, 150.

⁸⁷ Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 161.

⁸⁸ Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 210.

değer verdiklerinden kenti tamamen yok etmek istemiyorlardı. Sorunun barışçıl yollarla çözülmesi herkesin çıkarınaydı. Bununla birlikte Moğollar kuşatma savaşına başvurarak saldırgan bir diplomasi uygulamayı seçtiler. Kuşatmanın iki yıl sürmesi aslında Moğolların kenti yok etmeyi amaçlamadıklarını gösterir. Cenevizliler ise bu sırada ticarî imtiyazlarının genişletilmesi gibi tavizleri bekliyorlardı. Ancak Moğolların kentin içine cesetleri fırlatmasıyla kuşatma beklenmedik bir duruma neden oldu.⁸⁹

Tarih boyunca çiçek hastalığı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İspanyol Gribi, 1980'lerde AİDS ve hatta Bieber ateşi gibi çok sayıda korkutucu salgın hastalık görülmüştür. Bununla birlikte en çok korkulana ise 14. yüzyılda Avrasya'yı kırıp geçiren ve daha sonra birkaç kez tekrarlanan Bubonik (Hıyarcıklı) Veba'dır. Veba, Avrasya'nın büyük bir kısmı dışında Moğol hanlıklarının tamamını etkiledi. Makam mevki tanımaksızın Moğol idaresini çökertti. Göçebe nüfus Moğol idaresinin ve ordusunun temelini oluşturduğundan, can kayıpları Moğol ordusunun mevcudunu ciddi derecede azalttı. Yerleşik nüfustaki toplam can kaybı çok daha fazla olsa da, Yuan İmparatorluğu'nda, Çağatay Hanlığı'nda veya Cuçi Hanlığı'ndaki göçebelerin toparlanmaları daha zor oldu. Dahası, ticaret güzergâhlarında yaşanan büyük tahribat bu ülkelerin ekonomilerini de mahvetti. Kefe kuşatması, bu konuya ilişkin yalnızca tek bir örnektir.⁹⁰

Moğolların Kefe'ye cesetleri fırlattığına ilişkin kaydın doğru olup olmadığı belli değildir. Bu olay, bilimkurgu olabilecek kadar tuhaf ama gerçek olabilecek kadar da pragmatiktir. Anlatılanlar doğruysa Moğollar, ölülerini yıkayan Moğol Müslümanların da bozkırdaki şaman Moğollar gibi öldüğünü fark ettikten sonra, vebanın bulaştığı cesetleri mancınıklarına yüklediler ve böylece bu cesetlerden en etkin şekilde kurtuldular. Korkuyla Kefe'den

89 Historia de Morbo, 17.

90 Uli Schamiloglu, "Preliminary Remarks on the Role of the Disease in the History of the Golden Horde", *CAS* 12 (1993), 447–57.

Bubonik (Hıyarcıklı) Veba

Yersinia pestis adlı bir bakterinin neden olduğu Hıyarcıklı Veba, Moğol İmparatorluğu'nun güvenliğe kavuşturduğu ticaret yolları üzerinden Avrasya boyunca yayıldı. Bilim insanları 1346–1353 yılları arasında Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'daki can kaybının toplam nüfusun üçte biri ile yarısına denk geldiğini tahmin ederler. Bazı bölgelerde can kaybı daha fazlaydı. Hastalığın başlıca konağının sıçanlar ve kemirgenler üzerine yaşayan pireler olduğu sanılmaktadır. Pireler insanları ısırıldıktan sonra bakteriler kana karışır. Bakteriler lenf bezlerini enfekte ederek boyun, karın ve koltuk altında kabarcıklar (hıyarcıklar) oluşmasına neden olur. Vebanın kökeni hâlâ tartışma konusu olmakla birlikte ve Moğolların vebalı cesetleri atıp atmadığı belirsiz olsa da Kefe'nin önemli bir salgın merkezi olduğu düşünülmektedir. Can kaybı her yerde sarsıcı bir etki yaratmış ve vebanın etkileri nedeniyle dünya köklü bir değişim geçirmiştir. Afrikada ve Avrasya'da ticaret yolları, toplumsal sistemler ve hatta imparatorluklar dahi çökmüştür.

kaçan Cenevizliler ise, Karadeniz'den ayrılarak vebayı önce Memlûk Sultanlığı'na, ardından da Avrupa'ya taşıdılar. Canıbek, vebanın etkileri nedeniyle ve denizleri kontrol edemediğinden, saldırısını durdurmak zorunda kaldı.⁹¹

İtalyanlarla olan sorun veba nedeniyle geçici olarak çözüme kavuşturulduysa da, diğer tacirler (yine İtalyanlar) Canıbek'in ambargo koyduğu Cenova ve Venedik'in bıraktığı boşluğu doldurmaya teşebbüs ettiler. Venedik ve Cenova ortak donanmasının Karadeniz kıyılarını abluka altına alması üzerine ambargo başarısız oldu; Canıbek de 1347'de Tana'nın yeniden inşa edilmesi dahil olmak üzere bu iki kentin ticarî imtiyazlarını

91 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 213; Nikon, c. 3, 157.

yeniledi.⁹² Hem Kefe hem de Tana, Moğolların ve vebanın neden olduğu yaraları sardı ve imparatorluktaki ticarî önemini yeniden kazandı.

İslam Canıbek döneminde yayılmaya devam etti. Berke ve Özbek gibi Canıbek de Hanefi mezhebini destekledi. Bir yandan şariat uygulanırken, diğer yandan *yasa* da göçebeler arasında varlığını sürdürdü. Canıbek, babasına kıyasla din konusunda daha az hoşgörülüydü. Ruslar ve İtalyanlar dinlerinin gereklerini yerine getiriyorlardı, ama han bu durumdan hoşlanmıyordu.⁹³ Devlet, İslam dinini teşvik ediyordu. Böylece dinî gerginlikler, bozkır ve Rus ormanları arasındaki ayrışmayı daha da artırdı.

Canıbek'in saltanatı krizlerle dolu olmakla birlikte, Cuçi Hanlığı'nın kuvvetlendiği ve görece istikrara kavuştuğu bir dönemdi. Ancak bu dönem uzun sürmedi. Canıbek Tebriz'i aldıktan sonra Saray'a dönerken 1357'de öldü. Tebriz'de vali olarak kalan oğlu Berdibek, tahta geçmek üzere aceleyle Saray'a döndü. Bunun üzerine Cuçi Hanlığı, Tebriz'i ve Azerbaycan'ı İlhanlıların varisleri durumunda olan Celâyirlilere ve Çobanoğullarına bırakmak zorunda kaldı.⁹⁴ Berdibek'in bu bölgeleri geri almak için zamanı yoktu. Zira 1359'da rakipleri tarafından öldürüldü ve Cuçi Hanlığı kargaşaya sürüklendi.

Beş Hanın Savaşı

Berdibek'in ölümüyle başlayan iç kavgalar, Cuçi Hanlığı'nı lidersiz ve zayıf bıraktı. Kulpa, 1359'da kardeşi Berdibek'i öldürdü, ancak daha sonra diğer kardeş Nevruz da 1360'ta Kulpa'yı öldürttü. Nevruz, 1361'de ölene dek Batu soyundan gelen son han olarak hüküm sürdü. Berdibek'in ölümü üzerine doğudaki Gök

92 Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 213–14.

93 *Nikon*, c. 3, 153–4.

94 Bkz. Patrick Wing, *The Jalayirids: Dynastic State Formation in the Mongol Middle East* (Edinburgh, 2016).

Orda bağımsız oldu. Batıdaki topraklar ise bir dizi darbe ve karşı darbeden sonra 1336'da istikrara kavuştu.

Yeni Gök Orda Hanı Mübarek Koca Han (1366–8) Suğnak kentinde kendi adına sikke kestirerek Saray'dan bağımsız olduğunu gösterdi. Mübarek Hoca Han ve seleflerinin Orda soyundan değil, Cuçi'nin on üçüncü oğlu Toka Temür'ün soyundan gelmesi dikkat çekiciydi. Batıda ise ne Berke'nin ne de Batu'nun soyundan gelen, Şiban'ın torunlarından Hıdır tahta çıktı ve Cuçi Hanlığı'nın doğu kolu yükselişe geçti. Hıdır'dan sonraki hükümdarlar entrikaların ve suikastların kurbanı oldular. Orda Melik (1361), Timur Hoca (1361), Mürid (1361–4) Aziz (1363–5), Bolat (1365, 1367, 1369), Asan (1368–9) ve Mehmet'in (1370–7) saltanatları kısa ve önemsiz olmakla birlikte, Müslüman isimlerinin Cuçi hanları arasında yaygınlaşması ve İslam kimliğinin Cuçi Hanlığı'nda kök salması açısından dikkat çekicidir. Cuçi Hanlığı'ndaki bu kargaşa, yalnızca kral yapıcılarının entrikalarından ve genel olarak siyasetin yapısından değil, aynı zamanda Cuçioğullarının hangi kolunun meşru olduğu konusundaki çekişmeden kaynaklanıyordu.⁹⁵

Mehmet'in 1370'teki ölümü ise Avrasya'nın büyük bir kısmını etkileyen daha büyük ölçekli bir olayı tetikledi: Beş Hanın Savaşı.⁹⁶ Otuz yıldan fazla süren bu savaş, tek bir çatışmadan ziyade bir dizi çarpışma olarak değerlendirilmelidir. Yine de bu mücadeleyi tek bir savaş olarak görmek de uygun olacaktır. Nitekim savaşın büyük bir kısmı boyunca iki ana taraf çarpışmıştı ve nihayetinde tüm taraflar aynı hedefe sahipti: Cuçi Hanlığı'nın ele geçirilmesi.

Birinci taraf Cengizogullarına mensup olmayan bir *karaçuydu*. Bir komutan ve kral yapıcı olan Mamay Mirza, Berdibek'in ölümünden sonra tahtın ardındaki gerçek güç olmuş ve

95 *Nikon*, c. 3, 186–9.

96 Sanırım bu terim Indiana Üniversitesi'ndeki akıl hocam Larry W. Moses'e aittir.

han seçimlerinde Nogay'ın oynadığı rolün benzerini üstlenmişti. Cengiz soyundan gelmediği için taht iddiası olamazdı, ancak kendi otoritesini güçlendirmek için hanları seçmekten ve tahttan indirmekten çekinmedi. Mamay bir hükümdar olarak tanınsa da, han unvanına sahip değildi. Tahtta Cengiz soyundan gelen biri otursa da, unvanı dışında hanlıkla ilgisi yoktu. Bu düzenleme bozkırda bilindiği kadar Rus knezliklerince de anlaşılmıştı.⁹⁷ Mamay, Tver Knezi II. Mihail (sal. 1368–99) ile anlaştı ve onu Vladimir Büyük Knezi olarak atadı.⁹⁸

Mamay, Mehmet'in 1370'teki ölümü üzerine rol yapmayı bıraktı ve Cuçi ülkesinin batı kısmını doğrudan idare etmeye başladı.⁹⁹ Tahtı ele geçirmesinin beklenmedik bir sonucu oldu: Moskova haraç ödemeyi durdurdu. Mamay önce Moskova Knezi Dmitriy'i haraç ödemesi için ikna etmeye çalıştı, ancak başarılı olamadı. Dmitriy, Mamay'ın gerçek bir han olmadığını (Cengiz soyundan gelmediğini) ve tahtı gayrimeşru bir şekilde gasp ettiğini ileri sürdü. Bu abartılı iddianın büyük olasılıkla Dmitriy'in sonraki faaliyetlerini meşrulaştırmak amacıyla kaynaklara girdiğini belirtmekte fayda vardır.¹⁰⁰ Yine de Dmitriy, Canıbek döneminde Moskova'nın ödediği miktar kadar olmasa da Mamay'a haraç ödemişti. Dmitriy ve Mamay daha az bir miktar üzerinde anlaştılar. Kukla bir han üzerinden devleti yöneten Mamay, belki de Dmitriy'in itaatini sağlamak için böyle davranmıştı.¹⁰¹

Mamay, önce Dmitriy'i cezalandırmak üzere bir kuvvet sevk etti, ancak bu kuvvet 1373'te Dmitriy tarafından yenilgiye uğratıldı. Mamay intikam için yeniden kuvvetler gönderdi ve 1376'da Moskova ordusunu yendi. Dmitriy yine boyun eğmeyi reddetti ve savaş daha da kızıştı. Dmitriy 1378'de Voje Irmağı boyunda

97 *Nikon*, c. 3, 261.

98 Halperin, *Russia and the Golden Horde*, 55; *Nikon*, c. 3, 211.

99 *Nikon*, c. 3, 267.

100 Charles J. Halperin, *The Golden Horde*, 98–9; Donald Ostrowski, *Muscovy and the Mongols* (Cambridge, 2002), 156.

101 *Nikon*, c. 3, 272.

Mamay'ın (Begiç Noyan tarafından komuta edilen) ordusuna bir kez daha üstün geldi, ama düşmanını kesin bir yenilgiye uğratmayı başaramadı. Moskovalılardan tamamen kurtulmak isteyen Mamay, 1380'de Dmitriy'in kuvvetleriyle Kulikova'da karşılaştı. Kulikova muharebesinden Dmitriy'nin zaferle çıkmasının geniş çaplı sonuçları oldu. Mamay'ın itibarı sarsıldı. Muharebeden sağ kurtulmasına rağmen bu yenilgi bir dizi soruna neden oldu.

Kırım'daki Cenevizliler ve Venedikliler de haraç ödemeyi kestiler. Dahası, Mamay'ın yenilgisi, onun Ak Orda'daki itibarını da ortadan kaldırdı. Moskova ise bazı çevrelerde itibar kazanarak yükselişini sürdürdüysen de, rakip knezlerden bir kısmı Dmitriy'in niyetlerinden kuşku duymaya başladı. Rus kaynakları ise, Moğolların tahakkümünü sonlandırarak Rusya'yı özgür kılan, destansı bir zaferden bahseder. Dmitriy açısından ne talihsizliktir ki anlatılanlar hiç de doğru sayılmazdı. Moskova haraç ödemeyerek ancak kısa süreliğine bağımsız kalabildi. Gerçekte ise muharebe meydanına geç gelen Mamay'ın Litvanyalı müttefikleri daha sonra Dmitriy'in ordusunu hırpalamış, bu nedenle Knez durumdan pek fazla istifade edememişti.¹⁰² Dahası, doğuda gerçekleşen olaylar Rusya'nın bağımsızlığından çok daha farklı bir sonuç doğurdu.

Cuçi Hanlığı'nı kontrol etmeye çalışan ikinci kişi Köke Orda hükümdarı Urus Han'dı (sal. 1368–78). Urus Han, Cuçi ülkesinin doğu bölgeleriyle sınırlandırmadığı iktidarını pekiştirmeye başladı. Mamay'ın yenilgisinden önce bile batıda mevcut olan düzensizlikten faydalandı. Öncelikle tahtta hak iddia eden üçüncü bir kişiyi, Toka Temür soyundan gelen Toktamış'ı yenmesi gerekiyordu. Urus Han tarafından yenilgiye uğratılan Toktamış, güneye kaçtı ve Timurlenk olarak da bilinen Emir Timur'un ege-menliğine girmiş olan Mâverâünnehir'e sığındı.¹⁰³

Timur'un Cuçi Hanlığı'nın iç işlerine karışması, imparatorluğun parçalanmasından sonraki dönemde hanlıkların tek

102 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*, 157.

103 Khwandamir, 238.

başına incelenemeyeceğini gösterir. Cuçi Ulusu nasıl çatışmalardan zarar görmüş ise, aynı durum Çağatay toprakları için de geçerliydi. Mâverâünnehir’e hükmeden *karaçu* Kazgan, 1358’de öldü. Çağatayoğulları, Tuğluk Temür’ün Mâverâünnehir valisi oğlu İlyas’ın önderliğinde hanlığı bir araya topladılar. Çağatayoğullarının yönetimi 1365’te İlyas’ın sürülmesiyle son buldu. Bu kez onu devirenler Kazgan’ın torunu Emir Hüseyin ve meslek yaşamına İlyas’ın hizmetinde başlamış olan müttefiki Timur’dur.¹⁰⁴ Çağatayoğullarının çekilmesiyle, ortak bir düşmandan kurtulan Hüseyin ve Timur savaşa tutuştu. Timur 1370’te zafer kazandı. Bedenin bir kısmı sakat olsa da (gençliğinde katıldığı bir akın nedeniyle) Timur hem muharebe meydanında hem de sarayda dört dörtlük bir stratejistti.¹⁰⁵ Çağatayoğullarından kurtardığı Mâverâünnehir’i bağımsızlığına kavuşturdu, ancak tahtı kendisi için ele geçirmeye çalışmadı. Onun yerine Nogay ve Mamay’ın yaptığı gibi tahta Cengiz soyundan bir dizi hanedan üyesini geçirerek, gerçek iktidarı şahsında topladı. İktidarı ele alan Timur, Toktamış’ı da himaye etti. Toktamış, Timur’un desteğiyle 1378’de Urus’u yendi ve tahta çıktı.¹⁰⁶ Bazı *karaçu* ailelerinin de desteğini kazandığından talihi yaver gitti.¹⁰⁷ Toktamış (sal. 1378–98) Gök Orda’daki egemenliğini pekiştirirken, Mamay Kulikova’da yenilgiye uğramıştı.

Mamay ve Toktamış 1380’de Kalka Irmağı boyunda karşılaştılar.¹⁰⁸ Toktamış burada Timur’dan bağımsız hareket ederek Mamay’ı yendi. İkinci büyük zaferini kazanan Toktamış, büyük bir hızla çağının en yetenekli komutanlarından biri olmuştu. Bir kez daha kurtulmayı başaran Mamay, Kırım’a sığındı ve Cenevizlilerin yanında yaralarını sarmaya çalıştı. Ancak Kefe’de yardımına

104 Khwandamir, 225.

105 Khwandamir, 238.

106 I. M. Mirgaleev, “Succession to the Throne in the Golden Horde”, *GHR* 5, no. 2 (2017), 348.

107 *Nikon*, c. 3, 302–3.

108 *Nikon*, c. 3, 303.

gelen olmadı. Destekten yoksun kalan Mamay, 1382’de soyuldu ve öldürüldü.¹⁰⁹

Toktamış, Mamay’ın yenilgisinden sonra önceleri Cuçi Hanlığı’na bağlı olan devletlerle hesaplaştı. Ruslar başlangıçta direniş gösterdilerse de, çok sayıda kasaba ve kalenin tahrip edilmesi üzerine Rus kentlerinin büyük bir kısmı süratle boyun eğdi. Toktamış, Dmitriy Donskoy’un¹¹⁰ yokluğundan yararlanarak Moskova’yı yağmaladı. Toktamış, *altan uruğun* imtiyazlarına fazlasıyla bağlı olduğundan, Rusların boyun eğmesini bekliyordu. Moskova’yı ezdi ve Cuçi toprakları üzerindeki Moğol egemenliğini yeniden kurdu.¹¹¹

Toktamış içteki düzensizliğe ek olarak, imparatorluğun işlerine karışan harici kuvvetlerle de uğraşmak zorundaydı. Timur’un dışında başlıca tehdit Litvanyalılardı. Litvanya, önceleri Prusya ve Baltık’taki Töton Şövalyeleri’nin genişlemesine direnen küçük bir devlettir. Litvanya, kendisi gibi Töton Şövalyeleri’nin yayılmasından huzursuz olan Polonya ile kurduğu evlilik temelli ittifak sayesinde gücünü artırmakla kalmadı, 1386’de Katolik dünyaya katıldı.¹¹²

Polonya-Litvanya, Töton Şövalyeleri ile savaşmadığı zaman Cuçi Hanlığı’nın aleyhine olacak şekilde güneye ve doğuya doğru genişledi. Canıbek’in ölümünden sonraki kargaşa dönemlerinden önce hanlar, çoğu zaman Rus knezlerinin eşliğinde Litvanyalılara karşı intikam seferlerine çıkarlardı. Zayıf hanların başa geçmesiyle batıdaki bazı Rus kentleri Polonya-Litvanya nüfuzuna girerken, diğer Rus kentleri ise İlhanlılarla savaşa odaklanan Özbek Han’a boyun eğmişlerdi. Litvanya, Berdibek’in ölümünün ardından ortaya çıkan karışıklıklar sırasında bugünkü Belarus (Beyaz Rusya) ve Ukrayna’nın büyük bir kısmını ele

109 *Nikon*, c. 3, 303.

110 Moskova Knezi Dmitriy’e, Kulikova Muharebesi’nden sonra “Don (İrmağı) Muzafferi” anlamına gelen Donskoy adı verildi (ç.n.).

111 *Nikon*, c. 4, 2–12.

112 *Nikon*, c. 4, 22; ayrıca bkz. S. C. Rowell, *Lithuania Ascending* (Cambridge, 1994).

geçirdi. 1362'de Litvanya Büyük Dükü Algirdas (sal. 1345–77) Murad Han'ı (sal. 1362–4) yenerek Çernigov, Kiev ve batıdaki bazı kentleri ele geçirdi. Litvanya, toprak tavizleri karşılığında Mamay'a destek veriyordu. Ancak Toktamış bu durumu tersine çevirdi. 1382'de Poltava'da Litvanya'yı kesin bir yenilgiye uğratarak yitirilen Cuçi topraklarını geri aldı.

Cuçi Hanlığı'nın yeniden kurulmasının ve Saray'daki tahta bir Cengizoglundan geçirilmesinden sonra Toktamış'ın bir sonraki hamlesi ne olabilirdi? Geriye kalan tek iş, Cuçi Hanlığı'nın güneydeki topraklarını geri almaktır. Bu mücadele 1360'ta başladı. Timur'un Azerbaycan içlerine doğru yayılması bu işi zorlaştırmıştı. Ayrıca Mamay'ın tahtı ele geçirdiği dönemde, Harezm Cuçi hâkimiyetinden çıkmıştı. Timur 1372–3'te Harezm'i nüfuzu altına aldı, ardından 1379'da resmen ilhak etti.¹¹³ Toktamış çağının büyük komutanlarından biriydi, ama Timur tüm bu komutanların en büyüğü olarak Cuçi ülkesinde hak iddia eden dördüncü kişi oldu. Dolayısıyla 1387'de başlayan savaşta her ikisi de Moğol İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istiyorlardı; ancak bu konuta yaklaşımları farklıydı.¹¹⁴ Timur, İlhanlılara ait hakların geri verilmesini öne sürdü.¹¹⁵ Gerçekten de Timur'un Orta Doğu'da hükmettiği topraklar İlhanlılara aitti. Orduları bu sınırların dışında faaliyet çıkarmakla birlikte, Suriye ve Batı Anadolu'da bir idare kurmamıştı.

Cengiz ve Cuçi soyundan gelen Toktamış'ın ise Azerbaycan ve Mâverâünnehir'in bazı bölgeleri üzerinde meşru iddiaları bulunuyordu. Büyük olasılıkla Cengiz soyundan gelmeyen Timur'un başarılarına kızmıştı. Timur bir Cengizoglu olmamasına rağmen, Moğolların efsanevî anası Alan Goa'nın oğullarından

113 Khwandamir, 235–6, 239.

114 Farklı görüşler için bkz. David O. Morgan, "The Empire of Tamerlane: An Unsuccessful Re-run of the Mongol Empire?", J. R. Maddicott ve D. M. Palliser (ed.), *The Medieval State: Essays Presented to James Campbell* (Londra, 2000), 233–41; Beatrice F. Manz, "The Empire of Tamerlane as an Adaptation of the Mongol Empire", *JRAS* 26 (2016), 281–92.

115 Manz, "Empire of Tamerlane", 286.

birinin soyundan geldiğini ileri sürerek, Cengiz Han ile akraba olduğunu iddia etti.¹¹⁶ Timur'un yanında tahta geçirdiği Cengiz soyundan bir hükümdar da vardı. Bunun yanı sıra Cengiz Han ailesinden bir hatunla evlendiğinden (Cengiz Han'ın) *güregeni* (damadı) iddiası vardı. Böylece imparatorluğu yeniden kurma görevi, bulunduğu makama layıktı. Ancak Timur'un Cengiz soyundan olmaması, özellikle de 1385–6'da Azerbaycan'ı İlhanlıların mirasçısı olan Celâyirlilerden alması Toktamış açısından büyük bir sorundu. Toktamış, bu fethi Cuçi topraklarının gaspı olarak algılayarak savaşı başlattı.¹¹⁷

Timur 1387'de Azerbaycan'ı istila ettiği sırada Toktamış'ı yenilgiye uğrattı, ancak Toktamış eski hamisi ve akıl hocasıyla uzlaşmadı. Toktamış, Timur 1387'de hâlâ İran'ın batısındaiken, Çağatay kuvvetlerine komuta eden *karaçu* Kamereddin ile birlikte Mâverâünnehir'i istila etti.¹¹⁸ Bunu haber alan Timur süratle geri döndü, ancak o gelmeden önce Toktamış Mâverâünnehir'den ayrıldı. Ertesi yıl bölgeyi yeniden istila etti. Cuçioğullarını yendi ve onlara yardım eden Harezm'i yakıp yıktı. Sorunu kökten çözmeye kararlı bulunan Timur, Seyhun Irmağı'nı geçti, ancak bozkıra dağılan Cuçi ordusunu takip etmek imkansızdı.

Mâverâünnehir bir süreliğine güvendedi, ancak saldırılara açıktı. Aynı durum Azerbaycan için de geçerliydi. Timur, Toktamış tehdidini ortadan kaldırmak üzere 1391'de Gök Orda'yı istila etti. Bu sefer, Timur'un atlarının çok iyi durumda olmaması, kar fırtınaları ve kış nedeniyle otlakların ortadan kalması tehlikesi nedeniyle riskliydi. Cuçi ordusu adeta gözden kaybolmuştu. Timur'un öncülerinin Toktamış'ın izini bulması dört ay sürdü. Timur nihayet Cuçi Hanı'nı bugünkü Orenburg yakınlarındaki Kunduzça'da yakaladı ve 1391 yılının Haziran ayının başlarında gerçekleşen çığın en büyük muharebelerinden birinde yenilgiye

116 *SHM*, §46; Khwandamir, 221.

117 Khwandamir, 243.

118 Khwandamir, 244–5.

uğrattı.¹¹⁹ Toktamış kaçımayı başardı. Bununla birlikte Timur bu zafer üzerine daha az mücadelecı olduğunu umduğu Temür Kutluk'u (sal. 1391–3) tahta çıkardı. Ülkesine döndükten sonra da Harezm'in yeniden imar edilmesine izin verdi.¹²⁰

Timur, Cuçi Hanlığı'nı ilhak edemeyeceğinin pekâlâ farkındaydı. Mogulistan için de aynı durum geçerliydi. Cengiz soyundan gelmediği için Cengizogulları onun hükümdarlığını asla kabul etmezlerdi.¹²¹ Mâverâünnehir'in yerleşik nüfusun bulunduğu bölgelerini ve Cengiz soyundan gelmeyen hükümdarlara veya Cengiz soyundan kukla hanlara alışan eski İlhanlı topraklarını yönetmek ile Cengiz Han'ın mirasından gurur duyan ve bunu yegâne siyasî otorite olarak gören bozkırın göçebelerini idare etmek aynı şey değildi. Timur bu dönemde Mogulistan'daki Çağatayoğullarına yaptığı gibi askerî üstünlüğünü sergiledi ve bunun herkesi düzen içinde tutmasını umdu. Üstelik ordusunda çok sayıda Çağatay göçebesine yer veriyordu. Bu göçebeler ganimet ve yağma vaadi üzerine Timur'u hükümdarları olarak görmeseler de, bir komutan olarak ona bağlıydılar. Ganimet vaadini daima yerine getirmesi de itibarını yükseltiyordu.

Toktamış yenilmesine rağmen rahat durmadı. Derhâl yeni kuvvetler toplayarak 1391'de Temür Kutluk'u tahttan indirdi. Toktamış Timur'un kolayca yenilmeyeceğini anlamıştı. Memlûklar ve Osmanlılarla ittifak kurdu. Memlûklar açısından Timur'un Irak'ı fethi, onu Suriye'deki Memlûk topraklarına komşu yapıyordu. Memlûklar Timur'un Bağdat'ı ve Kuzey Irak'ı fethinden sonra kendilerine sığınan Celâyirliilerden ve Karakoyunlu mültecilerden onun ne kadar büyük bir tehdit olduğunu anlamışlardı. Bu sırada Timur'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki varlığıyla, Osmanlıların Anadolu beylikleri üzerindeki kontrolü

119 Khwandamir, 247–50.

120 Khwandamir, 245; *Nikon*, c. 4, 47.

121 Manz, "The Empire of Tamerlane", 286–8; Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge, 1989), 13–14.

de tehdit altındaydı.¹²² Bu büyük tehdit karşısında iki devlet Toktamış ile işbirliği yaptı.

Bununla birlikte yapılan ittifak, Memlûklar ve Osmanlıların birbirlerine de güvenmemesi nedeniyle tam anlamıyla faydalı olmadı. Dahası üç müttefik de Timur'un dehası nedeniyle kuvvetlerini birleştirebilecek durumda değildi. Timur 1395'te batıya ilerleyerek Memlûk topraklarını istila etme niyetini açıkta ortaya koyduysa da, aniden kuzeye dönerek Kafkas Dağları'ndaki Derbent geçidinden geçti ve Kıpçak bozkırlarını istilaya başladı. Toktamış, Saray'dan ayrılarak güneye ilerledi ve rakibiyle Terek Irmağı boylarında karşılaştı. Timur, Nisan 1395'te Toktamış'ı bir kez daha yendi. Cuçi ordusunun dağılmasının ardından batıdaki Cuçi topraklarında serbest bir biçimde ilerledi ve kuzeye kaçan Toktamış'ı takip etti. Toktamış bir kez daha kaçmayı başarınca, Rus knezliklerine karşı kapsamlı akınlar düzenledi. Ardından Tana ve Saray'ı yağmaladı.¹²³ Sonuç olarak Timur yalnızca Saray kentini yakıp yıkmakla kalmadı, aynı zamanda Cuçi Hanlığı'nın arşivlerini ve hazinesini de ortadan kaldırarak, Altın Orda konusunda bizi dış kaynaklara bağımlı kıldı. Tarihçiler bu tarihi kayıptan yakınırken (gerçekten de yakınıyoruz!), Saray'ın yağmalanması Cuçi Hanlığı'nın sonu anlamına geliyordu. Saray ve Tana'nın tahrip edilmesiyle birlikte Timur ticareti de öldürmüştü, zira bölge bir daha asla toparlanamadı. Tacirler, kara ticaret yollarını izlemekten ve Cuçi topraklarına girmekten çekindiler ve Timur'un imparatorluğu içindeki daha güvenli bölgelere seyahat eder oldular. Timur, Toktamış'ın gücünü elde ettiği üssünü ve bir han olarak onun meşruiyetini ortadan kaldırırken, İpek Yolu'nu da değiştirerek ticareti kendi topraklarına yönlendirmişti. Toktamış'ın bir daha kendisine meydan okumaması için tahtın beşinci adayı olan Nogay soyundan Edige'yi destekledi.¹²⁴

122 Wing, *Jalayirids*, 147–75.

123 Khwandamir, 256; *Nikon*, c. 4, 94–100.

124 Vasary, "The Jochid Realm", 84; Ciociltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 113–14.

Edige hükümdarlık yapmadı ama yeniden tahta geçirilen Cuçi Hanı Temür Kutluk'a destek vermekle yetindi.

Timur bölgeden ayrılınca Toktamış, hâlâ soyundan gelenlerin yaşadığı Litvanya'dan geri gelerek iktidarı ele geçirmeye teşebbüs etti. Timur'un yokluğunda Temür Kutluk Han ve Edige ile savaşa tutuştu. Timur'un ticaret kentlerini tahrip etmesi Temür Kutluk'un durumunu zora soktuysa da Edige'nin askerî becerileri ve Timur'un yardımları sayesinde 1399'da Toktamış ve Litvanyalı müttefikleri yenilgiye uğratıldı. Temür Kutluk 1400'e dek Cuçi Hanı olarak kaldı. Ardından yerine, Edige'nin vesayeti altındaki Şadibek (sal. 1400–7) geçti.¹²⁵ Timur, Edige'ye karşı bir koz olmak üzere Sibiry'a kaçan Toktamış'ı affetti. Ancak Toktamış, 1406'da Tümen (bugünkü Tiumen) kenti yakınlarında Şadibek'le yaptığı muharebede öldürüldü.¹²⁶

Timur, askerî kariyeri Terek Irmağı muharebesinden sonra on yıl kadar daha devam etmekle birlikte, Cuçi Hanlığı'nın işlerine karışmayı bıraktı. Ming Hanedanı'nın egemen olduğu Çin'i istilaya hazırlanırken 1405'te Otrar'da öldü, ancak nüfuzu ölümünden sonra bile sürdü. Şadibek han olmakla birlikte, Timur'un himayesinde olan Edige, Cuçi toprakları üzerinde hak iddia eden beşinci kişiydi. Hanlığın batı bölgelerinde gerçek iktidar da ona aitti. Temür Kutluk'un 1400'deki ölümünden sonra Edige, atası Nogay gibi Şadibek ve varisi Pulad'ı (1407–12) etkisi altına almayı başardı. Bozkırdaki düzeni muhafaza eden Edige, Rus knezliklerinin tâbiyetini sağladı ve Litvanyalıların hanlığın işlerinden uzak tuttu.¹²⁷ Toktamış'ın oğlu Kadir Berdi, Edige'yi 1419'da öldürdüysen de, namı göçebeler arasında yayılan Edige sonraki nesiller tarafından bir halk kahramanı görüldü.¹²⁸

Cuçi Hanlığı varlığını sürdürdü, ancak Timur'un yaptığı tahribatın etkisini hiçbir zaman üzerinden atamadı. Devlet

¹²⁵ *Nikon*, c. 4, 130.

¹²⁶ "Toktamish", EI².

¹²⁷ *Nikon*, c. 4, 116–19.

¹²⁸ "Toktamish", EI².

yavaş yavaş Kırım, Kazan (İdil'in kuzeyi), Astrahan (İdil'in güneyi), Nogay Orda (Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölge), Sibir (Tobolsk yakınları), Şibanîler (Kazakistan'ın büyük bir kısmı), Kasım (Moskova Knezliği'ne bağlı bir bölge) ve Cuçi hanının ikamet ettiği Büyük Hanlık olmak üzere parçalara ayrıldı. Esasen alt birimler (hanlıklar) giderek daha bağımsız bir şekilde hareket eder oldular. Zamanla bu birimlerle eşit konuma gelen Moskova, 1480'de Ugra Irmağı muharebesinde Ahmed Han'ın yenilmesiyle birlikte bağımsızlığını kazandı. Ahmed Han'ın ordusu, 1480'deki Ugra Irmağı "muharebesi'nde" çarpışmaya neredeyse hiç girmedi, Moskova kuvvetlerinin karşısında ancak boy gösterebildi.¹²⁹ Ahmed Han'ın Moskova Knezi III. İvan'ı yenememesi veya onu kendisine bağlı kılamaması kendi sonunu getirdi. Nogay göçebeleri Ahmed Han'ı öldürdüler ve Cuçi Hanlığı ortadan kalktı. Bununla birlikte hanlığın varisleri, kuzeydeki eski tebaalarına boyun eğdikleri 18. yüzyıla dek varlıklarını sürdürdüler. Cuçi Ulusu dağılırken varisleri, Moskova gibi diğer güçlere bağlı kalmalarına rağmen hanlığın mirasından tamamen kopmadılar.¹³⁰

İslam ve Cuçi Hanlığı

Cuçi Hanlığı'nın zamanla bir İslam imparatorluğuna dönüşmesi merak uyandırıcıdır. Ülkede özellikle Ortodokslar olmak üzere önemli bir Hristiyan nüfus vardı, ancak Hristiyanlık büyük ölçüde Rus kentleriyle ve Karadeniz'de kentlerinde yaşayan Rumlarla sınırlıydı. Buna ek olarak bozkırdaki Kıpçaklar ve Alanlar arasında da Hristiyanlar vardı. Bazı kentlerde genelde ticaretle uğraşan Ermeniler ve Gürcüler de bulunuyordu. Hatta bazı

129 Halperin, *Russia and the Golden Horde*, 70–2; *Nikon*, c. 5, 211–15.

130 Uli Schamiloglu, "The Umdet Ul-Ahbar and the Turkic Narrative Sources for the Golden Horde and the Later Golden Horde", Hasan B. Paksoy (ed.), *Central Asian Monuments* (İstanbul, 1992) 85–90.

misyonerler de bu kentlere yerleşmişti.¹³¹ Daha önce belirtildiği gibi Katolik misyonerler de faaldi. İlhanlıların aksine Nasturilerin devlette bir etkisinin bulunmaması da ilginçtir. Bununla birlikte Cuçi Hanlığı'nın ilk dönemlerinde yönetici seçkinlerin bir kısmı Hıristiyandı.¹³²

Hıristiyanlığın varlığının yanı sıra İslam da kök salmıştı. Volga Irmağı üzerinde bulunan Bulgar kenti, yüzyıllardır bir İslam adasıydı. Rubrucklu William'a inanmak gerekirse, Bulgar'ın dış dünyadan yalıtılmış durumu, bu kentin görkemini azaltmamıştı.¹³³ Cengiz Han'ın ordularınca tahrip edilen ama daha sonra ticarî önemi yeniden kazanan Harezm'in ortası (Aral Denizi'nin hemen güneyindeki topraklar) da bir İslam merkeziydi. Devletin ilk Müslüman hükümdarı Berke'ydı. Sartak ise (söylenenlere göre) ilk Hıristiyan Han'dı. Ancak onları izleyen birçok han herhangi bir dine mensup değildi. Gerçekten de illa bir dünya dini seçeceklerse, eğilim gösterdikleri inanç Budizm'di. Budizm'in Cuçi topraklarına Moğollar tarafından getirildiği düşünüldüğünde, hanların o zaman bile İç Asya'daki geleneksel dinî hoşgörü fikrine uymaya çalıştıkları görülmektedir.

Cuçi Ulusu'nun İslamlaşması Berke'yle başladı. Berke, Gazan'ın İlhanlılarda gerçekleştirdiği kadar geniş kapsamlı olmasa da İslam hükümdarlığı fikrini benimseyerek, Müslüman bir hükümdar rolü üstlendi ve bu fikri Cengizogullarının meşruiyeti fikriyle kaynaştırdı.¹³⁴ Memlûklarla ittifakı ortak inanca dayandığı kadar ortak stratejik çıkarlarla da ilgiliydi. Bu ittifakta, özellik din açısından Memlûkların daha baskın olduğu görülüyor. Anne Broadbridge'in belirttiği gibi; "Bu düşünce ve inanç sistemi içindeki

131 Alemany, 147–9, 153–4, 159, 239, 256, 258; Bridia, 78–9; Benedict, 137; Benedict/ Dawson, 80; Rubruc, 191–2, 209; Rubruck/Dawson, 110, 124; Rubruck/Jackson, 102; IB1, 247; IB2, 120.

132 Uli Schamiloglu, "The Islamic High Culture of the Golden Horde", Andras J. E. Bodrogligeti (ed.), *The Golden Cycle* (Sahibqiran, 2002), 201–2.

133 Rubruc, 212; Rubruck/Dawson, 126; Rubruck/Jackson, 131.

134 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 10, 27.

rol modeli, hanların egemenlikleri için yeni yöntemler düşünmelerine yardımcı olan ve diğer Cengizogullarının muhalefetine karşı kendi konumlarını meşrulaştıran İslam'dan başkası değildi".¹³⁵ Bu doğrultuda, Cuçioğullarının Azerbaycan'daki çıkarları ve Hülegü'yü gaspçı olarak görmeleri göz önüne alındığında, Cuçi Hanlığı'nın sırf Memlûklarla bağları sürdürmek için İslam kartını oynadığı düşünülebilir. Zira iki devlet arasındaki ittifak Müslüman olmayan Cuçi soyluları tahta oturduktan sonra da devam etti. Dahası Hülegü ile savaşını Darü'l-İslam'ın kurtuluşuna dayandıran Berke, Memlûk Sultanlığı ile ilişkilerini kuvvetlendirdi.¹³⁶ Berke'nin bakış açısına göre iki devletin ortak dini, Baybars'ın Moğollara boyun eğmesini kolaylaştırmıştı.¹³⁷ Baybars'ın boyun eğeceği kuşkuyla birlikte en azından geçmişte aynı hatayı işleyen Fransa Kralı IX. Louis'yi düşünerek işini sağlama alabilirdi. Böylece Berke, Baybars'ı tebaasına mensup olarak görürken, Baybars bu ilişkili bir ittifak olarak değerlendirdi.

Cihat söylemine rağmen İslam'ın Cuçi-İlhanlı mücadelesiyle pek bir ilgisi yoktu. Bireyler bu savaşı cihat olarak görüyor olsalar da, gayrimüslimlerin bu bakış açısına sahip olması imkansızdı. Belki de Hülegü taraftarlarının *yasayı* ihlal etmesi nedeniyle, bu savaşı kutsal bir mücadele olarak değerlendiriyorlardı ancak neticede bu bir toprak mücadelesiydi. Profesör Amitai'nin belirttiği gibi "İran Moğolları ortak bir strateji geliştirmediklerinden, Memlûklar Cuçi-İlhanlı çatışmasına müdahale etmediler."¹³⁸ Cuçi- Memlûk ilişkileri askerî bakımdan işe yaramasa da, ekonomik ve dinî açıdan önemli etkiler doğurdu.

Müslüman olma şahsî bir iş olmakla birlikte, Tuda Mengü'nün İslam'ı seçişiyle hanlığın İslam imparatorluğuna dönüşüm süreci

135 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 51.

136 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 53-4.

137 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 58; Anne F. Broadbridge, "Mamluk Legitimacy and the Mongols: The Reigns of Baybars and Qalawun", *Mamluk Studies Review* 5 (2001), 101.

138 Amitai, Preiss, *Mongols and Mamluks*, 90-1.

başladı. Tuda Mengü, Sultan Kalavun'dan, hükümdarlık sancağı (Halife'ninki dahil) ve bir Müslüman adı talep etti. Ayrıca Memlûk sultanını Cuçi ülkesinde şeriatı uygulamayı düşündüğü konusunda da bilgilendirdi, ancak anlaşıldığına göre bu söz yerine getirilmedi.¹³⁹ Tuda Mengü'nün Memlûk Sultanlığı'nı emsal bir İslam devleti olarak gördüğü ve Müslüman bir hükümdara dönüşmesi için bu devletin onayını talep ettiği açıktır. Aslında kendisinin (İlhanlı hükümdarı Tegüder değil) Moğollar arasındaki tek gerçek İslam hükümdarı olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. Buna ek olarak *İslam Padişahı* unvanını benimsediyse de Sultan Kalavun'un bunu onayladığı kuşkuludur.¹⁴⁰

Tola Buga da Müslüman olmakla birlikte, kimsenin tam olarak emin olmadığı Tokta'nın dinî eğilimleri belli ki daha gelenekseldi. Bazıları onun vaftiz olduğunu ve Hıristiyan olarak öldüğünü söylerken, İslam kaynakları Han'ın putperest (genelde Budistler için kullanılır) olduğunu yazar. Bununla birlikte Tokta Müslümanlara belli bir yakınlık göstermiştir.¹⁴¹ Daha da önemlisi Tokta, tahtı kendisine veren Nogay Müslüman olmasına rağmen, din değiştirmeyi zorunlu görmedi. İslam'ın Cuçi Hanlığı içinde dinî ve kültürel önemini artırıyordu. Bununla birlikte bu yeni din belli ki siyaseten bir gerekliliğe dönüşmemişti.

Özbek Han dönemine gelindiğinde İslam'ın göçebeler arasında baskın bir hale geldiği görülür. Özbek'in Müslüman oluşundan kısa süre sonraki dönem sayılmazsa, Moğolların dinî hoşgörüsü tamamen ortadan kalkmadı. Yine de belki "Ehl-i Kitap" olmamaları nedeniyle Budistlere baskı yapıldı.¹⁴² Bununla birlikte Özbek'in saltanatı sırasında ülkeyi ziyaret eden İbn Battuta'nın belirttiği gibi, İslam artık sağlam bir şekilde kök salmıştı.¹⁴³ Gerçekten de Saray ve Yeni Saray'da bulunan çok sayıda cami, medrese ve hangâh,

139 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 62.

140 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 62.

141 Jackson, *Mongols and the West*, 272–3.

142 Schamiloglu, "Islamic High Culture", 203.

143 IB1, 247–66; IB2, 119–30.

İslam'ın daha önceden destek ve güç kazandığını ve bir gecede benimsenmediğini açıkça ortaya koyar. Moğol seçkinlerinin (*altan uruğ* ve *karaçular*) bu yapıların hamileri oldukları da bellidir. Dahası, soylu kadınlar Yeke Moğol Ulusu döneminde yaptıkları gibi dinî yapılara bağış yapmayı sürdürüyorlardı.¹⁴⁴

İlhanlılar açısından İslam'ın Moğolların yaşamına girişi köklü bir değişiklik yaratmadı. Örneğin Özbek Han dönemine gelindiğinde *ayrak* tüketimi devam ediyordu.¹⁴⁵ Kadınlar eşitliğin tadını çıkarıyor ve serbestçe hareket edebiliyorlardı.¹⁴⁶ Örneğin Özbek'in eşi ve Bizans İmparatoru III. Andronikos Palaiologos'un (sal. 1328–41) kızı Bayalun Hatun, doğum yapmak üzere Konstantinopolis'e gitti. Kendisine eşlik eden uygun bir maiyeti de vardı, ancak kayıtlara göre bu kişiler arasında erkek bir akraba yoktu. İbn Battuta da bu durumu fark ettiğinden, birçok kez onun özgürlüğünden bahseder. Bayalun'un Moğol ve en azından Cuçi Ulusu'nda bulunduğu sürece Hristiyan olmadığı düşünüldüğünde, bahsedilen özgürlük daha da belirgindir. Bayalun Müslüman olmakla birlikte, İslamî uygulamalardan ziyade Moğol normlarını benimsemişti. Bayalun, kendisinin bir rolden diğerine geçmesini (kocası için Müslüman ve babası için görevine bağlı bir Hristiyan) sağlayan bir anlayışa sahipti.¹⁴⁷ Bayalun, eski kocası Tokta'nın ölümünden sonra Özbek'in iktidara geçişinde de önemli bir rol üstlendi.¹⁴⁸ Özbek'in Bayalun ile evlenmesi, Moğolların İslam'ı kendi kültürel normlarına kolayca uyarladıklarını gösterir, hatta bu durum *yasa* ve şeriatın kaynaşması olarak bile yorumlanabilir.

İslam'da, Moğollar arasında yaygın olan *leviratus* evliliğine izin verilmediğinden, Özbek'in bir Müslüman olarak babasının eşlerinden biri olan Bayalun ile evlenmemesi gerekiyordu. Bayalun, Özbek'in öz annesi olmadığı için evlilikleri Moğol

144 IB1, 280; IB2, 139.

145 IB1, 250; IB2, 120.

146 IB1, 253–7; IB2, 123–6.

147 IB1, 266–70; IB2, 128–30.

148 DeWeese, *Islamization and Native Religion*, 118.

geleneklerine uygundu. Evliliğin gerçekleştirilmesi için bir fakihin açık bir nokta bulması gerekiyordu. Böylece bir fakih, evliliği meşrulaştırmak amacıyla Bayalun'un eski kocasının (Tokta) kâfir olduğunu belirtti. Böylece Bayalun'un Allah'ın nezdinde gerçekten evli olmadığı kabul edildi.¹⁴⁹

Cuçi Hanlığı'ndaki İslam anlayışının bir başka ilginç unsuru da memlûkların (kölemenlerin) kullanımıydı.¹⁵⁰ Memlûk kurumu 8. yüzyıldan beri devam etmekle birlikte çoğu göçebeydi. Selçuklular da onlardan faydalanmışlar ve böylece ordudaki boy yapısına kıyasla saray daha yerleşik ve güvenilir unsurlardan oluşturulmuştu. Cuçi hanları, evlerindeki sıradan kölelere ek olarak memlûklara sahipti, ancak bunların sayısı ve etnik kökeni belli değildir. Yine de memlûk kurumunun benimsenmesi yalnızca göçebe normlarından önemli bir kopuşu değil, aynı zamanda İslamî kurumların bilinçli bir şekilde benimsendiğini gösterir.

Bir diğer dönüşüm ise Memlûkların dinî üstünlüğünün sona ermesiydi. Cuçiogulları, Cengiz soyundan geldiklerinden, siyâsî meşruiyetlerinin daha büyük olduğunu düşünüyorlardı. Memlûk sultanlarının kendi dinî itibarları ne kadar zayıf olsa da Mekke ve Medine'nin kontrollerinde olması ve halifenin de Kahire'de ikamet etmesi nedeniyle kendilerini İslam'ın kıdemli mensupları olarak görüyorlardı.¹⁵¹ Özbek Han bu durumu değiştirdi. Muhammed en-Nasır, Cengiz soyundan bir gelin (Tulunbay Hatun) talep ettiğinde müzakereler neredeyse kesilme noktasına geldi. Dahası, Mısır'a gönderilen Tulunbay Hatun'a (Özbek'in gözde sufilerinden) Şeyh Numan eşlik etti. Evliliğin (ilk kez Cengiz soyundan bir hatun bir Memlûk Sultanı ile evleniyordu) Cuçi-Memlûk ittifakının devamını değil, daha ziyade Memlûkların bağlılığının ifadesi olduğunu belirterek, muazzam bir *drahoma* (çeyiz parası) talep etti.¹⁵² Muhammed en-Nasır'ın İlhanlı hükümdarı Ebu

149 DeWeese, *Islamization and Native Religion*, 118–19.

150 IB1, 251; IB2, 123.

151 Mona Hassan, *Longing for the Lost Caliphate* (Princeton, 2016), 71–83.

152 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 134.

Said ile dostane ilişkiler sürdürdüğü düşünüldüğünde, tâbiyet konusu belki de gerekliydi. Profesör Broadbridge ise Özbek'in din konusunda Sultan Muhammed'in daha kıdemli bir konumda bulunduğunu kabul ettiğini, ancak askerî ittifak konusunda düş kırıklığı yaşaması, Muhammed'in Şeyh Numan'a hakaret ederek Kudüs'te bir hangâh inşası için kendisine izin vermemesi ve Tulunbay'a da kötü davranması (boşanma dahil) nedeniyle Memlûk Sultanı'nın ideal bir Müslüman hükümdar olarak itibarının zarar gördüğünü iddia eder.¹⁵³ Bu durum aynı zamanda Özbek'in konumunu da kuvvetlendirmiş olabilir.

Sufîlerin tebliğ faaliyetleri Özbek Han döneminde de sürdü. Berke bir sufî sayesinde (öyle olduğu sanılmaktadır) din değiştirdiği gibi, sufîlerin Cuçi Ulusu'nda daha önce de faal olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁴ İmparatorluk dışından gelen Katolik misyonerlere izin veren Moğolların, kendi yerel misyonerlerine engel olacaklarını düşünmek güçtür. Yine de tek bir nedene dayanan açıklamaların elle tutulur bir tarafı olmadığından, Cuçiogullarının din değiştirmesini yalnızca sufî faaliyetlerine bağlamak da hatalı olur. Misyonerlerin faaliyetlerine ek olarak, Cuçi Ulusu'nun da zamanla kendi din adamlarını ve ulemasını yetiştirebilecek yeterli eğitim kurumlarına sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Bu kişiler yalnızca İslam'ın eski merkezleri olan Harezm ve Ürgenç'ten gelmiyor, aynı zamanda Saray'da ve Yeni Saray'da da yetişiyorlardı.¹⁵⁵ İslam kültürünün prestijli üyeleri olan sufîlerin nüfuzu, Müslüman tacirlerin etkisi ve Cengiz soyu dışında başka siyasî meşruiyet yöntemlerinin aranması gibi nedenlerin tamamı Cuçi Ulusu'nun bir İslam imparatorluğuna dönüşmesinde rol oynadı. Bilim insanları, İslam imparatorluğu tanımı üzerinde münakaşa etmeye devam etseler de, Cuçi Ulusu içinde yer alan Rus tebaanın Özbek'ten itibaren Cuçiogullarını Müslüman olarak gördüğünü hiçbir zaman unutmamalıdır.

153 Broadbridge, *Kingship and Ideology*, 133–7.

154 Schamiloglu, "Islamic High Culture", 205.

155 Schamiloglu, "Islamic High Culture", 206.

12

Kaygı ve Uyum

İslam ve Moğollar ilişkisi nadiren basit ve iyi bir şekilde tanımlanırken, özellikle çok sayıda Moğol'un Müslüman olmasından sonra, sıklıkla kaygı ve uyum kavramları ile anlaşılır. Cengiz Han, Harezmi Savaşı sırasında Buhara'yı ele geçirdikten sonra tarihteki en akılda kalıcı ve korkutucu konuşmalardan birini yapar. 1221'de Cuma namazı sırasında minbere çıkarak şöyle der: "Ey insanlar, günah işlediğinizi biliniz, bu günahların bazıları çok büyüktür. Bu sözleri nasıl kanıtlayacağımı bana soracak olursanız, Allah'ın size gönderdiği bir ceza olduğumu söylerim. Eğer büyük günahlar işlememiş olsaydınız, Allah da beni size ceza olarak göndermezdi."¹

Korkutucu bir kişi, minberde güçlü ve etkili bir konuşma yapmıştı. Cüveynî'de geçen bu metin okunduğunda, Cengiz Han'ın gerçekten de bu ifadeleri dile getirip getirmediğinin sorgulanması şarttır. İslam ile sınırlı bağları olanlar, Cüveynî'nin özellikle kötü olaylarının nedenine ve otoritenin meşrulaştırılmasına ilişkin açıklamasının, İslamî düşünceye uyduğunu düşünebilir. Ancak Cengiz Han gerçekten bu sözleri söylemiş miydi? Yahut bu ifadeler Orta Çağ'daki Müslümanların Darü'l-İslam'a yönelik şiddeti meşrulaştırmak için başvurduğu bir yol muydu? Kuşkusuz başka yazarlar da benzer bir biçimde Moğolların İslam dünyasına yönelik eşi benzeri görülmemiş bir tehdit olduğunu

1 Juvaini/Boyle, 105; Juwayni/Qazvini, c. 1, 81; RD/Thackston1, 247; RD/Karimi, 361; RD/Thackston2, 174; Khwandamir, 16.

Görsel 12. 1 Cengiz Han'ın cuma namazında minberden
Buhara eşrafına vaaz verirken tasvir edildiği bir Fars minyatürü
(0110813 Granger Koleksiyonu, New York).

belirtirler. Kısa süre sonra bu açıklamaya, büyüyen bir imparatorluğun büyük bir yıkım sonucunda kıyametvarî bir kabusa dönüştüğü gibi başka motifler de eklendi. Cüveynî de Moğol istilasına yönelik pişmanlık içeren tepkilerinde yalnız değildi.²

2 Devin DeWeese, “‘Stuck in the Throat of Chingiz Khan’: Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries”, Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn (ed.), *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East* (Wiesbaden, 2006), 25–6.

Moğolları ilahî bir ceza olarak gören tek kitle Müslümanlar değildi. Her mezhepten Hristiyanlar da Moğolların faaliyetlerini böyle değerlendirdiler. Bu konuya ilişkin gelişigüzel yakınmaları içeren en bilenen açıklama, 1223'deki Kalka Irmağı muharebesinden sonra yazılan Rus kroniklerinde yer alır:

Tanrı üzerimize öyle bir kargaşa gönderdi ki sayısız insan öldü. Bu uğursuz olay, Peygamber Yereya'nın günü olan 31 Mayıs'ta gerçekleşti. Dinyeper'den geri dönen bu Tatarların nereden gelip nereye gittiğini bilmiyoruz. Bunu bir tek, günahlarımız nedeniyle bu illeti bize musallat eden Tanrı biliyor.³

Ruslar, Moğolların kim olduklarını bilmeseler de, kıyamet fikrine uygun olan bir açıklamaya başvurdular.⁴ Moğollar hakkında benzer fikirleri olan Monofizit Ermeniler de, Cengiz Han'ı Hristiyan bir kral ve Tanrı'nın vasıtası olarak gördüler. Grigor'a göre Cengiz Han'ın önünde beliren bir melek ona Moğolların kanunu olan *yasay* ve Kağan unvanını vermiş ve ona birçok ülkeyi yönetmesini emretmişti. Grigor şöyle yazar:

Böylece bu vahşi [ve hayvanî] halk, sürekli olarak Yaradan'ın öfkelerini çekecek şekilde çok ve çeşitli günahlar işlediğimizden bize ıstırap getirdi. Binaenaleyh Efendimiz'in öfkesinin can bulduğu bu halk, O'nun emirlerine uymadığımız için bize bir ders olarak geldi.⁵

Göçebelerin dünyasından uzakta bulunan Batı Hristiyanlığı ise Moğolları tarımı bilmeyen, çiğ et ve kıymız gibi temiz olmayan gıdalar tüketen tuhaf bir halk olarak gördü. Batı Hristiyanlığının tepkisini Peter Jackson şöyle özetler:

- 3 Serge A. Zenkovsky, *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales* (New York, 1974), 196; *EL*, 100–1; Nikon, c. 1, 290.
- 4 Peter Jackson, "Medieval Christendom's Encounter with the Alien", *TIWBME*, 41.
- 5 Grigor of Akanc, 290–1. Ayrıca bkz. Zaroui Pogossian, "Armenians, Mongols and the End of Times: An Overview of 13th Century Sources", *CDMP*, 169–98.

Diğer bozkır halklarından çok daha kuvvetli ve yıkıcı olan doğudan gelen bu ırkın ilerlemesi, doğal olarak Orta Çağ Hristiyanlarının kıyametle ilgili hassasiyetlerine dokundu ve yukarıda bahsedildiği gibi onların dikkatini Kitab-ı Mukaddes ve klasik metinlerdeki tarihi ve coğrafi belgelere çevirdi. Avrupalı Hristiyanların tepkisi fazla abartılmamalıdır. Yecüc ve Mecüc'ün illa kıyametle ilişkisi olduğu belli değildir, aynı durum İsmailoğulları⁶ için de söylene-
mez. Papa IX. Gregorius'un, IV. Innocentius'un ve İmparator II. Frederick'in mektupları kıyamete ilişkin bir terminoloji sunmaz ve gerçekten de birçok vakanüvis Moğol istilasını bir cümleyle geçirir veya alışlagelmiş dar görüşlü bakış açılarını sürdürerek, bu olaydan hiç bahsetmezler. Kronikleri daha önce yalancı-Methodius'a atıf yapan Stadeli Albert'in Moğolları kıyametle ilişkilendirmemesi şaşırtıcıdır. Könlü Aziz Pantaleon'un da bundan bahsetmekten çekinmesi dikkat çekicidir. Aziz Pantaleon, bu barbar ırkın kökenlerinden, dininden ve yediği yemeklerden haberdar olmalıdır. Bu konuda duyduklarının inanılmaz ve insanlık dışı olduğunu yazar ancak nedendir bilinmez, konuyu bu noktada kapatır...⁷

Dolayısıyla, bazı Hristiyan yazarlar Moğolları, Attila'nın istilalarından itibaren süregelen bir düşünceye uygun bir şekilde *flagellum dei*⁸ olarak görse de, bu fikrin herkes tarafından kabul edilmediği ortadadır. Gerçekten de bazı Yahudi ve Hristiyan yazarlara göre Moğollar, İbrani Hukuku'nu ve Hz. Musa'nın Kanunlarını bilmeseler bile Kayıp İsrail Kabileleri'nden biriydiler.⁹ Bununla birlikte istila hareketleri pişmanlık içeren ilahî açıklamayla gayet uyumlu olduğundan, akla dayanan açıklamalara gerek duyulmadığı gibi, Avrupa'nın Yahudi nüfusunun Hristiyanlarca suçlu görülmesini açıklamakta kullanıldı. Hristiyanlığın tepkisi ilginçtir. Hristiyanlar kendi günahlarından arınacakları ve af dileycekleri

6 Araplar (ç.n.).

7 Jackson, "Medieval Christendom's Encounter", 37.

8 Lat. Tanrı'nın Kırbağı (ç.n.).

9 Sophia Menache, "Tartars, Jews, Saracens and the "Jewish-Mongol Plot" of 1241", *TIWBME*, 263.

yerde, Alman Yahudilerine karşı yapılan *pogrom*ları¹⁰ yeniden canlandırdılar ve bu eylemlerini Yahudilerin Moğollarla işbirliği yaptığına ve Hristiyan baskısına karşı intikam peşinde koşmalarına dayandırarak meşrulaştırdılar.¹¹ Elbette geriye dönüp bakıldığında Yahudilerin Moğollara silah sevk ettiği düşüncesi, özellikle de Moğolların silah imalatındaki becerileri düşünüldüğünde, son derece gülünçtür.¹² Buna ek olarak vakanüvisler, Yahudilerin önceki şiddet ve baskı uygulamalarının intikamını almak istiyor olabileceğini ve pogromların Kayıp On Kabile'yle veya bu yeni ve gizemli istilacılarla ittifakı teşvik ettiğini içeren Almanların tepkisindeki ironiyi görmezden geldiler.

Bu intikam kavramı Avrupalı Yahudilerin de gözünden kaçmadı. İbrani kaynaklarına göre Moğol istilaları, Yahudiler arasında da heyecan yarattı, zira 1240 yılı Yahudi takvimine göre 5000 yılına denk geliyordu.¹³ Jackson ayrıca *Relatio de Davide rege* adlı eserde Kral Davud'un babası Kral İsrail'e atıf yapıldığını belirtir. 1221'de yayımlanan ve dağıtılan bu eser, Mesih temelli inançları ve belki de 1241'de "diğerlerinin yanı sıra"¹⁴ Yahudilerin de tutsaklıktan kurtulacağına ilişkin kehaneti etkilemiş olabilir. Moğolların Hülegü önderliğinde Filistin'e ilerlediği 1250–60 gibi geç bir tarihte bile, onların Kayıp Kabileler olduğunu düşünen Yahudi yazarlar vardı.¹⁵

10 Rusça şiddet ve zulüm yoluyla yok etme. Genel anlamıyla belli bir etnik veya dinsel gruba yapılan sistematik baskıyı ve saldırıları ifade etmekle birlikte, zamanla yalnızca Yahudilere karşı girişilen şiddet hareketlerini belirten terim (ç.n.).

11 Menache, "Tartars, Jews, Saracens", s. 263; Jackson, "Medieval Christendom's Encounter", 38. Menache'nin belirttiği gibi Birinci Haçlı Seferi sırasında gerçekleştirilen pogromlardaki intikam fikri, 13. yüzyılda Avrupa Yahudileri arasında hâlâ varlığını sürdürüyordu.

12 Timothy May, *The Mongol Art of War* (Londra, 2007), 63–5.

13 Menache, "Tartars, Jews, Saracens", 262; Jackson, "Medieval Christendom's Encounter", 38.

14 Metinde *inter alia* (Lat.) (ç.n.).

15 Jackson, "Medieval Christendom's Encounter", 38. Ayrıca bkz. Menache, a.g.e. Menache'nin belirttiği gibi Kral Davud öyküleri birçok Hristiyanın ve

Tüm Yahudilerin Moğolların Kayıp On Kabilesi olduğuna veya Moğolların kendilerini kurtarmak için geldiklerine inanmadığını söylemeye gerek yoktur.¹⁶ Benzer bir şekilde İslam dünyasında da bu konuda bir uzlaşma yoktu. Gerçekten de Moğol istilalarının ilahî izahı konusunda herkes her ayrındı noktasında aynı fikirde değildi. Günah konusu ilginçti, zira herkes istilaya müşterek günahların mı yoksa kişilerin bireysel olarak işledikleri günahların mı neden olduğu konusunda kararsızdı. Hatta daha az görülse de, Moğolların intikam peşinde koşan melekler olduğu düşünülüyordu. Kübreviyye tarikatına bağlı sufiler, Moğolların Harezmi ve Orta Asya'yı istilasını gayrimüslimlerin doksan yıl süren kötü yönetimine ve Müslüman Harezmişahların sufilere baskı yapmasına bağlıyorlardı. Sufilere göre istilaların gerçek nedeni, Sultan II. Muhammed'in 1219'da Ahmed Gazali'yi idam ettirmesiydi.¹⁷ İstilalar sayesinde İslam'ın anlamsız diğer biçimlerinin kaybolacağı, samimi inançlı olmanın ve Muhammed Harezmişah gibi iki yüzlü kâfirlerin mahvolacağı bekleniyordu.¹⁸ Mevlevîler de Moğolları benzer bir şekilde gördüler ve muhtemel zalimlere Moğolların kendilerini cezalandıracağını söylediler. Bu düşünce ilk Moğol istilası boyunca sürdü. Eflakî'nin *Menâkibü'l-Ârifin* (Ariflerin Menkıbeleri) adlı eserinde yer alan bir bölümde Selçuklu veziri Muînüddin Süleyman Pervane (öl. 1277) büyük mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rumi'ye Moğol egemenliğinin ne zaman sona ereceğini sorar. Mevlâna şöyle yanıtlar:

ufak değişikliklerle birçok Yahudinin zihninde gerçeğe dönüşmüştü. Özellikle Kral Davud'un Yahudi geleneğindeki Mesih'in atası olması nedeniyle Moğollar, "Tanrı'nın elçileri" olarak görülmüşlerdi.

16 Menache, "Tartars, Jews, Saracens", 264.

17 Leonard Lewisohn, "Overview: Iranian Islam and Persianate Sufism", *The Legacy of Medieval Persian Sufism*, ed. Leonard Lewisohn (Londra; New York, 1992), 30.

18 Leonard Lewisohn, *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmud Shabistari* (Richmond, 1995), 57–8.

Mevlâna-yı Büzürg [Bahâeddin Veled, Mevlâna'nın babası], Allah ondan razı olsun, [Harezşah'ın] kötü bir biçim alan, kabul edilemez davranışı nedeniyle kalbi sızladığında ve bundan çok rahatsız olduğunda, Belh'ten ayrıldı ve Allah'ın adlarından Müntekim'i (İntikam Alan) zikrederek, O'nun şariat yolunda yeniliğe heveslenenlerden intikam almasını diledi; zira Allah Kâdir'dir, Müntekim'dir. Yüce Allah doğudan muazzam bir ordu getirdi; bu ordu başkent Belh'i ve Horasan'ı tahrip etti.

Ardından, Allah'ın Muhammed'e söylediğini belirttiği bir hadisi nakletti: “Doğuda bir ordum var ve onlara Türkler adını verdim. Onları (hem) gazabımı hem de öfkemle yarattım; onları emirlerime uymayan erkeklerin ve kadınların üzerine salacağım ve böylece onlardan intikam alacağım.”¹⁹

Mevlâna, Moğolların nihayetinde çökeceğini, ancak bu çöküşün Allah'ın emirlerini önemsemediklerinde, yani Mevlâna'nın soyundan gelenleri (sufiler ve özellikle Mevlevîler) hor gördüklerinde gerçekleşeceğini açıklar. Eflakî gibi evliyaların yaşam öyküsünü yazanlar, (Mevlevî tarikatına baskı uygulayan) İlhanlılar devletinin neden sona erdiğini açıklamak için bu kehanete işaret eder.²⁰ Eflakî, *Menakibü'l-Ârifin* adlı eserini Moğolların zamanla Müslüman olacağını benimseyen bir bakış açısıyla yazmıştı.²¹ Dolayısıyla bu kehanette yer alan Moğolların sufileri “hor görmeleri”, onların putperest kimliğiyle değil, Muhammed Harezşah'ın yaptığı gibi sufiliğe karşı çıkan dünyevi sultanlarla ve halifelerle ilgilidir.

Bununla birlikte bazı sufilerin Moğol istilalarından karamsarlığı kapıldığı bellidir. Bu sufiler Moğolların gelişine ilişkin bir bağlantının varlığını iddia etseler de, etkileşimleri daha çok savunmaya yönelikti. Onlar, Moğolların bir ceza olarak gönderildiğinden ziyade, Harezşah'ın eylemleri nedeniyle ve sufileri baskı

19 John Dechant, “Depictions of the Islamization of the Mongols in the *Manaqab al-‘arifin* and the Foundation of the Malawi Community”, *Mawlana Rumi Review* 2 (2011), 158–9.

20 Dechant, “Depictions”, 158.

21 Dechant, “Depictions”, 142’

altına almasından dolayı, sufilerin manevi gücünün Moğolları artık durduramadığını düşünüyorlardı. Başka koşullarda mevcuttu. Genelde bu koşullar, sufilerin gücünün azalmasıyla ilgili değildi. Onlar doğru bildiklerine odaklanmak yerine gelenekler ve görgü kurallarının etkisiyle toplumun dayattıklarına uymak zorunda kaldılar. Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddin-i Kübra'nın dahil olduğu bir öyküye göre, bir grup insan Şeyh Hucendî ile birlikte onun evine giderler. Necmeddin, bir ayağı Türkistan'a dönük bir şekilde yerde oturmaktadır. Aziz Hucendî'yi görünce ayağa kalmak ister, ancak bir köpeğin ayağını kaptığını ve bu nedenle kalkamadığını söyler. Nezakete yaraşır bir şekilde ayağa kalkarsa, ki kalkacağını söyler, köpeğin serbest kalacağını belirtir. Birkaç ay sonra Cengiz Han memleketi istila eder.²²

Mevlâna gibi sufilerin bakış açısından Moğolların neden olduğu yıkım, sufilerin Moğolların Müslümanlaşmasında oynadığı rol ile gölgede kalmıştır. Devin DeWeese'e göre, Moğol fethinin İslam dünyasının kurumsal yapısı üzerindeki yıkıcı etkisinden bazı sufiler sorumludur.²³ Necmeddin ile ilişkilendirilen başka bir öyküde şeyh Mecdeddin Ahmed Gazalî'nin idamından kaynaklandığını düşündüğü Moğol istilasını öngörür ve müritlerini bölgenin dışına gönderir. O ise geride kalır ve Moğollarla savaşarak şehit düşer. Ancak ölümünden önce onun dindarlığında etkilenen Moğollar, ona ülkeden ayrılması için bir fırsat tanırırlar. Necmeddin-i Kübra bu teklifi reddeder ve şöyle der: "Sizin sayenizde bana cihat ve şehitlik lütfedilecek ve bizim sayemizde size de İslam lütfedilecektir."²⁴ Bu öykü genelde Moğolların Müslüman olacaklarına ilişkin bir kehanet olarak kabul edilir. Böylece sufilere yapılan muameleler nedeniyle hem dinî hem de dünyevî otoriteler cezalandırılmış, başta büyük yıkımlar olmak üzere Moğolların yaptığı her şey, uzun vadede sufiliğin zaferi olarak

22 DeWeese, "Stuck in the Throat", 50–1. Bu simgesel öykü için ayrıca bkz. s. 15–16.

23 DeWeese, "Stuck in the Throat", 24.

24 DeWeese, "Stuck in the Throat", 42–3.

meşrulaştırılmıştı. Bazı sufi kayıtlarına göre Moğollar yalnızca sufilere baskı uygulayanları cezalandırmak üzere gelmişti. Aynı zamanda sufilerin önderliğinde ilerleyen ve onların korumasında bulunan Moğollar asla yenilgiye uğratılamayacaktı.²⁵

DeWeese bu motifin daha da genişletildiğini ve Moğollara ölümlü sufilerden ziyade, “gizli dünyanın ölümsüz peygambere Hızır’ın” önderlik ettiğini belirtir.²⁶ Hızır’ın ve gizli kişilerin (*ricâlü’l-gayb*) (De Weese’in hâlâ İslam cemaati içinde sayıldığını belirttiği) kötülüğe batmış Müslümanları cezalandıran ve öldüren kâfir Moğollarla ilişkilendirilmesi, Moğol istilalarını geniş kapsamlı bir ceza olarak açıklayan görüşün bir parçasıdır.²⁷ Dahası, çoğu 13. yüzyılın sonlarında ve 14. yüzyılda kaleme alınan bu kayıtlarda görülen üslup, yalnızca Moğol istilalarını değil, aynı zamanda sufilerin önemini ve oynadıkları rolü meşrulaştırma amacını güder. Bu kayıtlarda genelde Farsça metinlerin içine yerleştirilmiş Arapça bölümler vardır ki bu durum “kutsal otoritenin havasını sunan ve Kur’an’dan alıntılarla Moğolların yıkıcı etkisini meşrulaştıran” Cüveynî’nin üslubundan çok da farklı sayılmaz.²⁸

Diğer vakanüvisler ise bu felaketi kabul etmekte zorlandılar. Allah’ın Moğollar gibi bir cezayı gönderdiğini düşünseler de, bu fikri zamanla şu Kur’an ayetiyle (13:11) meşrulaştırdılar: “Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah’tan başka yardımcıları bulunmaz.”²⁹ Buna rağmen İbnü’l-Esir, Moğolların saldırısını meşrulaştırmakta büyük zorluklar yaşamıştır. Kur’an’dan alıntı yapmadan hemen önce, Tatarların (Moğolların) “Allah’ın cezası” olduğunu yazar.³⁰ Böylece üstü kapalı da olsa, Allah’ın kullandığı bir vasıtaya lanet okumuş olur. Fetihler

25 DeWeese, “Stuck in the Throat”, 32, 34.

26 DeWeese, “Stuck in the Throat”, 36–7.

27 DeWeese, “Stuck in the Throat”, 41.

28 DeWeese, “Stuck in the Throat”, 41.

29 Ibn al-Athir, 361; Ibn al-Athir/Richards, 204.

30 Ibn al-Athir, 360; Ibn al-Athir/Richards, 204.

sürdükçe, durumu mantıklı bir hale getirmekte zorlanmayı sürdürür. Yazmayı geciktirdiğini, çünkü olayların kendisini çok korkuttuğunu, İslam'ın cenaze söylevini yazmaya niyetli olmadığını ve hiç doğmamış olmayı dilediğini belirtir.³¹ İbnü'l-Esir'in aşırı duygusal anlatımı, daha önce tarihte böyle bir felaketin görülmediğini ve büyük olasılıkla dünyanın sonuna dek görülmeyeceğini belirtmesiyle devam eder. İbnü'l-Esir o kadar endişelidir ki, Deccal'ın bile Moğollardan daha iyi olduğunu ifade ederek, "en azından Deccal kendisine karşı çıkanları yok eder ve kendisini destekleyenleri bağışlarken, Moğolların ise kimseye acımadığını" yazar.³² Bu ifade abartılıdır ve Hz. Muhammed'in "Hz. Adem'in yaradılışından beri dünyada Deccal'dan daha büyük fitne yoktur" hadisiyle de çelişir.³³ Yine de İbnü'l-Esir'in eseri bütünüyle abartılı sayılamaz. İbn Kesir (1301–73) ise açıkça Moğollar hakkında yazamamasına ve daha çok kıyametle ilgili konulara değinmesine rağmen, büyük olasılıkla İbnü'l-Esir'den ve Moğol fetihlerini deneyimleyen diğer yazarlardan etkilenmişti. Dahası, İbn Teymiyye'nin eski bir öğrencisi olan ve İlhanlıların azılı düşmanı Memlûk Sultanlığı'na bağlı Şam'da oturan İbn Kesir'in Moğolları olumlu bir şekilde değerlendirmesi pek de mümkün görünmemektedir.

Bununla birlikte İbn Kesir'in yazıları, Müslümanların kıyamete ilişkin görüşlerine ışık tutar. Eserinde Moğolların Yecüc ve Mecüc ile bağlantıları kolayca görülebilir. Moğolları doğrudan Yecüc ve Mecüc olarak adlandırmasa da, onların görünüşlerine ilişkin öngörüler içeren hadislerden bahseder. Buhari'den naklettiği bir hadiste Zeyneb bint Cahş şöyle der: "Peygamber uykusundan uyandı, yüzünü yıkadı ve şöyle dedi: 'Allah'tan başka ilâh yoktur. Gerçekleşmesi yaklaşan bir şerden dolayı vay Arapların haline. Bugün Yecüc ve Mecüc'ün Seddi'nde bir delik açıldı.'

31 İbn al-Athir, 358; İbn al-Athir/Richards, 202.

32 İbn al-Athir, 358–9; İbn al-Athir/Richards, 202

33 İbn al-Kathir, *The Signs Before the Day of Judgment*, 2. baskı, çev. Huda Khattab (Londra, 1992), 56. İbn Kesir bu hadisi Ebu Uname'ye atfeder.

Birisi ‘Aramızda salihler varken biz de helâk olur muyuz?’ diye sordu. Peygamber ‘Evet, kötülük çoğaldığı zaman’ diye buyurdu”.³⁴ İbn Kesir aynı zamanda Moğolları Deccal’la ilişkilendiren bir hadisi kaydeder: “Peygamber, ‘Deccal doğu tarafından ortaya çıkacaktır. Oraya Horasan denir. Kalkan yüzölçümü ona tâbi olacaktır’ buyurmuştur.”³⁵ Türkler de bu hadise uysa da Moğolların Darü’l-İslam’ı istila ettiği dönemde söz edilen bağlantının kurulması hiç de güç değildi. Dahası Yecüc ve Mecüc Seddi de Moğol istilalarının nihai nedenine, yani II. Muhammed Harezmşah’ın faaliyetlerine uymaktadır.

Harezmşah, elbette kervanını katlettiği Cengiz Han’ı kızdırmıştı, ancak birçok kişiye göre istilayı tetikleyen bu olay değildi. Kıyamete ilişkin sufi öyküleri bir sufînin idamını işaret ederken, diğer öykülerde Sultan’ın başka bir büyük günahı belirtilir. Necmeddin-i Kübra’nın öyküsünde anlatıldığı gibi Şeyh, kendisini ziyaret eden bir evliya’yı karşılamak için nezaketten ayağa kalmak ama aynı zamanda ayağını da köpeğin ağzından çıkarmak zorunda kalır.³⁶ Necmeddin’in köpeği bertaraf etme çabaları, Yecüc ve Mecüc Seddi ile ilgili ilave bir anlam taşır. Birçok insana göre fizikî bir tezahür olarak gerçekte var olmayan bu duvar, Karahıtay İmparatorluğu’dur. Bu hayal belki de geçmişe yönelik bir değerlendirmenin sonucu olabilir, zira çoğu kişi Karahıtayları Darü’l-İslam’ı Yecüc ve Mecüc’ten koruyan Zülkarneyn Seddi’yle kıyaslamaktaydı.³⁷ Karahıtaylar Budist ve dolayısıyla “kâfir” diler, ancak genel görüşe göre idareleri adildi ve İslam dünyasını kasıp kavuracak putperest göçebeleri engelliyorlardı. Dolayısıyla Küçlük ile birlikte bir komplo kuran Muhammed Harezmşah, Karahıtayları devirmiş ve Zülkarneyn Seddi’ni yıkmıştı. Gerçekten de Küçlük’ün haris

34 İbn Kathir, *The Signs*, 25.

35 İbn Kathir, *The Signs*, 66.

36 DeWeese, “Stuck in the Throat”, 50–1. Daha fazla ayrıntı için bkz. dipnot 1140.

37 Bkz. Michal Biran, “‘Like a Mighty Wall’: The Armies of the Qara Khitai (1124–1218)”, *JSAI* 25 (2001), 44–91.

davranışları bu görüşü doğrular. Onu varlığıyla Moğolların bölgeye girmesinin ve Otrar katliamının yolu açılmıştır.

Sonuç olarak, Necmeddin-i Kübra ve köpek gibi kıyamete ilişkin öyküler ortaya çıktı. Bir başka meşhur menkıbe de, oğullarını kendilerini koruyan bir set olduğunu söylediği Karahıtaylarla asla savaşa girmemeleri için uyararak, II. Muhammed'in babası Tekiş Harezmsah ile (sal. 1172–1200) ilgilidir.³⁸ Cüveynî de Karahıtayların Zülkarneyn Seddi gibi olduğundan bahseder.³⁹ Moğollar 1231'de II. Muhammed'in oğlu son Harezmsah Celâleddin'i (sal. 1220–31) takip ederek Güney Kafkasya'yı işgal edince bu konu yeniden gündeme geldi. Celâleddin, Eyyûbîler ve Türkiye Selçukluları ile bir ittifak kurmaya teşebbüs ederek kendisini İskender Seddi'yle⁴⁰ kıyasladı. Celâleddin için ne talihsizliktir ki, bu etkili konuşması ona müttefik getirmedi. Zira Eyyûbîler ve Selçuklular önceki davranışlarından rahatsızlık duydukları Celâleddin'i en az Moğollar kadar tehlikeli görüyorlardı.⁴¹

İbnü'l-Esir'in olaylar karşısında şaşkına uğradığı ve gelişmeleri Allah'ın iradesi olarak değerlendirdiği açıktır, çünkü başka bir açıklama bulamamıştır. Buhara'nın yağmalanmasına ilişkin yazdıkları ise Cüveynî'nin kayıtlarından farklıdır. Askerî eylemlere ilişkin ayrıntılar birbirine benzese de, İbnü'l-Esir, Cengiz Han'ın kendisinin Tanrı'nın Kırbacı veya temsilcisi olduğunu iddia ettiği bir konuşmadan bahsetmez. İbnü'l-Esir'in kayıtlarına göre Cengiz Han halka servetini sunmasını veya Buhara kalesine karşı girişilecek faaliyetlerde görev almasını, aksi halde sonuçlara katlanmasını duyurur. Gerçekten de Cengiz Han'ın Buhara'ya karşı öfkesi, Muhammed Harezmsah'ın Otrar kervanından elde ettiği ganimetin burada saklandığına inanmasıyla ilgiliydi.⁴²

38 Jackson, "Medieval Christendom's Encounter", 42–3.

39 Juwayni/Qazvini, 80; Juvaini/Boyle, 347.

40 Büyük İskender'in Kafkasya'da inşa ettiğine inanılan ve barbarları uzakta tutacağı düşünülen efsanevi sur (ç.n.).

41 Juwayni/Qazvini, 83; Juvaini/Boyle, 452.

42 Ibn al-Athir, 365–7; Ibn al-Athir/Richards, 207–9.

İstila sırasında Delhi'ye kaçan Cüzcanî de Moğolları dünyanın sonuyla ilişkilendirir ve onların gelişinin Darü'l-İslam için sonun başlangıcı olduğunu yazar.⁴³ Bununla birlikte, belki de Moğolların adını lanet okumadan anmadığından, onların Allah'ın gönderdiği bir ceza olduğunu belirtmez. Cüzcanî gerçekten de iktidarı eline alan Cengiz Han'ı anlatırken "Cengiz Han'ın babası cehenneme gittiğinde...[*be-duzah refi*]" ifadesini kullanır.⁴⁴ Eserin geri kalanında da aynı üslup vardır. Cengiz Han genelinde "melun" olarak anılır. Bununla birlikte Cüzcanî, Cengiz Han'ın başarısının Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğini kabul eder, ama bundan hoşnut olmaz.⁴⁵

İlahi bir ceza olarak görülen ilk istila Moğol istilasına değildi. Abbâsî Devrimi de Emevî Hanedanı'nın (661–750) günahlarının cezası olarak görüldü.⁴⁶ Moğolların benzer bir muameleye maruz kalmalarından beş yüzyıl sonra, Napolyon da Mısır istilasını sırasında Memlûkların aksine kendisini adil bir hükümdar olarak resmetmiştir.⁴⁷ Bununla birlikte Moğol istilasına biraz daha farklıydı. Emevîleri ortadan kaldıran Abbâsîler (750–1258) en azından Müslümandı. Napolyon Müslüman olmasa da en azından putperest değildi. Moğolların vahşiliğinin yanı sıra tamamen yeni bir güç olması, korku ve şaşkınlığı daha da artırdı. Üstelik Kur'an, Allah'ı unutanların ve O'nun peygamberini umursamayanların cezalandırılacaklarına ilişkin uyarılarla doludur.⁴⁸

43 Juzjani/Habibi, c. 2, 97–8; Juzjani/Raverty, 935. Cüzcanî, Zülkarneyn Seddi konusunda Gurlular hükümdarı Sultan Gazi Muhammed'e atıf yapar.

44 Juzjani/Habibi, c. 2, 99; Juzjani/Raverty, 937.

45 Juzjani/Habibi, c. 2, 90; Juzjani/Raverty, 869.

46 Moshe Sharon, *Black Banners from the East, Vol. 2, Revolt: The Social and Military Aspects of the 'Abbasid Revolution* (Kudüs, 1990), 187–8, 199–200.

47 Al-Jabarti, *Napoleon in Egypt: Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation*, 1798, çev. Shmuel Moreh (Princeton, 1993), 24, 29–33, 101–2, 113–14.

48 Kur'an 32:14. "O hâlde bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yapmakta olduklarınıza karşılık ebedî azabı tadın". Ayrıca bkz. Kur'an 73: 15-18: "Şüphesiz biz size üzerinize şahitlik edecek bir peygamber gönderdik. Nitekim, Firavun'a da bir peygamber göndermiştik.

Özellikle Kur'an ayetlerinin bazıları (7:2-5), Moğolların hareket tarzına uymaktadır:

Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz. Nice memleketleri helâk ettik! Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken, yahut gündüz istirahat hâlinde iken gelmişti. Azabımız kendilerine geldiğinde “gerçekten biz zalimler olmuştuk” demekten başka söyleyecek sözleri kalmamıştı.⁴⁹

Dolayısıyla bu noktada Cüzcânî, İbnü'l-Esir'e benzer bir çatışma içindedir: İslam'ın gerçek din olduğunu ve Allah'ın rahman ve rahim olduğunu kabul eden, Kur'an'ın cezalara ilişkin bu denli açık mesajlarına rağmen, Moğol istilası ve neticesinde putperestlerin ordusunun İslam dünyasının büyük bir kısmını tahrip etmesi başka nasıl açıklanabilir? Eserlerinden anlaşıldığı üzere iki yazarın da uzun uzadıya düşünmeden bu tür bir akıl yürütmeye başvurmadıkları bellidir. Cüzcânî de İbnü'l-Esir gibi bu trajediyi kabullenmiş ve Allah'ın gizemli yöntemleri olduğunu idrak etmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Cüzcânî başlarda Moğolları Allah tarafından gönderilen bir ceza olduğunu kabul etmemişti. Eserinin Moğol istilasına değindiği giriş kısmında onların Allah'ın vasıtası olduklarından bahsetmez. Ancak Otrar vakasını tartıştığı bölümde fikrini belli ölçüde değiştirdiği görülür. Harezmşahların haince davrandığını ve dolayısıyla günah işlediğini kabul eder. O da diğerleri gibi müteakip olayları Kur'an ayetleriyle açıklar ve şöyle yazar: “Ve her şeye gücü yeten Allah, bu ihanetin İslam imparatorluğunu mahvetmesini diledi; böylece Allah'ın emrinin

Ama Firavun o peygambere isyan etti, biz de onu ağır ve çetin bir şekilde yakalıyorduk. Hâl böyle iken inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden nasıl korunursunuz? O günle gök yarılr, Allah'ın vaadi gerçekleşir. Bu bölümde kullanılan çeviri: A. J. Arberry (çev.), *The Koran Interpreted* (Londra, 1955). Çeviri metinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an Meali kullanılmıştır (ç.n.).

49 Kur'an 7:2-5.

geri çevrilemez olduğu kanıtlandı ve önceden belli olan kaderimiz buydu. Bizi gazabından koru Allah'ım.”⁵⁰ Gerçekten de Cüzcanî, gönülsüzce de olsa Moğolları Tanrı'nın Kırbağı veya cezası olarak kabullenir ve bu görüşü şu ayetlerle açıklar: “Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız; işte bu, Kitap'ta yazılmış bulunuyor” (Kur'an 17:58) ve “Rabbin çok bağışlayıcıdır, merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları yüzünden onları (dünyada) cezaya çarptırıyorsa, elbette azaplarını çarçabuk verirdi. Hayır, onlar için belirlenmiş bir gün vardır ki (o gün gelince) hiçbir kurtuluş çaresi bulamazlar. İşte zulmettiklerinde yok ettiğimiz memleketler, helâk edilmeleri için de belli bir zaman tayin etmiştir.”⁵¹

Cüzcanî aslında Allah'ın olayları önceden bildiğini ve hainliğe ilişkin bir ders olarak görülmesi fikrini (çok haşın bir ders olduğu düşünülebilir) kabul etmişti. Olayların önceden bilinmesi kavramı, allak bullak olmuş bir dünyaya da uygundu. Bununla birlikte Cüzcanî tarihin akışını tamamen deterministik görmüyordu. Gerçekten de Allah'ın gizemli yöntemlerle çalıştığını belirterek, Cengiz Han'ın başına bir sarık bağladığı bir rüya gördüğünden bahseder. Rüyanın yorumuna göre, sarıkla temsil edilen İslam toprakları Cengiz Han'ın kontrolüne girecekti. Cengiz Han bu rüyayı gördükten sonra Darü'l-İslam'ı fethetmeye karar vermişti.⁵²

Böylece Cüzcanî, doğrudan bunu belirtmese de ve hatta yazılarını Kur'an'dan ayetlerle desteklese de, Moğol istilasının Allah'ın iradesiyle gerçekleştiği fikrine karşı çekingen ve reddedici bir tavır benimser. Cüzcanî birçok yazarın aksine Buhara'nın tahrip edilmesinden birkaç cümleyle bahseder, hiçbir ayrıntıya girmez ve hemen başka konulara geçer. Korkucu ve cehennemlik olarak gördüğü Moğolları, Tanrı'nın Kırbağı olarak değerlendirmez ancak dönemin yazı üslubuna uyarak bu düşüncesini kinayeli bir şekilde kaleme alır.

50 Juzjani/Habibi, c. 2, 104; Juzjani/Raverty, 967.

51 Kur'an 17:58; Kur'an 18:58-9.

52 Juzjani/Habibi, c. 2, 101-2; Juzjani/Raverty, 974-5.

Bu yazarlar arasında yalnızca Moğol hizmetinde çalışanlar Cengiz Han'ın konuşmasından bahseder. Yine bu yazarlar arasında bulunan Reşidüddîn, eserinde büyük ölçüde Cüveynî'nin yazdıklarından yararlanmıştı. Böylece Cüzcânî'nin saiklerine ilişkin kuşkular söz konusudur. O dönemde Cüzcânî'nin bölgedeki Moğollarla etkileşimi vardı. O halde Cengiz Han Cüveynî'nin de belirttiği gibi, Buhara'daki o uğursuz günde minberden verdiği vaaza benzer bir mesaj mı vermişti? Cengiz Han, gayet eğitilmiş bir kitleye ve belagati eserlerine yansıyan Cüveynî'ye, edebiyat parçalayan çevirmenin kullandığı bu sözleri etmemiş olabilir. Belki de *Moğolların Gizli Tarihi*'nde geçen sözlerden benzerlerini söylemişti. Pragmatik bir şekilde ve doğrudan konuşmuştu. Benim düşünceme göre “sizin hükümdarlarınız bana karşı suç işlediler, bu nedenle onları cezalandırmaya geldim” benzeri cümleler kurmuştu. Bu ifade Cengiz Han'ın politikasıyla da uyumluydu, zira teslim olan bir kent bağışlanırdı. Cengiz Han, Buhara yurttaşlarına savaşın kendisi ve Harezmsah arasında olduğunu söylemişti. Eğer ona karşı yanlış yaparlarsa intikam alacak, eğer çatışmadan uzak dururlarsa canları bağışlanacaktı.

Dahası bu açıklama Moğolların hareket tarzına da uygundu. Moğollar, kendilerine karşı çıkanları cezalandırmalarıyla tanınıyorlardı. Jin İmparatorluğu'nun istila edilmesinin çok sayıda nedeni vardı, ancak bunlardan en önemlisi intikamdı. Altan Han (Jin İmparatoru), tahta bir eşeğe oturttuğu Moğol Hanı Ambakay'ı işkenceden geçirmiş ve öldürmüştü.⁵³ Ambakay, Temuçin doğmadan önce ölmesine ve ardından Moğolların Jin İmparatorluğu'nu yağmalamasına rağmen Moğolların zihninde onun ölümü hâlâ düzeltilmesi gereken bir hataydı.⁵⁴ Jin İmparatoru Zhenyu (tahttaki adı Şuanzong) (1213–17) başkentini Zhongdu'dan Kaifeng'e nakledince Cengiz Han bunu barış antlaşmasının ihlali olarak değerlendirdi ve Moğollar 1215'te bir kez daha

53 *SHM*, §53. Tahta eşekten bahseden Reşidüddîn'dir. Bkz. RD/Karimi, 194 ve RD/Thackston1, 129.

54 RD/Karimi, 194; RD/Thackston1, 129.

Jin İmparatorluğu'nu istila ettiler. Şia hükümdarı Şiangzong (sal. 1206–11) ise 1209'da Moğollara boyun eğmiş ve Jin İmparatorluğu'na karşı savaşta asker ve para yardımı yapmıştı. Şia Devleti, Moğol komutanı Mukali'nin 1223'teki ölümünden sonra Moğollara isyan etmişti. Cengiz Han yine antlaşmanın bozulması nedeniyle, Harezmsaşlar İmparatorluğu'yla savaşını sona erdirerek Şia Devleti'ne dönmüştü. Tüm bu örneklerde birilerinin Moğollara yanlış yaptığını ve ardından Cengiz Han'ın adalet arayışına girdiğini görüyoruz. Bir anlaşmayı veya yerleşmiş bir geleneği ihlal edenler genelde şiddetli bir cezaya çarptırılıyordu.

Buhara konuşması birçok bakımdan tavuk mu yumurtadan çıkar yoksa yumurta mı tavuktan çıkar tartışmasına benzer. İslamî düşünce Moğolların ilahî idare kavramını etkiledi mi? Cengiz Han'ın dünyayı fethetme niyetinin olmadığını ve imparatorluğunun rastlantı sonucunda kurulduğunu birçok yerde tartıştım.⁵⁵ Gerçekten de Cengiz Han Otrar vakasını diplomasi ve tazminat yoluyla çözmeye çalışması ve hatta aradaki bağları devam ettirmeye uğraşması, onun dünyayı fethetmeye niyeti olmadığını gösterir. Thomas Allsen'in belirttiği gibi “aslında fetih işi malî bir konuydu”.⁵⁶ Diğer araştırmacılar da, en azından Harezmi vakası açısından, Moğolların dünyayı ele geçirmeye yönelik bir arzusu olmadığını belirtirler.⁵⁷ Hatta Moğollar, Cengiz Han'la birlikte başardıklarını, ancak Ögedey döneminde kavramış ve ardından akıl yürüterek imparatorluklarının ilahî iradeyi temsil ettiğini düşünmüşlerdi. Buna göre yapısı gereği evrensel olan bu mesajlar, dünyanın idaresi Cengiz Han'a ve ardından onun soyundan gelenlere aitti.

55 Bkz. Timothy May, “The Mechanics of Conquest and Governance: The Rise and Expansion of the Mongol Empire, 1185–1265”, Doktora Tezi, Wisconsin-Madison Üniversitesi, 2004; Timothy May, “Grand Strategy in the Mongol Empire”, *Acta Historica Mongolica* 16 (2017), 78–105.

56 Thomas T. Allsen, “Mongolian Princes and Their Merchant Partners, 1200–1260”, *Asia Major* 2 (1989), 92.

57 David Morgan, *The Mongols*, 69; Luc Kwanten, “The Career of Muqali: A Reassessment”, *The Bulletin of Sung and Yuan Studies* 14 (1978), 33.

Moğollar bu ideoloji çerçevesinde, egemenliklerini dünyaya yaymayı bir görev değilse bile bir hak bildiler ve komşu devletlere saldırmadan önce kendilerine tâbi olmaları için emirler gönderdiler. Moğollar, sınırlarının dışında kalan tüm halkları “Moğolların oluşturduğu dünya imparatorluğunun” üyeleri olarak gördüler. Resmî ve uygun bildirilerden sonra, bu halkların tamamının Moğol egemenliğini tereddütsüz bir şekilde ve sorgusuz sualsiz tanıması gerekiyordu. Moğolların yayılması Tanrı’nın iradesi olduğundan, onlara boyun eğmeyi reddedenler, Tanrı’ya isyan etmişlerdi, dolayısıyla da cezayı da hak ediyorlardı.⁵⁸ Bu doğrultuda Moğollar aslında Tanrı’nın Kırbaacı’ydı.

Moğollar fetihlerini daima yazdıkları mektuplarla meşrulaştırırlardı. Shagdaryn Bira’nın belirttiği üzere bu seferler, “dünya tarihinde yakın zamana dek görülen savaşlarda olduğu gibi, farklı özellikler içerse de, ideolojik ve siyasî saiklere sahipti”.⁵⁹ Güyük’ün (sal. 1246–8), Papa IV. Innocentius’a gönderdiği meşhur mektuplar ve Hülegü (öl. 1265) ve Kral IX. Loius’nin (sal. 1226–70) 1262’de birbirlerine gönderdikleri mektuplar, Moğolların zaman ve mekân değişmesine rağmen hâlâ bu görüşü sürdürdüğünü ortaya koyar.⁶⁰ Akademisyen Bira ayrıca Moğol seferlerine direniş gösterenlerin asi olduklarını belirtir:

İmparatorluk dönemindeki Moğollara göre, kutsal düzenle (Tengri’nin düzeni) ilişkisi olmayanlar yalnızca hana değil aynı zamanda Tengri’ye karşı gelen asilerdi (*bulka irgen*). Bu nedenle Moğollar, kendilerine karşı gelenleri cezalandırmayı ve onları

58 Thomas T. Allsen, “Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251–1259”, *HJAS* 46.2 (Aralık 1986), 495–6.

59 Shagdaryn Bira, “Mongolian Tenggerism and Modern Globalism. A Retrospective Outlook on Globalisation”, *JRAS* 14.1 (Nisan 2004), 7.

60 Guyuk, “Guyuk Khan’s Letter to Pope Innocent IV (1246)”, Mektubun İngilizcesi D. A. Maitland Muller (bkz. s. xxxix) tarafından yapılan çeviriden alınmıştır, Christopher Dawson (ed.), *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 85; mektubun tıpkı basımı için: <<http://www.asnad.org/en/document/249/>> (son erişim Aralık 2015); Hülegü, “Hülegü, Mongol Il-Khan of Persia, to Louis IX, King of France (1262). Maragha”, *LOE* (Burlington, VT, 2010), 157.

hanlarının yönetimi altında birleştirmeyi hem ilahi bir hak hem de bir yükümlülük olarak görüyorlardı. Böylece, Antti Ruotsala'nın doğru bir şekilde belirttiği üzere Moğollar, Batılı Hıristiyanların Haçlı Seferleri'nde ve Müslümanların da cihatta yaptığı gibi, yayılmalarını kutsal temellere dayandırıyorlardı.⁶¹

O halde Moğollar gerçekten Tanrı'nın vasıtalrı olduğuna inanıyorlar mıydı? Kuşkusuz. Diğer hükümdarlara Tengri'nin hükümlerini kutsal kıldığını ve fetihlerinin bunu kanıtladığını söylemekle kalmadılar, aynı zamanda kendileri de bu fikre bağlandılar. Bu fikir *Moğolların Gizli Tarihi*'nde yer alan, Teb Tengri adlı şamanın kehanetiyle meşrulaştırılıyordu.⁶² *Moğolların Gizli Tarihi*, yalnızca yönetici seçkinlerin erişimine açık gizli bir belgeydi. Cengizogullarının kendi tarihlerini öğrendikleri ve gerçekten de Moğol üstünlüğü ülküsünü yalnızca fetihler, zenginlik ve topraklarla ifade edilen ampirik kanıtlarla değil, aynı zamanda söz konusu kehanetin etkisiyle benimsedikleri açıktır. 1262'de Meraga'dan Kral IX. Louis'e bir mektup gönderen Hülegü, Teb Tengri'nin kehanetinden bahseder. Buna göre Tengri şamana, Cengiz Han'a şöyle demesini buyurur:

Ben göklerde tek başına olan gücü her şeye yeten Tanrı'yım ve kökünü kazımak ve yerle bir etmek, yok etmek ve yıkmak, inşa etmek ve ekip biçmek üzere seni dünyadaki milletlerin ve krallıkların kralı kıldım. Emrimi doğudaki, güneydeki, kuzeydeki ve batıdaki tüm milletlere, lisanlara ve kabilelere ilan edecek; imparatorların, kralların ve tüm hükümdarların hüküm sürdüğü, lordların faaliyetinde bulunduğu, atların gittiği, gemilerin yelken açtığı, elçilerin ulaştığı, mektupların okunduğu, böylece kulakları olan herkesin duyduğu, duyan herkesin anladığı ve anlayan herkesin inandığı emrimi duyuracaksın. İnanmayanlar, daha sonra emirlerime inananları nasıl cezalandırdığımı görecekler.⁶³

61 Bira, "Mongolian Tenggerism", 7.

62 *SHM*, §244.

63 Hulegu, 156-7.

Hülegü aynı mektupta, halifenin Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini ve Allah'ın dünyayı Müslümanlar için yarattığını iddia etmesine rağmen, Bağdat'ın da aynı nedenle düştüğünü belirtir. İlahî meşrulaştırma iddialarına rağmen Moğollar, kuvvet kullanarak Tanrı'nın gerçekten hangi tarafı desteklediğini kanıtladılar.⁶⁴ Bu inanç, İlhanlı-Memlûk savaşlarında görüldüğü gibi Moğol İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da devam etti.⁶⁵

Bununla birlikte Moğol fetihlerinin meşrulaştırılması için Teb Tengri kehanetinin kullanılması biraz samimiyetten uzaktır. "*Tên-de Teb Tenggeri Chinggis Khaghan-a ugulerun mongke tenggeri-yin jarliq qan ja'arit ugulemu niken-te Têmüjin ulus barituqai*" şeklindeki Teb Tengri kehaneti, "Ardından Teb Tengri, Cengiz Han'a Tengri'nin emrini söyleyerek, Temuçin'in ülkeyi (ulusu) idare edecek hükümdar olduğunu ilettiler" olarak çevrilebilir.⁶⁶ Moğol devletini ifade etmek için daima *ulus* kavramı kullanılırdı. Moğol egemenliğine dahil olmayan halklar (örneğin Hoy-in İrgen veya Orman Halkı) genelde *irgen* olarak adlandırılırdı. Moğollar belli bir topluluğu, özellikle göçbeleri fethettiklerinde, onları Moğol ulusuna dahil eder ve *irgen* olarak adlandırmayı bırakırlardı.⁶⁷ Dahası, Cengiz Han ölümünden sonra Cengiz, *Kağan* unvanıyla anılır olmuştu. Yaşadığı süre boyunca unvanı yalnızca Cengiz Han'dı ve ölümünden sonra unvanında ufak bir değişiklik yapılmıştı. Daha sonraki dönemlerde Teb Tengri'nin kehanetinin Moğol dünyasının yeni gerçekliğine uyarlandığını görüyoruz. Zira artık başka dünya görüşlerinin de Yeke Moğol Ulusu'nun idare ettiği topraklara adapte edilmesi gerekiyordu. Bunun yanı sıra yeniden değerlendirilen ve genişletilen bu kehanet (Kehanet 2.0 diyelim), Moğolların gerçekten de neredeyse her yeri fethetmesiyle

64 Hulegu, 157–8.

65 Reuven Amitai-Preiss, "Mongol Imperial Ideology and the Ilkhanid War against the Mamluks", *MEL*, 63–9.

66 *SHM*, §244.

67 Lhamsuren Munkh-Erdene, "Where Did the Mongol Empire Come From? Medieval Mongol Ideas of People, State and Empire", *JA* 13 (2011), 213–15.

ortaya çıkan, karşı çıkılmaz kanıtlarla destekleniyordu. Memlûklar karşısında alınan Ayn Calût gibi yenilgiler veya gerilemeler bile Tanrı'nın iradesiyle aşılabacak sorunlar olarak görülüyordu.⁶⁸

Dolayısıyla Moğolların “Tanrı'nın Kırbağı” olduğu iddiası onların sonraki başarılarını açıklamak ve meşrulaştırmakla kalmadı, aynı zamanda Harezmşahlar İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar açısından psikolojik bir destek işlevi gördü. Yalnızca on yıl kadar önce Sultan II. Muhammed, muazzam ordusuyla ikinci bir Büyük İskender olarak görülüyordu. Otrar vakasına giden kararlar Muhammed'in önderlik becerilerinin sorgulanmasına neden olsa da bu, ancak geriye dönülüp bakıldığında anlaşılabilmişti. O dönemde iktidarına yönelik kayda değer bir tehdit olmadan devasa bir imparatorluğu yönetmişti. Uzaktaki Moğol tehdidi ise üzerinde durulmaya değer sayılmazdı. Dahası, Moğollar Küçlük'ün yarattığı tehditten bir fazlası olarak görülmedi. Moğollar tehlikeli olabilirlerdi, ancak gelip geçici olmalıydılar. Gerçekten de Moğolların Karahıtay topraklarına gelişlerinden önce Küçlük'ün iktidarı ne kadar süre boyunca elinde tutmayı başarabileceği belli değildi, zira Karluklar ve Uygurlar çoktan ayaklanmışlar ve Cengiz Han'dan koruma talep etmişlerdi. Harezm sınırlarına yakın olan başka halklar da Sultan Muhammed ile benzer bir işbirliği içinde olabilirlerdi.

Sonuç olarak Cengiz Han'ın camide verdiği iddia edilen vaaz veya Cüveynî'nin ona atfettiği konuşma büyük olasılıkla hiç gerçekleşmemişti. Belki bazı şeyleri dile getirmişti, ancak İbnü'l-Esir'e göre Cengiz Han Buhara'ya girdikten sonra şöyle demişti: “Sizden Harezmşah'ın size sattığı altın külçelerini istiyorum, çünkü onlar bana ait, benim halkımdan alındı ve sizin elinizde bulunuyor”.⁶⁹ Allah'tan gelen ceza kavramı kuşkusuz daha çarpıcı olmalıydı, oysa bu ifadenin Cengiz Han'ın eylemleri ve davranışlarına pek uymadığı görülüyor. Ancak sözü edilen konuşma,

68 Hulegu, 159.

69 Ibn al-Athir, 366; Ibn al-Athir/Richard, 208.

Moğolların daha sonra benimsediği söyleme uygundur. Cüveynî de Cengiz Han'ın yaşamındaki olayları yeniden uyarlayarak, Moğolların dünyayı kendilerine miras saydıklarını (kuşkusuz bu alçakgönüllü bir iddia değildi) içeren Teb Tengri kehanetiyle desteklediğini yansıtmaktadır. Cüveynî aynı zamanda Moğolların Allah'ın planına uygun bir işlevi yerine getirdiğini içeren İslamî bir çerçevede düşünüp yazıyordu. Cüveynî, pagan olmasına rağmen Ögedey'in gerçekten de adil bir hükümdar olduğunu ve Müslümanların Muhammed Harezmşah gibi zorba ve zalim biri yerine Moğollarca idare edilmesinin daha iyi olacağını belirtir. Yine de müminlerin topraklarını yağmalayan paganların Allah'ın vasıtaları olduğun inancı bazılarıncı sorgulansa da, bu fikir Allah'ın planlarından habersiz olması gerektiğinin ve onları işe koyanın Allah olduğunun vurgulandığı Eflakî'nin eseri *Menakibül-Ârifin*'de ortaya konulduğu gibi, zamanla itibar kazandı.⁷⁰ Dahası, Cüveynî bile Moğolların Muhammed Harezmşah'a göre adil hükümdarlar olduğunu üstü kapalı bir şekilde kabul eder, hayrın teşvik edilmesi ve şerrin men edilmesi kavramlarını adil bir hükümdarın yapması gereken şeyler olarak sayar. Gerçekten de hatalı işlerin cezalandırılması, halifenin rolünü belirten bir Emevî sikkesinde sembolize edilir. Sikkede eli kılıcının kabzasında olan Halife Abdülmelik, günahkârların başını kesmeye hazırdır. Halife'nin sureti korumadan ziyade tehdit içerir.⁷¹ Cüveynî gerçekten de tüm eseri boyunca adil bir hükümdarın, özellikle Ögedey Han'ın hayrı tembih etmesi ve şerri men etmesini anlatır.

Cüveynî, Moğol önderlerinin hayrı tembih ettiğini ortaya koyan tek yazar değildir. Çiştîyye tarikatı şeyhi Nizameddin Evliya, 15 Kasım 1308'e tarihlenen ve Harezm İmparatorluğu'nun istilasını sırasında Moğollara esir düşen Çiştîyye sufîlerinden Hoca

70 Dechant, "Depictions", 149–51.

71 Daha sonra British Museum'da bizzat gördüğüm bu sikkeden bahsettiği için Istvan Kristo-Nagy'a teşekkür ederim. Bildiğim kadarıyla sikkelyi bu şekilde yorumlayan tek kişi de odur. Kılıcının kabzasını kavrayan imgenin, duruşu ve korkutucu bakışlarıyla adalet dağıtan halifeyi temsil ettiğini düşünüyorum.

Ali'ye ilişkin bir öykü anlatır. Bu öyküye göre Hoca Ali, Cengiz Han'ın huzuruna getirilir, o sırada başka bir Çiştî sufi de oradadır. Bu sufi Hoca Ali'yi tanır ve Cengiz Han'a "Ali'nin babası bir evliyaydı (*merdi-yi büzürg*) ve yoksullara karşı cömertti" der. Cengiz Han'dan onu serbest bırakmasını ister. Bunun üzerine Moğol hanı Çiştî danışmanına Ali'nin babasının kendi halkına mı yoksa yabancılara mı yiyecek verdiğini sorar. Sufi yabancılara verdiğini söyler ve "herkes kendi halkına yiyecek verirken, Ali'nin babası yabancılara yiyecek verirdi" diye ekler.⁷² Cengiz Han memnun olur, "Tanrı'nın insanlarına yemek veren gerçekten de iyi biridir" diyerek Ali'yi serbest bırakır. Ona bir cübbe verir ve ondan kendisini affetmesini ister. DeWeese, Şeyh Nizameddin'in bu öyküsünün yoksullara ve yabancılara yiyecek verilmesinin "tüm öğretilerde övgüyle karşılandığını" gösterdiği sonucuna varır.⁷³ Öykü aynı zamanda Cengiz Han'ın hayrı tembih etmesini ve sufilere hürmet duyduğunu da gösterir.

Elbette Cüveynî'nin Moğolların erişebileceği yerlerde yazan meslektaşları, onun Moğolların adil hükümdarlar ve belki de Allah'ın seçilmiş vasıtaları olduklarına yönelik değerlendirmesine katılmazlar. Bu düşünce, Moğolların Tanrı'nın Kırbacı olmadığı ve hatta Yecüc ve Mecüc ile ilgisi olduğu iddiasıyla daha karmaşık bir hâl alır. Yecüc ve Mecüc bağlantısı açıktır, zira bu ırkın Nuh'un oğlu Yasef'ten (İslam'daki eski zaman anlatılarında Türklerin atası) türediği var sayılır.⁷⁴ Bu fikir, Hristiyanların Moğol istilalarına yönelik yaptığı yorumlarla da uyuşur. Hristiyanlar ve Müslümanlar, Büyük İskender'in (veya Zülkarneyn) Yecüc ve Mecüc'ü kıyamete dek bir seddin arkasında tuttuğuna inanıyorlardı. Müslümanlar açısından bu olay, Kur'an'da ayrıntılarıyla açıklanmıştır.⁷⁵ Bu set, Yecüc ve Mecüc'ün bitmek bilmez kaçış denemeleri nedeniyle nihayet yıkılacak ve onlar dünyaya

72 DeWeese, "Stuck in the Throat", 28–9.

73 DeWeese, "Stuck in the Throat", 29.

74 Ibn Kathir, *The Signs*, 77–8.

75 Kur'an 18: 84–100.

yayılarak, önlerindeki her şeyi yok edecek ve bitkileri dahi kökünden sökeceklerdi.⁷⁶ Belki de tarım arazilerinin otlaklara çevrilmesi olarak yorumlanan, bitkilerin bile sökülmesini içeren bu müthiş yıkım vurgusu kuşkusuz Moğol istilalarını deneyimleyenler açısından ancak ve ancak Moğolları anlatıyor olabilirdi. Gerçekten de Parisli Matthew, istilaları şu dizelerle anlatır:

Sarazen⁷⁷ topraklarını arşınladılar, kentlerde taş taş üstünde koymadılar, ormanları yaktılar, kaleleri yıktılar, üzüm bağlarını mahvettiler, bahçeleri yok ettiler ve yurttaşları ve çiftçileri katlettiler; yaşamları için yalvaranlardan tesadüfen bağışladıklarını en aşağılık kölelere dönüştürerek, kendi halklarına karşı en ön saflarda savaştırdılar.⁷⁸

Buhara'da hayatta kalanlardan biri de Moğolların eylemlerini benzer dizelerle ifade eder.⁷⁹ Bununla birlikte Hz. İsa'nın şefaatiyle birlikte Yecüc ve Mecüc kitleleri neticede yenilgiye uğratılacak ve bir kaynağa göre solucanlar boyunlarını oyacak ve böylece hak ettikleri akıbete kavuşacaklardı.⁸⁰ Bu öykünün Avrupa'da başka bir biçim alması da ilginçtir. Buna göre Büyük İskender, Yecüc ve Mecüc yerine İsrailoğullarının Kayıp On Kabilesi'ni bir seddin arkasına hapseder. Bunun üzerine Kayıp On Kabile özellikle Hristiyanlardan intikam almak ister. Ancak Makedonyalı bir paganın eyleminden neden Hristiyanların suçlandığı ayrı bir tartışma konusudur.⁸¹ Yine de bazı Latin yazarlar, Yahudilerin aslında Yecüc ve Mecüc'ün soyundan geldiğini iddia ederek, Kayıp On Kabile'yi Yecüc ve Mecüc öyküsüyle bağdaştırır. Bu iddia Moğol yazısıyla ilgiliydi. Avrupalılar, Uygur alfabesinin İbranice olduğunu ve Moğolların bu yazıyı Ferisiler ve Sadukilerden⁸² öğrendiklerini

76 Ibn Kathir, *The Signs*, 77–8

77 Haçlı seferleri sırasında Hristiyanların Müslümanlara verdiği ad (ç.n.).

78 Matthew Paris, c. 1, 312.

79 Juwayni/Qazvini, 83; Juvaini/Boyle, 107. Ne olduğu sorulan bu kişi şöyle yanıt verir: “Geldiler, yıktılar, yaktılar, kestiler, yağmaladılar ve gittiler.”

80 Ibn Kathir, *The Signs*, 77.

81 Menache, “Tartars, Jews, Saracens”, 260.

82 Eski Yahudi mezhepleri (ç.n.).

düşünerek, Budist Uygur keşişlerinin ve diğer görevlilerin Moğol hizmetine girişini böyle açıklamaya teşebbüs ettiler.⁸³

Bununla birlikte Müslüman yazarların Moğolları Yecüc ve Mecüc ile ilişkilendirmeleri sorunsuz olmadı. Zira hem Kur'an'da hem de bir hadiste önce Konstantinopolis'in düşeceği, ardından Deccal'ın ortaya çıkacağı ve Yecüc ve Mecüc'ün ancak onun yenilmesinden sonra görüleceği açıkça belirtilir.⁸⁴ O hâlde birçok kişi neden bu zamandizini görmezden gelmişti? İbn Kesir tarafından kaydedilen başka bir hadis, Deccal'ın Konstantinopolis'in ele geçirilmesinden sonra ortaya çıkacağını teyit etse de, Moğolların Deccal'la bağlantısı olduğu fikrini kuvvetlendirmiş olabilir. Söz konusu hadis Fatima bint Kays'e atfedilir:

Deccal ahir zamanın sonunda, Müslümanlar Konstantinopolis (İstanbul) adlı bir Roma kentini fethettikten sonra, ortaya çıkacaktır. Deccal önce İsfahan'da Yahudi mahallesi (el-Yahudiyye) olarak bilinen bir yerde görülecektir. Deccal'ı, o bölgeden gelen tamamı silahlı yetmiş bin Yahudi izleyecektir. Yetmiş bin Tatar ve Horasan'dan birçok kişi de ona katılacaktır. Deccal önce zorba bir kral olacak ortaya çıkacak, daha sonra bir peygamber, en son da bir tanrı olduğunu söyleyecektir. Onu yalnızca insanların en cahilleri izleyecek; erdemliler ve rehberi Allah olanlar onu reddedecektir. Ülkeleri, kaleleri, bölgeleri, kentleri bir bir ele geçirerek dünyayı fethetmeye başlayacak, Mekke ve Medine dışında zarar görmeyen tek bir yer kalmayacaktır. Dünyada kalış süresi kırk gün olacak; bir gün bir yıl gibi, bir gün bir ay gibi, bir gün bir hafta gibi gelecek, geri kalan günler herhangi bir gün gibi geçecek; böylece dünyada yaklaşık olarak bir yıl iki buçuk ay kalacaktır. Allah ona birçok mucize bahşedecek, Allah'ın diledikleri yoldan çıkacak ve müminlerin inancı kuvvetlenecektir.⁸⁵

Tatarların (Müslüman yazarların Moğollar için kullandıkları ad) işin içine girmeleri, hadisin gerçekten de peygamber dönemine

83 Jackson, "Medieval Christendom's Encounter", 39–40.

84 İbn Kathir, *The Signs*, 36.

85 İbn Kathir, *The Signs*, 77.

ait olup olmadığının sorgulanmasına neden olur. Bu dönemdeki diğer hadisler Türklerden bahsederken, Moğollara “Tatar” denilir. “Tatar” kavramı ilk kez 8. yüzyıla ait olan ve Moğolistan’da bulunan Orhun Yazıtları’nda geçer. Çin kaynakları ilk kez 842’de Tatarlardan bahseder. Tatar adı İslam kaynaklarında ise ilk kez 10. yüzyılın sonlarında yazılan *Hudûdü’l-Âlem*’de ve Kaşgarlı Mahmud’un 11. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te geçer.⁸⁶ Mâverâünnehir’deki Türklerle temasın daha önce başladığı göz önüne alınırsa, Müslümanların 10. yüzyıldan önce Tatarlardan haberdar olduğu düşünülebilir, ancak bu zayıf bir olasılıktır. Dahası, söz konusu hadisin İbn Kesir’in kaydettiği döneme dek değiştiği açıktır. İstanbul İbn Kesir’in yaşadığı dönemde fethedilmemesine rağmen, hadisin içeriği Moğollara uyarlanabilir. Özellikle de Tatarlardan bahsedilmesi ve Horasan’dan birçok kişinin onlara katılması hadise uygundur. Yine de Moğollar İsfahan’ı ancak 1237’de ele geçirdiler. Buna ek olarak, 13. ve hatta 14. yüzyılda Moğolların Mekke ve Medine’ye saldıracaklarına yönelik bir endişe vardı. Oysa bu ve diğer hadislerde Deccal’in hiçbir zaman Mekke’ye girmeyeceği belirtilir. Üstelik İbn Kesir’in zamanında Haremeyn (kutsal Mekke ve Medine kentleri) tehdit altında değildi. İlhanlıların kral yapıcısı Emir Çoban Hacca gitmiş, orada bir kuyuyu tamir ettirmiş ve hatta kendi mezarını yaptırmıştı.⁸⁷ Son olarak, kaygı dönemlerinde kehanetin ve yazıların duruma uygun olan kısımlarının seçilmesi ve büyük resmin ihmal edilmesi yaygındır, zira aksi takdirde kutsal bir planın anlaşılmasına yönelik kuşkular artabilir.

İster sufilerin yorumlarına ister kıyamet temelli açıklamalara veya ulemanın fikirlerine bağlı kalınsın, bu durumun muhtemel nedeni, Moğolları hem dünyevî hem de kıyamet odaklı görüşlere bağlayan bazı kehanetlerin ve öykülerin sayısının çokluğudur.

86 “Tatar”, *EP*.

87 Anne Broadbridge, *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds* (Cambridge, 2008), 115–16, 125. Diğer hadisler için bkz. İbn Kathir, *The Signs*, 68–9.

Öyle ki bu konuda en kuşkucu yazarlar bile bu kehanet ve öyküleri görmezden gelemesler. Moğollar ister Tanrı'nın Kırbağı, ister Yecüc ve Mecüc kavimleri veya Deccal'ın aracılığı olsun, en önemli şey onların eşi benzeri görülmemiş bir yıkıma neden oldukları ve doğudan geldikleridir. Bu durum, Abdullah bin Ömer'e atfedilen bir hadiste ifade edilir: "Allah'ın Resulü'nün minberde doğuyu işaret ederek 'Doğrusu ızdırap buradan (başlayacak); zira burası İblis'in başının çıkacağı yerdir" dediğini duydum."⁸⁸

Cüveynî'nin değindiği Cengiz Han'ın Buhara'da yaptığı konuşma, daha sonra İbnü'l-Esir'in yorumlarına temel oluşturacak ve sonuç olarak Reşîdüddîn ve Hondemir'in eserlerinde görülecektir.⁸⁹ Bu durum vicdanları rahatlatıcı olmaktan uzak olsa da, Müslüman yazarlar Darü'l-İslam'ın kâfirlerce muazzam bir yıkıma uğratılması kavramıyla mücadele verdiler ve dolayısıyla Moğolların işlediği şiddet eylemlerini üstü kapalı olsa da Allah'ın iradesi olarak kabul ettiler. Bu fikirden tamamen hoşlanmasalar da, tatmin edici başka bir açıklamaları yoktu.

88 Hadisin kaynağı Buhari'nin eseri *Kitabü'l-Fiten*'dir (Fitneler Kitabı). <<http://sunnah.com/bukhari/61/21>> (son erişim 6 Ocak 2016). Sahih al-Bukhari 3511.

89 Juwayni/Boyle, 105; Juwayni/Qazwini, 81; RD/Thackston1, 247; RD/Karimi, 361; Khwandamir, 16.

13

Sonuç: Cengiz Hanedanı'nın Sonu ve Karaçuların Yükselişi

Moğol İmparatorluğu'nu inceleyen kitapların çoğu genelde İmparatorluğun uzun vadeli etkilerini tartışan bir sonuç bölümüyle sonlanır. Uzun yıllardır, belki de yüzyıllardır tarihçiler Moğolları geride bir Parthenon¹ veya bir felsefe bırakmayan yok edici bir kavim olarak tanımladılar. Yakın zamanlarda bu görüş zıt bir istikamet aldı. Gerçekten de bugün bazı yazarlar Moğol İmparatorluğu'nu adeta Pollyannacı bir bakış açısıyla değerlendirek, bu eğilimi tersine çevirdiler.² Bununla birlikte tarihçilerin çoğu, heyecan içermese de profesyonel tarihçilerden beklendiği gibi, Moğolları dengeli bir yaklaşımla değerlendirir. Sonuç olarak Moğol İmparatorluğu, mirası ve etkileri uzun uzadıya yorumlanarak yeniden değerlendirildi.³ Bu doğrultuda, Moğolların mi-

- 1 Atina Akropolis'i'nde tanrıça Athena'ya adanmış, kentin simgesi olan tapınak (ç.n.).
- 2 Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World* (New York, 2004).
- 3 Denise Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality* (Leiden, 2014); Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (New York, 2001); Michal Biran, *Chinggis Khan* (Londra, 2007); Michal Biran, "The Mongol Empire and the Inter-Civilizational Exchange", *CHW*, c. 5, 534–58; William Fitzhugh, Morris Rossabi ve William Honeychurch (ed.), *Genghis Khan and the Mongol Empire* (Washington, DC, 2009); Linda Komaroff, *BLGK*; Linda Komaroff ve Stefano Carboni (ed.), *LGGK: The Legacy of Genghis Khan* (New York, 2003); Timothy May, *The Mongol Conquests in World History* (Londra, 2012); David Morgan, *The Mongols*, 2. baskı (Malden, MA, 2007). Yine de Moğolların bu şekilde değerlendirildiği kaynakların sayısı azdır.

rasına yönelik adeta zorunlu gözükten bir bölüm yerine, yalnızca Moğol İmparatorluğu'nun Möngke'nin ölümünden sonra neden parçalanmadığına değil, aynı zamanda neden varlığını sürdürdüğüne değinmeyi tercih ediyorum. Umarım okuyucular da imparatorluğun parçalanmasından sonra benzer gerginliklerin ve eğilimlerin zaman ve mekân fark etmeksizin devletin varislerini aynı şekilde etkilemiş olduğunu göreceklerdir. Sonuç kısmı eksiksiz ve tamamlanmış değil, daha fazla düşünmeye sevk edici ve daha da önemlisi okuyucuların kitabı okuduktan sonra yeniden değerlendirmeye yönelten bir bölüm olarak görülmelidir.

İmparatorluğun parçalanmasından sonra tek bir süper güçten beş devlet ortaya çıktı: Yuan İmparatorluğu, Cuçi Hanlığı, İlhanlılar, Ögedey Hanlığı ve Çağatay Hanlığı. Peter Jackson, Negüdarileri ve Karaunas boyunu da bir devlet olarak sayar. Bu konuda ikna olmuş değilim, ama yine de Karaunas boyunu ihmal etmemek gerekir.⁴ Elbette Ögedey Hanlığı 1300'den kısa bir süre sonra Çağatay Hanlığı tarafından ortadan kaldırıldı ve geride dört süper güç kaldı. Bu dört devletin üçü neticede İslam'ı resmi din olarak benimsedi, Yuan İmparatorluğu'nda ise devlet dini olarak Budizm yerleşti. Yuan İmparatorluğu, en azından görünüşte de olsa, daha yerleşik bir yapıya sahipti. Çin uygarlığının birçok unsuru benimsendi, ama seçkinler kendilerini Moğol olarak görmeyi sürdürdüler. Aynı şey İlhanlılar için de söylenebilir. İslam'ın yayılması, İslam devletlerinin kurumlarının ve İran'ın krallık ideolojisinin benimsenmesine rağmen, seçkinler birçok bakımdan Moğol kaldılar. Cuçi Hanlığı'ndaki Moğolların Rus kültürünü benimsemiş veya Ortodoks Hristiyanlığı seçmemiş olması şaşırtıcı değildir. Rusların toprakları hiçbir zaman devletin merkezinde yer almadı. Önderlik ve hükümet kurumları bozkırdaydı, Rusların toprakları ise merkezden uzaktı. Altın Orda üzerine yapılan araştırmalarda Rus knezliklerinin daha fazla vurgulanması, Cuçi Hanlığı'ndaki kaynakların azlığı nedeniyle

4 Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World* (New Haven, 2017), 183.

elimizde çoğunlukla Rus kaynaklarının bulunmasıyla açıklanabilir. Cuçioğulları, imparatorluğu yönetmek amacıyla Moğol ve Türk unsurları İslamî kurumlarla kaynaştırdılar. Rus knezliklerinin yanı sıra, başta Saray ve diğer ticaret kentleri olmak üzere başka yerleşik unsurlar da mevcuttu. Altın Orda'nın mirasçı devletleri tam da bu nedenle kent merkezliydi (Kırım, Kazan, Astrahan ve Sibir). Bu sırada Çağatay toprakları ise en uzun göçebe mirasına sahip olduğundan ve asimilasyona en çok direniş gösterdiğinden, genelde bir hanlık olarak nitelendirildi.

Çağatay Moğolları, mevcut göçebe nüfus hariç, yerel halkla kaynaşmadılar. Başta Mâverâünnehir olmak üzere çeşitli Türk boy-larından (Oğuz, Kıpçak, Uygur) ve İranlı unsurlardan oluşan bu bölge belki de tüm Moğol İmparatorluğu'nda en fazla çeşitlilik arz eden yerdi. Dahası Müslümanlar, Budistler, Nasturiler, Hristiyanlar, Maniciler ve elbette şamanların varlığı dinî çeşitliliği gösteriyordu. Moğol unsuru üzerinde başat bir egemenlik kuracak tek bir topluluk mevcut değildi, zira Türk nüfusu bile dinsel ve dil-sel bakımdan farklılıklara sahipti. Doğu Çağatay Hanlığı'nın Mogu-listan olarak bilinir olması, buradaki göçebelerin Altın Orda'daki Türkleşmenin aksine bir Moğollaşma süreci yaşadığını gösteriyordu. Bugün Çağatayca veya Çağatay Türkçesi olarak bilinen ve 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkan dilin, Mogulistan'daki Çağatayların değil Timurluların dili olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Bir hanlıkta yerleşik yaşama geçilip geçilmemesi sorusu, Moğolların tek bir topluluk olup olmadıklarıyla ilgilidir. Kuşkusuz hükümdarlar kendilerini Moğol görmeye devam ettiler. Ancak özellikle bu bölgelerin tarihi göz önüne alındığında, geri kalan Moğol halkı için aynı şey söylenemez. Yuan İmparatorluğu'nda-ki odak noktası genelde Çin olmakla birlikte, imparatorluğun yalnızca Çin'le sınırlı olmadığı unutulmamalıdır. Üstelik tarihî Çin'in sınırları, günümüzdeki Çin Halk Cumhuriyeti'yle örtüşmez. Yuan İmparatorluğu'nda hükümet, bugün İç Moğolistan olarak bilinen Kuzey Çin'de bulunmakla birlikte, çok sayıda

Moğol anayurtta kalmıştı. Yuan İmparatorluğu hakkındaki araştırmalarda bu nüfustan pek bahsedilmez, zira onların göçebe bakış açılarını ve yaşam tarzlarını köklü bir şekilde değiştirdikleri düşünülmemektedir. Cuçi toprakları açısından ise, hanlığın batı bölgelerine karşılık gelen Altın veya Ak Orda'ya daha fazla ilgi gösterilmiştir. Cuçi Hanlığı'na yönelik bilgi ve kavrayışımız eksiktir. Nüfusun Türkleştiği ve İslam'ı benimsediği kesin olsa da, Moğolların orada göçebe kimliğini bıraktığına yönelik kanıtlar yetersizdir. Kuşkusuz saray kimlik değiştirmiş olabilirdi. Kentli nüfus fazla olsa da, Cuçi Hanlığı'nın parçalandığı dönemde bile bölgede çok sayıda göçebe bulunuyordu. İlhanlılar için de benzer bir durum söz konusuydu. Farsça konuşan kalabalık bir nüfusa rağmen, İlhanlıların varisleri Moğol kimliğini sürdürdüler ve Uygur alfabesi kullanılmaya devam etti. Yine de Türkçenin yavaş yavaş Moğolcanın yerini aldığı görüldü. Bununla birlikte Farsça, saraydaki baskın dil haline geldi.

Türk-Moğol göçebe mirasının devam ettiği veraset konularında açıkça görülebilir. Veraset sorunları en baştan beri Moğol İmparatorluğu'nu çok uğraştırdı. Tahtın en büyük veya en küçük evlada bırakılması hiçbir zaman bir veraset yöntemi olarak benimsenmedi. Kardeşin veya amcanın tahta çıkmasına karşılık gelen yatay veraset de her zaman ihtimal dahilindeydi. Güyük, Temüğe Otçigin'i idam ettirerek bu olasılığı ortadan kaldırmış olsa bile, yatay veraset yöntemi Yuan İmparatorluğu'nda Ayubarvada'nın Kayşan'ın yerine geçmesinde görüldüğü gibi Moğol İmparatorluğu parçalandıktan sonra da birçok yerde barışçıl bir şekilde uygulandı. İlhanlılarda ise Argun'un yerine Geyhatu ve Gazan'ın yerine de Ölceytü geçti.⁵ Bu durum, Tuda Mengü'nün, ağabeyi Mengü Timur'un yerini aldığı Cuçi Hanlığı'nda da görüldü. Kubilay'ın ve Arık Böke'nin Möngke'nin ölümünden

5 Ölceytü'nün Gazan'ın yerine geçmesi belki de Gazan'ın oğullarının tamamının kendisinden önce ölmüş olmasıyla ilgiliydi. Bu noktayı işaret eden Peter Jackson'a teşekkür ederim.

sonra iktidar mücadelesine girmesinin, kim kazanırsa kazansın, yatay veraset yöntemi olduğu unutulmamalıdır. Belli bir veraset yöntemi olmayınca, kazananı destekleyenler açısından iktidara giden yeni yollar açılıyordu.

Parçalanmadan sonra ortaya çıkan tüm Moğol devletlerinde veraset sorunu, *karaçuların* veya Cengiz soyundan olmayan Moğol seçkinlerinin artan gücüyle bağlantılıydı. Cengiz Han çoğu zaman imparatorluğunda meritokrasiyi⁶ kurumsallaştırmasıyla bilinir. Bu kuşkusuz doğrudu, zira meritokrasi Yeke Moğol Ulusu'nun hızlı yükselişinde ve başarılarında çok etkili oldu. Bununla birlikte Moğol İmparatorluğu'nun parçalandığı dönemde artık meritokrasiden söz edilemiyordu. Cengiz Han'ın yücelttiği ve kalıtsal imtiyazlara tanıdığı birçok kişi, varislerinin konumlarını yalnızca liyakate bağlamaktan kaçındılar.⁷ Kuşkusuz beceri ve yetenek sahipleri fırsatları değerlendirebilir, sivil ve askerî idarede yükselebilirdi. İmparatorluk, hem parçalanma öncesinde hem de sonrasında, buna engel olamayacak kadar büyüktü. Ancak Yeke Moğol Ulusu döneminde en yüksek rütbeleri elde edenler aristokrasiye dönüştüler ve her aristokratın yaptığı gibi konumlarını dışarıya kapattılar. Her seçkinin yapacağı gibi *karaçular* da imtiyazlarını titizlikle korudular.

Tuluyoğulları Devrimi sırasında görüldüğü gibi bazı *karaçuların* ve diğer memurların konumu, destekledikleri Cengizogullarının konumuna bağlı olarak yükseldi veya alçaldı. Bu durum parçalanmadan sonra da değişmedi. Ancak değişen şey Cengizogullarının sayısydı. Tuluyoğulları Devrimi ile çok sayıda Çağatayoğlu ve Ögedeyogullarının çoğu tasfiye edildi. Parçalanma sonrası dönemde en bilinen Ögedey neslinden gelen Kaydu'ydu, ama yalnız değildi. Yine de Tuluyoğulları Devrimi, Ögedey soyunun meşruiyetini ortadan kaldırmayı başardı. Kaydu'nun başarısı, dedesinin adından veya Cengiz Han'ın onu varisi olarak belirlemeye

6 Liyakate dayanan yönetim biçimi (ç.n.).

7 *SHM*, §204–24.

niyetli olmasından değil, bizzat kendi yeteneğinden kaynaklanıyordu. Kaydu'nun ölümünden sonra Ögedeyoğullarının iktidarı ve otoriteyi süratle yitirmeleri başka türlü açıklanamaz.

Tuluyoğulları Devrimi dönemindeki tasfiye kuşkusuz Çağatayoğullarını etkiledi, ancak bazıları Möngke'yi desteklediğinden kurtulmayı başardı. Dahası, gözden düşen Çağatayoğullarının çoğu idam edilmedi, bunun yerine Song cephesine gönderildiler. Kubilay'ın Çağatay vekilleri kullanması, onlar arasından seçimler yaptığını gösterir. Çağatayoğullarının taht iddiasını destekleyen Kubilay, Çağatay hanesi için bir meşruiyet kaynağı oldu. Kaydu'nun ölümüyle birlikte artık Cengizoğullarını idare etme iddiasında bulunacak, gerekli itibara ve kaynaklara sahip bir Ögedeyoğlu kalmamıştı.⁸

Böylece geriye Cengiz soyundan en fazla hanedan üyesinin bulunduğu Tuluy hanesi ve Cuçi hanesi kaldı. Tuluyoğulları, Yuan İmparatorluğu'nun ve İlhanlıların güçlenmesiyle birlikte hızla parçalandılar. İlhanlılar, başlangıçta Yuan İmparatorluğu'na bağlıydı, ancak daha sonra bağımsız hareket etti. Dahası, İlhanlıları yalnızca Hülegü'nün soyundan gelen yönetebildi. Böylece tahta Hülegü'nün oğlu Abaka'nın soyundan gelenler çıktı; "İlhanlı seçkinlerinin çoğunun gözünde yeni hükümdarın meşruiyetinin başlıca kıstası" Abaka ve dolayısıyla Hülegü soyuna mensup olunmasıydı.⁹

Doğu'da Arık Böke'nin yenilgisi ve Kubilay'ın uzun saltanatıyla birlikte, Kubilay'ın soyunun Yuan İmparatorluğu'nu yönetmesini garanti altına alındı. Kubilay'ın uzun süren saltanatı da gözden kaçırılmamalıdır. Kubilay, Möngke'nin ölümünden sonraki on yıl içinde ve hatta Arık Böke'ye karşı kazandığı zaferden sonra ölmüş olsaydı, ölümüyle birlikte Möngke'nin oğullarına taht yolu açılabilirdi. Kubilay'ın Çin tarzı bir veliaht planı yeniydi ve henüz kabul

8 Bunlarla birlikte Timurlenk, Ögedey soyundan kukla hanlar kullanmıştır. Beatrice Forbes Manz, "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty", *Iranian Studies* 21 (1988), 112-13, bu durumu 13. yüzyılda cihanşümul bir imparatorluk kurmak isteyen Timur'un bilinçli bir tercihi olarak görür.

9 Bruno De Nicola, *Women in Mongol Iran* (Edinburgh, 2017), 102-3.

görecekle bir şekilde gelişip kurumsallaşmamıştı. Buna ek olarak Arık Böke'nin yenilmesiyle onun soyundan gelenler gözden düşerken, Möngke'nin oğullarının Kubilay'ın tuttuğu yoldan memnun olmayanlar arasında hâlâ meşruiyeti vardı. Bununla birlikte Kubilay, uzun saltanatında kendi veliahdından uzun yaşamakla kalmadı, aynı zamanda hanedanına diğerlerinden ayrı ve tartışmasız (en azından Yuan İmparatorluğu içinde) bir kimlik kazandırdı.

Cuçioğulları ise Cuçi'nin çocuk sahibi olma eğiliminden faydalandılar. Cuçi'nin on üç oğlu sayesinde Cuçi Ulusu'nda Cengizogullarının (ya da onlara burun kıvıran Çağatayogullarının ifadesiyle Cuçioğullarının) sayısı hiç eksilmedi. Sartak ve Ulakçı'nın zamansız ölümlerinin neden olduğu kesinti sayılmazsa, Batu soyu baskın çıktı. Bu ölümlerde parmağı olduğu iddia edilen Berke, oğlu olmayınca yeni bir hanedan kurmayı başaramadı. Buna ek olarak Cuçi Hanlığı geleneksel Sol ve Sağ Cenahlara (Gök ve Ak Ordalar) ayrılmıştı. Batu'nun büyük kardeşi Orda, bilinmeyen bir nedenle Batu'ya başkaldırmıştı. Bununla birlikte Orda hem Güyük'ün hem de Möngke'nin taç giyme törenlerine katıldı ve Cuçioğullarının temsilcisi olarak son derece yetenekli olduğunu gösterdi. Gök Orda'nın 14. yüzyılda devletin küçük ortağı olarak kalması, orda mensuplarının konumlarını anlattığını gösterir. Gök Orda, ancak Ak Orda karışıklıklar içinde kaldığında bağımsızlığını ilan etti. Tokta Timur'un soyundan gelen Toktamış Han'ın Gök ve Ak Ordaları birleştirmekle kalmayıp hanlığı çoğunlukla Volga'nın batısından idare edişi, Ak Orda için önemli bir prestij kaynağıydı. Hanlığı birleştirmeyi başarması ayrıca Cuçi Hanlığı içinde Cuçi kimliğinin meşruiyetinin sürdüğünü gösterir. Daha sonra 15. yüzyılda Şiban'ın oğullarının doğu bölgelerinde liderlikte ön plana çıkması da unutulmamalıdır.

Kral yapıcılar ise genelde *karaçular* arasından çıkıyordu. *Karaçular*, genelde büyük bir güce sahip olmalarına rağmen, iktidarlarını tüm ulusa yayacak becerilere sahip değildiler. Nogay'ın İdil'in doğusuna karıştığına yönelik bir emare yoktu. Aynı şey

Mamay için de söz konusuydu. Edige'nin faaliyetleri biraz daha farklı olsa da, onun eski Yeke Moğol Ulusu'nda *karaçuların* güçlenmesi eğiliminden faydalandığı ortadadır.

Yeke Moğol Ulusu'nun parçalanmasıyla birlikte yeni Moğol devletleri artık Cengiz neslinden gelen daha az sayıda kişi barındırır oldu. *Karaçular* Cengiz Han'ın yükselişinden itibaren kurultaylara katılır ve yeni hükümdarları seçerlerdi, ancak karar vericiler daima *altan uruğ*dan çıkardı. *Karaçular*, hatunlar gibi Cengizogullarının verdiği kararları etkilerdi, bununla birlikte nihayetinde en bağlayıcı kararları *altan uruğ* alırdı. Parçalanma döneminde Cengizogullarının görüşleri hâlâ önemliydi ama daha önceki kurultaylarda Cengiz hanesinin diğer mensuplarının yerini artık *karaçular* alır oldu. *Karaçular* parçalanma sonrasında ortaya çıkan tüm devletlerdeki olayların akışını belirlediler.

İlhanlılar yıkılırken *karaçuların* faaliyetleri belirleyici oldu. Abaka'dan sonra *karaçular* güçlü ve zayıf hanlar arasında gidip geldiler. Hem Cengizogulları hem de *karaçular* için ideal bir hükümdar onları zaferden zafere taşımaları ve Moğol İmparatorluğu'nun önceliklerini önemsemeliydi. Ancak tüm bunları *karaçuların* özerkliğini tehdit edebilecek kuvvetli bir merkezî idare kurmadan yapmalıydı. Öte yandan zayıf bir han kolayca kontrol edilebilirdi. Böylece *karaçuların* çıkarları korunabilirdi. Nevruz ve Çoban gibi kuvvetli *karaçular*, yeni İlhanların tahta geçişinde önemli rol oynadıkları gibi, iktidarı icra etme konusunda onlara destek verdiler. Ancak bu kişilerin gücü ellerinde toplaması, diğer *karaçuların* kıskançlığına neden oldu. Neticede sabrı taştan hükümdarlar, ön plana çıkan *karaçuları* ortadan kaldırıyorlardı. Önde gelen bir *karaçu*, kendisinden daha zayıf ve önemsiz olan *karaçuların* veya en azından çoğunun desteğini sürdürürse hükümdara rakip olabilir ve bu durumda hükümdarın ona neden ihtiyaç duyduğunu sorusu gündeme gelebilirdi. Bu durumun tam tersi olarak, baskın bir *karaçu* kendisinin yerine geçmek isteyen *karaçuların* komplolarını boşa çıkarmak amacıyla hükümdarın desteğine ihtiyaç duyardı.

Ebu Said'in varis bırakmadan ölümü, yalnızca *karaçuların* yarattığı gerginlikleri ortaya koymakla kalmadı, aynı zamanda Cengizsoğullarının sayısının ne denli azaldığını da gösterdi. Genç kukla hükümdarlar kolayca bulunabilirdi. Ancak askerlerin veya daha zayıf *karaçuların* desteği olmadan bu hükümdarların meşruiyeti daima sorgulanıyordu. Hükümdarın öldürülmesi ağır bir suç olsa da, bu suç hükümdarların intikam tehditleri karşısında önemsiz kalabiliyordu. *Karaçular* devleti bağımsız bir şekilde idare etmeye başlasalar da, idarelerini İlhanlılarla kurdukları bağlar üzerinden meşrulaştırmaya devam ettiler.¹⁰

Karaçuların yükselişi İlhanlılarla sınırlı değildi. Cuçioğulları da Nogay ve diğer kral yapıcılardan nasibini aldı. Nogay'ın tartışmalı soyu, *karaçular* ve Cengizsoğulları arasındaki farkı daha da belirsiz kılmış olabilir. Mamay'ın iktidarda tutunabilmesi ise yanında bir han bulundurmasıyla sınırlı kaldı. Kukla da olsa bir han seçtirmeyişi, Moskova Knezliği ile sorunlara neden olduğu gibi, Gök Orda ile (Toktamış ile) de uğraşmak zorunda kaldı. İlhanlı devletinin aksine Cuçi Hanlığı'nda *karaçulara* meydan okuyabilecek çok sayıda Cengizsoğulu bulunuyordu. Edige bile iktidarda tutunabilmek için Cengizsoğullarına muhtaçtı. Gücünü kaybettiğinde Toktamış'ın oğulları ondan intikam aldılar. Edige'yi destekleyen boylar birliği Nogay Orda'nın varlığını sürdürmesinde görülüşü gibi, kuvvetli bir *karaçu* Cuçi Hanlığı'nda da olayların akışını etkileyebiliyordu. Nogay Orda bozkırlarda bağımsız bir güç olmayı sürdürdü ve bir gücün diğerine karşı mücadelesinde daima dengeleri değiştirmeyi başardı. Nogay Orda, Cuçi devletinde *karaçuların* gücünün nihai temsilci olmakla birlikte *karaçular* Altın Orda'nın mirasçı devletlerde de nüfuzlarını korudular.

Karaçuların ilk kez Cuçi Hanlığı'nın çok sayıda mirasçısından biri olan Kırım Hanlığı'yla bağlantılı olarak analiz edildiği düşünüldüğünde, Cengizsoğullarının sayıca azlığının onların

10 Beatrice F. Manz, "The Empire of Tamerlane as an adaptation of the Mongol Empire", *JRAS* 26/i-ii, 286.

önemini artırdığı söylenebilir.¹¹ Altın Orda'nın parçalanarak Kırım Hanlığı, Nogay Orda, Astrahan Hanlığı, Kazan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve ardından Özbek ve Kazak Hanlıklarının ortaya çıkmasıyla birlikte, 15. yüzyılın başında gerçek güce artık *karaçuların* sahip olduğu açıkça görülür. Altın Orda parçalanınca bu devletlerde Cengizogullarının sayısı bir kez daha azaldı. Belki de Cengiz hanesi mensuplarının toplam sayısında bir düşüş yoktu, hatta bu sayı aynı kalmış veya artmış da olabilir. Ancak artık sayıları giderek artan devletlere dağılmışlardı. Cengiz'in ilkeleri hâlâ önemliydi, ama *karaçuların* sayısı arttıkça bu ilkeler giderek belirsiz bir hâle geldi. Kırım hanı gerçek anlamıyla bir handı, ama *karaçuların* kontrolü meselesi handan hana değişiyordu.

Bu devletler, hanın otoritesinin mutlak olduğu Moğol İmparatorluğu'nda yaşananlara benzer bir şekilde, zamanla ortadan kalktı. Esasen Cengiz Han'dan Möngke'ye kadar ve parçalanma sonrasında hüküm sürmüş tüm hanlar, yöneticiler ister Cengiz soyundan ister *karaçu* olsun, başkalarının fikir ve tavsiyelerine dayanıyorlardı ama hanın sözünün hâlâ büyük bir ağırlığı vardı. Altın Orda'nın mirasçısı olan devletler ise daha ziyade bir konfederasyon şeklindeydi. Han çeşitli alt birimlerin çıkarlarını dengelemek zorundaydı. Yeke Moğol Ulusu'nun parçalanması ve mirasçı devletlerin kurulmasıyla birlikte yeni fırsatlar da ortaya çıktı. Han, yetkilerini kullanırken dikkatli olmak zorundaydı. Zira memnuniyetsiz bir *karaçu* onu terk edebilir ve askerleriyle birlikte başka bir hanın hizmetine girebilirdi. Esasında *karaçuların* davranışları, Cengiz Han'ın kendisinden ve Moğol İmparatorluğu'nun yükselişine eşlik eden toplumsal devrimden önce, Moğolistan'da görülen *nökerliği* geliştirerek kurduğu noyanlık kurumundan fazlasıyla sapmıştı.¹²

11 Bkz. Uli Schamiloglu, "The Qaraci Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire", *AEMA* 4 (1984), 283–97.

12 Timothy May, "Nokhod to Noyad: Chinggis Khan's Social Revolution", *Mongolica* 19 (2006), 296–308.

Çağatayoğulları da *karaçularla* Cuçioğullarının deneyimlediklerine benzer ikilemler yaşadılar. Çağatay topraklarının Mâverâünnehir ve Mogulistan olarak ikiye ayrılması, Cuçioğullarının doğu-batı ayrımına neredeyse denk düşüyordu. Bununla birlikte arada bazı farklar vardı. Çağatay Hanlığı'nda gerçek iktidar imparatorluğun doğu bölgesine aitti, ancak Kemareddin'in Tuğluk Temür'ü tahta geçirdiğinde görüldüğü gibi, *karaçular* burada da kral yapıcı rolünü üstleniyorlardı. Batıda ise Emir Timur örneğinde görüldüğü gibi çok sayıda *karaçu* vardı. Timur, Cengiz soyundan bir hatunla evlenerek *güregen* unvanını almakla kalmamış, aynı zamanda tahta Cengizogullarından kukla bir hanedan üyesini çıkararak konumunu sağlamlaştırmıştı. Timur, Mamay'ın aksine (belki de ondan ders çıkarmıştı) hiçbir zaman han unvanını kullanmadı. Elbette kimse bu dalavereyi yutmadı. Ancak Timur'u başarısının kaynağı askerî dehasıydı. İmparatorluğu Mâverâünnehir'deki *karaçu* topraklarını ve İlhanlı devletinin yıkıntılarını içeriyordu, üstelik bu kez devletin başındaki hükümdar yabancı sayılmazdı. Cengiz'in ilkeleri hâlâ değerli olmakla birlikte zorunluluk olmaktan çıkmıştı. Timur yalnızca Cengizogullarının baskın olduğu bölgelerde kontrol sağlamaya ve iktidarına yönelik tehditleri azaltmaya çalıştı. Toktamış'ın yaşadıklarından da ders çıkararak, Cengiz soyundan birini tahta çıkarırsa, kendi planlarına tehdit oluşturabilecek Cengiz soyundan gelenlere karşı kuvvetli *karaçular*ı yakınında tutmayı öğrendi. Tahttaki Cengizogulunun varlığı da *karaçuların* hırslarını dizginleyebilirdi. Dahası, Timur'un uzun süren saltanatı, karizması ve başarıları, Cengiz soyundan bağımsız olarak kendi hanedanına da meşruiyet kazandırdı.¹³

Timur Mogulistan'ı da etkiledi. İstilalarıyla Çağatayoğullarını kontrol altında tuttu. Toktamış'a karşı kazandığı zaferleri gibi böylece onların da meşruiyetinin altını oydu. Timur, Ming İmparatorluğu'nu istila etmeye ve Cengizogullarının hükmünü Çin'e

13 Bkz. Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane* (New York, 1991); Manz, "Empire of Tamerlane", 290-1.

yeniden yerleştirmeye hazırlanırken 1405'te öldü. Belki de Çağatay Hanlığı'nı sağlam bir şekilde ele geçirecekti. Timur gerçekten de Duğlat *karaçularından* Kemareddin'in 1365'te Tuğluk Timur'un varisi İlyas'ı ve çok sayıda Cengiz soyundan gelen kimseyi öldürterek Çağatay soyundan kukla bir han seçtirmesinden ve daha sonra kendisini han ilan ederek iktidarı ele almasından büyük fayda sağladı.¹⁴ Timur, tam olarak bu iktidar boşluğundan yararlanarak başa gelmişti. Kemareddin, belki de Tuğluk Temür'ün Duğlat *karaçularının* nüfuzunu kırma teşebbüsünün intikamını almıştı. Merkezî bir otorite kurma peşinde olan Tuğluk Temür'ün ölümünden sonra *karaçular* bu teşebbüse şiddetli bir tepki verdiler.¹⁵ Kemareddin'in rakibi olan pek çok *karaçu* ise Timur'a katıldı. Hodong Kim'e göre Kemareddin'in faaliyetleri olmasaydı, Timur'un başarısı çok daha yavaş bir şekilde gerçekleşecekti.¹⁶ Gerçekten de Tuğluk Temür'ün Kazgan'a karşı intikamı düşünüldüğünde, Timur'un başa geçip geçmeyeceği bile kuşkuludur.

Karaçuların yükselişinden görünüşte en az Yuan İmparatorluğu'nu etkiledi. Temür Ölceytü değerli bir varis olduğunu kanıtlamakla birlikte, onun tahta çıkışı büyük noyan Bayan tarafından garanti altına alındı. Cengizogullarının otoritesi, Yuan İmparatorluğu var olduğu sürece ciddi bir şekilde tehdit edilmedi. Zira tahta kimin çıkacağını *karaçulardan* ziyade başka etkenler belirliyordu. Zayıf hükümdarlar zamanında veya tahtın sıklıkla el değiştirdiği dönemlerde, El Timur ve Merkitlerden Bayan gibi *karaçular* ortaya çıktı. *Karaçular* genç ve uysal hükümdarlardan yararlandılar. Ancak Yuan İmparatorluğu'nda bir *karaçunun* bağımsız bir şekilde hareket ettiğine yönelik bir emare bulunmamaktadır. Yuan İmparatorluğu'nun zayıfladığı yıllarda kuşkusuz bazı komutanlar bölgelerinin fiili idarecileri hâline geldilerse de, Yuan İmparatoru'nun meşruiyetine bağlı kaldılar.

14 Dughlat/Thackston, 12–13; Hodong Kim, "The Early History of the Moghul Nomads: The Legacy of the Chaghatai Khanate", *MEL*, 299–300.

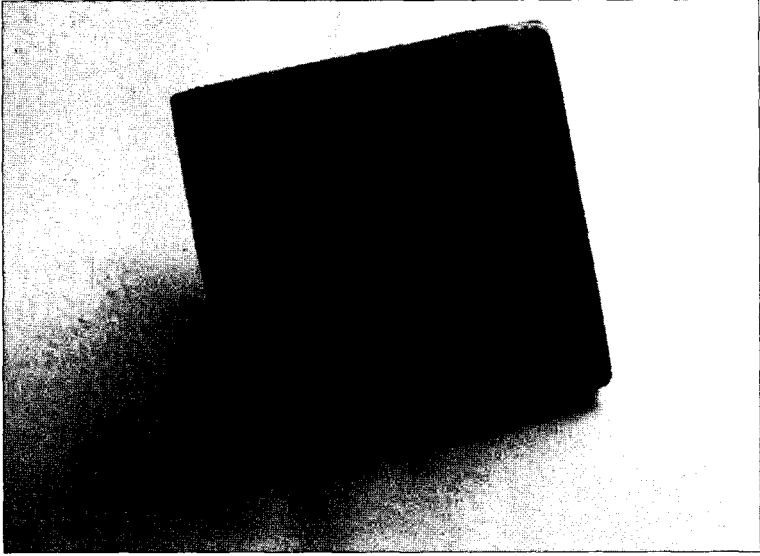
15 Kim, "Early History of the Moghul Nomads", 304,

16 Kim, "Early History of the Moghul Nomads", 299.

Yuan İmparatorluğu'nu *karaçuların* yükselişinden muaf kılan iki etken vardı. Tüm konular mülkle ilgili olduğundan, coğrafi konum bu etkenlerden ilkiydi. Yuan İmparatorluğu'nun merkezi Çin'di. Yönetici seçkinler, hem Cengizogulları hem de *karaçular* ülkeye yabancıydı. Ne kadar Çinlileştikleri de önemli değildi, zira özellikle eski Song İmparatorluğu göz önüne alındığında hâlâ yabancı sayılıyorlardı. *Tianming* kavramıyla Çinlilerin zihninde Cengiz İlkeleri belli bir noktaya dek meşrulaştırılıyordu. Bununla birlikte Moğollar kendi kimliklerini ve imtiyazlarını muhafaza etmeye çalıştıklarından, Yuan kavramının yabancıların rejimi olarak görüldüğü gerçeğini değiştirmede. Moğolların Çin kültürünü anlayarak kendi çıkarları için kullanan ilericiler veya yalnızca Moğol kimliğini korumaya çalışan muhafazakârlar olup olmadığı önemli değildi. Zira Çinlilerin gözünde onlar, ister ilericiler ister muhafazakâr olsun Moğol'dular. *Karaçular* iktidarı ele geçirebilirlerdi. Ancak bu durum Cengizogulları dışında kalan diğer kişilere de bir fırsat yaratabileceğinden başarılı olacakları kuşkuluydu.

Karaçular yalnızca Yuan İmparatoru Togon Temür Çin topraklarını terk ettikten ve Kuzey Yuan devletini kurduktan sonra gerçek anlamda ortaya çıktılar. Cengiz soyundan olmayan en yüksek rütbeli memurlar, büyük üstat veya naip anlamına gelen *tayşiler* olarak biliniyordu. *Tayşiler*, bu konumları sayesinde imparatorluk ailesi üyeleriyle evlenerek (*kuda*) bir ittifaka dahil olabiliyordu. Üstün konumları ve *altan uruğ* ile olan yakın bağları sayesinde makamlarını güç elde etmek için kullanabiliyor ve imparator adına belli bölgeleri yönetebiliyorlardı.

Çin'den uzaklaştırılan Togon Temür'ün halefleri, diğer Cengizogullarına ait topraklara yerleştiler. Arık Böke soyundan gelenler ise Oyrat boyuna mensup *karaçulardan* destek alıyorlardı. Oyratlar zamanla Yeke Moğol Ulusu içinde nüfuz kazanan bir boydu. Sayıları artmakla kalmamış, Cengiz Han döneminde başlayan *kuda* uygulamaları sayesinde önemli bir boy olmuşlardı. Bu sırada As kökenli *karaçular* Ögedey soyundan gelen kimse-leri destekliyorlardı. Aslar, *keşik* ve diğer askerî kıtalarda hizmet

Görsel 13.1 Phagspa alfabesinde bir tamga veya mühür. Karakurum yalıtılmış bir kent olsa da, Phagspa alfabesi resimdeki mühürde görüldüğü gibi resmi işlerde kullanılmaya devam etti (Harhorin Müzesi, Harhorin, Moğolistan).

veren Alanlar için kullanılan bir terimdi. Zamanla Moğollaştılar ve Moğolların boy yapısı içinde ayrı bir boya dönüştüler.

İktidar mücadelesi, birbirleriyle rekabet eden Cengiz soyundan ailelerin savaşı olarak görülse de, aslında *karaçuların* savaşıydı. Ögedey soyundan gelen Kuzey Yuan hükümdarı Bunyaşır (sal. 1408–12) aslında Semerkant kökenliydi. Böylece Argutay tahtı kontrol etmek amacıyla Cengiz soyundan uygun bir hane-dan üyesini elde etmişti. Neticede kontrol Oyratlara geçti ve bu boyun önderi Esen, 1452’de tahta çıkarak Kuzey Yuan’ın Cengiz soyundan gelmeyen ilk hanı oldu.¹⁷ Bununla birlikte Esen’in faaliyetleri ters tepti ve 1454’te ölene dek Oyrat karşıtı bir hizbin mücadelesiyle uğraştı. Netice Oyrat nüfuzu azaldı, ancak Batu

17 Oyratlarda han unvanının kullanımı konusunda daha fazla bilgi için bkz. Junko Miyawaki, “The Legitimacy of Khanship among the Oyirad (Kalmyk) Tribes in Relation to the Chinggisid Principle”, *MEL*, 319–31

Möngke Dayan Han'ın (sal. 1480–1517) tahta çıkışına dek Cengizogullarının hâkimiyeti gerçek anlamda kurulamadı. Üstelik bu dönüşüm ancak ölen hanın dul karısı naibe Mandukay'ın titiz planları sayesinde ve yaş farkına bakmaksızın (33 yaşındaydı) yedi yaşındaki bir çocukla evlenmesiyle mümkün oldu. Gerçekten de Mandukay Cengizogullarının yeniden iktidara geçmesinde önemli bir etkendi. Zira Oyrat boyundan *karaçu* İsmail Tayşı'yi 1483'teki muharebede yenilgiye uğratmıştı. Mandukay, Oyratlara iktidar yolunu açan *tayşı* sistemini de kaldırdı.¹⁸

Bir diğer etken ise dindi. Yuan İmparatorluğu'ndaki Moğollar, Tibet Budizmi'nin farklı mezheplerine yakınlık gösterdiler. Yuan İmparatorluğu'ndaki din çeşitliği nedeniyle imparatorlukta tek bir mezhep baskın hâle gelmedi. Bazı *lamalar* siyasî işlere karışmaktan geri durmadılarsa da, Yuan İmparatorluğu'ndaki dinlerin ve dinî konuların çeşitliliği sayesinde Budizm bir ideolojiye dönüşmedi ve Cengiz İlkeleri'ne meydan okuyacak bir hâle gelmedi. Bununla birlikte Cengizogullarının kimliği ortadan kalktıkça Budizm, sonraki hükümdarlar açısından önemli bir meşruiyet aracı oldu.¹⁹ Esen, Moğolları istediği şekilde birleştirmese de, bu konuyu iyi kullandı. Daha sonraki Oyrat önderleri de aynı şekilde başarılı oldular.

Batıda Moğolların İslamlaşması da, *karaçuların* öngörülmedik bir şekilde yükselmesinde katkıda bulundu. İlhanlılarda, Cuçi ve Çağatay Uluslarında din değiştirmek isteyen hanlar başlangıçta *karaçuların* mukavemetiyle karşılaştılar. Yine de İslamlaşma, Moğollardan daha fazla *karaçuların* işine yaradı. İlhanlılarda

18 Bu olaylara ilişkin daha fazla bilgi için bkz. L. Jamsran, "The Crisis of the Forty and the Four", David Sneath ve Christopher Kaplonski (ed.), *The History of Mongolia, vol. 2, Yuan and Late Medieval Period* (Leiden, 2010) 497–507; Gongor, "The Twelve Tumen of the AglagKhuree Khalkha Mongols", David Sneath ve Christopher Kaplonski (ed.), *The History of Mongolia, vol. 2, Yuan and Late Medieval Period* (Leiden, 2010), 508–21.

19 Johan Elverskog, *Buddhism and Islam on the Silk Road* (Philadelphia, 2010), 206.

karaçuların hanın Müslüman oluşuna gösterdikleri direniş, parçalanma sonrasındaki ilk neslin tepkisi olarak görülebilir. Yeke Moğol Ulusu için yetiştirilen ve imparatorluk için savaşan bu kişiler, diğer dinlere üstün gelecek bir dine mensup olmak istemediler. Belli bir dinin ibadetlerini yerine getirirler de, Cengiz Han'ın *yasasına* ve *yosununa* bağlıydılar. Cengiz Han bir Tanrı olarak görülmesi de, Moğolların davranışlarına emsal teşkil eden bir modeldi ve hâlâ ışıyla imparatorluğu aydınlatıyordu. Hanların din değiştirmesinden sonra ancak yeterli sayıda askerin hanlarının inancını benimsemesi sayesinde *karaçuların* direnişi kırılabilirdi. Kuşkusuz bazı *karaçular* da din değiştirmişti. Ancak imparatorluktan fayda sağlayan bir grup olan *karaçular* muhafazakâr eğilimler sergileyerek Moğol kimliğini daha uzun bir süre boyunca devam ettirdiler.

İlhanlıların dönüşümü açıkça görülen bazı nedenlere bağlı olarak diğer hanlıklardan daha erken gerçekleşti. İlhanlı nüfusu diğer hanlıklara nazaran daha fazla Müslümandan meydana geliyordu. Bu durum, en azından başlangıçta, bazı Moğollar arasında intikamcı duygulara neden olmuş olabilir. Ancak Moğollardan önce Orta Doğu'da çok sayıda Müslüman Türkün varlığı bu geçişi kolaylaştırmış ve ordu söz konusu olduğunda belki de hızlandırmıştı. Sufiliğin kaynaştırıcı biçimleri, özellikle beslenme alışkanlıkları bakımından yaşam tarzında köklü bir değişim gerektirmediğinden, din değiştirmeye katkıda bulunmuştur.²⁰

Orta Doğu'da ikinci neslin baskın olduğu dönemde seçkinler arasında da din değiştirme yaygınlaşmakla birlikte, çoğunluğun Müslüman olmadığı anlaşılmaktadır. Gazan bir Müslüman olarak yetiştirildiğinden, üçüncü nesil bir Moğol olarak onun din değiştirmesi şaşırtıcı değildir. İslam artık yabancı bir din değildi, aksine İlhanlı devletinin bir parçasıydı.

20 Timothy May, "Converting the Khan: Christian Missionaries and the Mongol Empire", *WHC* 12, no. 2 (2015), <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/12.2/forum_may.html> (son erişim 16 Aralık 2017).

Dahası İslam yeni bir ideoloji doğurdu. Tengricilik düşüncesinden kaynaklı eski ideoloji artık aynı cazibeye sahip değildi. Buradaki önemli nokta, özellikle 1279'dan sonra artık önemli bir fethin gerçekleşmemesiydi. Cuçioğulları ve İlhanlılar arasındaki savaşlar her iki devletin de yeni seferlere çıkmasını engelledi. İlhanlılar açısından Suriye oldukça cezbediciydi. Başka işlerle meşgul olmasaydı kalıcı olabilecek Gazan'ın fetihleri bile geçiciydi. Çucioğulları açısından Avrupa'da batıya doğru genişleme olasıydı ve Doğu Avrupa'daki akınlar Cuçi Hanlığı'nın bu konudaki kapasitesini gösteriyordu. Bununla birlikte Cuçioğulları, Azerbaycan İlhanlıların elinde kaldığı sürece Avrupa'ya yönelik ilgiyi kaybettiler. Bu sırada Çağatayoğulları ise başka devletlerce kuşatılmıştı ve 14. yüzyıla dek yeni bir fetih yapma olanağı bulamadılar. Üstelik bu fetihler diğer Moğol devletlerinin zararındaydı. 14. yüzyılda yegâne fetih istikameti Hindistan'dı. Ancak Moğollar bu istikamette askerî kapasitesi son derece yüksek olan Delhi Sultanlığı ile karşılaştılar. Suriye ve Mısır'daki Memlûk Sultanlığı gibi, Delhi Sultanlığı'nın meşruiyeti ve varlık nedeni Moğollara karşı ülkenin savunulmasıydı. Hindistan'ın gayrisihhi ikliminden de faydalanan Delhi Sultanlığı Çağatay Hanlığı'nın yayılmasını durdurdu. Yine de Hindistan yağma bakımından çekici bir bölge olmaya devam etti.

Askerî çabaların her iki taraf için de felaket getiren savaşlarda harcanmasıyla Tengriciliğin hayranlık uyandıran yüzü solmaya başladı. Berke'nin inancının İlhanlılarla yapılan savaşla pek bir ilgisi yoktu. Ancak Müslüman bir hükümdarın cihat söylemini kullanmasının faydalı olduğu görüldü.²¹ Müslüman hükümdarlar, İlhanlılarla süregelen savaşları cihat kavramıyla meşrulaştırabilirlerdi.

Bir han din değiştirdiğinde ve din sıradan halk arasında önemli bir konu haline geldiğinde, *karaçular* inançları nedeniyle yabancılaşma riskiyle karşı karşıya kaldılar. Din değiştiren *karaçular* ise hükümdarın desteğini kazanmakla kalmadılar, kuşkusuz

21 Elverskog, 186.

dindar askerlerden daha sağlam destekler sağladılar. Hanın din değiştirmesine yönelik mukavemetin en yaygın nedenlerinden biri, *yasanın* şeriat lehine terk edileceği korkusuydu. Tuhaf bir şekilde şeriat da, özellikle *karaçulardan* birinin inançlı olduğu durumlarda, hanın otoritesine karşı bir denge sağlayabilirdi. Cengizogullarının hükmünü meşru kılan *yasa* ve *yosunun* kaynağı Cengiz Han ve daha sonra varisleriydi. Şeriat ise başka kapılar açtı.²² Özellikle Gazan ve Ölceytü bunu fark ettiklerinden, Şiilikle bağlarını kuvvetlendirerek Hz. Ali'nin soyuna vurgu yaptılar. Michael Hope, Gazan ve Ölceytü'nün Şiiliğe ilgisini daha çok bu soyun sadakatini ve desteğini kazanma arzusuna bağlar. En azından Gazan, *karaçuların* giderek artan gücü karşısında Cengizogullarının otoritesini pekiştirme ihtiyacını açıkça görmüştü. Bununla birlikte Moğolların çoğu sufilik sayesinde din değiştirdiler ve Sünni İslam'ı tercih ettiler. Hz. Ali'nin soyuna hürmet edilmekle birlikte, Şiilik inanç üzerinde tekel kuramadı.²³

Emir Timur gibi *karaçular* açısından İslam iktidara giden bir yoldu ve İslam'ın savunucusu sıfatı ve İslam kanunları faaliyetlerini meşrulaştırabilirdi. Timur ne zaman Müslüman kimliğini ve ne zaman *güregen* konumunu kullanması gerektiğini çok iyi kavramıştı. Timur, “Moğol mirası ve İslam'ı” devletin iki temel direği olarak gören ve bu durumu ikna edici bir şekilde dengeleyen az sayıdaki kişiden biriydi.²⁴

Sufi evliyaları ve seyyidler de Cengizogullarının otoritesine karşı bir denge unsuruydu. Bu kişiler, Cengizogullarına doğrudan meydan okumaları pek olası olmasa da, alternatif bir otorite ve nüfuz kaynağı oldular. Evliyalar ve seyyidler, otoriteleri ve karizmaları bulundukları bölgeye bağlı olan yerel hükümdarlardan farklıydı. Örneğin Musul hükümdarı, Herat'taki Kart

22 Denise Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality: Studies in Anthropological History* (Leiden, 2014), 134–56.

23 Michael Hope, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran* (Oxford, 2016), 174–8.

24 Elverskog, 202.

Hanedani'ndan saygı görebilirdi, ancak aynı hürmeti imparatorluğun başka bir bölgesinde veya hanlığında bulunan bir seyyiden veya sufi pirinden görme ihtimali çok düşüktü.

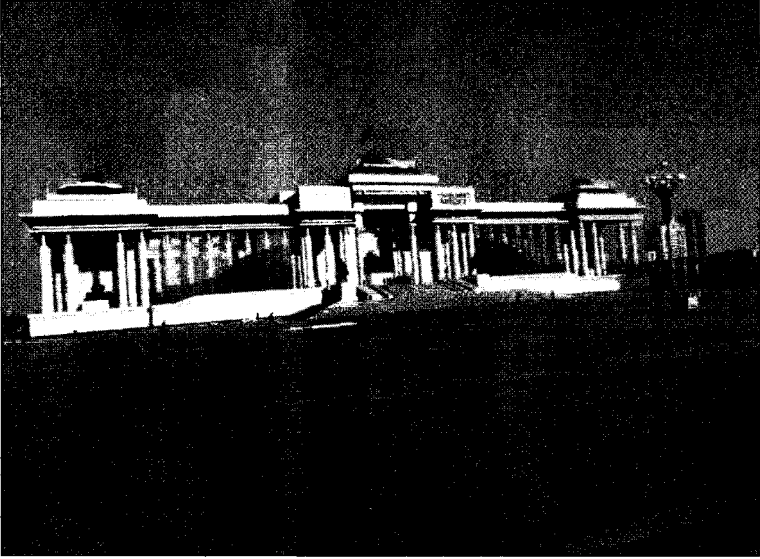
Çağatay Hanlığı'nın son yıllarında sufilerin ve seyyidlerin otoritesi daha da belirgin bir hale geldi. Tuğluk Temür Müslüman olunca İslam, devleti merkezileştirmeye yarayan bir siyaset aracı oldu.²⁵ Daha önce ele alındığı gibi, halefi İlyas öldürüldü ve iktidar kral yapıcı Duğlat *karaçu* ailesinin eline geçti. Duğlatlar 15. yüzyılın ortasında yerlerini, daha 14. yüzyılda Orta Asya'da dinamik bir kuvvet teşkil eden Nakşibendilere bıraktılar. Bazı sufi tarikatların aksine Nakşibendiler siyasete karışıyor ve önemli ailelerle evlilik yoluyla ilişki kuruyorlardı. Ayrıca şeriatın önemini vurguluyorlardı. 15. yüzyılda ise daha kaynaştırıcı bir sufi tarikatı olan Yeseviyye'yi destekleyen Timurlulara karşı cihat ilan ederek, Çağatay halkını bir araya toplamayı başardılar.²⁶ 16. yüzyılda Mogulistan'da bulunan iki Nakşibendî tarikatı, İshakiyye veya Kara Dağlık ile Afakiyye veya Ak Dağlık önem kazandı. Başta hâlâ Çağatay soyundan bir han vardı. Ancak gerçek güç bu tarikatların elindeydi. Daha sonra yeni bir Oyrat budunu olan Cungarlar adlı bir *karaçu* grubu, tarikatların gücünü kırarak iktidarı ele geçirdi.

Aynı şekilde eski Cuçi Hanlığı'ndaki hanların iktidarı da başka bir *karaçu* tarafından ortadan kaldırıldı. Moskova Knezliği'nin kökü Moğol İmparatorluğu'na dayanan mirasçı bir devlet olduğu artık kabul görmektedir. Cengiz soyunun 17. yüzyıla dek önemli olduğu Moskova, Moğolların mirasçısı olarak değerlendirilmelidir ki Moğol etkisi ancak Büyük Petro'nun reformlarıyla azalmıştır.²⁷ Bu bağlamda IV. İvan (Korkunç) da bir *karaçu*

25 Kim, "The Early History of the Moghul Nomads", 301–2.

26 Elverskog, 202.

27 Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde* (Bloomington, 1987), 101. Ayrıca bkz. Donald Ostrowski, *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589* (Cambridge, 2002); Charles J. Halperin, "Ivan IV and Chinggis Khan", Charles J. Halperin, *Russia and the Mongols: Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia* (Bükreş, 2007), 277–97.

Görsel 13.2 Cengiz Han Köşkü. Cengiz Han'ın etkisi sosyalist dönemde (1921–90) azalsa da, Ulanbator'da yapılan bu köşk, onun Moğol tarihindeki önemini açık bir şekilde gösterir.

olarak değerlendirilebilir, zira Nogaylar ona “ak statüsü” vermişlerdi. İvan herhangi bir iddiada bulunmasa da, Cengiz soyundan geliyordu.²⁸ 1552’de Kazan’ın ve 1556’da Astrahan’ın fethine kutsal savaş süsü verdiyse de, bu fetihler aynı zamanda bozkıra egemen olduğunu gösteriyordu. İvan, Kazan’da Cengiz soyundan gelen bir hizbi destekledi, ancak kendi adayı tahttan indirildiğinde Kazan’a savaş açtı. 1554’te Astrahan tahtına da Cengiz soyundan olan kendi adayını geçirdi. İvan, bu kişi fazlasıyla bağımsız hareket ederek Kırım’dan yardım istediğinde, Astrahan’ı fethetti ve 1556’da ilhak etti. Dolayısıyla İvan, Cuçi Hanlığı’ndaki *karaçılar* gibi, gerektiğinde kral yapıcı rolünü üstlenmeye karşı değildi. Tahttan feragat ettiğinde yerine Cengiz soyundan Kasım

28 Charles J. Halperin, “Ivan IV and Chinggis Khan”, Charles J. Halperin, *Russia and the Mongols: Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia* (Bükreş, 2007), 277–97.

Hanı Simeon Bekbulatoviç'i tahta çıkardı. Simeon bir yıl boyunca (1575–6) (en azından teoride) hüküm sürdü.²⁹ IV. İvan'ın saiklerini, özellikle çağdaşlarının onun cehaletini itiraf ettiği düşünülüşünde, 21. yüzyılın bakış açısıyla anlamak zordur.

Moğol İmparatorluğu'nun bölünmesi ve parçalanmaya devam etmesi belki de bir konudan ders çıkarılmamasına bağlanabilir. Moğolların efsanevi anası Alan Goa'nın ve Höe'lün Ana'nın çabalarına rağmen Moğollar, Okların Öyküsü'ne kulak asmadılar. Bir ok demeti gibi bir arada kaldıkları sürece imparatorluklarını hiçbir şey parçalayamazdı. Ancak imparatorluğun parçalanması geride her biri ayrı beş ok bıraktı. Bu oklar birer birer kırıldılar. Dağılan ok parçaları zamanla tek bir ok bile oluşturamaz oldu. Reşidüddîn, *Câmiü't-tevârih* adlı eserinde Cengiz Han'ın bir öz-deyişini nakleder. Cengiz Han'ın sözleri adeta bir kehanettir:

Bundan sonra soyumdan gelenler arasından çok sayıda imparator çıkacak. Eğer onlara hizmet eden büyükler ve savaşçılar *yasaya* harfiyen uymazlarsa imparatorluk sarsılacak ve sona erecek. Keşke bir [Cengiz] Han'ları olsa diyecekler ama olmayacak.³⁰

29 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*, 188; ayrıca bkz. Donald Ostrowski, "Simeon Bekbulatovich's Remarkable Career as Tatar Khan, Grand Prince of Rus", and Monastic Elder", *Russian History* 39/3 (2013), 269–99.

30 RD/Thackston2, 201.

1

Ek I

Yeke Moğol Ulusu (Moğol İmparatorluğu), Yuan İmparatorluğu, İlhanlılar, Çağatay Hanlığı ve Altın Orda Hükümdarlarının, Naipler ve Naibelerin Saltanat Tarihleri 1206–1259¹

Moğol İmparatorluğu

Cengiz Han (Temuçin)	1206–1227
Tuluy (naip)	1227–1229
Ögedey Han	1229–1241
Töregene (naibe)	1241–1246
Güyük Han	1246–1248
Oğul Kaymış (naibe)	1248–1251
Möngke Han	1251–1259
Arık Böke Han	1260–1264 (tartışmalı)
Kubilay Han	1260–1294 (tartışmalı)

Yuan İmparatorluğu

Kubilay Han	1260–1294
Temür Ölceytü	1294–1307
Kayşan	1307–1311
Ayurbarvada	1311–1320
Şidemala	1320–1323
Yesün Temür	1323–1328
Aragibala	1328 (tartışmalı)
Koşila	1328–1329

-
- 1 Tarihler şu eserlerden edinilmiştir: C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual* (Edinburgh, 2004); Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* (New York, 2004); Gizat Tabuldin, *Vsemirnaya Genealogiya Chingizidov* (Kökşetav, Kazakistan, 2012).

Tuk Temür	1328, 1329–1332
İrinçibal	1332
Togon Temür	1332–1370
Ayuşiridara	1370–1378
Togus Temür	1378–1388

Bu soyun varisleri Kuzey Yuan Hanedanı'nı teşkil etti.

İlhanlılar

Hülegü	1260–1265
Abaka	1265–1282
Ahmed Tegüder	1282–1284
Argun	1284–1291
Baydu	1291 (tartışmalı)
Geyhatu	1291–1295
Baydu	1295
Gazan	1295–1304
Ölceytü	1304–1316
Ebu Said	1316–1335

İlhanlı Devleti, birbirine rakip *karaçuların* Cengiz soyundan kendi adaylarını seçtikleri için parçalandı.

Çuçi Ulusu

Cuçi	öl. 1225
Batu	1225–1255
Sartak	1256–1257
Ulakçı	1257
Berke	1257–1266
Mengü Timur	1267–1280
Tuda Mengü	1280–1287
Tola Buga	1287–1291
Tokta	1291–1312
Özbek	1313–1341
Tinibek	1341–1342
Canibek	1342–1357
Berdibek	1357–1359
Kulpa	1359
Nevruz	1360
Hıdır	1361

Abdullah	1361–1365?
Temür Hoca	1361
Murid	1362–1364
Aziz	1364–1367
Bolat-Temür	1365, 1367, 1369
Mamay Mirza (kral yapıcı)	1370–1380
Toktamış (önce Gök Orda'yı yönetti)	1380–1398
Edige'nin hâkimiyetinin başlangıcı	1398
Temür Kutluk	1391–1393, 1398–1400
Şadibek	1400–1407
Pulad (Bolod)	1407–1410
Temür Kutluk oğlu Temür Han	1410–1412
Toktamış oğlu Celâleddin	1412
Toktamış oğlu Kerim Berdi	1412–1414
Toktamış oğlu Kebek	1414–1417
Toktamış oğlu Yeremferden	1417–1419
Edige'nin hâkimiyetinin sonu	1419
Uluğ Muhammed	1419–1427 (tartışmalı)
Devlet Berdi	1420–1427 (tartışmalı)
Barak	1422–1427 (tartışmalı)
Uluğ Muhammed	1427–1433 (ikinci saltanatı, tartışmasız)
Seyyid Ahmed I	1433–1435
Küçük Muhammed	1435–1465
Ahmed	1465–1481
Ahmed oğlu Şeyh Ahmed	1481–1499 (şerik hükümdar)
Ahmed oğlu Seyyid Ahmed II	1481–1499 (şerik hükümdar)
Ahmed oğlu Murtaza	1481–1499 (şerik hükümdar)
Şeyh Ahmed	1499–1502 (tek başına)
Altın Orda, Şeyh Ahmed'in 1502'de yenilgiye uğramasıyla parçalandı. Onun 1505'teki ölümünün ardından Cuçi Ulusu tek bir imparatorluk olmaktan çıktı.	

Çağatay Hanlığı

Çağatay	öl. 1242
Kara Hülegü	1242–1246
Yesü Möngke	1246–1251
Orgina (naibe)	1251–1260
Algu	1260–1266
Mübarek Şah	1266

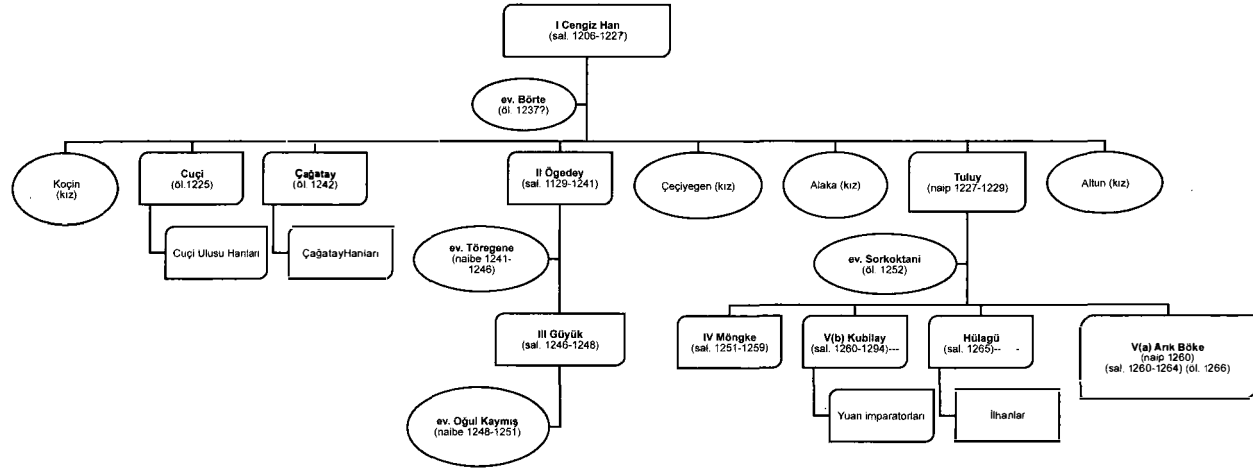
Barak	1266–1271
Negübey	1271–1272
Boğa Temür	1272
Kaydu'nun hâkimiyeti	1272–1301
Dua	1281–1307
Konçek	1307–1308
Taligu	1308–1309
Esen Boğa	1309–1318
Kebek	1318–1327
Elçigidey	1327–1330
Dua Temür	1330–1331
Tarmaşirin	1331–1334
Buzan	1334–1335
Çangşi	1335–1338
Yesün Temür	1338–1340
Ali Sultan (Ögedeyoğullarından)	1340
Ali Halil Sultan	1341–1343
Bolod oğlu Muhammed	1342–1343
Kazan	1343–1346/47
Danişmend	1347–1348 (batı kısmı)
Buyan Kuli	1348–1358 (batı kısmı)
Temür Şah	1359–1360 (batı kısmı)
Tuğluk Temür	1347–1363

Mâverâünnehir Emir Timur'un (Timurlenk veya Aksak Timur) kontrolüne geçerken, Mogulistan'da (Doğu Çağatay Hanlığı) Kemareddin hakim oldu.

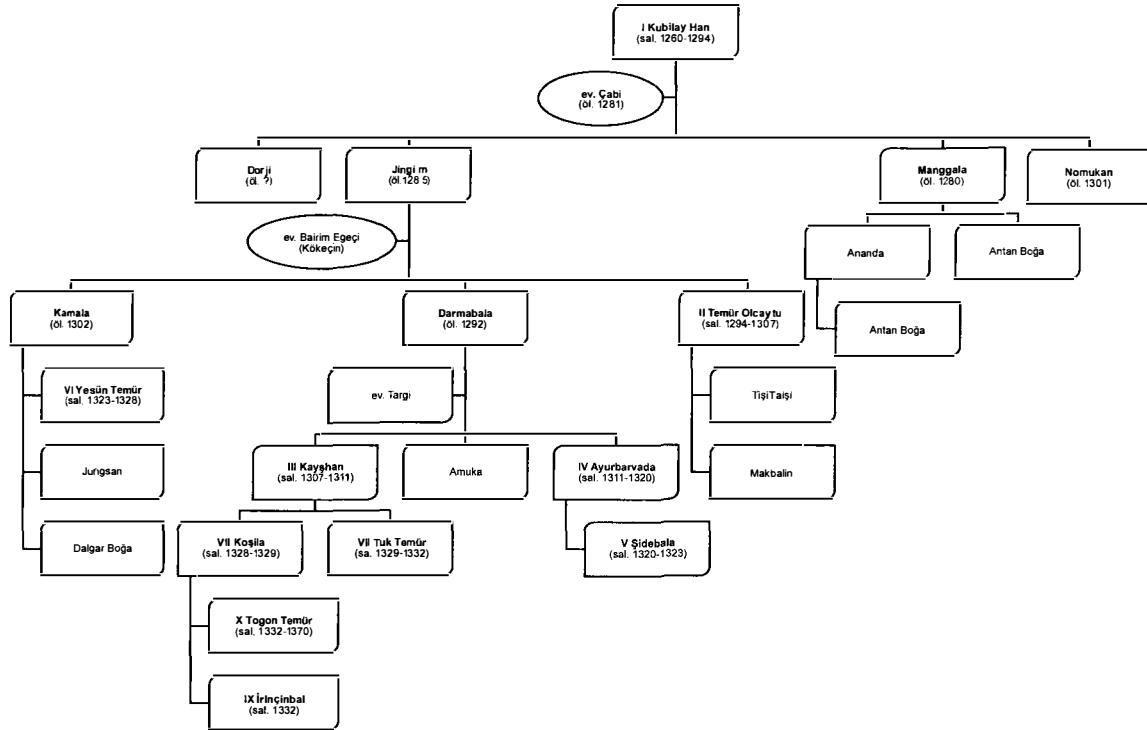
Ek II

Soy Kütükleri

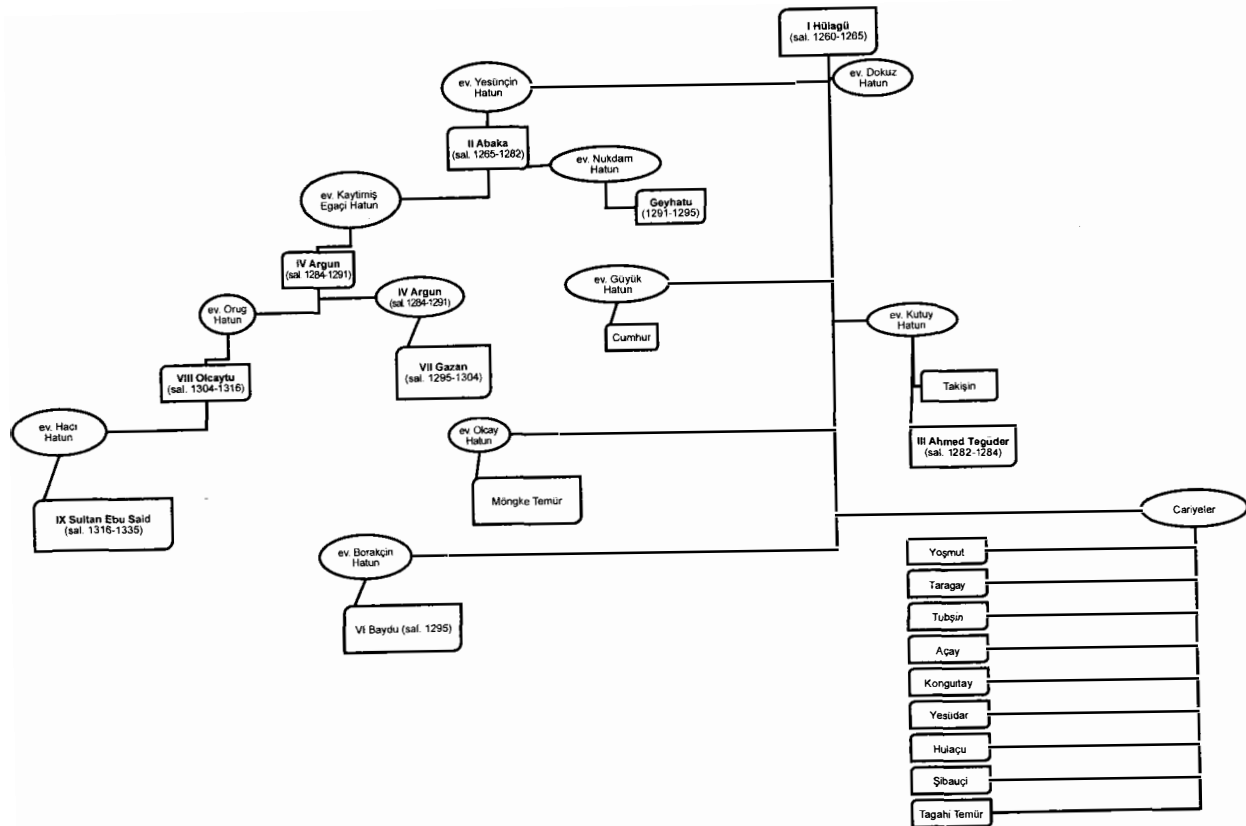
Tablo 1	Yeke Moğol Ulusu Hanlarının Soy Kütüğü
Tablo 2	Yuan İmparatorlarının soy kütüğü (Kubilay Han'ın oğullarının bir kısmı listelenmiştir)
Tablo 3	İlhanlıların Soy Kütüğü
Tablo 4	Ögedeyoğullarının Soy Kütüğü
Tablo 5	Çağatayoğullarının Soy Kütüğü (Hatun unvanına sahip olan ve olmayan bazı anneler, çocuklarının sayısının fazlalığı nedeniyle listelenmemiştir)
Tablo 6	Cuçioğullarının Soy Kütüğü (Toktamış'ın oğullarından sonra soy kütüğü oldukça karışıktır)

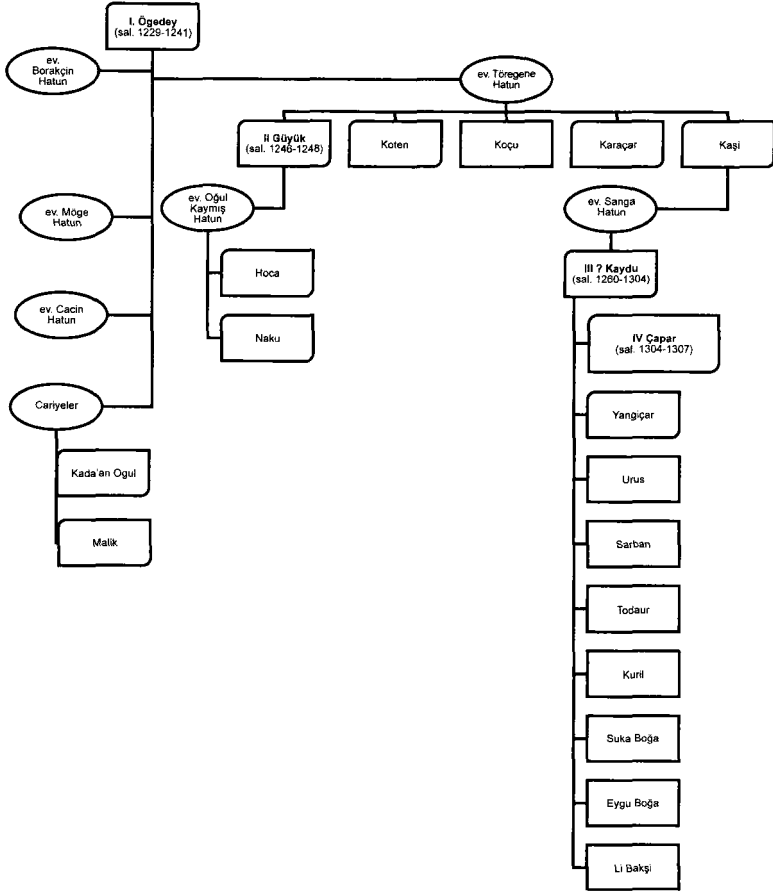
Tablo 1 Yeke Moğol Uluşu Hanlarının Soy Kütüğü

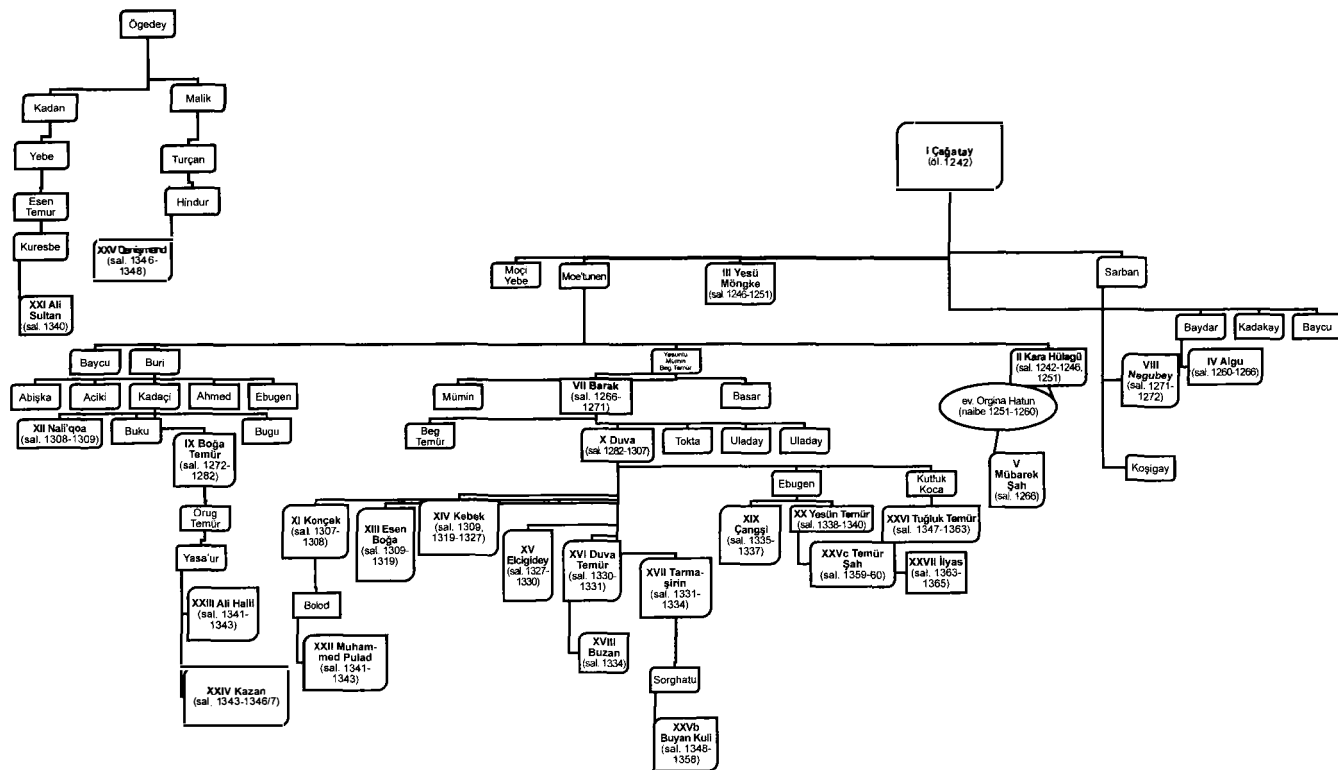
Tablo 2 Yuan İmparatorlarının soy kütüğü (Kubilay Han'ın oğullarının bir kısmı listelenmiştir)

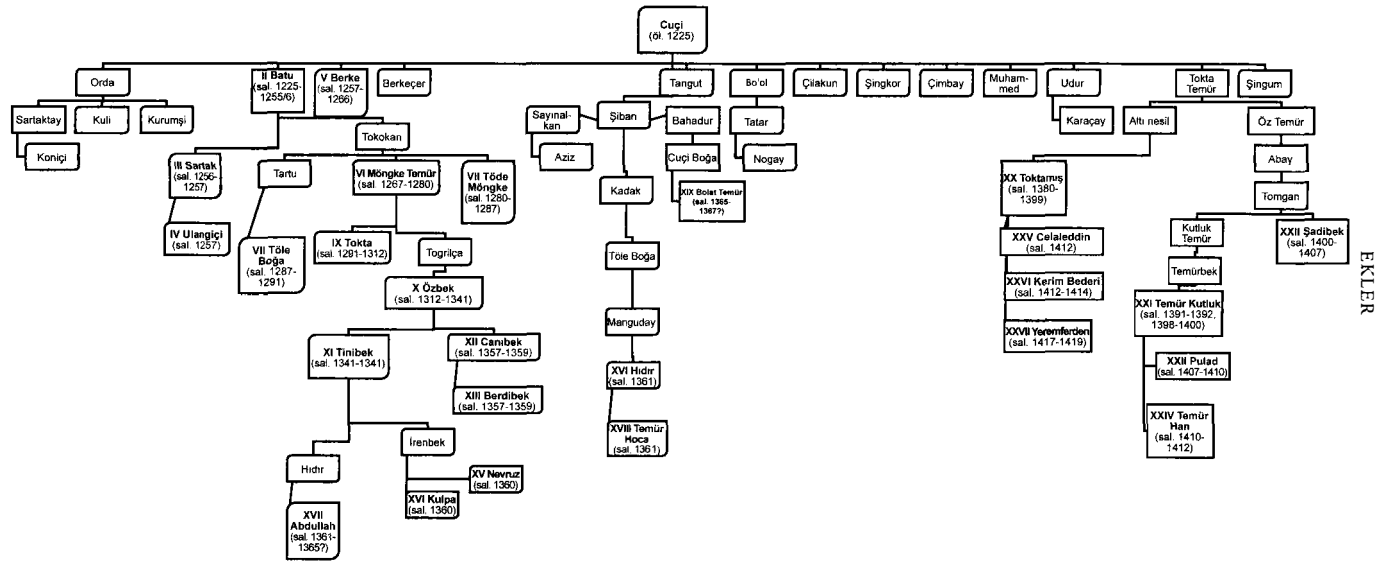

Tablo 3 İlhanlıların Soy Kütüğü

Tablo 4 Ögedeyoğullarının Soy Kütüğü

Tablo 6 Cuçiogullarının Soy Kütüğü (Toktamış'ın oğullarından sonra soy kütüğü oldukça karışıktır)

Ek III

Zamandizin

Tarih	Doğu Asya
1115	Cürçen boyunun birleşerek Jin devletini kurması
1125	Jin İmparatorluğu'nun Liao İmparatorluğu'nu fethi
1160	Yesügey'in Börte'yi eş olarak alması
1162	Temuçin'in (Cengiz Han) doğumu
1164	Moğol boylar birliğinin Jin-Tatar ittifakınca yenilgiye uğratılması; Moğol Hanı Kutula'nın ölümü
1187	Camuka'nın Dalan-baljut'ta Temuçin'i yenmesi. Temuçin'in Jin İmparatorluğu'na sığınması
1195	Temuçin'in Moğolistan'a dönüşü
1196–1197	Temuçin ve Tuğrul'un Tatarlara karşı Jin İmparatorluğu'yla ittifak kurması.
1198	<i>Cuyin</i> lerin Jin İmparatorluğu'na karşı ayaklanması.
1199	Temuçin ve Tuğrul'un Naymanlara karşı seferi
1201	Camuka'nın Temuçin ve Tuğrul'a karşı Gürhanlı boylar birliğini kurması
1202	Moğolların Dalan-Nemürges muharebesinde Tatarları yenmesi
1203	Temuçin'in Tuğrul'u ve Kereyitleri, Kalkacit Tepeleri muharebesinde yenmesi
1204	Moğolların Çakirmaut'ta Naymanları yenmesi ve Moğolistan'ın birleşmesi
1205	Moğolların Şia Devleti'ne akınlarının başlaması
1206	Temuçin'in kurultayda Cengiz Han unvanını alması
1207	Cuçi'nin Hoyin-İrgen'e boyun eğdirmesi
1209	Moğolların Şia Devleti'ni istilası
1210	Şia Devleti'nin Moğollara boyun eğmesi
1211	Cengiz Han'ın Jin İmparatorluğu'nu istilası

- 1212 Moğolların Jin İmparatorluğu'ndan çekilmesi ve istilanın sonbaharda yeniden başlaması
- 1214 Jin İmparatorluğu'nun Cengiz Han'a haraç göndermesi; Jin İmparatorunun Kaifeng'e yerleşmesi ve savaşında yeniden başlaması
- 1215 Zhongdu'nun ele geçirilmesi
- 1216 Hoi-yin İrgen ayaklanması
- 1218 Hoi-yin İrgen ayaklanmasının bastırılması.
- 1223 Mukali'ni ölümü; Şia Devleti'nin ayaklanması
- 1225 Cengiz Han'ın Şia Devleti'ni yeniden istilası
- 1227 Cengiz Han'ın ölümü; Şia Devleti'nin yıkılışı
- 1229 Ögedey'in Yeke Moğol Ulusu'nun yeni kağanı olması
- 1230 Moğolların Jin İmparatorluğu'nı bir kez daha istila etmesi
- 1234 Jin İmparatorluğu'nun yıkılışı
- 1235–1236 Karakurum'un inşası; Moğolların Kuzey Çin'de nüfus sayımı yapması.
- 1240 Ögedey'in ölümü; Törege'nin naibeliği.
- 1246 Güyük'ün Moğol İmparatorluğu hükümdarı olması
- 1248 Güyük'ün ölümü. Oğul Kaymış'ın naibeliği.
- 1250 Tuluyoğulları Devrimi; Möngke'nin Moğol İmparatorluğu hükümdarı olması
- 1252 Cengiz Han'a yönelik törensel ibadetlerin resmen başlaması; Dalı'nın Moğollara boyun eğmesi
- 1256 Song İmparatorluğu'na yönelik büyük istila hareketi
- 1258 Annam'ın Moğollara boyun eğmesi
- 1259 Möngke Han'ın ölümü
- 1260 İmparatorluğun parçalanması; Arık Böke ve Kubilay'ın ayrı kurultaylar toplamaları ve han seçilmeleri. İç savaşın başlaması
- 1261 Phaspa Lama'nın başrahip olması
- 1262 Kubilay'ın Karakurum'u alması; Li Tan'ın Şandong Yarımadası'nda ayaklanması
- 1264 Arık Böke'nin teslim olması
- 1265 Arık Böke'nin ölümü
- 1267 Daidu'nun inşası; Phagspa Lama'nın Yuan İmparatorluğu için yeni bir yazı sistemi geliştirmesi
- 1268 Elçilik heyetlerin Japonya'nın teslimini talep etmesi
- 1271 Kubilay'ın yeni kanunlarının uygulanması
- 1273 Moğol ordularının Song İmparatorluğu'nun Şiangyang ve Fangçeng kentlerini ele geçirmesi; Jingim'in Kubilay'ın veliahdı ilan edilmesi

- 1274 Kubilay'ın Bayan'ın komutasında 100.000 kişilik bir orduyu Song İmparatorluğu'na göndermesi; Moğolların Japonya'yı ilk kez istila etmesi; Phagspa Lama'nın emekli olması
- 1275 Song komutanı Jia Sidao'nun Dingjia Adası'nda yenilmesi
- 1276 Song başkenti Lin'an'ın Bayan'a boyun eğmesi
- 1279 Moğolların Yaişan'daki deniz zaferi; Song İmparatorluğu'nun sonu; Moğolların Pagan'ı (Burma) istilası
- 1281 Moğolların Japonya'yı ilk kez istila etmesi; Çabi Hatun'un ölümü; Moğolların Çampa'yı (Güney Vietnam) istilası
- 1285 Jingim'in istilası
- 1286 Japonya'ya karşı üçüncü bir istila hareketinden vazgeçilmesi; Moğolların Java'yı istilası
- 1287 Nayan'ın Mançurya'da ayaklanması; Kaydu'nun Moğolistan'ı istilası
- 1294 Kubilay Han'ın ölümü
- 1295 Temür Ölceytü'nün Yuan İmparatoru olması
- 1300–1303 Temür Ölceytü'nün Burma ve Tayland'ı cezalandırmak üzere akınlar başlatması
- 1304 Moğol İmparatorluğu'nda barış – *Pax Mongolica*.
- 1307 Temür Ölceytü'nün ölümü
- 1307 Kayşan'ın han olması
- 1311 Ayurbarvada'nın tahta çıkması ve Çin merkezli fikirlerin lehine olacak şekilde Kayşan'ın siyasetini tamamen terk etmesi
- 1313 Ayurbarvada'nın Konfüçyüsçü memurluk sınavlarına yeniden izin vermesi
- 1320 Şidebala'nın babasının yerine geçmesi
- 1323 Şidebala'nın Çin yanlısı siyaseti nedeniyle öldürülmesi; Yesün Temür'ün han olması
- 1328 Aragibala'nın tahta çıkışı is, yerine Koşila'nın geçişi
- 1329 Togon Temür'in El Temür'un yardımıyla kardeşini öldürerek tahta çıkışı
- 1330'lar Güney Çin'de Kızıl Türbanlılar ayaklanmasının başlaması
- 1332 Togon Temür'ün Yuan İmparatorluğu'nda tahta çıkışı
- 1340'lar Kara Veba'nın görülmesi
- 1368 Yuan Hanedanı'nın Çin'den kovulması; Ming Hanedanı'nın kuruluşu
- 1370 Togon Temür'ün Moğolistan'da ölümü
- 1388 Yuan Hanedanı'nın sonu; Kuzey Yuan Hanedanı'nın kuruluşu
- 1400'ler Moğolistan'da iç savaş dönemi

Tarih	Orta Asya
1131	Karahıtayların kuruluşu
1141	Karahıtaylardan Yelü Daşı'nın Katvan Bozkırları muharebesinde Selçuklu Sultanı Sencer'i yenmesi
1208	Moğolların İrtiş Irmağı muharebesinde Naymanları ve Merkitleri yenmesi
1209	Uygurların Cengiz Han'a boyun eğmesi
1216	II. Muhammed Harezşah'ın Afganistan'daki Gurlular İmparatorluğu'nu yenmesi
1218	Küçlük'ün öldürülmesi; Karahıtayların Cebe'ye boyun eğmesi; Moğol kervanının Orta'da katledilmesi
1219	Cengiz Han'ın Harezşahlar İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçişi
1221	Moğolların Mâverâünnehir'i fethi; Celâleddin'in İndus Irmağı boyunda yenilgiye uğratılması
1230	Dayir'in <i>tamması</i> ile Gur ve Gazne'ye girmesi
1242	Çağatay'ın ölümü.
1250–1252	Ögedeyoğullarının ve Möngke'ye karşı çıkan Çağatayoğullarının tasfiyesi
1252	Orgina'nın Çağatay Ulusu naibesi olması
1260	İmparatorluğun parçalanması
1262	Çağatay neslinden Algu'nun Arık Böke adına Orta Asya'yı işgali
1263	Algu'nun Arık Böke'ye karşı ayaklanması
1264	Algu'nun Kubilay Han ile ittifakı ve Orgina'yla evlenmesi; Çağatay Ulusu'nda nüfus sayımı
1266	Algu'nun ölümü; Mübarek Şah'ın Çağatay hanı olması; Barak'ın han olması
1267	Kaydu ve Barak arasında savaş. Katvan Barışı
1268	Kubilay'ın Kaydu'yu Yuan topraklarından çekilmeye zorlaması
1270	Herat muharebesi; İlhanlı Abaka'nın Barak'ı yenmesi; Barak'ın ölümü
1271	Kaydu'nun han olarak taç giymesi; Çağatay Hanlığı'nın Kaydu'ya bağlanması
1273	Abaka'nın Buhara'yı yağmalaması.
1282	Barak'ın oğlu Dua'nın Çağatay hanı olması
1300	Yuan kuvvetlerinin Kaydu'ya bağlı toprakları istilası
1301	Yuan ordularının Kaydu'yu yenmesi; Kaydu'nun ölümü
1303	Dua'nın Ögedey ve Çağatay Hanlıklarını kontrol altına alması
1304	Moğol İmparatorluğu'nda barış – <i>Pax Mongolica</i>
1307	Dua'nın ölümü.

- 1308 Konçek'in Nalikoay'ı yenerek tahtı ele geçirmesi
 1333 Tarmaşirin Han'ın devrilmesi
 1340'lar Kara Veba
 1347 Kazgan'ın Mâverâünnehir'de iktidarı gasp etmesi; Tuğluk Temür'ün Mogulistan'da han olması
 1358 Maverehannehir'de Çağatay idaresinin yeniden kurulması
 1365 Maverehannehir'de doğrudan Çağatay idaresinin sona erışı
 1370 Timur'un (Aksak) Maverehannehir'de iktidarı ele alışı
 1370'ler ve
 1380'ler Timur'un eski İlhanlı topraklarını fethi
 1387 Toktamış'ın Timur'a savaş açması

Tarih Orta Doğu

- 1220'ler Moğolların Horosan ve Kuzey Irak'ı yağmalaması; Beşinci Haçlı Seferi'nin sürmesi
 1230 Çormakan'ın istilası
 1234 Çormakan'ın *tamm*asının Muğan bozkırına hareketi
 1238 Çormakan'ın Ermenistan ve Gürcistan'ı istilası
 1240 Çormakan'ın ölümü; kuvvetlerinin başına Baycu'nun geçmesi
 1243 Baycu'nun Kösedag'da Selçukluları yenmesi
 1244 Harezmsahların Kudüs'ü yağmalaması
 1256 Ketboga'nın Hindistan'ı istilası; Baycu'nun Aksaray'daki Selçuklu ayaklanmasını bastırması; Hülegü'nün İsmaili Haşhaşilerini ortadan kaldırması
 1258 Bağdat Kuşatması ve Abbâsî Halifeliği'nin sonu
 1260 Moğolların Şam'ı fethi, Ayn Calûr'ta Memlûklara yenilmesi; imparatorluğun parçalanması
 1261–1262 Musul'a Moğollara karşı ayaklanma
 1262 Altın Orda'yla savaş
 1265 İlhanlıların ilk hükümdarı Hülegü'nün ölümü
 1266 Abaka'nın İlhan olması
 1268 Reşîdüddîn'in Müslüman olması
 1282 Abaka'nın ölümü; Tegüder'in İlhan olması
 1284 Tegüder'in öldürülmesi
 1284 Abaka'nın oğlu Argun'un İlhan olması
 1291 Baydu ve Geyhatu arasındaki taht mücadelesi; Geyhatu'nun İlhan olması
 1291 Memlûkların Haçlı devletlerine son vermesi
 1292 Memlûkların Anadolu'yu istilası

- 1295 Geyhatu'nun tahttan indirilmesi; Baydu'nun İlhan olması; Gazan'ın Baydu'yu tahttan indirmesi
- 1304 Moğol İmparatorluğu'nda barış – *Pax Mongolica*; Gazan'ın ölümü; Ölceytü'nün İlhan olması
- 1305 Ölceytü'nün yeni başkent Sultaniye'nin inşasına başlaması.
- 1310 Ölceytü'nün Müslüman (Şii mezhebi) olması
- 1316 Ölceytü'nün ölümü, Ebu Said'in hükümdarlığı, Emir Çoban'ın naipliği
- 1318 Ölceytü'yü zehirlediğinden kuşkulanan Reşidüddin'in idamı.
- 1319 Ebu Said'e yönelik darbe teşebbüsün Emir Çoban tarafından engellenmesi
- 1322 Memlük Sultanlığı ile barış antlaşması imzalanması
- 1335 Ebu Said'in ölümü; taht kavgaları içinde kalan İlhanlıların yıkılması
- 1340'lar Vebanın Orta Doğu'yu vurması
- 1357 Altın Orda hükümdarı Canıbek'in Tebriz'i fethi
- 1387 Timur'a (Aksak) savaş açan Toktamış'ın Azerbaycan'ı istilası
- 1391 Timur'un Altın Orda istilası; Kunduzca muharebesi
- 1402 Timur'un Ankara'da Osmanlıları yenmesi

Tarih Batıdaki Bozkırlar ve Avrupa

- 1223 Kalka Irmağı muharebesi
- 1236 Moğolların Kıpçaklara ve Bulgarlara saldırısı
- 1237 Moğolların Rus knezliklerine saldırısı
- 1239 Rus knezliklerinin fethinin tamamlanması
- 1241 Moğolların Macaristan ve Polonya'yı istilası
- 1245 Moğolların Rus knezliklerine *baskak*ları göndermesi
- 1250 Rus knezliklerinin mali bölge olarak düzenlemesi
- 1254–1259 Rus knezlikleri nüfus sayımı
- 1256 Batu'nun ölümü
- 1260 İmparatorluğun parçalanması
- 1262 İlhanlılarla savaşın başlaması
- 1266 Cenevizlilerin Kefe'de ticaret yapmasına izin verilmesi; Berke Han'ın ölümü
- 1267 Mengü Timur'un tahta çıkışı
- 1280 Mengü Timur'un ölümü; Tuda Mengü'nün tahta çıkışı, Nogay'ın kral yapıcı oluşu
- 1287 Nogay'ın Tuda Mengü'nün yerine tahta Tola Buga'yı geçirmesi
- 1290 Tola Buga'nın Nogay'a karşı ayaklanması ve idamı; Tokta'nın Cuçi hanı olması

- 1297 Tokta'nın Nogay'a karşı ayaklanması
 1299 Nogay'ın ölümü; Tokta'nın tartışmasız hükümdarlığı
 1304 Moğol İmparatorluğu'nda barış – *Pax Mongolica*
 1308 Tokta'nın ordularının Kefe'yi yağmalaması
 1312 Tokta'nın ölümü; Özbek'in tahta çıkışı
 1319 Moskova Knezi Yuri'nin *yarlık* olarak Rus kentlerinde vergi toplama hakkını elde etmesi
 1340 Özbek Han'ın ölümü
 1340'lar Kara Veba
 1341 Tinibek Han'ın tahta çıkışı; vebadan ölümü
 1342 Canibek'in Altın Orda hanı olması
 1343 Canibek'in mezhep ayaklanmalarından sonra Tana'ya saldırısı; Kefe'ye saldırısı; Kara Veba'nın Kefe'den yayılması
 1347 Cenevizliler ve Venediklilerin Altın Orda limanlarını ablukası; ticaret imtiyazlarının geri verilmesi
 1357 Canibek'in Tebriz'i fethi
 1359 Berdibek Han'ın öldürülmesi; Altın Orda'da iç savaş
 1360'lar Gök Orda'nın bağımsızlığı
 1370'lar Batıda *karaçu* Mamay Mirza'nın yükselişi
 1378 Toktamış'ın Timur'un yardımıyla Gök Orda'nın kontrolünü kazanması
 1380 Mamay'ın Kulikova'da Dmitriy Donskoy'a yenilmesi; Toktamış'ın Kalka Irmağı'nda Mamay'ı yenmesi
 1382 Toktamış'ın Poltova'da Litvanyalıları yenmesi
 1387 Toktamış'ın Timur ile (Aksak) savaşa tutuşması; Azerbaycan'ın istilası
 1391 Timur'un Altın Orda'yı istilası; Kunduzca muharebesi
 1393 Toktamış'ın Timur'un Altın Orda'daki yakını Temür Kutluk'u tahttan indirmesi
 1395 Timur'un Altın Orda'yı istilası; Terek Irmağı muharebesi ve Saray'ın yağmalanması
 1400'lar Edige'nin hâkimiyeti
 1406 Toktamış'ın ölümü.
 1480 Ahmed Han'ın Ugra Irmağı muharebesinde yenilmesi
 1502 Ahmed Han'ın Kırım Tatarlarına yenilmesi
 1505 Altın Orda'nın kesin olarak sona ermesi

Terimler Sözlüğü

A. = Arapça	
Alba kubçiri (M.)	Genelde hizmet veya mal (hayvan) olarak alınan vergi veya haraç
Alginçi (M.)	İzci
Altan Uruğ (M.)	Altın Soy veya Aile, yalnızca Cengiz Han'ın değil onun kardeşlerinin de ailesini ve soyundan gelenleri içeren kavram
Anda (M.)	Ant içmiş kardeş veya kan kardeşi
Arban (M.)	Moğol ordusunda on kişilik birlik
Atabek (T.)	Bir hanedan üyesinin vasisi
Ayrak (M.)	Mayalanmış kısırak sütü
Balcuna Yemini:	Başlangıçta Kereyitlere yenildikten sonra Temuçin'e bağlılıklarını sunan bir dizi komutanın katıldığı, muhtemelen efsanevi olay.
Baskak (T.)	Yerel bir hükümdar veya hanın temsilcisi
Bek (T.)	Boy beyi
Bokta (M.)	Moğol kadınlarının giydiği, son derece görkemli süslemelere sahip olabilen bir başlık
Cagun (M.)	Moğol ordusunda yüz kişilik birlik.
Cuyin (K.)	Jin İmparatorluğu sınırlarında hizmet veren göçebe boylar ve diğer gruplara verilen isim. Bu hizmet karşılığında ticaret imtiyazları ve koruma sağlanırdı.
Ç. = Çince	
Çao (Ç.)	Kağıt para
Çingsang (M.)	Çince <i>çingsiang</i> , baş danışman
Dalay (M.)	Tahsis edilmiş topraklar olan <i>incu</i> veya <i>kubiden</i> farklı olarak, imparatorluk hükümeti tarafından doğrudan kontrol edilen bölgeler.

Darugaçi (M.)	Yerel bir hükümdar veya hanın temsilcisi. Rusçada daruga.
Deşt-i Kıpçak (F.)	Eskiden büyük ölçüde Kıpçak Türklerinin yaşadığı, Karadeniz ve Hazar Denizi çevresinde bulunan Avrasya bozkırları
Dîvan (A. ve F.)	Bakanlıklar veya idare meclisi
Emir (A.)	Askerî komutan veya hanedandan kimse
Etügen (M.)	Moğol inancında yeryüzü tanrıçası
F. = Farsça	
Fakih (A.)	Müslüman hukukçu
fieriat (A.)	İslam Hukuku. Sözcük anlamı "yol".
fihne (F.)	Hanın temsilcisi veya yerel hükümdar.
fiulen (M.)	Moğolca çorba.
fumi Yuan (Ç.)	Savunma (Savaş) Bakanlığı
Ger (M.)	Bozkır göçebelerinin kullandığı yuvarlak çadır
Gerege (M.)	Yam erişimini sağlayan bir pasaport veya tablet
Gobi (M.)	Bodur bitkilerin yetiştiği uçsuz bucaksız bir çöl
Güregen (M.)	Damat, Cengiz soyundan bir hatunla evlenen kişi
Gürhan veya Gur-kan	Evrensel Hükümdar anlamına gelen terim. Çoğunlukla Karahıtay hükümdarlarının kullandığı bu kavram, Camuka tarafından da kısa ömürlü boylar birliğinde kullanıldı.
Hadis (A.)	Hz. Muhammed'in uygun davranış, eylem ve düşünceler olarak görülen sözleri ve eylemler
Han (M. ve T.)	Türkçede ve Moğolca kral için kullanılan terim.
Hanren (Ç.)	Kuzey Çin halkı. Yuan İmparatorluğu'nda dört kademeli hiyerarşik yapıda kullanılan bir terim. Hanları, Cürçenleri, Kitanları, Tangutları ve Korelileri içerir.
Haraç (A.)	Toprak vergisi
Hatun (M.)	Han eşi veya kızı.
Hoi-yin İrgen (M.)	Sözcük anlamı Orman Halkı. Moğolistan'ın kuzeyindeki (belki de daha ötedeki) Sibirya ormanlarında yaşayan ve göçebe olmayan çeşitli boylar için kullanılan kolektif terim.
Hutbe (A.)	Cuma namazı sırasında camide verilen vaaz. Hutbede hükümdarın adının geçmesi onun meşruiyetini kuvvetlendirirken, adının atlanması gayrimeşruluğunu belirtir.
İncu (M.)	Hanın mülkü.
İkta (A.)	Bahşedilen toprak

K. = Kitanca

Kağan (M. ve T.) Türkçede ve Moğolca imparator için kullanılan terim.

Karaçu (M.) Cengiz soyundan olmayan Moğol aristokrasisi. Karaçi olarak da yazılır.

Keşik (M.) Moğol hanının muhafız kütası

Kımız (T.) Mayalı kısırak sütü için kullanılan Türkçe terim.

Kisve (A.) Kabe'yi süsleyen siyah kumaş

Kubçur (M.) Yetişkin erkeklere uygulanan kelle vergisi.

Kubi (M.) İncu veya mülk payı. Bir kent *altan uruğ* üyeleri arasında dağıtılırken her biri *kubi* alırdı.

Kuda (M.) Evlilikle kurulan ittifak

Kurultay (M. ve T.) Göçebe önderlerinin toplantısı veya kongresi. Yeni hükümdar seçimi ve savaş gibi önemli kararlar için toplanırdı.

M. = Moğolca

Medrese (A.) İslam'da eğitim kurumu.

Memlük (A.) Sözcük anlamı köle olmakla birlikte genelde asker-kölelere verilen isim, kölemen.

Menggüren (Ç.) Moğol halkı, Yuan İmparatorluğu'ndaki hiyerarşi sisteminde kullanılan bir terim.

Mezhep (A.) İslam'da içtihat okulu; genelde dört temel Sünni mezhebinin (Hanefi, Hanbeli, Maliki ve Şafii) birinin yorumu için de kullanılır.

Minber (A.) Camide vaiz kürsüsü

Mingan (M.) Moğol ordusunda bir kişilik birlik.

Nanren (Ç.) Güney Çin halkı. Yuan İmparatorluğu'da dört kademeli hiyerarşik yapıda kullanılan bir terim. Etnik köken itibarıyla Çinli olmayanlar da dahil Song İmparatorluğu nüfusu.

Nasic (A.) Moğolların hoşlandığı altın sırmalı bir kumaş.

Nerge (M.) Moğolların düşmanı veya avı merkeze çektiği bir savaş ve avlanma yöntemi.

Noyan (M.) Ordu komutanı anlamına gelen Moğolca bir terim.

Nöker (M.) Daha kuvvetli bir kişinin çevresindeki yoldaşlar.

Orda (M.) Birisinin kampı/ordugâhı için kullanılan Moğolca sözcük. Orda veya ordu (T.) olarak da yazılır. Zamanla "saray" anlamında da kullanılan sözcük, İngilizceye "horde" olarak geçmiştir.

Payza (Ç.)	<i>Yam</i> erişimini sağlayan bir pasaport veya tablet
Semuren (Ç.)	“Yuvarlak gözlü” halklar ve batılilar (Çin’in batısı) için kullanılan terim. Yuan İmparatorluğu’nun dört kademeli hiyerarşik yapısında kullanıldı.
Seyyid (A.)	Hz. Muhammed’in soyundan gelenler
Sulde (M.)	Belli bir kişinin veya grubun ruhu.
Sünnet (A.)	Hz. Muhammed’in yolu ve yöntemi.
T. = Türkçe	
Tamga (M.)	Sözcük anlamı damga veya mühür. Aynı zamanda Katma Değer Vergisi.
Tamma (M.)	Sınırlarda konuşlanmış Moğol birliği.
Tammaçi (M.)	Tamma üyesi veya komutanı
Tarikat (A.)	Sufiliğin belli bir koluna ait kardeşlik nizamı.
Tayşi (Ç.)	Büyük üstat veya naip.
Tengri (M. ve T.)	Moğolca Tanrı. Genelde Köke Möngke Tenggeri veya Ebedi Gök olarak bilinir. Moğol dinin inancında başlıca ilah.
Tümen (M.)	Moğol ordusunda on bin kişilik birlik.
Ulus (M.)	Moğolca millet anlamına gelen terim. Genelde yalnızca Moğollar için kullanılırdı. Moğol olmayanlar için İrgen kavramı kullanılırdı.
Vâfidiler (A.)	Mülteciler. Memlûk Sultanlığı’na kaçan Moğollar (askerler dahil) için kullanılan gelen bir terim.
Wang (Ç.)	Kral, prens.
Ya’ut kuri (M.)	Jin İmparatorluğu’nda yabancı komutanlara verilen unvan, sözcük anlamı kabaca “Ayaklanmaların Bastırmasıyla Sorumlu Kişi”
Yam (M. ve T.)	Moğol devleti posta sistemi.
Yargu (M.)	Mahkeme veya soruşturma.
Yargucı (M.)	Geniş bir bölgenin yargıç veya valisi.
Yarlık (M.)	Kararname, emir.
Yasa (M.)	Cengiz Han’ın kanunları. Öncelikle göçebelere uygulanırdı.
Yasun (M.)	Kemik veya ailenin soyu. İki türü vardır: Ak (çagan) ve Kara. Ak hükümdar ailesini (Cengizogulları veya <i>altan uruğ</i>), Kara ise aristokrasiyi ifade ederdi. Kara sözcüğü sıradan halk için de kullanılırdı.
Yeke Yargucı (M.)	Yüksek yargıç veya vali.

Yosun (M.)	Moğol göçebelerinin gelenekleri, örf ve adetleri. Yosun, uygun davranış biçimlerini belirlerdi.
Yurt (T.)	Bozkır göçebelerinin yuvarlak çadırlarını ifade etmek için kullanılan Türkçe terim.
Zhongwen Qingwu (Ç.)	Sivil idarenin önemini vurgulayan ve ordunun öneminin azaltılması gerektiğini belirten Çin politikası
Zud (M.)	Yalnızca göçebelerin sürülerinin donarak ölmesine yol açmakla kalmayıp aynı zamanda hayvanların beslendiği otların üstünü örten korkunç derecede yıkıcı kar ve buz fırtınaları.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Abu Shamah, Shihab al-Din 'Abd al-Rahman ibn Isma'il al-Shafi, Tarajim rijal, al-qarnayn al-sadis wa'l-sabi al-ma'ruf bi-dhayl al-rawdatayn, ed. Muhammad Kawthari (Kahire, 1947).
- Arghun, "Lettre d'Aryun à Philippe le Bel, datée de 1289", s. 17–18, Antoine Mostaert ve Francis Woodman Cleaves (ed. ve çev.), *Les Lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Aryun et Oljeitu à Philippe le Bel* (Cambridge, MA, 1962).
- Bar Hebraeus, *The Chronography of Bar Hebraeus*, çev. E. A. W. Budge (Londra, 1932).
- Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory Abul Faraj*, çev. E. A. W. Budge (Piscataway, NJ, 2003).
- Baybars al Mansuri, Mukhtar al-Akbar: ta'rikh al-dawlah al-ayyubiyah dawlat al-mamalik al-bahriyah haata sanat 702 h, ed. 'Abd al-Hamid Salih (Kahire, 1993).
- Benedictus Polonus, "Relatio Fr. Benedicti Poloni", P. Anastasius Van Den Wyngaert (ed.), *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XII et XIV* (Floransa, 1929), 131–43.
- Benedict the Pole, "The Narrative of Brother Benedict the Pole", çev. Christopher Dawson, Christopher Dawson, *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 77–84.
- Blake, R. P. ve Frye, R. N. (ed. ve çev.), "The History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc", *HJAS* 12 (1949), 269–399.
- Bretschneider, E. (ed.), *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, 2 cilt (New York, 1967).
- Bridia, C. de, The Tatar Relation, çev. George D. Painter, s. 54–101, R. A. Skelton, Thomas E. Marston ve George D. Painter (ed.), *The Vinland Map and the Tatar Relation* (New Haven, 1965).

- Chan, Hok-lam (çev.), *The Fall of the Jurchen Chin: Wang E's Memoir on the Ts'ai-Chou Under the Mongol Siege (1233–1234)* (Stuttgart, 1993).
- Chih-Ch'ang, Li. *The Travels of the Alchemist: The journey of the Taoist Ch'ang Ch'un form China to the Hindukush at the summons of Chingiz Khan*, çev. Arthur Waley (Westport, CT, 1976).
- Clavijo, Gonzalez de, *Embassy to Tamerlane 1403–1406*, çev. Guy Le Strange (Londra, 1928).
- Cleaves, Francis W. (ed. ve çev.), *The Secret History of the Mongols* (Cambridge, MA, 1982).
- Cleaves, Francis W. (çev.), “The Biography of the Empress Cabi in the Yuan Shih”, *HUS* 3/4, böl. 1 (1979–80), 138–50.
- Conlan, Thomas D. (çev.), *In Little Need of Divine Intervention: Takezaki Suengaga's Scrolls of the Mongol Invasions of Japan* (Ithaca, 1994).
- Currie, Richard Paul (çev.), “An Annotated Translation of the Biography of Togto Temur from the Yuan Shih”, Yüksek Lisans Tezi, Ural ve Altay Çalışmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1984.
- Dawson, Christopher, ed. *Mission to Asia* (Toronto, 1980).
- Demchigdorzh, Ch (çev.), *Yuan Ukyin Sudar*, B. Sumiyabaatar ve J. Serjee (ed.) (Ulanbator, 2002).
- Dulaurier, M. Éd (ed. ve çev.), “Les Mongols d'après les historiens arméniens: Extrait de l'histoire universelle de Vartan; *Journal Asiatique* 13 (1860), 273–315.
- Dulaurier, M. Ed (ed. ve çev.), “Les mongols d'après les historiens armeniens: fragments traduits sur les textes originaux”, *Journal Asiatique* 11 (1858), 192–255, 426–73, 481–508; 16 (1860), 273–322.
- Al-Dhahabi, *Kitab Duwal al-Islam (Les Dynasties de L'Islam)*, çev. Arlette Negre (Şam, 1979).
- Dughlat, Mirza Haydar, *Tarikh-i-Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan* (1. ve 2. kitaplar), çev. Wheeler M. Thackston (Londra, 2012).
- Ermonlinskaia Letopis*, ed. A. E. Tsepkov (Ryazan", 2000).
- Grigor of Akner, “The History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc”, R. P. Blake ve R. N. Frye (ed.ve çev.), *HJAS* 12 (1949), 269–399.
- Golden, Peter B. (ed.), *The King's Dictionary The Rasulid Hexaglot*, çev. Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti ve Edmund Schutz (Leiden, 2000).
- Guyuk, “Guyuk Khan's letter to Pope Innocent IV (1246)”, İngilizce versiyonun çevirisi D. A. Maitland Muller (bkz. s. xxxix), Christopher Dawson (ed.), *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 85.

- al-Hadid, 'Abd al-Hamid ibn Hibat Allah Ibn Abi. *Sharh Nahi al Balaghah* (Beyrut, 1963). Hambis, Louis (çev.), "Le Chapitre CVII du Yuan Che", TP 38 (1945), 1-181.
- Hayton, "La Flor des Estoires de la Terre D'Orient", *RHC: documents armeniens*, 2. cilt Paris, 1896-1906.
- Hetoum, *A Lytell Cronycle*, çev. Richard Pynson, ed. Glenn Burger (Toronto, 1988).
- Het'um, "The Journey of Het'um I, King of Little Armenia to the Court of the Great Khan Möngke", çev. John Andrew Boyle, *CAJ* 9 (1964), 175-89.
- Hman-nan Yazawin (la Chronique royale birmane), Edouard Huber (ed. ve çev) "Etudes indochines: V-La Fin de la dynastie de Pagan", *BEFEO* 9 (1909), 635-62.
- Hojo Tokimune ve Hojo Masamura, "A Mobilization Order Issued by Kamakura", çev. Thomas D. Conlan, Thomas D. Conlan, *In Little Need of Divine Intervention* (Ithaca, 1994), 202.
- Hu Szu-Hui, "Yin-Shan Cheng-Yao", Paul D. Buell ve Eugene N. Anderson (ed. ve çev.), *A Soup for the Qan: Chinese Dietary Medicine of the Mongol Era asseen in Hu Szu-Hui's Yin-Shan Cheng-Yao* (Londra, 2000).
- Hulegu, "Hulegu, Mongol Il-Khan of Persia, to Louis IX, King of France (1262). Maragha", *LOE* (Burlington, VT, 2010), 156-60.
- Ibn al-Athir, *Al Kamil fi al-Tarikh*, c. XII (Beyrut, 1979).
- Ibn al-Athir, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'ta'rikh*, Böl. 3, çev. D. S. Richards (Burlington, VT, 2008).
- Ibn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta*, çev. H. A. R. Gibb (Cambridge, 1962).
- Ibn Battutah, *The Travels of Ibn Battutah*, çev. H. A. R. Gibb, ed. Tim Mackintosh-Smith (Londra, 2002).
- Ibn Battuta, *Rihala Ibn Battuta* (Beyrut, 1995).
- Ibn al-Kathir, *The Signs Before the Day of Judgment*, 2. baskı, çev. Huda Khattab (Londra, 1992).
- Ipai'tevskaia Letopis'*, ed. A. I. Tsepkov (Ryazan", 2001).
- Al-Jabarti, *Napoleon in Egypt: Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation, 1798*, çev. Shmuel Moreh (Princeton, 1993, ilk baskı: Leiden, 1975.)
- Juvaini, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik, *The History of the World-Conqueror*, çev. J. A. Boyle (Seattle, 1997).
- Juwayni, Ala-ad-Din 'Ata-Malik, Ta'rikh-i-Jahan-Gusha, ed. Mirza Muhammad Qazvini (Leiden, 1912-37).
- Juzjani, Minhaj Siraj, *Tabaqat-i-Nasiri*, ed. A. H. Habibi, 2. cilt (Kabil, 1964-5).
- Juzjani, Minhaj Siraj, *Tabakat-i-Nasiri (a History of the Muhammedan Dynasties of Asia)*, çev. Binbaşı H. G. Raverty (Kalküta, 2010).

- Kirakos of Gandzakets'i, *Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians*, çev. Robert Bedrosian (New York, 1986).
- Kirakos Gaandzakets'i, *History of the Armenians*, çev. Robert Bedrosian, <<http://rbedrosian.com/kgtoc.html>> (son erişim 12 Mayıs 2017).
- Kiracos de Gantzac, "Histoire d'Armenie", M. Brousset (çev.), *Deux Historiens Arméniens: Kiracos de Gantzax, XIII S.*, "Histoire d'Arménie"; Oukhtanès D'Ourha, X S., "Histoire en trois parties" (St. Petersburg, 1870).
- Khwandamir, Habibu's-Siyar: *The History of the Mongols and Genghis Khan*, çev. Wheeler M. Thackston (Londra, 2012).
- Letopis' Po Lavrentievskomu Spisku* (St. Petersburg, 1872).
- "Liao Shih", Karl A. Wittfogel ve Feng Chia Sheng, *History of Chinese Society: Liao 907-1125* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1949).
- Al-Maqrizi, Ahmad Ibn 'Ali. *Histoire des Sultans Mamlouks de L'Egypte*, çev. Etienne Quatremere (Paris, 1837, 1845).
- Al-Maqrizi, Ahamd Ibn 'Ali, Kitab al-Suluk li M'arifat fi Dul al-Muluk, Muham-mad Mustafi Ziyadah (ed.) (Kahire, 1956).
- Martinez, A. P. (ed. ve çev.), "The Third Portion of the History of Gazan Xan in Rasidu'd-Din's Tarix-e Mobarak-e Gazani", 6 (1986), 41-127.
- Master Roger, "Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungarie pertartaros facta", çev. Janos M. Bak, Martin Rady, Janos M. Bak, Martyn Rady ve Laszlo Veszpremy (ed.), *Anonymous and Master Roger* (Budapeşte, 2010), 132-227.
- Michell, Robert ve Nevill Forbes (ed. ve çev.), *The Chronicle of Novgorod, 1016-1471* (Londra, 1914).
- Mostaert, Antoine ve Francis W. Cleaves (ed.), *Les Lettres de 1289 et 1305 de ilhan Arghun et Oljeitu a Philippe le Bel* (Cambridge, MA, 1962).
- Mussis, Gabriele de, "Historia de Morbo", Rosemary Horrox (ed. ve çev.), *The Black Death* (Manchester, 1994).
- Al-Nasawi, Muhammad ibn Ahmad, *Sirah al-Sultan Jalal al-Din Mankubirti* (Kahire, 1953).
- En-Nesawi, Mohammed, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti*, çev. O. Houdas (Paris, 1895).
- Al-Nuwayri, Ahmad ibn 'Abd al-Wahhab. Nihayat al-Arab Fi Funun al-Adab, ed.Sa'id 'Ashur. Kahire: *Al-hayat al Misriyyat al-' ammat lil-kitab*, 1975.
- Odoricus de Portu Naonis, "Relatio de B. Odoricus de Portu Naonis", P. Anastasius Van Den Wyngaert, *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV* (Floransa, 1929), 381-495.

- Odoric of Pordenone, *The Travels of Friar Odoric*, çev. Henry Yule (Grand Rapids, MI, 2002).
- Oljeitu, "Lettre d'Olejeitu à Phillippe le Bel, datée de 1305", s. 55–7, Antoine Mostaert ve Francis Woodman Cleaves (ed. ve çev.), *Les Lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Aryun et Oljeitu à Philippe le Bel* (Cambridge, MA, 1962).
- Onon, Urgunge (çev.), *The Secret History of the Mongols: The Life and Times of Chinggis Khan* (Londra, 2001).
- Otomo Yoriyasu, "Organizing Defenses", çev. Thomas D. Conlan, Thomas D. Conlan, *In Little Need of Divine Intervention* (Ithaca, 1994), 203–4.
- Paris, Matthew, *English History*, çev. J. A. Giles (New York, 1968).
- Paris, Matthew, *Chronica Majora*, 7 cilt, ed. Henry Richards Luard (2012).
- Perfecky, George A. (ed. ve çev.), *The Hypatian Codex II: The Galician-Volynian Chronicle* (Münih, 1973).
- Plano Carpini, Iohannes de, "Ystoria Mongalorum", P. Anastasius Van Den Wyngaert, *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV* (Floransa, 1929), 27–130.
- Plano Carpini, John of, "History of the Mongols", çev. Stanbrook Abbey'deki bir rahibe, Christopher Dawson, *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 3–72.
- Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, çev. Henry Yule ve Henri Cordier, ed. Morris Rossabi (New York, 2012).
- Polo, Marco, *The Travels*, çev. Nigel Cliff (New York, 2015).
- Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, çev. William Marsden (New York, 2001).
- Polo, Marco, *The Travels*, çev. Henry Yule ve Henri Cordier (New York, 1993).
- Polo, Marco, *The Travels*, çev. R. E. Latham (New York, 1958).
- Rachewiltz, Igor de (çev.), *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, 3 cilt (Leiden, 2004 ve 2013).
- Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, 3. cilt, *Classical Writings of the Medieval Islamic World: Persian Histories of the Mongol Dynasties*, çev. Wheeler M. Thackston (Londra, 2012).
- Rashiduddin Fazlullah, *The Compendium of Chronicles*, Böl. 1–2, çev. W. M. Thackston (Cambridge, MA, 1998).
- Rashiduddin Fazlullah, *The Compendium of Chronicles*, Böl. 3., çev. W. M. Thackston (Cambridge, MA, 1998).
- Rashid al-Din, Jami' al-tawarikh, ed. B. Karimi (Tahran: Iqbal, 1983).
- Rubruck, William of, "The Journey of William of Rubruck", çev. Stanbrook Abbey'den bir rahibe, Christopher Dawson (ed.), *Mission to Asia* (Toronto, 1980), 89–220.

- Rubruc, Guillelmus de, "Itinerarium Willelmi de Rubruc", P. Anastasius Van Den Wyngaert, *Sinica Franciscana: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV* (Floransa 1929), 145–332.
- Rubruck, William of, *The Mission of Friar William of Rubruck*, çev. Peter Jackson (Indianapolis: Hackett, 2009).
- Saint-Quentin, Simon de, *Histoire Des Tartares*, ed. Jean Richard (Paris, 1965).
- Sawma, Rabban. *The Monks of Kublai Khan, Emperor of China: Medieval Travels from China through Central Asia to Persia and Beyond*, çev. E. A. Wallis Budge, giriş kısmı David Morgan (Londra, 2014).
- "Shengwu Qinzheng Lu (Bogda Bagatur Bey-e-Ber Tayılagsan Temdeglel)", Asaraltu (ed.), *Bogda Bagatur Bey-e-Ber Tayılagsan Temdeglel* (Qayılar, Çin Halk Cumhuriyeti, 1985), 3–95.
- Sima Qian, *Records of the Grand Historian: Han Dynasty II*, çev. Burton Watson (New York, 1993).
- Skelton, R. A., Thomas Marston ve George T. Painter (ed.), *The Vinland Map and the Tartar Relation* (New Haven, 1965).
- Smpad, *La Chronique Attribuée au Connetable Smbat*, çev. ve ed. Gerard Dedeyan (Paris, 1980).
- Thomas Agni of Lentini, "Thomas Agni of Lentini, Papal Legate and Bishop of Bethlehem, to all kings, priests, prelates and nobles (1 Mart, 1260). Acre", *LOE*, 153–56.
- Thomas of Spalato, *Istoriya Archiepiskopov Salony i Splita*, çev. A. I. Solopov, ed. O. A. Akimova (Moskova, 1997).
- Thomas of Split, *Historia Salonitanorum atque Spalastinorum pontificum*, Olga Peric (ed.), Damir Karbic, Mirjana Matijevic Sokol, James Ross Sweeney (çev.) (Budapeşte, 2006).
- Togen Eian, "A Letter Concerning the Mongol Threat", çev. Thomas D. Conlan, Thomas D. Conlan, *In Little Need of Divine Intervention* (Ithaca, 1994), 201.
- Al-'Umari, Ibn Fadl Allah, *Kitab Masalik al-Absar wa Mamalik al-Amsar*, ed. ve çev. K. Lech (Wiesbaden, 1968).
- Vardan Arewelc'i, "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i", çev. Robert W. Thomson, *Dumbarton Oaks Papers* 43 (1989), 125–226.
- Vartan, "Les Mongols d'après les historiens arméniens: Extrait de l'histoire universelle de Vartan", ed. ve çev. M. Ed Dulaurier, *Journal Asiatique* 13 (1860), 273–315.
- Waley, Arthur (çev.), *The Travels of an Alchemist: The Journey of the Taoist ch'angch'un from China to the Hindukush at the Summons of Chingiz Khan recorded by his Disciple Li Chih-chang* (Londra, 1963).

- Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, "The Hsi-yu Lu", çev. Igor de Rachewiltz, *Monumenta Serica* 21(1962), 1–128.
- "Yuan che: Notice sur les expeditions en Birmanie faites sous la dynastie des Yuan", Edouard Huber, "Etudes indochines: V-La Fin de la dynastie de Pagan", *BEFEO* 9 (1909), 664–79.
- "Yuan Shi chapter 98", *Ch'i-ch'ing Hsiao, The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1978), 72–91.
- "Yuan Shi chapter 99", *Ch'i-ch'ing Hsiao, The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1978), 92–124.
- "Yuan tien-chang: Chin Hui-hui mo-sha yang tso su-na", çev. Francis W. Cleaves, *JTS* 16 (1992), 72–3.
- Zenkovsky, Serge A. (ed.), *The Nikonian Chronicle*, 5 cilt, çev. Serge A. ve Betty Jean Zenkovsky (Princeton, 1986).
- Zenkovsky, Serge A. *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales* (New York, 1974).
- Zhao Hong, *Meng-Da Bei-Lu (Polnoe opisanie Mongolo-Tatar)*, çev. N. Ts. Munkuev (Moskova, 1975).

İkincil Kaynaklar

- Aigle, Denise, *The Mongol Empire between Myth and Reality* (Leiden, 2014).
- Aleman, Agusti, *Sources on the Alans: A Critical Companion* (Leiden, 2000).
- Allouche, A., "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *IJMES* 22 (1990), 437–46.
- Allsen, Thomas T., "Mongol Census Taking in Rus", 1245–1275", *HUS* 5/i (1981), 32–53.
- Allsen, Thomas T., "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century", Morris Rossabi (ed.), *China Among Equals* (Berkeley, 1983), 243–79.
- Allsen, Thomas T., "Prelude to the Western Campaigns: Mongol Military Operations in the Volga-Ural Region, 1217–1237", *AEMA* 3 (1983), 5–23.
- Allsen, Thomas T., "The Princes of the Left Hand: An Introduction to the History of the Ulus of Orda in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries", *AEMA* 5 (1985), 5–40.
- Allsen, Thomas T., "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Mongke, 1251–1259", *HJAS* 46/ii (1986), 495–521.
- Allsen, Thomas T., *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic Lands*, 1251–1259 (Berkeley, 1987).
- Allsen, Thomas T., "Mongolian Princes and Their Merchant Partner 1200–1260", *Asia Major* 3/ii (1989), 83–126.
- Allsen, Thomas T., "Mahmud Yalavac, Maa'ud Beg, 'Ali Beg, Bujir", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 122–35.

- Allsen, Thomas T. "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China", *CHCAR*, 321–413.
- Allsen, Thomas T., "Ever Closer Encounters: The Appropriation of Culture and the Apportionment of Peoples in the Mongol Empire", *Journal of Early Modern History* 1/i (1997), 2–23.
- Allsen, Thomas T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (New York, 2001).
- Allsen, Thomas T., "Technician Transfers in the Mongolian Empire", *The Central Eurasian Studies Lectures* 2 (Bloomington, IN, 2002).
- Allsen, Thomas T., "A Note on Mongol Imperial Ideology", *EMLCH* (Bloomington, 2009), 1–9.
- Amitai, Reuven, "Mongol Raids into Palestine (ad 1260–1300)", *JRAS* 2 (1987), 236–55.
- Amitai, Reuven, "Mamluk Espionage among the Mongols and Franks", *Asian and African Studies* 2 (1988), 173–81.
- Amitai-Preiss, Reuven, "In the Aftermath of 'Ayn Jalut: The Beginnings of the Mamluk–Ilkhanid Cold War", *Al Masaq* 3 (1990), 1–21.
- Amitai, Reuven, "Evidence for the Early Use of the Title Ilkhan among the Mongols", *JRAS* 1 (1991), 353–61.
- Amitai-Preiss, Reuven, "An Exchange of Letters in Arabic Between Abaya Ilkhan and Sultan Baybars (ah 667–ad 1268–9)", *CAJ* 38 (1994), 11–33.
- Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks: The Mamluk–Ilkhanid War, 1260–1281* (Cambridge, 1995).
- Amitai-Preiss, Reuven, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *JESHO* 42/1 (1999), 27–46.
- Amitai-Preiss, Reuven ve David O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy* (Leiden, 2001).
- Amitai-Preiss, Reuven, "Mongol Imperial Ideology and the Ilkhanid War against the Mamluks", *MEL* (Leiden, 2001), 57–72.
- Amitai, Reuven, "The Conversion of Teguder Ilkhan to Islam", *JSAT* 25 (2001), 15–43.
- Amitai, Reuven, "Edward of England and Abagha Ilkhan: A Reexamination of a Failed Attempt at Mongol–Frankish Cooperation", M. Gervers ve J. M. Powell (ed.), *Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusades* (Syracuse, NY, 2001), 75–82.
- Amitai, Reuven, "Turko-Mongolian Nomads and the Iqta' System in the Islamic Middle East (ca. 1000–1400)", Anatoly M. Khazanov ve Andre Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World* (Londra, 2001), 152–71.
- Amitai, Reuven, "Whither the Ilkhanid Army? Ghazan's First Campaign into Syria (1299–1300)", *WIAH*, 221–64.

- Amitai, Reuven ve Michal Biran (ed.), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden, 2005)
- Amitai, Reuven, "The Resolution of the Mongol–Mamluk War", *MTO* (Leiden, 2005), 359–90.
- Amitai, Reuven, "An Arabic Biographical Notice of Kitbugha, the Mongol General Defeated at 'Ayn Jalut", *JSAI* 33 (2007), 219–34.
- Amitai, Reuven, *Holy War and Rapprochement: Studies in the Relations between the Mamluk Sultanate and the Mongol Ilkhanate (1260–1335)* (Turnhout, 2013).
- Amitai, Reuven, "Continuity and Change in the Mongol Army of the Ilkhanate", *MME* (Leiden, 2016), 38–52.
- Anderson, Eugene N., *Food and Environment in Early and Medieval China* (Philadelphia, 2014).
- Atwood, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* (NewYork, 2004).
- Atwood, Christopher P., "Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", *IHR* 26/ii (2004), 237–56.
- Atwood, Christopher P., "Titles, Appanages, Marriages, and Officials: A Comparison of Political Forms in The Zungar and Thirteenth-Century Mongol Empires", David Sneath (ed.), *Imperial Statecraft: Political Forms and Techniques of Governance in Inner Asia, 6th–20th Centuries* (Bellingham, WA, 2006), 207–42. Yeniden basım, David Sneath ve Christopher Kaplonski (ed.), *The History of Mongolia, 2. cilt, Yuan and Late Medieval Period* (Leiden, 2010), 610–34.
- Atwood, Christopher P., "The Sacrificed Brother in the Secret History of the Mongols", *MS* 31 (2009), 189–206.
- Atwood, Christopher P. "Pu'a's Boast and Dolqolqu's Death: Historiography of a Hidden Scandal in the Mongol Conquest of the Jin", *Conference on Middle Period China, 800–1400*, Harvard Üniversitesi, 5–7 Haziran 2014.
- Atwood, Christopher P., "The First Mongol Contacts with the Tibetans", *Revue d'Etudes Tibétaines* 31 (2015), 21–46.
- Atwood, Christopher P., "Alexander, Ja'a Gambo and the Origin of the Jamugha Figure in the Secret History of the Mongols", Terigun [Teligeng 特力更] ve Li Jinxiu 李锦绣 (ed.), *Neilu Ou-Ya lishi wenhua guoji xueshu yantao hui lunwenji* 内陆欧亚历史文化国际学术研讨会论文集/*Proceedings of the International Conference on History and Culture of Central Eurasia* (Hohhot, 2015), 161–76.
- Atwood, Christopher P., "How The Secret History of the Mongols was Written", *Mongolica* 49 (2016), 22–53.

- Aubin, Jean. "L'ethnogenese des Qaraunas", *Turcica* 1 (1969), 65–95.
- Ayalon, David. "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", *Studia Islamica* 33 (1971), 97–140.
- Bade, David, *Khubilai Khan and the Beautiful Princess of Tumapel* (Ulanbator, 2002).
- Bade, David, *Of Palm Wine, Women and War: The Mongolian Naval Expedition to Java in the 13th Century* (Singapur, 2013).
- Banzarov, Dorji, "The Black Faith, or Shamanism Among the Mongols", çev. Jan Nattier ve John R. Krueger, *MS* 7 (1981–2), 53–92.
- Barfield, Thomas J., *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 bc to 1757* (Cambridge, MA, 1992).
- Barthold, W. ve Subtelny, M. E., "Sart", *EF*.
- Barthold, W. ve Boyle, J. A., "Batu", *EP*.
- Beffa, Marie-Lise, "Les noms dans l'Histoire secrete des Mongols", *EM* 27 (1996), 211–20.
- Benjamin, Craig (ed.), *The Cambridge World History*, 4. cilt, *A World with States, Empires, and Networks, 1200 bce–900 ce* (Cambridge, 2015).
- Berezin, I. N., *Tarchannyje jarlyki Töchtanyka, Timur Kuluka i Saadet-Gireja* (Kazan, 1851).
- Bihl, M. ve A. C. Moule, "De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilonaris an. 1323", *Archivum franciscanum historicum* 16 (1923), 89–112.
- Bira, Sh., "Qubilai Qʻan and "Phags-pa bLa-ma", *MEL* (Leiden, 1999), 240–9.
- Bira, Shagdaryn, "Mongolian Tenggerism and Modern Globalism: A Retrospective Outlook on Globalisation", *IA* 5 (2003), 107–17.
- Bira, Shagdaryn, "Mongolian Tenggerism and Modern Globalism: A Retrospective Outlook on Globalisation, Royal Asiatic Society'de verilen bir ders, 10 Ekim 2002", *JRAS* 14/i (2004), 3–12.
- Biran, Michal, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia* (Richmond, Birleşik Krallık 1997).
- Biran, Michal, "'Like a Mighty Wall:' The Armies of the Qara Khitai (1124–1218)", *JSAI* 25 (2001), 44–91.
- Biran, Michal, "The Battle of Herat (1270): A Case of Inter-Mongol Warfare", *WIAH*, 175–220.
- Biran, Michal, "The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan", *JAOS* 122/iv (2002), 742–52.
- Biran, Michal, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World* (Cambridge, 2005).
- Biran, Michal, *Chinggis Khan* (Londra, 2007).

- Biran, Michal, "Rulers and City Life in Mongol Central Asia (1220–1370), David Durand-Guedy (ed.), *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life* (Leiden, 2013), 257–83.
- Biran, Michal, "The Mongol Empire and Inter-Civilizational Exchange", The *CHW*, 5. cilt, *Expanding Webs of Exchange and Conflict* (Cambridge, 2015), 534–58.
- Birge, Bettine, *Women, Property, and Confucian reaction in Sung and Yuan China (960–1368)* (Cambridge, 2002).
- Black, Jeremy, *Other Pasts, Different Presents, Alternative Futures* (Bloomington, IN 2015).
- Borbone, Pier Giorgio, "Hulegu's Rock-Climbers; A Short-Lived Turkic Word in 13th–14th Century Syriac Historical Writing", Zhang Dingjing ve Abdurishid Yakup (ed.), *Studies in Turkic Philology: Festschrift in Honour of the 80th Birthday of Professor Geng Shimin* (Pekin, 2009).
- Bold, Bat-Ochir, *Mongolian Nomadic Society: A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia* (New York, 2001).
- Bosworth, Clifford E., "Khwarazm", *EP*.
- Bosworth, C. E., "Khwarazm-Shahs", *EP*.
- Bosworth, Clifford E. *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual* (Edinburgh, 2004).
- Boyle, John A. (ed.), *Cambridge History of Iran, 5. cilt, The Saljuq and Mongol Periods* (Cambridge, 1968).
- Boyle, John A., "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *CHI*, vol. 5, 303–422.
- Boyle, John A., "The Thirteenth-Century Mongols' Conception of the After Life: The Evidence of their Funerary Practices", *MS 1* (1974), 5–14.
- Boyle, John A., "The Isma'ilis and the Mongol Invasion", Seyyid Hossein Nasr (ed.), *Isma'ili Contributions to Islamic Culture* (Tahran, 1977), 7–22.
- Broadbridge, Anne F., *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds* (Cambridge, 2008).
- Broadbridge, Anne, "Marriage, Family and Politics: The Ilkhanid–Oirat Connection", *JRAS* 26/i–ii (2016), 121–37.
- Brose, Michael C., "Realism and Idealism in the 'yuanshi' Chapters on Foreign Relations", *Asia Major*, 3rd series, 19 (2006), 327–47.
- Brose, Michael C., *Subjects and Masters: Uyghurs in the Mongol Empire* (Bellingham, WA, 2007).
- Buell, Paul D. "Tribe, Qan, and Ulus in Early Mongol China, Some Prolegomena to Yuan History", Doktora Tezi, Washington Üniversitesi, 1977.

- Buell, Paul D., "The Role of the Sino-Mongolian Frontier Zone in the Rise of Cinggis-Qan", *SOM* (Bellingham, WA, 1978), 63–76.
- Buell, Paul D., "Sino-Khitan administration in Mongol Bukhara", *JAH* 13/ii (1979), 121–51.
- Buell, Paul D., "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion", *MS* 6 (1980), 41–59.
- Buell, Paul D., "Early Mongol Expansion into Western Siberia and Turkestan (1207–1219): a Reconstruction", *CAJ* 36 (1992), 1–32.
- Buell, Paul D., "Subotei Ba'atur (1176–1248)", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 13–26.
- Buell, Paul D., "Cinqai", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 95–111.
- Buell, Paul D., "Yeh-lu A-Hai (ca. 1151–ca. 1223), Yeh-lu T'u-Hua (d. 1231)", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 112–21.
- Buell, Paul D., "Saiyid Ajall (1211–1279)", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 466–79.
- Buell, Paul D. ve Eugene N. Anderson (ed.ve çev.), *A Soup for the Qan: Chinese Dietary Medicine of the Mongol Era as seen in Hu Szu-Hui's Yin-Shan Cheng-Yao* (Londra, 2000).
- Buell, Paul D., "Indochina, Vietnamese Nationalism and the Mongols", *EMLCH*, 21–9.
- Buell, Paul D., "Some Royal Mongol Ladies: Alaqa-beki, Ergene-Qatun and Others", *WHC*, 7/i (Şubat 2010), <<http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/7.1/buell.html>> (son erişim 7 Nisan 2015).
- Cahen, Claude, "Quelques Textes Négligés Concernant Les Turcomans de Rum au Moment de l'invasion Mongole", *Byzantion* 14 (1939), 131–9.
- Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, çev. J. Jones-Williams (New York, 1968).
- Chan, Hok-lam, "Naqacu the Grand Marshall, a Mongol Warlord in Manchuria during the Yuan–Ming Transition", *EMLCH* (Bloomington, 2009), 31–46.
- Chan, Hok-Lam, "Chinese Refugees in Annam and Champa at the End of the Sung Dynasty", *JSAH* 7/ii (1966), 1–10.
- Ch'en, Paul Heng-chao, *Chinese Legal Tradition Under the Mongols: The Code of 1291 as Reconstructed* (Princeton, 1979).
- Ch'en, Yuan, *Western and Central Asians in China Under the Mongols*, karton kapak baskı, çev. Ch'ien Hsing-hai ve L. C. Goodrich (Nettetal, 1989).
- Ch'i-ch'ing, Hsiao, "Mid-Yuan Politics", *CHCAR*, 490–560.
- Chiodo, Elisabetta, "History and Legend: The Nine Paladins of Činggis (Yisun Orług) According to the "Great Prayer" (Yeke oçig)", *UAJ* 13 (1994), 175–225.
- Chiodo, Elisabetta, "Praising Cinggis Qayan and His Campaigns", *UAJ* 17 (2001/2002), 189–233.

- Choi, Charles Q., "Reign Check: Abundant Rainfall May Have Spurred Expansion of Genghis Khan's Empire", *Scientific American*, 21 Mart 2012, <<http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=abundant-rainfall-may-have-spurred-expansion-of-genghis-khans-empire&page=2>> (son erişim 21 Ağustos 2013).
- Ciociltan, Virgil, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (Leiden: Brill, 2012).
- Clark, Larry V. ve Paul Alexander Draghi (ed.), *Aspects of Altaic Civilization II: Proceedings of the XVIII PIAC*, Haziran 29–Temmuz 5, 1975 (Bloomington, 1978)
- Clark, Larry V., "The Theme of Revenge in The Secret History of the Mongols", *AAC*, 33–57.
- Cleaves, Francis Woodman. "The Historicity of the Baljuna Covenant", *HJAS* 18/iii (1955), 357–421.
- Cleaves, Francis W., "The Rescript of Qubilai Prohibiting the Slaughtering of Animals by Slitting the Throat", *Journal of Turkish Studies* 16 (1992), 69–89.
- Clements, Jonathan, *A Brief History of Khubilai Khan: Lord of Xanadu, Emperor of China* (Philadelphia, 2010).
- Da-Feng, Qu, "A Study of Jebe's Expedition to Tung Ching", *AOASH* 51 (1998), 171–7.
- Dafeng, Qu, "On the Qusiqu Army and the Tamaci Army", *CAJ* 42/ii (2001), 266–72.
- Dardess, John, "Shun-Ti and the End of Yuan Rule in China", *CHCAR*, 561–686.
- Dashdondog, Bayarsaikhan, *The Mongols and the Armenians (1220–1335)* (Leiden, 2011).
- Davis, Richard L. "The Reign of Li-tsung (1224–1264)", *CHCSD*, 839–912.
- Davis, Richard L., "The Reign of Tu-Tsung and His Successors to 1279", *CHCSD*, 913–62.
- De Nicola, Bruno, "The Queen of the Chaghatayids: Orghina Khatun and the Rule of Central Asia", *JRAS* 26 (2016), 107–20.
- De Nicola, Bruno ve Charles Melville (ed.), *The Mongol's Middle East: Continuity and Transformation in Ilkhanid Iran* (Leiden, 2016).
- De Nicola, Bruno, *Women in Mongol Iran: The Khatuns, 1206–1335* (Edinburgh, 2017).
- Dechant, John, "Depictions of the Islamization of the Mongols in the Manāqib al-'rifin and the Foundation of the Mawlawi Community", *Mawlana Rumi Review* 2 (2011), 135–64.

- Delgado, James P., *Khubilai Khan's Lost Fleet: In Search of a Legendary Fleet* (Berkeley, 2008).
- DeWeese, Devin, *Islam and Native Religion in the Golden Horde* (University Park, PA, 1994).
- DeWeese, Devin “‘Stuck in the Throat of Chingiz Khān:’ Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries”, Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn (ed.), *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East* (Wiesbaden, 2006), 23–60.
- DeWeese, Devin, “Islamization in the Mongol Empire”, *CHIA*, 120–34.
- DeWeese, Devin, “Toktamish”, *EP*.
- Di Cosmo, Nicola (ed.), *Warfare in Inner Asian History (500–1800)* (Leiden, 2002).
- Di Cosmo, Nicola, *Ancient China and its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History* (New York, 2002).
- Di Cosmo, Nicola, Allen J. Frank ve Peter B. Golden (ed.), *Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age* (Cambridge, 2009).
- Dimnik, Martin, “The Siege of Chernigov in 1235”, *Medieval Studies* 41 (1979), 387–403.
- Dumas, Dominique, “The Mongols and Buddhism in 1368–1578: Facts–Stereotypes–Prejudices”, *UAJ* 19 (2005), 167–221.
- Dunnell, Ruth, “The Hsi Hsia”, Herbert Franke ve Denis Twitchett (ed.), *CHCAR*, 154–214.
- Dunnell, Ruth. *Chinggis Khan* (New York, 2010).
- Elverskog, Johan, *Buddhism and Islam on the Silk Road* (Philadelphia, 2010).
- Endicott-West, Elizabeth, *Mongolian Rule in China: Local Administration in the Yuan Dynasty* (Cambridge, MA, 1989).
- Endicott-West, Elizabeth, “Merchant Associations in Yuan China: The Ortogh”, *Asia Major* 3, no. 2 (1989), 127–53.
- Endicott-West, Elizabeth, “The Yuan Government and Society”, *CHCAR*, 608–25.
- Fedorov-Davydov, A., *The Silk Road and the Cities of the Golden Horde*, ed. Jeanine Davis Kimball, çev. Alexander Nymark (Berkeley, 2001).
- Fennell, John, *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304* (New York, 1983).
- Fitzhugh, William, Morris Rossabi ve William Honeychurch (ed.), *Genghis Khan and the Mongol Empire* (Washington, DC, 2009).
- Fleet, Kate (ed.), *Cambridge History of Turkey, vol. 1, Byzantium to Turkey 1071–1453* (Cambridge, 2009).
- Fletcher, Joseph F., “The Mongols: Ecological and Social Perspectives”, *HJAS* 46/i (1986), 11–50.

- Fletcher, Joseph F., "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire", *HUS* 3/iv (1979-1980), 236-51.
- Foltz, Richard, *Spirituality in the Land of the Noble* (Londra, 2004).
- Foltz, Richard, *Religions of Iran from Prehistory to the Present* (Londra, 2013).
- Franke, Herbert ve Denis Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China, vol. 6. Alien Regimes and Border States, 907-1368* (Cambridge, 1994).
- Franke, Herbert, "The Chin dynasty", *CHCAR*, 215-320.
- Franke, Herbert, "The Forest Peoples of Manchuria: Kitans and Jurchen", *CHEIA*, 400-23.
- Franke, Herbert, "Ahmad (?-1282)", *ITSOTK*, 538-57.
- Franke, Herbert, "Sangha (?-1291)", *ITSOTK*, 558-83.
- Frazer, James G., *The Golden Bough*, kısaltılmış baskı (New York, 1950).
- Galstyan, A. G., "The Conquest of Armenia by the Mongol Armies", *The Armenian Review* 27 (1975), 356-77.
- Goitein, Shelomo Dov, "Glimpses from the Cairo Geniza on Naval Warfare in the Mediterranean and on the Mongol Invasion", *Studi Orientalistici in honore di Levi Della Vida* 1 (1956), 393-408.
- Golden, Peter B., "The Peoples of the Russian Forest Belt", *CHEIA*, 229-55.
- Golden, Peter B., "Tatars", *EP*.
- Golden, Peter B., "The Karakhanids and Early Islam", *CHEIA*, 343-70.
- Golden, Peter B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Wiesbaden, 1992).
- Golden, Peter B., "The World of the Rasulid Hexaglot", Peter B. Golden (ed.), *The King's Dictionary The Rasulid Hexaglot*, çev. Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti ve Edmund Schutz (Leiden, 2000), 1-24.
- Gommans, Jos, "Warhorse and Post-nomadic Empire in Asia, c. 1000-1800", *Journal of Global History* 2 (2002), 1-21.
- Gongor, "The Twelve Tumen of the Aglag Khuree Khalkha Mongols", David Sneath ve Christopher Kaplonski (ed.), *The History of Mongolia, Vol. 2, Yuan and Late Medieval Period* (Leiden, 2010), 508-21.
- Halperin, Charles J., *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History* (Bloomington, 1987).
- Halperin, Charles J., *The Tatar Yoke: The Image of the Mongols in Medieval Russia* (Bloomington, 1985, 2009).
- Halperin, Charles J., *Russia and the Mongols: Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia* (Bükreş, 2007).

- Halperin, Charles J., "Ivan IV and Chinggis Khan", Charles J. Halperin, *Russia and the Mongols: Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia* (Bükreş, 2007), 277–97.
- Hassan, Mona, *Longing for the Lost Caliphate: A Transregional History* (Princeton, 2016).
- Haw, Stephen G., *Marco Polo's China: A Venetian in the realm of Kubilai Khan* (New York, 2006).
- Haw, Stephen G., "Cathayan Arrows and Meteors: The Origins of Chinese Rocketry", *Journal of Chinese Military History* 2 (2013), 28–42.
- Heissig, Walther, *The Religions of Mongolia*, çev. Geoffrey Samuel (Berkeley, 1980).
- Henthorn, W. E., *Korea: The Mongol Invasions* (Leiden, 1963).
- Herman, John E., "The Mongol Conquest of Dali: The Failed Second Front", *WIAH* (Leiden, 2002), 295–334.
- Hesse, Klaus, "On the History of Mongolian Shamanism in Anthropological Perspective". *Anthropos* 82/iv (1987), 403–13.
- Heywood, C. J., "Filling the Black Hole: The Emergence of the Bithynian Atamanates", K. Cicek, vd. (ed.), *The Great Ottoman–Turkish Civilisation 1. cilt* (İstanbul, 2000), 107–15.
- Hirotsoshi, Shimo, "Two Important Persian Sources on the Mongol Empire", *EM* 27 (1996), 221–4.
- Hodgson, Marshall G. S., *The Order of the Assassins* (New York, 1955).
- Hodgson, Marshall G. S., *The Venture of Islam, vol. 3, The Gunpowder Empires and Modern Times* (Chicago, 1977).
- Hope, Michael, "The Transmission of Authority through the Quriltais of the Early Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (1227–1335)", *MS* 35 (2012), 87–116.
- Hope, Michael, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran* (Oxford, 2016).
- Houston, G. W., "An Overview of Nestorians in Inner Asia", *CAJ* 24/i (1980), 60–8.
- Huber, Edouard, "Etudes indo-chines: V. – La Fin de la Dynastie de Pagan", *BEFEO* 9 (1909), 633–80.
- Humphreys, R. S., *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus 1192–1260* (Albany, 1977).
- Hyistendahl, Maria, "Roots of Empire", *Science* 337/6102 (28 Eylül 2012), 1596–9, doi: 10.1126/science.337.6102.1596 (son erişim 21 Ağustos 2013).
- Imber, Colin, *The Ottoman Empire* (Londra, 2002).
- Jackson, Peter, "The Dissolution of the Mongol Empire", *CAJ* 22 (1978), 186–244.

- Jackson, Peter, "The Crisis in the Holy Land in 1260", *English Historical Review* 95(1980), 481–513.
- Jackson, Peter (ed.), *Cambridge History of Iran, vol. 6, The Timurid and Safavid Periods* (Cambridge, 1986).
- Jackson, Peter, "The Crusade Against the Mongols (1241)", *The Journal of Ecclesiastical History* 42/1 (1991), 1–18.
- Jackson, Peter, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History* (Cambridge, 1999).
- Jackson, Peter, "From Ulus to Khanate: The Making of the Mongol States, c. 1220–1290", *MEL*, 12–38.
- Jackson, Peter, *The Mongols and the West* (Harlow, Birleşik Krallık, 2005).
- Jackson, Peter, "The Mongols and the Faith of the Conquered", *MTO*, 245–90.
- Jackson, Peter, "Medieval Christendom's Encounter with the Alien", *TIWBME*, 31–54.
- Jackson, Peter, "The Testimony of the Russian "Archbishop" Peter Concerning the Mongols (1244/5): Precious Intelligence or Timely Disinformation?", *JRAS* 26/i–ii (2016), 65–77.
- Jackson, Peter, "Batu b. Jochi b. Chinggis Khan", *EF*.
- Jackson, Peter, *The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion* (NewHaven, 2017).
- Jagchid, Sechin, "Mongolia and the West", *EM* 27 (1996), 183–97.
- Jagchid, Sechin, "Patterns of Trade and Conflict Between China and the Nomadic Peoples of Mongolia", Sechin Jagchid (ed.), *Essays in Mongolian Studies* (Provo, UT, 1987), 3–20.
- Jamal, Nadia Eboo, *Surviving the Mongols: Nizari Qubistani and the Continuity of Ismaili Tradition in Persia* (Londra, 2002).
- Jamsran, L., "The Crisis of the Forty and the Four", David Sneath ve Christopher Kaplonski (ed.), *The History of Mongolia, vol. 2, Yuan and Late Medieval Period* (Leiden, 2010), 497–507.
- Jenkins, Gareth, "A Note on Climatic Cycles and The Rise of Chingis Khan", *CAJ* 18 (1974), 217–26.
- Jessee, Scott ve Anatoly Isaenko, "The Military Effectiveness of Alan Mercenaries in Byzantium, 1301–1306", *Journal of Medieval Military History* 11 (2013), 107–32.
- Khan, Iqtidar Alam, "Coming of Gunpowder to the Islamic World and North India: Spotlight on the role of the Mongols", *JAH* 30/i (1996), 27–45.
- Khowaiter, A. A., *Baibars the First: His Endeavours and Achievements* (Londra, 1978).
- Kim, Hodong, "The Early History of the Moghul Nomads: The Legacy of the Chaghatai Khanate", *MEL*, 290–318.

- Kim, Hodong, "A Reappraisal of Guyug Khan", *MTO*, 309–38.
- Kim, Hodong, "The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges Over Eurasia", *Journal of Central Eurasian Studies* 1 (2009), 15–42.
- Kim, Hodong, "Was "Da Yuan" a Chinese Dynasty?", *JSYS* 45 (2015), 279–305.
- Kim, Hyun Jin. *The Huns* (Londra, 2016).
- Kolbas, Judith, *The Mongols in Iran: Chingiz Khan to Uljaytu 1220–1309* (Londra, 2006).
- Kolbas, Judith, Timothy May ve Vlastimil Novak, *Anatolian Early 14th Century Coin Hoard* (Prag, 2011).
- Kolbas, Judith, "Historical Epic as Mongol Propaganda? Juwayni's Motifs and Motives", *MME*, 155–71.
- Komaroff, Linda ve Stefano Carboni (ed.), *The Legacy of Genghis Khan* (New York, 2003).
- Komaroff, Linda (ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan* (Leiden, 2006).
- Колодзейчик, Дариуш, Попытки восстановления монгольской традиции в Крымском ханстве начала XVII века: байса, Тат ве Тавгач », *Золотоо рдынское Обозрение* 4/i (2015), 91–101.
- Krawulsky, Dorothea, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din* (Frankfurt, 2011).
- K'uan-chung, Huang, "Mountain Fortress Defence: The Experience of the Southern Sung and Korea in Resisting the Mongol Invasion", Hans Van de Ven (ed.), *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2000), 222–51.
- Kwanten, Luc. "The Career of Muqali: A Reassessment". *The Bulletin of Sung and Yuan Studies* 14 (1978), 31–8.
- Lambton, Ann K. S., "Mongol Fiscal Administration in Persia", *Studia Islamica* 64 (1986), 79–99.
- Lambton, Ann K. S., *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic and Social History, 11th–14th Century* (Albany, 1988).
- Lambton, Ann K. S., "The Athar wa ahyā' of Rashid al-Din Fadl Allah Hamadani and His Contribution as an Agronomist, Arboriculturist and Horticulturalist", *MEL* (Leiden, 1999), 126–54.
- Lane, George, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran: A Persian Renaissance* (New York, 2003).
- Lewisohn, Leonard, "Overview: Iranian Islam and Persianate Sufism", Leonard Lewisohn (ed.), *The Legacy of Medieval Persian Sufism* (Londra, 1992), 11–43.
- Lewisohn, Leonard, *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmud Shabistari* (Surrey, 1995).

- Lindner, Rudi, "What Was a Nomadic Tribe?", *Comparative Studies in Society and History* 24/iv (1982), 689–711.
- Lippard, Bruce G. "The Mongols and Byzantium, 1243–1341", Ural ve Altay Çalışmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1983.
- Mackerras, Colin, "The Uighurs", *CHIA*, 317–42.
- Madden, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, ders kitabı 3. baskı (Lanham, MD, 2014).
- Maierov, Alexander V., "The Mongol Invasion of South Rus' in 1239–1240s: Controversial and Unresolved Questions", *Journal of Slavic Military Studies* 29/iii (2016), 473–99.
- Manz, Beatrice Forbes, "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty", *Iranian Studies* 21 (1988), 105–22.
- Manz, Beatrice Forbes, *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge, 1991).
- Manz, Beatrice Forbes, "The Rule of Infidels: The Mongols and the Islamic world", David O. Morgan ve Anthony Reid (ed.), *NCHI*, c. 3, *The Eastern Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries* (Cambridge, 2010), 128–68.
- Manz, Beatrice Forbes, "The Mongol Empire as an Adaptation of the Mongol Empire", *JRAS* 26/i–ii (2016), 281–92.
- Minorsky, Vladimir, "Caucasia III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", *BSOAS* 16 (1952), 215–38.
- Martin, H. Desmond, *The Rise of Chingis Khan and His Conquest of North China* (Baltimore, 1950).
- Martin, Janet. "The Land of Darkness and the Golden Horde: the Fur Trade Under the Mongols XIII–XIVth Centuries", *CMRS* 19/iv (1978), 401–21.
- Martinez, A. P., "The Third Portion of the History of Gazan Khan in Rasidu'd-Din's Tarix-e Mobarak-e Gazani", *AEMA* 6 (1986), 41–127.
- Martinez, A. P., "Some Notes on the Il-Xanid Army", *AEMA* 6 (1986), 129–242.
- Marshall, Robert, *Storm from the East: From Genghis Khan to Khubilai Khan* (Berkeley, 1993).
- Маслюженко, Д.Н., "Тюрко-монгольские традиции в «государстве кочевых узбеков» хана Абу-л-Хайра", *Золотоордынское Обозрение* 2/iii (2014), 121–38.
- May, Timothy, "The Mechanics of Conquest and Governance: The Rise and Expansion of the Mongol Empire, 1185–1265", Doktora Tezi, Wisconsin-Madison Üniversitesi, 2004.
- May, Timothy, "Nokhod to Noyad: Chinggis Khan's Social Revolution", *Mongolica* 19 (2006), 296–308.

- May, Timothy, "Jamuqa and the Education of Chinggis Khan", *Acta Mongolica* 6(2006), 273–86.
- May, Timothy, "A Mongol–Ismaili Alliance? Thoughts on the Mongols and Assassins", *JRAS* 14 (2006), 231–9.
- May, Timothy, *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System* (Barnsley, Birlleşik Krallık; 2007 ve Yardley, PA, 2007).
- May, Timothy, *Culture and Customs of Mongolia* (Westport, CT, 2009).
- May, Timothy, *The Mongol Conquests in World History* (Londra, 2012).
- May, Timothy, "Livestock and Warfare: Livestock Herding as Warfare in the Mongol Empire", sunulan bildiri, *Central Eurasian Studies Society Conference*, 3–6 Ekim 2013, Wisconsin-Madison Üniversitesi, Madison, Wisconsin.
- May, Timothy, "Spitting Blood: Medieval Mongol Medical Practices", Larissa Tracy ve Kelly De Vries (ed.), *"His Brest Tobrosten": Wounds and Wound Repair in Medieval Culture* (Leiden, 2015), 175–93.
- May, Timothy, "Converting the Khan: Christian Missionaries and the Mongol Empire", *WHC* 12/ii (2015), <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/12.2/forum_may.html>
- May, Timothy, "The Mongol Art of War and the Tsunami strategy", Roman Hautala vd. (ed.), *Золотоордынская цивилизация. Научный ежегодник, Выпуск 8* (Kazan, 2015), 31–7.
- May, Timothy, "Color Symbolism in the Turko-Mongolian World, Sungshin Kim (ed.), *The Use of Color in History, Politics, and Art* (Dahlonga, GA, 2016), 51–78.
- May, Timothy, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road", *JRAS* 26 (2106), 89–106.
- May, Timothy, "Mongol Conquest Strategy in the Middle East", *MME*, 13–37.
- May, Timothy, "Ил-хаант улс ба Афганистан", pp. 299–325, çev. D. Tod ve D. Bayarsaikhan, Dashdondog Bayarsaikhan ve Christopher P. Atwood (ed.), *ИЛ-ХААДЫН СУДЛАЛ ШИНЭ ХАНДЛАГА ӨГҮҮЛЛИЙН ЭМХЭТГЭЛ* (Ulanbator, 2016).
- May, Timothy, "Grand Strategy in the Mongol Empire", *Acta Historica Mongolici* 16 (2017), 78–105.
- May, Timothy, "The Mongols as the Scourge of God in the Islamic World", Robert Gleave ve István T. Kristó-Nagy (ed.), *Violence in Islamic Thought from the Mongols to European Imperialism* (Edinburgh, 2018).
- Melville, Charles, "Padshah-i Islam: The Conversion of Sultan Mahmud GhazanKhan", *Pembroke Papers* 1 (1990), 159–77.
- Melville, Charles, "'The Year of the Elephant' Mamluk–Mongol Rivalry in the Hejaz in the Reign of Abu Sa'id (1317–1335)", *Studia Iranica* 21 (1992), 197–214.

- Melville, Charles, “‘Sometimes by the Sword, Sometimes by the Dagger’: The Role of the Isma‘ilis in Mamluk–Mongol Relations in the 8th/14th Century”, Farhad Daftary (ed.), *Medieval Isma‘ili History and Thought* (Cambridge, 1996), 247–63.
- Melville, Charles, “Abu Sa‘id and the Revolt of the Amirs in 1319”, Denise Aigle (ed.), *L'Iran Face à La Domination Mongole* (Tahran, 1997), 89–120.
- Melville, Charles, “The Ilkhan Oljeitu’s Conquest of Gilan (1307): Rumor and Reality”, *MEL*, 73–125.
- Melville, Charles, “The Keshig in Iran: The Survival of the Royal Mongol Household”, *BLGK*, 135–64.
- Melville, Charles, “Anatolia under the Mongols”, *CHT*, c. 1, 51–101.
- Menache, Sophia, “Tartars, Jews, Saracens and the Jewish–Mongol ‘Plot’ of 1241”, *History* 81 (1996), 319–42; yeniden basım *TIWBME* (Burlington, VT, 2010).
- Meserve, Ruth, “An Historical Perspective of Mongol Horse Training, Care and Management: Selected Texts”, Doktora Tezi, Ural ve Altay Çalışmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1987.
- Meserve, Ruth, “Central Eurasian Nomadic Technology: Hobbles”, *UAF* 23 (2009), 160–74.
- Meyvaert, Paul, “An Unknown Letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France”, *Viator* 9 (1980), 245–61.
- Mirgaleev, I. M., “Succession to the Throne in the Golden Horde: Replacement of the Batuids by the Tuqai-Timurids”, *GHR* 5/ii (2017), 344–51.
- Miyawaki, Junko, “The Legitimacy of Khanship Among the Oyrat (Kalmyk) Tribes in Relation to the Chinggisid Principle”, *MEL*, 319–31.
- Moffett, Samuel Hugh, *A History of Christianity in Asia, vol. 1* (San Francisco, 1992).
- Momen, Moojan, *An Introduction of Shi‘i Islam* (New Haven, 1985).
- Morgan, David, “The Mongol Armies in Persia”, *Der Islam* 56 (1979), 80–96.
- Morgan, David, “Who Ran the Mongol Empire?”, *JRAS* 114/ii (1982), 124–36.
- Morgan, David, “The Mongols and the Eastern Mediterranean”, *Mediterranean Historical Review* 4/i (1989), 198–211.
- Morgan, David, “Mongol or Persian: The Government of Ilkhanid Iran”, *HMEIR* 3 (1996), 62–76.
- Morgan, David, “Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate”, Carole Hillenbrand (ed.), *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth, vol. 2* (Leiden: Brill, 2000), 375–85.
- Morgan, David. *The Mongols*, 2. baskı (Malden, MA, 2007).

- Morgan, David, "Persian as a lingua franca in the Mongol Empire", B. Spooner ve W. L. Hanaway (ed.), *Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order* (Philadelphia, 2012), 160–70.
- Morgan, D. O., "Oldjeitu", *EP*.
- Morgan, David O. "The Empire of Tamerlane: An Unsuccessful Re-run of the Mongol Empire?", J. R. Maddicott ve D. M. Palliser (ed.), *The Medieval State: Essays Presented to James Campbell* (Londra, 2000), 233–41.
- Moses, Larry W., "A Theoretical Approach to the Process of Inner Asian Confederation", *EM* 5 (1974), 113–22.
- Moses, Larry W., "Triplicated Triplets: The Number Nine in the Secret History of the Mongols", *Asian Folklore Studies* 42 (1986), 287–94.
- Mote, F. W. *Imperial China, 900–1800* (Cambridge, MA, 2003).
- Mott, Christopher, *The Formless Empire: A Short History of Diplomacy and Warfare in Central Asia* (Yardley, PA, 2015).
- Nicolle, David, *The Mongol Warlords* (Poole, UK, 1990).
- Okada, Hidehiro, "Origins of the Dorben Oyirad", *UAF* 7 (1987), 181–211.
- Ostrowski, Donald, "Why did the Metropolitan Move from Kiev to Vladimir in the Thirteenth Century?", *California Slavic Studies* 16 (1993), 83–101.
- Ostrowski, Donald, "The Tanima and the Dual-administrative Structure of the Mongol Empire", *BSOAS* 61 (1998), 262–77.
- Ostrowski, Donald, *Muscovy and the Mongols: Cross-cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589* (Cambridge, 2002).
- Ostrowski, Donald, "The Galician-Volynian Chronicle, the Life of Alexander Nevskii and the Thirteenth-Century Military Tale", *Palaeoslavica* 15/ii (2007), 307–24.
- Ostrowski, Donald, "The Tatar Campaign of 1252", *Palaeoslavica* 17/ii (2009), 46–64.
- Ostrowski, Donald, "Simeon Bekbulatovich's Remarkable Career as Tatar Khan, Grand Prince of Rus', and Monastic Elder", *Russian History* 39/iii (2013), 269–99.
- Peacock, A. C. S., *The Great Seljuk Empire* (Edinburgh, 2015).
- Pelliot, Paul, *Les Mongols et la Papauté* (Paris, 1923).
- Petrushevsky, I. P., "Socio-economic Condition of Iran Under the Il-Khans", *CHI*, c. 5, 483–537.
- Pfeiffer, Judith, "Conversion Versions: Sultan Oljeitu's Conversion to Shi'ism (709/1309) in Muslim Narrative Sources", *MS* 22 (1999), 35–68.
- Pogossian, Zaroui, "Armenians, Mongols and the End of Times: An Overview of 13th Century Sources", *CDMP* (Wiesbaden, 2012).

- Pow, Stephen, "The Last Campaign and Death of Jebe Noyan", *JRAS* 27/i (2016), 31–51.
- Prazniak, Roxanne, "Tabriz on the Silk Roads: Thirteenth-Century Eurasian Cultural Connections", *Asian Review of World Histories* 1/i (2013), 169–88.
- Rachewiltz, Igor de, "Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period", *JESHO* 9 (1966), 88–144.
- Rachewiltz, Igor de, "Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire", *PFEH* 7 (1973), 21–36.
- Rachewiltz, Igor de, "The title Činggis Qan/Qaγan re-examined", W. Heissig ve K. Sagaster (ed.), *Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe* (Wiesbaden, 1989), 281–98.
- Rachewiltz, Igor de, Hok-Lam Chan, Hsiao Ch'i-ch'ing ve Peter W. Geier (ed.), *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period* (Wiesbaden, 1993).
- Rachewiltz, Igor de, "Muqali (1170–1223), Böi (1197–1220), Tas (1212–1239), An-T'ung (1245–1293)", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 3–12.
- Rachewiltz, Igor de, "Yeh-lu Ch'u-ts'ai, Yeh-lu Chu, Yeh-lu Hsi-liang", *ITSOTK* (Wiesbaden, 1993), 136–75.
- Rachewiltz, Igor de, "The name of the Mongols in Asia and Europe: A reappraisal", *EM* 27 (1996), 199–210.
- Raphael, Kate, "Mongol Siege Warfare on the Banks of the Euphrates and the Question of Gunpowder (1260–1312)", *JRAS* 19/iii (2009), 355–70.
- Ratchnevsky, Paul, "Sigi-Qutuqu, ein Mongolischer Gefolgsmann Im 12.–13. Jahrhundert", *CAJ* 10/ii (1965), 87–120.
- Ratchnevsky, Paul, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, çev. Thomas Nivison Haining (Cambridge, MA, 1992).
- Ravalde, Esther, "Shams al-Din Juwayni, Vizier and Patron: Mediation between Ruler and Ruled in the Ilkhanate", *MME*, 55–78.
- Richard, Jean, "La conversion de Berke et les debuts de l'islamisation de la Horded'Or", *Revue des Etudes Islamique* 35 (1967), 173–84.
- Richard, Jean, "The Mongols and the Franks", *JAH* 3 (1969), 45–58.
- Richard, Jean, "Les Causes des Victoires Mongoles d'après les Historiens Occidentaux du XIIIe Siècle", *CAJ* 23 (1979), 104–17.
- Richard, Jean, "Sur un passage de Simon de Saint-Quentin: Le costume, signe desoumission dans le monde mongol", *EM* 27 (1996), 229–34.
- Robinson, David M., *Empire's Twilight: Northeast Asia Under the Mongols* (Cambridge, MA, 2009).

- Roemer, H. R., "The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars", *CHI*, c. 6, 1–41.
- Rogers, Greg S., "An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from East Central Europe", *East European Quarterly* 30 (1996), 3–26.
- Rossabi, Morris, *Khubilai Khan: His Life and Times* (Berkeley, 1988). Yeniden basım, 2009.
- Rowell, S. C., *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345* (Cambridge, 1994).
- Rybatzki, Volker, Alessandra Pozzi, Peter W. Geier ve John R. Krueger (ed.), *The Early Mongols, Language, Culture and History* (Bloomington, 2009)
- Sasaki, Randall J. *The Origins of the Lost Fleet of the Mongol Empire* (College Station, TX, 2015).
- Satoko, Shimo. "Three manuscripts of the Mongol History of Jami' al-Tawarikh", *EM* 27 (1996), 225–8.
- Saunders, J. J., *The History of the Mongol Conquest* (Philadelphia, 1971).
- Saunders, J. J., "The Mongol Defeat at Ain Jalut and the Restoration of the Greek Empire", J. J. Saunders (ed.), *Muslims and Mongols: Essays on Medieval Asia* (Christchurch, NZ, 1977), 67–76.
- Schamiloglu, Uli, "The Qaraci Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire", *AEMA* 4 (1984), 283–97.
- Schamiloglu, Uli, "The Umdet Ul-Ahbar and the Turkic Narrative Sources for the Golden Horde and the Later Golden Horde", Hasan B. Paksoy (ed.), *Central Asian Monuments* (İstanbul, 1992), 81–93.
- Schamiloglu, Uli, "Preliminary Remarks on the Role of the Disease in the History of the Golden Horde", *CAS* 12 (1993), 447–57.
- Schamiloglu, Uli, "The Islamic High Culture of the Golden Horde", Andras J. E. Bodrogligeti (ed.), *The Golden Cycle* (Sahibqiran, 2002), 200–15.
- Schurmann, H. F., *Economic Structure of the Yuan Dynasty* (Cambridge, 1956).
- Schurmann, H. F., "Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century", *HJAS* 19 (1956), 304–89.
- Shkoliar, S. A., *Kitaikaia doognestrel'naia artilleriia* (Moskova, 1980), 251–2.
- Shiraiwa, Kazuhiko, "Inju in the Jami' al-Tavarikh of Rashid al-Din", *AOASH* 42(1988), 371–6.
- Schwarz, Henry G. (ed.), *Studies on Mongolia: Proceedings of the First North American Conference on Mongolian Studies* (Bellingham, WA, 1978)
- Moshe Sharon, *Black Banners from the East, 2. cilt. Revolt: The Social and Military Aspects of the "Abbasid Revolution"* (Kudüs 1990).

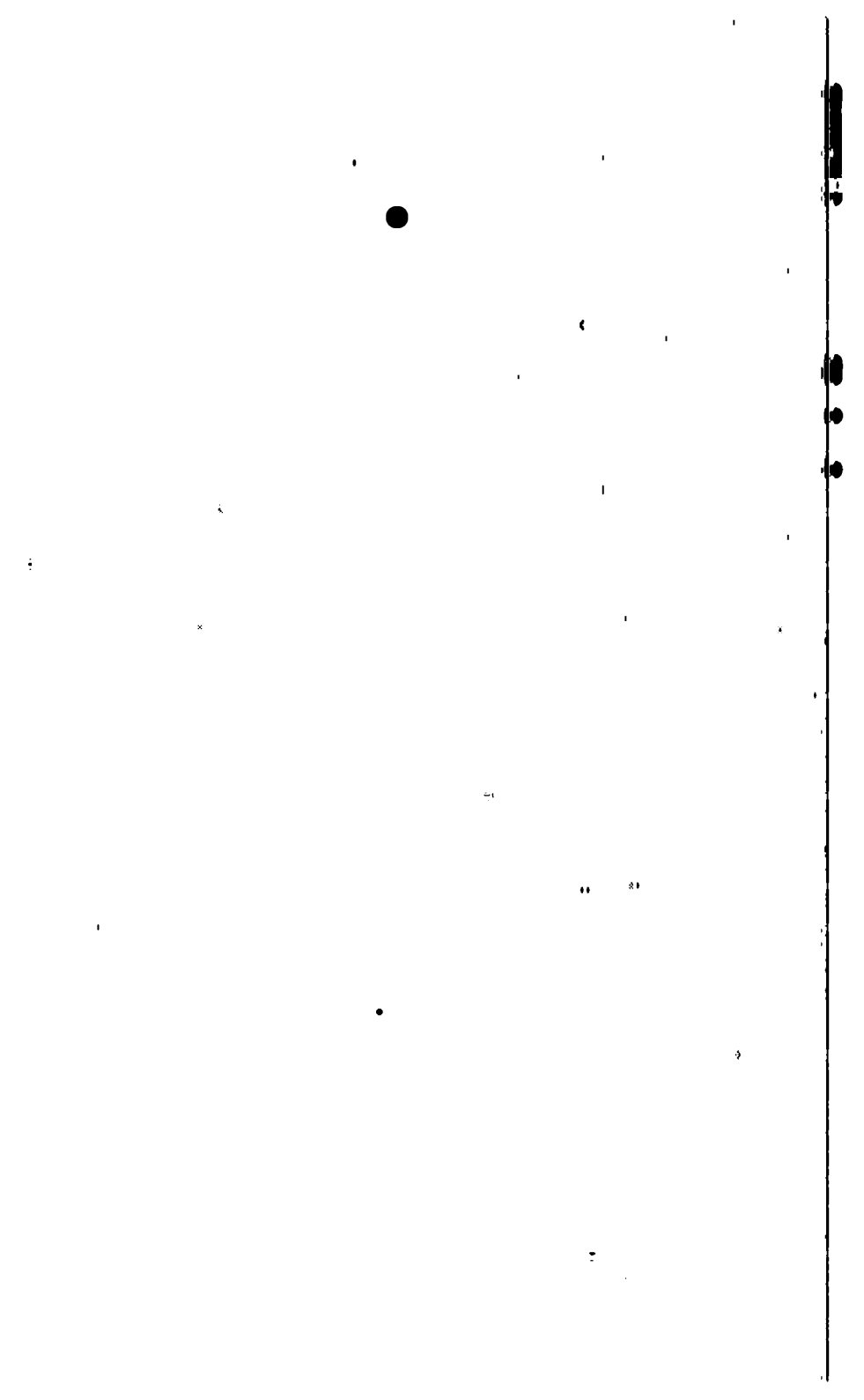
- Shimo, Hirotoşi, "The Qaraunas in the Historical Materials of the İlkhānate", *The Memoirs of the Toyo Bunko* 33 (1977), 131–81.
- Silverstein, Adam J., *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World* (Cambridge, 2007).
- Sinor, Denis, "On Mongol Strategy", Ch'en Chieh-hsien (ed.), *Proceedings of the Fourth East Asian Altaistic Conference* (Taipei, Taiwan, Aralık 1971), 238–49.
- Sinor, Denis, "Horse and Pasture in Inner Asian History", *Oriens Extremus* 19 (1972), 171–84.
- Sinor, Denis, "The Inner Asian Warriors", *JAOS* 101/ii (1981), 133–44.
- Sinor, Denis (ed.), *The Cambridge History of Early Inner Asia* (Cambridge, 1990).
- Sinor, Denis (ed.), *Aspects of Altaic Civilization III* (Bloomington, IN, 1990).
- Skaff, Jonathan Karam, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections*, 580–800 (New York, 2012).
- Smith, John Masson Jr, "Mongol and Nomadic Taxation", *HJAS* 30 (1970), 46–85.
- Smith, John Masson Jr, "Mongol Manpower and Persian Population", *JESHO* 18/iii (1975), 271–99.
- Smith, John Masson, Jr, "Demographic Considerations in Mongol Siege Warfare", *Archivum Ottomanicum* 13 (1993–4), 329–35.
- Smith, John Masson, Jr, "Mongol Society and Military in the Middle East: Antecedents and Adaptations", Yaacov Lev (ed.), *War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–15th Centuries* (Leiden, 1996), 249–66.
- Smith, John Masson Jr, "The Nomads' Armament: Home-made Weaponry", Michael Gerver ve Wayne Schlepp (ed.), *Religion, Customary Law, and Nomadic Technology* (Toronto, 2000), 51–61.
- Smith, John Masson, Jr, "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tumens", *MEL*, 39–56.
- Smith, John Masson, Jr, "Hulegu Moves West: High Living and Heartbreak on the Road to Baghdad", *BLGK*, 111–35.
- Sneath, David, *The Headless State: Kinship Society, and Misrepresentation of Nomadic Inner Asia* (New York, 2007).
- Sneath, David ve Christopher Klaponski (ed.), *History of Mongolia*, 3 cilt (Leiden, 2010).
- Somogyi, Joseph De, "Adh-Dhahabi's 'Ta'rikh al-Islam' as an Authority on the Mongol Invasion of the Caliphate", *JRAS* 4 (1936), 595–604.
- Tabuldin, Gizat, *Vsemirnaya Genealogiya Chingizidov* (Kökşetav, Kazakistan 2012).
- Thorau, Peter, "The Battle of 'Ayn Jalut: a Re-examination", P. W. Edbury, *Crusade and Settlement* (Cardiff, 1985), 236–41.
- Thorau, Peter, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, çev. P. M. Holt (Londra, 1992).

- Togan, Isenbike, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan* (Leiden, 1998).
- Togan, Isenbike, "Otichigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty", *CEMA* (Wiesbaden, 2016), 407–23.
- Tubach, Jurgen, Sophia G. Vashalomidzeve Manfred Zimmer (ed.), *Caucasus during the Mongol Period – Der Kaukasus in der Mongolenzeit* (Wiesbaden, 2012).
- Twitchett, Denis ve Paul Jakov Smith (ed.), *The Cambridge History of China, 5. cilt, Part One: The Sung Dynasty and Its Precursors, 907–1279* (Cambridge, 2009).
- Tyerman, Christopher, *God's War: A New History of the Crusades* (Cambridge, MA, 2006).
- Urban, William, *The Teutonic Knights: A Military History* (Londra, 2003).
- Vasary, Istvan, "The Origin of the Institution of Basqaqs", *AOH* 32 (1978), 201–6.
- Vasary, Istvan, "The Golden Horde Term Daruga and Its Survival in Russia", *AOH* 30 (1976), 187–97.
- Vasary, Istvan, "'History and Legend' Berke Khan's Conversion to Islam", *AAC* 3 (Bloomington, IN, 1990), 230–52.
- Vasary, Istvan, "Mongolian Impact on the Terminology of the Documents of the Golden Horde", *AOH* 48 (1995), 479–85.
- Vasary, Istvan, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365* (New York, 2005).
- Vasary, Istvan, "Oriental Languages of the Codex Cumanicus", F. Schmider ve P. Schreiner (ed.), *Il codice cumenico e il suo mondo* (Roma, 2005), 104–24.
- Vasary, Istvan, *Turks, Tatars and Russians in the 13th–16th Centuries* (Burlington, VT, 2007).
- Vasary, Istvan, "The Jochid Realm: The Western Steppe and Eastern Europe", *CHIA*, 67–85.
- Vasary, Istvan, "The Tatar Factor in the Formation of Muscovy's Political Culture", Reuven Amitai ve Michal Biran (ed.), *Nomads as Agents of Cultural Change* (Honolulu, 2015), 252–70.
- Waterson, James, *Defending Heaven: China's Mongol Wars 1209–1370* (Londra, 2013).
- Weatherford, Jack, *Genghis Khan and the Making of the Modern World* (New York, 2004).
- Werner, Cynthia, "Bride Abduction in Post-Soviet Central Asia: Marking a Shift Towards Patriarchy through Local Discourses of Shame and Tradition", *Journal of Royal Anthropological Institute* 15 (2009), 314–31.

- Werner, Cynthia, "Women, Marriage, and the Nation-State: The Rise of Nonconsensual Bride Kidnapping in Post-Soviet Kazakhstan", Pauline Jones Luong (ed.), *Transformations of Central Asian States: From Soviet Rule to Independence* (Ithaca, NY, 2004), 59–89.
- Wing, Patrick. *The Jalayirids: Dynastic State Formation in the Mongol Middle East* (Edinburgh, 2016).
- Woods, J. E. "A Note on the Mongol Capture of Isfahan", *JNES* 36 (1977), 49–51.
- Wylie, Turrell V., "The First Mongol Conquest of Tibet Reinterpreted", *HJAS* 37/i (1977), 103–33.
- Wright, David C., "Navies in the Mongol Yuan Conquest of Southern Song China, 1274–1279", *MS* 29 (2007), 207–16.
- Yamada, Nakaba, Ghenko: *The Mongol Invasion of Japan* (Londra, 1916).
- Yingsheng, Liu, "War and Peace between the Yuan Dynasty and the Chaghadaid Khanate (1312–1323)", *MTO*, 339–58.
- Zhao, George Qingzhi, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty* (New York, 2008).
- Zimonyi, Istvan ve Osman Karatay (ed.), *Central Eurasia in the Middle Ages: Studies in Honour of Peter B. Golden* (Wiesbaden, 2016).

Gazete Makaleleri

- "Foreign minister says extreme weather 'draining' Mongolia", BBC Monitoring Asia Pacific – Political Supplied by BBC Worldwide Monitoring (18 Ocak 2010 Pazartesi): 579 sözcük. LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 Ocak 2015).
- "Red Cross launches appeal to help Mongolian herders", BBC Monitoring Asia Pacific– Political Supplied by BBC Worldwide Monitoring (18 Ocak 2010 Pazartesi): 784 sözcük. LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 Ocak 2015).
- "UNICEF delivers freeze aid for Mongolian children", BBC Monitoring Asia Pacific– Political Supplied by BBC Worldwide Monitoring (2 Mart 2010 Salı): 427 sözcük. LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 Ocak 2015).
- CERNETIG, MIRO. "Famine stalks Mongolian steppes; a half million nomads on brink of starvation", *The Globe and Mail* (Canada) (10 Nisan 2000 Pazartesi): 1.402 sözcük. LexisNexis Academic, Web (son erişim 9 Ocak 2015)

Dizin

A

Abaka, İlhanlı hükümdarı 270-1, 323, 326, 332-7, 343, 378, 379, 380, 408, 412, 478, 480, 496, 502, 509-10
Abbâsi Halifeliği 168, 361, 366, 393, 510
Abdullah, Cuçi hanı 472, 497, 505
Abdurrahman 189-90, 194, 215
Aclûn kuşatması 245
Acu Noyan 271
açlık/kıtlık 371
Adriyatik Denizi 179
Afakiyye 491
Afganistan 21, 47, 89, 105, 107, 110-1, 154, 157, 165-6, 168, 324, 326-8, 330, 334, 356, 381, 386-7, 395, 417, 509; ayrıca bkz. Belh; Gur; Herat
Afrika 248, 427
ahiret 44, 120
Ahmed Fenâkatî 297, 315, 403
Ahmed Gazali 451, 453; ayrıca bkz. sufi
Aixue 318
Aka Bulgay 226
Akdeniz 82, 101, 125, 185, 244, 247, 256, 329, 399
Akka 343
Aknerli 245

Ak Orda 393, 401-2, 417, 419-20, 431, 476, 479
Aksaray muharebesi 247
Aktacı 415
Aktuba Irmağı 409
Aladağ 344
Alaka Beki 129
Ala Kamak 200-1
Alakuş Tekin 83, 93-4
Alamut kuşatması 243
Alan/Alanlar 8, 53-4, 61, 174, 225, 278, 409, 415, 434, 439, 452, 486, 493, 532-3; ayrıca bkz. Aslar
Alan Goa 8, 53, 54, 61, 225, 434, 493
Alaşan Çölü 30
alba 139, 231; ayrıca bkz. vergiler
albatu 139; ayrıca bkz. vergiler
Alçı 128-9; ayrıca bkz. güregen
alginçi 134, 513
Algirdas, Litvanya hükümdarı 434
Algu, Çağatay hanı 252-4, 370-7, 379, 381, 384, 394, 497, 504, 509
Ali Bahadır 245
alkol 37, 163, 181, 300, 358
alkolizm 155
Almalık 88, 106, 293, 368, 371, 374-5, 381, 385-7, 389-90, 393

- Altan Han 461, ayrıca bkz. Jin İmparatorluğu
- Altan Otçigin 68
- altan uruğ* 117, 147, 221, 297, 321, 336, 344, 407, 443, 480, 485, 515-6
- Altay 2, 30, 37, 47, 86-7, 105, 129, 147, 255, 367, 373, 383, 386, 518, 533, 535
- Altay Dağları 30, 47, 86-7, 105, 129, 147, 255, 367, 373, 383, 386
- altın 10, 80, 86, 96-7, 161, 196-7, 267, 360, 466, 515
- Altun, Cengiz Han'ın kızı 94, 202, 500
- Ambakay Han 52, 92
- Amu Derya 47, 101, 125, 154, 185, 236, 247, 256, 329, 367, 375, 399
- Amur Irmağı 31
- Anadolu 188, 241, 245, 333, 336, 341, 343-4, 346, 351, 415, 434, 436, 510
- Ananda 305, 313, 319-21, 395, 501
- Anbarçı 344
- anda* 64, 66, 69, 123, 149, 161, 167, 203, 249, 260
- Andican 369
- Andronikos III Palailogos, Doğu Roma (Bizans) İmparatoru 443
- Ankara 329, 511
- Annam 290-1, 303, 315, 507, 527; ayrıca bkz. Dai Viet; Vietnam
- Antakya 240, 245, 262, 333; ayrıca bkz. Prens Bohemund VI; Trablus
- Antung 300-1
- araba 158, 252
- Arabistan 326
- Aragibala 308, 495, 508
- Aral Denizi 47, 88, 329, 375, 399, 440
- Arap 101, 124-5, 185, 247, 256, 263, 322, 329
- Arapça 135, 314, 454, 513
- arban* 513
- Argun Irmağı 31, 73, 83
- Argun (Hailar) Irmağı 31, 73, 83, 191, 194, 199, 228, 337-43, 346, 362, 419, 476, 496, 502, 510
- Argun Aka 191, 194, 199, 228, 342
- Argutay 486
- Arik Böke 210, 249-55, 265, 268, 274, 360, 369-76, 417, 476, 478-9, 485, 495, 500, 507, 509
- Arik Böke soyundan gelenler 485
- aristokrasi 89
- arkeoloji 243, 400, 409
- Arpa Han 360
- Asan Han, Cuçi hükümdarı 429
- Asan Sartak Hasan 83
- asimilasyon 251
- Aslar 485; ayrıca bkz. Alanlar
- Astrahan 399, 409, 439, 475, 482, 492
- Astrahan Hanlığı 482
- Asutay 250
- Aşa Gambu 112
- atabek/atabey 195, 218-9, 341
- Attila 449
- ayaklanma 91, 102, 106, 112, 128, 207, 236, 292, 294-5, 299, 307, 309, 311, 339, 342, 345-6, 360, 404, 510
- Ayn Calûr Muharebesi 246, 248-9, 324, 466, 510
- ayrak* 37, 443
- Ayurbarvada, Yuan İmparatoru 305-7, 313, 495, 501, 508
- Ayuşiridara, Yuan İmparatoru 312, 496
- ayyaş 118-9
- Azerbaycan 101, 125, 167, 182, 185, 194, 247, 326, 330-1, 406, 423, 425, 428, 434-6, 441, 489, 511-2
- Aziz, Cuçi Hanı 10, 177, 429, 449, 453, 497, 505

B

- Baba Tükles 421
- Bağdat 125, 151, 185, 224, 244-5, 247, 261-2, 324, 327, 329-30, 336, 338, 349, 360-1, 417, 436, 465, 510
- Bağdat kuşatması 151, 244-5, 261-2
- bailo (balyos) 403
- bakireler 99,123
- Bakşi 503
- bakteri 427; ayrıca bkz. hastalık
- Bakufu 286
- Balagay 330
- Balcuna Gölü 76, 83-4
- Balcuna Yemini 79, 513
- Balcuntu* 84
- Balkanlar 182, 411, 414
- Balkaş Gölü 101, 125, 185, 222, 247, 254, 329, 367, 375, 399
- Baltık Denizi 180, 399
- Barak, Çağatay hanı 334, 375-9, 378, 394, 497-8, 504, 509
- Başkurtlar 171
- başlık 200, 513
- Batu, Cuçi hanı 170-1, 173-4, 176-80, 188, 189, 191-2, 194, 197-201, 204-5, 207, 214, 216, 219-20, 223, 241, 251, 257, 263, 330, 401, 403, 406, 409, 417, 423, 428, 429, 479, 486, 496, 505, 511, 525, 532
- Batu soyundan gelenler 428, 479
- Bayalun Hatun 443
- Bayan Han, Cuçi hanı 419
- Bayan (Merkit) 309-11
- Bayan Noyan 271-2
- Baybars, Memlük Sultanı 245-6, 248-9, 325, 333, 336, 406-7, 411, 441
- Baycu 188, 219, 244, 504, 510
- Baydar 170, 176-7, 504
- Baydu 343-4, 346-8, 496, 502, 510
- Baykal Gölü 30-1, 41-2, 86, 273, 375
- Bay Şibu 94; ayrıca bkz. Buyan Şiban
- bazaar*iler (çarşı esnafı) 345
- Bedreddin Lü'lü 325
- Bedeşhan 107
- Begic Noyan 431
- Bekaa Vadisi 246
- Bekter 57, 60-1
- Bektutmuş 77, 119, 223
- Bela IV, Macar Kralı 175-6, 178
- Belarus 433
- Belarus (Beyaz Rusya) 433
- Belgütey 57, 61, 64, 66, 71, 208, 294
- Belh 329, 375, 452
- Bengal 101, 125, 185, 247, 256, 293
- Berdibek 428-9, 433, 496, 505, 512
- Berke 169, 174, 192, 205, 214, 223, 251-4, 257, 259-60, 313, 320, 330-1, 334, 372, 373, 374, 376, 403-8, 410-1, 413, 415-6, 428-9, 440-1, 445, 479, 489, 496, 505, 511, 537, 540
- Berkeçer 505
- Beşbalık 144, 293, 375, 381
- beylikler 436
- bileg 120
- bitikçi 207, 227; ayrıca bkz. kâtip
- Bizans 43, 403, 410-1, 414-5, 443
- Bodhisattva 49
- Bodonçar 53-4, 58
- boğma 281
- Bohemund VI 240, Prens; ayrıca bkz. Antakya; Tripoli (Trablus)
- Bohemya 176
- bokta 200
- Böl 100, 537
- Bolat, Cuçi hanı 429, 497, 505
- Bolod 253, 353, 390, 497, 498, 504; ayrıca bkz. Pulad, Cuçi hanı
- Bolod Çingsang 353

- Borakçin Hatun 502-3
 Borçu 64, 129
 Borokul 102-3
 Botokuy Tarkun 102-3; ayrıca bkz. Kori
 Tümed
 Boyaoha 93-4
 boyunduruk 62, 291, 339
 bozkır 30, 37, 40-1, 48, 51-2, 78, 86,
 91, 97, 115, 170-2, 193, 307, 309,
 404, 406, 428, 449
 Börte 58, 64, 66-8, 74, 83, 94, 129,
 152, 500, 506
 Buchier, William 235
 Buda 178
 Budaşiri Hatun 309
 Budizm 47, 106, 234, 276, 295, 297,
 312-3, 319, 324, 350-1, 355, 356,
 388, 392, 421, 440, 474, 487
 Buga Noyan 341
 buğday 400
 Buhara 10, 109, 124, 329, 334, 368,
 375-7, 379, 384, 390, 392, 446, 447,
 457, 460-2, 466, 469, 472, 509
 Buhari 122, 472
 Bulgar (kent) 48, 169, 375, 398-9,
 401, 403, 410, 440
 Bulgaristan 175, 179, 410-3
 Bulgarlar 48, 169, 172, 182
 Bulukan Hatun 305, 313
 Bunyaşir, Kuzey Yuan hanı 486
 Buri 504
 Burma 284, 289, 508
 Buyan Şiban 94; ayrıca bkz. Bay Şibu
 Buzan, Çağatay hanı 389, 498, 504
 Byzantium 415, 529, 532, 533

C
 Cacirat 66
 cadı/cadılık 211
 Cafer 84, 121-2
 cagun 513
 cahiliye 354, 396
 Caka Gambu 69, 71, 77
 Camuka 66-70, 73, 75-8, 86, 102,
 506, 514
 Canıbek 425, 427, 428, 430, 433, 505,
 511
 cariye 283, 299, 383, 411
 casusluk 108, 123, 356
 Cebe 74, 104-10, 123-4, 169, 509
 Celâleddin Harezşah 154, 165, 325
 Celâyir 42, 226
 Celâyirliler 366
 Celme 68
 Cenevizliler 415-6, 425-7, 431-2, 511-2
 Cengiz Han 7, 9-10, 51-2, 58, 69, 79-
 130, 134, 136, 143-4, 147, 150-66,
 181, 183-84, 186, 191-3, 201-5,
 208, 216-7, 220, 223-4, 227, 232,
 236, 249-50, 259, 264, 274, 283,
 294, 307, 313, 330, 353, 369, 380,
 392, 399, 406, 422, 435-6, 440,
 446-8, 453, 456-8, 460-2, 464-8,
 472, 477, 480, 482, 485, 488, 490,
 492-3, 495, 500, 506-7, 509, 513,
 516
 Cengizogulları 147, 150, 170, 201, 220,
 226, 229, 336, 376, 389, 394, 436,
 480, 481, 485, 516
 cennet 264
 Cenova 408, 427
 ceza 70, 103, 170, 188, 392, 446, 448,
 452, 454, 458-9, 466
 Cezire 101, 125, 168, 185, 247
 cihat 407, 408, 411, 441, 453, 489,
 491
 cizye 262, 362
 Copernicus 331

- Cuçi 7, 11, 67, 76-7, 87, 94, 102, 104, 105, 109, 117-9, 144-8, 154, 169, 170, 171, 188, 192, 201, 208, 219, 223, 227, 251, 257, 313, 320, 323, 326, 330, 333-5, 342, 351, 356, 358, 367, 370, 372-3, 376-9, 383, 387, 390, 398-420, 423, 425-45, 474, 476, 478-9, 481, 487, 489, 491-2, 496-7, 500, 505-6, 511
- Cuçi nesli 373, 377-8, 410-1
- Cuçioğulları 203, 205, 216, 223, 238, 252-3, 255, 330, 333, 377, 400-1, 405, 407, 416-8, 444, 475, 479, 481, 489
- Cumhur 252, 502
- Curkin 70
- cuyin 49, 91-3
- Cûzcânî 121, 183-4, 186, 201, 212-4, 225-6, 256-61, 263
- Cürçen 41, 47, 49, 93, 95-6, 100, 183, 267, 278, 506, 514
- Cüveynî 67, 110, 118, 121, 124, 143, 151, 155, 183, 204, 206, 210-1, 213, 218-20, 224, 258-61, 263-4, 325, 330, 333, 335-6, 338, 406, 446-7, 454, 457, 461, 466-8, 472
- Ç
- Çabi Hatun 508
- Çağatay 7, 11, 94, 109, 117-9, 147, 150, 160-3, 165, 170, 176, 183-4, 187-8, 192, 196, 199, 203, 205, 219-20, 222-3, 252-3, 255, 258, 326, 333, 334, 335, 356, 367-70, 372-80, 384-6, 388-97, 420, 421, 426, 432, 435-6, 474-5, 478, 483-4, 487, 489, 491, 495, 497-8, 500, 504, 509
- Çağatayoğulları 199, 202-3, 206, 219, 238, 250, 253, 258, 303, 323, 326-7, 333, 356, 367-9, 371, 377, 385-6, 389, 391-3, 432, 483, 489
- Çağatay soyu 372, 374, 484, 491
- Çaka Hatun 90-91
- Çakirmaut muharebesi 78, 85, 90, 506
- Çampa 290-2, 508
- Çangçun Zi 122; ayrıca bkz. Taoculuk/ Taoizm
- Çangşi, Çağatay hanı 389, 498, 504
- Çangzhou 271
- çingsang 271, 353, 513
- çingiang 513
- çao 280, 281, 527
- Çapar, Ögedey hanı 383-6, 420, 503
- çarınıha germe 248; ayrıca bkz. işkence
- çarşılar 352
- Ça'ur 76-7
- Çeçenistan 174
- Çeçiyegen 94, 369, 500
- çerik 238
- Çerkesler 174
- Çernigov 173, 399, 434
- Çiçek Hatun 404
- Çigu 128-9
- Çila'un 88
- Çiledü 53, 54, 55
- Çin 10, 21, 29-30, 39-40, 47-9, 52, 82, 84, 93, 96, 97, 101, 108, 115, 122-3, 125, 136, 139, 140-1, 143-6, 148-9, 166, 179, 184-6, 189, 194, 199, 212, 215, 220-1, 227-9, 231, 234-9, 247, 249, 255-6, 265-6, 270-1, 273-9, 282-4, 287-8, 293, 295, 298, 302, 304, 307-9, 311-2, 316-7, 345, 354, 368-9, 377, 400, 420, 438, 471, 474-5, 478, 483, 485, 507-8, 514-6, 521
- Çin Temür 145, 166
- Çinkay 157, 163, 191, 194-5, 200, 203, 204, 208, 219, 226

Çinkay Balgasun (kent) 157
 Çinlileşme 315
 Çinlileşmiş 380
 Çiştî 467; ayrıca bkz. sufîlik
 Çoban (Emir) 356, 358-61, 363, 471, 480, 510-1
 Çobanoğulları 366
 Çongçing 249
 Çormakan 145, 154, 165-8, 174, 188, 196, 356, 510
 Çongyol, Koryo Kralı 287
 Çotan 64
 Çu Irmağı muharebesi 104

D

Dağıstan 174
 Daidu 255-6, 275-6, 279, 293-4, 303, 305, 308, 316-7, 368, 378, 382, 507
 Dai Viet 290, 292; ayrıca bkz. Annam
 Dalan-balcut muharebesi 69-70
 Dalan-Nemurges muharebesi 74-5
 danışman 100, 271, 277, 318, 411, 513
 Daniil, Kiev Knezi 173
 Dardukul Sokor 102; ayrıca bkz. Kori Tümed
 Daritay 75, 76
 Darmabala 305
 Darugaçi 136, 142-3, 513
 Darü'l-İslam 82, 120, 126, 263, 361, 441, 446, 456, 458, 460, 472
 Datong 93
 Dayan Han, Batu Möngke 487
 Dayir 154, 166, 168, 330, 381, 509
 Deccal 124, 455-6, 470-2
 deel 283
 Delhi Sultanlığı 165, 214, 256, 320, 326, 386-8, 489
 dendroloji (ağaçbilim) 32
 Derbent 330, 437
 derinin yüzülmesi 298

Deşou 305
 Deşt-i Kıpçak 104, 169-70, 181-2, 188, 398-9, 514
 Don Irmağı 173
 Dicle 108, 325, 329
 Dilşat Hatun 360
 Dimaşk Hoca 359
 Ding Daçuan 268
 Dingjia muharebesi 271
 dinî baskı 182-3, 215, 349
 Dinyeper Irmağı
 diplomasi 425-6, 462
 dirhem 364
 Dmitriy, Donskoy 433, 512
 Dmitriy, Tver Knezi 424, 430-1, 433
 Dobun Mergen 54
 doğrama 281; ayrıca bkz. ceza
 Dokuz Hatun 328, 329, 332, 407, 502
 Dolkolku 155
 donanma 270, 286-8, 416
 Dorbey Dokşin 102, 111
 drahoma (çeyiz parası) 444
 Dua, Çağatay hanı 369, 379, 381, 383-5, 389, 420, 498, 509
 Dua Temür, Çağatay hanı 498
 Duğlat 396, 484, 491
 dul 60, 119, 176, 200, 216, 223, 330, 487
 duşaka 338; ayrıca bkz. boyunduruk
 Duzong 269

E

Ebu Bekir, İlhanlı mühendis 270
 Ebu Said, İlhanlı hükümdarı 358-60, 363-6, 425, 444, 481, 496, 502, 510-1
 Edige 437-8, 480-1, 497, 512
 egemen 29, 39-40, 74, 86, 248, 368, 370, 392, 406, 438, 492
 Ehl-i Kitap 350, 442

ekberiyet 199, 254
 ekilebilir (tarıma elverişli) arazi 351
 Elbistan muharebesi 336
 elçi 122, 285, 342, 376, 403
 Elçigidey 196, 218-9, 387-8, 498
 elçilik heyeti 285
 Emevî 458, 467
 Emil Irmağı 152, 200, 367, 372
 Emir Hüseyin 432
 emperyalizm 351
 Endülüs 422
 En-Nasır Muhammed, Memlûk Sultanı 363-5
 En-Nasır Yusuf, Eyyûbî Sultanı 245
 Erdenebileg 80
 Erdene Zuu 9, 158-9, 163
 Ergene 223, 295, 369-70, 527
 Ermeni 168, 225, 244-5, 263, 322, 324, 332, 349, 408
 Ermenistan 101, 125, 167, 169, 182, 185, 237, 240, 247, 262, 324, 329, 349, 510; ayrıca bkz. Ermeni
 Esen Boğa, Çağatay hanı 386, 486-7, 498, 504
 Etügen 44, 514
 evlilik 55-7, 76, 94, 97, 129, 411, 433, 491
 Evliya Nizameddin 467-8; ayrıca bkz. Çiştî
 Eyyûbiler 457
 Ezhou kuşatması, 239, 250, 268
 ezilme 211

F

Fahrü'l-mülk 227, 229
 fakih 444
 falaka 218, 359; ayrıca bkz. işkence
 Fançeng 270

Fars (eyalet) 101, 110, 125, 158, 185, 209-11, 243, 247, 256, 302, 329, 338, 355, 400, 402, 406, 408, 412, 420, 447
 Fatima 190, 194, 211, 215, 470
 Fatima bint Kays 470
 Fenâket 106
 Fenâketî, Ahmed 297, 315, 403
 Fergana 228, 394
 Ferisiler 469
 ferman 297, 338
 Fırat Irmağı 344
 Filistin 248, 342, 450
 filo 287
 Frank 529
 Fransiskanlar 194, 210, 233-5; ayrıca bkz. Plano Carpini, John; Rubrucklu William

G

garnizon 91, 96, 114, 146
 gayrimeşruluk 253
 Gazan, İlhanlı hükümdarı 319, 341-2, 346-54, 356, 358, 362-3, 366, 395, 414, 416, 419, 421-2, 440, 476, 488-90, 496, 502, 510, 520, 534
 Gazze muharebesi 166, 329, 375, 388, 509
 generaller 267
 ger 9, 33, 38, 55, 132; ayrıca bkz. yurt
 gerege 10, 196, 198, 229, 230, 296; ayrıca bkz. *payza*; pasaport
 Geyhatu, İlhanlı hükümdarı 341, 343, 344, 345, 346, 347, 476, 496, 502, 510
 Gilan 329, 356, 535
 Gobi 30, 39, 40, 48, 49, 85, 91, 514
 Gobi çölü 48, 85

göçebe 9, 30, 32, 38-41, 48-9, 79, 88,
 92, 98, 132, 139, 146, 157-8, 170,
 172-5, 184, 189, 206, 229-30, 238,
 276, 322, 327, 332, 352, 362, 368,
 372, 380, 388, 391, 401, 409, 444,
 475-6, 513-4
 Gök Orda 382, 393, 401, 402, 417,
 419, 420, 428, 429, 432, 435, 479,
 481, 497, 512; ayrıca bkz. Bayan
 Göktürkler 29
 Grigor 16, 131, 168, 240, 245, 246,
 263, 329, 336, 448, 517, 518
 Guangzhou 293, 316
 Gur 101, 125, 166, 185, 247, 509, 514
 Gurlular İmparatorluğu 47, 458
 gut 189, 201, 237
 Güney Kafkasya 166, 167, 168, 241,
 358, 457
 Gürcistan 167, 168, 169, 174, 182,
 262, 324, 349, 510
 Gürcü 244, 245, 246, 322, 324, 332
 güregen 129, 483, 490
 Güyük 7, 140, 187, 188, 189, 191-
 200, 202, 203, 205, 208, 209, 210,
 212, 213, 215, 216, 219, 222, 223,
 224, 225, 227, 228, 232, 236, 254,
 367, 369, 370, 379, 463, 476, 479,
 495, 500, 502, 503, 507

H

Hac 314
 hadımlar 212, 268
 hadis 470
 Hakata Körfezi 285, 286
 Halaç 89
 Halep 194, 245, 329
 Halife 244, 245, 262, 366, 442, 467
 Halifelik 244, 366

Hemedan 335
 Han, Cuçi hanı; Orda Han; Koniçi
 Hanbéli 323; ayrıca bkz. mezhep
 Hanefi 323, 355, 422, 428, 515
 hangâh 442, 445
 Hangay Dağları 78
 Hangzhou 271, 279, 293, 316
 hanlık 60, 398, 401, 417, 475
 Hanren 278, 279, 514
 Hansa Birliği 180
 haraç 40, 90, 91, 92, 95, 97, 114, 135,
 139, 140, 154, 168, 171, 194, 222,
 231, 237, 240, 263, 284, 285, 289-
 93, 303, 388, 392, 409, 430, 431,
 507, 513
 Harezm 47, 101, 108, 109, 111, 118,
 122, 123, 125, 127, 128, 136, 139,
 144, 154, 166, 167, 169, 185, 186,
 228, 240, 247, 370, 375, 399, 434,
 435, 436, 440, 445, 446, 451, 462,
 466, 467
 Harezmşah 105, 106, 109, 110, 122,
 143, 144, 154, 165, 167, 325, 451,
 452, 456, 457, 461, 466, 467, 509
 Harezmşahlar İmparatorluğu 105, 107,
 108, 112, 118, 119, 120, 122, 123,
 124, 157, 165, 393, 462, 466, 509
 Harhorin 9, 10, 159, 163, 197, 221,
 296, 303, 486
 Hasan Sartak 83; ayrıca bkz. Asan Sartak
 Haşhaşiler 166, 196, 237, 242; ayrıca
 bkz. Nizariler
 hatun 208, 209, 211, 444
 hava 351
 haydutluk 267, 309, 311
 hayvanlar 34, 35, 171, 206, 209, 213,
 259, 260
 eşek 113, 355-6, 461

- deve 34-5, 38, 83, 90-2, 95, 107, 206-7
 geyik 38, 54
 fil 110, 206, 290-1, 364
 şahin 38, 58, 90, 191
 pire 427
 keçi 34, 38
 at 9, 36, 55, 82, 134, 164
 kaynak (yak) 34
 aslan 337
 kısarak 36-8, 46, 64, 513, 515; ayrıca bkz. at
 dağ sıçanı 38
 öküz 34, 38, 68, 260
 güvercin 244, 259, 325
 domuz 113, 263, 404
 beygir 36
 kurt 213
 rengeyiği 41
 yak 34
 Hazar Denizi 48, 101, 104, 110, 125, 170, 174, 185, 247, 256, 329, 356, 375, 399, 400, 439, 514
 Hazarlar 401
 Hebey 98
 helal 161, 183-4, 259, 260, 296, 298, 314, 315
 helal olmayan 161
 hendek 109, 334
hekin (evlilik temelli) 97
 Herat 328-9, 334, 356, 360, 375, 378, 490, 509, 525
 heyet 194, 208, 285, 416
 Hezhou 239
 Hıdır 429, 496, 505
 Hristiyanlık 43, 44, 180, 182, 403, 439
 Katolik 390, 403, 422, 433, 440, 445
 Hristiyan 41, 43-4, 47-8, 106, 160, 180, 182, 195, 212-3, 215, 226, 232-3, 237, 262-4, 273-4, 294, 300, 308, 312-4, 316, 318, 322, 324, 328-9, 332, 337, 349, 354, 388-90, 403-4, 407, 422, 439-40, 442-3, 448-50, 464, 468-9, 474-5
 kilise 8, 41, 160, 173, 175, 182, 195, 212, 324, 329, 331, 349, 422
 Yakubi 324
 Monofizit 322, 324, 448
 Nasturi 8, 41, 93, 121, 212, 226, 233, 294, 313, 316, 318, 322, 324, 328, 337, 342, 349, 393, 440, 475
 Ortodoks 48, 182, 318, 324, 403, 408-9, 439, 474
 Hırvatistan 178
 Hızır 454
 Hicaz 363-4
 Hilla 329
 Hindikuş Dağları 111, 157
 Hindistan 111, 154, 165, 243, 316, 326, 388, 489, 510
 hiperenflasyon 267-8
 Ho'ahçin 66
 Hoi-yin İrgen 86, 102-3, 107, 111-2, 115, 128-9, 154, 507, 514
 Hokand 376
 Horosan 510
 hoşgörü (dinî) 107, 124, 160, 162, 211-2, 263, 295, 307, 314, 329, 349, 395, 440
 Hotan 106, 293, 375-6, 380-1
 Höelün 53-61, 64, 66, 68, 224-5
 Hövsgöl 31, 42
 Huanghe Irmağı 311

- hukukçu 514
 Humus 351
 Hunlar 29, 32, 368
 hutbe 363, 514
 Hüdabende 355, 356
 hükümdarsızlık dönemi 212-5
 hükümet 135, 147, 149, 182, 189, 229, 277, 306, 320, 322, 474, 475
 Hülegü 199, 203, 210, 220, 222-4, 228, 236-7, 239-45, 249-55, 261-63, 271, 323-32, 334, 336, 340, 360, 366, 369-70, 372-4, 405-8, 417, 441, 450, 463-5, 478, 496-7, 510
 Hürşah 242, 243
 Hz. Ali, İmam ve Halife 490
 Hz. Muhammed 84, 120, 122, 364, 407, 455, 465, 514, 515
- İ**
 Irak 168, 245, 261, 363, 436, 510
 Irak-ı Arabi (Güney Irak) 168
 Issık Kul (Issık Gölü) 201, 390
- İ**
 İbaka 77
 İbn Battuta 316, 318, 364, 395, 422, 442-3
 İbn Kafrâç Buğra 123
 İbn Teymiyye 455
 İbnü'l-Alkami 244-5, 261
 İbnü'l-Esir 124, 139, 454, 455, 457, 459, 466, 472
 İbrani 449, 450
 içtihat 515
 idare 83, 88, 95-6, 100, 114-5, 117, 128, 130, 135-7, 140, 142, 146-7, 149, 151, 154, 162-3, 166-7, 181, 189, 199, 204, 226, 251, 268, 282, 302, 306, 310, 336, 341, 344, 353-4, 361, 368, 370, 374, 378, 382, 391, 397, 401, 430, 434, 436, 462, 465, 467, 478-9, 480-1, 514
 baskak 135, 142-3, 145-6, 402, 423, 511, 513; ayrıca bkz. şihne
 bürokrasi 138, 158-9, 163, 182, 189, 221, 226-7, 267, 277, 297, 303, 306, 308, 310, 325, 333, 341-2, 358, 361-2, 371
 bürokrat 126, 221, 318, 321, 335, 393
 daruga 146, 423, 513
 darugaçı 122, 135-7, 140, 142-7, 166, 191, 245, 274, 277, 282, 336, 338, 402, 423, 513
 divan 248, 333, 335, 341, 345, 402
 Divan 335, 345, 352
 ideoloji 153, 181, 463, 489
 idikut 94, 144, 222, 261
 ihanet 261, 281, 293, 360, 371, 389
 iklim 31, 98, 221
 ikta 148, 352
 iletişim 45, 244, 255
 İlhan 323, 333, 335, 339-42, 354, 359-61, 378, 510
 İlhanlılar 7, 11, 322, 326-27, 329, 332, 347, 356, 360-61, 363, 366, 384, 386, 395, 405-7, 417, 425, 443, 452, 474, 476, 478, 480, 489, 495-6
 İli Irmağı 201, 254-5, 388
 İltutmuş 165
 İlyas 392, 432, 484, 491, 504
 imam 213
 imparator 180, 224, 253, 269, 271, 273-4, 276, 485, 493, 514
 imparatoriçe 271
 İnalçık 107
 incu 147, 148, 513
 İngiliz 180

- İngiltere 180
 intihar 123, 218, 273
 İpek Yolu 49, 82, 160, 316, 368, 437
 İran 43, 47, 105, 141, 145, 166, 169,
 182, 186, 199, 219, 222, 241, 243,
 324, 328, 332, 344, 345, 350-1, 354,
 368, 406, 417, 435, 441, 474
 İrencin 359
 irgen 463, 465
 İrinçibal 309, 496
 İrtiş 87, 88, 101, 104, 125, 127, 185,
 222, 247, 256, 383, 398, 399, 508;
 ayrıca bkz. İrtiş Irmağı muharebesi
 İrtiş Irmağı muharebesi 87-8, 104, 127,
 222, 383, 508
 İsfahan 166-7, 329, 470, 471
 İshakiyye 491
 İslam 21, 23, 27-8, 48, 50, 67, 82, 84,
 104, 120-1, 123-4, 126, 161-2, 182-
 3, 195, 211-3, 217, 225, 231, 257-8,
 262-3, 298-9, 312-4, 319-24, 331,
 337, 339-40, 347-9, 352, 354, 355-
 6, 361-3, 365-6, 368, 385, 388-97,
 402-3, 406-7, 409, 412, 421-2, 425,
 428-9, 439-46, 451, 453-6, 458-60,
 468, 471-2, 474, 476, 488-91, 514-5
 medrese 211, 364-5, 442, 515
 cami 160, 182, 186, 211, 350, 365,
 389, 409, 422, 442, 466, 514-5
 Şii 215, 244, 261-2, 331, 348, 356,
 363, 365-6, 490, 510
 Sünni 243, 261-2, 348, 355-6, 363,
 366, 390, 490, 515
 İsmaililer 237, 261; ayrıca bkz. Nizariler
 istihkâm 96, 108
 istikrarsızlık 187, 226, 232, 248, 305
 işkence 244, 325, 338, 349
 ittifak 57-8, 74, 77, 86, 94, 98, 129,
 156, 166, 172, 174-5, 216, 330, 342,
 372, 386, 406, 419, 424, 433, 436-7,
 441, 445, 457, 506, 515
J
 Japonya 284-6, 288-9, 291-2, 303,
 507-8
 Jia Sidao 268-9, 271, 507
 Jingim 275-7, 298, 300, 302, 305,
 307, 501, 507, 508
 Jin İmparatorluğu 39-41, 43, 48-9, 51-
 2, 60, 69-72, 78, 81, 84-5, 89, 91-3,
 95-100, 107-8, 112-3, 117, 121-2,
 127-8, 148, 154-7, 162, 165, 169,
 182, 228, 239, 255, 267, 279, 461-
 2, 506-7, 513, 516
K
 Kabe 359, 363, 515
 Kabil 17, 111, 329, 375, 519
 Kabul Han 44, 53, 59
 Kadakaç 208
 Kadak 195, 208, 219
 Kadan 504
 kadı 233
 kadınlar 38, 102, 131, 206, 243, 443
 Kadir Berdi 438
 kâfir 123, 161, 213, 258, 264, 407,
 444, 454, 456
 Kafkas Dağları 398, 406, 437
 kağan 128, 137, 150, 162, 216, 224,
 303, 323, 336, 367, 384
 Kahire 15, 17-8, 248, 329, 444, 517,
 520
 Kaifeng 98, 100, 155-6, 293, 461, 507
 Kalavun, Memlûk Sultanı 340, 412, 442

- Kalka 169, 432, 448, 51-2
 Kalkacit Tepeleri muharebesi 76, 506
 Kalka Irmağı 169, 432, 448, 511-2
 Kalka muharebesi 169, 432, 448, 511-2
 Kamakura Şogunluğu 285
 Kammala 302
 kanat 327; ayrıca bkz. sulama
 Kandahar 375
 Kanglı 399
 Kansu 100
 kanun koyucu 51
 kanunlar 150, 217, 279, 320
 Karabalgasun 9, 157-8
 Karacang 237, 291, 315; ayrıca bkz. Dali, Yunnan
 Karaçar 417, 503
 karaçu 80, 129, 336, 340, 366, 401, 432, 435, 480-4, 487, 491, 512
 Karadeniz bozkırları 148, 175-6
 Karahanlılar 368, 393, 394
 Karahıtay 41, 47, 49, 88, 108, 136, 368, 393, 456, 466, 514
 Karahoca 381
 Kara Kada 383
 Karakoyunlu 436
 Karakurum 9-10, 157-60, 163-4, 181-2, 189, 197, 221, 232-3, 252-5, 293-4, 303, 332, 368, 371, 375, 378, 381-3, 409, 486, 507
 kararnameler 209, 226
 Karatay 13, 147, 541
 Karaunas 335, 356, 386, 388, 391, 474
 kariz 327, 328; ayrıca bkz. sulama
 Karluk 393
 Karpat Dağları 174
 karşı olgusal 319
 Kart Hanedanı 328, 356, 360, 490
 Kasar 56, 61, 62, 100, 208
 Kaşgar 106, 293, 375, 380-1
 kaşmir 34
 Katakı 391; ayrıca bkz. sufilik
 kâtip 100; ayrıca bkz. bitikçi
 Katvan Barışı 378, 383, 509
 Katvan Bozkırı muharebesi 47; ayrıca bkz. Sultan Sencer; Yelü Daşı
 Kayalık 222, 372, 375, 393, 420
 Kaydu 222, 254-6, 288, 294-5, 302-4, 308, 317, 319, 367, 369, 372-4, 376-86, 419-20, 477-8, 498, 503, 508-9
 Kayşan, Yuan imparatoru 305-8, 383-4, 386, 476, 495, 508
 Kazakistan 40, 118, 147, 439, 495, 539
 Kazan, Çağatay hanı 146, 390-1, 399, 439, 475, 482, 492, 498, 504, 525, 534
 Kazgan 391-2, 432, 484, 509
 Kazvin 237
 Kebek, Çağatay hanı 385-8, 394-5, 497-8, 504
 Kefe 401, 415-6, 425-8, 432, 511-2
 kehanet 102, 453, 465, 472
 kehribar 400
 Kemareddin 483-4, 498
 Kemkemciut 254; ayrıca bkz. Hoi-yin
 İrgen
 Kereyit 41, 44, 49, 64, 69, 73, 75-6, 81, 158, 226
 Kertanagara 292
 Kerulen Irmağı 307
 kervan 107, 160, 327, 353, 368, 371, 384, 391
 kervancı 416
 kervansaray 409
 keşik 130, 134, 137, 152, 206, 227, 277, 485

- keşiş 192, 234; ayrıca bkz. Fransiskanlar
 Kılıç kardeşliği 410
 kırmızı 37, 38, 70, 71, 235, 276, 422,
 448; ayrıca bkz. ayrak
 Kıpçak 104, 169, 170, 175, 181, 182,
 188, 308, 376, 398, 399, 404, 416,
 437, 475, 514
 Kırgız 87, 102
 Kırım 401, 404, 415, 416, 422, 431,
 432, 439, 475, 481, 482, 492, 512
 kırsal 266, 287, 292, 316, 401
 kış 31, 37, 127, 371, 435
 kıyamet 123, 124, 180, 262, 327, 448,
 460, 471
 kıyametle ilgili 449, 455
 Kızılkum Çölü 109
 kız kaçırma 53, 58
 Kiev 173, 174, 399, 414, 434, 536
 Kilikya 101, 125, 185, 237, 240, 247,
 262, 264, 324, 333
 Kingan Dağları 41
 Kirman 101, 125, 185, 222, 247, 328,
 329
 kisve 359
 Kitan 100, 133, 142, 277
 Kobuk 152, 367
 kol 70, 151, 157
 Konfüçyüs 274, 275, 306, 315, 321
 Konfüçyüsçü 215, 267, 274, 275, 276,
 277, 297, 306, 308, 310, 311, 317,
 321, 508
 Kongirat 58
 Kongodaday 70
 Konıçı, Cuçi hanı 419, 420, 505; ayrıca
 bkz. Gök Orda
 Konstantinopolis 43, 329, 399, 443,
 470
 Konya 329
 kopek 387
 korçı; ayrıca bkz. keşik 154
 Korçı 68, 102, 103, 129; ayrıca bkz.
 kehanet
 Kore 143, 284, 286, 287, 288, 309, 312
 Kori Tümed 102, 103; ayrıca bkz. Hoi-
 yin İrgen
 korsanlık 282
 Koryo 284, 287, 288
 Koşila, Yuan imparatoru 308, 495,
 501, 508
 Koten 503
 Koxieje 206
 Kökeçin 319, 501
 Köke Möngke Tenggeri 236, 516
 köleleştirme 243, 288, 416
 Kösedag 188, 240, 510
 köylüler 327
 Krakow 10, 24, 177
 kral yapıcı 411, 429, 483, 491, 492,
 497, 511
 kriz 127, 268, 269, 347
 kubçur 230, 262, 263
 kubi 148, 229, 515
 Kubilay 10, 21, 129, 210, 219, 221,
 228, 234, 236, 237, 239, 250-5, 265,
 268, 269, 271-304, 306, 307, 309,
 310, 312-9, 323, 333, 334, 340, 345,
 357, 367, 369-82, 384, 389, 403,
 417, 419, 476, 478, 479, 495, 499,
 500, 501, 507, 508, 509
 Kuça 75, 76
 kuda 129, 485
 Kudu 187
 Kuduka 102, 103
 Kudüs 167, 246, 248, 326, 329, 334,
 351, 445, 458, 510, 538
 Kûfe 261
 Kuhistan 101, 125, 166, 185, 247

Kulikovo muharebesi 431-3, 512

Kulpa 428, 496, 505

Kunduzca muharebesi 511, 512

Kupalak 420

Kurban Bayramı 314

kurultay 70, 102, 187, 189, 191, 192,
195, 200, 202, 203, 204, 216, 223,
225, 236, 250, 251, 271, 347, 373

Kutluk Temür, noyan 505

Kutula Han 52-3, 60, 68, 71, 506

Kutulun Hatun 384-5

Kutuy Hatun 336, 370, 502

Kutuz, Memlük sultanı 246, 248, 249
Kübreviyye 390, 451, 453; ayrıca bkz.
süfilik

Küçlük 85, 86, 87, 88, 92, 104, 105,
106, 123, 124, 136, 456, 466, 509

kürk 48, 66, 82, 83, 86, 231, 398

Kürt 167, 322

Kürtler 325

Kyoto 285

L

lama 487

lanet 454, 458

Lao Zi 234

leş 161

leviratus 61, 297, 315, 443

Li Ankuan 90, 91

Liaodong 100

Liao Hanedanı 40, 47, 48, 136, 156

Liao İmparatorluğu 39, 47, 267, 506

Liegnitz muharebesi 176

Litvanya 399, 410, 433, 434, 438

Litvanyalı 431, 438

Luristan 345

Lvov (Lviv) 399

M

Macaristan 175, 176, 177, 179, 180,
188, 235, 240, 403, 410, 411, 511

Macarlar 174, 175, 178

madenci 176

Magas 174, 188, 533

Mahmud el Harezmi 199; ayrıca bkz.
Mahmud Yalavaç

Mahmud Yalavaç 122, 136, 137, 139,
144, 163, 189, 191, 195, 199, 215,
228, 230; ayrıca bkz. darugaçı; yargıcı

Maksim, Kiev Metropoliti 414

malî 135, 140, 142, 158, 190, 199,
227, 267, 269, 301, 304, 306, 310,
333, 345, 346, 371, 372, 387, 462

Mamay (Mirza) 429, 430, 431, 432,
433, 434, 480, 481, 483, 497, 512

mancınık 173, 270

Mançular 49

Mançurya 30, 41, 48, 49, 93, 100,
115, 162, 201, 255, 293, 294, 304,
381, 508

Mançuryalı 47

Mandukay Hatun 487

Mangıtlar 70

Manguday 505

Maniciler 233, 475

Marco Polo 10, 18, 114, 245, 253, 270,
273, 278, 279, 280, 298, 299, 300,
312, 313, 314, 316, 403, 419, 521, 530

Maria Hatun, Tokta'nın eşi 414

Mâverâünnehir 47, 101, 109, 111,
115, 125, 147, 185, 186, 227, 228,
247, 376, 377, 378, 379, 386, 387,
388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 397, 431, 432, 434, 435, 436,
471, 475, 483, 498, 509

- Mazenderan 140, 191, 247, 326, 329, 341
Mecidü'l-Mülk Yazdı 335-8
Mecüc 449, 455, 456, 468, 469, 470, 472
Medine 329, 351, 363, 364, 444, 470, 471
Mehmet 429, 430
Mekke 329, 351, 359, 363, 364, 444, 470, 471
Memlûk 245, 249, 325, 326, 330, 333, 336, 339, 342, 343, 356, 362, 363, 365, 392, 400, 404, 406, 407, 408, 412, 427, 436, 437, 441, 442, 444, 445, 455, 465, 489, 511, 515, 516
Memlûk Sultanlığı 326, 339, 342, 356, 365, 392, 400, 404, 407, 408, 412, 427, 441, 442, 455, 489, 511, 516
memuriyet sınavı 311
Menggeser 207, 208, 217, 218, 219, 220, 226
Mengli Oğul 193
Mengü Timur, Cuçi hanı 376, 377, 378, 379, 408, 409, 410, 411, 413, 414, 476, 496, 511
Meraga 329, 330, 331, 332, 464
meritokrasi 477
merkezileştirme 229, 491
Merkit 54, 66, 79, 85, 104, 187, 202
Merv 43, 329
Mesud Bey 191, 195, 199, 215, 228, 370, 371, 372, 376, 377, 378
meşruiyet 65, 99, 366, 407, 445, 478, 483, 487
metropolit 409; ayrıca bkz. Maksim Kiev Ortodoks Metropolit
Mevlana (Rumi) 318
Mevlevilik, Mevleviyye 451-2
mezhep 215, 261, 323, 487, 512
Mısır 167, 245, 246, 248, 373, 417, 444, 458, 489
Michael VIII Palaiologos, Doğu Roma (Bizans) İmparatoru 24, 228, 278, 284, 333, 335, 338, 490, 526, 531, 539
Mihail, Tver Knezi 411, 424, 430
mimar 275
mimari 354
minber 395, 446-7, 461, 472, 515
mingan 79, 128, 130, 135, 137, 243, 274
Ming İmparatorluğu 483
misyonerler 41, 175, 182, 368, 369, 440
Mogulistan (Doğu Çağatay Hanlığı) 293, 329, 375, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 436, 475, 483, 491, 498, 509
Moğolistan 7, 9, 10, 21, 24, 29-35, 39-51, 55, 57, 58, 63, 64, 66, 70, 71-9, 81, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 103, 104, 106, 109, 111, 112, 113, 115-21, 127, 128, 131, 133, 147, 152, 153, 157-9, 163, 164, 165, 180, 181, 189, 197, 201, 211, 221, 223, 240, 241, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 265, 277, 284, 294, 296, 303, 304, 309, 312, 357, 367, 380, 381, 382, 390, 471, 475, 482, 486, 506, 508, 514
Moğollaşma 475
Mohi (muharebe) 177, 178
Moskova 18, 19, 249, 399, 420, 422, 423, 424, 430, 431, 433, 439, 481, 491, 511, 522, 538
Moskova Knezliği 420, 439, 481, 491; ayrıca bkz. Moskova
Möge Hatun 187, 503

- Möngke Han 495, 507
 Möngke Temür, Abaka oğlu 337, 502, 505
 Mönglik 70, 224
 mucize 51, 331, 470
 Muğan bozkırı (ovası) 167
 muhafız 81, 117, 130, 137, 227, 515; ayrıca bkz. keşik
 Muhammed, mühendis 270
 Muhammed, Bolod (Pulad) oğlu, Çağatay hanı 390
 Muhammed Hüdabende 355; ayrıca bak; Ölceytü İlhan hükümdarı
 II. Muhammed Harezşah 451, 456-7, 466
 Mukali 100, 108, 112, 122, 127, 128, 129, 154, 300, 462, 507
 Musa 449
 Mustasım, Abbâsi Halifesi 244
 Mustansır, Abbâsi Halifesi 244
 Musul 124, 324, 325, 329, 330, 337, 490, 510
 Mübarek Hoca Han, Cuçi hanı 429
 Mübarek Şah, Çağatay hanı 223, 302, 369, 371, 374, 375, 388, 394, 497, 504, 509
 Myanmar 284, 289
- N**
 Nablus 245
 naibe 187, 202, 204, 209, 215, 223, 487, 495, 497, 500, 504
 naip 93, 117, 128, 152, 157, 215, 223, 226, 249, 299, 485, 495, 500, 516
 naip vekili 299
 Nakşibendi
 Naku Bayan 64
 Naku, Güyük oğlu 64, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 217, 218, 220, 221, 226, 229, 257, 258, 503
 Nanren 278, 279, 282, 515
 Napolyon 172, 458
 Narathihapate, Pagan Kralı 289, 290
 nasıc 200, 210
 Nasreddin, noyan 289, 290
 Nasturilik 8, 41, 43, 212, 349; ayrıca bkz. Hristiyanlık
 Naya 129
 Nayan 294, 308, 381, 420, 508
 Nayman 40, 41, 44, 72, 77, 79, 85, 88, 104, 106, 187
 Necef 261, 356
 Necmeddin Kübra 453, 456-7; ayrıca bkz. Kübreviyye; sufi
 Negübey 379, 498
 Negüdariler 356, 374; ayrıca bkz. Negüder; Karauna
 Negüder 330
 nerge 171, 173, 272
 Nevruz 340, 342, 346, 348, 349, 362, 428, 480, 496, 505
 Ningxia 40, 49
 Niru'un 52, 53
 Nişabur 329
 Nizameddin Evliya 467; ayrıca bkz. Çiştî; sufi
 Nizari 166, 196, 237, 241, 243, 261, 532; ayrıca bkz. İsmalili
 Nogay 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 430, 432, 437, 438, 439, 442, 479, 481, 482, 505, 511
 Nomukan 419, 501
 Novgorod 18, 171, 172, 173, 398, 399, 520

noyan 146, 218, 339, 340, 484

nöker 64, 65

Nuh 468

Numan 444, 445

nüfus sayımı 131, 133, 139, 146, 227,
228, 230, 231, 380, 387, 404, 405,
507, 509, 511

O

Obi Irmağı 398

Odoric, Rahip 18, 293, 316, 319, 520;
ayrıca bkz. Fransiskenler

Oğul Kaymış, hatun 138, 199, 200,
202, 203, 204, 205, 207, 208, 209,
210, 211, 215, 216, 217, 219, 220,
221, 222, 224, 225, 226, 227, 228,
229, 230, 231, 495, 500, 503, 507;
ayrıca bkz. naibe

Oğuz 393, 475

ok başı 133, 240

okçuluk 241

Okların Öyküsü 8, 54, 225, 493

Olca 502

Olkunutlar 53, 55, 57-8

Ongiratlar 42, 58, 129

Onon Dağları 30-1, 44

Onon Irmağı 69, 73

orda 229, 479

Orda Han 143, 417, 429, 512; ayrıca
bkz. Ak Orda; Gök Orda

Orda oğlu Kuli 417

Orda oğlu Kurumşi 417

Orgina Hatun 220, 504

Orhun Irmağı 9, 31, 41, 64, 65, 152,
367

ortok (ortak) 190, 215, 227, 229, 231,
301

Osmanlılar 28

Otçigin 68, 93, 117, 118, 128, 150,
157, 192, 193, 198, 200, 208, 294,
476

otlak 34, 180, 351

Otrar 107, 108, 109, 120, 375, 420,
438, 457, 459, 462, 466

Oyrat 103, 369, 485, 486, 487, 491

Ö

Ögedey Han 9, 139, 153, 467, 495

Ögedeyoğulları 201, 202, 205, 216,
219, 223, 228, 238, 250, 294, 303,
304, 367, 369, 373, 385, 389

Ölceytü, İlhanlı hükümdarı 302, 303,
304, 305, 306, 309, 313, 319, 320,
353, 354, 355, 356, 357, 358, 363,
366, 382, 383, 384, 476, 484, 490,
495, 496, 508, 510; ayrıca bkz.
Muhammed Hüdabende

Öngütler 42, 77, 93, 94

Özbek, Cuçi hanı 358, 359, 360, 387,
390, 417, 420, 421, 422, 423, 424,
425, 428, 433, 442, 443, 444, 445,
482, 496, 505, 511

Özbekistan 40, 105

özerklik 284

P

paganlar 175, 211, 257, 284, 289-
90, 303-4, 315, 368, 390, 467,
469, 508

Pakistan 47, 107

Palaiologos Hanedanı 411

Papalık 180, 194

paralı askerler 167, 175

Paris 16, 17, 18, 111, 180, 181, 188,
240, 469, 518, 519, 520, 521, 536

Paris, Matthew 520

Parth atışı 82
 pasaport 164, 514, 515; ayrıca bkz. pay-
 za, gerege
 patlayıcılar 286
Pax Mongolica 304, 352, 358, 384, 385,
 416, 418, 420, 423, 508, 509, 510,
 511
payza 10, 196, 198, 229; ayrıca bkz.
gerege
 Peçenekler 172
 Pekin 255, 526
 Pereyeslavl 173
 Pervan (muharebe) 111
 Pervane 336, 451
 Peşte 178
 Phagspa alfabesi (yazısı) 10, 295, 296,
 486
 Phagspa lama 234, 301, 507
 Philippe IV, Fransa Kralı 304, 357, 517,
 520
 piskopos 43, 410
 Plano Carpini, John 16, 17, 194, 195,
 198, 520
 Polonya 10, 176, 177, 178, 180, 410,
 433, 511
 Poltava 434
 posta sistemi 516; ayrıca bkz. *yam*
 propaganda 99, 175, 348
 Prusya 176, 433
 Pskov 399
 Pulad, Cuçi hanı 438, 497, 504, 505
 Pusan 286
 putperest 442, 452, 456, 458

Q

Qing İmparatorluğu 39, 63, 282
 Quanzhou 293

R

Rabban Savma 342

Raden Vijaya 292, 293

rahatsızlıklar

Bieber Ateşi 426; ayrıca bkz. hasta-
 lıklar

Hıyarcıklı Veba 8, 426, 427

ishal 358

dizanteri 110

romatizma 201

çiçek hastalığı 426

İspanyol gribi 426

rahip (keşiş) 45, 122, 157, 192, 245,
 273, 296, 331

Ramazan 208, 233, 314

Reşidüddin 10, 52, 69, 121, 183, 201,
 203, 204, 208, 210, 211, 213, 218,
 219, 220, 224, 232, 250, 252, 253,
 254, 260, 263, 294, 295, 299, 301,
 313, 315, 318, 319, 331, 338, 344,
 348, 350, 352, 353, 354, 358, 375,
 377, 395, 403, 419, 420, 461, 472,
 493, 510

Roma 180, 403, 413, 470, 540

Rostov 172, 399, 408

Rubrucklu William 176, 219, 235, 440;
 ayrıca bkz. Fransiskenler

Rus 48, 101, 125, 131, 140, 144, 169,
 171, 172, 173, 174, 181, 182, 185,
 227, 231, 247, 398, 400, 402, 403,
 404, 405, 408, 409, 410, 413, 416,
 423, 424, 428, 430, 431, 433, 437,
 438, 439, 445, 448, 474, 475, 493,
 511, 522, 533, 536

Rus knezlikleri 171, 398, 416, 423,
 424, 511

Rusya 30, 143, 146, 405, 408, 424,
 431, 433

Ryazan 16, 172, 399, 518, 519

S

Sadıddevele 341-3

- saç kesimi 132
 Safeviler 366
 Sahib Divan 352
 salgın hastalık 426; ayrıca bkz. rahat-
 sızlıklar
 salgın hastalıklar 290; ayrıca bkz. has-
 talıklar
 Salgurlular 328
 Salindi, Uygur hükümdarı 222; ayrıca
 bkz. Uyguristan
 Sâmâniler 368, 393
 samur 64, 66, 83, 84
 samuray 285, 286
 Sangha 301, 302, 314, 316, 319, 530
 sapkınlık 41, 348
 saray 70, 100, 137, 269, 273, 305,
 409, 421, 444, 476, 515; ayrıca bkz.
 orda
 Saray 8, 189, 297, 337, 375, 398, 399,
 400, 402, 404, 408, 409, 415, 417,
 422, 424, 425, 428, 429, 434, 437,
 442, 445, 475, 512
 Sarban 379, 503, 504
 Sarı Irmak 30, 42, 90, 101, 125, 185,
 247, 256, 293; ayrıca bkz. Huanghe
 Irmağı
 Sartak Han, Cuçi hanı 406, 440, 479
 Sartaktay 419, 505
 Sasaniler 43
 Sa-skya Pandita 192
 Satı Bek 359, 360, 361
 seçim 203, 209
 Selçuklular 28, 47, 368, 444, 457
 Selenge Irmağı 31, 221
 Semerkant 109, 110, 143, 329, 368,
 375, 376, 377, 384, 399, 486
 Semuren 278, 279, 282, 306, 308,
 310, 314, 515
 Sencer, Selçuklu sultanı 508
 Senggum, Tuğrul oğlu 72, 76, 77, 79,
 81, 85, 86, 88, 89
 Seyhun 107, 109, 121, 244, 374, 377,
 388, 392, 420, 435
 seyyid 490-1
 Seyyid Acal 289, 315, 318
 Şandong 274
 Şangdu 271, 276, 294, 308
 Şansi 98
 sıcaklık 31, 111
 sınırlar 290
 Sırbistan 413
 Sibir 439, 475, 482
 Sibiry 30, 41, 44, 48, 83, 86, 105,
 154, 171, 254, 255, 398, 400, 438,
 514
 Sibiryalı 48, 171
 Siçuan 239, 268-9
 sikke kesimi 345-6, 389, 429
 Silezya 176
 Simeon Bekbulatoviç 493
 simyacılar 331
 sinagoglar 349; ayrıca bkz. Yahudiler
 Sincan 147, 294, 380
 Sincar 325
 Sistan 101, 125, 185, 247, 329
 Sivas 329
 Siyenpi 29
 Smolensk 399
 Soçigel 55, 57, 59, 61, 66
 Sogetu 291
 Sokatay 60
 Sokor 102
 Sorkan Şıra 62-3, 74
 Sorkoktani 77, 119, 197, 200-1, 204-
 5, 208, 210, 216, 222-6, 249, 314,
 500

- Sovyet 146
 soykırım 75, 184
 soylu/soylular 57, 175, 443
 Spalato 19, 177-9, 522
 su kaybı 358
 suç 211, 254, 461, 481
 Sudak 399, 401, 422
 sufi 365, 445, 454, 456, 468, 491
 sufilik 366, 421, 490
 Suğnak 429
 suikast 237, 307, 359
 sulama 90, 327, 328, 351
 sulde 120, 515
 Suldus 62, 74
 Sultaniye 329, 354, 510
 Suriye 21, 167, 245, 246, 248, 249, 262, 325, 334, 340, 342, 362, 363, 434, 436, 489
 Suzdal 172, 399, 414
 Sübedey 10, 68, 104, 105, 107, 109, 110, 113, 154, 155, 169, 170, 171, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 188, 197, 237, 270
 sünnet 120, 515
 sürgün 61, 68, 281
 sürü 98
- Ş**
 Şadibek, Cuçi Hanı 438, 497, 505
 Şafî 323, 355
 şahinci 58, 206-7
 Şam 16, 245, 329, 351, 455, 510, 518
 şaman 44-8, 160, 426
 şamanist 120
 şehit 453
 şehitlik (şehadet) 453
 şeriat 320, 323, 428, 452, 490
 Şevkal 424
 Şeyh Hasan Celâyir 360
 Şeytan (İblis) 179, 284, 319, 472
 şihne 135, 142-6; ayrıca bkz. baskak
 Şia Devleti 40, 49, 69, 77, 88-9, 91-2, 112, 114-5, 117, 127, 222, 255, 462, 506, 507
 Şiangyang 269-70, 285, 507
 Şiangzong 462
 Şiban 93-4, 171, 401, 429, 479, 505
 Şibaniler 439
 Şidebala 307, 501, 508
 Şigi Kutuku 111, 129, 139
 Şilemun Bitikçi 205, 207; ayrıca bkz. bitikçi
 Şingkor 505
 Şiongnu 97
 Şiraz 328, 329
 Şiremün 191
 Şirindari 305
 Şogunluk 285
 şölen 60, 188, 259-60
 Şuanzong 96, 100, 121, 461
- T**
 tabu 45, 70, 209
 Tacikistan 40, 105
 Tağaçar 239
 tahıl 37, 86, 268
 tahta çıkış 203
 takiyye 395; ayrıca bkz. Şiilik
 takvim 317
 Talas 367, 374, 375, 377, 399
 Taligu, Çağatay hanı 385, 388
tamga 10, 164, 418, 486; ayrıca bkz. vergiler
tammaçi 134, 137, 145, 219, 343
 Tana (Azark) 399, 416, 425, 427, 428, 437, 512; ayrıca bkz. Venedik, Venedikli
 Tang İmparatorluğu 85, 267

- Tangut 40, 49, 89-90, 95, 100, 112-4, 118, 128, 170, 227, 272, 278, 313, 514; ayrıca bkz. Şia Devleti
- tanrılar 44
- Tao 160
- Taocu 122, 157, 182, 183, 192, 215, 233, 234
- Taoculuk/Taoizm 122, 234, 235, 276
- tapınak 122, 473
- Taragay 502
- Targi 305, 306, 501
- tarım 30, 31, 37, 38, 140, 175, 282, 291, 388, 469
- tarımla uğraşanlar 322
- Tarım Havzası 382
- tarikât 311, 391; ayrıca bkz. sufîlik
- Tarkun 102-3
- Tarmaşirin, Çağatay hanı 38-9, 391, 394-6, 498, 504, 509
- Tartar 521
- Taşkent 375
- Tatar 15, 18, 43-4, 52, 57, 59, 71-2, 74-5, 81, 111, 147, 402, 405, 413, 470-1, 493, 505-6, 517, 522, 530, 536, 540
- Taunal 218
- Tayciut 44, 52-3, 60, 64, 66
- Tayçar 68-9
- Tayçu 72
- tayfun 288
- Tayland 303, 508
- Taymaz 167
- tayşi 485, 487, 516
- Tebriş 329-30, 332, 344-5, 349-50, 354, 359, 368, 375, 399, 425, 428, 511-2
- Teb Tenggeri 224, 465
- tefecî 231
- Tegüder 336-40, 348, 362, 442, 496, 502, 510
- Tekiş 457
- Temuçin 51, 53, 56-79, 83-5, 91, 461, 465, 495, 506, 513
- Temüğe 56, 93, 118, 128, 150, 157, 192-3, 198, 200, 294, 476
- Temülün 56, 94
- Temür Kutluk, Cuçi hanı 421, 436, 438, 497, 505, 512
- Tengri 44, 153-4, 160, 170, 175, 181, 198, 296, 326, 463-5, 467, 516
- Tengricilik 236, 489
- Terek Irmağı 437-8, 512
- Teselya 411
- tılsım 337
- tımar 148, 352
- Tianming (Tanrı'nın İradesi) 275, 485
- Tibet 34, 49, 184, 192, 236, 295, 301, 308, 312, 381, 487, 540
- ticaret 37, 48-9, 83, 122, 165, 190, 255, 279, 284, 286, 316, 322, 327, 332, 345, 369, 387, 391, 408, 415, 418, 426-7, 437, 438, 475, 511-3
- Tiflis 168, 329, 399, 408
- Timur (Aksak) 376-9, 392, 397, 408-11, 413-4, 429, 431-8, 476, 478-9, 483-4, 490, 496, 498, 509-12, 525
- Timurlenk 392, 431, 478, 498; ayrıca bkz. Timur
- Timurlular 475, 491; ayrıca bkz. Timur
- Tinibek 425, 496, 505, 511
- Tirmiz 375
- tithe 139
- Tiümen 438
- Tobol 399
- Tobolsk 439
- Togon Temür, Yuan imparatoru 309-12, 316, 485, 496, 501, 508
- Togus 312

- Toğa 311
 Tokaşı 220
 Toka Temür 429, 431
 Tokta 88, 414-8, 420-1, 425, 442-4, 479, 496, 504-5, 511
 Toktamış 431-8, 479, 481, 483, 497, 499, 505, 510-2
 Tokuçar 92, 105
 Tokuz 338
 Tolun Çerbi 170
 Torjok 172
 Tort Aba 143; ayrıca bkz. şihne
 tuyin 212
 Töregene Hatun 503; ayrıca bkz. naibe
 Töton Şövalyeleri 410, 433
 Trablus 240, 329; ayrıca bkz. Antakya, Prens Bohemund VI
 Trabzon 324, 329
 trigonometri 331
 tsunami 238
 Tuda Mengü, Cuçi Ulusu hanı 412-3, 419, 441-2, 476, 496, 511
 tuğ 9, 120, 134
 Tuğrul Ong Han 332
 tuin 212
 Tuka 84, 382
 Tula Irmağı 41, 80, 113
 Tulunbay 444, 445
 Tuluy 77, 94, 95, 110, 117, 118, 119, 128, 147, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 170, 193, 201, 202, 216, 223, 224, 227, 228, 238, 249, 250, 260, 329, 360, 372, 389, 478, 495, 500
 Tuluyoğulları 203, 205, 216, 217, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 235, 260, 276, 336, 367, 373, 375, 477, 478, 507
 Tumapel 292, 293, 525
 Tuna Irmağı 411
 Tunguz 49
 Turanşah 245
 Turfan 47, 144, 293, 375, 523
 Tusı 331
 Tutar 330
 Tükel 10, 418
 Tümelün 94, 129
 Tümen 399, 438, 516
 türban 311-2, 508
 Türkistan 40, 136, 140, 143, 147, 186, 227-8, 236, 372, 387, 453
 Türkleşme 400
 Türkmen 344
 Türkmenistan 43, 105
 Türk-Moğol 41, 147, 476
 Tver 399, 424, 430

U
 Ugra Irmağı muharebesi 439, 512
 Ukrayna 433
 ulema 323, 356, 365-6
 Urgenç 166, 329, 375, 399
 Uriyangkhaday 237, 239, 290
 uruğ 31, 75, 117, 147-8, 221, 297, 321, 336, 344, 407, 443, 480, 485, 515-6
 Urungtaş 250
 Urus, Kaydu oğlu 383-6, 431-2, 503
 Uru'ud 70
 Uygur 40, 85, 94, 97, 121, 141-2, 144, 158, 190, 227, 278, 367, 381, 469, 470, 475-6; ayrıca bkz. Uyguristan
 Uygur İmparatorluğu 40, 85, 158; ayrıca bkz. Uygur
 Uyguristan 47, 88, 144, 228, 374-5, 381-2

V

- Vadiü'l-Hâzindâr (muharebe) 351
 Vâfidîler 407, 516
 vaftiz 175, 354, 422, 442
 vali 93-4, 102, 108, 122, 137, 142, 145, 228, 323, 395, 428, 516
 varaklı zırh 357
 Venedik 403, 408, 416, 427
 Venedikli 279
 vergiler 79, 140, 232, 288, 377, 409
 kalan 231
 gümrük 140
 mültezim 149, 157, 189, 191, 194, 215, 227, 300
 kelle vergisi 140, 262, 362, 515
 vezir, başvezir 100, 194, 224, 226, 244, 261, 268, 277, 298, 310, 325, 354;
 ayrıca bkz. idare
 Vietnam 284, 290-2, 508
 visua/viceroy (vali-kral/han vekili) 137, 145
 Viyana 180
 Vladimir 172, 399, 414, 430, 533, 536
 Vlastimil 343, 532
 Volga (İdil) 48, 101, 104, 125, 154-5, 169-70, 182, 185, 189, 247, 256, 375, 398-401, 403, 409, 440, 479, 523

Y

- Yahudiler 263, 324, 343, 362, 450
 Yaişan muharebesi 272-3, 290, 508
 Yalavaç, Mahmud 122, 136-7, 139, 144, 157, 163, 189, 191, 194-5, 199, 215, 228, 230, 393
yam 164-5, 181, 196, 229-30, 281-2, 380
 Yangıçar 385, 503

- Yangzhou 271, 293
 Yangzi 239, 250, 293
 Yanjing 122
 yargu 338
 yargucu 129, 135, 137, 218-20, 226, 344
 yarlık 145, 196, 340, 424, 511
 Yarmouth 180
yasa 117, 160, 162, 204, 217, 224, 259, 264, 315, 365, 428, 443, 490
 yasak 56, 80, 182-4, 230, 274, 282-4, 297-8, 315, 320, 389, 396, 404, 417
yasun 80
 Yayık Irmağı 169
 Yecüc 449, 455, 456, 468-70, 472
 Yedi Kunan muharebesi 73
 Yeke Moğol Ulusu 11, 27-8, 78, 81-2, 115, 120-3, 126, 128, 143, 147, 150, 182, 184, 186, 232, 262, 265, 275, 279, 322-3, 326-8, 332, 336, 370, 378, 387, 412, 443, 465, 477, 480, 482, 485, 488, 495, 499-500, 507
 Yelü Ahay 84
 Yelü Çuçay 100, 108, 139-40, 157, 163, 189-90
 Yelü Daşı 47, 508
 Yemen 364
 Yenisey Irmağı 86-7
 Yerkent 293, 375
 yerleşik 29-30, 37-40, 47, 69, 89, 91, 114, 136, 138-41, 146, 149, 162-3, 165, 170, 183, 217, 229, 251, 255, 388-89, 391, 404, 414, 436, 444, 474, 475
 Yersinia pestis 427; ayrıca bkz. Hıyar-cıklı Veba
 Yeseviyye 390, 491
 Yesüdar 502

Yesügey 52-62, 65-7, 70, 120, 506

Yesü Möngke, Çağatay hanı 192, 199,
220, 222, 369, 497, 504

Yesün 220, 307-9, 389, 495, 498, 501,
504, 508

Yezd 345

Yijing 275

yoğurt 37

yollar 119, 300, 477

yosun 120, 150, 160, 217

Yoşmut 326, 332, 408, 502

Yuanzhang 312

Yunnan 237, 289, 291, 293, 315, 318

Yunnei 93

Yuri 422, 424, 511

yurt 33, 169, 170; ayrıca bkz. ger

Z

zanaatkârlar 109

demirci 37, 396

gümüş ustası 235

sanatçı 278, 354

sanat 67, 331-2, 354

Zayton 293, 316

Zerdüşt 43, 393

Zhang Dehui 277

Zhongdu 96, 98-100, 122-3, 461, 507

zırh 237, 240, 357

zincir zırhı 10, 357

Zolotaya Orda (Altın Orda) 398

zud 97

Zülkarneyn 456-8, 468